UNIVERSAL
LIBRARY
OU_232126
UNIVERSAL
LIBRARY

آصف اللغات

جامع الفاظ مفرده و مرکبه اصطلاحی و استعمال و امثال فارسی زبان و مقوله های عجم

ملتزم باسناد متقدمین و متاخرین مسلمة الاستناد و برای هر یک لفظ

ترجمه بامحاوره زبان اردو و معه اسناد کلام زباندانان هند

جلد اول

مولفه نواب عزیز جنگ بهادر اول تعلقدار وظیفه یاب رکن مجلس صفائی وطبابت

الف ممدوده

جمیع حقوق این تالیف بسمدرجستری سرکار اصفیه

مولف راست غیراز مولف دیگرے مجاز نباشد که این کتاب را

جزاً یا کلاً چاپ نماید یا بزبان دیگر ترجمه کند الا با جازت مولف این کتاب

سنه ۱۳۲۵ هجری

عزیز المطابع حیدرآباد دکن

۹۱۶۵۳

بسم اللہ الرحمن الرحیم ۱

آنانکہ بحمدِ تو کشادند زبان را		از قلتِ الفاظ بہ بستند دہان را	
ہرگہ بہ تلفظ نتوان حرف کشیدن		حیف است کہ معنائے حقیقت طلبیدن	
قاصر ہے زبان حمدِ الٰہی کے بیانمیں		الفاظ کی قلت ہے مولف کی زبانمیں	
جب لفظ کے پانے میں مرا ذہن عبی ہے		معنائے حقیقت کی طلب بے ادبی ہے	

نعت

اے گنجِ حقیقت دُرِ قاموسِ معانی		وے منتخبِ فضل وصراحِ ہمہ دانی	
برہانِ تو شد حامیِ اثباتِ رسالت		ذاتِ تو چراغے بشبستانِ ہدایت	
فرہنگ تو گنجینۂ اسرارِ رب آمد		نعتِ تو ضیا بخش لسان العرب آمد	

صلّوا علیہ وعلےٰ آلہ الکرام واصحابہ العظام۔ اجمعین۔

اما بعد برخنورانِ ارجمند و دانشورانِ تحقیق پسند مخفی مباد کہ درین روزہا کتب لغات زبان فارسی دارُد و کہ بجلیہ طباعت آراستہ اند اکثرے از آنہا بحذف زوائد مفروضہ پیراستہ خال

خال ازانند کہ فی الجملہ کسوتِ جامعیت را در بر کشیدہ اند باقی حال ہر گلے را رنگ و بوے دیگر است

مولف گوید کہ اگرچہ اکثرے را ازین کتب من وجہ در معرض اعتراض آوردن آسان است ولیکن انصاف بالاے طاعت است۔ نتیجۂ جانکاہی و عرق ریزی ہاے ہمین بزرگان است کہ الآن در فن لغت ذخیرہ ہاے کافی پیش پا فتادہ و حوصلہ کہ برین گونہ کار ہا مستقبلان را پیدا شود۔ و ولولہ کہ جاگزین خاطرِ مولف است حصہ ازان بر اتکا و امداد ہمین کار ہاے شان است وبس جزاہم اللہ فی الدارین خیراً کثیراً۔

فہرستے کہ باعتبار ردیف اسماے کتب پیش میکشم کیفیت و کمیت ہر یکے را شامل است تا ناظرین باتمکین بر املاحظہ اش مذاقے در مابہ الامتیاز تالیف محقق پیدا کند۔ بو کہ عرض حقیقت بہ خردہ گیری محمول نہ شود کہ ہیچگاہ مقصودم بدان سو سر نمی کشد۔ خطاے بزرگان گرفتن خطاست۔

(۱) **ارمغان آصفی**۔ مولوی محمد عبد الغنی خان غنی تخلص مولف این کتاب است این کتاب را مفید الشعرا توان گفت کہ فرزانہ مولف اکثر الفاظ بہار عجم را بلزوم صلہ و مصادر استعمال بطرزے بیان کردہ است کہ ہر یک لفظ را سلسلہ حروف ہجاے مصادر بآئین بہین ہدیہ ناظرین می کند و بسیارے از اسناد متاخرین در اے بہار عجم۔ ازین شیرازہ بدست می آید۔ اما تحقیق مولفش وابستۂ بہار است۔ بقول مولفش در سنہ ہزار و دو صد و نود ہجری اتفاق بیاضش افتاد و سنہ ہزار و سہ صد و بست و دو در مطبع قادری آگرہ انطباعش صورت گرفت۔ کتابے است خیلے مفید و بقیمت معتدل بدست می آید۔

(۲) **ارمغان احباب**۔ شیرازہ مختصریست از تالیف لطیف منشی محمد قادر علی صفی پوری کہ

درسنہ ہزار و سہ صد و شش ہجری بہ تحقیق تانیث و تذکیر استعمال زبان اُردو نوشتہ است و بمطبع شاہ جہانی بھوپال چاپ شدہ حالا کمیاب است۔

(۳) **افسر اللغات**۔ این لغتے است مختصر جامع لغات عربی و فارسی و ترکی۔ راجہ راجیسر راو مولفہ اوست کہ درسنہ ہزار و سہ صد و بست و چار ہجری تالیفش کردہ از سند و حوالہ کار نگرفتہ تعریف ہر یک لفظ را در اُردو زبان بیان مینماید در نظام المطابع حیدرآباد دکن طبع در برگرفتہ است و از مولف بقیمت معتدل گیری آید۔

(۴) **امیر اللغات**۔ این لغتے است جامع و مانع در زبان اُردو۔ و مخصوص از برائے لغات و محاورات و استعمالات این زبان کہ نتیجہ جانکاہی مولانا منشی امیر احمد مینائیست کہ ہمدرین روزہا دار فانی را گذاشت۔ گویند کہ مسودہ اش مکمل است و لیکن دو تا جلدش کہ چاپ شدہ است۔ الف ممدودہ و مقصورہ راست و بس ع۔ روے گل سیر ندیدیم و بہار آخر شد۔ خدایش بیامرزد کہ خوب کارے کردہ است۔ حصہ مطبوعہ از مطبع مفید عام آگرہ بدست می آید کہ خیلے خوش خط و بر کاغذ کلان قدرش صد و چہل و دو صفحہ دارد۔ بعضے گویند کہ قیمتش بسیار گران است چرا نباشد کہ گران بہاست و آبش نیاوردہ۔

(۵) **بحر الجواہر فی لغۃ الطب**۔ از تالیف محمد بن یوسف الطبیب الہروی کہ زبان عربی و فارسی را شامل است الفاظ عربی را بزبان عربی تعریف می کند و فارسی را در فارسی زبان۔ کتابے است مختصر و لیکن بسیار معتبر اگرچہ در کلکتہ چاپ شدہ است و لیکن کمیاب است۔

(۶) **بحر عجم**۔ این بحریست زخار و دریاے ناپیدا کنار کہ استادی مولانا محمد حسین قادری مغفور راقم تخلص المخاطب بہ افضل الشعرا شیرین سخن خان میر مجلس مشاعرۂ اعظم دربار کرناٹک تالیفش فرمودہ

ع۔ عجوبہ ایست کہ دریا مگر بکوزہ دراست ؛ مصادر مفردہ و اصطلاحات مرکبۂ زبان فارسی را در فارسی زبان بآئینے رقم کردہ کہ دیدنی دارد۔ مولف محترمش الفاظ مفردہ را در خور این شیرازہ نہ پنداشت کہ طرزے خاص مقصود داشت در بعض اصطلاحات از نظائر کلام متقدمین ہم سند آوردہ است و در بیان استعمالات کہ حدّے و نہایتے ندارد۔ پے نبردہ۔ طرز بیانش خیلے دلپسند و تحقیقش را پایہ ایست بلند۔ جویندگان دریابند کہ این ہندنژاد با کمال۔ زبانداناں عجم را دست بر دل گذارد۔ این ذخیرۂ بے بہا در سنہ ہزار و دو صد و ہفتاد و ہفت ہجری بدار السلطنت کرناٹک حلیۂ انطباع پوشیدہ الآن نایاب است۔

(۷) **برہان جامع**۔ زبان فارسی را لغتے است جامع و اسم با مسمّیٰ۔ مفردات و مرکبات را شامل۔ مولوی محمد کریم تبریزی مصنّف اوست۔ قدرے قلیل از کلام متقدمین ہم سند گرفتہ اختصاص بیانش با اختصار الفاظ یکرنگی دارد۔ زبانش فارسی است و در سنہ ہزار و دو صد و شصت ہجری بدار السلطنت تبریز چاپ شدہ کمیاب است۔

(۸) **برہان قاطع**۔ سند لغتے است در زبان فارسی کہ از مولف محترمش مولانا محمد حسین تبریزی خجستہ یادگار است الفاظ مفردہ و مرکبہ را جامع۔ از اسناد و تمثیلات کنارہ کردہ است زبان مادری دارد و اعتنا بسند دیگران نمی کند جامعیت مفرداتش بر مرکبات فائق۔ در عرض مطلب بسلاست کار می گیرد۔ در اکثر مطابع ہند چاپ شدہ ازان بدست می آید۔

(۹) **بہار عجم**۔ نتیجۂ محنت شاقۂ لالہ ٹیک چند بہار است مفردات چند و مرکبات بسیار را شامل در اکثر الفاظ از نظائر متعددۂ متقدمین و متاخرین سند گرفتہ کہ اکثر آن مرکبات تازہ را نشان می دہد

طرفہ ترتیبے دارد کہ اصطلاحات بسیار در شیرازۂ این کتاب منضم باشند و بیان اکثر استعمالات بیرون از بیان و در خفاے نظائر پنہان است۔ اکثر تمثیلات برخلاف اصطلاح بینہ بنظر آمدہ۔ من وجہ جامعیتش پیداست کہ بسیارے از کلام اساتذہ دریک شیرازہ جمع فرمودہ است مؤلف حقیر در اکثر الفاظ مرکبہ از تحقیقش بحث کردہ۔ بیانش در فارسی است و از مطبع نولکشور لکھنؤ بقیمت ارزان بہم میرسد۔

(۱۰) **تحقیق الاصطلاحات** مختصر لیست مفید و خیلے دلچسپ۔ میر امیر حیدر حسینی واسطی بلگرامی در سنہ یازدہ صد و ہشتاد و پنج مفردات و مرکبات فارسی را خال خال جمع فرمودہ بعض الفاظش فروگذاشت ہاے لغات قدیمہ و جدیدہ را مخصوص است۔ بسیار خوب کارے کردہ است حیف است کہ چاپ نشد حالا نایاب است۔

(۱۱) **جامع اللغات**۔ از تالیفات منشی غلام سرور لاہور لیست در ہر یک ردیف اول مفردات و مرکبات فارسی را بہ زبان اردو ذکر میکند و پس از ان الفاظ زبان اردو را مینویسد۔ در اکثر الفاظ فارسی از اشعار اساتذہ ہم نظیر میدہد۔ حصہ فارسی۔ بہتر و بسوط تر از حصہ اردو دارد۔ در مطبع منشی نولکشور بقیمت ارزان گیر می آید۔

(۱۲) **جواہر المصادر**۔ مختصر تالیفے است از مولوی محمد مہدی واصف کہ مرد باکمال بود۔ مصادر مفردہ فارسی را دریک شیرازہ جمع کردہ است اگرچہ در اکثر مطابع مدراس طبع شدہ ولیکن کم یاب است۔

(۱۳) **چراغ ہدایت**۔ مختصر رسالہ ایست در زبان فارسی۔ اصطلاحات را مخصوص۔ مؤلفش مولوی سراج الدین علی است کہ با خان آرزو شہرت دارد۔ سراج اللغات از تالیفات اوست۔ و این مختصر مفید دفتر دوم آنست خال خال از مفردات ہم درین کتاب ذکر کردہ در دیباچۂ کتاب

می فرماید که لغات و اصطلاحات شعرای متاخرین که داخل هیچ کتاب مثل فرهنگ جهانگیری و سروری و برهان قاطع وغیره نیست درین کتاب نوشته شده و این تخصیص و انتخاب اختصارش را منزلتے می بخشد عجب است که بعض از اصطلاحات و لغات این نسخه منتخب در کتب متذکره عنوان یافته شود الانسان مرکب من الخطاء والنسیان۔ در اکثر بلاد هند چاپ شده بقیمت مناسب ممکن الحصول۔

(۱۴) **خزینة الامثال**۔ مختصر رساله ایست از سید محسن علی مغفور خلف الرشید مولانا سید حسین شاه حقیقت تخلص که اکثر امثال فارسی و عربی و اردو را شامل۔ و درین فن خاص از متقدمات است اگرچه هریک مثل را تعریف خاص بیان نفرموده است ولیکن ذخیرهٔ خاص را در یک شیرازه جمع کردن هم خالی از افادت نیست بقیمت ارزان از مطبع نولکشور بدست می آید۔

(۱۵) **دری کشا**۔ اگرچه بسیار مختصر است ولیکن خیلے مفید و معتبر مولوی نجف علی خان جهجری در سنه هزار و دو صد و هشتاد هجری تالیفش فرموده اگرچه در اکمل المطابع دهلی طبع شده ولیکن بسیار کم یاب است۔

(۱۶) **زبدة اللغات المعروف به لغات سروری**۔ مولفهٔ مفتی غلام سرور لاهوری۔ این لغتی است مرزبان فارسی و عربی را که سخنوران را بکار آید۔ ترتیبش طرز نوی گرفته تلاش قوافی ذخیره ایست جامع بیانش مختصر است و سندے از کلام اساتذه نمی جوید معنی هریک لفظ را بزبان اردو می نگارد۔ و لهذا اعراب لفظی و حوالهٔ لغات ماضیه سرے ندارد۔ اکثر مرکبات را گذاشته و در مفردات هم اختصار را مقصود داشته۔ از مطبع نولکشور ارزان بدست می آید۔

(۱۷) **سراج اللغات**۔ نتیجهٔ جگر کاوی خان آرزو ست که الفاظ مفرده زبان فارسی را شامل است

نسخہ مطبوعہ اش بنظر مولف نیامد بسیار کمیاب است گویند کہ در زمانہ نوابی کرناٹک چاپ شد حالا در کتب خانہ شمس العلما قاضی عبید اللہ نایطی واقع رای پیٹہ مدراس و ہم بکتب خانہ نواب سرور الملک بہادر واقع حیدرآباد نسخہ قلمی یافتہ میشود۔

(۱۸) **شمس اللغات** ۔ کتابے است متوسط۔ محتوی بر لغات عربیہ و فارسیہ و ترکیہ کہ جماعتے از علماء ہند بسرپرستی مسٹر جوزف بسنہ دوازدہ صد بست تالیفش فرمودہ الفاظ مفردہ و مرکبہ را شامل است و بمقابلۂ دیگر لغات زبان فارسی مثل برہان قاطع و بحر عجم وغیرہ حصہ فارسیش منزلتے ندارد کہ بسیارے از مفردات و مرکبات درین کتاب یافتہ نمیشود۔ در بعض الفاظ از کلام اساتذہ سند ہم می گیرد۔ از مطابع بمبئی بقیمت ارزان بہم میرسد۔

(۱۹) **غیاث اللغات** ۔ مولفہ مولوی محمد غیاث الدین رامپوری بازبان فارسی خصوصیتے ندارد۔ اکثر مرکبات فارسی را ترک کردہ و سندے کہ از اسمائے لغات میدہد قابل غور است در ممالک ہند مقبولیتے خاص پیدا کردہ است۔ کثیر الاشاعت و بقیمت نازل بدست می آید۔

(۲۰) **فرہنگ آصفیہ** ۔ لغتے است مبسوط و زبان اُردو را مخصوص۔ مولوی سید احمد دہلوی مولف اوست۔ اکثر الفاظ زبان عربی و فارسی کہ در اُردو مستعمل است اندرین مجموعہ یافتہ می شود۔ استعمالات و محاورات اُردو را کم و بیش ذکر می کند و از کلام زباندانان اُردو خال خال سند گیرد۔ ہمین یک لغت است کہ حالا در ہندوستان زبان اُردو را جامع و مانع است باستثنائے ردیف الف ممدودہ و مقصورہ کہ تالیف امیر ازین ہم گوے سبقت ربودہ۔ طبع اولینش تازگی دارد و بقیمت مناسب ارزبازار۔

(۲۱) **فرہنگ انجمن آرائے ناصری** - از تالیف رضا قلیخان ہدایت وخیلے گران قیمت است مفرداتش از حیطۂ برہان بیرون نیست ومرکباتش مختصر از اکثر کتب اوّل الذکر۔ سندے کہ از کلام خود وبعض متقدمین می گیرد ہمرنگ بہار عجم۔ کنایات واستعارات را در آخر کتاب جا دادہ ودر حصۂ اولین کہ مخصوص از مفردات نیست۔ بعض مرکبات را ہم ذکر کردہ۔ اہتمام طبعش باعتبار خوش قلمی وکاغذ بہتر از ہمہ لغات اوّل وآخر الذکر۔

(۲۲) **فرہنگ انند راج** - مولفۂ محمد بادشاہ۔ شاد تخلص جامع الفاظ مفردہ ومرکبۂ زبان عربی۔ فارسی۔ ترکی۔ یونانی۔ ہندی۔ رومی وسنسکرت۔ از ہمہ لغات موجودہ کثیر الحجم ودر اکثر الفاظ پابند سند استعمال است۔ نقل عبارت را بر تحقیق ترجیح می دہد ودر انتخاب سند تعمق بکار نمی برد۔ از مطبع منشی نولکشور لکھنؤ بقیمت معتدل بدست می آید۔

(۲۳) **فرہنگ جہانگیری** - مولفۂ جمال الدین حسین انجو الملقب بعضد الدولہ در سنہ ہزار و ہفتدہ ہجری بعہد نور الدین جہانگیر شائع شدہ مفردات ومرکبات زبان فارسی را شامل مصادر مرکبہ بسیار کم می نویسد۔ در اکثر الفاظ از کلام متاخرین سند گیرد۔ تعدد معانی یک لفظ را انحصاری می کند کہ از بیان دیگر لغات باقی نمی ماند۔ بایں حال ذخیرۂ کار آمد است واز مطبع منشی نولکشور ارزان بدست می آید۔

(۲۴) **فرہنگ رشیدی** - این کتابیست جامع اکثر الفاظ مفردہ ومرکبۂ زبان فارسی کہ نتیجۂ خون گرمی مولوی رشید الدین مغفور است از کلام اساتذہ تمثیل ہم می دہد۔ طرز بیانش اگرچہ مختصر است ولیکن مفید در ایشیاٹک سوسائٹی کلکتہ در سنہ ہزار وہشت صد وہفت و دو عیسوی چاپ شدہ

حالا کم یاب است۔

(۲۵) **فرہنگ فرخی**۔ خجستہ یادگار شاہ محی الدین نایطی پتور لقب کہ در سرکار ونگول گذشتہ است اکثر مفردات وبعض مرکبات زبان فارسی وعربی را برسبیل اختصار می نویسد وسندے از کلام اساتذہ نمی آرد۔ سال تالیفش از دیباچہ کتاب سنہ ہزار و دو صد وچہل وپنج ہجری یافتہ میشود نوبت بطبعش نرسیدہ۔ نایاب است۔

(۲۶) **کشف اللغات والاصطلاحات**۔ از مولوی عبدالرحیم ابن احمد سورا ست کتابے است جامع لغات واصطلاحات فارسی وعربی۔ ہریکے را در زبان فارسی بترک سند بسلاست می نگارد۔ وطرز بیانش اعتبارے بدل نشاند۔ کثیر الاشاعت ومطبوع عام وارزان است۔

(۲۷) **گلشن فیض** مختصر تالیفے است از براے لغات اُردو۔ مولانا سید ضامن علی جلالؔ در سنہ ہزار و دو صد و نود ہجری بزبان اُردو تالیفش کردہ۔ ترجمۂ فارسی وعربی را ہم مقابل ہر یک لفظ مینویسد مگر التزام ندارد۔ در اکثر مقامات از کلام زباندانان ہند سند می گیرد۔ با وجود طبع کم یاب است۔

(۲۸) **لغات فیروزی**۔ لغتے است جامع الفاظ مفردہ ومرکبۂ زبان فارسی وعربی وترکی ویونانی وہندی وسریانی وانگریزی وپرتگالی وفرانسیسی وعبرانی وغیرہ۔ مولوی محمد فیروزالدین مولف اوست کہ در اُردو زبان نوشتہ۔ خوب کارے کردہ است کہ دریا را بکوزہ آوردہ۔ از تمثیل وسند واعراب لفظی کنارہ می کند۔ بقیمت نازل از مطبع منشی نولکشور آگرہ بدست می آید۔

(۲۹) **لغات کشوری** ۔ مختصر مفید و لغات فارسی و عربی و ترکی و یونانی را جامع مفردات و مرکبات چند راہم در زبان اردو ذکر می کند۔ طرز ترتیبش فہرستے مرا ماند۔ بغایت اجمال۔ مولوی سید تصدق حسین رضوی بیادگار منشی نولکشور تالیفش کردہ و ہمدران مطبع بقیمت ارزان بفروش میرود۔

(۳۰) **لغت دری و پہلوی** ۔ از علی یوسف شروانی است کہ در سنہ ہزار و بیست و ہجری تالیفش فرمودہ۔ از دری و پہلوی خصوصیت دارد و از اشعار اکابر قدماء سند ہم می آرد۔ بسیار خوب ذخیرہ ایست کہ نادر الوجود است حیف است کہ چاپ نشد۔ و نایاب۔

(۳۱) **مجمع الفرس سروری** ۔ لغتے است نہایت معتبر از حاجی محمد قاسم کاشانی کہ سروری تخلص داشت۔ مفردات و مرکبات را جامع۔ طرز بیانش خیلے دلپذیر در اکثر الفاظ از کلام قدماء سند می گیرد۔ استعارات و کنایات را در آخر کتاب می نویسد۔ نسخہ مطبوعہ اش بنظر مولف نرسیدہ قلمی نسخہ اش نادر الوجود است۔

(۳۲) **محاورات ہند** ۔ از خجستہ یادگار مولوی سبحان بخش دہلویست کہ در زبان اردو بسلک رقم کشیدہ است و محاورات اردو را مخصوص و خال خال از امثال فارسی ہم ذکر میکند کہ در محاورہ اردو استعمال آنست۔ اگرچہ مختصر است ولیکن خیلے مفید۔ از مطبع مجتبائی دہلی ارزان بدست می آید۔

(۳۳) **محیط اعظم** ۔ لغتے است جامع و مانع۔ مخصوص بہ فن طب۔ ناظم جہان محمد اعظم خان امیروی مولف اوست در سنہ ہزار و سہ صد و سیزدہ ہجری بآئین بہین بمطبع نظامی چاپ شدہ ارزان بدست می آید۔

(۳۴) **مخزن المحاورات** - این کتابے است جامع محاورات زبان اُردو منشی چرنجی لال دہلوی مولف اوست - در سنہ ہزار و ہشت صد و نود و ہشت عیسوی بمقام دہلی چاپ گردیدہ - ارزبازاراست - داغ دہلوی کہ از مشاہیر متاخرین بود خیلے پسندش میکرد - والحق مختصر مفید است -

(۳۵) **مصطلحات الشعرا** - از تصنیفات وارستہ کہ ہمین قدر از دیباچہ اش می کشاید - کتابے است مختصر و مفید - در تعریف مصطلحات فارسی پابند سنداست و خال خال مفردات را ہم ذکر می کند - ترتیب الفاظش مسلسل نیست کہ اکثر پیشینیان اعتنا باین نمی فرمودند - وارستہ بہ تحقیق الفاظ مذاق خاص دارد - تالیفش اگرچہ مختصر است ولیکن خیلے معتبر - تواتر طبعش قیمتش را بہ ارزانی رسانده -

(۳۶) **موید الفضلا** - کہنہ تالیفے است و در فن لغت و بسیارے از اہل لغت سندش میگیرند لغات عربیہ و فارسیہ و ترکیہ را شامل است - مولف فاضل (مولوی محمد لاد) در تعریف الفاظ خیلے مختصر نگار و از سند استعمال سرو کارے ندارد - از مطبع منشی نولکشور لکھنؤ آسان و ارزان بدست می آید و کثرت اغلاط طبعش اسم با مسمی میکند کہ غیر از فضلا دیگر کسے نتواند کہ باصورت حالش بہرہ گیرد -

(۳۷) **نصیر اللغات** - مولوی محمد نصیر الدین احمد خان مالوی غیاث اللغات را بہ ترجمہ اُردو آراستہ ہندیان کم فارسی دان را بسیار مفید است از مطبع منشی نولکشور ارزان بدست می آید -

(۳۸) **نفائس اللغات** - زبان اُردو را لغتے است کہ نظیر ندارد - در فارسی زبان مقابل ہر یک لفظ اُردو، ترجمہ زبان فارسی و عربی را لزوماً نشان دہد و از کلام شعراے عجم سندہم پیش میکند - مولوی اوحد الدین بلگرامی بغایت تدقیق و تحقیق تالیفش کردہ - اگرچہ باعتبار

تعداد الفاظ بسیار مختصر است ولیکن پیش دانشوران با علم و کمال خیلے معتبر۔ در اکثر بلاد ہند اشاعت دارد و ارزان بہم میرسد۔

(۳۹) **نوادر المصادر**۔ مختصر رسالہ مخصوص از مصادر زبان فارسی است کہ از تالیف لالہ ٹیک چند بہار است بذیل ہر یک مصدر بعض الفاظ مفردہ و مرکبہ را بتعریف اشتقاق ذکر می کند و از کلام شعرا ہم سند گیرد۔ اگرچہ مطبوع است ولیکن کمیاب۔

(۴۰) **ہفت قلزم**۔ نتیجۂ جانکاہی مولوی قبول محمد ہندیست۔ فارسی زبان را مخصوص تعریف الفاظ بزبان فارسی میکند و در اعراب ملفوظی آنمایہ احتیاط بکار می برد کہ نصف بیانش بحصۂ اعراب درآمدہ۔ اجمال بیان را پسندیدہ و از کلام قدما نظیرے و سندے پسندیدہ۔ پایۂ اعتبارش را تعریف لفظ اولینش کافی است۔ کثیر الحجم و قلیل القیمت است۔

(۱) ہمین چہلتا کتابست کہ بندہ ازان امدادے درین تالیف گرفتہ ام و ترتیبے کہ درین کتاب ملحوظ داشتہ ام با عتبار حروف تہجّیست کہ ہر یک لفظ را از اوّل حرف تا حرف آخر نیش سلسلۂ ترتیب لازم کردہ ام۔

(۲) الفاظے را کہ درین کتاب بیان کردہ ام بر دو قسم است (۱) مفردہ (۲) مرکّبہ۔ مفردہ ہم بر دو نوع است (۱) مصادر۔ (۲) غیر مصادر۔ اما مرکّبہ نیز دو قسم دارد (۱) مصادر مرکّبہ۔ (۲) غیر مصادر مرکّبہ۔ و این ہر دو قسم مرکّبہ را با عتبار معنی چار قسم است (۱) اصطلاح کہ اتفاق نمودن قومے برائے معیّن داشتن معنی لفظ ورائے معنی لغوی آن لفظ باشد۔ چون آب آتش بودن بمعنی حلم و غضب داشتن و آب بُردہ بمعنی آب گوارا کہ طعام را زود ہضم کند۔ (۲) استعمال

کہ در معنی لغوی آن فرقے نیاید و در محاورہ مخصوص باشد۔ چنانکہ آب خوردن بمعنی نوشیدن آب۔ اگرچہ خوردن و نوشیدن و آشامیدن مرادف یکدیگر است ولیکن فارسیان لفظ آب را بیشتر با مصدر خوردن میگویند و این استعمال است و علی ہذا القیاس۔ آرزومند را آرزو دارندہ را آرزومند گفتن استعمال است کہ باوجود اتحاد معنی با لفظے خاص مخصوص شد۔ (۳) مثل۔ یعنی قصہ و حکایتے کہ برائے ایضاح مطالب آرند چون۔ آب آمد تیمم برخاست۔ (۴) مقولۂ عجم کہ اگرچہ اشتقاق آن از مصادر مرکبہ باشد ولیکن با الفاظ معین مخصوص است چنانکہ آب در جگر ندارد۔ و آب در جوے تست۔

پس این ہمہ اقسام الفاظ را با عتبار ترتیب بجاے خود ش بیان کردہ ام۔ و مہما امکن سندے از کلام متقدمین و متاخرین مسلمۃ الاستناد پیش کشیدہ ام۔

(۳) الفاظے کہ معانی متعددہ دارند ہر یک معنی آنرا بہ نشان سلسلہ آن بیان کردہ ام۔ و برسند اشعار ہم نشان سلسلہ قائم است تا تعلق سند با معانی متعلقہ ظاہر شود۔ دیگر اہل لغت این طریقہ را اختیار نکردہ اند کہ خالی از دقت نبود۔

(۴) نظائر و اسناد پیش کشیدہ را بالفاظ مبحوث عنہ اتحاد لفظی درین کتاب ملحوظ است و چرا نباشد کہ دلیل غیر مطابق اثبات دعوے را نشاید۔ اکثرے از اہل لغت این را فروگذاشتہ اند مثلاً صاحب فرہنگ انجمن آرائے ناصری در سند مصدر مرکب "آسمان از ریسمان ندانستن" کلام نظامی را نظیر دہد کہ گفتہ است ؎ ملک از مستی آن ساعت چنان بود ؛ کہ در چشم آسمانش ریسمان بود ؛ و ظاہر است کہ این تخییل در سند این مصدر مرکب بکار نمی خورد۔ کہ مطابقت لفظی ندارد۔

(۵) الفاظے کہ مشتمل بر معنی اصطلاحی و معنی لغوی بودہ اند و استعمال آن بہر دو معنی آید اکثر اہل لغت معنی دوم را بیان نکردہ اند۔ و مولف التزام آن درین کتاب دادہ۔ چون آہن سرد کوفتن کہ معنی اصطلاحی این کار بیفائدہ کردن است ولیکن استعمال این در معنی لغوی ہم بنظر آمدہ۔

(۶) بسیارے از اہل لغت مصادر مرکبہ را در الفاظ مرکبہ شامل کردہ اند مثلاً صاحب بہار عجم گوید کہ "آہن کہنہ را بہ حلوا دہند"۔ اصطلاحے است و ظاہر است کہ این اصطلاح را بترکیب مضارع مخصوص کردہ و این تخصیص تعمیم استعمال را مانع میشود و بتحقیق مولف این کتاب این مصدر مرکبہ اصطلاحی است۔ یعنی "آہن کہنہ را بحلوا دادن"۔ محاورہ فارسیان است و ازین تعمیم محاورہ۔ استعمال آن در ہر یک زمانہ و ہر یک صیغہ جائز باشد۔

(۷) در معانی الفاظ اختلافے کہ فیما بین صاحبان لغت واقع است طرفہ مذاقے دارد۔ بعضے از اہل لغت اینگونہ اختلاف را ذکر می کنند و اکثرے بر یک معنی قناعت کردہ معنی مختلف فیہ را ترک کردہ اند بندہ درین کتاب از اختلاف فیما بینی بحثے کافی کردہ ام و بالآخر نتیجہ از تحقیق خود برآوردہ ام۔

(۸) از برائے ہر یک لفظ زبان فارسی پس از انکہ بیانش در زبان فارسی نوشتہ ام بہ تبدیل زبان ترجمہ اش را در محاورہ اُردو ہم عرضہ میدہم و سندے از کلام زباندانان ہند ہم مہیا ممکن پیدا کردہ ام تا اہل ہند را بتحقیق زبان فارسی سہولتے بدست آید و فارسی دانان بیرون از ہند را از محاورہ اُردو خبر شود۔

(۹) الفاظ اُردو را کہ بذیل ترجمہ فارسی در آمدہ بر ختم این کتاب فہرستے جداگانہ بترتیب حروف

باشد تا اہل ہند را بلحاظ الفاظ اُردو محاورہ فارسی ملاحظہ کردن آسان شود۔

(۱۰) ناظرین تحقیق پسند از ملاحظہ این کتاب دریابند کہ این تالیف محقر بر جامعیت الفاظ چہل تا کتب مندرجہ عنوان قناعت نمی کند بل بسیارے ازمعانی تازہ اکثر الفاظ ہدیہ ناظرین میشود کہ از استعمال متقدمین سند آن بدست رسیدہ و بسیارے از الفاظ جدیدہ کہ بیرون از چہل کتاب مذکور است از انتخاب دواوین و قصاید شعرا سلف درین شیرازہ بسلک بیان کشیدہ شدہ و باشد کہ بسیارے از الفاظ زبان فارسی ازین ذخیرہ ہم بیرون باشد کہ انحصار زبانے بسیار مشکل است۔ بالجملہ الفاظ جدیدہ را ہمین یک اشارہ کافی پنداشتہ ام کہ حوالۂ تالیفے از تالیفات ماسبق باد نباشد۔ ونشان سلسلۂ برحاشیہ این کتاب شمار الفاظ مجددہ را بنماید۔ من اللہ التوفیق وبیدہ ازمتہ التحقیق۔

(۱۱) این ذخیرۂ عرقریزی و نتیجۂ جانکاہی را (**آصف اللغات**) نام نہادہ ام کہ اشارۂ خطاب و تخلص آقاے نعمت است

ازمن مسکین درین مشکین سواد گر خطاے رفتہ است آہو بگیر

شکریۂ ولی نعمت و دعاے دولتش

سرآمد متاخرین و یادگار متقدمین۔ سخنور نکتہ دان۔ آصف دوران قدر قدرت۔ قوی شوکت گردون منزلت۔ اعلیحضرت تاجدار گردون پناہ۔ نظام الدولہ نظام الملک آصفجاہ۔ فرمانروائے باہوش و ہنگ **نواب میر محبوب علیخان بہادر** فتح جنگ۔ جی۔ سی۔ یس۔ آئی۔ جی۔ سی۔ ای۔ بندگانعالی متعالی مدظلہ العالی والی ریاست فرخندہ بنیاد حیدرآباد دکن صانہ اللہ عن الشرور

والفتن ادام اللہ اقبالہم وضاعف اجلالہم را حلقہ بگوشم و باداے شکر نعمائش چرا نکوشم کہ نمک پروردۂ این دربار و وظیفہ خوار حسن خدمت این سرکار ابد قرارم و این تالیف محقر بیادگار جشن چہل سالۂ عمر مبارک اوست

نمبر شمار	نام لغت	مختصر نام	نمبر شمار	نام لغت	مختصر نام
۱	۲	۳	۱	۲	۳
۱	ارمغان صفی۔	آصفی	۱۴	خزینۃ الامثال	خزینہ
۲	ارمغان احباب	ارمغان	۱۵	دری کشا	دری
۳	افسر اللغات	افسر	۱۶	زبدۃ اللغات	زبدہ
۴	امیر اللغات۔	امیر	۱۷	سراج اللغات	سراج
۵	بحر الجواہر	جواہر	۱۸	شمس اللغات	شمس
۶	بحر عجم	بحر	۱۹	غیاث اللغات	غیاث
۷	برہان جامع	جامع	۲۰	فرہنگ آصفیہ	آصفیہ
۸	برہان قاطع	برہان	۲۱	فرہنگ انجمن آرائے ناصری	ناصری
۹	بہار عجم	بہار	۲۲	فرہنگ انند راج	انند
۱۰	تحقیق الاصطلاحات	تحقیق	۲۳	فرہنگ جہانگیری	جہانگیری
۱۱	جامع اللغات	مع	۲۴	فرہنگ رشیدی	رشیدی
۱۲	جواہر المصادر	مصادر	۲۵	فرہنگ فرخی	فرخی
۱۳	چراغ ہدایت	چراغ	۲۶	کشف اللغات	کشف

۲۷	گلشن جعفری	جعفری	۳۴	مخزن المحاورات	مخزن
۲۸	لغات فیروزی	فیروزی	۳۵	مصطلحات الشعرا	وارستہ
۲۹	لغات کشوری	کشوری	۳۶	موید الفضلا۔	موید
۳۰	لغت دردری و پہلوی	پہلوی	۳۷	نصیر اللغات	نصیر
۳۱	مجمع الفرس سروری	سروری	۳۸	نفائس اللغات	نفائس
۳۲	محاورات ہند	محاورات	۳۹	نوادر المصادر	نوادر
۳۳	محیط اعظم	محیط	۴۰	ہفت قُلزم	قُلزم

الف ممدودہ باباے عربی

سلسلۂ اوّل

آ امر از مصدر آمدن (برہان) (سلمان ساوجی۔ رباعی) اے آنکہ تو طالبِ خدائی بخود آ ؛ از خود بطلب کز تو جدائیست خدا ؛ اوّل بخود آ چون بخود آئی بخدا ؛ کا قرار نمائی بخدائی خدا ؛ (اُردو) آ۔ آنا کا امر (ناسخ ؎) آ جمہ سے ہو ہمکنار قاصد ؛ کرلون مین تجھکو پیار قاصد ؛ تعظیماً آئیے بھی کہا جاتا ہے۔ (ذوق ع) آئیے اے بندہ پرور آئیے۔ بقول امیر آ۔ مین تحقیر ہے لیکن جب کبھی محبّت اور پیار سے بُلایا جاتا ہے تو۔ آ۔ ہی کا استعمال ہوتا ہے۔ اگر مخاطب کی خاطر ملحوظ ہو تو صیغۂ جمع سے بُلاتے ہین یعنی آؤ۔ (نسیم ؎) دیکھا تو کہا خضر ملے آؤ ؛ مُنہ کھولو عدم کی راہ بتلاؤ ؛ کبھی واو پر ہمزہ بڑھا کر آؤ بھی کہتے ہین (اسیر ؎) کرسی یہ پکاری آؤ آؤ ؛ گھر آپ کا ہے قدم بڑھاؤ ؛۔

آب بقول صاحب برہان قاطع بسکون باے ابجد۔

(۱) یکے از جملۂ چار عنصر است کہ آب و آتش و باد و خاک باشد (میر معزی ؎) بشب و روز کنون بادہ کشد مالا مال ؛ آنکہ در شام و سحر آب کشیدے قدرے ؛ (اُردو) پانی۔ (مذکر) آب بھی اُردو مین مذکر مستعمل ہے (ناسخ ؎) خاک پر جو لوٹتے ہین اُنکو کم رتبہ نہ جان ؛ کی ہے ہر شے کی خدا نے زندگانی آب سے ؛۔

(۲) آب بمعنی رونق (حکیم سوزنی ؎) اے ہمہ کار تو بر رونق و آب ؛ وے ہمہ راے تو درست و صواب ؛ (اُردو) رونق (عربی) اُردو مین مستعمل ہے (مونث) (غالب ؎) اُنکے دیکھے سے جو آجاتی ہے مُنہ پر رونق ؛ وہ سمجھتے ہین کہ بیمار کا حال اچھا ہے ؛۔ لفظ آب بھی چمک دمک کے معنون مین مستعمل ہے (مونث) (وزیر ؎) اُٹھی جو موج دمِ خندہ آب دندان سے ؛ بنی ہے چادرِ گُل اُس رُخِ منوّر پر ؛۔

(۳) آب بمعنی عزّت۔ آبرو۔ (مولوی معنوی مثنوی) چون بصحراے سلیمانی رسید ؛ خاک آن رہ جملہ زر پختہ دید ؛ برسر زر تا چہل فرسنگ راند ؛ تا کہ زر را در نظر آبے نماند (اُردو) عزّت (عربی) آبرو (فارسی) اُردو مین یہ دونون لفظ مستعمل ہین۔ (مونث) (عارف ؎) سو بار جسے عشق مین ذلّت نہین ہوتی ؛ اربابِ وفا مین اُسے عزّت نہین ہوتی ؛ (غالب ؎) آبرو کیا خاک اُس گل کی جو گلشن مین نہین ؛ ہے گریبان ننگ پیراہن جو دامن مین نہین ؛۔

(۴) آب بمعنی رسم و رواج۔ طرز و روش۔ قاعدہ و قانون (خسرو ؎) زغزنین تا لب

دریا درین باب ؛ ہمہ اسلام بینی بریکے آب ؛ (اُردو) یہی الفاظ اُردو مین مستعمل ہین۔ رسم (عربی) مونث) رواج (عربی) مذکر) طرز (عربی) مذکر و مونث)۔ روش (فارسی۔ مونث) قاعدہ (عربی۔ مذکر) قانون (عربی۔ مذکر) (ناسخ ؎) ہے معطّل اب زبانِ خامہ اور اپنی زبان ؛ رسم کی موقوف اُسنے نامہ و پیغام کی ؛ (اختر ؎) حکمرانی ہے حُسن کی اے عشق ؛ سکّۂ داغ کا رواج نہین ؛ (داغ ؎) نہین ملتا کسی مضمون سے ہمارا مضمون ؛ طرز اپنا ہے جدا سب سے جدا لکھتے ہین ؛ (امیر ؎) زلف کے مانند کنگھی نے تری بیداد کی ؛ طرز ہے شاگرد مین بھی ٹھیک ٹھیک اُستاد کی ؛ (نسیم دہلوی ؎) مآل کارِ جہان فانی کبھی نہین ایک قاعدے پر ؛ جو چار دن ہے وفور راحت تو بعد اُسکے غم والم ہے ؛ (امیر ؎) کسی کو حکم خدا و رسول یاد نہین ؛ زبان خلق پہ قانون ہے فرنگی کا ؛۔

(۵) آب بمعنی قدرت (سلمان ساوجی ؎) اے چو دریا خشک لب لب تشنگان رحمتیم ؛ آبروے دہ بما کاب ہمہ عالم تراست ؛ (اُردو) قدرت (عربی) اُردو مین مستعمل ہے۔ مونث (نصیر ؎) عالم ہے نصیر ایسا اپنے بُت کافر کا ؛ اللہ کی قدرت ہے اللہ کی قدرت ہے ؛۔

(۶) آب بمعنی لطافت۔ طراوت (عبدالرزاق صفاہانی ؎) نماند قوتِ آذر ز صولتِ آذر ؛ برفت آب ریا حین ز صدمت آبان ؛ (اُردو) لطافت۔ طراوت (عربی) اُردو مین مستعمل ہے (مونث) (غالب ؎) لطافت بے کثافت جلوہ پیدا کر نہین سکتی ؛ چمن زنگار ہے آئینۂ بادِ بہاری کا ؛ (عارف ؎) سر سے پا تک ہو گیا ہون خشک لاغر

ہو کے مین ٭ اشک سے آنکھون مین باقی کچھ طراوت ہو تو ہو۔

(۷) آب بمعنی رحمت۔ فیض۔ عطا۔ (اُردو) رحمت (عربی۔ مونث) فیض (عربی۔ مذکر) عطا (عربی۔ مونث) اُردو مین مستعمل ہے۔ (ذوق ؎) نام منظور ہے تو فیض کے اسباب بنا ٭ پُل بنا چاہ بنا مسجد و تالاب بنا ٭ (آتش ؎) عفو ہو جائین گے ہر چند کہ لاکھون ہین گناہ ٭ یہ عطا ہے تری رحمت کے قرین تھوڑی سی ٭

(۸) آب بمعنی دولت (انوری ؎) گر براے او نباشد تو نخواہی صد وقدر ٭ ور براے تو نباشد او نخواہد جاہ و آب ٭ (اُردو) دولت (عربی۔ مونث) (رند ؎) مُہراب کو بلون پہ ہونے لگی ٭ دولتِ حسن جب لُٹا بیٹھے۔

(۹) آب بمعنی ترقی جاہ و عزت (اُردو) مرتبہ اور عزّت کی ترقی۔

(۱۰) آب بمعنی قدر و قیمت و منزلت (کمال اصفہانی ؎) در حضرتِ تو گرچہ بر آن آب نیستم ٭ بیگانہ چون شوم کہ دلم آشناے تست ٭ (اُردو) قدر و قیمت (عربی مونث) رتبہ (عربی۔ مذکر) (نصیر ؎) قدر اُس کی چشمِ اہل نظر مین زیادہ ہے ٭ جو آپ کو نصیر سمجھتا ہے سب سے کم ٭ (آصفیہ ؎) اُن کے ہاتھون بکے ہین جا کر مفت ٭ اپنی قیمت کو دیکھتے ہین ہم ٭ (شرف ؎) ذکر میرا مجھسے بہتر ہے کہ اُس محفل مین ہے ٭ رُتبہ کیا کامرے دیکھو کہ اُنکے دل مین ہے ٭

(۱۱) آب بمعنی دوش۔ (اردو) کندھا۔ مذکر۔ (غالب ؎) پینس ہین گزرتے ہین جو کوچے سے ہمارے کندھا بھی کہار ونکو بدلنے نہین دیتے ٭۔

(۱۲) آب یکے از نام ہاے سیماب (اُردو) سیماب (فارسی - مذکر) اردو مین مستعمل ہے (ظفر ؎) دلمین ہے سیماب انکو بھیجدون نامہ کی جا ٭ حال دل اسے نامہ برلائق نہین تحریر کے ٭ -

(۱۳) آب کنایہ از عرق ندامت (تاثیر ؎) شکر کہ بر دد دل زجہانے بجلاوت ٭ آب ارنشود پیش لبت از سر خامیت ٭ (اُردو) آب آب (ناسخ ؎) نرگس مست یار کے آگے ٭ ہوئی غیرت سے آب آب شراب ٭ -

(۱۴) آب بمعنی تاب و درخشندگی وصفا چون آب گوہر و آب لولو (صائب ؎) باد در لعل لب یار نماید خود را ٭ آب در گوہر شہوار نماید خود را ٭ (اُردو) چمک دمک مونث - لفظ آب بھی ان معنون مین مونث مستعمل ہے - (رشک ؎) آب وتاب ایسی ہے تم مین کہ نہین دوسرے مین ٭ آتش لعل ہو آب دریکتائی ہو ٭ -

(۱۵) کنایہ از تیزی شمشیر (صائب ؎) ممکن بے بہرہ یارب از قبول دل بیانم را ٭ بزہر چشم خوبان آب دہ تیغ زبانم را ٭ (اُردو) آب - مونث (ذوق ؎) یکیے ہی جائیو اے دل شکایت تشنہ کامی کی ٭ رہے آب اُس کی جب تک تیغ مین خنجر مین پیکان مین ٭ -

(۱۶) آب بزبان رومی نام ماہ یازدہم از سال ایشان و آن بودن آفتاب است در برج اسد (اسفرنگی ؎) بسوزد بشب خرمن ماہ را ٭ سموم نہیب تو در ماہ آب ٭ (اُردو) رومیونکے سال کا گیارہوان مہینہ جو بقول صاحب غیاث اللغات تھوڑے سے

فرق کے ساتھ ماہ بھادون سے مطابق ہوتا ہے ۔

(۱۷) آب بمعنی ہموارہ براہ روندہ (بیدل ؎) محل ما عاشقان بر دوش نغزش بستہ اند ؛ صد قدم زاید اگر پیدا کند لنگ است آب ؛ (اُردو) رات دن چلنے والا زمین کا گز ۔ مذکر (آصفیہ) ۔

(۱۸) آب بمعنی نفس کامل و عقل کل و اورا نفس مُلہمہ گویند و بقول صاحب فرہنگ اندراج روح ۔ (اُردو) نفس ملہمہ (مذکر) وہ نفس جسکے ذریعہ سے الہام ہو ۔ اور دل مین مختلف ارادے پیدا ہون (آصفیہ) جان ۔ مونث

(۱۹) آب بمعنی شراب خالص (فرح اللہ شوستری ؎) مغان کہ دانۂ انگور آب می سازد ؛ ستارہ می شکند آفتاب می سازد ؛ (اردو) آب ۔ شراب ناب (مونث) (ناسخ ؎) آبِ حیات بنگئی ناسخ شرابِ ناب ؛ جو اُس نے جامِ آب سے اپنے لگائے ہونٹھ ؛

(۲۰) بقول صاحب فرہنگ انجمن آرا ے ناصری آب بمعنی مطلق رود و جیحون (الوری ؎) سوا د نظم مرا گر بود بر آب گذر ؛ کنند فخر رشیدی و صابر و عمق ؛ (اردو) ندی (مونث) (آصفیہ) ندی کنارے مورا بولے ؛ مین جانون پیا مورا بولے ۔

(۲۱) آب بمعنی نُطفہ و منی (سلمان ساوجی ؎) تعالی خالقے کز قطرۂ آب ؛ چنین صورت تواند آفریدن ۔ (اُردو) مَنی (عربی ۔ مونث) ۔ نُطفہ (عربی ۔ مذکر) (سودا ؎) تاریخ تولد کی رہی آٹھ پہر فکر ؛ گر رحم مین بیگم کے سُنے نُطفۂ خان ہے ؛ ۔

(۲۴) بقول صاحب فرہنگ انندراج آب کلمہ نسبت است چون سرداب کہ بمعنی تہ خانہ باشد (اُردو) نسبت کا کلمہ جیسے سرداب جسکو تہ خانہ بھی کہتے ہین۔ اور اُردو مین سردابہ بھی مستعمل ہے (مذکر) (دیکھو فرہنگ آصفیہ کا لفظ تہ خانہ)

آب آبستن (اصطلاح) بلا اضافت ثالث بقول صاحب شمس اللغات (۱) اشک عاشقان (۲) مے سرخ (۳) خون (اردو) (۱) عاشقونکے آنسو۔ مذکر (۲) شراب سرخ مونث (۳) خون۔ مذکر۔

آب آبستنی (اصطلاح) بلا اضافت ثالث بقول صاحب ناصری کنایہ از دو چیز است (۱) آب منی کہ زن بآن آبستن شود (۲) باران یا آبے کہ سبب رویانیدن نباتات زمین شود۔ (اردو) (۱) نطفہ مذکر (تمثیل دیکھو آب کا ذیلی نمبر (۲۱) (۲) مینہ مذکر۔ بارش۔ مونث۔ یا وہ پانی جو نباتات کو اُگاتا ہے۔

آب آبستنی دہ (مقولہ) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم۔ زمین را حامل نامیہ گرداند۔ (اردو) یہ مقولۂ عجم ہے جس کا مرادی ترجمہ یہ ہے کہ پانی زمین سے نباتات کو اُگاتا ہے۔

آب آتش بودن (مصدر اصطلاحی)۔ بلا اضافت بقول بہار۔ حلم و غضب داشتن و حرارت و برودت در مزاج (اُردو) آگ پانی کا سنجوگ ہونا۔ بقول امیر جہان اجتماع ضدین یا دو مخالف چیزون کا میل ملاپ ہوتا ہے تو وہان کہتے ہین کہ آگ پانی کا سنجوگ ہے۔ حلم و غضب رکھنا۔ حرارت و برودت کا مزاج مین جمع ہونا۔

آبِ آتش رنگ (اصطلاح) باضافت ثالث۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ

(۲) اشک خونین وبقول بہار و ارسته صرف معنی اول راست۔ صاحبان برہان و ناصری گویند کہ کنایہ از مے لعل فام و اشک خونین باشد (صائب ؎) زخاک افسردہ تر از باد سرگردان ترم صائب ٭ علاج دردمن از آب آتش رنگ می آید ٭۔ (اُردو) (۱) آب آتش رنگ۔ بمعنی شراب سُرخ اُردو مین مستعمل ہے (مُذکّر) (مومن ؎) ساقیا دے چُک آب آتش رنگ ٭ گرم وسرد زمانہ سے ہون تنگ ٭ (۲) اشک خونین بھی اُردو مین بولا جاتا ہے۔ بعض شعرانے اشک خون آلود بھی باندھا ہے (ذوق ؎) ذوق اس پاے نگارین کا جو ہے وصف نگار ٭ اشک خونین سے ہے کاغذ کو حنائی کرتا ٭ (امیر ؎) عجب کیا ہے جو نکلین اشکِ خون آلود ماتم مین ٭ کہ گلگون دانۂ تسبیح ہوتے ہین محرّم مین ٭۔

آبِ آتش رنگ دادن (استعمال) باضافت ثالث شراب سُرخ دادن چنانکہ سلمان ساوجی گوید (ع) آب آتش رنگ دہ ساقی کہ می بخشد صفا ٭ (اُردو) آب آتش رنگ دینا (دیکھو اصطلاح ماضیہ مین کا کلام)

آبِ آتش زاے (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سُرخ (۲) اشک گلگون (اُردو) بقول امیر (۱) آب سُرخ بمعنی شراب سُرخ اردو مین مستعمل ہے (۲) اشک گلگون بھی اردو مین کہا جاتا ہے (ناسخ ؎) بھر لیے انگارے مین نے عشق کے اعجاز سے ٭ داغہاے اشک گلگون میرے دامن مین نہین ٭۔

آبِ آتش زدہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) اشک چشم غمزدگان وبقول صاحب برہان قاطع مطلق اشک صاحبان بہار عجم و ناصری گویند کہ کنایہ

از اشک گرم است و بقول صاحب ہفت قلزم اشک چشم عاشقان و غمزدگان۔ (حکیم خاقانی ؎) آب آتش زدہ کز دیدہ رود سوے دہان ۔ تنگنائے نفس از موج شرر بر بندیم (اردو) ۔ اشک مذکر۔ غمزدون اور عاشقون کے آنسو۔ مذکر۔ (آتش ؎) اُس ماہ کی فرقت مین تارے نکل آئے ۔ تارونسے سوا اشک ہمارے نکل آئے ۔ اشک گرم بھی اُردو مین مستعمل ہے مذکر (ناسخ ؎) ایک اشکِ گرم ناسخ گرخزانے مین گرے ۔ طعنہ زن فوّارہ ہو منقار موسیقار پر ۔

آب آتش زدہ از دیدہ رفتن

(مصدر اصطلاحی) اشک گرم از دیدہ برآمدن وجاری شدن۔ سند این در اصطلاح ماضیہ گذشت (اُردو) آنکھون سے گرم آنسو بہنا

آبِ آتش سا

(اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب ناصری مرادف آب آتش رنگ

آب آتش شدن

(مصدر اصطلاحی) بلا اضافت بقول صاحبان بحر عجم و ناصری آشوب بعد امن مؤلف گوید کہ ادعاے بحر و ناصری بطور تمثیل باشد۔ نزول بعد عروج را ہم توان گفت وچون آب بسیار گرم شود فارسیان گویند کہ آب آتش شد (ظہوری ؎) آبم شدہ آتش از تف داغ ۔ خاکم برہ سراغ با داست ۔ (صائب ع) اگر باید کہ آب آتش شود اول ہوا گردد ۔ بہار این مصدر را ذکر نمی کند و بر آب آتش شدا کتفا می فرماید بمعنی آشوب وغوغا برخاست بعد امنیّت و سندے بر تخصیص زمانی پیش نمیکند (اُردو) امن اُٹھ جانا آشوب اُٹھنا ۔ (میر ؎) اُس عنصلے کی سُرخ آنکھیں دیکھ ۔ اُسمے آشوب خانقاہ کے بیچ (۲) پانی بہت گرم ہو جانا پانی آگ ہو جانا بھی کہہ سکتے ہین اسلئے کہ اُردو مین آگ ہو جانے سے نہایت گرم ہو جانا مراد ہے (ناسخ ؎) سوز غم سے ہو گیا ہے آگ سب

میرا بدن ❊ پھینکدی قاتل نے ایسی ہوگئی تلوار گرم ❊ ۔

آب آتش فرونشاند (مقولۂ عجم) بلا اضافت ثالث ۔ از آب غصہ و فنا دفرو نشیند چنانکہ ظہوری گوید (ے) آب مرگ آتشم فرونشاند ❊ رفت خاکم اگر بباد چہ غم ❊ (اُردو) پانی لگی ہوی آگ کو بجہانا ہے یعنی غصہ اور فساد کو مٹاتا ہے ۔

آب آتش گشتن (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت ثالث بقول صاحب ناصری مرادف آب آتش شدن (ناصری ع) آب آتش گشت و جا روبم بسوخت ❊ ۔

آب آتش لباس (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج مرادف آب آتش رنگ (اردو) بقول امیر یہی لفظ اُردو مین شراب کے لیئے مستعمل ہے

آب آتش مزاج (اصطلاح) باضافت ثالث کنایہ ازمے سُرخ ۔ (اُردو) بقول امیر اُردو مین آب آتش مزاج شراب کے لیئے کہا جاتا ہے ۔

آب آتش ناک (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سُرخ (۲) اشک خونین و بقول وارستہ و بہار کنایہ از معنی اول (صائب ے) دست ولب در چشمۂ آتش بشو چون آفتاب ❊ بعد ازان خود را بقلب آب آتش ناک زن ❊ ازین تمثیل می کشاید کہ (قلب آب آتش ناک زدن) کنایہ از شراب خوردن است (اُردو) اُردو مین شراب کو آب آتشناک کہتے ہین (دیکھو آب امیر اللغات)

آب آتش نماے (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحبان بحر عجم و برہان (۱) شراب لعل (۲) اشک خونین ۔ (رضا قلیخان ہدایت ے) آب آتش نماے خرمن سوز ❊ مخور آتش

بحرِ منم مفروز ۔ (اُردو) بقول میر شراب کے لیے آب آتش نما کہا جاتا ہے (مُذکّر) دیکھو آب (امیر اللغات)

آبِ آتشین (اصطلاح) باضافت ثالث بقول وارستہ (۱) کنایہ از شراب تند وبقول صاحب شمس (۲) شراب ارغوانی (۳) اشک غمزدگان (۴) خون (مرزا جلال ۱۲۱۰ھ) ز عشق مرتبۂ حُسن دلنشین پیدا ست ۔ ز شیشہ جوہر این آب آتشین پیدا ست ۔ صاحب ناصری گوید کہ کنایہ از اشک گرم وجوہر شراب است کہ از عرق گویند و سند از کلام خود می دہد (ع) بآب آتشین آن آتش چون آب ہمزانو ۔ شگفتہ آب آتش رنگ و آتش آب رنگستی ۔ مولف گوید کہ از سند اول الذکر پیدا ست کہ آب آتشین شراب است نہ جوہر شراب (اُردو) (۱) آب آتشین (مُذکّر) شراب کے معنون مین مستعمل ہے (آتش ع) کیا شکرانۂ آب بقا پیکر اُسے ہمنے ۔ جو اس ظلمت سرا مین لب تک آب آتشین آیا ۔ (۲) شراب ارغوانی بھی اردو مین کہا جاتا ہے (مونث) (ناسخ ع) نظر آتا ہے شیشہ سر بریدہ ہجر ساقی مین ۔ شراب ارغوانی کم نہین ہے خون جاری سے ۔ (۳) اشک غمزدگان غمزدون کے آنسو (مُذکّر) (۴) خون (فارسی مُذکّر) اردو مین مستعمل ہے ۔

آبِ آذر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحبان بحر عجم وشمس مرادف آب احمر (اُردو) آب آذر نما ۔ اور آب سُرخ (فارسی ۔ مُذکّر) اردو مین مستعمل (دیکھو امیر اللغات مین لفظ آب کے صفات)

آبِ آذر آسا (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم مرادف آب آتش نما ۔ صاحب برہان این را بہمین معنی بحذف

الف سوم آب آذر سامی نویسد صاحب فرہنگ انندراج بمعنی شراب سرخ و اشک غم و اندوہ - (خاقانی قطعہ) گر بادہ می نگیرم بر من مگیر جانا ❊ من خون خورم نہ بادہ من غم کشم نہ ساغر ❊ زان آب آذر آسا زانسان ہمے ہراسم ❊ کز آب سگ گزیدہ - شیرسیہ زِ آذر ❊ (اردو) بقول امیر شراب کے لیے آب آذرگون کہا جاتا ہے (دیکھو لفظ آب کے صفات (امیر اللغات)

آب آسیا (اصطلاح) باضافت ثالث بقول بہار (۱) آبے کہ آسیا بزور آن بگردد (ملا طاہر غنی ؎) کسے کز چرخ لطفے دید جورے در تقاضا دارد ❊ چو آن خوشہ کہ سرسبزی ز آبِ آسیا دارد ❊ (خاقانی ؎) چون آب آسیا سر من در نشیب باد ❊ گر پیش کس دہان شودم آسیاے نان ❊ بقول صاحب شمس اللغات (۲) بلا اضافت آن آسیاک بزور آب گردد (اردو) بقول صاحب مجامع اللغات (۱) وہ پانی جس پر چکی چلتی ہو - (۲) پن چکی مؤنث (آصفیہ)

آب آمد تیمم برخاست این مثل است صاحب خزینۃ الامثال ذکر این می کند و بہار گوید کہ ہرگاہ صاحب مدار و صاحب معاملہ متوجہ کارے شد پس بگماشتہ و نائب او احتیاج نماند - (اردو) یہی مثل اردو مین بھی مستعمل ہے - امیر فرماتے ہین کہ اصل آیا تو فرع کی کیا حاجت رہی اصلے آیا تو ادنے کی کیا ضرورت رہی اور کبھی مذاق مین بغیر لحاظ اصلیت کے بھی بولتے ہین -

آب آورد (اصطلاح) بلا اضافت مراد آب آوردہ (جامی ؎) تنم از سیل اشک آورد سویت ❊ خس و خاشاک آب آورد من ہین ❊

آب آوردنِ چشم (مصدر اصطلاحی) نزول

ماے بد کہ از امراض معروفہ چشم است (بحر عجم) (صائب ۵) چشم پل از انتظار شاہ آب آورد بود ❊ شد منوّر ہمچو چشم پیر کنعان در زمان (اُردو) آنکھ مین پانی اترنا (میر ۵) چشم جوہر چو ندیھائی نور دندان دیکھ کر ❊ پانی اترا آنکھ مین آئینہ اندھا ہوگیا ❊ موتیا بند ہونا (معروف ۵) موتیا بند اپنی جب سے ہوگیا اک آنکھ مین ❊ جون صدف روتے ہین روز و شب گہر اک آنکھ سے ❊

آب آوردنِ چیزے (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ انندراج (۱) مرادف آب رسیدن بچیزے و آب رسیدن بچیزے بمعنی سیراب و تازہ شدن و رونق گرفتن آن چیز باشد مولف گوید کہ این معنی در اکثر درست باشد کہ چیز را فاعل گیریم (۲) اگر چیز مفعول واقع شود - یعنی چیزے را آب آوردن در نیخالت کنایہ از مفت بدست آمدن آن چیز باشد چون کسے خواہد کہ جنس گران قیمت را بہ بہاے نازل خرید کند فروشندہ گوید کہ این را آب نیاوردہ است یعنی مفتم بدست نیامد صاحب بحر عجم و ارستہ ہمین معنی را بذیل آوردن آب چیزے را می نویسد (مخلص کاشی ۵) چون درین بحر پر آشوب نظر باز کنم ❊ چشم من آب نیاوردہ بانند حباب ❊ (اردو) (۱) کسی چیز کا رونق پانا - تر و تازہ ہونا (۲) کسی چیز کا مفت ہاتھ آنا (غالب ۵) مین نے مانا کہ کچھ نہین غالب مفت ہاتھ آئے تو بُرا کیا ہے

آب آوردن در چیزے (استعمال) بقول بہار آب در ظرفے آوردن - (اردو) کسی ظرف مین پانی لانا -

آب آوردنِ متاع (مصدر اصطلاحی) باضافت نون - بقول بہار کنایہ از قیمت سہل و رائیگان یافتن و کالا آب کردن نیز - کالا آب کردن بقولش قیمت زیادہ از

ارزش گفتن. مولّف گوید کہ آب آوردن متاع مرادف معنی دوم آب آوردن چیزے است کہ گذشت و این اصطلاح را غیر از بہار دیگر کسے نہ نوشتہ در رائے مولّف تخصیص این از متاع درست نباشد

آب آورده (استعمال) بلا اضافت بقول بہار کہ بذیل آوردن آب چیزے رامی نویسد چیزیست کہ بر سر آب آمدہ یعنی آبش آوردہ مولّف گوید کہ این مشتق است از مصدر آب آوردن چیزے۔ سندش بضمن ہمان مصدر گذشت۔ (اردو) پانی کی بہا لائی ہوئی چیز

آبِ آہن (اصطلاح) باضافت ثالث بقول بہار آبے کہ جوہر آہن است۔ (ابوطالب کلیم ؎) آب آہن ہمہ از دیدۂ زنجیر چکید ❊ لبسکہ چون سلسلہ در بند تو شیون کردم ❊ (اُردو) یہی اصطلاح اُردو مین مستعمل ہے (مذکّر) بقول امیر وہ آبدار

جو بجھاؤ سے لوہے پر آجاتی ہے (آتش ؎) نعرہ زن گنجِ شہیدان مین ہون بُلبُل کیطرح ❊ آب آہن نے کیا ہے یہ گلستان پیدا ❊

آبِ آہن تاب (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم آبیکہ آہن را تاب دادہ بارہا بر آن غوطہ دہند تا فرش برگردد۔ (ملا ذکی ندیم ؎) شود زگریہ ظالم تسلّی مظلوم ❊ بزخمدار گوارا ست آب آہن تاب ❊ (غنی ع) کہ ہمچون آب آہن تاب خون من بجوش آمد (اردو) یہی اصطلاح اردو مین مستعمل ہے (مذکر) بقول امیر وہ پانی جسے اصلاح کے لیے لوہا گرم کرکے بجھاتے ہین۔ اطبّا کی تحریر اور تقریر مین آب آہن تاب زیادہ مستعمل ہے

آبِ آینہ و آبِ آیینہ (اصطلاح) باضافت ثالث جلاے آینہ باشد و صفاے آن چنانکہ ببیدل گوید (؎) طلسم حیرتیم در نفس

قرارم نیست ٭ بآب آئینۂ دل سرشتہ اند مرا ٭
(صائب ؎) آب آئینہ ز عکس رخ من نیلی
شد ٭ اینقدر سیلی ایام نخوردہ است کسے ٭ (اردو)
یہی اصطلاح اردو مین مستعمل ہے۔ (مؤنث)
بقول امیر آئینہ کی جلا اور صفائی (امیر ؎)
مر گئے دیکھکے قاتل ترے رخسار کی آب ٭
آب آئینہ ہمین ہو گئی تلوار کی آب ٭

آبِ احمر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ و بقول صاحب شمس اللغات (۲) مے انگور (۳) مے خرما و بقول صاحب فرہنگ انندراج (۴) بحر احمر (اردو) امیر نے آب احمر کا استعمال زبان اردو مین بمعنی شراب فرمایا ہے (دیکھو لفظ آب کے صفات۔ امیر اللغات) (۲) انگور کی شراب شراب انگوری مؤنث (۳) خرمے کی شراب مؤنث (۴) بحر احمر (عربی مذکر)

آبِ ارغوانی (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) اشک خونین۔ بقول صاحب فرہنگ انندراج معنی دوم را سرشک غم (اردو) بقول امیر آب ارغوان۔ آب ارغوان رنگ آب ارغوان فام۔ آب ارغوان گون بترکیب فارسی (مذکر) شراب کے لیئے اردو مین مستعمل ہے (دیکھو امیر اللغات بضمن لفظ آب۔ صفات آب بمعنی شراب) (۲) اشک خونین (مذکر) (ذوق ؎) ذوق اس پاے نگارین کا جو ہے وصف نگار اشک خونین سے ہے کاغذ کو حنائی کرتا ٭

آب از آتش برآوردن (مصدر اصطلاحی) امر غیر ممکن بظہور آوردن چنانکہ والہ ہروی گوید (؎) ز آتش آب برآوردہ عشق و آتش از آب ٭ ز دل بدیہ نیاورد ایم نم بعبث ٭ (اردو) آسمان پھاڑ کے

تھگلی لگانا۔ یعنی دشوار کام کرنا۔ غیر ممکن کام کرنا۔ محال کام کرنا۔ (امیر اللغات) (رند ؎) کیا آسمان پھاڑ کے تھگلی لگائیگی ؛ صاحب اُبھر چلی ہے بہت گات آپ کی ؛ آسمان سے تارے اُتار لانا بھی کہا جاتا ہے (نسیم ؎) وہ بولی جو تو کہے زبان سے ؛ تارے تو اتارون آسمان سے ؛

آب از آتش برکشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب از آتش برآوردن است (میر معزی ؎) من چو خواہم کرد فریاد آب از آتش برکشم ؛ او چو خواہد خورد تشویر آتش افروز در آب ؛۔

آب از آتش برون آوردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب از آتش برآوردن (مُلّا وحشی ؎) درنمی گیرد با و نیرنگ سازیہاے ما ؛ گر بافسون آب از آتش برون آوردہ ایم ؛

آب از آہن جدا کردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف آب از آتش برآوردن (صائب ؎) آب از آہن توان کردن بآسانی جدا ؛ از دلِ خون گرم ما پیکان کشیدن مشکل است ؛ (اُردو) لوہے کے چنے چبانا یعنی نہایت سخت اور کٹھن کام کرنا۔ (آصفیہ) (آتش ؎) یاس و حرمان نہو لوہے کے چنے بھی تو چباون ؛ نعمت عشق کے قابل لب و دندان مانگون ؛۔

آب از آہن کشیدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب از آہن جدا کردن (بحر عجم) (صائب ؎) منشین فسردہ کز پئے سامانِ اشک و آہ ؛ آتش ز سنگ و آب از آہن کشیدہ اند ؛۔

آب از آئینہ خوردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار زندگانی کردن بآب آئینہ نہ بہ آب حیات۔ **مولف** گوید کہ کنایہ از زندگانی

جاوید یافتن است چنانکہ صائب گوید (ے)
داغ است داغ خضر کہ در عہد او چرا ؛ نام
سکندر آب از آئینہ می خورد ؛ (اُردو) زندگی
جاوید پانا۔ قیامت تک زندہ رہنا۔

آب از بالا بستن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم سر چشمہ بند کردن تا آب جاری
نہ شود (طغرا ے) تعیش کہ بسامرے ندارد ؛
آبے است کہ بستہ شد زبالا ؛ (اُردو) سوت
بند کرنا۔ پانی کو اوپر سے روکنا۔

آب از پس خوردن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار کنایہ از گان دادن (خاقانی ے)
پیش بزرگان ما آب کسے روشن است ؛
کآب ز پس می خورد بر صفت آسیا ؛ صاحب
لغت سروری کہ از اہل زبان است ہمین
شعر را در سند آب روشن آوردہ و آب روشن را
کنایہ از رونق در رواج نوشتہ پس بمعنی مصرع
ثانی قابل غور است اگر آب از پس خوردن را
براد عاے بہار گرفتہ شود ہم بزرگان باشد
از اہل لغت دیگرکسے این مصدر اصطلاحی را
نہ نوشتہ است و معلوم میشود کہ بہار بسند ہمین یک
شعر مصدر اصطلاحی پیدا کردہ است و معنی شعر متقاضی
آن۔ بتحقیق مولف آب از پس خوردن در
عیاب نیک نام بودن ہم باشد گویند کہ ستایش کسے
پیش او کردن اعتبارے ندارد ہر کہ از پس او یعنی
در قفاے او نامش بہ نیکی برند ہمان مستحق بزرگی است
(اُردو) بقول بہار مغول بنا۔ گانڈ مرانا (اصفیہ)
و بقول مولف غیبت مین نیک نام رہنا۔ پیچھے
بھلائی سے یاد کیا جانا۔ بعد از مرگ نیکنام رہنا
جیسا کہ چکی کی نیک نامی اوسکی غیبت مین ہے
یعنی چکی کی تعریف اُسکے روبرو اسلئے نہین
ہوتی کہ اوسکا فعل ظالمانہ ہے یعنی ہر چیز کو
وہ پیس ڈالتی ہے۔ لیکن جب دسترخوان
پر روٹی موجود ہوتی ہے تو اوسوقت چکی
کے اعمال قابل ستایش قرار پاتے ہین یعنے

اسی کا صدقہ ہے کہ روٹی نصیب ہوئی۔ وہ دانے کو پیسکر آٹا نہ کرتی تو ہمکو روٹی کہان سے نصیب ہوتی۔

آب از پنبہ ریختن (مصدر اصطلاحی) بحالت نزع یا بیہوشی آب در گلو ریختن از کلام غنی استعمال این بنظر آمدہ (ے) بسکہ بر لب جانش از رنج خمارے رسید ؛ در گلوے شیشہ آب از پنبہ میریزیم ما ؛ (اُردو) پانی چوانا (اضافہ)

آب از پے ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار در ایران رسم است کہ قفاے کسے کہ بسفر می رود چند برگ سبز بر آینہ گذاشتہ آب بران می ریزند و این را شگون زود رسیدن و بسلامت آمدن می شمارند۔ سند بہار از کلام ملا طغرا است (ے) کوے تو منزل گہ است در سفر آشنا ؛ بر رخ آینہ آب از پے بیگانہ ریز ؛ **مولف** گوید کہ این سند آب بر آینہ ریختن باشد کہ اصطلاحے است خاص و بہار ہمین سند را برائے آن ہم می آرد و الفاظ از پے اندرین شعر داخل اصطلاح نیست چنانکہ او میشمارد۔ سند دیگر کہ بہار از کلام ملا یحییٰ کاشی گیرد متعلق از اصطلاح آب در پے ریختن است کہ می آید الحاصل آب از پے ریختن بنظرم نیامدہ عجب است کہ وارستہ ہم بضمن آب بر آینہ زدن ذکر این می کند و غور بر سند خود نمی فرماید (اُردو) ایران مین رسم ہے کہ جب کوئی سفر کو جاتا ہے تو اسکی روانگی کے وقت سبز پتے آینہ پر رکھکر اُن پر پانی چھڑکتے ہین اور اوسکو بسلامت روی و باز آئی کا مصداق خیال کرتے ہین یہ رسم ہند مین جاری نہین ہے بلکہ اوسکی جگہ امام ضامن کو سونپنے کی رسم ہے بعض ممالک ہند مین امام ضامن کے نام سے ایک پیسہ یا روپیہ یا اشرفی مسافر کے بازو پر باندھنے کا رواج ہے جسکو وہ سفر سے واپس ہونے پر

فقرا کو بطور خیرات دیا کرتا ہے۔ (ذوق ؎) کہتی تھی رو کے اک بُت خوشخو ؛ مین نے سونپا امام ضامن کو ؛۔

آب از جگر بخشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم عطا کردن وچیزے بمردم دادن۔ صاحب فرہنگ انندراج گوید کہ کنایہ از بخشش کردن بطوع و رغبت (اُردو) عطا کرنا۔ دینا بخشش کرنا۔ (آصفیہ)۔

آب از جگر گرفتن (مصدر اصطلاحی) گریہ وزاری کردن چنانکہ آقا رضی دانش گوید (؎) شبہاے ہجر بے او داد از سحر گرفتم ؛ آتش زدل کشودم آب از جگر گرفتم ؛ (اُردو) رونا۔ گریہ وزاری کرنا۔ (جرأت ؎) ترستے آستانِ یار پر ہین جبہہ سائی کو ؛ کہان تک روئین ہم طالع کی اپنے نارسائی کو ؛۔

آب از چشم باز افتادن (مصدر اصطلاحی) جوش زدن اشک از چشم چنانکہ سلمان ساوجی گوید (؎) برلب جوے علی تا آب دلجوے فرات ؛ بستہ شد زانروز بازا فتادہ آب از چشمہاست ؛ (اُردو) اشکون کا امنڈنا۔ (داغ ؎) اشک اُمڈے برس پڑین آنکھین ؛ دیکھنے کو ترس گئین آنکھین ؛

آب از چشم برون گردیدن (مصدر اصطلاحی) **آب از چشم برون گشتن** جاری شدن اشک و برآمدن اشک از چشم چنانکہ بیدل گوید (؎) ہر کجا بر رویت از چشم برون می گردد آب ؛ گر ہمہ در پردہ خارست خون می گردد آب ؛ (اُردو) آنسو بہنا۔ آنسو روان ہونا۔ آنکھ سے آنسو ٹپک پڑنا (بحر ؎) تری یاد مین مُنھ پہ آنسو روان ہین ؛ تجھے سجدہ کرنے کو ہر دم وضو ہے ؛ (مسرور ؎) اُسکی نظر پڑی جو مرے حال زار پر ؛ بے اختیار آنکھ سے آنسو ٹپک پڑے ؛۔

آب از چشم ریختن (مصدر اصطلاحی) (۱) کنایہ از گریہ کردن (۲) بکثرت خندہ آب از چشم برآمدن چنانکہ سلمان ساوجی گوید (ساوجی) دوش عمرے از ساقی دنقل دمے و ساغرگذشت ٭ ریخت چندان آب از چشم کہ آب از سر گذشت ٭ آہی (ع) کجا در ماتم از دیدہ اشک تند خوریزد ٭ اگر از خانۂ بسیار آب از چشم او ریزد ٭ (اردو) (۱) آنکھ سے ٹپ ٹپ آنسو گرنا (داغ ع) قطرہ افشان ابر نیسان کب میری تربت پہ ہے ٭ ٹپ ٹپ آنسو گر رہے ہین آسمان کی آنکھ سے (۲) اشک شادی سے چشم کو تر کرنا (مومن ع) آبرو رہ گئی مرنیکی کہ روتے تو ہین وہ ٭ اشک شادی ہی سے گو چشم کو تر کرتے ہین ٭۔

آب از چشم کسے گرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم ترسانیدن نش (اردو) ڈرانا۔ آنکھین نکال کے ڈرانا۔ آنکھین نکالنا (ناسخ ع) چھپتا ہون جاکے کنج لحد مین شب فراق ٭ تمارے مجھے ڈراتے ہین آنکھین نکالکر ٭ (ولہ ع) دیکھا آنکھونکو مین نے کس دن ٭ پھر نہ مجھ سے نکال آنکھین ٭۔

آب از چشم کشادن (مصدر اصطلاحی) (۱) برآوردن ماء بداز چشم (۲) در گریہ آوردن و آب از چشم جاری کردن چنانکہ حکیم ارزقی در تعریف لشکریان گوید (ع) بزخم تیر بستانند نور از دیدۂ روشن ٭ بنوک تیر بکشایند آب از چشم نابینا ٭ (صائب ع) زآہ ما نشود نرم دل کواکب را ٭ کہ دود آب ز چشم شرار نکشاید (اردو) (۱) موتیابن اچھا کرنا (۲) رُلانا۔ آنکھون سے پانی گرانا۔ فی البدیہہ نظم طباطبائی (ع) تیرا یہ احسان نہ بھولونگا کبھی اے ضبط اشک ٭ موتیابن آنکھ مین تھا

توتے اچھا کر دیا ۔

آب از چیزے بردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ اندراج کنایہ از خوار و بے اعتبار کردن آن (اردو) آب مٹا دینا ۔ بقول امیر آب و تاب اور رونق کھو دینا (بحر) مثالی موتیوں کی آب او سکے دانتوں نے ۔ اڑا دیا لب رنگین نے رنگ لالونکا ۔ آبرو لینا بھی کہا جاتا ہے (ولہ) جو آب آینہ کی جاے ہم مکدر ہون ۔ وہ کون ہین جو کسی ہین آبرو لیتے

آب از چیزے ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم باز داشتن آب (اردو) پانی روکنا پانی بند کرنا ۔

آب از چیزے چکیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم کمال لطافت و تازگی آن (نظامی) بحر غبغبش کاب از دمی چکید ۔ باتش برآب معلق کہ دید ۔ (اردو) طراوت ٹپکنا ۔ تازگی ظاہر ہونا ۔

آب از چیزے خوردن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب خوردن از چیزے ۔

آب از چیزے گرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) مرادف آب از چیزے ریختن (محسن تاثیر) رخ زعشاق گرفتار گرفتن ستم است ۔ آب از تشنہ دیدار گرفتن ستم است ۔ (۲) بتحقیق مولف بمعنی سیراب شدن ہم آمدہ (ابو طالب کلیم) در باغ دہر جز بر پژمردگی نماند ۔ گوئی نہال بخت من آب از بتر گرفت ۔ (اردو) (۱) پانی بند کرنا ۔ پانی روکنا (۲) سیراب ہونا

آب از دریا می بخشد این مثلے است کہ فارسیان می زنند بقول بہار از مال دیگرے بے اجازت او بخشش می کند (اردو) حلوائی کی دکان اور دادا جی کی فاتحہ ۔ پرائے برد سے آزاد کرتا ہے ۔ غیر کے مال پر سخی

یا فیاضی کرتا ہے - صاحب فرہنگ آصفیہ
نے اسکے مصدر اصطلاحی کا ذکر کیا ہے -

آب از دستش نمی چکد (مقولۂ عجم بقول صاحب
فرہنگ آنند راج کنایہ از کمال خست و
فرومایگی و نہایت بخل و امساک (اُردو)
کنجوس اور مکھی چوس ہے (نصیر ۵) لیا
اُس خال لب کا جوں ہی بوسہ شیخ صاحب نے
تو رندون نے کہا حضرت بھی مکھی چوس ہین
گویا ٭ اہل دکن کہتے ہین کہ وہ ایسا بخیل
ہے کہ اوسکے ہاتھ سے پانی بھی نہین ملتا

آب از دہان رفتن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم آب حسرت بدہان آمدن
(طغرا ۵) قدح را در مقام لب چشم مے ٭
زیاد بوسہ ات آب از دہان رفت ٭
(بیدل ۵) ہر کجا حرف شراب ارغوانی
می رود ٭ از دہان خضر آب زندگانی
می رود ٭ (اُردو) مُنھ مین پانی بھر آنا

(داغ ۵) خشک ہوتی ہے زبان زاہد کی
استغفار سے ٭ مُنھ مین بھر آتا ہے پانی اُس
تر دیکھ کر ٭ مُنھ مین آب آجانا (ظفر ۵) دیکھکر
دست ستم مین تیرے تیغ آبدار ٭ میرے ہر زخم
جگر کے مُنھ مین آب آجائیگا ٭ رال ٹپکے پڑنا

آب از دہن گل چکیدن (مصدر اصطلاحی)
باضافت دہن - بقول صاحب بحر عجم (۱)
سخن کردن محبوب (۲) شبنم از گل بختین (اُردو)
محبوب کا باتین کرنا (۲) پھول سے شبنم ٹپکنا -

آب از دیدہ آمدن (مصدر اصطلاحی) آب
از دیدہ جاری شدن یعنی گریستن چنانکہ در آب
اصفہانی گوید (۵) درین زمانہ کہ کشتی بخشک
بستہ محیط ٭ غنیمت است کہ از دیدہ آب نے
آید ٭ (اُردو) آنکھ سے آنسو ٹپکنا (سرور ۵)
اُسکی نظر پڑی جو میرے حال زار پر ٭ بے اختیار
آنکھ سے آنسو ٹپک پڑے ٭

آب از دیدہ باریدن (مصدر اصطلاحی)

بسیار گریستن چنانکہ خسرو گوید ؎ از چشم گریس اینک آب مروارید می بینم ❊ نبس کز دیدہ آب از عشق گل بسیار می بارد ❊ (اُردو) آنسو برسانا - برسانا زار زار رونا (داغ ؎) رقتا ہے تجھ بغیر دل زار زار زار ❊ او کھینچتا ہے آہ شرر بار بار بار ❊ آنکھ سے طوفان بپا ہونا - بقول امیر بہت رونے کے لیے کہا جاتا ہے (وزیر ؎) آنکھون سے طوفان بپا ہو گیا ❊ دیکھتے ہی دیکھتے کیا ہو گیا ❊

آب از دیدہ بردن (مصدر اصطلاحی) بمعنی آب برآوردن و صاف و پاک کردن دیدہ چنانکہ میرزا محمد اشرف گوید (؎) گر برم آب سیاہ از دیدہ می گردد سپید ❊ کے تو ان کردن بلاے تیرہ روزان را علاج ❊ (اُردو) آنکھون سے پانی پونچھنا دیدہ کو صاف و پاک کرنا -

آب از دیدہ پاشیدن (مصدر اصطلاحی) مرادف معناے اول - آب از چشم ریختن و از دیدہ آب پاشی کردن است چنانکہ جامی گوید (؎) تا نشانم گرد راہش ہر طرف تا بدعنان پیش پیش خیل او پاشیم ما بر دیدہ آب ❊ (اُردو) آنکھون سے پانی چھڑکنا -

آب از دیدہ پاک کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم اشک چیدن (سعدی ؎) برحمت بکن آلبش از دیدہ پاک ❊ ز شقفت بیفشانش از چہرہ خاک (اُردو) آنسو پونچھنا (اسیر ؎) دامن کو موتیون سے وہ بھرنے لگا روز حشر ❊ پونچھیگا آستین سے جو آنسو یتیم کے - آنسو پاک کرنا بھی محاورہ ہے (اختر ؎) صورت جان لیا بغل میں اُسے ❊ چہرہ سے آنسو اُسکے پاک کیے ❊

آب از دیدہ رفتن (مصدر اصطلاحی) بفتح راے مہملہ بیرون شدن آب از دیدہ چنانکہ جامی گوید (؎) آن رخ نازک چو آب

دیدہ رفت اما ہنوز ٭ نقش خالش چون سیاہی ماندہ در چشم منست ٭ (اُردو) آنکھ سے پانی رواں ہونا۔ آنکھ سے پانی بہنا۔ آنکھ سے پانی جانا۔

(۲۰) **آب از دیدہ طلبیدن** (مصدر اصطلاحی) کنایہ از گریہ کردن چنانکہ بیدل گوید (ے) برفع کلفت ہر آفت است تدبیرے ٭ گر آتشے بدل افتد زدیدہ آب طلب ٭ (اُردو) رونا آنکھ سے آنسو نکالنا۔

(۲۱) **آب از دیدہ فرو ریختن** (مصدر اصطلاحی) بمعنی گریستن است چنانکہ فردوسی گوید (ے) فرو ریخت از دیدگان آب زرد ٭ بآب و دیدہ ہمین چارہ کرد ٭ (اُردو) آنسو بہانا (وزیر) ہون وہ غم دیدہ ہنسے کوئی تو مین رونے لگون ٭ کچھ بہانہ چاہیے آنسو بہانے کے لیے ٭

(۲۲) **آب از دیدہ کشادن** (مصدر اصطلاحی) مراد ف آب از چشم کشادن چنانکہ صائب گوید (ے) آب از دیدۂ خورشید کشاید صائب ٭ در دل آئینہ عذارے کہ نہانست ترا ٭

آب از سر جوے عشوہ بستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب سروری کنایہ از ترک فریب کردن (انوری ے) از سر جوے عشوہ آب بہ بند ٭ پیش ازین گرد پاے حوض مگرد ٭ (اُردو) فریب سے باز آنا۔

آب از سر گذشتن (مصدر اصطلاحی) (۱) غرق شدن (۲) بقول بہار کنایہ از کمال نزول حوادث و آفات (سلمان ساوجی گوید ے) دوش حرف از ساقی و نقل و مے و ساغر گذشت ٭ ریخت چندان آب از چشم کہ آب از سر گذشت ٭ (ولہ ے) غرقۂ دریاے بے پایان ہجران را اگر ٭ دستگیری می کنی دریاب کاب از سر گذشت ٭ (اُردو) (۱) ڈوب جانا۔ آب سر سے بلند ہونا۔ (اضافت ع) رسم الفت ہی آلہی ڈوب جاے ٭

(آتش ۵) اُر لاتا شام و سحر کس طرح نطلع
پست ٭ بلند سر سے سرے آبدیدہ ہوا تھا
(۳) سر سے پانی گذر جانا۔ (عارف ۵)
رو رو ہی کے مرجاؤنگا مین دیدۂ تر سے
اک روز گذر جاے گا پانی مرے سر سے

آب از عرق ریختن (مصدر اصطلاحی)
سعی بلیغ کردن درکارے چنانکہ بیدل گوید
(۵) سعی آبے از عرق می ریزم اما سود
نیست ٭ چون نفس در سوختن با آتش
ما مبہم است ٭ (اُردو) عرق ریزی کرنا
(آصفیہ)

آب از عرباں بخشش می کند (مثل اشارت)
خزینۃ الامثال ذکر این می کند و این مرادف
مثلے است کہ بعد ازین می آید۔

آب از عرباں می بخشد (مثل) بقول بعض
نفعے از پہلوے او بکسی می رسد۔ صاحب فرہنگ
انندراج ہمین معنی را در نفی می نویسد و ہمین

درست است (اُردو) خالی مٹھی بھر بھر دینا
یہ دکن کا محاورہ ہے دلی مین۔ سوگز دارے
ایک گز نہ پھاڑے کہتے ہین (آصفیہ)

آب از قلم خوردن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار بحالت بیماری ہاے داخلِ
دہن آب از نے بگلو رسانیدن (محسن تاثیر ۵)
نرگس از چشم تو دم زد بر دہانش زد صبا ٭ رنج
دندان دارد اکنون مے خورد آب از قلم ٭ (اُردو)
ٹوٹی دار ظرف سے پانی پینا مُنھ کی بیماریون
مین ٹوٹی دار ظرف سے پانی پیا جاتا ہے
تاکہ پانی مقام مرض پر سے نہ گزر سکے اور
سیدھا حلق مین اُتر جاے۔

آب از کسے گرفتن (مصدر اصطلاحی)
(۱) بقول صاحب بحر عجم ترسانیدن شہ بہ
تحقیق مولف (۲) بمعنی حاصل کردن
آب (۳) باز داشتن از آب ہم (علی
خراسانی ۵۲) ہر کس کہ سوز عشق ز افغان

من گرفت ٭ آتش بجاے آب زچشمان
من گرفت ٭ دروادی فراق توہرکس کہ
اوفتاد ٭ آب بقاز دیدۂ گریان من گرفت
(وحید قزوینی ۵) رُخ زعشاق طلبگار گرفتن
ستم است ٭ آب از تشنۂ دیدار گرفتن ستم
است ٭ (اُردو) ڈرانا (آصفیہ) (۲) کسی
سے پانی لینا (۳) پانی روکنا۔

آب از کون خوردن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار مراد ف آب ازپس خوردن
(محمد سعید اشرف ۵) زاختلاط بوالہوس
رعنائیش گردد زیاد ٭ چون نمان آن
سرو قامت آب از کون می خورد ٭

آب از گردن گذشتن (مصدر اصطلاحی)
انقدر آب خوردن کہ معدہ را پر کردہ تا بحلق
درآید (۲) کنایہ از تشبع خوردن ہم باشد
چنانکہ جامی گوید (۵) زگردن آب گذشتہ
وتشنہ می میرد ٭ سبلے چنین بود ادراکہ علت

استسقا ست ٭ (اُردو) پانی منھ تک آنا
تلوار کا زخم کھانا ٭

آب از گلو بریدن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار فرو ماندن از آب (محمد قلی سلیم
۵) ہمین بریدن آب از گلو قناعت نیست
گلو بریدہ درین بحر ہیچ ماہی باش (اُردو)
پانی پی نہ سکنا۔

آب از لب بستن (مصدر اصطلاحی) بند
کردن آب ومزاحم شدن ازان چنانکہ محتشم
کاشی گوید (۵) گر از خمار دہم جان عجب
مدار اے دل ٭ کہ ساقی از لب من آب
زندگانی بست ٭ (اُردو) پانی روکنا۔ پانی
بند کرنا۔

آب از مژہ آمدن (مصدر اصطلاحی)
کنایہ از اشک جاری شدن چنانکہ ظہوری گوید
(۵) زمانہ چشمۂ از بیستون نکردہ روان ٭
کہ آبش از مژۂ کوہکن نمی آید ٭ (اُردو)

آنسو آنا (ناسخ ؎) کس کے دانتون کی چمک کا دھیان ہے جو رات دن متصل آتے ہین آنسو سبحۂ بلور سے ۔ (امیر اللغات)

آب از منزل برون ریختن (استعمال) بقول بہار خانہ از آب خالی کردن (کلیم ؎) شب کلیم از دیدہ می بارد سرشک ۔ روز از منزل برون می ریزد آب ۔ (اُردو) گھر سے پانی نکالنا۔

آب از یک پیمانہ نوشیدن (مصدر اصطلاحی) حکم مساوات داشتن است چنانکہ صائب گوید (؎) خمار و خواب و بیماری و شوخی نسیہ و مستی ۔ ز یک پیمانہ می نوشند آب از چشم شہلایش ۔ صاحب فرہنگ انندراج ہمین اصطلاح را آب از پیمانہ خوردن نوشتہ واز ہمین تمثیل سند گرفتہ محتاج غور است و در بعض نسخ مصرع ثانی باختلاف جزئی یافتہ شد (ع) ز یک پیمانہ می نوشند از چشم شہلایش

اندرین صورت این مصرع سند باشد برآے مے از یک پیمانہ نوشیدن (اُردو) دیکھو آب از یک چشمہ خوردن ۔

آب از یک چشمہ خوردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار کنایہ از حکم مساوات داشتن در کارے (محسن تاثیر ؎) کرم و نسیہ و بخل آب ز یک چشمہ خورند ۔ یک دربستہ ندیدیم کہ دیوار نبود ۔ (اُردو) ایک گھاٹ پر پانی پینا ۔ ایک ترکش کے تیر ہونا (ظفر ؎) چشم کے دنبالہ سے کہتے ہین مژگان و نگاہ ۔ قتل کو عاشق کے تم دونون ہوا ایک ترکش کے تیر ۔

آب استادہ (استعمال) بقول صاحب بحر عجم آب ساکن کہ ضدّ آب روان است و نزد اطبّا در منافع و خوبی مرتبۂ این بعد آب نہرہاے جاریست کذا فی المحیط الاعظم (مرزا معز فطرت ؎) شد عاجز از رفاقت مارہنون مانع

اشارہ آب تیغ روانست خون ما ۔ صاحب فرہنگ انذراج آب ستادن بمعنی ساکن شدن آب نوشتہ (اُردو) کھڑا پانی ۔ بند پانی ۔ امیر نے آب بستہ کا ذکر فرمایا ہے دیکھو لفظ آب ۔

آبِ عتبار (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انذراج کہ بدیل آبروے می نویسد مرادف آبرو باشد

آبِ فتادن در چیزے (مصدر اصطلاحی) روشن شدن و رونق پذیرفتن آنچیز باشد چنانکہ ابوطالب کلیم گوید (۵) چون آفتاب سرزدہ آید بنجا نہا ۔ مانند فرش در ہمہ منزل فتادہ آب ۔ (اُردو) چمکنا ۔ رونق دار ہونا کسی چیز کا (جرأت ۵) گرد سے آینہ پاتا ہے جلا دیکھ لو تم ۔ حسن یہ آپکا مجھ خاک بسر سے چمکا ۔

آبِ فزودن (مصدر اصطلاحی) مرادف آبرو افزودن و رونق و وبالا کردن چنانکہ کلیم ہمدانی گوید (۵) اے گوشۂ عزلت ز تو آب قمر افزود ۔ نشناسم اگر قدر ترا در بدر افتم ۔

آبِ فسردہ (اصطلاح) بفتح الف ثانی مقصورہ واضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) پیالۂ بلور (۲) آلات قتل مثل شمشیر و خنجر وغیرہ و بقول صاحب فرہنگ انذراج (۳) شیشہ (۴) برف (اُردو) (۱) بلور کا پیالہ مذکر (۲) آلات قتل آلات حرب (عربی تہ کیسب فارسی) مذکر (۳) شیشہ فارسی ۔ مذکر (۴) برف (فارسی سونٹ) (آصفیہ) (امیر ۳) ہمارے دور پہ ساقی نے دست بستہ کہا ۔ کہ اب تو کچھ نہیں باقی جناب شیشہ مین ۵ لگا کے برف مین ساقی صراحی مے لا ۔ جگر کی آگ بجھے جس سے جلد وہ شے لا ۔

آبِ فشاندن بر چیزے (استعمال) گرد و غبار نشاندن و تر و تازہ کردن چیزے چنانکہ شفاے اصفہانی گوید (۵) آب بگلہاے شوقم گریۂ خونین فشاند ۔ روغنے بر آتش شوقم بجاے آب دہ ۔ (اُردو) پانی چھڑکنا ۔ تر و تازہ کرنا

آبِ فگندن بر چیزے (مصدر اصطلاحی) بقول بہار (۱) آب دادن و سیراب کردن آن و بقول صاحب فرہنگ انذراج (۲) دریغ داشتن مخصوص بصلۂ از حیاتی

گیلانی ؎) ہرگز روید از محبت خوشہ بند از وفا ۔ جاے آب رخون ما بر تاک انگور افگند ۔ مؤلف گوید کہ آب فگندن از مصرع ثانی پیدا نیست ۔ ہر دو صاحبان لغت کہ سند از ہمین یک شعر آوردہ اند مقصود شان جز ین نبا شد کہ اگر بجاے افگندن آب خون ما بیفگند نتیجہ ظاہر شود کہ در مصرع اول گذشت ۔ صاحب فرہنگ ندراج کہ این را مخصوص بصلہ از کردہ است قابل غور است ۔ بیچارہ مصرع ثانی لفظ را از خواندہ است (اُردو) سیراب کرنا (۲) دریغ کرنا (رنگین ؎) وہ جو آوے میرے گھر میں تو مجھے جاوے لوٹ ۔ جاؤں گھر اُسکے تو وہ مجھسے کرے آب دریغ

آب فگندن در چیزے (مصدر اصطلاحی) جلا دادن ۔ درونق بخشیدن دران چنانکہ ۔ نظامی گوید (؎) اگر سایہ بر آفتاب افگند ۔ دران چشمۂ آتش آب افگند ۔ (اُردو) جلا دینا رونق بخشنا ۔ آب دینا (مظفر) دانۂ اشک کو دی عشق نے میرے وہ آب ۔ جو بعض اُسے دیکھتا ہے صاف گہر پاتا ہے ۔

(ع) زم (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ و بقول صاحب فرہنگ ندراج (۲) کنایہ از اشک خونین ۔ نظامی ؎) از ان نارون تا بوقت بہار ۔ کہ گہے نار خواہد گہے آب نار (اُردو) دیکھو آب آتش رنگ ۔

آب انبار (اصطلاح) بلا اضافت ثالث بفتح رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) حوض (۲) تالاب کلانے کہ برائے ذخیرۂ آب در قلعہ سازند و آن آب باران پر شود (اشرف ؎) بسکہ می گریم بعشق آتشین رخساراں ۔ گشتہ آتش خانہ ہا از اشکم آب انبار ہا ۔ (اُردو) حوض (عربی مذکر) (۲) تالاب ۔ (فارسی مذکر) (آتش ؎) صیاد نے تسلی بلبل کیواسطے ۔ کنج قفس ہے حوض بجز اسکے گلاب کا ۔ (سند تالاب کیلیے دیکھو لفظ آب کا نمبر ۲)

آب انداختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم بیرون دادن آب (اشرف ؎) اشکم بدل حریص نمی گردد ۔ ۔ این حوض شکستہ آب می اندازد ۔ (اُردو) پانی بہا دینا ۔

آب اندام (اصطلاح) بے اضافت بقول صاحب

بحر عجم (۱) آدم سفید پوست (۲) تر و تازہ اندام (۳) صاف اندام و باضافت (۴) روشنی و تازگی اندام (انوری ے) مجمعے از مخدرات دروہ ۔ ہمہ آتش لباس و آب اندام ۔ (اُردو) (۱) گورا چمڑا (مذکر) (۲) تنومند (فاسی مذکر) موٹا تازہ (مذکر) (۳) بیلاغ بدن (مذکر) (۴) جسم کی تازگی اور فربہی تنومندی (سوز) (رنگین ے) گورے چمڑے پر نہین مگر قوف خوبی حسن کی چاہتے اُسکو نہین ہم جسمین رعنائی نہو ۔

آب اندر دہن گردیدن (مصدر اصطلاحی) **آب اندر دہن گشتن** مرادف آب بدہان گردیدن باشد (کلیم رباعی) با آنکہ پیالہ گیر این بزم منم ۔ ممتاز بلطف ساقی از انجمنم ۔ گیر دہ کس زدست ساقی جامے ۔ گردد چو پیالہ آب اندر دہنم

آب اندر سر آمدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب در سر آمدن یعنی سر وقت کسے رسیدن چنانکہ صائب گوید (ے) ناگہان آمد چو آب زندگانی بر سرم ۔ زندہ ام امروز کاب اندر سر آمد مرا ۔ بعضے این شعر را مال خسرو گویند (اُردو) وقت پر پہنچنا بر وقت پہنچنا (ظفر ے) نہ پہنچا کوئی اپنے پاس پہنچا جب کہ وقت اپنا ۔ اجل کو آفرین ہے وقت پر پہنچی تو یہ پہنچی ۔

آب اندر شیشہ (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم رنگیست نیم سبز نباتی ۔ خان آرزو ہم ذکر این می کند (اُردو) ہلکا دھانی رنگ ۔

آب انفعال (اصطلاح) باضافت بقول بہار عرق انفعال ۔ (مرزا جلال اسیر ے) بہ گلشنے کہ در آمد بجلوہ نخل قدش ۔ چو ابر زر سر و آب انفعال گذشت ۔ (اُردو) آب خجلت ۔ آب ندامت (فارسی ۔ مذکر) (امیر اللغات) (قلق ے) کٹ گیا دل مین فرط غیرت سے ۔ تر ہوا جسم آب خجلت سے ۔

آب انگور (اصطلاح) باضافت ۔ بقول صاحب بحر عجم شراب انگوری ۔ (اُردو) آب انگور (فارسی

مذکر) انگوری شراب (مونث) (آتش ے) نشے مین کھلی دشمنِ دوست مجھے ٭ آب انگور نے کی آتش پنہان پیدا ٭

آبِ اوبرد (مقولۂ عجم) باضافت ثالث بقول صاحب جامع اللغات اور اسے آبرو کرد و آبروے او ریخت۔ **مؤلف**۔ گوید کہ آب کسے بُردن مصدر اصطلاحی است واین مشتق ازہمان (صفدر ے) برنگ و بوے خود گل بود نازان ٭ مگر حسن عذارت آب اوبرد ٭ (اُردو) عزت لے لی۔ بے آبرو کر دیا۔ آبرو اُتاری (رشک ے) ہجر مین برسات جب آئی تو مین نے لاکھ بار ٭ آبروے ابر اتاری چشم دریا بار سے ٭۔

آبِ اوبریز (مقولۂ عجم) باضافت ثالث بقول صاحب ہفت۔ رونق وجاہ او ببر و شہرندہ و سیہ رو و بے نور کُنن۔ **مؤلف** گوید کہ آب کسے ریختن مصدر اصطلاحی است واین مشتق ازہمان است ٭

آبِ اورابرد (مقولۂ) باضافت ثالث مرادف آب اوبرد۔

آبِ ایّام (اصطلاح) باضافت۔ بقول صاحبان ہفت قلزم و بحر عجم (۱) آفتاب (۲) ماہتاب (اُردو) آفتاب اور ماہتاب (فارسی۔ مُذکّر) اُردو مین مستعمل ہے (میر ے) اک روز بے نقاب ہوا تھا وہ صُبح کو ٭ اب تک ہے آفتاب جہانتاب پر زوال ٭ (صبا ے) یہ وہ فلک ہے کہ جسکے سبب سے عالم مین ٭ نہ ایک چال پہ دور روز ماہتاب رہا ٭۔

آبِ ایستادہ (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم مرادف آب استادہ۔ و آب ایستادہ مخفف آن (صائب ے) آئینہ کے بچہرۂ شبنم فشان رسد ٭ چون آب ایستادہ بآب روان رسد ٭

آب باب رساندن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم متصل دادن آب (اُردو) پے در پے پانی دینا۔ لگاتار پانی دینا۔

بلا فصل پانی دینا

آب باختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ جہانگیری پیشاب کردن (استاد رودکی ؎) زقلب آنچنان سوے دشمن بتاخت ٭ کہ از ہیبتش شیر نر آب باخت ٭ (اُردو) موت لینا یعنے پیشاب خطا ہونا۔

آب با و رنگ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب شمس اللغات مخففت ومرادف آب بادہ رنگ۔

آب بادہ رنگ (اصطلاح) باضافت بقول صاحبان برہان وبحر عجم (۱) اشک خونین وبقول صاحب فرہنگ انندراج (۲) کنایہ از خون (اُردو) اشک خونین (فارسی مُذکّر) (۲) خون (فارسی۔ مذکر) (ذوق ؎) ذوق اس پائے نگارین کا جو ہے وصف نگار ٭ اشکِ خونین سے ہے کاغذ کو حنائی کرتا ٭ (رند ؎) یاد کر کے لبِ پان خوردہ کی تیرے سُرخی ٭ خون دل آج پیا ہے کئی چُلّو بھر کر ٭

آب باران (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم۔ موقوف (۱) نام سیرگاہے است از مضافات کابل و باضافت (۲) ماالمطر وبقول صاحب محیط اعظم آبے کہ لطافت خِفّت۔ صفا۔ سرعتِ نفوذ۔ انحدار دارد آب باران است (ناصری ؎) اگرچہ جائے خوش کابل آب باران است ٭ بہشت روئے زمین خواجہ تہ باران است ٭ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) کابل کی ایک سیرگاہ کا نام (۲) مینھ کا پانی مُذکّر۔

آب باری از مژگان کردن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از گریستن چنانکہ ظہوری گوید (ے) عمرہا از خوے مژگان آب باری کردہ ام ٭ زاں کہن نخلِ تمنا نو بر می یابدم ٭ (اُردو)

رونا۔ آنکھون سے اشک برسنا۔ برسانا (داغ) آنکھون سے برستے ہین دُر اشک تمنا ٭ سینہ ہے میرا مخزن آلام جدائی ٭۔

آب باریدن (استعمال) بلا اضافت۔ بقول بہار باریدن باران باشد (مُلّا طاہر غنی ۵) بسکہ بارد بر سر خصم تو آب زندگی ٭ شد زرہ بر پیکر او عاقبت چون آبشار ٭ (اُردو) پانی برسنا۔ مینھ برسنا۔ بارش ہونا۔ پانی پڑنا مینھ پڑنا۔ (آصفیہ ۵) آج گلشن مین کیا مزا ہوگا مینھ برستا ہے گل کھلا ہوگا ٭۔

آبِ باریک (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) آب کم (۲) مجازاً ہر اندک مایہ توکل و قناعت نیز اطلاق کنند صاحب فرہنگ انندراج گوید کہ بکاف تازی آب کم و رقیق (سلیم ۵) ہر قدم ضعفم براہ وصل می گردد زیاد ٭ آب باریکم کہ می آید بجوے تازہ ٭ (دانش ۵) ابر نیسان مایہ دار از آب باریک من است ٭ ہمتم دانش زدریا بے نیاز افتاد است ٭ (اُردو) (۱) کم پانی تھوڑا پانی (۲) تھوڑے پہ قناعت۔

آب باز (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم شناور (طغرا ۵) طفل اشک از بحر چشمم خود بخود گیرد فرار ٭ آب بازان را تلاش دست و پا تا معبر است ٭ (اردو) تیراک پیراک (مذکر۔ آصفیہ)

آب بازی (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم شناوری۔ (اردو) بقول صاحب لغات کشوری۔ پانی مین تیرنا۔

آب بالاے سنگ (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم رنگے است سفید مائل بہ سیاہی (اُردو) سیاہی مائل سفید رنگ (مذکر)

آب بباد دادن (مصدر اصطلاحی) آبرو بر باد کردن چنانکہ ظہوری گوید (۵) داد بباد آب خویش گوہر تاجش ٭ شہ کہ ز خاک رہت کلاہ ندارد ٭ (اُردو) آبرو بگاڑنا۔ آبرو

خاک مین ملانا (رشک ؎) نظر سے کشان سے گر گر جاے ٭ آبرو خاک مین ملاے شراب ٭ ۔

آب بپاے چیزے بستن (مصدر اصطلاحی) بقول وارستہ آب دادن و سیراب کردنش (قدسی ؎) آن نہاے کہ نبود آب گہر لائق تست بست دہقان اجل آب بپا از تبرش ٭ (اُردو) سینچنا - سیراب کرنا ۔

آب بپاے کسے ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار کنایہ از نوکری و خدمتگاری کردن (مخلص کاشی ؎) باغبان نیجا نمی ریزد بپاے تاک آب ٭ دخترے دارد کہ عقل و ہوش از سر می برد (باقر کاشی رباعی) در حمامش بطیب خاطر دیدم ٭ صد لطف نہان از نگہش فہمیدم ٭ چون طاس زدیدہ ریختم آب بپاش ٭ چون فوطہ بگرد کمرش گردیدم ٭ (اُردو) نوکری کرنا خدمتگاری کرنا ۔

آب بپرویزیمودن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم ارتکاب امر بیہودہ و بے فائدہ کردن (جمال الدین عبد الرزاق ؎) عمر کان وقف مدح شان کردم ٭ آب پیمودہ ام بپرویزن ٭ (اُردو) اوقات ضائع کرنا لغو حرکت کرنا (منیر ؎) منیر اوقات ضائع کی عبث غزلون کے کہنے مین ٭ ارے نادان مداح شہ لولاک ہونا تھا ٭ ۔

آب بپوست افگندن (مصدر اصطلاحی) نزد اکثرے بالیدنست مطلقاً و ماخذ آن بالیدن درو و مشک پر آب و بعضے گویند کہ چون میوہ بہ پختگی رسد آب از جوہر میوہ بپوست آید و پوست از خشکی بہ تری گراید و انیہا اطلاق آن بر میوہ دانند والاول ہو الاقوی طفلے کہ بالغ شود در زندان گویند کہ آب بپوست افگند - (بحر عجم) (محمد قلی سلیم ؎) آب ہر گہ بپوست افگندہ ٭ شدہ زمزم زن

دلوشر سندہ ❊ (ظہوری - رباعی) این انبہ حلاوت آب در پوست فگندہ ❊ خشک است زتازہ مغز لیش لذّت قند ❊ در دفع گزند تلخکامے حرزے ❊ از ریشۂ او بباز و ذالقہ بند ❊ (اُردو) شگفتہ ہونا - پھولنا - رس پڑنا بقول صاحب آصفیہ منی پڑنا - بلوغ کو پہونچنا

آب پوست انداختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب پوست افگندن (اشرف ۵) میوہ شیرین تر شود چون آب انداز د پوست ❊ میز ند جوش حلاوت آن لب بتخالہ دار ❊ -

آب بجوا زکوفتن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف آب بپرویز پیمودن -

آب بجو بستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم آب در جو آوردن (اُردو) ندّی مین پانی لانا - (دیکھو پانی بھرنا) (آصفیہ)

آب بجوے تست (مقولہ عجم) بخت و دولت و حلّ و عقد امور خلائق بدست تست مراد ف آب در جوے تست - چنانکہ میر معزی گوید (۵) بجوے تو ہمہ آب روانست ❊ سزد گر من ہوا جوے تو باشم (اُردو) آپ کے گھر گنگا بہتی ہے آپ بامراد ہین -

آب بجوے داشتن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب در جوے داشتن چنانکہ ظہوری گوید (۵) خوش تازہ شد آن نہال دلجوے ❊ آب مژہ ام بجوے دارد

آب بچشم آمدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار (۱) آمدن آب بچشم باشد - و بقول صاحب فرہنگ انندراج (۲) حرص و طمع نمودن بچیزے (صائب ۵) ترا نہ گریۂ ارباب درد رنجے نیست ❊ مگر بچشم تو از زور خندہ آب آید ❊ مؤلّف گوید کہ آب بچشم آمدن عام است از برائے رنج و خوشی

ہرو (اُردو) (۱) عام معنون مین آنکھ مین آنسو ڈبڈبانا۔ آنکھ مین آنسو ڈبڈبا آنا۔ آنکھین بھر آنا۔ آنکھین ڈبڈبانا۔ (قلق ۱۵) ہونٹ دانتون تلے دبائے ہوئے ؛ آنسو آنکھون مین ڈبڈبائے ہوے ؛ (ولہ ۵) مطلب دل زبان پر لائے ؛ آنسو آنکھون مین ڈبڈبا آئے ؛ (داغ ۵) چوٹ دل کی دہین اُبھر آئی ؛ جب ہنسی آئی آنکھ بھر آئی ؛ (میر ۵) نظر اے ابر اب رحمت آمبادا ؛ کھین میری بھی آنکھین ڈبڈبائین ؛ خاص معنون مین اشک شادی سے چشم تر کرنا (مومن ۵) آبرو رہ گئی مرنے کی کہ روتے تو ہین وہ ؛ اشک شادی ہی سے گو چشم کو تر کرتے ہین (۲) حرص کرنا لالچ کرنا۔

آب بچشم آوردن (مصدر اصطلاحی) آب بدیدہ شدن و رقت کردن چنانکہ سالان ساوجی در مرثیہ گوید (۵) خواہشت آبست دمامی آوریم اینک بچشم ؛ خاکسار آنکس کہ بادریا و آبش ماجراست ؛ (اُردو) آبدیدہ ہونا۔ آنکھ مین آنسو بھر لانا (مصحفی ۵) کون اُٹھ گیا ہے پاس سے میرے یہ مصحفی ؛ روتا ہون زار زار پڑا آبدیدہ ہون ؛ (مومن ۵) پھر تو اشک آنکھونمین وہ بھر لائے ؛ یہ سخن رو کے زبان پر لائے ؛ (قلق ۵) کبھی آنکھون مین آنسو بھر لانا کبھی تیوری چڑھا کے دھمکانا ؛

آب بچشم گردیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) آب حسرت بچشم آمدن و بقول صاحب فرہنگ انندراج (۲) حرص و طمع نمودن بچیزے (غنی ۱۵) بسے شکل بود دل کندن از خوبان پس از الفت ؛ ہنوز آب از غم یوسف بچشم چاہ می گردد ؛ (صائب ۵) ہمیشہ آب بچشم پیالہ می گردد ؛ جبین پیر خرابات

بسکہ نور انیست ❊ (۳) بہ تحقیق مؤلف۔ استعمال این بمعنی حقیقی ہم باشد یعنے آمدن آب در چشم چنانکہ صائب گوید (ے) زخط نشد دل سخت تو مہربان ورنہ ❊ بچشم آینہ زین دود آب می گردد ❊ (ولہ ے) زخیرہ چشمی من آفتاب می لرزد ❊ کنون ز ذرہ بچشم من آب می گردد ❊ (ولہ ع) آب می گردد بچشم از خندۂ بے اختیار ❊ (اردو) (۱) دیکھو آب بچشم آمدن (۲) حرص کرنا۔ لالچ کرنا (۳) آنکھ مین پانی آنا

آب بچہرہ ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ انندراج کنایہ از بیدا ز کردن کسے (صائب ے) زہوش بردچمن را چنان نظارۂ تو ❊ کہ شبنم آب مکرر بچہرۂ گل ریخت (اردو) دیکھو آب برچہرہ ریختن۔

آب بچیزے بستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مراد ف آب دادن بہ چیزے (فطرت ے) بوے جان می شنوم از چمن زخم مگر ❊ آب حیوان بدم خنجر قاتل بستند ❊ (سلیم طہرانی ع) مالگزار معانی آب گوہر بتیغ

آب بچیزے دادن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) سیراب کردن آنچیز (۲) آبگیری کردن چون آب بہ تیغ دادن (مولف) (۳) انزال کردن (طالب کلیم ے) دہر کاست ندہد منت کہ امید گلاب ❊ تا نیا مد بمیان آب بگلزار مباد ❊ (اردو) (۱) سیراب کرنا۔ آب دینا (۲) آب دینا یعنے تیز کرنا (۳) منزل ہونا (آصفیہ) (ذوق ے) دے گرچمن کو گریۂ مستانہ میرا آب ❊ بیضون سے بلبلون کے ہو پیدا بط شراب ❊ (ظفر ے) اگر دیتا ہے اپنی تیغ کو دان آب وہ قاتل ❊ تو جانو زمحبت جان سے یان ہاتھ دھوتے ہین ❊۔

آب بچیزے داشتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحبان بحر عجم و فرہنگ انندراج مرادف آب بہ چیزے دادن کہ گذشت دیگران

* سند (۲) دیکھو آب دادن بچیزے

ذکر این نہ کردہ اند و سند استعمال ہم بنظر نیامد۔

آب بچیزے رفتن (استعمال) چنانکہ آب بباغ یا بہ کشت یا بہ درخت رفتن کہ سیراب کردن آب است اُنرا۔ چنانکہ ظہوری گوید ؎

آبے کہ رود بباغ آنروے ٭ از چشمۂ ماہ و آفتاب است (اردو) پانی پہنچنا۔

آب بچیزے گرفتن (استعمال) گرفتن آب در چیزے باشد بدہان یا بآنخو چنانکہ مرزا طاہر وحید گوید (ص) نامش چو بر زبان گزرانم بسان ابر ٭ شیرین شود اگر بدہان گیرم آب تلخ ٭ (اُردو) پانی مُنھ مین یا کسی ظرف مین لینا۔

آب بخاک آمیختن (استعمال) سرشتن خاک (فیضی ص) بس آب بخاک غم درآمیخت ٭ کین باد در آتشم درآمیخت ٭ (اُردو) مٹی گوندھنا۔ سازنا۔

آب بدست کسے ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم خدمت کسی کردن و نوکر و ملازم شخصے بودن (صائب ص) مرا سنگین دلے در پیچ و تاب تشنگی دارد ٭ کہ آب زندگی زلفش بدست شانہ می ریزد ٭ (اُردو) نوکری کرنا۔ نوکر ہونا۔ (آصفیہ) (غالب ص) غالب وظیفہ خوار ہو دو شاہ کو دعا ٭ وہ دن گئے کہ کہتے تھے نوکر نہیں ہون مین ٭۔

آب بدست کسے کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بدست کسے ریختن ٭۔

آب بدل مشود (مقولہ عجم) بلا اضافت و بفتح باء موحدہ و کسر دال مہملہ بقول صاحب شمس سروی کہ در دل می افتد یعنے دل سرد می شود (اُردو) دل بجھنا۔ اسکا مصدر دل بجھنا یعنے طبیعت افسردہ ہونا

دل پژمردہ ہونا (آصفیہ امیر ؎) شام سے کچھ بجھا سا رہتا ہے ❊ دل ہوا ہے چراغ مفلس کا ❊۔

آب بدہان آمدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار متعدی آب بدہان آمدن۔ (کمال خجند ؎) پارسا زلب ساغر بدہان آرد آب ❊ دیگران را زشے و نقل چرا توبہ دہد (اُردو) مُنھ مین پانی بھر بھر لانا۔ (جرأت قطعہ) ہے آیینہ بدنظر پیرو ❊ خوش اس سے نہین نظر ملانی ❊ رُخ دیکھ ترا یہ صاف دیدہ ❊ بھر بھر لاتا ہے مُنھ مین پانی ❊

آب بدہان گردیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) مرادف آب از دہان رفتن و بقول صاحب فرہنگ انندراج (۲) حرص و طمع نمودن بچیزے (اشرف ؎) از خزامیدن شیرین تو با مدّعیان ❊ دیدہ را آب زحسرت بدہان می گردد ❊ (اُردو) مُنھ مین پانی بھر آنا (معروف ؎) بھر آیا مُنھ مین آبینے کے پانی ❊ سحر دیکھا جو مین سرکار کا مُنھ ❊۔

آب بدہان آمدہ (مقولہ) بقول صاحب بحر عجم کمال شائق و مشتاق چیز مرغوب مؤلّف گوید کہ این مشتق است از اصطلاح ماضیہ (اُردو) للچایا ہوا۔ فی البدیہ نظم طباطبائی ؎ ساقیا خالی نہ جائے ابر یہہ آیا ہوا ❊ آج تو کچھ میکشون کا جی ہے للچایا ہوا ❊

آب بدہان گرفتن (استعمال) (۱) گرفتن آب بدہان و بقول صاحب فرہنگ انندراج (۲) تجرّع نمودن (۳) نوشیدن آب بتوقف گوید کہ معنی سوم در استعمال عجم بنظر نیامدہ (طاہر وحید ۱۲) نامش چو بر زبان گذرانم بسان ابر ٭ شیرین شود اگر بدہان گیرم آب تلخ ٭ (اُردو) (۱) مُنھ مین پانی لینا (۲) کلّی کرنا۔ (۳) پانی پینا۔

آب بدہن کشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مضمضہ کردن (ابوطالب کلیم ۵) عاقبت زاہد سر در قدح باد نہاد بسکہ عادت بدہن آب کشیدن دارد (اُردو) کلّی کرنا۔ (بحر ۵) اُسکے دانتون کا یہ عالم ہے کہ کلّی کی کبھی ٭ موتیون نے آب یہ پائی کہ دریا بڑھ گیا ٭۔

آب بدیدہ (استعمال) بلا اضافت صفت کسے کہ چشم او نمناک باشد چنانکہ صائب گوید (۵) بدیدہ آب اگر آفتاب می گردد دل از نظارۂ روے تو آب می گردد (اُردو) آبدیدہ بغیر اضافت ثالث۔ بقول امیر وہ شخص جسکی آنکھ ڈبڈبائی ہوئی ہو۔ (بحر ۵) یہ ضعف ہے کہ آہ بلب نارسیدہ ہے ٭ یہ رشک ہے کہ آینہ بھی آبدیدہ ہے ٭۔

آب بر آتش ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار و ناصری (۱) کنایہ از تسکین دادن (۲) غضب فرو نشاندن و بقول صاحب فرہنگ انندراج (۳) فرو نشاندن آتش نیز دراین استعمال است (ابوطالب کلیم ۱۵) برآے سوختن آمادہ ام چنانکہ کسے ٭ اگر بر آتش من آب ریخت روغن شد ٭ (سعدی ۱۵) ساقی سیتن چہ چسپی خیز ٭ آب شادی بر آتش غم ریز ٭ (اُردو) آگ بجھانا تینون معنون کہا جاتا ہے۔ (۱) تسکین دینا (۲) غصّہ فرو کرنا (۳) آگ بجھانا۔ (مومن رباعی ۱)

آتش دل زار مین لگائی اُسنے ٭ برسون جان حزین جلائی اُسنے ٭ پھینکا مجھ پر کل اختلاطًا پانی ٭ بھڑکی ہوئی آگ کیا بجھائی اُسنے ٭ (فقرہ امیر (۲)) یہ آگ تمھین بجھاؤ گے تو بجھے گی۔ دونون کے مزاج جھلے ہین" (قلق ۵۳) دوڑو لوگو بجھاؤ آگ لگی ٭ جلد پانی منگاؤ آگ لگی ٭

آب بر آتش زدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بر آتش ریختن (بحر عجم) (غنی ۵) آبے بر آتش دل ما ہیچکس نزد ٭ چندان کہ پیش محرم و بیگانہ سوختیم ٭ (سراج الدین راجی ۵) سرو ساز و آتش و دزخ بخویش آنکہ او آبے بر آتش می زند ٭ صاحب فرہنگ انجمن آرائے ناصری گوید کہ ازین اصطلاح کنایہ از شراب خوردن ہم باشد (۱۲) دیکھو آب بر آتش ریختن ترجمۂ معنی آخر شراب پینا۔

(۱۱) **آب بر آتش می بافد** این مثلے است کہ فارسیان بر موقع تہمت می زنند چنانکہ بیدل گوید (۵) کباب شد عدم ما زتہمت ہستی ٭ بر آتشے کہ ندانیم آب می بافد ٭ (اُردو) اتہام کرتا ہے۔ اتہام لگاتا ہے تہمت جوڑتا ہے۔ (داغ ۵) کہان وہ زہرہ جبین و داغ پاکبازی کہان ٭ فرشتہ پر بھی یہ لوگ اتہام کرتے ہین ٭ (فقرہ امیر) مجھ پر عبث اتہام لگاتے ہو مین نے تو تمہارا نام بھی نہین لیا،،۔

(۱۲) **آب بر آذر انداختن** (مصدر اصطلاحی) تسکین و دلاسا دادن چنانکہ خرین گوید (۵) بد لاسا یئم زغنچۂ تر ٭ گر آبے بر آذر اندازی ٭ (اُردو) آگ بجھانا (دیکھو آب بر آتش ریختن۔

آب بر آینہ ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بر آتش ریختن (محسن تاثیر ۵) رفتی و گریہ بحال

دل بریان کردم ٭ آب بر آئینہ ریزند قفاے سفری ٭ ۔

آب بر آئینہ زدن (مصدر اصطلاحی بقول صاحب بحر عجم مراد ف آب از پے ریختن انظام دست غیب ے) دیدہ را تر کنم از اشک چو رفتی ز برم ٭ در قفاے سفری آب بر آئینہ زنند ٭ (اُردو) صاحب امیر اللغات فرماتے ہین کہ بعض مسلمان عوتون مین بھی یہ رسم تھی کہ جب کوئی عزیز سفر کو جانے لگتا تو اُسکی پیٹھ پیچھے آئینہ دکھاتی تھین اور یہ ٹوٹکا تھا کہ مسافر خیریت سے پھر گھر آئے اسکو آئینہ دکھانا کہتے تھے۔

آب بر بنیاد بستن (مصدر اصطلاحی بقول صاحب بحر عجم در صدد خرابی خانہ بودن تاثیر ے) آب می بندی ز سے تا چند بر بنیاد تن ٭ بر سر خود میکنی این خانہ را ویران چرا ٭ (اُردو) مکان کی بنیاد مین پانی بھرنا یعنی مکان گرانیکے درپے ہونا ٭ ۔

آب بر پاے چیزے بستن (مصدر اصطلاحی بقول صاحب بحر عجم آب دادن و سیراب کردنش (اُردو) سیراب کرنا۔ سینچنا۔ (آصفیہ)

آب بر پاے کسے ریختن (مصادر اصطلاحی بقول صاحب بحر عجم مراد ف آب بدست کسے ریختن (مع ے) از سر انکار یک لحظہ نظر بالا نکرد ٭ سالہا ہر چند آب از دیدہ بر پا ریختم ٭ ۔

آب بر جا خشک ماندن (مصدر اصطلاحی) منجمد شدن آب چنانکہ صائب گوید (ے) ز حیرت آب چون آئینہ بر جا خشک می ماند بہر گلشن کہ گردد جلوہ گر سرو خرامانش ٭ (اُردو) پانی جم جانا۔

آب بر چہرہ ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم بیدار و ہوشیار ساختن (اردو) جگانا بیدار کرنا۔ ہوشیار کرنا

آب بر چیزے بستن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بر پاے چیزے بستن (ظہوری ؎) نمی دانم چہ آبستہ این کہ بر کشتِ جگر بستم ٭ کزان جز خوشہ ہاے دانۂ اخگر نمی خیزد ٭۔

آب بر چیزے گذشتن (استعمال) سیراب و تر شدن آنچیز باشد چنانکہ جامی گوید (؎) در چمن چون ہوا سے قد او گریہ کنم ٭ آب چشمم ہمہ بر سرو و صنوبر گذرد (اُردو) پانی گذرنا تر ہونا۔ سیراب ہونا۔

آب بر چیزے نشستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم قرار دادن آب برآے سیرابی آن و بہ تحقیق۔ مؤلف۔ قرار گرفتن آب و سیراب کردن چیزے را (مخلص کاشی ؎) آب پیکانِ تو ہرگز بر دلم ننشستہ است (اُردو) پانی ٹھہرنا۔ سیراب کرنا۔

آب بُرخ باز آوردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار کنایہ از رونق رفتہ باز آوردن۔ (حافظ ؎) گریہ آبے بر رخ سوختگان باز آورد ٭ نالہ فریاد رس عاشق مسکین آمد ٭ (اُردو) گئی ہوئی رونق پھر لانا (فی البدیہہ داغ (ع) گئی رونق کو پھر لائی بہار تازہ گلشن مین ٭۔

(۱) آب بُرخ ریختن (مصادر اصطلاحی) بقول بہار مرادف آب بر چہرہ ریختن (کلیم ؎) بعد عمرے کہ بخوابِ من بیدل آمد ٭ گریہ آبے بر رخم ریخت کہ بیدار شدم ٭ (ولہ ؎) آبے ز آبلہ بر رخ پاے خفتہ زن ٭ باید ز پیش رفت حریفان خبر گرفت ٭۔

(۲) آب بُرخ زدن

آب بر خسار زدن (مصدر اصطلاحی) مرادف ماضیہ (صائب) خواب ناز گل گران ترشد ز نکہتِ بلبلان ٭ ہر قدر شبنم بر خسار گلستان آب زد ٭

آب بردار (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم

سخنے کہ صدق و کذبش غیر معلوم باشد (اُردو) مشتبہ بات۔

آب برداشتن (استعمال و اصطلاح) (۱) حاصل کردن آب (۲) ہمراہ گرفتن آب چنانکہ ظہوری گوید (ف) زاشکِ نا امیدی گرچہ دریا کردہ ام صحرا ٭ ازان ابرے کہ بر میدارد آب امیدِ می بارد ٭ (صائب ف) مرا زبرگِ سفر شوق کعبہ غافل کرد ٭ مگر چو آبلہ در راہ آب بردارم ٭ (صائب ف) دلا رہے چو بیابان مرگ در پیش است ٭ بگو بہ آبلہ پا کہ آب بردارد چون کسے بسفر می رود و در راہ بہ رسیدن آب دشوار می نماید مسافران آب ہمراہ می گیرند و فارسیان گویند کہ آب بردارید یعنے آب باخود گیرید و این مقولہ عجم از ہمین مصدر مشتق است چنانکہ سندش در کلام آخرین صائب گذشت۔ (اُردو) (۱) پانی حاصل کرنا۔ (۲) پانی لے چلنا۔ پانی ساتھ لینا۔

آب برداشتنِ آبلہ (اصطلاح) تازہ شدن آن یعنی از تعب پیادہ روی آبلہ در پا افتد و پس ازان از آب پر شود و خیلے زحمت می بخشد۔ سندش از اسناد اصطلاح ماضیہ مین وجہ بدست می آید (اُردو) آبلہ بھرنا (داغ ف) اگر آبلہ ہے بھرا ہوا تو ہر ایک داغ جلا ہوا جیسے ہنے سینہ مین دی بگہ غرہ وال سے خوش نہ جگر سے خوش ٭۔

آب برداشتن از چیزے (مصدر اصطلاحی) ہمارہ ذکر این می کند و بحوالہ اصطلاح نظر داشتن بر چیزے می فرماید کہ کنایہ از تماشا کردن چیزے است و بہ تحقیق۔ مولف۔ مقصود ش از استفاضہ باشد چنانکہ صائب گوید (ف) خوشا چشمے کہ بر روے عرق ناکے نظر دارد ٭ خوشا ابرے کہ آب از چشمۂ خورشید بردارد (ظہوری ف) عجب کہ خضر ز شرم فنا نگردد آب ٭ بسے آب ز سرچشمۂ بقا بر داشت ٭ در راے مولف

اگر آب برداشتن را با چشمہ یا جوے یا چاہ مخصوص کردہ شود چنانکہ در کلام ظہوری واقع است معنی حقیقی آن گرفتن آب است سے گاہے از آن معنی استفاضہ ہم میتوان گرفت و معنی تماشا کردن را حاجت صلہ نیست چنانکہ خود مؤلف از کلام خود استعمالش را نشان می دہد (ص)

آب وجارو بے من از مژگان کشم در راہ شوق
گر بود چشمے کہ او را زد و رہ بیدار رد

آب ۔ (اُردو) دیکھنا نظارہ کرنا مستفید ہونا فیض ہونا (صابر ص) کون کر سکتا ہے گھر بیٹھے نظارہ حسن کا ۔ ہے نظر بازون مین یہ ہم سب سے بہتر آینہ ۔ (آصفیہ) (حضور آصف) چشم مشتاق کو بس دیکھکے آنکھین نہ نکال ۔ یہ تو کرتی ہے تیرے رخ کے نظارے پیار

(۲) ندی یا کنوین یا حوض یا تالاب سے پانی لینا

آب برداشتنِ جراحت (مصدر اصطلاحی) تازہ شدن زخم چنانکہ محمد علی بیگ جویا گوید (ص) اگر در گریہ خودداری کنم چشم خطر دارد ز ضبط اشک ترسم این جراحت آب بردارد ۔ (اردو) زخم ہرا ہوجانا ۔ پانی چرانا (آصفیہ) ۔ نکہت ص) جراحت خوردہ کس کی تیغ دزدیدہ نگہ کا ہے ۔ جو ضبط اشک سے زخم جگر پانی چراتا ہے ۔

آب برداشتنِ زخم (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم ۔ مرادف ماضیہ (طاہر ص) زبار منت احسان دریا ابر نیسانی پکند افغان چو مجروحے کہ زخمش آب بردارد ۔

آب بردستِ کسے ریختن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بدست کسے ریختن چنانکہ صائب گوید (ص) روزگاریست کہ در دیر مغان نمی ریزد آب بردست سبو گریہ مستانہ ما ۔ (بہار عجم)

آب بردست کسے کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بدست کسے ریختن (طغرا ص) چون نمد پوش شدی خدمت

قیصر نکنی ٭ آب چون آینہ بر دست سکندر نکنی ٭ (بہار)

آب بر ون از چیزے (مصدر اصطلاحی) (۱) آب گرفتن از چیزے۔ چاہ باشد یا حوض یا چشمہ۔ گویند کہ فلان کس آب از حوض برد (۲) بے آب کردن آن را (خسرو و شیرین) خوشیکہ کوثر آب از و برده بلکہ آن حوض آب از کوثر برده" (واصف بخاری ۵) چشم بگریہ آمد و از ابر آب برد ٭ علت بخندہ آمد و قدر گہر شکست ٭ (اردو) (۱) کنوین یا ندی یا حوض سے پانی لیجانا (۲) کسی چیز کو بے رونق کر دینا (دیکھو آب از چیزے بردن)

آب بردنِ چیزے (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) نہایت اشکال و استعجاب و استغراب آن۔ مولف۔ با مبالغہ اتفاق ندارد اشکال و استعجاب و استغرابِ محض از استعمال زبامدانان عجم پیدا ست (۲) بہار این را مرادف یخ بسیار آب شدن گوید۔ و آن بقولش مثلے است کنایہ از کار بمشقت و تعب بسیار صورت گرفتن (عبد الغفور نیروی ۱۲) از گریہ کارخانہ دل کے شود تمام ٭ تعمیر این خرابہ بے آب می برد ٭ (سید حسین خالص ۱۲) پایمال خلق گشتن اندک آبے می برد ٭ گرندارے طاقت این کار را زپل قرض کن ٭ (اردو) تعجب خیز ہونا حیرت انگیز ہونا (۲) بہت دشواری کے ساتھ کام ہونا صاحب لغات کشوری نے آب بردن کا ترجمہ بے رونق کرنا لکھا ہے۔ مولف۔ کی راے مین وہ اصطلاح ماضیہ سے متعلق ہے

آب بردن چیزے را (مصدر اصطلاحی) غرق کردن آب آنرا و معدوم شدن آن چنانکہ ظہوری گوید (۵) زود پندارم کہ خواہد معذرت را آب برد ٭ گردہ طوفان

شر مساری گریہ می آید مراد (اُردو) ڈبونا
خاک مین ملانا۔ (جرأت ؎) سمجھ کے دیکھا
تو بیجا تھا سب گلہ دلکا ٭ کہ چشم نم نے ڈبویا
معاملہ دلکا ٭ (غالب ؎) کی ہم نفسون نے
اثر گریہ مین تقریر ٭ اچھے رہے آپ اُس سے
مگر مجھکو ڈبو آئے ٭۔

آب بردنِ زخم (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم مراد ف آب داشتن زخم
(سعید اشرف ؎) ہمچو زخم کہنہ کز آب بردن
واشود ٭ غنچہ نشگفتہ شد از موجۂ انہا رگل ٭

آب بردنِ ماجرا (مصدر اصطلاحی) بقول
بہار کنایہ از عرض وطول عظیم داشتن ماجرا
وصعوبت وسختی داشتن آن است خان
آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ کنایت از نہایت
اشکال واستعجاب واستغراب حاصل باشد
صاحب فرہنگ اندراج را باہر دو اتفاق
ہر سہ از کلام محسن تاثیر سند گیرند و ہو ہذا

(؎) غیر از برائے یار ئے تاب می برد ٭
این ماجرا ببین چہ قدر آب می برد ٭ مؤلف
گوید کہ ادّعاے ہر سہ آب در میان دارد
کہ ماجرا را از ین اصطلاح تعلق نیست و تخصیص
ماجرا را تعمیم اصطلاح (۔آب بردن چیزے۔)
باطل می کند۔ (اُردو) دیکھو آب بردن چیزے

آب بر دیدہ زدن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم بیدار و ہوشیار ساختن حافظ
؎) بخت خواب آلود ما بیدار خواہد شد مگر ٭
زان کہ زد بر دیدہ آبے روے خشان
شمارد۔ (اُردو) دیکھو آب بر چہرہ ریختن۔)

آب بر رُخ آئینہ ریختن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار مراد ف آب بر آئینہ زدن (طغرا ؎)
کوے تو منزل گہست در سفر آشنا ٭ بر رُخ
آئینہ آب از پے بیگانہ ریز ٭۔

آب بر رُخ افشاندن (مصدر اصطلاحی)
مراد ف آب بر دیدہ زدن باشد چنانکہ صاحب گوید

(ے) می کند اشک ندامت خواب غفلت را
علاج ۔ گریہ کردن بر رُخ مدہوش آب افشاندن است

آب بر رُخ باز آوردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم رونق رفتہ باز آوردن کہ مرادف آب برخ باز آوردن باشد۔

آب بر رُخ ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ انندراج مرادف آب بر دیدہ زدن۔

آب بر رُخ زدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بر دیدہ زدن۔ (بابا فغانی ے) پیش خورشید رخت گل رفتہ بود از حال خویش ۔ بر رخش ابر بہاران از ترحّم آب زد ۔

(۵۷) **آب بر رُخسارہ زدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بر رُخ و دیدہ زدن چنانکہ خطوی گوید (ے) گر بمژگان فتنہ گاہے دہر خواہد سر دہد ۔ آب بر رخسارہ از خونِ دماغ خود زند۔

آب بمدِ رُخ کار آوردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحبان بہار و فرہنگ انندراج کنایہ از رونق رفتہ باز آوردن کہ مرادف آب رُخ باز آوردن باشد۔ **مولف** ۔ گوید کہ این مراد آب بروے کار آوردن است یعنی رونق و خوبی در کار پیدا کردن ۔ سند بہار سند ادعائے مولف خاکسار (محمد علی افسر ے) بیستون را می کند گلگون ز خونِ کوہکن ۔ عشق اگر خواہد کہ آبے بر رُخ کار آورد ۔

آب بر رو بستن (مصدر اصطلاحی) بقول دارستہ (۱) آب دادن و سیراب کردن (۲) باز داشتن آب ہم (اُردو) (۱) سینچنا سیراب کرنا (۲) پانی روکنا ۔ پانی بند کرنا ۔

(۵۸) **آب بر رو زدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بر دیدہ زدن چنانکہ خواجہ آصفی گوید ے گریہ شبہست امشب ز چشمم کحل خواب عافیت ۔ آب بر روے طفل را در عین خواب خوش زدم ۔

آب بر روے آب دیدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار (۱) رونق بر رونق دبقول صاحب فرہنگ انندراج (۲) پیاپے آب دادن یعنی کہ بہار از کلام صائب پیش می کند قابل غور است (۱) پئے شکستن دل قطرۂ بزن چو حباب کہ ہمچو جوے توانی بروے آب دید ۔ از کلیات صائب مصرع ثانی باختلاف جزئی بدست می آید ع کہ ہمچو موج توانی بروے آب دوید ۔ در بعض نسخ بجاے لفظ موج سوے نوشتہ ۔ و شارح علیہ الرحمہ بر حاشیہ بہار عجم می نویسد کہ بہار سندے کہ از دار ستہ نوشتہ است سند بر روے آب دویدنست نہ سند آب بر روے آب دویدن فتامل ،، مولف ۔ گوید کہ بہار این اصطلاح را از ہمین شعر بدست آوردہ و کاتب یوانے کہ پیش نظر داشت لفظ توانی را تو آبے نوشتہ باشد ۔ اندریصورت اگر از معنی کار نہ گیریم الفاظ کتابت ہمین اصطلاح را پیدا می کند بہ تحقیق مولف ۔ آب بر روے آب دویدن مصدر اصطلاحی است وزباندانان عجم تصدیق آن می کنند ۔ وسندے دیگر از جامع اللغات بدست می آید اما نمی دانم کہ مال کیست (۲) چو از نامہ بر این بشارت رسید ۔ یکے آب بر روے آبش دوید ۔ (۱ اروو) رونق دوبالا ہونا (۲) پے در پے پانی دینا ۔ پے در پے سینچنا ۔ لگاتار پانی دینا ۔

آب بر روے چیزے بستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بر روے بستن (ظہوری ۵) درچمن از طراوت سبزش ۔ آب بر روے ارغوان بستم (ولہ ۵) ظہوری بستہ بر روے دعا آب اثر آرے ۔ لبسر سبزی بشارت باد کشت مدعائے را ۔

آب بر روے زدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بر دیدہ زدن ۔ (صائب ۵) صبح بیداری ندارد در پے این

خواب گران ۞ ورنہ طوفان بارہا بر روے
بختم آب زد ۞

آب بر روے کار آمدن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار کنایہ از رونق رفتہ باز آمدن و بتحقیق
مولّف۔ درست شدن کار چنانکہ در مبحث آب
بروے کار آمدن می آید ۔

(۷۵) **آب بر روے کار آوردن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب بر روے کار آوردن (مع ۵) ۞
ہر کہ زین خاک جان سلامت برد ۞ آب
بر روے کار خویش آورد ۞

آب بر روے کسے بستن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار باز داشتن آب (شفیع اثر ۵)
آب بر روے امام خویش بستند آن سیاہ ۞
پس بآب تیغ شستند از جنیش گرد
راہ ۞ (اُردو) پانی روکنا ۔ پانی بند کرنا
(۷۶) **آب بر سر راہ ریختن** (مصدر اصطلاحی)
آب پاشیدن ۔ باشد چنانکہ جامی گوید ۵

مریزاے ابر دیدہ آب حسرت بر سر راہش ۞
کہ دور او لے سم آپیش آسیب چنین گلہا ۞ (اُردو)
آب پاشی کرنا ۔

آب بر کسے بستن بقول بہار (۱) باز
داشتن آب (فغانی ۵) بعمر رفتہ راضی باش
ملک جاودان کم خواہ ۞ کہ آب زندگانی بر
سکندر زین گنہ بستند ۞ و بتحقیق مولّف
(۲) مرادف آب بر چیزے بستن ہم ۔ چنانکہ ظہوری
گوید (۵) کسے گشتہ از نخل جان بہرہ یابد
کہ از جوے مہرت بر و بستہ آب ۞ (اُردو)
(۱) پانی روکنا ۔ پانی بند کرنا ۔ صاحب فرہنگ
آصفیہ پانی باندھنے کی تعریف مین فرماتے
ہین کہ پانی روکنا ۔ زراعت کیواسطے پانی کو بند کرنا ہے ۔

(۷۷) **آب بر گرفتن** (استعمال) حاصل کردن
آب ۔ چنانکہ خسرو گوید (نثر) کہ بے گفت او
آبے از آب گنگ نتوانند گرفت ۔ (ظہوری ۵)

تر زبان گردید خضر از لعلش گویان تست ؎
زاد راہ تفتہ جانی آبجیوان برگرفت ؎ (اُردو)
پانی حاصل کرنا۔

آب برلب بستن (مصدر اصطلاحی) مرادف
معناے اول آب بر کسے بستن۔ چنانکہ سلمان
ساوجی گوید (ے) برلب جوے علی تا آب
دلجوے فرات ؎ بستہ شد زانروز بازا فتاد
آب از چشمہا ست ؎۔

آب برلب چکانیدن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بہار بحالت نزع وبیہوشی قطرہ
آب بدہان چکانیدن (آملی خراسانی ے) کسے
کو بر لبم آبے چکاندنیست جز دیدہ ؎ زبخت
بدبود آنہم بصد خون جگر حاصل (اُردو) دیکھو
آب از پنبہ ریختن۔

آب برلب رسانیدن (مصدر اصطلاحی)
سیراب کردن چنانکہ محتشم کاشی گوید (ے)
تشنہ را کز تمنا عاقبت می سوختی ؎ آب از بازیچہ
برلب رسانیدن چہ بود ؎ (اُردو) سیراب کرنا۔

آب برلب ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول
بہار مرادف آب برلب چکانیدن (علی خراسانی
ے) آنقدر ہا نا امیدم کز تف سوز جگر ؎ گر بسوزم
کس نریزد آب برلب ہاے من ؎ در بعض
نسخ مصرع ثانی باختلاف جزئی یافتہ شد ہمچو نا
ع گر بریزد آب برلب ہاے من می سوزدم ؎

آب برلب نہادن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب فرہنگ انندراج نوشیدن
آب است (اُردو) پانی پینا۔

آب برّندہ (اصطلاح) باضافت ثالث و
فتح باے عربی و بہ تشدید راے مہملہ و بلا
تشدید ہم بقول صاحب بحر عجم (۱) آب گوارا
کہ طعام را زود ہضم کند (۲) بقول بہار آبے
کہ کنار ساحل و امثال آنرا ببرد (اشرف
ما ثندرانی ے) از ان دل آرزوے زخم دیدم
دارد ؎ کہ آب تیغ برندہ است گرچہ دم دارد ؎

(طالب آملی ؎) آبرئیں کردم اتیغ او بخوردن آب ۔ برندہ بود دے آب اشتہا دارد ۔ (محسن تاثیر ؎) تا دیدیا راشکم از من طمع بریدہ ۔ آب بزندہ تر زین ہرگز کسے ندیدہ ۔ (اردو ۱) ہاضم پانی خوشگوار پانی (۲) وہ پانی جو ساحل کے کنارہ کو کاٹے (فقرہ) میرا کیا ہاضم پانی سے پانی کیا پیا کویا چوہا کھا لیا ۔ (تسلیم ؎) سے نہیں اسے نگار پانی ہے ۔ پی تو کیسا خوشگوار پانی ہے ۔

آب بروے آوردن (مصدر اصطلاحی) رونق وتازگی بخشیدن وسرسبز کردن چنانکہ حکیم ہدایی گوید (؎) ابر آب دگر بروے دنیا آورد ۔ باید بیان سا ز و مینا آورد ۔ (اردو) رونق وتازگی بخشنا ۔ سرسبز کرنا ۔

آب بروے زدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب برچہرہ ریختن چنانکہ حکیم گوید (؎) دنف کہ بے سوز دلت آبے بروئش می زند ۔ ساعتے پیراہن فانوس را ہم تر کند ۔ (غنی ؎)

گر بر و دلحظہ نرگس مستش بخواب ۔ عشوہ بروئش نداند از عرق فتنہ آب ۔

آب بروے کار آمدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم درست شدن کار و بقول بہار کنایہ از رونق رفتہ باز آمدن ۔ بہ تحقیق مؤلف ۔ از دعاے صاحب بحر عجم مستند است چنانکہ خواجہ جمال الدین سلمان گوید (؎) آبے بروے کار من آمد زدیدہ باز ۔ دین نیز اگرچہ باز نیامد بکار ما ۔ (اردو) کام بن آنا کام بننا ۔

آب بروے کار آوردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) رونق وخوبی در کار پیدا کردن وعزت وامتیاز حاصل کردن (۲) وبقول بہار کنایہ از رونق رفتہ باز آوردن (مخلص کاشی ؎) تا آوردز زمہ تو آبے بروے کار ۔ دارد زبان سبزہ لب جوئبار ما ۔ (ظہوری ؎) وصل آبے بروے کار آوردۂ

سوخت ہجران در آتش تپ ما ۔ (صائب ۵)
گرمی آورد آبلے بروے کار ما ورنہ ۔ بآب
زندگانی آسیاے مانی گردد ۔ (اُردو) کام کو
رونق دینا۔ کام مین خوبی پیدا کرنا۔ عزت پانا
بقول صاحب لغات کشوری رونق اور خوبی
کام مین پیدا کرنا (۲) گئی ہوئی رونق کو پھر لانا
(فی البدیہہ داغ ع) گئی رونق کو پھر لائی
بہار تازہ گلشن مین ۔

آب بریسمان بستن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم (۱) تلاش امر محال کرنا
(۲) تغلب کردن (اُردو) ہوا مٹھی مین بند
کرنا۔ (۲) خیانت کرنا تصرف بیجا کرنا تغلب
کرنا (معروف ۵) قید سے دہر کے آزاد
ہین وارستہ مزاج ۔ کر سکے کون بھلا
بند ہو مٹھی مین ۔

آب بریسمان می بندد (مثل) بقول صاحب
خزینۃ الامثال مثلے است کہ فارسیان می زنند
ومقصودش از مصدر ماضیہ ظاہر کہ مشتق ازہمان
است (اردو) ہوا کو مٹھی مین بند کرتا ہے۔
امر محال کی کوشش کرتا ہے۔ مفت اوقات
ضائع کرتا ہے ۔

آب برین (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم
بروزن پاک ترین۔ کنار جوے آب را
گویند کہ زہرش مخوف باشد و ہر دم آب در انجا
رخنہ کند بقول صاحب برہان کنار مخوف جوے
کہ پیوستہ از و آب تراوش کند یا رخنہ کردہ بیرون
رود۔ (اُردو) ندی کا وہ کنارہ جو سطح زمین
سے بلند ہو اور جسکو پانی نے کاٹا ہو جس مین
سے پانی رسا کرے یا اوسمین رخنہ پیدا کرے

آب بزیر کسے آمدن (مصدر اصطلاحی)
بقول وارستہ (۱) فریب خوردن و از جا شدن
لازم از فریب دادن و از جا ربودن و بقول
بہار (۲) کنایہ از سر اسیمہ شدن (باقر کاشی
۵) کے مے نشینم آنجا کاید بزیر آبم ۔

جاے روم کہ آنجا بالاے باد باشد۔ (اردو) دھوکا کھانا۔ فریب مین آنا (۲) پریشان ہونا (غالب ۱۷) لاگ ہو تو اُسکو ہم سمجھین لگاؤ۔ جب نہ ہو کچھ بھی تو دھوکا کھائین ہم۔

آب بزیر کسے سر دادن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم۔ مرادف ماضیہ (سایم ۵) درین چمن نہ چنان خفتہ ام کہ از غفلت چو سبزہ سر دہد آب این چنین بزیر مرا

آب بزیر کسے نشستن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف ماضیہ صاحب بحر عجم فرماید کہ آب بزیر نشستن حیلہ نمودن و فریب دادن باشد۔ (نظامی ۵) بجاے نخسپد عقاب دلیر۔ کہ آبے تواں نشستن اورا بزیر۔ در بعض نسخ مصرع ثانی باختلاف لفظی بنظر آمدہ ع کزانجا تواں نشستن اورا بزیر۔ (اُردو) فریب دینا۔ ٹالا بالا بتانا۔ ٹالا بالا دینا (آصفیہ) (شائق ۵) کبھی تو وصل کا وعدہ وفا ہو۔ کہان تک دیجے

جانا ٹالے بالے۔ بقول صاحب فرہنگ آصفیہ ٹالا بالا دینے سے فریب دینا مراد ہے۔

آب بستن درجوے (مصدر اصطلاحی) بقول خان آرزو آب درجوے آوردن کہ مرادف آب بجو بستن است۔

آب بستن درجوبار (مصدر اصطلاحی) بقول بہار آب دادن و سیراب کردن مؤلف گوید کہ آب دادن مرادف سیراب کردن است و آب درجوبار بستن مرادف آب بستن درجوے و آب بجو بستن یعنی آب درجوے آوردن باشد و این کنایہ از رونق دادن است نہ آب دادن زیرکہ آب دادن مرادف رونق دادن نیست (صائب ۵) اگر نہ روے تو آئینہ را دہد پرداز۔ وگرنہ آب درین جوبار می بندد۔

آب بستن درچیزے (مصدر اصطلاحی) بقول بہار آب دادن و سیراب کردن آن صاحب فرہنگ اندراج را بہار اتفاق دستے

که بها پیش می کند همان است که در اصطلاح ماضیه گذشت ❊ **موتف** گوید که آب بچیزے بستن اصطلاحے است که گذشت و آب بستن در البصلهٔ در پرسند کلام صائب (متذکره اصطلاح ماضیه) اصطلاح عام نتوان شمرد که سندند کور مخصوص از اصطلاح خاص است (اُردو) دیکهو آب بچیزے بستن -

آب بسته (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شیشه (۲) آبگینه (۳) بلور (۴) یخ (۵) ژاله (۶) شمشیر و غلاف و بقول صاحب فرهنگ انندراج (۷) ساغر بلورین و پیاله شراب و بقول بهار (۸) تیغ و خنجر و امثال آن (خواجه عمید لویکی ۵) آتش تر با آب بسته فگن ❊ یکره از باد خاک غم بنشان (اُردو) (۱) بوتل مُذکر (۲) آینه - مُذکر (۳) بلور مُذکر (۴) یخ - مُونّث (۵) ژاله - اولہ مُذکر - (۶) میان مین رکهی هوئی تلوار - مُونّث - (۷) بلوری ساغر - شراب کا پیالہ - مُذکر - (۸) تیغ و خنجر وغیره - (اسیر ۵) شوخ چشمی آینه کی کب گوارا ہے اسے ❊ چن دیئے جسنے سکندر بکڑون دیوارین ❊ (سرور ۵) بهاتا مین نهین اس خوت سے اشک ❊ ٹپکن او سے نه گشت آرزو مین ❊ (امانت ۵) سائل علی سے هین مے کوثر کے اے فلک ساغر همارے هاتهمین دے آفتاب کا ❊ -

آب بسنگ سودن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مراد ف آب بهیرویز پیودن -

آب بغربال برآمدن (مصدر اصطلاحی) (هلاک) بصلهٔ از امر مشکل تر و ناممکن بوقوع آمدن چنانکه صائب گوید (۵) کامے که برآید ز خسیسان نظر تنگ ❊ آبے است که از چاه بغربال برآید ❊ (اُردو) ناممکن اور مشکل کا وقوع مین آنا -

آب بغربال پیودن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم - مرادف آب بہپرویز
پیمودن (میر معزی ؎) کان چارہ چو جنبیدن
کوہ است بسوزن ❊ وان حیلہ چو پیمودن
آبست بغربال ❊ -

آبِ بقا (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب فرہنگ انندراج و بہار مرادف آب
حیات (کلیم ؎) آب حیوان نیست چون
خاک قناعت سازگار ❊ از خضر پرسیدہ ام
آب بقا را دیدہ است ❊ (اُردو) بقول
امیر آب بقا اُردو میں مستعمل ہے اس سے
وہ پانی مراد ہے جسکا اثر مشہور ہے یعنی اسکے
پینے سے قیامت تک موت نہیں آتی اور
مردہ اُسکے اثر سے جی اُٹھتا ہے۔ (ناسخ ؎)
خضر کی طرح کرون کیا طلب آب بقا ❊ بادہ موت
سے ہون مثل سکندر بے ہوش ❊ -

آبِ بَقُم (اصطلاح) بلا اضافت - بقول صاحب
فرہنگ انندراج کنایہ از اشک خونین (اُردو)
اشک خونین - مُذکّر - (ذوق ؎) ذوق اُس
پاے نگارین کا جو ہے وصف نگار ❊ اشک
خونین سے ہے کاغذ کو حنائی کرتا ❊ -

آب بَقُم شدن (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت
بضمّ قاف بقول صاحب بحر عجم سُرخ شدن
آب (اُردو) پانی لال ہونا -

آب بلبب چکانیدن (مصدر اصطلاحی) - (۷۵)
مرادف آب برلب چکانیدن چنانکہ ظہوری گوید
(؎) تشنہ تر میشود آنجم نچکانید بلبب ❊ اے خوشا
تشنہ کہ در چشمۂ حیوان افتد ❊ -

آب بلبب رساندن (استعمال) مرادف (۷۶)
آب برلب رسانیدن چنانکہ صائب گوید (؎)
ہزار کاسۂ خونم بلبب حوالت کرد ❊ چو تیغ تا
بمن ایام یکدم آب رساند ❊ -

آب بلکدسودن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم مرادف آب بہپرویز پیمودن -
(انوری ؎) سیم گر مایہ نداری بنسخ باد مسنج ❊

نان یک روزہ نداری بلکد آب مساے ۔

آب بُن (اصطلاح) بکسر ثالث وضم باے عربی بقول صاحب برہان چیزیست مانند صمغ وآنرا درنیخ درخت گردگان کہنہ شدہ ومجوّف گویند یا بندو لسپریانی سہارا وران خوانند۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات ایک رقیق گوند جو جوز ہندی کے پرانے درخت کی جوف مین پایا جاتا ہے۔

آب بے افسار خوردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مطلق العنان وخودسر معاش کردن۔ (بدیعی سمرقندی ؎) ہمیشہ تا فرین گام ابلق چرخ ۔ خورد زچشمۂ خورشید آب بے افسار (اردو) خودسری سے بسر کرنا۔ شتر بے مہار رہنا مطلق العنان رہنا۔

آب بے لجام خوردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ میزاطاہر وحید (؎) بعاشق بود زندگانی حرام ۔ دلِ او خورد آب اگر بے لجام ۔

آب بے لجام خوردہ (اصطلاح) بقول صاحب سروری کنایہ از مخنّث باطبع بودن **مولف**۔ گوید کہ این از مصدر ماضیہ مفعول است عجب است کہ محقق کاشانی از ابتناے مصدری ذکری کند (اردو) مطلق العنان شخص ۔ شتر بے مہار (سرور ؎) گر بہر سہ لیلیٰ محمل سوار جاے ۔ مجنون بھی ساتھ جون شتر بے مہار جاے ۔

آب بے لجام دادن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مطلق العنان وخودسر معاش کردن ومعاش کردن فرمودن ۔ **مولّف**۔ گوید کہ کنایہ از خودسر پیدا کردن است یعنی قضا وقدر در آفرینش او را خودسر آفریدہ عجب است کہ صاحب انند این را مترادف آب بے افسار خوردن نوشتہ (ظہوری ۔ رباعی) رخش توکہ برق وباد نامش دادند ۔ باخ

۱؎ جوز ہندی نارجیل ہے گردگان کا ترجمہ اخروٹ ۔ مولف

نرمی گامش دادند ۔ چون اہل ارادت بگفت
دادہ عنانِ ۔ ہر چند کہ آب بے لگامش
دادند ۔ (اُردو) محاورہ مین بے لگام
سے سرکش اور شریر گھوڑا مراد ہے پس
اس موقع پر کہا جا سکتا ہے کہ قضا و قدر نے
اس گھوڑے کو بے لگام پیدا کیا ہے یا فلان
شخص کو خود سر پیدا کیا ہے ۔

آب بے لجام رساندن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار مرادف آب بے لجام دادن و
بقول صاحب انند مرادف آب بے لجام
خوردن ہم ۔ مؤلف ۔ گوید کہ آب بے لجام
رساندن کنایہ از بے دریغ و با فراط آب
دادن و سیراب کردن است (غنائی ؎)
روان زدن بقدح ریزمے کہ مخمورم پکشت
تشنۂ ما آب بے لجام رسان ۔ (اُردو) بے
دریغ پانی دینا ۔ با فراط آب رسانی کرنا ۔

آب بے لگام خوردن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب شمس اللغات مرادف آب
بے لجام خوردن است ۔

آب بینی (استعمال) با ضافت ثالث
بقول بہار آبے کہ از راہ بینی برآید (اُردو)
بقول صاحب جامع اللغات ناک کا فضلہ

آب پاشان (اصطلاح) صاحب بحر عجم فرماید
وقتے کہ در فارس امساک باران شد و بعد از
مدتے باران بارید فارسیان انروز را عید گرفتند
ازان باز روز ندکور جشن کنند و گلاب بریکدیگر
بپاشند و آن روز باین نام موسوم شد انظیر نیشاپور سے
آب پاشان است در کوے پریرویان یزدہ
تا نمانی پاے در گل چشم بر روزن مکن (اُردو)
عجمیونکی ایک خاص عید کا نام ۔

آب پاشیدن بر چیزے (استعمال) بقول
بہار کنایہ از گرد و غبار فرو نشاندن باشد بتحقیق
مؤلف ۔ آب پاشیدن بمعنی مطلق آبیاری
کردن ہم باشد چنانکہ از سند اصطلاح آیندہ می کشاید

(ظہوری ۱۲) بنازم بآن قصر عالیجناب ۔ کہ بر درگہش خضر پاشیدہ آب (اُردو) پانی چھڑکنا۔ آب پاشی کرنا۔ گرد بٹھلانا۔ چھڑکاؤ کرنا (رند ۵) آب پاشی کرتی ہین پریان گذرتی ہو جدہر ۔ جھاڑتی ہین حور بالونسے تمہاری راہ کو ۔ (امیر ۵) غم دور کرے شراب پاشی ۔ بٹھلا دے یہ گرد آب پاشی (رند ۲) آبیاری کرنا (امیر)

آب پاشیدن بر زمین شور (مصدر اصطلاحی) کار بے فائدہ کردن است چنانکہ صائب گوید (ے) قدر شعرت را چہ می دانند ناقص طینتان ۔ آب حیوان بر زمین شور پاشیدن چرا ۔ (اُردو) اوقات ضائع کرنا ۔ بے فائدہ کام کرنا۔ اوقات کھونا۔ (امیر اللغات)۔

آب پختہ (اصطلاح) باضافت بقول صاحب انند۔ (۱) آب گرم (۲) شوربا ے گوشت (اُردو) (۱) گرم پانی۔ (۲) آب گوشت۔ بلا اضافت ثالث (امیر) شوربا یخنی۔ (آصفیہ)

آب پذرفت (اصطلاح) بلا اضافت۔ بکسر باے فارسی وسکون ذال معجمہ وضمّ راے مہملہ وسکون باقی بقول صاحب شمس میوۂ فاسد شدہ۔ (اردو) سڑا ہوا میوہ

آب پذیرفت (اصطلاح) بلا اضافت۔ بقول صاحب شمس مرادف آبخست۔

آب پشت (اصطلاح) باضافت ثالث وبضم باے فارسی بقول بہار نظفۂ مرد (خاقانی ۵) از فرج آنکہ ہست ہیبت تو نسل برد بچشم ترا آب پشت خون شود اندر زہار ۔ (مع ۵) چو آتش مشو زشت خوے دور شت ۔ کہ زاول بدی قطرۂ آب پشت ۔ (اُردو) منی ۔ نطفہ۔ (دیکھو لفظ آب کے اکیسوین معنی)

آب پنیر (اصطلاح) باضافت بقول صاحب محیط اعظم آب پنیر است کہ حدت وکیفیت مرقہ رمسہلہ اکتساب نمودہ وقوت آن جلاے غسالہ است بعربی ماء الجبن (اُردو) اُردو میں بھی

مار الجمن کہا جاتا ہے (مذکر) و بقول صاحب فرہنگ آصفیہ وہ پانی جو دودھ کو پھاڑ کر سفیدی جدا کرنے کے بعد رہ جاتا ہے۔

آب پیچیدن (مصدر اصطلاحی) بہار ذکر این می کند و مغیثش را حوالہ بر دست و پا پیچیدن می دہد کہ بر جاے خود نشانے ندارد و دیگران ازین اصطلاح سکوت ورزیدہ اند بتحقیق۔ مؤلف از آب پیچیدن گرداب مراد است کہ در و آب می پیچد از کلام ملا طاہر غنی تصدیق این می شود اگرچہ او آب پیچیدن را استعمال نکردہ (ے) ہر تہی کاسہ درین بحر بود سرگردان ٭ حاصل این معنی پیچیدہ زگرداب شود۔ (اردو) پانی کا چکر کھانا۔ اس کا لفظی ترجمہ ہے گرداب کو اردو مین بھنور کہتے ہین صاحب فرہنگ آصفیہ فرماتے ہین کہ بھنور پڑنا۔ پانی کا چکر کھانا گرداب پڑنا تینون کی ایک معنی ہین۔

آب پیچیدن بر آتش (مصدر اصطلاحی) کار ناممکن و عجیب و غریب کردن چنانکہ نازکی ہمدانی گوید (ے) آب می پیچد بر آتش اشک آتش زاے من ٭ شعلہ در زنجیر دارد موجۂ دریاے من ٭ (اردو) ناممکن اور عجیب و غریب کام کرنا۔

آب پیکان (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار و صاحب اند۔ تیزی پیکان باشد (خسرو ے) چگونہ آب پیکانش بمغز دشمن آمیزد ٭ چگونہ ساز وار آید مزاج آب با روغن ٭ (اردو) آب پیکان۔ پیکان کی آب (ناسخ ے) ہون وہ با غیرت کہ قاتل آب پیکان گر پڑون ترکرون اپنے لہو سے ہونٹھ مین سو فا سے

آب پیکر (اصطلاح) بلا اضافت بقول بہار و صاحب فرہنگ اند مرادف آب اندام بہار گوید کہ اطلاق آن بر غیر از ستارگان یافتہ نہ شدہ۔ و صاحب فرہنگ اند بدیل آب اندام بر خلاف بہار بحثے می کند۔

آب پیکران (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم سیارگان (خاقانی ؎) صبح است کمان کش اختران را ٭ آتش زدہ آب پیکران را ٭ (اردو) تارے (جرأت ؎) شبکو تارے نہین چھٹکتے ہین ٭ آبلے ہین کہ یہ جھلکتے ہین ٭ ۔

آبتابہ (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب انند۔ آفتابہ یعنی ظرفیکہ آب گرم وران کردہ براعضا زنند یا ظرفے خاص کہ آب وران کنند اعم ازینکہ گرم بود یا سرد (اردو) آفتابہ۔ مذکر بقول امیر ایک وضع کا لوٹا ہے جسکے پیچھے گرفت کے واسطے ڈنڈی لگی ہوتی ہے اور مُنہ پر سرپوش ہوتا ہے اُس سے اکثر مُنہ۔ ہاتھ دھوتے ہین (ناسخ ؎) ماہ کامل تیرے مُنہ دھونیکی ہے سیلابچی ٭ آفتاب اے ماہ تابان آفتابہ ہوگیا ٭ ۔

آب تاختنِ کسے (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم پیشاب و شاش کردن (حکیم رودکی ؎) ز قلب آنچنان سوے دشمن بتاخت ٭ کہ از ہیبتش شیر نر آب تاخت ٭ صاحب فرہنگ جہانگیری بسند ہمین شعر ادعاے آب باختن می کند (اُردو) دیکھو آب باختن

آبِ تاریک (اصطلاح) باضافت ثالث کنایہ از آب مخفی باشد چنانکہ از کلام بیدل می کشاید در بعض نسخ درہمین سند کہ می آید آب باریک نوشتہ است (؎) اعتبارات جہان بر بے نسق افتادہ است ٭ آب تاریکے بذوق تشنگان دارد عقیق ٭ مخفی مباد کہ نسق بفتحتین یعنی روشن و دستور و ترتیب دادن است پس رعایت معنوی نشان می دہد کہ مصنف مغفور در مصرع ثانی۔ آب تاریک را استعمال کردہ است نہ آب باریک و اختلاف نسخ از غلطی کتابت باشد۔ (اُردو) مخفی پانی چھپا ہوا پانی ۔

آبِ ٹاک (استعمال) باضافت ثالث

بقول صاحب بحر عجم شراب انگوری (علی خراسانی) ۵ فشردہ ریشۂ طوبیٰ بکوے مارضوان ۵ کہ صباح سوخلد آب تاک برد ۵ (اُردو) بقول امیر انگوری شراب۔ انگور کی شراب (آتش) پھر خوشے اُترین پھر کچے انگور کی شراب ۵ پھر شاخ تاک پیچ سر دار بست کھاے ۵۔

آب تبرستان (اصطلاح) با ضافت ثالث بقول صاحبان شمس و فرہنگ اند چشمہ ایست روان بر کوہے از تبرستان۔ گویند کہ اگر بانگ بران زنند آب باز ایستد و بار دیگر روان گردد (اُردو) ایک خاص چشمہ کا نام جو تبرستان کے ایک پہاڑ پر واقع ہے۔

آب تبریہ (اصطلاح) با ضافت ثالث بقول صاحب ناصری چشمہ ایست کہ ہفت سال روان و ہفت سال خشک باشد و بقول صاحب فرہنگ اند مراد ف آب تبرستان (اُردو) ایک خاص چشمہ کا نام۔

آب ترازو (اصطلاح) بے اضافت بقول صاحب بحر عجم نام علمے مخصوص معماران و بنایان کہ بدان آب از جاے بجاے تواں برد۔ (خان آرزو) ہمیودہ بحر شعر تمام آرزوے ما خوش و رس علم آب ترازو گرفتہ است (اُردو) علم مساحت کی ایک وہ شاخ جس سے مسطحات کی کیفیت دریافت ہوتی ہے۔

آب تره (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب شمس کہ بذیل آب خیزمی نویسد مراد ف آبخیز است

آب تلخ (اصطلاح) با ضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب (۲) اشک عاشق مہجور صاحب برہان معنی اول را با شراب انگوری خاص می کند و بقول بہار (۱) مطلق شراب (۲) شراب تند (۳) اشک شور و تلخ (۴) آب شور۔ صاحب فرہنگ اند گوید کہ مراد از اشک تلخ۔ اشک عاشقان مہجور است و بقول صاحب محیط اعظم آب تلخ را بعربی

مار اُمر گویند (ظہوری ۲۱) واعظ فسانہاے
تو شیرین نمی شود ٭ تا تر نمیشود لبِ خشک بآب
تلخ ٭ (صائب ۵۴) گرفت در عوض آب تلخ
گوہر ناب ٭ چہ منّت است برابر بہار دریا
را ٭ (اُردو) (۱) شراب کے لئے آب تلخ
مذکّر (۲) شراب تیز۔ شراب تند۔ شراب و آتشہ
(مونث) (آصفیہ) (۳) اشک عاشقان مہجور
(مذکّر) (۴) تلخ پانی آب شور (مذکّر) (آتش ۱۵)
اپنے کہنے سے اک آبِ تلخ تم پیتے نہین ٭
آگ مین ہم کو دیتے ہین آب اگر ہان کیجئے ٭
(نسیم ۲۳) قطرۂ باران مین گرمی کس لئے ٭
اشک چشم عاشق مہجور ہے ٭ (فقرہ امیر ۴) کس
قدر تلخ پانی کہ پیا نہین جاتا۔ (مصحفی ۵۴) آبِ
شور اشک کا آنکھین بھی مری لے دوڑین ٭
اُنکی نہر کے جو کبھی ہوگئے گوہر میلے ٭۔

آب تن (اصطلاح) بلا اضافت۔ بفتحتار
فوقانی مرادف آب اندام است صاحب
فرہنگ اند بذیل آب اندام ذکر این می کند
(نظیری ۵) تیر مژگان و کمان ابرو بمن بر
سنگ دل ٭ باز سیرت کبک رفتار آب
تن آتش زبان ٭۔

آبِ تُنک (اصطلاح) باضافت ثالث
وضمّ تار قرشت و نون بقول صاحب بحر عجم (۱)
آب کم و عمق (تاثیر ۵) باندک مایۂ از علم
نتوان رہ بحق بردن ٭ چو آب افتد تنک بے
دست و پا سازد شنا ورراہ ٭ بہ تحقیق۔ مؤلّف
(۲) آب تُنک و تُنک آب مرادف تُنک ظرف
و تُنک حوصلہ ہم (صائب ۵) بہر آب تنک کے
ہمتِ من آشنا گردد ٭ من دبحرے کہ از یک
موجش این نہ آسیا گردد ٭ (سعدی گوید ۵)
دریاے فراوان نشود تیرہ بیل ٭ عارف
کہ بر نجد تُنک آبست ہنوز ٭ (اردو) (۱)
اُتار و پانی۔ پایاب۔ کم گہرا۔ (آصفیہ) (۲)
تُنک ظرف (فارسی) اُردو مین مستعمل ہے بمعنی

اوچھا۔ کم حوصلہ۔ پست ہمت (آصفیہ)۔

آب تُنک افتادن (استعمال) بلا اضافت ثالث۔ پایاب شدن و عمیق نبودن آب چنانکہ در سند اصطلاح مافیہ گذشت (اُردو) پانی گہرا نہ رہنا۔ عمیق نہ رہنا۔ پانی کم ہو جانا۔

آبِ تہ دار (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انند بحوالۂ مظہر العجائب بحر عمیق۔ (اردو) گہرا دریا۔ دریاے عمیق یا بحر۔

آبِ تیر (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار کنایہ از تیزی و دم تیر (وحید) ملایمت چودشتی بدل کند تاثیر ٭ کہ آب تیر چو سوزن برون رود ز حریر ٭ (اُردو) آب تیر آب پیکان (رشک) تشنۂ آب حسام نگہ قاتل ہوں آب تیغ و تبر و تیر سے کیا ہوتا ہے ٭۔

آبِ تیرہ (اصطلاح) باضافت ثالث مرادف معنی دوم آب سیاہ باشد (جامی) زراہ دل رسد اشک جگر گون دیدۂ ما را ٭ بلے

این خانہ را می آید آب تیرہ از پیشان ٭

آب تیز در خانہ در آید بہ از آنکہ دولت تیز برود (اُردو) بقول صاحب خزینۃ الامثال مثلے است کہ فارسیان می زنند مقصود آنیست کہ غرق شدن دولت سرا بہ از آنست کہ دولت از خانہ بیرون رود (اُردو) اسی موقع پر دکن میں کہتے ہیں کہ گھر ڈوبے پر دولت نہ ڈوبے

آبِ تیشہ (استعمال) باضافت ثالث کنایہ از تیزی و دم تیشہ از قبیل آب تیر و تیغ (صائب) شرم می آید ز تردستان مرا ہر چند ساخت آتش یاقوت را خاموش آب تیشہ ام ٭ (اُردو) ٹانکی کی آب۔ تیشے یا لبوے کی آب۔

آبِ تیغ (استعمال) باضافت ثالث بہار کنایہ از تیزی و دم تیغ است (صائب) بخونِ دل میسر نیست از دل آرزو شستن ٭ بآب تیغ نتوان محو کرد از تیغ جوہر را ٭ (اُردو) آب تیغ (فارسی اُردو میں

مستعمل ہے۔ (ناسخ ؎) جب سے کیا ہے قتل دُرِ گوش یار نے ٭ ہم آب تیغ کہتے ہیں موتی کی آب کو ٭۔

آبِ جامد (استعمال) با ضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ اندراج کہ بضمن آب استادہ گوید مرادف آب استادہ۔

آبِ جامہ (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم جام آبخوری (حکیم سنائی ؎) زمزم لطف آبجامۂ اوست ٭ کعبۂ اہل فضل خانۂ اوست ٭ (اُردو) آبخورہ (مذکر) (بحر ؎) مین اُسکا تشنہ دیدار ہون جسکا یہہ عالم ہے ٭ لہو پیتا ہے بھر بھر کے دلونکے آبخورونمین ٭

آبِ جاویدان (اصطلاح) با ضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بقا (تاثیر ؎) سراسر مضمون رنگین نعمت الوان ماست ٭ معنی تر در حقیقت آب جاویدان ماست ٭

آبِ جُستن از آتش (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت ثالث امر غیر ممکن خواستن چنانکہ وحشی بافقی گوید (؎) ز آتش آب می جویم ببین فکر محال من ٭ وفاداری طمع می دارم از طبع جفاجویت ٭ (اُردو) ناممکن بات کی توقع کرنا۔ ظالم سے رحم کی توقع کرنا۔ بیوفا سے وفا کی امید کرنا۔

آبِ جگر (اصطلاح) با ضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) خون (۲) گریۂ غمزدگان کہ مراد از اشک غمزدگان باشد۔ و بقول بہار کنایہ از (۳) خوناب (۴) رطوبت جگر (۵) اسباب معاش و تحقیق۔ مؤلف۔ (۶) شراب ہم (نظامی ؎) سنان کش سیکے نیزۂ سی ارش ٭ بآب جگر یافتہ پرورش ٭ (ولہ ؎) بیا ساقی آن بادۂ چون گلاب ٭ بر افشان بمن تا در آیم بخواب ٭ گلابے کہ آب جگرہا بدوست ٭ دوائے ہمہ دردہا بدوست ٭ (صائب ؎) تسکین ندہد خورون مے سوزش

درون را ۔ آتش بود این آب جگر تشنہ
خون را ۔ (اُردو) (۱) لہو مُذکّر (۲) غمزدونکے
آنسو مُذکّر (۳) اشک خونین مُذکّر (۴) جگر کی
رطوبت (مونث) (۵) اسباب معاش مُذکّر
(۶) شراب (مونث) (غالب ۵۱) رگون مین
دوڑتے پھرنے کے ہم نہین قائل ۔ جب
آنکھ ہی سے نہ ٹپکا تو پھر لہو کیا ہے ۔ (ذوق)
۵۲) ذوق اُس پاے نگارین کا جو ہے وصف
نگار ۔ اشک خونین سے ہے کاغذ کو حنائی کرتا
(نصیر ۵۶) ساقی بتا شراب کو آتش کہون کہ
آب ۔ حیران ہون آفتاب کو آتش کہون
کہ آب ۔

آبِ جگر خون (اصطلاح) با ضافت ثالث
بقول صاحب شمس گریۂ غمناکان ۔ مُولّف
گوید کہ مراد از اشک غمناکان باشد (اُردو)
غمزدون کے آنسو ۔ مذکّر

آبِ جُنبش پذیر (اصطلاح) با ضافت بقول

صاحب انند مراد ف آب روان باشد ۔

آب جو (استعمال و اصطلاح) با ضافت ثالث (۱) آب جو بُارو بلا اضافت (۲) کنایہ از مال و دولت (۳) جوینده آب کہ تشنہ باشد (سعدی ۱) شد غلامے کہ آب جو آرد ۔ آب جو آمد و غلام ببرد ۔ (سنجری ۵۲) زآبجو نہ بود آبروے ما سنجر ۔ فناے مال اگر شد بقاے ہمت باد ۔ (خسرو ۵۳) جوے آبے باب جویے داد ۔ تشنہ کوزہ را سبویے داد (اُردو) آبجو اردو مین بلا اضافت ندی یا نالہ کے معنون مین مستعمل ہے اور اضافت کے ساتھ ندی یا نہر کا پانی (۲) دولت (مونث) مال مُذکّر (۳) تشنہ ۔ پیاسا مُذکّر (ناسخ ۵) کیا پانی پانی ترے قدنے ایسا ۔ کہ سرو لب آبجو آب جو ہے ۔ (رند ۵۲) مُہراب کو یلون پہ ہونے لگی ۔ دولتِ حُسن جب لٹا بیٹھے ۔ (آتش ۵۲) افسوس ہے انسان نہو علم کا جویا ۔ وہ مال ہے

یہ صرف سے جو کم نہین ہوتا۔

آبِ چشم (اصطلاح) باضافت ثالث بقول بہار کنایہ از اشک (سلمان ساوجی) ز آب چشم زائران روضہ اش طوبیٰ لہم ٭ شاخ طوبیٰ را بجنّت قوت نشو نماست ٭ (اردو) آب چشم۔ آنسو (مذکر) (سودا) ہوے ہین غرق ہم جس طرح آبِ چشم مین اپنے ٭ بھلا اے ابر یون دریا مین تو تو ڈوب دیکھین ہم ٭

آبِ چشم از سر گذشتن (مصدر اصطلاحی۔) از بسیار گریستن مراد است چنانکہ سلمان گوید (سے) آب چشم از سر گذشتت باز گو بد کو بکو ٭ آنکہ آب از سر گذشتش گو ز باران غم مخوٗ ٭ (اردو) آنکھ سے طوفان بپا ہونا بقول امیر بہت رونا (وزیر) آنکھ سے طوفان بپا ہوگیا ٭ دیکھتے ہی دیکھتے کیا ہوگیا ٭۔

آبِ چشم از کسے گرفتن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ مرادف آب از چشم کسے گرفتن۔ صاحب انندراج را آب چشم گرفتن می نویسد و از کلام شفیع اثر سند ہم می آرد (ے) مردم گزیدہ گرد مدار از خلق دور نیست ٭ چشم تو آب چشم ز آہو گرفتہ است ٭۔ مؤلف گوید کہ (آب چشم گرفتن) بنظرم نیامدہ۔

آبِ چشم تا باہی رفتن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از بسیار گریستن است چنانکہ جامی گوید (ے) آب چشم تا باہی رفت و آہم تا باہ ٭ ہست بر درد دل من ماہ تا ماہی گواہ ٭ (اردو) آنکھون سے دریا بہانا (معروف) بخار اس دل کا سینے مین نہ رکھتے گر سحاب آسا ٭ تو کیون رو رو کے ہم دریا بہاتے اپنی آنکھون سے ٭۔

آبِ چشم کسے را گرفتن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث و سادس بقول صاحب بحر عجم مرادف آب از چشم کسے گرفتن مخلص کاشی) ز بیم خویت از ہر دیدہ صد سیلاب

خون آید ٭ کسے ہرگز چنین نہ گرفتہ آب چشم
مردم را ٭ ۔

(۴۸) **آب چشم کسے ریختن** (استعمال) باضافت ثالث و سادس بگریہ آوردنش چنانکہ سعدی گوید (ے) نریزد خدا آبروے کسے ٭ کہ ریزد گناہ آب چشمش بسے ٭ (اُردو) رُلانا

(۴۹) **آب چشمۂ حیوان** (اصطلاح) باضافت ثالث مرادف آب بقا و آنجا تست (سعدی ع) کہ آب چشمۂ حیوان درون تاریکی است ٭

آب چشی (اصطلاح) بلا اضافت بفتح جیم عربی بقول صاحب انند ۔ غذاے کہ اول بطفل شش ماہہ دہند (اُردو) کھیر چٹائی (آصفیہ)

آب چشیدن (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب انند (۱) آب خوردن (۲) ذائقہ دریافتن (مولوی معنوی ے) آب دریارا اگر نتوان کشید ٭ ہم بقدر تشنگی باید چشید ۔ ٭ (صائب ے) مروان اگر نفس بفراغت کشیدہ اند ٭ در زیر تیغ آب شہادت چشیدہ اند ٭ ۔ در راے ۔ مؤلف ۔ آب شہادت چشیدن اصطلاحے خاص است واز آب چشیدن معنی چشیدن گرفتن قابل غور است ۔ (اُردو) پانی پینا (۲) چکھنا ۔ چاشنی دیکھنا ۔ ذائقہ دیکھنا ۔

آب چکیدن از چیزے (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت بقول بہار کنایہ از کمال لطافت و تازگی آن چیز باشد ۔ (خاقانی ے) ہر کجا در خجندیان صد ریست ٭ زآتش فکر آب می چکدش ٭ (جامی ے) در وصف رخت زنظم جامی ٭ ازبسکہ ترست می چکد آب ٭ (اُردو) لطافت ٹپکنا ۔ تازگی برسنا ۔

آب چیزے برون (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث بقول بہار کنایہ از خوارے اعتبار گردانیدنش ۔ (حافظ ے) ہر چند بُردی آبم رواز درت نتابم ٭ جور از حبیب خوشتر

کز مدّعی رعایت ❊ مؤلّف گوید کہ این سند آب کسے بردن است پس آب چیزے بردن بے رونق کردن آنچیز باشد نہ خوار و بے اعتبار کردنش چنانکہ سعدی گوید (ے) بدست کرم آب دریا ببرد ❊ برفعت محلّ ثریا ببرد ❊ (اُردو) آب مٹانا۔ بے رونق کرنا (بحر ے) مثالی موتیون کی آب اُسکے دانتون نے ❊ اُڑا دیا لب رنگین نے رنگ لالون کا ❊ ۔

آب چو از سر گذشت چہ یک نیزہ چہ یک وجب

(مثل) بقول صاحب خزینۃ الامثال۔ مثلے است کہ فارسیان در وقتے می زنند کہ کسے در صعوبت عظیم مبتلا شود و ہمدران حال آفتے تازہ رو دہد (اُردو) یہی فارسی مثل اردو مین بھی مستعمل ہے بقول امیر جب پانی سر سے گذر گیا تو چاہے ہاتھ بھر اونچا ہو۔ چاہے بالشت بھر۔ سب برابر ہے یعنی جب مصیبت یا بدنامی حد سے بڑھ گئی تو اب اسکا اتنا ہی رہنا یا اس سے بھی بڑھ جانا دونون برابر ہے۔

آب چیزے ریختن (مصدر اصطلاحی باضافت ج) ثالث بے رونق کردن چیزے است چنانکہ غنی گوید (ے) ازگریہ آب تیشۂ فرہاد ریختم ❊ چشمے کہ شد سپید کم از جوے شیر نیست ❊ (اُردو) کسی چیز کو بے رونق کرنا۔

آب چین (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحبان برہان و بحر عجم (۱) پارچہ کہ بدن مردہ بعد غسل بدان خشک کنند و بقول صاحب فرہنگ انندراج (۲) این را در حمام و غسلخانہ ہم بکار می برند (فردوسی ے) بہ پیمان کہ چیزے نخواہی زمن ❊ ندارم بمرگ آبچین کفن ❊ سامانی گفتہ کہ قطیفہ کہ پس از تمام بدن بدان خشکانند خصوصیت بمردہ ندارد (ناصری) صاحب جہانگیری اگرچہ با صاحب بحر اتفاق دارد ولیکن سندش قابل غور است (حکیم اسدی ے)

بپوشم بآئین بجامہ عجم ٭ کفن زابجین دہ زکافور ہم ٭
مؤلف۔ گوید کہ ازہر دو سند بالاہم تخصیص ابجین
باغسل مردہ متحقق نیست و قول ناصری مؤید
آنست (اردو) حمام کی چادر (مونث)
بقول صاحب جامع اللغات وہ کپڑا جس سے
بعد غسل کے بدن خشک کیا جاتا ہے۔

آبِ حرام (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم (۱) دولت دنیا (۲) شراب
(۳) منی (۴) عشق مجازی۔ **مؤلف**۔ گوید
کہ از کلام اساتذہ می کشاید کہ آب حرام نطفہ حرام
است نہ منی و آب بمعنی منی متحقق است پس
صفت حرام بے اثر نباشد۔ (مسیح کاشی ۵۲)
مفتی بجرم مے کشیم میکند ہلاک ٭ خون حلال ہیچ
کہ بآب حرام رفت ٭ (فوقانی یزدی ۵۳)
زچشم مردمش آب حیا رفتست بے شبہت
ہرانکو مادرش آب حرام در شکم دارد (صائب ۵۴)
ہرکہ از آب حرام رشوت آلبستن نشد ٭ تیغ

اگر باشد طرف مردانہ می گوید سخن ٭ (اردو)
دنیوی دولت (مونث) (۲) آب حرام شراب
کے لیے کہا جاتا ہے (مذکر) (۳) نطفہ۔
(مذکر) (۴) عشق مجازی (بحر ۵۲) کیون بال
مستیان ہین تمھین اسے تو نگرو ٭ آب
زرو گھر ہے کہ آب حرام ہے۔ (تمثیل نمبر ۳۔
کے لئے دیکھو لفظ آب کا نمبر ۲۱۔ نطفہ حرام
بھی اردو مین مستعمل ہے۔ لیکن اس سے
ولد الزنا مراد ہے اور اسی کو اردو مین
نطفہ بے تحقیق بھی کہتے ہین۔ (آصفیہ) آب
حرام کو ابن معنون مین جن کو مؤلف نے نمبر ۳
پر بیان کیا ہے۔ دلی والے ڈھینڈا اور
اہل دکن حرام کا پیٹ کہتے ہین۔ اردو مین
پیٹ کا لفظ حمل کے لئے مستعمل ہے (دیکھو آصفیہ)

آبِ حرام در شکم داشتن (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث۔ از نطفہ حرام حاملہ بودن۔
سند ایضاً۔ اصطلاح ماضیہ گذشت (اردو) حرام کا حمل ہونا

آبِ حُسام (استعمال) باضافت ثالث وضمّ حا حطی بقول صاحب فرہنگ نذیتزی شمشیر۔ (سلمان ساوجی ؎) گذشتہ روز وشب آب حُسامت بر سرِ دشمن پنشستہ سال وماہ ہم خدنگت در دل اعدا ٭ (اردو) آب شمشیر (وزیر ؎) ٹہرا ے جوشش گریہ کہ گلگھٹ جاے آب شمشیر نکلاے نہ اُچھو ہو کر ٭۔

آبِ حُسام برسر گذشتن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ کنایہ از قتل وکشتہ شدن سندش در اصطلاح ماضیہ گذشت۔ (اُردو) قتل ہونا۔ آب شمشیر یا آب تیغ سر سے گزرنا بھی کہہ سکتے ہین۔ آب تیغ اور آب شمشیر اُردو مین مستعمل ہے (دیکھو اصطلاح ماضیہ) اور پانی سر سے گزر جانا بھی محاورہ مین داخل ہے دیکھو (آب از سر گذشتن)۔ (فی البدیئہ نظم طباطبائی ؎) جو وار کرنا ہے سفّاک کو تو کر گزرے پہ کہ آب تیغ میرے سر سے ہاتھ بھر گزرے

آبِ حسرت (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ اندراج کنایہ از آرزو وتمنّا۔ **مؤلّف**۔ گوید کہ حسرت بمعنی افسوس وپشیمانی است۔ پس آبے کہ از افسوس وپشیمانی در دیدہ یا بحلق یا بدہن در آید آب حسرت است وتمنّا بمعنی آرزو کردن وآرزو بمعنی خواہش پس آب حسرت کنایہ از آرزو وتمنّا نباشد۔ سندش بذیل مصادر اصطلاحی۔ آب در حلق گرہ گشتن وآب در دیدہ گذاشتن وآب در دہن گردیدن وآب در دیدہ گردیدن وآب ریختن بر سر چیزے وآب فرو بردن می آید استعمال آب حسرت در مصادر مختلفہ از ہمان مصادر پیدا ست۔ (اردو) (۱) آب حسرت اُردو مین مستعمل ہے (مذکّر) فی البدیہ نظم طباطبائی ؎) دیکھین عیسے جو یہ لب شیرین ٭ آب حسرت دہن مین بھر آئے ٭۔

آبِ حمامات (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب محیط اعظم آب چشمۂ گرم باشد کہ بوقتی وزاجی وشبّی وکبریتی ونوشادری است بعربی آنرا مار الحمات گویند کہ مائل بگرمی وخشکی است ومحلّل قوی وقابض (اُردو) معدنی پانی یعنی اُس چشمہ کا پانی جو بعض دھاتون یا معدنی اشیاء کے قریب واقع ہونیکی وجہ سے گرم ہوتا ہے

آبِ حیا (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم مرادف آب انفعال باشد وبقول بہار عرق شرم۔ سندش در آب حرام گذشت (اُردو) آب ندامت آب خجلت۔ اُردو مین مستعمل ہے جو آب انفعال کا مترادف ہے (آتش ۵) جلّاد کی نہ پہنچی تلوار تا بگردن ٭ آب ندامت آیا سو بار تا بگردن ٭

آبِ حیات (اصطلاح) باضافت ثالث وفتح حاے حطی (۱) مرادف آب بقاء صاحب برہان گوید کہ چشمہ ایست در ظلمات ہر کہ از آن چشمہ آب خورد ہرگز نمیرد از نیجاست کہ آبش را آب حیات گفتہ اند (۲) باصطلاح شعرا کنایہ از سخن وکلام صاف وپاک (۳) دہان معشوق (۴) تکلّم معشوق (۵) باعتقاد سالکان اشارہ بعشق ومحبت است کہ ہر کہ ازان بہ چشمہ معدوم وفانی نگردد (ارسلان ۵) بود یک چشمۂ آب حیات وعکس ماہ نو ٭ لب خندان یار دُرستہ دندان اندرو پیدا ٭ (اُردو) (۱) آب حیات اردو مین مستعمل ہے (مُذکّر) (ذوق ۵) ذکر دنیا نفس مردہ کو ہوا آب حیات ٭ مرکے یہ سیماب پھر زندہ و دوبارہ ہوگیا ٭ (۲) شستہ کلام ۔ بے عیب کلام (مُذکّر) (۳) دہان معشوق (مُذکّر) (۴) معشوق کی باتین (مونّث) (۵) عشق (مُذکّر) محبّت۔ مُونّث ۔

آبِ حیات از دہانِ گل چکید (مقولہ) بقول صاحب جامع اللغات مقولۂ عجم است (۱) از برای کلام محبوب (۲) شبنم کہ بر ورق گل باشد اُردو

مُنھ سے پھول جھڑے۔ (وزیر لہ) یہ کس کے مُنھ سے جھڑے پھول بات کرنے مین پھین کے غنچہ پسب اشتباہ کرتے ہین ٭ صاحب فرہنگ آصفیہ نے اسکے مصدر کا ذکر فرمایا ہے مُنھ سے پھول جھڑنا یا پھول سے جھڑنا۔ رنگین سخن شیرین کلام ہونا (ظفر ہ) باتین کرتا ہے جو ہنس ہنس کے مرا غنچہ دہن ٭ پھول سے جھڑتے ہین ہر بات مین گویا مُنھ سے ٭ (۲) پھول کی پنکھڑیون پر پڑی ہوئی شبنم۔

آبِ حیوان (اصطلاح) باضافت ثالث و فتح حاے حُطّی بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بقا (سلمان ہ) این منم با خضر بعد از مدت راہِ دراز ٭ در سعادت رحمت تو آبِ حیوان یافتہ ٭ (اُردو) آب حیوان۔ اردو مین مستعمل ہے مذکر ہ نہین تیرے قدم کو قید کچھ اعلےٰ وادنےٰ کی ٭ سکندر تشنہ رہ جاے پیے خضر آبِ حیوان کو ٭۔ (امیر اللغات)

آبِ حیوان گوار (اصطلاح) باضافت

آبِ حیوان گہر ثالث بقول بہار آبے کہ گوارائی آب حیات دارد از عالم شراب خوشگوار پس در اوّل تشبیہ بود از جہت گوارائی آب و در دوم از جہت شرف نفس وے بحیات (نظامی ہ) بیا ساقی آن آبِ حیوان گوار ٭ بدولت سراے سکندر بیار ٭ کہ تا دولتش پویہ بر سر دہد ٭ بپیراث خوار سکندر دہد ٭ شگفتہ نشد کاب حیوان گہر ٭ کند ماہی مردہ را جانور ٭ مؤلّف گوید کہ نظامی ر کلام خود آبِ حیوان گوار و گہر نہ نوشتہ کہ بر اوّ عاے بہار گوارائی آب حیات داشتن را تسلیم کردہ شود۔ نظامی آبے را خواہد کہ حیوان گوار و حیوان گہر باشد و حیوان بمعنی آب حیات نیامدہ بقول صاحب منتہی الارب حَیَوان آبے است در جنّت و بقولش حیوان معنی زندگی را ہم شامل پس آب حیوان گوار و حیوانِ گہر آبے باشد کہ گوارائی حَیَوان دارد

وحیوان نژاد است کہ کنایہ از شراب است
مجرد آب ہم بمعنی شراب آمدہ ع ببین تفاوت
رہ از کجاست تا بکجا۔ (اُردو) شراب (مونث)

آبِ خاطر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم (۱) رونق۔ روشنی خاطر ضیاے
فکرت۔ صفاے فکرت (۲) فکر صائب (اردو
(۱) روشنی طبیعت کی۔ صفائی فکر کی (۲) فکر صائب
(دیکھو آصفیہ لفظ صائب)

آبِ خاکستر (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب محیط ترجمۂ ماء الرماد است و
آن آبے است کہ چند مرتبہ خاکستر دران ریزند
وجوش دہند وصاف نمایند۔ گرم وخشک و
باصل چیزے کہ آن خاکستر است راجع۔ جالی
ومجفف ومحرق ومعفن وقابض چرک
است (اُردو) راکھ مین جوش دیا ہوا پانی

آبِ خانہ (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب
بحر عجم مستراح یعنی پاخانہ وبقول بہار قدم جا

ایرانیان این را ضروری خوانند (سلیم درہجو
گوید) رود در آبے کہ شست برلب جوئ
ہر جا بے شد آبخانہ او ٭ (اردو)۔ پاخانہ
جاے ضرور (مذکر) (آصفیہ)

آبِ خجالت (اصطلاح) باضافت ثالث
آبِ خجلت وبفتح خاے منقوطہ بقول صاحب
بحر عجم مرادف آبِ انفعال وبقول بہار عرق
شرم (صائب) چند از آبِ خجالت تازہ رو باشد
کسے ٭ گل بخون خود دران چاک گریبان
تشنہ است (ظفر) در کلاہ سلطنت پشمے
ندیدم چون حباب ٭ از سر شہ گرد آبِ خجلت
افتد بہتر است ٭ (اُردو) آب خجالت اور
آبِ خجلت دونون الفاظ اردو مین مستعمل
ہین (مذکر) (صبا) وہ موتیون کو ملائے
ہین اپنے دانتون سے ٭ غریق آبِ خجالت
نہ جوہری ہو جاے ٭ (بحر) مین سیہ رو
اپنے خالق سے جو قسمت مانگتا ٭ اپنا منھ دیکھو

پہلے آب خجالت مانگتا ۔

آبِ خرابات (اصطلاح) باضافت ثالث و بفتح رابع بقول صاحب بحر عجم شراب (حافظ ۵) خرقۂ زہد مرا آب خرابات ببرد ۔ خانۂ عقل مرا آتش خم خانہ بسوخت ۔ (اُردو) شراب ۔ (مُذکّر)

آبِ خزان (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم باران خزان باشد (اُردو) موسم خزان کی بارش (مُونّث)

آبِ خُشک (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شیشہ (۲) آبگینہ (۳) پیالۂ بلور (۴) بقول بہار کنایہ از تیغ و خنجر و مانند آن (۵) بقول صاحب انندراج ویخ (۶) بہ تحقیق ۔ **مولف** ۔ آب جواہر ہم (ثنائی تکلو ۵) نو بر چرخ کہن چیست بجز جام مے ۔ حاملہ از آب خشک ۔ آتش تر در شکم ۔ (امجی الدین بلیقانی ۵) (دبلے دفع یا جوج ہوا از آب خشک ۔ خاکپاشان بین کہ سد بر آتش تر بستہ اند ۔ (نعمانی ۵) ساقیا تر دماغ کن مارا ۔ آتش تر در آب خشک انداز ۔ (ہمایون ۵) چو در آتشِ لالہ افتاد مُشک ۔ دم از آتشِ تر زدو آب خُشک ۔ (صائب ۵) تشنگان را می دہد تسکین بآب خُشک خود ۔ در مروت از عقیق سنگدل کمتر مباش ۔ (اُردو) (۱) شیشہ ۔ مُذکّر (۲) آینہ ۔ مُذکّر (۳) پیالۂ بلور ۔ مُذکّر (۴) تیغ ۔ مُونّث ۔ خنجر ۔ مُذکّر (۵) برف ویخ ۔ مُونّث (۶) جواہر کی آب ۔ آب جواہر ۔ مونث

آب خشک گردیدن (استعمال) بلا اضافت منجمد شدن آب و معدوم شدن آن چنانکہ صائب گوید (۵) سرد ہا گردند آب و آبہا گردند خُشک ۔ در گلستانے کہ آن سرو روان پیدا شود ۔ (اُردو) پانی جم جانا ۔ پانی خُشک ہو جانا ۔ پانی سوکھ جانا ۔

آبِ خضر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) آب حیوان۔ (۲) علم لدنّی من اللہ تعالیٰ وبقول صاحب شمس (۳) حیات ابدی نیز (حافظ ؎) قرنست زاب خضر کہ ظلمات جاے اوست ❊ تا آبِ کیمیش اللہ اکبر است (کمال سپاہانی ؎) در کلک تو ستر غیب مضمر ❊ در لفظ تو آب خضر مُدغم ❊ (ارسلان ؎) بر دہانت تہمت ہستی نشانے بیش نیست ❊ آب خضر از لعل جان بخشت نشانے بیش نیست ❊ (اردو) (۱) آب خضر (مُذکّر) (۲) علم لدنّی (مُذکّر) بقول صاحب آصفیہ وہ علم جو کسی کو خدا تعالیٰ کے پاس سے بغیر از محنت و استاد حاصل ہوا (۳) عمر جاودانی (ناسخ ؎) منہ سے گر لگے پینا آب خضر ہو پینا ❊ پیکے ایک دم جینا عمر جاودانی ہے۔

آبِ خُفتہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم مرادف آبِ بستہ و بقول بہار و صاحب فرہنگ انند (۱) کنایہ از مزاید ہم و بقول صاحب ناصری ۔ مرادف آب مردہ کہ حرکت نکند و روان نباشد (اردو) دیکھو آب بستہ و آب مردہ (۱) موتی (مُذکر) (اسیر ؎) لگائین افسرون مین اپنے سلطان پر کمان پائین ❊ کسی کے ہاتھ کب لگتا ہے موتی میرے آنسو کا ❊۔

آبِ خُمار (استعمال) باضافت ثالث و ضمّ خاے نقطہ دار بقول بہار آبے کہ در خمار خورند یعنی در بقیۂ مستی کہ از خوردن شراب در سر ماندہ باشد (صائب ؎) خضر گر راہ بسر چشمۂ حیوان بردہ است ❊ مست ہم در دل شب آب خمارے دارد ❊ (اُردو) وہ پانی جو حالت خمار مین پیا جاے اردو مین آب خمار کہہ سکتے ہین لفظ آب اور لفظ خمار دونون اُردو مین مستعمل ہین۔

آبِ خمار داشتن (استعمال) باضافت ثالث موجود داشتن و حاصل بودن آب خمار است سندِ این در اصطلاح ماضیہ گذشت (اُردو) آب خمار رکھنا۔

آبِ خمار شکن (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج آب مسور کنندہ بخوردن۔ مؤلف۔ گوید کہ کنایہ از شراب باشد یا آب یا عرق مرکب کہ خمار از سر دور کند (اُردو) وہ پانی یا عرق یا شراب جسکے پینے سے خمار باقی نرہے۔

آبِ خنجر (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار کنایہ از تیزی خنجر (فطرت مشہدی ؎) زخم جانم از شکر خندی نمی بندد دہان خنجر ناز ترا آب تبسم دادہ اند۔ (مع ؎) در تبسم کرد دندانش گہر را شرمسار ٭ در نظر تیز نگاہش آب از خنجر بہ برد ٭ (اردو) آب خنجر۔ خنجر کی آب (ضامن ؎) کہو یہ

آبِ خوردن (اصطلاح) بلا اضافت ثالث بقول صاحب ناصری سبوے وظرف سفالینۂ آبخوری (قاسم الانوار تبریزی ؎) ہمہ آبخوارہ بینی کہ زما کنند مستی ٭ اگر آبخوارہ سازند از خاک ما سبوئے ٭ (اردو) آبخورا (مذکر) بقول امیر مٹی اور جست وغیرہ کا برتن جسمیں پانی پیتے ہین۔ (ناسخ ؎) پیکے پانی اُسکے جھوٹے آبخورے مین ہون مست ٭ ساقیا فرقت مین مین مشتاق ساغر کا نہین ٭۔

آبِ خواستن (استعمال) خواہش آب کردن و آب طلب کردن چنانکہ سلمان ساوجی گوید (؎) بروزگار تو ابر محیط آبے خواست ٭ کف تو گفت بہ لفظے چولولو

(۱۵)

× سند آب خنجر مطابقت لفظی ندارد۔

خوش آب ٭ (اُردو) پانی مانگنا۔ پانی چاہنا
آب خور (اصطلاح و استعمال) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) نصیب و قسمت (۲) مشربۂ آبخوری (۳) سرچشمہ و کنار دریا و امثال آن (۴) بقول صاحب سروری اسم فاعل از آب خوردن و بقول۔ مؤلف۔ صیغہ امر ہم (حکیم قطران ۱۵) ترسم کہ بر آید زجہان آبخور من ٭ کز شہر بر آورد جہان آبخور تو ٭ (حکیم خاقانی ۲۵) در غمت اے زود سیر خون جگر می خورم ٭ تشنہ بحر من کہ دید آبخور ش آتشین ٭ (لطیفی ۳۵) درین آبخور کس نشد آب خور ٭ کہ آخر بجا کش نشد دیدہ پر ٭ (اردو) (۱) آب خور (مذکر) (۲) آبخورا (مذکر) (۳) پن گھٹ گھاٹ (مذکر) (۴) پانی پی۔ پانی پینے والا پانی پینے کے مصدر سے صیغۂ امر اور اسم فاعل (بحر ۱۵) آب و خور تھا جو وہ چوٹی مرے آگے نہ کھلی ٭ بچگیا آج مین اژدر کا نوالا ہوکر ٭ (ولہ ۲۵) مین اُسکا تشنۂ دیدار ہون جسکا یہ عالم ہے ٭ لہو پیتا ہے بھر بھر کے دلونکے آبخورون مین ۔ (مثل ۳) باگھ بکری ایک گھاٹ پر پانی پیتے ہین ۔

آب خورِ آتشین (اصطلاح) بہ اضافت سادس بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب خوار (۲) خونخوار (۳) چشم غم زدگان (اردو) (۱) شراب خوار (مذکر) خونخوار (مذکر) (اضافی) (۳) غمزدونکی آنکھ جس سے اشک گرم نکلتے ہین

آب خورد (اصطلاح و استعمال) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم مرادف آبخورہ خاقانی ۵۵) جان شد اینجا چہ خاک بیزد تن ٭ کاب خوردش از نیجان بر خاست ٭ (خسرو ۱۵) آب خورد آورد غم را سوے من ٭ کاب چشمم شد سبو کوے کہ ہست ٭ (ترکی ہدایتی ۵۵) تا توانی شکر نعمت کن فراموشی مکن ٭ آبخورد را

مزن برہم مبادا گم شود ❊ (۲) مؤلف گوید کہ فعل ماضی از آب خوردن ہم (اردو) دیکھو آب خور (۲) پانی پیا۔

آب خوردکردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب جہانگیری کہ بضمن آبخورد گوید (۱) وقف نمودن و مقام کردن باشد (نظامی) شہ عالم آہنج گیتی نورد ❊ دران خاک یکماہ کرد آبخورد ❊ صاحب فرہنگ اندراج بذیل آبخوردمی فرماید کہ آب خوردکردن مصدر آبخورد و آبشخورد است۔ مؤلف گوید کہ نہ چنین باشد زیرا کہ مصدر آبخورد و آبخورد× آبخوردن است و مصدر اصطلاحی برائے آبخورد۔ بمعنائے اصطلاحی۔ آبخوردکردن (۲) بہ تحقیق مؤلف۔ آبخوردکردن بمعنی زندگانی کردن ہم (فقرہ مہر نیمروز) حضرت ادریس علیہ السلام شصد و شصت و ہشت سال آبخورد کرد (اردو) (۱) قیام کرنا۔ مقام کرنا ٹھہرنا (۲) زندہ رہنا۔ زندگانی بسر کرنا (آصفیہ)

آب خوردن (مصدر اصطلاحی و استعمال) بقول صاحب بحر عجم (۱) اندک توقف کردن و مؤلف گوید کہ (۲) نوشیدن آب ہم۔ (نظامی) چو پُر خون شد آن طشت زنگی بہ کرد ❊ بخوردش چو آبے و آبے نخورد ❊ بہار این مصدر را در نفی قرار دادہ است و گوید کہ آب نخوردن کنایہ از کمال سرعت و اگر خیال کنند کہ از خوردن آب غُصّہ فرو می نشیند پس نخوردن آب کنایہ از فرو نخوردن غُصّہ خواہد بود۔ انتہی۔ مؤلف گوید کہ بر ادعاے بہار این مصدر را در نفی قرار دادن درست نیست زیرا کہ آب خوردن بمعنی اندک توقف کردن آمدہ و ماخذ این عادت است کہ چون مسافران بر سر آب رسند و آب خورند و قفہ شان بسیار کم صورت گیرد کہ محض آب خوردن را کفایت کند

× بمعنائے حقیقی

از ہمین رسم و عادت فارسیان این مصدر اصطلاحی را پیدا کردہ اند و کمال سرعت از نفی این خود بخود پیدا ست (۳) و معنی دیگر کہ ذکر آن بہار ہم می کند ہم از عادت مخلوق داخل محاورہ شد شک نیست کہ آب چشم را فروی نشاند و ہمین معنی در کلام نظامی کہ مذکور شد چسپان تر است یعنی زنگی آن طشت پر از خون را بخورد و غصہ اش فرو نشد بہار از کلام عبدالرزاق استعنا ہم سند گیرد و ہو ہذا (ع) گوشۂ ابرو بسے دیدم و لم آبے نخورد ٭ تعمق پسندان این سند را از آب خوردن دل متعلق میکنند و (۱) تھوڑا سا توقف کرنا ۔ ٹھہرنا ۔ دکن مین کہا جاتا ہے کہ کیا جلدی پڑی ہے ذرا تو لو توقف کیجئے ۔ پانی تو پی لیجئے ۔ (۲) پانی پینا (۳) آگ بجھنا ۔ غصہ فرو ہونا ۔ (جر) بجھی نہ آگ لگائی ہوئی رقیبونکی ٭ بہاے بحر نے دریا مین بارہا تعویذ ٭

آب خوردن از چیزے (مصدر اصطلاحی و استعمال) بہار بذیل (آب خوردن) ذکر این می کند و می فرماید کہ وراے معنی حقیقی کنایہ از پرورش یافتن ہم و تحقیق مؤلف معنی دوم سیراب شدن و تمتع یافتن باشد (ملا قاسم مشہدی ۵۱) ہر کس کہ دلش تشنہ لب بزم حضور است ٭ از چشمہ کوثر نخورد آب کدور است ٭ (ظہوری ۵۲) آب خواہد خورد غیر از وصل یار ٭ چشم تر خوش گریہ را در ہم کشید (ولہ ۵۳) نہالے کہ بار آورد چاک دل ٭ خورد آب از خون شریان ما ٭ (صائب ۵۴) خار و گل آب از بہارستان وحدت میخورند ٭ من ز غفلت در تمیز زشت و بد افتادہ ام ٭ محاورہ جویان دریابند کہ معنی پرورش یافتن یا سیراب شدن و تمتع یافتن مخصوص است بصلۂ از و آب خوردن بغیر صلہ چیز دیگر است کہ گذشت مخفی مباد

کہ بہار معنی پرورش یافتن از کلام صائب پیدا
کردہ است ولیکن در کلام ظہوری نمی چسپد و معنی
بیان کردۂ مولف ہمہ اسناد در اشاعل معانی
جویان در غلط نیفتند کہ استناد بہار از کلام عبدالرسول
استشہار (کہ در اصطلاح ماضیہ گذشت) درین مقام
ہم علی محلہ نیست چنانکہ او می گوید۔ (اردو)
(۱) پانی پینا۔ چشمہ یا حوض وغیرہ سے (۲)
سیراب ہونا۔ متمتع ہونا کسی چیز سے۔

آب خوردنِ چشم (مصدر اصطلاحی)
باضافت نون۔ جلا گرفتن۔ روشن شدن
چشم باشد چنانکہ صائب گوید (ے) (از گوہر
ماگرچہ خورد چشم جہان آب ٭ از گردیتیمی است
ہمان پیرہن ما ٭ (اردو) آنکھین روشن
ہونا (ناسخ ے) روشن آنکھین راہ جانان
مین ہوئین ٭ میل جو ہے سرمہ کا وہ میل ہے

آب خوردنِ چیزے (مصدر اصطلاحی)
باضافت نون۔ باران دیدہ و باران زدہ
شدن آنچیز باشد کہ مقابل آفتاب خوردن
است چنانکہ امینای فراہانی گوید (رباعی)
در راہ طلب زلف تو تا بے نخورد ٭ آن چشمہ
چاہ ذقن آبے نخورد ٭ بے گریہ و سوزدل
بود طاعت ما ٭ این دانہ کہ آب آفتابے
نخورد (اردو) نم دیدہ یا نم رسیدہ یا نم خوردہ ہونا

آب خوردنِ دل (مصدر اصطلاحی)
باضافت نون بقول صاحب بحر عجم آرام و تسکین
یافتن و بقول بہار کنایہ از قوت گرفتن و خوش
شدن آن (صائب ے) صائب دلش از
صحبت گلشن نخورد آب ٭ شبنم کہ بخورشید درخشان
نگران ست (عبدالرسول استغنا ے) گوشۂ
ابرو بسے دیدم دلم آبے نخورد ٭ تشنۂ دیدار
تیغ آبدار کیستم ٭ (کلیم ہمدانی ے) دل آب
ز آہن نفس خورد ٭ دیگر ز بہشت دانہ چین
نیست ٭ در راے مولف۔ از لآب
خوردن دل سیراب شدن تسکین یافتن دل

مراد است (اُردو) دل کل سیراب ہونا آنکہ بین جی بھانا

آب خوردنِ نگاہ (مصدر اصطلاحی) باضافت نون سیراب شدن نگاہ است چنانکہ ظہوری گوید (ے) دہد گلہاے تر بہ خار خشک افتد اگر چشمم کہ خورد است آب از روے عرقناکے نگاہ من عجب است کہ صاحبان لغت آب خوردن دل را اصطلاحی خاص قرار دادہ اند و آب خوردن نگاہ را گذاشتہ اند و ممکن است کہ در کلام اساتذہ آب خوردن جگر ہم نظر آید۔ **مولف**۔ گوید کہ **اگر آب خودن چیزے را**۔ اصطلاح عام قرار دادہ شود آب خوردن دل و نگاہ و جگر وغیرہ ہمہ را شامل شود اندرین صورت دو اصطلاح عام باشد (۱) آب خوردن کسے (۲) آب خوردن چیزے۔ پس آب نخوردن زنگی کہ در اصطلاح (آب خوردن) گذشت متعلق از نمبر (۱) شود و آب خوردن دل و نگاہ و دانہ وغیر ذالک متعلق از نمبر (۲) باشد۔ بدینوجہ کہ صاحبان لغت آب خوردن دل را اصطلاح خاص قرار دادہ اند مؤلف ناچیز ہم درین موقع آب خوردن نگاہ را اصطلاح خاص قرار داد (اُردو)۔ نگاہ کا سیراب ہونا۔

آب خوردہ (اصطلاح) بلا اضافت تالش بقول صاحب بحر عجم عموماً ہر چیز آب خوردہ و خصوصاً ظرفے کہ چند گاہ آب در ان بودہ باشد۔ بہار گوید کہ (۱) آب خوردہ چیزے را گویند کہ با و آب رسیدہ باشد و بدان سبب از آب و تاب اصلی برگردیدہ باشد و (۲) سبوے آب خوردہ و ظرف آب خوردہ و چیزے کہ نخست بآب تر کنند تا چیزے کہ در و اندازند منجذب نشود۔ **مولف**۔ گوید کہ اگرچہ این اسم مفعول از مصدر آب خوردن است کہ گذشت و لیکن در محاورۂ عجم استعمال این بطور خاص واقع شدہ

(۱) گویند کہ میوۂ آب خوردہ بد طعم شود (اثر) کسے ندادہ بمیخانہ راہ زاہد خشک ۔ خم آب خوردہ چو شد قابل شراب شود ۔ (اُردو) (۱) آب رسیدہ (۲) ترکیا ہوا برتن ۔

آبِ خورشید (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم ۔ آب زندگی ۔ صاحب شمس گوید کہ این مجاز است از قبیل وارادہ مسبب زیرا کہ نزد حکما حیات حیوانات و افلاک تجلی روح است و یا ظہور نفس (اُردو) دیکھو آب زندگی ۔

آبِ خوش خوردن (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت بقول صاحبان شمس اللغات و ہفت قلزم و فرہنگ انندکنایہ از آسودن و راحت یافتن و برخورداری گرفتن باشد ۔ (اُردو) راحت پانا ۔ آرام پانا ۔ تمتع حاصل کرنا (ناسخ) آرام خوشی و نیستی کوئی ماے ہے محال ۔ جز سرو بیٹھتے ہین

سب اشجار کے تلے ۔

آبِ خونابہ سرشت (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندکنایہ از نہر فرات (۲) شراب (۳) اسے کہ رنگش سُرخی زند (اُردو) (۱) فرات (مذکر) (۲) شراب ۔ (مؤنث) (۳) سُرخی مائل پانی ۔ (مذکر) بقول صاحب آصفیہ لال پانی شراب سُرخ اور اُس چشمہ کو کہا جاتا ہے جس کا پانی شعاع آفتاب یا زمین کی مٹی سرخ ہونے یا سُرخ کیڑون کے سبب سے لال نظر آئے اسطرح کے اکثر چشمے پہاڑون پر موجود ہین

آبِ خونین (اصطلاح) باضافت ثالث اشک خونین چنانکہ سلمان ساوجی گوید ۔ جوہر آب فرات از خون پاکان لعل گشت ۔ وین زمان آن آب خونین ہمچنان در چشم ہاست ۔ (اُردو) اشک خونین (مذکر) (دیکھو آب آتش رنگ کا نمبر ۲)

آب خیر کردن (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم۔ صرف کردن آب در راہ خدا و بقول بہار۔ وقف کردن آب (ظ) چو گل چیند آئینہ از شوخ دیر ٭ بشکرانہ آن کند آب خیر ٭ (اردو) سبیل پلانا۔ سبیل رکھنا۔ سبیل لگانا۔ (ناسخ) بہر مشکین آبلون کی اب پلا دیجے سبیل ٭ پڑ گئے ہین پیاس سے کانٹے زبان خارین (خورشید) ملک عدم کو اب کوئی پیاسا نہ جائیگا ٭ قاتل نے آب تیغ کی رکھی سبیل ہے

آب خیز (اصطلاح) بلا اضافت۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) زمینے باشد کہ ہر جا کہ آنرا بکنند آب بیرون آید (۲) طغیان آب۔ (۳) موجۂ آب (۴) ناودان۔ بقول صاحب ناصری این را خیز آب ہم گویند (اوحدی) اندرین آب خیز نوح توئی ٭ واندرین دامگہ فتوح توئی ٭ (اردو) (۱) وہ زمین جسکو ذرا سا کھودنے سے پانی ابلنے لگے۔ (۲) پانی کی طغیانی (مؤنث) (۳) سیلاب (مذکر) (۴) بقول صاحب جامع اللغات بدرد رو۔ پرنالہ جسکے راستے کسی چھت کا پانی گرتا ہے۔ (ناسخ) میرے اشکونکا فلک تک موج زن سیلاب تھا ٭ ہالۂ مہ کی جگہ شب حلقۂ گرداب تھا ٭

آب داخل کردن شیر را (مصدر اصطلاحی) بقول خان آرزو مراد از آب در شیر داخل کردن (ناسخ) عشق مارا از فریبش آگہی بود آرزو ٭ چشم فرہاد آب داخل کرد بے شیر را

آب دادن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) آبیاری کردن و پروردن (اشرف مازندرانی) رسیدہ سبزۂ خطش کنون نزدیک خشکیدن ٭ بجنبید اے ہوس ناکان کہ وقت آب دادن شد ٭ (۲) مجازاً بمعنی انزال کردن (بہار) (زلالی)

زانگیز خرام آن پریزاد ٭ در رود دیوار خلوت
آب میداد ٭ (زلالی ؎) ز غلط سرین سیمن
ریزوے ٭ زمین آب ادے زانگیزے (اُردو)
آبیاری کرنا۔ آب دینا (۲) نُنزل ہونا۔
(اسیر ؎) سوکھ جائیگی اپنی کشت امید
نہ کریگی جو آبیاری آنکھ ٭ (میر حسن ؎)
عبادت سے اس کشت کو آب دو ٭ کہ
وان جاسکے خرمن بھی تیار لو ٭ ۔

آب دادن بہ چیزے (مصدر اصطلاحی)
بہار ذکر این می کنند و گوید کہ (معروف) مؤلف
گوید کہ آب دادن بہ چیزے عام است برائے
اسلحہ وغیر آن۔ پس (۱) **آب دادن بہ تیغ**
و خنجر و امثال آن بمعنی آبگیری کردن
آن است چنانکہ والہ ہروی گوید (؎)
ز زہر چشم چرا آب می دہی جانا ٭ بہ تیغ ناز
چو آب چہ ذقن باشد (۲) **آب دادن بہ**
نہال باغ۔ و مثلہ سیراب کردن و آبیاری

کردن آنست (کلیم ؎) دہر کامست نہ دہد
مفت کہ امید گلاب ٭ تا نیامد بمیان آب
بگلزار نداد ٭ (۳) **آب دادن بہ چشم** دروے
وغیر ذلک جلا بخشیدن و رونق دادن
باشد۔ پس این مصدر عام را ذکر کردن
و از فرق استعمالش کنارہ کشیدن ستم است
بر اصطلاح جویان بقول صاحب بحر عجم (۴)
آب دادن بچیزے بمعنی انزال کردن است
امّا سندش کہ از کلام زلالی ور (آب دادن)
گذشت مخالف ادعاست۔ (اُردو ۱۲)
آب دینا تلوار یا خنجر یا اور کسی ہتھیار کو۔ بقول
اسیر سان پر لگا کر یا پتھر پٹا کر تیز کرنا غالب ؎
کرے ہے قتل لگاوٹ میں تیرا رو دینا ٭
تری طرح کوئی تیغ نگہ کو آب تو دے۔ ٭
(ظفر ؎) اگر دینا ہے اپنی تیغ کو وان آب
وہ قاتل ٭ تو جان باز محبت جان سے
یان ہاتھ دھوتے ہین (۲) سینچنا۔ سیراب کرنا

آب دینا۔ درخت یا باغ وغیرہ کے لئے کہا جاتا ہے۔ (ذوق ؎) دے گر چمن کو گریۂ مستانہ میرا آب ٭ بیضون سے بلبلوں کے ہو پیدا لبِ شراب ٭ (بحر ؎) جیسے پہنے ہین صنم پھولون کے بالے تم نے ٭ ابر تر موتیے کو آب گہر دیتے ہین ٭۔ (میر حسن ؎) عبادت سے اس کشت کو آب دو ٭ کہ وان جا کے خرمن بھی تیار لو ٭ (۳) آب دینا۔ جلا دینا۔ چمکانا موتی یا لعل یا اور کسی جواہر کے لیے۔ (ظفر ؎) دانۂ اشک کو دی عشق نے میرے وہ آب ٭ جو اسے دیکھتا ہے صاف گہر پاتا ہے ٭

آب دادن بہ کسے (استعمال) مرادف آب دادن کسے راست کہ می آید۔

آب دادنِ چشم (مصدر اصطلاحی) کنایہ از اکتساب فیض و دیدار کردن شے مرغوب و تماشا کردن است۔ بہارایں را (چشم آبدادن) نوشتہ وجہے نباشد کہ چشم آب دادن را (آب دادنِ چشم) نگیریم چنانکہ ظہوری گوید (؎) آب خواہد داد چشمے در تماشایش حباب ٭ ایں چنین باراں اگر از چشم احباب آورم ٭۔ مخفی مباد کہ۔ آب دادن چشم) بذیل (آب دادن چیزے) ہم می آید ولیکن تخصیص معنی تقاضاے آں می کند کہ ایں را اصطلاح خاص قرار دادہ شود (اُردو) نظارہ کرنا (صابر ؎) کون کر سکتا ہے گھر بیٹھے نظارہ حسن کا ٭ ہے نظر بازون مین یہ ہم سب سے بہتر آینہ ٭ (آصفیہ)

آب دادنِ چیزے (مصدر اصطلاحی) باضافت نون مرادف آب دادن بہ چیزے است یعنی (۱) آب دادنِ تیغ۔ و شمشیر و امثال آں (ظہوری ؎) از تلخی نگاہ چہ شیریں شد است زخم ٭ برندہ تیغ غمزہ بزہر آبدادہ شد

(۲) آب دادن نہال - یا باغ وشلہ (۳) آب دادن چشم - دردے وغیرذلک بہار ذکر این نمی کند بلکہ آب دادن تیغ وخنجر - یعنی آبگیری کردن می نویسد دررے مؤلف تخصیصش از تیغ وخنجر درست نیست وسندے کہ از کلام معزفطرت آوردہ است لفظاً غیر مطابق -

آب دادن چیزے را (مصدر اصطلاحی) مرادف آب دادن بچیزے است (۱) آب دادن تیغ وخنجر وامثال آنرا (صائب ؎) مکن بے بہرہ یارب از قبول دل بیانم را بزہرچشم خوبان آب دہ تیغ زبانم را ۔ (میر معزفطرت ؎) زخم جانم از شکرخندی نمی بندد دہان ۔ خنجر ناز تُرا آب تبسّم دادہ اند ۔ (ظہوری ؎) بزہرچشم دادہ است آب نشترہاے مژگان را ۔ نشانیدست لذّت ہاے نیش غمزہ در نوشم ۔ (۲) آب دادن نہال یا باغ را ومثلہ (نظامی گنجوی ع) نبات روح را آب از جگر داد ۔ (۳) آب دادن چشم ودیدہ وغیرذلک را (صائب ؎) چشم خود را دادہ بود از آب حیوان خضر آب ۔ تا غرور آیینہ را از دست اسکندر گرفت ۔ (بیدل ؎) گل بر رخت کشود نقاب کشیدہ را ۔ آیینہ آب دادہ ز روے تو دیدہ را ۔ (ظہوری ؎) زز بہر چشم قہرش دادہ آبے نوک مژگان را ۔ (ظہوری) چون نباشد محو لذّت نیش نوش آمد مخفی مباد کہ ضمیر غائب کہ بشین معجمہ بیاید معنیً متعلق ازہمین اصطلاح است چنانکہ میر معزفطرت گوید (؎) دو شمشیر زند در یک قبضہ ابروے سیہ تابش ۔ کہ ہر دم می دہد آن تند خو از زہرچشم آبش ۔

آب دادن کسے را (استعمال) یعنی سیراب کردن آنست چنانکہ غنی گوید (؎)

تا زبان چون قلم از کام نیامد بیرون ❊ یکدم
این چرخ سیہ کار نداد آب مرا ❊ (ارسلان
درحمد گوید ؎) از سحاب تشنہ لب را
آب داد ❊ ہم صدف را گوہر نایاب
داد ❊ (ظہوری ؎) تشنگان وعدۂ امروز
را ❊ آب از سرچشمۂ فردا مدہ ❊ ہم بر قیاس
اصطلاح ماضیہ با ضمیر غائب (الٰہی شیرازی
؎) ہر کہ سرمست تو شد جام شرابش ندہند
بخدا گر ہمہ خضر است کہ آبش ندہند (صائب
؎) گل انداے کہ میداد م بخون دیدہ
آبش را ❊ چسان بنہم کہ گیرد دیگرے آخر
گلابش را ❊

آبدار (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱)
آنکہ آب از بہر مردم نگاہ دارد (عرفی ؎)
مجلست را زہرہ قوّال و مگس را نعت زحل ❊
آبدارت ابر نیسان و خواصت آفتاب (اردو)
آبدار (مذکر) (میر حسن ؎) خضر اُسکی سرکار کا

آبدار ❊ زرہ ساز داؤدسے وان ہزار ❊
(ذوق ؎) مہر دارون مین ترے ایک
ہے ناچیز عقیق ❊ آب دارون مین ترے
ایک ہے ادنیٰ گوہر ❊ (۲) آبدار۔نام
گیاہے کہ شبیہ باشد بہ لیف خرما (اردو)
ایک قسم کی گھانس کا نام جو برگ خرما سے
مشابہ ہوتی ہے۔(۳) آبدار۔ ہر چیز باطراوت
و پر آب از میوہ و نباتات۔وجواہر و اسلحہ و
شعر و سخن وغیرہ چون۔ انگور آبدار۔ ولولۂ آبدار
و شمشیر آبدار۔ و شعر آبدار وغیرہ (جامی ؎)
پیکان آبدار کہ آید ز دست دوست ❊ بر عاشقان
سوختہ باران رحمت است ❊ (غنی ؎) اشعار
آبدارم تا شد محیط عالم ❊ انداختند در آب
یاران سفینہ ہا را ❊ (طالب کلیم ؎) صحرا
کنون خوشست کہ از فیض گریہ ام ❊ روئید
سبزہ چون مژۂ آبدار من ❊ (ظہوری ؎) کہ
دید اینچنین کشت غم تازہ کرد ❊ کرم کردہ حق

گریۂ آبدار سے ❊ (صائب ؎) زخم گل آب
از نوائے آبدارم می کشد ❊ شور بلبل خجلت
از جوش بہارم می کشد ❊ (اُردو) آبدار لطیف
نفیس - طراوت دار - چمکیلا - دھار والا
تیز ہتھیار - (آتش ؎) کمال شہرۂ حسن
حبیب سُنتا ہون ❊ ڈھلا ہوا کوئی مضمون
آبدار نہو ❊ (ناسخ ؎) آبدار اشعار سے
تیغ زبان ہے آبدار ❊ گوہر مضمون دلا نجو
ہین اس تلوار کے ❊ (انیس ؎) بتیس
دُر و ولیعت محبوب کردگار ❊ برآق و فرشتان
وضیا دار و آبدار ❊ (ناسخ ؎) چمن مین یار
جو آیا وہ گلعذار مجھے ❊ تو شاخ گل ہوئی
شمشیر آبدار مجھے (۴) آبدار - بقول صاحب
ناصری کنایہ از مردم صاحب جمعیت و سامان
(حکیم سنائی ؎) ثقبۃ الملک ظاہر آنکہ چو آبد
ایزدش آبدار خواہد کرد ❊ (مصرع ناصری)
ایزدت آبدار خواہد کرد ❊ (اُردو) مالدار شخص
دولت مند (۵) آبدار بقول صاحب ناصری
کنایہ از تیغ و خنجر (فردوسی ؎) چو با اویند
آنچہ جاے درنگ ❊ ہمان آبدارے کہ
بودش بچنگ ❊ بزد بر سر و تارک آن
نامدار ❊ تو گفتی تنش سر نیاورد بار

اُردو ہتھیار - جیسے خنجر وغیرہ -

آب دار خانہ (استعمال) بقول صاحب
فرہنگ اندراج جاے کہ آب دران
نگہدارند (اُردو) بقول امیر وہ مکان جسمین
امرا کے پانی پینے کا سامان رہتا ہے -
مُولّف - کی راے مین یہ لفظ عام ہے
امرا سے اسکو کچھ تخصیص نہین ہے (سودا
؎) الغرض مطبخ اُس گھرانے کا ❊ رشک
ہے آبدار خانے کا ❊

آب دارو (اصطلاح) بے اضافت
بقول صاحب محیط اعظم موميائی است و
رازی دواے دیگر را باین اسم خواندہ (اُردو

مومیائی (مُونّث)

آبداری (۹۵) (استعمال) (۱) رونق وصفا چنانکہ صائب گوید (ے) سخن چو بال و پر طوطیان شود سرسبز ٭ ز آبداری لعل لب شکرشکنش (اردو) آبداری (مُونّث) (منیر ے) کنخواب کا تھان بھی ہے بھاری ٭ زر بفت کی جسمیں آبداری

آب داشتن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار و صاحب فرہنگ انندراج ۔ نیز آب و تازہ داشتن (سلمان ساوجی ے) ہمہ روز تخم طرب کاشتند ٭ ز آب رش آب میدا شتند مُولّف ۔ گوید کہ آب داشتن سیراب کردن است نہ سیراب داشتن ۔ (اُردو) سینچنا ۔ آب دینا ۔ سیراب کرنا ۔ سیراب رکھنا ۔ تر و تازہ رکھنا ۔

آب دادن بچیزے (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بچیزے دادن کہ سیراب کردن و انزال کردن است

آب داشتنِ چیزے (مصدر اصطلاحی) با ضافت نون بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات فریب داشتن چنانکہ از کلام خالص اصفہانی سند آرد (ے) ہر کہ گوید کہ مے زیان دارد پنہش آب درمیان دارد ٭ مولّف گوید کہ صاحب تحقیق بہ حقیقت سند پے نبردہ کہ (آب درمیان داشتن) راست آب داشتن چیزے اصطلاحے است عام (۱) اگر اضافت آن بہ اسلحہ کنند چنانکہ آب داشتن تیغ و شمشیر و خنجر و امثال آن ۔ مراد از تیز بودن و تیزی داشتن شمشیر و امثال آنست چنانکہ بیدل گوید (ے) فقر صاحب جوہر آثار کمال عبرت ست ٭ تیغ در ہر جا تنک شد بیشتری دارد آب ٭ (ظہوری ے) ندارد غالباً آب مروّت تیغ بیدادش ٭ ظہوری بر کشی تا کے بجسرت گردن خود را ٭ (۲) اگر اضافت بسوے جواہر و شے آبدار کنند

چنانکہ آب داشتن گوہر و عقیق و آہن
و مثلہ مقصود از جلا و صفا داشتن آن باشد
(۳) اگر اضافت بچیز ہاے دیگر کردہ شود
رونق و آبرو داشتن آن چیز است چنانکہ
آہی گوید (ے) ندارد روے گل پیش تو آبے ۔ بپایت ریخت گوئی آبرو را (بیدل
ے) گرد رین بحر اقتبارے از ہزیمت دادہ
نظرۂ بے قدر ما بیش از گہری دارد آب ۔
(ولہ ے) فیض خاموشی بیا دلب کشود نہ امد
اے زخود غافل تو بین در غنچہ دارد آب گل ۔
(۴) در بعض مواقع آب داشتن چیزے
بمعنی فریب داشتن ہم آمدہ چنانکہ از ضابط
تحقیق الاصطلاحات گذشت و سندش از
کلام سلیم بدست آمد (ے) زنہار کہ از
دکان ایام ۔ آتش نخری کہ آب دارد ۔
(۵) آب داشتن بمعناے حقیقی اوست
چون اضافت بسوے چشمہ یا چاہ و حوض وغیرہ

کنند۔ وحید قزوینی گوید (ے) دیدم آن
چشمۂ ہستی کہ جہانش خوانند ۔ انقدر آب
کز و دست توان شست نداشت (ظہوری
ے) نہانبخانہ جگر برون رفت ۔ وین طرفہ
کہ گریہ دارد آبے (اردو) (۱) آب رکھنا
بقول امیر باڑھ دار ہونا (رشک ے)
صفت ظلم مین یکسان ہین ستمگر کم و بیش ۔
آب رکھتی ہے بسان دم شمشیر چھری ۔
(۲) آب رکھنا خوب صاف اور چمکیلا ہونا
(امیر اللغات) (غافل ے) رکھتے ہین آب
ایسی موتی سے دانت تیرے ۔ مٹی مین
ملگیا ہے جنکی چمک سے ہیرا ۔ (۳)
رونق و آبرو رکھنا۔ بقول امیر آبرو رکھنا
ذی مرتبہ اور ذی عزت ہونا۔ (۴) کسی
چیز کا فریب و آمیزش رکھنا۔ عیب رکھنا
نقص رکھنا۔ اردو مین اس کا استعمال ہر
ایک موقع کے لیئے خاص ہے۔

(۵) پانی رکھنا۔ (آصفیہ) یہ حوض اس قدر پانی نہین رکھتا جس مین نہا سکین۔ (مولف)

آب داشتنِ متاع (مصدر اصطلاحی) باضافت نون بقول صاحب بحر عجم (۱) غش داشتن آن تا دیگرے را توان فریفت و بقول بہار (۲) متاعے کہ قیمتش زیاد از ارزش کردہ باشند (محمد سعید اشرف ۵) بر کسے نیست فیض گردون را ❊ آب دار د متاع دولابی ❊ مولف گوید کہ صاحبان بحر عجم و بہار عجم (آب داشتن چیزے) را نہ نوشتہ اند از نیجاست کہ این مصدر اصطلاحی را لباس خاص گرفتہ اند۔ حقیقت آنست کہ این مصدر خاص در (آب داشتن چیزے) داخل است و اختلافے کہ در معنائے صاحب بحر و بہار واقع است تصفیہ آن از سند پیش کردہ بہار بحق صاحب بحر عجم میشود (۱) رونق متاع کا کھوٹ رکھنا۔ متاع کھوٹی ہونا متاع جعلی ہونا۔ مال کھوٹا ہونا۔ مال کھرا نہ ہونا۔

آب داشتنِ مجلس (مصدر اصطلاحی) باضافت نون۔ رونق داشتن مجلس۔ بہار این مصدر اصطلاحی را در نفی ذکر می کند یعنی (آب نداشتن مجلس) را کنایہ از رونق و وصف نداشتن آن می گوید سندے کہ از خواجۂ شیراز بہم رسیدہ در نفی است و آن مستلزم آن نیست کہ این مصدر را در نفی ذکر کردہ شود (۵) مخمور جام عشقم ساقی بدہ شرابے ❊ دردہ قدح کہ بے مے مجلس ندارد آبے ❊ در راے مولف این مصدر خاص ہم از معنائے (۳) (آب داشتن چیزے) متعلق است (اردو) مجلس کا رونق رکھنا۔ مجلس مین رونق ہونا۔ مجلس رونق دار ہونا۔ نفی مین مجلس بے رونق ہونا۔

آبِ داغ (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم با اضافت ثالث (۱) آبیکہ بسیار گرم باشد و آنرا جوش داده باشند (۲) یا آنکہ سنگے یا آہنے گرم کردہ دران انداختہ باشند (۳) و بدون اضافت داغے کہ از آب افتد (وحید ۵۱) ہمچو آب داغ از آمیزش ماسوختست ٭ ہر کہ بعد از آشنائی با تو ما را دیدہ است ٭ (صائب ۵۴) از سیاہی تازہ گردد آب داغ زندگی ٭ شد خمار چشم لیلی بیش از آہو مرا ٭ (اُردو) (۱) کھولتا ہوا پانی (۲) تاو دیا ہوا پانی (۳) پانی کا دھبّا - پانی کا داغ

آبدان (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) زمین پستے کہ آب باران دران جمع شود (۲) ظرف آب (۳) آبگیر کہ تازی آن غدیر است (۴) مخفّف آبادان (۵) مثانہ آدمی و حیوانات (طالب آملی ۵۱) از مے ناخوردہ از دست نسیم ٭ موج بدمستی کند در آبدان ٭ (صائب ۵۲) آب باران خورد صدف کردار گاہ تشنگی ٭ ماہی آسا ہیچ آب از آبدان کس مخورہ ٭ (سعدی ۵۳) فتد تشنہ در آبدان عمیق ٭ کہ داند کہ سیراب گردد غریق ٭ (اُردو) وہ نشیبی مقام جسمین بارش کا پانی جمع ہو - (مُذکّر) (۲) پانی کا ظرف (مُذکّر) (۳) تالاب (مُذکّر) (۴) آبادان کا مخفّف اُردو مین آبادان مستعمل ہے - دیکھو آبادان (۵) مثانہ (مُذکّر) -

آب داند کہ آبادی کجاست (مثل) بقول صاحب خزینۃ الامثال این مثلے است کہ فارسیان زنند مقصود این است کہ آب را با آبادی تعلق است و آبادی بے آب باقی نماند کسے کہ از حقیقت چیزے آگاہ و تعلق بدان داشتہ باشد در موقع اظہار تعلق و آگاہی او این مثل می زنند اُردو والی سے پیٹ چھپ نہین سکتا - کوتوال کا

پیادہ شہر کا بھیدی - مردار کی حالت گیدڑ جانے - یہ تینون مثل دکن مین مستعمل ہین صاحب محاورات ہند نے (دائی سے پیٹ چھپانا) - لکھا ہے جو اول الذکر مثل کا مصدر ہے

آب در آب ریختن (مصدر اصطلاحی -) متعلق است از اصطلاح عام کہ آب در چیزے یا چیزے ریختن و کردن باشد - آب در آب ریختن آبرو را کم کردن است - چون آب در شیر ریختن و آب در بادہ کردن کہ خاصیت شیر و بادہ را کم میکند و این کلیہ باشد کہ در ہر چیز کہ آب داخل کنند اثر آن کم میشود و مجازاً بمعنی دغلے بکار بردن ہم و این مخصوص است از مصادر خاص کہ می آید (بیدل ؎)

بتاراج جنون دادم چہ ہستی و چہ فرہنگش
در آبش ریختم آبے کہ آہم می کند تنگش

(اُردو) آبرو کھٹانا - آبرو کم کرنا - محاورہ اردو مین آبرو پر پانی پھیر دینا بھی کہا جاتا ہے جس سے عزت و آبرو مٹانا مراد ہے (ناسخ ؎)

دے گھٹا کو نہ مرے دیدۂ تر سے نسبت
آبرو میری نہ ہم چشمون مین اے یار گھٹا

(فقیر امیر اللغات) کسی کا کیا قصور تمہارے چال چلن نے تمہاری آبرو کم کردی"۔

آب در آتش افگندن (مصدر اصطلاحی) سرد کردن آتش است زبانداناں حال تصدیق این محاورہ می کنند و سندش از کلام نظامی من وجہ توان گرفت کہ گفتہ است (؎) اگر سایہ بر آفتاب افگند ۔ در آن چشمہ آتش آب افگند ۔ ظاہر است کہ از چشمہ آتش آفتاب مراد است - شاعر گوید کہ اگر ممدوح ما سایہ بر آفتاب افگند آب و تابش باقی نماند و آتش او سرد شود - اگر ہمین شعر و رسند (آب در چیزے افگندن) آوردہ شود در آنحال کنایہ از رونق دادن باشد کہ می آید - (اُردو) آگ بجھانا - آگ ٹھنڈی کرنا - (کیف ؎)

آتش عشق کو رو رو کے کیا ہے ٹھنڈا ۔
اب پری بھی جو جلاے تو بلا جلتی ہے ۔

(۹۸) **آب در آتش زدن** (استعمال) سرد کردن آتش است و کنایہ از تسکین دادن ہم چنانکہ نورالدین ظہوری گوید (ے) آبے زند زبادظہوری در آتشش ۔ سرمست ترشود چو شرابش نمی دہند ۔ (اردو) آگ بجھانا ۔ دونون معنون مین (امیر اللغات)

(۹۹) **آب در آتش کردن** (استعمال) مرادف ماضیہ چنانکہ ظہوری گوید (ے) چندانکہ بادمی بردم خاک مے شود ۔ در آتش آنقدر کہ توان آب می کنم ۔

آب در بادہ کردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار (۱) کنایہ از دغلے بکار بردن مولف ۔ گویدکہ این اصطلاح خاص ہم متعلق است از اصطلاح عام (آب در چیزے کردن ورنختن) کہ می آید در رے مولف (۲) آب در بادہ کردن کنایہ باشد از کم کردن نشہ آن (والہ ہروی ے) از گریہ ام زمانے چشمش زفتنہ ماند ۔ بدست را تلافیست در بادہ آب کردن ۔ (اردو) (۱) دغا دینا ۔ دغا کرنا ۔ دھوکا دینا (۲) شراب مین پانی ملا دینا ۔ نشہ کو کم کرنا ۔

(۱۰۰) **آب در پوست افگندن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بپوست افگندن است کہ گذشت (ظہوری رباعی) این انبہ حلاوت آب در پوست فگند ۔ پُشک است زتازہ مغزیش لذت قند ۔ در دفع گزند تلخکامی حرزے ۔ از ریشۂ او ببار و ذائقہ بند ۔

(۱۰۱) **آب در پے کسے ریختن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب از پے ریختن است (یحییٰ کاشی رباعی) آنانکہ بدامان حیات آویزند ۔ مردن سفریست چند ازان بگریزند ۔ اشکے کہ بریزند

عزیزان در مرگ او آبے است کہ در پے مسافر ریزند۔

آب در پیمانہ کردن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از دور شراب کردن و شراب نوشیدن است چنانکہ غنی گوید (ے) دائم از مستی غنی در رقص چون دولاب باش ۔ گر نباشد می توان کرد آب در پیمانہ ہا ۔ (۲) بعض از زباندانان عجم گویند کہ از (آب در پیمانہ کردن) گریستن مراد است و در صورت مقصود شاعر این باشد کہ اگر مستی رقص نباشد آب در پیمانہا کن یعنی گریہ و زاری کن (اردو) شراب پینا (۲) رونا۔

آب در جامہ کسے ریختن (مصدر اصطلاحی) صاحب فرہنگ انندراج بحوالہ بہار گوید کہ کنایہ از سراسیمہ و مضطرب گردانیدن باشد و بہار ذکر این نمی کند بلکہ بہ ہمین معنی (آب در زیر جامہ خواب کسے ریختن) می نویسد کہ می آید

قائل سندے پیش نہ کردہ است و از نظر مولف ہم نگذشت (اردو) پریشان کرنا

آب در جگر (اصطلاح) بقول صاحب شمس اللغات کنایہ از تونگری چنانکہ سلمان ساوجی گوید (ے) با آنکہ آب در جگرم نیست ہر شبے ۔ باشد خیال روے تو ام مہمان چشم ۔ (۲) و در معنی حقیقی ہم استعمال این بنظر آمد (ظہوری ے) برائے گریہ دیگر در جگر آبے نمی بینم ۔ اگر بس نیست باید فکر دیگر گریہ مارا ۔ (۳) بیمارے کہ در استسقائے زقی مبتلا باشد (بیدل سہ) از وصال گلرخان نتوان کنار عافیت جستن ۔ کہ در آغوش گل چون در جگر آبست شبنم را (اردو) (۱) تونگری و دولت مندی (مونث) (۲) خون جگر (دیکھو آصفیہ مین خون جگر پینا) (۳) استسقائے زقی (آصفیہ) (مذکر)

آب در جگر بودن (مصدر اصطلاحی)

لازم آب در جگر داشتن باشد چنانکہ آقاہی نیشاپوری گوید ؎ زاہد کیست گر بود پیرہن درست ۔ از خامی است گر بود آب در جگر ۔ (اردو) تونگر ہونا ۔ مالدار ہونا ۔

آب در جگر دارد (مقولہ) بقول صاحب برہان جامع ۔ مست است و تونگر مؤلف گوید کہ این مشتق است از (آب در جگر داشتن) کہ می آید (اردو) مدہوش ہے ۔ مست ہے ۔ مالدار ہے ۔ تونگر ہے ۔

آب در جگر داشتن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار تونگر گشتن و استطاعت و مایہ داشتن (۲) بقول صاحب بحر عجم مست شدن ہم (صائب ؎) روزی خونین دلان از غیب صائب می رسد ۔ لعل اگر در سنگ باشد در جگر می دارد آب ۔ (اردو) مال رکھنا ۔ مالدار ہونا ۔

آب در جگر ندارد (مقولہ) مشتق از اصطلاح ماضیہ و منفی (آب در جگر دارد) صاحب بحر عجم ذکر این می کند فارسیان چون کسی را مفلس بینند گویند کہ آب در جگر ندارد (ظہوری ؎) آلودگان کہ آب ندارند در جگر ۔ دریا بآب دیدہ شست و شو کنند (اردو) مفلس ہے

آب در جگر نگذاشتن (استعمال) بقول بہار کنایہ از کمال نکبت و افلاس است مؤلف گوید کہ معنی مصدری را نیقدر اجمال نشاید آب در جگر نگذاشتن ۔ تونگر نداشتن ۔ و محتاج کردن (صائب ؎) نگذاشت آب در جگر م آہ آتشین ۔ در برگ گل زتندی آتش گلاب سوخت ۔ مقصود مصرع اول اینست کہ آہ آتشین مرا نگذاشت کہ تونگر و مستطیع باشم ۔ استطاعت مرا برد و مرا مفلس کرد ۔ (اردو) مالدار ۔ دولتمند تونگر نہ رہنے دینا ۔ دیکھو (رہنے دینا) آصفیہ ۔ (فی البدیہہ نظم طباطبائی ؎) ہمت نے مالدار نہ رہنے دیا مجھے ۔ سمجھو کہ ہاتھ آگئی دولت گئی ہوئی

آب در جگر نماندن (استعمال) بقول بہار مرادف ماضیہ **مؤلف** گوید کہ لازم و متعدی ہر دو یکسان نباشد۔ این لازم است و مصدر ماضیہ متعدی۔ کنایہ است از مفلس بودن و تونگری باقی نماندن چنانکہ بابا فغانی گوید (ے) نماند در جگرم آب و این سیہ چشمان ۔ ہنوز ازین دہ ویران خراج می طلبند ۔ (اُردو) محتاج اور مفلس ہو جانا۔ دولت باقی نہ رہنا۔

آب در جنس کردن (مصدر اصطلاحی) (۱) بقول بہار قیمت زیادہ از ارزش گفتن (ملا رونقی ہمدانی ے) بگریہ گفتمش اے گل دلم بہیچ بخر ۔ بخندہ گفت کہ در جنس خویش آب مکن ۔ (۲) **مؤلف** گوید کہ آب داشتن متاع کہ گذشت متقاضی آنست کہ (آب در جنس کردن) کنایہ باشد از نقصان رساندن و کم قیمت کردن جنس نہ قیمت زیادہ از ارزش گفتن و این مرادف (کالا آب کردن است) و بہار معنی کالا آب کردن را ہم۔ قیمت زیادہ از ارزش گفتن نوشتہ و **مؤلف** را با آن ہم اتفاق نیست و سندے کہ (برائے کالا آب کردن) بدست آمدہ تائید رائے **مؤلف** می کند و ہو ہذا (نادم گیلانی ے) بہا کم است جگر گوشہ ہاے اشک مرا ۔ کہ گفتہ بود کہ کالاے خویش آب کنم ۔ یعنی از ما ست کہ بر ماست (اُردو) (۱) مال سے زیادہ مول کہنا۔ مالیت سے زیادہ دام کہنا۔ (۲) اردو مین آبرسیدہ شے سے وہ شے مراد ہے جو بھیگ کر خراب ہو جاے (امیر اللغات) اس کا مصدری استعمال۔ کسی چیز کو بگاڑ دینا۔ نقصان پہنچانا۔ ضائع کرنا۔

آب در جو (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم دولت و فرمان دہی

آب در جوے (۲) و بمعنی کامیاب نیز (امیر خسرو ے) اے دیدہ بسوز من بخشاے ۔ کامروز

تراست آب درجو ٭ (اردو) مالداری۔ حکومت۔ کامیابی۔ (مؤنث)

آب درجوے آمدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب برہان کنایہ از آمدن دولت رفتہ باشد (۲) وبقول صاحب بحر عجم آمدن دولت است۔ مخفی مبادکہ (آب رفتہ بجو آمدن) و (آب رفتہ بجو باز آمدن) بنظر صاحبان لغت وکلام متقدمین کنایہ باشد از آمدن دولت رفتہ بعد از فقر وظاہر است کہ در اول الفاظ (آب رفتہ) و در دوم الفاظ (باز آمدن) برین معنی مرادے دلالت می کند پس۔ (آب درجو آمدن) را کہ صاحب برہان مرادف ہر دو مصادر مابعد الذکر قرار دادہ است قابل تسلیم نیست۔ مؤلف۔ را با صاحب بحر عجم اتفاق کلی است (اردو) (۱) گئی ہوئی دولت ہاتھ آنا۔ سند کے لیئے دیکھو آب در جگر نگذاشتن۔ (۲) دولت آنا دولت ملنا۔ نصیب جاگنا۔ نصیب پھرنا۔ اقبال یاور ہونا (آصفیہ) (آتش ؎)

ایک شب بلبل بے تاب کے جاگے
نہ نصیب ٭ پہلوے گل مین کبھی خار نے سونے نہ دیا ٭ (منتھی ؎) ہین اپنے ہی زلف ورخ پہ مائل خیال انکو ہو کیا کسی کا
بس اندنون سر چڑھا ہے شانہ نصیب جاگا ہے آرسی کا (مومن ؎) اُسنے نامہ لکھا نصیب پھرے ٭ نامہ بر کیا پھر انصیب پھرے ٭ نصیب لڑنا اور نصیبا جاگنا نصیبا چمکنا بھی کہتے ہین (آصفیہ) اقبال بلند ہونا۔ اقبال چمکنا بھی کہا جاتا ہے۔ (امیر اللغات) (ظفر ؎) نے مال سے نے زر سے نہ تدبیر سے چمکے ٭ چمکے اگر اقبال تو تقدیر سے چمکے ٭

آب درجو یا ربودن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ انند راج۔ صاحب

دولت و اقبال بودن۔ سندش مطابق نیست ولیکن از کلام حزین اصفہانی استعمال این یافتہ میشود (ے) جان حزین مسکین از فقر زندگے یافت ٭ آب حیات باشد در جویبار درویش ٭ مؤلف۔ گوید کہ اگرچہ درین سند استعمال ہمین مصدر رشدہ است ولیکن معنی حقیقی دارد نہ معنی اصطلاحی وغیر از صاحب انند دیگر کسے ذکر این مصدر نکردہ (اُردو) صاحب اقبال ہونا۔ دولتمند ہونا۔

آب در جویبار کردن (مصدر اصطلاحی)۔ بقول صاحب فرہنگ انند راج صاحب دولت و اقبال کردن۔ سندے کہ از کلام صائب پیش می فرماید آب در جویبار گردیدن راست۔ (اردو) دولتمند بنانا۔ مرتبہ عطا کرنا

آب در جویبار گردیدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف آب در جویبار بودن۔ (صائب ے) علالش باد ہر آبے کہ مے نوشد درین گلشن ٭ چو تاک آنکس کہ گردد آب در جویبار او ٭ مؤلف۔ گوید کہ درین سند مقصود از (آب در جویبار گردیدن) استغنا از سیرابی است یعنی محتاج سیرابی نبودن چنانکہ تاک فطرۃً گردش آب در شاخ و بن دارد۔ کنایۃً استغنا از دولت و مال ہم توان گرفت۔

آب در جوے باز در آمدن (مصدر اصطلاحی) مراد ف آب در جوے آمدن چنانکہ خسرو گوید (ے) آنکہ کشتی بخشک می راندم ٭ باز در جوے من در آمد آب ٭۔

آب در جوے بودن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بہار عجم مرادف آب در جویبار گردیدن بہار۔ سندے کہ پیش می کند ازین مصدر اصطلاحی غیر متعلق کہ در (آب بجوے تست) گذشت۔

آب در جوے تست (مقولہ) بقول صاحب برہان جامع۔ بخت و دولت و حکم بدست تست (اُردو) دیکھو آب بجوے تست۔

آب در جوے داشتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب ناصری صاحب دولت و اقبال بخت و جوانی و جمال باشد۔ مولف گوید کہ مرادف آب در جو یا رداشتن است

آب در جوے کسے راندن (مصدر اصطلاحی) بہار این را (آب در جوے راندن) گوید و بقولش مرادف آب در جو یا رکردن است مولف گوید کہ (آب در جوے کسے راندن) مرادف (آب را در جوے کسے راندن است) و کنایہ از تخصیص کارے بکسے است چنانکہ مولوی معنوی فرمودہ (ے) راندحق این آب را در جوے تو ٭ آفرین بر دست و بر بازوے تو ٭ یعنی حق تعالیٰ شانہ این کار را برائے تو خاص کردہ و این نامور ی را بتو مخصوص گذاشتہ و آفرین مصرع ثانی مویدہمین معنا است (اردو) کوئی بات کسی کے حصہ مین ہونا جیسا کہ اردو کا محاورہ ہے کہ ماشاءاللہ یہ شعر آپ ہی کے حصہ مین تھا یا یہ فتح آپ ہی کے حصہ مین تھی۔

آب در جوے ماندن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم۔ رفتن دولت و زوال اقبال باشد (جامی ے) چونکہ چشم زخیال رخت آباد ان بود ٭ تا تو رفتی ز نظر آب در ین جوے نماند ٭ (اردو) اقبال جاتا رہنا۔ اقبال باقی نہ رہنا۔ اقبال سد ہا رنا۔ (نظیر ے) دلربا مور گیا منھ پہ دل آزار آیا ٭ اُدھر اقبال سد ھارا اِدھر ادبار آیا۔

آب در جوے نماندہ (مقولہ) بقول صاحبان شمس اللغات و برہان۔ دولت باقی نماند۔ اگرچہ این مشتق از مصدر ماضیہ باشد ولیکن مقولہ عجم است۔ چون کار بفلاکت رسد۔ استعمال این می کنند (اردو) ادبار رچھا گیا۔ او بار آگیا۔ (سند کے لئے دیکھو اصطلاح ماضیہ)

آب در چشم نبودن (مصدر اصطلاحی)۔ مرادف آب در دیدہ نبودن کہ کنایہ از بے شرم

(باقی)

وبے حیا بودن است چنانکہ صاحب بہار بذیل (آب در دیدہ نبودن) گوید (قطعہ) حکیمان جہان گویند یک رگ ٭ زکون پیوستہ باشد تا بدیدہ ٭ ہر آنکس راکہ نبود آب در چشم ٭ یقین میدان کہ آن رگ شد بریدہ ٭ (اردو) آنکھ مین حیا نہ ہونا۔ آنکھ مین پانی نہ ہونا۔ (آنا ہجو) کرتے ہین رندون کو یہ منع شراب ٭ زاہدون کی آنکھ مین پانی نہین ٭ (امیر) نہ محبت ہے دلون مین نہ حیا آنکھون مین ٭ یہ صنم تو نے بنائے ہین خدایا کیسے ٭۔

آب در چشم ندارد (مقولہ) بقول صاحب بحر عجم۔ بے حیا ست (اردو) آنکھ کا پانی مرگیا ہے۔ بے شرم و بد لحاظ ہے (میر) مجھکو دیکھا تو بولے تو نہ حیا ٭ مرگیا تیری آنکھ کا پانی ٭۔

آب در چشم ماندن (مصدر اصطلاحی) بے نور و بے رونق شدن چشم است چنانکہ نظیری نیشاپوری گوید (ع) از سیہ چشمان ہندے آب در چشمت نماند ٭ آبریزان میشود دریزد چشمے آبدہ (اردو) آنکھ کا بے نور اور بے رونق ہونا۔

آب در چشمۂ آتش افگندن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم بے رونق و بے صفا گردانیدن و بقول بہار (۲) کنایہ از سرد کردن آن چشمہ را۔ **مؤلف**۔ گوید کہ چشمہ آتش کنایہ از آفتاب است صاحب بحر عجم بجاے خود ذکر این می فرماید و ظاہر است کہ رونق چشمہ از آب باشد پس آب در چشمۂ آتش افگندن آفتاب را رونق دادن است چنانکہ نظامی گوید (ع) اگر سایہ بر آفتاب افگند ٭ دران چشمۂ آتش آب افگند ٭ یعنی آفتاب را رونق می دہد پس رائے **مؤلف** در عکس رائے صاحب بحر عجم است یعنی (آب در چشمۂ آتش افگندن) کنایہ از رونق دادن آن است

(ب)

واین در مصدر اصطلاح عام (آب در چیزے افگندن) داخل باشد (۲) اگر از چشمہ قطع نظر کردہ (آب در آتش افگندن) را مصدر اصطلاحی قرار دادہ شود معنی آن سرد کردن آتش است و ہمین معنی درین کتاب مصدرے خاص بجائے خود قائم و سند ش از ہمین شعر گرفتہ شدہ۔ ولیکن این درست نیست کہ درین مصدر اصطلاحی لفظ چشمہ را داخل کنیم و از سرد کردن آن چشمہ کنایہ گیریم۔ چنانکہ بہار می گیرد۔ (اُردو) (۱) بے رونق کرنا۔ رونق مٹانا (۲) چشمہ آتش کو سرد کرنا۔ مُولّف کی راے کے مطابق (۱) آفتاب کی رونق بڑھانا (۲) آگ بجھانا۔

آب در چیزے افگندن (مصدر اصطلاحی)

صاحبان لغت ازین مصدر عام کنارہ گرفتہ از مصادر خاص بحث کردہ اند استعمال آب در چیزے افگندن و ریختن و کردن بر سہ نوع است

(۱) آب در ظرف آب افگندن معنی حقیقی راست چنانکہ در حوض یا صراحی افگندن۔ (۲) آب در چیزے بدین ضرورت افگندن کہ مقدار آن چیز زیاد شود یا رقیق شود و اثر آن چیز کم گردد چون آب افگندن در شیر یا در باد یا در شربت وغیر ذلک کہ نتیجہ آن در بعض مواقع تا بدغل و ناراستی میرسد۔ (۳) آب در چیزے افگندن۔ رونق دادن آن چیز است چنانکہ آب در چشمہ آتش افگندن (اردو) (۱) پانی بھرنا بقول صاحب فرہنگ آصفیہ کسی چیز میں پانی ڈالنا (۲) پانی ملانا (۳) رونق بڑھانا۔ رونق دینا۔

آب در چیزے بودن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار کنایہ از مغشوش وغیر خالص بودن چیزے بسبب۔ دغلے۔ مُولّف گوید کہ این لازم اصطلاح ماضیہ باشد و بر ہر سہ نوع استعمال حاوی کہ در متعدی این گذشت

عجب است کہ بہار این را از یک معنی مخصوص می کند۔

آب در چیزے ریختن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب در چیزے افگندن است

آب در چیزے کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم دغل و ناراستی بکار بردن (۲) و بقول صاحب سروری کنایہ ازگران فروختن ہم مؤلف گوید کہ مرادف آب در چیزے افگندن است کہ ادعاے صاحب بحر دران داخل است۔ وصاحب سروری کہ معنی تازہ پیدا کردہ است تعمیم را نشاید وعجب نیست کہ از اصطلاح خاص (آب در خبس کردن) و(آب در کالا کردن) این معنی را پیدا کردہ۔ مؤلف با او اتفاق ندارد و او از سند ساکت۔

آب در حلق شکستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم گرہ شدن آب در حلق و بقول بہار کنایہ از بند شدن آب در گلو یعنے آب در مجراے نفس رود و نفس تنگی کند (مرزا طاہر وحید ؎) بدیدہ گریۂ من شد گرہ ز حسرت یار ٭ بدان طریق کہ در حلق تشنہ آب شکست ٭ (اُردو) اُچھو ہونا۔ گلے مین پھندا پڑنا۔ بقول آصفیہ سانس لینے کی نلی مین پانی یا کسی اور چیز کا اٹکجانا۔ جس سے ایک قسم کی کھانسی سی اُٹھے (صبا ؎) بادہ نوشی مین جو زلفِ یار کا ذکر آگیا ٭ حلق مین ایسا پڑا پھندا ہوا اچھو مجھے ٭ بقول امیر اُچھو لگنا بھی کہتے ہین (فقرہ امیر) دوا پیتے وقت ایسا اُچھو لگا کہ مین بے چین ہوگیا،، دلّی مین بقول امیر اُچھو آنا بھی کہا جاتا ہے۔ (نکہت ؎) سخت جانی سے نہ دم لب پہ جفا جو آیا ٭ پیتے ہی آب دم تیغ کو اُچھو آیا ٭

آب در حلق گرہ شدن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار مرادف ماضیہ۔ سندش متعلق
از اصطلاح آیندہ۔

آب در حلق گرہ گشتن (مصدر اصطلاحی)
بہ تحقیق مؤلف مرادف آب در حلق گرہ
شدن و شکستن چنانکہ ظہوری گوید (ے)
در حلق خضر گشتہ گرہ آب حسرتے ٭ دانستہ
است مردنم از آرزوے کیست ٭

آب در حلق شکستن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم مرادف آب در حلق
شکستن۔ بہار ہم ذکر این میکند (کلیم شفائی
ے) در بزم عیش جام طرب نوش کاب خوش
در حلق بدسگال تو چون استخوان نشست ٭

آب در دفتر پیدا شدن (مصدر اصطلاحی)
کنایہ از آب رسیدن دفتر و ضائع شدن آن
چنانکہ ناصر علی گوید (ے) علی شعرم بایران می
برد شہرت ازان ترسم ٭ کہ صائب خون بگرید
آب در دفتر شود پیدا ٭ (اردو) دفتر کا آب دینا

آب در دل شدن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم سرور و انتعاش در دل پیدا شدن
مؤلف حقیر گوید (ے) لب آتش فشان
از منع فریاد م زند آبے ٭ بجاے سوز ما
آب شد ضبط فغان در دل ٭ مخفی مباد کہ کلام
ہندیان سند استعمال نباشد ولیکن طرز
استعمال را نشان دہد کہ خالی از فائدہ
نیست (اردو) خوش دل ہونا۔ دل میں
سرور پیدا ہونا۔

آب در دہان آمدن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار مرادف آب بدہان آمدن باشد
(قاضی نوری اصفہانی ے) مریض عشق تو زہر
اجل چنان نوشد ٭ کہ از تصور آن آب در
دہان آید ٭۔

آب در دہان گردیدن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بدہان
گردیدن است (فغانی ے) چنان پیالہ

دردی کشان لبالب شد ٭ کہ خاک راز
ہوس آب در دہان گردید ٭

(۱۰۹) **آب در دہان گشتن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب بدہان گردیدن باشد چنانکہ
غنی گوید (ے) دیدنا سر گشتگی ہاے مراد
بحر عشق ٭ آب می گردد ز خواہش در دہان
گرداب را ٭ (با قر کاشی ے) ترا از تاب
مے ہرگہ بگردد لب زبان گردد ٭ مرا از لذت
آن آب حسرت در دہان گردد ٭ -

(۱۱۰) **آب در دہن آمدن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب بدہان آمدن باشد چنانکہ در
کلام اوحدی یافتہ شد (ے) چہ آب در
دہن آید نبات را ز لب او ٭ اگر بکام رسد
ذوق آن دہان چو قندش ٭ -

(۱۱۱) **آب در دہن گردیدن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب بدہان گردیدن چنانکہ صائب
گوید (ے) دران گلشن کہ آید در سخن لعل

گہر بارش ٭ ز شبنم آب حسرت غنچہ ہا را در
دہن گردد ٭

آب در دیدہ داشتن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم حیا کردن - صاحب
فرہنگ انجمن آراے ناصری ہمین مصدر
اصطلاحی را در منفی (آب در دیدہ نداشتن)
نوشتہ کہ کنایہ از بے شرم و بے حیا شدن
است (اردو) آنکھ جھکانا - حیا کرنا - شرمانا
(بحر ے) ہم ہین خاموش ادھر آنکھ جھکاے
وہ اُدھر ٭ یار سے سابقہ پہلا ہے ملاقات
نئی ٭ آنکھ مین شرم ہونا بھی کہتے ہین
(مثل) آنکھ مین شرم ہو تو جہاز سے بھاری
ہے - (امیر اللغات) (میر ے) ہو شرم آنکھ مین
تو بھاری جہاز سے ہے ٭ مست کر کے شوخ
چشمی آشوب سا اُٹھاؤ ٭

(۱۱۲) **آب در دیدہ سوختن** (مصدر اصطلاحی)
خشک شدن اشک و بند شدن آن چنانکہ

محتشم کاشی گوید (ے) خواستم پیش رخش چہرہ بشویم بسرشک ٭ آب در دیدہ امراز گرمی آن طلعت سوخت ٭ (اردو) آنسو پی جانا۔ بقول امیر ایسا ضبط کرنا کہ آنسو آنکھ ہی مین خشک ہو جاوین۔ آنسو سوکھ جانا۔ آنسو خشک ہو جانا بھی کہتے ہین۔ (قلق ے) آنسو آنکھونمین گاہ بھر لانا ٭ خوف کے مارے گاہ پی جانا ٭ (میر حسن ے) زمین مین سمایا تحیر سے آب ٭ گئے سوکھ آنسو کنوین کے شتاب ٭۔

آب در دیدہ گردانیدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بچشم گردانیدن است چنانکہ در آملی گوید (ے) چون زدرد کوہکن در بیستون گردید سحاب ٭ صورت شیرین بگرد اندر دان در دیدہ آب ٭ منفی مباد کہ در مصرع ثانی روان بمعنی فی الحال است۔

آب در دیدہ گردیدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب دیدہ گردیدن چنانکہ علوی مؤگوید (ے) از مہر تو آتش بدل خام است ٭ وز شوق تو

مرادف آب بچشم گردیدن باشد چنانکہ غنی گوید (ے) کامیاب از جام وصلت غیر و من از رشک داغ ٭ آب می گردد مرا در دیدہ اور ادر دہان ٭ و ہم برین قیاس است آب اندر دیدہ گردیدن چنانکہ صائب گوید (ے) خیال روے تو تا در کدامین سینہ میگردد ٭ کہ آب حسرت اندر دیدہ آئینہ می گردد ٭۔

آب در دیدہ گذاشتن (مصدر اصطلاحی) پیدا کردن قضا و قدر با چشم پر آب۔ و آب در دیدہ پیدا کردن (شیخ شیراز ے) بگذاشتند مارا در دیدہ آب حسرت ٭ گریان چو در قیامت چشم گناہ گاران ٭ (اردو) قضا و قدر کا۔ آبدیدہ پیدا کرنا۔

آب در دیدہ گشتن (مصدر اصطلاحی) مرادف

آب گشتہ در دیدہ طاس ٭

آب در دیدہ ندارد (مقولہ) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب در چشم ندارد۔ بہار ہم ذکر این می کند۔

آب در زیر جامہ کسے ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ انندراج مضطر و سراسیمہ کردن۔ مؤلف گوید کہ سراسیمہ کردن کسے را۔ صاحب انند این مصدر اصطلاحی را بحوالہ بہاری نویسد و در بہار عجم (آب در زیر جامہ خواب کسے ریختن) است مؤلف را سندے بدست نیامد و صاحب انند سندے کہ پیش کردہ (آب بزیر کسے سرد اون) است کہ گذشت۔ (اُردو) پریشان کرنا بے قرار کرنا

آب در زیر جامہ خواب کسے ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف ماضیہ

آب در سبد کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم از کتاب امر بیہودہ ہے فائدہ

نمودن (ظہوری ۵) آوردن نہال بیخودی بار ٭ صبر آمد و آب در سبد کرد ٭ این مرادف (آب بپیرو یزپمودن) است

آب در سراب خوردن (مصدر اصطلاحی) ضبط تشنگی کردن و آب نخوردن چنانکہ ظہوری گوید (۵) از ظہوری است تشنگی سیراب کہ چو من در سراب آب خورد ٭ (اُردو) پیاس مارنا۔ بقول آصفیہ تشنگی کی برداشت کرنا۔

آب در سر آمدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار بسر وقت کسے رسیدن کہ مرادف آب اندر سر آمدن باشد سندے کہ بہار پیش میکند (آب اندر سر آمدن) است کہ گذشت۔

آب در سر دارد (مقولہ) بقول صاحب بحر عجم ضعیف و گداز انست (۲) مؤلف۔ گوید کہ آب در سر مرضے است و مبتلاے آن ہمین مقولہ صادق می آید کہ بیمار این مرض خیلے ناتوان می باشد و عجب نیست کہ ماخذ این

ہمان مرض باشد (اُردو) ضعف دماغ رکھتا ہے
(۲) سر مین پانی آگیا ہے

آب در شراب کردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار عجم ادخال آب در بادہ کردن (ابوطالب کلیم ؎) با ہمہ دریا کشی مستی نمی دانم کہ چیست ؎ گر از لبِ بے تو آبم در شراب ناب کرد مؤلف گوید کہ (آب در شراب کردن) متعلق است از مصدر عام (آب در چیزے کردن) کہ گذشت

آب در شکر دارد (مقولہ) بقول صاحب بحر عجم گداز و ناتوان۔ مؤلف۔ گوید کہ این مشتق باشد از مصدر اصطلاحی کہ می آید۔ (اردو) گھل گیا ہے۔ مضمحل ہو گیا ہے (مصحفی ؎) غم مین تیرے راحت و آرام سے جاتے رہے ہے گھل گئے ایسے کہ ہم ہر کام سے جاتے رہے ؎

آب در شکر داشتن (مصدر اصطلاحی) صاحب فرہنگ انجمن آرا ے ناصری گوید کہ می گدازد و شکر در آب دارد۔ کنایہ از گداختن است۔ مؤلف این کتاب عرض می کند کہ (می گدازد و شکر در آب دارد) معنی مصدری نیست (بدل ؎) شرم بے وردی پری در طبع مینا پرورد پنہانی از نالہ شدنے در شکری دارد آب ؎ (اُردو) گھلجانا۔ ناتوان ہو جانا۔ سند کے لیے دیکھو مقولہ ماضیہ۔

آب در شیر داخل کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم فریب دادن کسے را (اُردو) فریب دینا۔

آب در شیر داشتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب ناصری کنایہ از اظہار موافقت نمودن و در دل منافق بودن (اُردو) منھ پر کچھ اور پیٹھ پیچھے کچھ رہنا۔ منھ پر اور پیٹھ پیچھے اور ہونا۔ منھ کا میٹھا پیٹ کا کھوٹا ہونا (نصیر ؎) منھ پر تو اور ہین وہ اور پیٹھ پیچھے ہین اور ؎ مشتاق دیدہ ہووے کون آیینہ رخان کا

آب در شیر ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف آب در شیر داخل کردن و مؤلف گوید کہ از (آب در چیزے ریختن متعلق) ابوطالب کلیم گوید (ے)

ازو آموخت دل آئین تروید
کہ می ریزد شبنم آب در شیر

آب در شیر کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب در شیر داخل کردن صائب (ے)

جریمی چہ برین داشت در گوش ترا
کاب در شیر کند صبح بنا گوش ترا

آب در شیشہ کردن (مصدر اصطلاحی) بقول خان آرزو رنگیست نیم سبز نباتی مرادف آب اندر شیشہ۔ در بعض نسخہ ہاے مطبوعۂ چراغ ہدایت بعوض این (آب اندر شیشہ) نوشتہ و مؤلف گوید کہ آخر الذکر صحیح باشد۔

آب در غربال (اصطلاح) غربال بفتح اول ست۔ صاحب ریف این اصطلاح بر کلام شیخ شیراز قناعت می کند (ے)

قرار بر کف آزادگان نگیرد مال
نہ صبر در دل عاشق نہ آب در غربال

مولف گوید کہ (۱) کار بے نتیجہ و بے فائدہ را (آب در غربال) توان گفت ولیکن شیخ شیراز استعمال این در معنی اصطلاحی نکردہ است۔ و (۲) شیرمندہ و منفعل را ہم کہ قطرہ ہاے عرق انفعال از و ریزد۔ سندش در (آب در غربال کردن) می آید (اردو) (۱) بے فائدہ اور بے نتیجہ کام۔ (۲) آب آب شرمندہ منفعل۔

آب در غربال ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم کار بے فایدہ کردن است یعنے مرادف آب بہ پرویز پیمودن۔

آب در غربال کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بہ پرویز پیمودن (محمد علی رایج (ے)

ناز چون بر زور زد
آتشین او نقاب
شرم خوبان را بہ رقع
آب در غربال کرد

مؤلف۔ گوید کہ

(آب بپرویزیمودن) بقولش۔ از کتاب امر بیہودہ و بیفائدہ کردن است اگر (آب در غربال کردن) را ہمین معنی مخصوص کردہ شود چنانکہ صاحب بحر عجم می کند معنی شعر لطف خیز نباشد بعضے گویند کہ درین شعرا ر ستعمال (آب در غربال کردن) بمعناے حقیقی باشد۔ یعنے شاعر بر قع را غربال قرار دادہ است کہ قطرہ ہاے آب خجالت از برقع بیرون چکیدہ و فاعل آن شرم است۔ در رائے مؤلف۔ این شعر سند آب در غربال کردن نباشد بلکہ سند (آب در غربال) است کہ گذشت اندرین صورت جسم خوبان را غربال قرار دادہ شود و از قطرہ ہاے عرق شرم کہ در برقع از بدن شان فرو ریخت۔ خوبان را آب در غربال توان گفت و ہر کہ خوبان را درین حالت آورد۔ شرم است۔ خلاصہ شرم بے پردگی خوبان را منفعل کرد پس آب در غربال کردن۔ عرق ریز کردن۔ یعنی منفعل کردن ہم میتوان گرفت (ا ر و) آب آب کرنا۔ یعنی خفیف اور شرمندہ کرنا (بحر) کیا ہے موتیون کو آب آب دانتون نے کرے گا سیم کو سیماب سیمتن کا رنگ ؛

آب در غربال نگاہ داشتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب ناصری کنایہ از کار محال و ممتنع و بے فائدہ بسیار عجب است کہ او بر بمعنی از ہمان کلام شیخ شیراز سند گیرد کہ در (آب در غربال گذشت) مؤلف۔ گوید کہ معنی حقیقی الفاظ این اصطلاح تقاضاے آن می کند کہ کنایہ از کار ممتنع و ناممکن کردن است یعنی مرادف (آب از آتش بر آوردن)

آب ورکالا کردن (مصدر اصطلاحی۔) بقول صاحب بحر عجم چیز زبون را خوب نمودن از راہ فریب تا بنرخ گران فروخت شود و بقول بہار (۲) قیمت زیادہ از ارزش گفتن

(سلیم ؎) راستی را کردہ ام سرمایۂ بازار خود ۔ کار آتش می کند آبے کہ در کالا کنم ۔ در رے

مُولّف ۔ سند ۔ مؤید معنی اول است (اُردو) بری چیز کو اچھی ظاہر کرنا ۔

آب در گرہ زدن (مصدر اصطلاحی)

(۱) بقول صاحب بحر عجم کار ممتنع را ممکن ساختن (۲) وبقول صاحب فرہنگ انندراج کنایہ از امر لغو کردن (۳) بہار این را قریب بمعنی آب بر سیمان بستن گوید کہ بقول تلاش امر محال کردن است ۔ (صائب ؎) تا بکے پوشیدہ از ہم صحبتان ساغر زدن ۔ در گرہ تا چند آب خویش چون گوہر زدن ۔ **مُولّف** گوید کہ کنایہ از ارتکاب امر بیہودہ و بے فائدہ باشد و نتیجہ ۔ تلاش امر محال کردن ہم ۔ سند صائب ۔ معنی اوّل را مؤید نیست ۔

آب در گریہ کردن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم و بہار کنایہ از گریہ ساختہ کردن یعنی بہ تصنع گریستن (ظہوری ؎) شوق بعلم نکرد محتسبے ۔ آب در گریہ می کنند بران ۔ **مُولّف** گوید کہ (گریہ کردن) استعمالے است کہ صاحب بہار عجم مغیش اشک نخستین نوشتہ و از کلام صائب سند ہم آوردہ کہ مماوست ولیکن ۔ **مُولّف** را از انحصار این معنی اتفاق نیست چرا کہ گریستن بمعنی فریب دادن و حیلہ نمودن و چاپلوسی کردن ہم آمدہ ۔ کذا فی بحر العجم ۔ و صاحب بہان گوید کہ گریس بمعنی مکر و حیلہ و فریب و چاپلوس باشد پس بخیال **مُولّف** ۔ گریہ کردن ہم با اشک ریختن مخصوص نباشد بلکہ بر ہمہ معانی گریستن شامل باشد کہ مادّہ گریستن و گریہ کردن یکے است و (آب در گریہ کردن) کنایہ باشد از تہمت کردن و ہمین معنی مقصود شاعر ابدستی ادا میکند (اُردو) دیکھو آب بر آتش می ہا فنا تہمت کرنا اور غلط مشہور کرنا اور غلط شکایت کرنا ۔ تینوں قریب قریب ایک ہیں ۔ اُردو میں

رونا۔ شکایت کرنے کے لئے بھی کہا جاتا ہے ساختگی اور بناوٹ کے معنی فارسی مین لفظ آب کی شرکت سے پیدا ہوتے ہین کچھ عجب نہین کہ بہار نے محاورہ اردو کے مطابق اگریۂ ساختہ کردن کہا ہو۔ لیکن یہ معنی اسی حالت مین صحیح ہو سکتے ہین جب کہ گریہ کردن کے معنی فارسی مین بھی مثل اردو کے شکایت کرنے کے ہون۔

آب در گل (مصدر اصطلاحی) کنایہ از آباد و خوش وطراوت در سرشت و نہاد دارندہ (نا ۵) امید گنج گہر آب در گلم دارد ٭ زترکتاز محبت اگر خراب شدم ٭ (اردو)۔ آباد۔ خوش۔ تر و تازہ۔

آب در گلو شکستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم گرہ شدن آب در گلو یعنی مرادف آب در حلق شکستن صاحب فرہنگ انندراج بذیل (آب شکستن در گلو)

سندے از کلام شاد پیش می کند (شاد ۵) یکبارہ نبارد ابر و باران بحیات ٭ تا نشکند آب در گلو طفل نبات ٭ **مؤلف**۔ گوید کہ ازین سند استعمال ظاہر است کہ اگر در آخر مصرع ثانی لفظ (را) محذوف نگیریم اصطلاح (آب در گلو شکستن کسے) پیدا می شود۔

آب در میان (اصطلاح) باضافت تاے جوے کہ در میان دو کس یا دو چیز حائل باشد چنانکہ شیخ شیراز گوید (۵) وقتے در آبے در میان دستے و پایے می زدم ٭ اکنون ہمان پنداشتم دریاے نایاب را ٭ (اردو) وہ دریا جو بیچ مین حائل ہے

آب در میان بودن (مصدر اصطلاحی) حائل بودن دریا در میان دو کس یا دو چیز چنانکہ خسرو گوید (۵) ہزار بار بکوے تو بگذرم روزے ٭ اگر ز اشک خودم آب در میان نبود ٭ (اردو) ندی یا دریا کا حائل ہونا

آب درمیان داشتن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مغشوش بودن در آب وتحقیق مؤلف متعدی از مصدر گذشتہ یعنی حائل داشتن چیزے درمیان۔ بسیار عجب است کہ بہار۔ ادعاے خود را از کلام خالص سند گیرد کہ متعلق بمصدر (آب درمیان داشتن چیزے) است کہ می آید خلاصہ اینست کہ۔ ادعاے بہار آب یا دریا وارد (اردو) دریا یا ندی کا حائل رکھنا وغیرہ اُردو مین نہین کہا جاتا بلکہ لازمی معنون ہی مین مطلب ادا کیا جاتا ہے۔

آب درمیان داشتن چیزے (مصدر اصطلاحی)۔ بقول صاحب بحر عجم کنایہ از غش آلود بودنش صاحب بحر عجم ہمان سند بہار را کہ در اصطلاح ماضیہ ذکر شد سند این می گرداند وہو ہذا (ے) ہر کہ گوید کہ مے زیان دارد۔ سخنش آب درمیان دارد۔ (اُردو) غلط ہونا۔ جھوٹ ہونا۔ بے اصل ہونا۔ بے بنیاد ہونا۔ راستی نہ رکھنا۔

آب درمینا کردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف آب در بادہ کردن (کلیم) اشک میریزم بخون ہر گاہ شوق از حد گذشت چون شود بدمست مہمان آب درمینا کنم۔

آب درنالہ آمدن (مصدر اصطلاحی) (۱) بلند شدن صداے آب چون در دریا یا جوے یا نالہ سنگ ہا واقع شود بروے آب آوازے پیدا شود چنانکہ بدیل گوید (ے) ہم نواے کوکہ از ما واکشد درد دلے۔ آب ہم درنالہ می آید بذوق کو ہسار۔ (۲) بمعناے حقیقی آمدن آب درنالہ (اُردو) پانی کی آواز بلند ہونا۔ (۲) نالہ مین پانی آنا

آب درنظر داشتن (مصدر اصطلاحی) در مشاہدہ بشکل آب نظر آمدن چنانکہ سراب (بیدل ے) انفعال از ہستی ما برندارد مرگ ہم۔ خاک اگر گردیم آبے در نظر داریم ما

* (اُردو) پانی کا دھوکا ہونا سراب نظر آنا۔

(۱۲۳) **آب در نظر زدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بر چہرہ ریختن چنانکہ بیدل گوید (ے) از بسکہ زد خیال توام آب در نظر * مژگان شکستہ ام زرگ خواب در نظر *

(۱۲۴) **آب درون ہاون کوفتن** (مصدر اصطلاحی) مرادف (آب بہر و یزن ہمیودن) باشد چنانکہ مولوی معنوی می فرماید (ے) درون ہاون شہوت چہ آب می کوبند * چو آب و نان بنماید زلاف پیمائی *

(۱۲۵) **آب در ہاون سائیدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف ماضیہ (رضا قلی ہدایت۔ صاحب ناصری) (ے) زنہار مبند باد در چنبر * بیہودہ مسائے آب در ہاون * (خسرو ے) بے علم دین ہمین چہ طمع داری * در ہاون آب خیرہ چرا سائی *

آب در ہاون سودن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بہر و یزن ہمیودن۔ (قدسی ے) شکایت فلک آبگون چہ سود دہد * نسودہ ہیچ خردمند آب در ہاون *۔

آب در ہاون کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ

آب در ہاون کوفتن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف ماضیہ (حکیم سنائی ے) یگانہ عالمی باللہ چہ گویم بیش ازین زیرا * ہمان آبست اگر کوبی ہزاران بار در ہاون *

آب دریا بکیل مشت می پیماید (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این میکند فارسیان چون کسے را در امر لغو مرتکب بینند این مثل میزنند (اردو) اوقات ضائع کرتا ہے ہوا مٹھی مین بند کرتا ہے (دیکھو آب بہر و یزن ہمیودن)۔

آب دریغ داشتن (استعمال) بقول

صاحب فرہنگ انندراج۔ کنایہ از باز داشتن آب و صاحب بحر عجم دریغ داشتن را مضایقہ نمودن نوشتہ (اردو) پانی دریغ کرنا

آب وزد (اصطلاح) بلا اضافت ثالث وضم دال مہملہ بقول صاحبان بحر عجم و بہار عجم (۱) جائے کہ آب دران پنہان جاری باشد از عالم کاریز کہ ازان آب بخانہا و باغیچہ ہائے غیر ہم میرسد (طغرا ۵) شو و گر آب وزدش بستہ یکدم ۔ نماید چشمۂ آیینہ بے نم ۔ (اردو) زمین دوز نہر۔ نہر مخفی (مؤنث) (۲) ظرفے است تنگ سر کہ در اسفل آن روزنہائے تنگ باشد چون آب دران کنند و سرش بند سازند آب ازینا فذش برنیاید و چون دہانش بکشایند آب ریختن گیرد (فصاحت خان راضی ۵) چو آب وزد ہر آنکس بزور غیر جہد ۔ زبان دراز ی او پر زباد از دہن ست (اردو) پنچورا (مذکر) (۳) مغاکے کہ آب دران بسیار عمیق باشد و بآہستگی بگذرد (ظہوری ۵) فرو رفتہ دریا بجلقوم وے ۔ کہ دید آب وزدے چو خرطوم وے ۔ (اردو) عمیق گڑہا جسکا پانی بآہستگی جذب ہوجاے۔ (۴) جاے کہ آب دران فرو رود و گم شود و این در ایران زمین اکثر در توے خانہا باشد (طغرا ۵) بود چشمہ سارمہ و آفتاب ۔ مکین آب وزد محیط سراب ۔ بہار ہم ہمین سند را پیش می کند کہ مطابق مینماید ۔ (اردو) پنچور زمین (۵) ابر (اردو) بادل۔ ابر (مذکر)

آب وزدیدنِ زخم (مصدر اصطلاحی) با اضافت نون بقول صاحب بحر عجم تازہ شدن زخم (صائب ۵) آشکارا سینہ بر تیغ شہادت می زند ۔ زخم عاشق آب وزدیدن نمی داند کہ چیست ۔ (اردو) زخم کا پانی چرانا (نکہت ۵) جراحت خوردہ کسکی تیغ وزدیدہ نگہ کا ہے جو ضبط اشک سے زخم جگر پانی چراتا ہے ۔

آبدست (اصطلاح) بقول صاحب بہار عجم (۱) باضافت۔ آبے کہ بدان دست و روشستہ باشند۔ بکثرت استعمال اضافت ساقط شد (طالب آملی ؎) چو آب دست او گوہر فشاند ٭ شود مشتے عرق دریا ز گوہر ٭ (معزی ؎) آبدستت ہمہ بر روے کشیدے چو گلاب ٭ خاکپایت ہمہ در زلف دمیدے چو عبیر ٭ (اردو) ہاتھ منھ کا دھوون۔ (مذکر)

(۲) بے اضافت بقول بہار آبے کہ ازان وضو کنند و مجازاً بمعنی وضو۔ صاحب بحر عجم ہم معنی آخرین را ذکر کند۔ و بقول صاحب برہان وضو ساختن۔ (مولوی معنوی ؎) خیال یار شد قبلہ نمازم ٭ ز اشک رشک او شد آبدستم (کمال خجندی ؎) نماز عید خواہم کرد ہان ساقی بیار آبے ٭ برائے آبدست ما بابریق قدح شویان۔ (اردو) وضو کا پانی۔ وضو (مذکر) وضو کرنا۔

(۳) بے اضافت بقول بہار و صاحب برہان مجازاً بمعنی استنجا کردن۔ مؤلف گوید کہ آبدست بمعنی استنجا ہم باشد۔ اگر گویم کہ "او سلیقۂ آبدست ندارد" درین مقولہ معنی صاحب برہان درست می شود و اگر گفتہ شود کہ "او آبدست می کند یا می گیرد" معنی آخر الذکر مقصود باشد (اردو) طہارت (مونث)۔ آبدست کرنا طہارت کرنا (فقرہ امیر) اُنکو تو ابھی آبدست کا بھی سلیقہ نہین ہے" بقول امیر ہندی مین آبدست اس پانی کو بھی کہتے ہین جس سے قضاے حاجت کے بعد طہارت کی گئی ہو۔ (رشک ؎) کیفیّت اور اور تیرے میکدے مین ہے ٭ آب عنب کو جاتے ہین آبدست مست ٭ بقول امیر اس جگہ پر آبدست کا پانی زیادہ مستعمل ہے اور صرف آبدست۔ کم آبدست کرنا اور آبدست لینا بھی اردو مین کہا جاتا ہے (دیکھو امیر اللغات)

(۴) باضافت ثالث بقول صاحبان بحر عجم و بہار خوبی و لطافت و قوّت دست (کمال فہم) ؎ کہ بست آن نقش عارض آفرین با دہ کہ آب دست از وے آشکار است ۔ ❊ **مؤلّف**۔ گوید کہ ہمین معنی بے اضافت ہم آمدہ چنانکہ نظامی گوید (؎) چنان در کار بودش آبدستے ❊ کہ بر آب از لطافت نقش بستے ❊ صاحب برہان گوید کہ بے اضافت بمعنی کاریگرے کہ دست او در کارہا باطراوت و چالاک باشد (اُردو) ہاتھ کی صفائی ۔ وہ کاریگر جس کا ہاتھ صاف اور منجا ہوا ہو۔ مشاق اور چالاک کاریگر بھی کہتے ہین :۔

(۵) بے اضافت بقول صاحبان برہان و بحر عجم زاہد۔ پاک دامن و بقول صاحب دہی پرہیزگار (اُردو) زاہد پاک دامن۔ خالص یا سچّی پرہیزگاری۔

آبدست از کسے گرفتن (مصدر اصطلاحی) کسے را آمادہ کردن برین کہ او از دست خود سامان وضو مہیّا کند و آبے کہ از دست می چکد بگیرد و بخورد پس آبدست از کسے گرفتن بمعنائے دیگرے را بر اعتراف بزرگی خود آمادہ کردنست و در ایران رسم کہنہ ایست کہ چون صوفیان بدربار شاہ در آیند شاہ از سر تعظیم و خلوص آفتابہ بدست خود می گیرد تا صوفی را از وضو فارغ می کند و پس ازان قطرہ ہائے آب کہ از دست صوفی چکد شاہ بدست گیرد و بر چشم و روے خود مالد و چیزے ازان بخورد و این طرز عمل علامت کمال تعظیم صوفی است فارسیان برین موقع گویند کہ فلان صوفی آبدست از شاہ گرفتہ یعنی کار آبدست از شاہ گرفتہ محسن تاثیر ذکر این میکند (؎) بجز تیغت نباشد چارۂ رنجوری عشقت چو آن صوفی کز اخلاص آبدست از شاہ می گیرد ❊ بہار بستہ ہمین یک شعر مصدر (آب

دست کسے گرفتن) پیدا کردہ است و گویند کہ آن از کمال اعتقاد و بزرگی آن شخص بود۔ فتاؔل (اردو) کسی سے اپنے ہاتھ پاؤں دھلوانا یعنی خدمت لینا۔ تعظیم و بزرگی کرانا۔

آبدستان (اصطلاح) بدون اضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) آفتابہ و ابریق (۲) بقول صاحب جہانگیری آفتابچی کہ آفتابہ دار باشد (حکیم خاقانی ؎) آسمان آورد زرین آبدستان آفتاب ٭ پشت خم پیش سران چون آبدستان آمدہ ٭ (اردو) (۱) آفتابہ (۲) آفتابہ لیکر کھڑا رہنے والا۔ ہاتھ منھ دھلانے والا۔ خدمتی۔

آبدستان دار (اصطلاح) بدون اضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم آفتابچی و آفتابہ دار (اردو دیکھو نمبر (۲) اصطلاح گذشتہ۔

آبدست بر روے کشیدن (مصدر اصطلاحی) کمال بزرگی کردن۔ ذکر این بفضمن (آبدست از کسے گرفتن) گذشت (میر معزی ؎) آبدستت ہمہ بر روے کشیدے چو گلاب ٭ خاکپایت ہمہ در زلف دمیدے چو عبیر ٭ (اردو) کمال بزرگی کرنا۔ کسی بزرگ کے ہاتھوں کا دھووں لیکر منھ پر مل لینا۔

آبدست بودن (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت ثالث قوت و قدرت بودن کسے را بر صناعی سندش در (آبدست) بر نمبر چہارم گذشت (اردو) ہاتھ منجا ہوا ہونا۔

آبدست دان (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم مرادف معنائے اول آبدستان۔

آب دست شو (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم کہ بذیل آبدست میفرماید غسالۂ دست و پا۔

آب دست کسے (استعمال) باضافت ثالث آبے کہ از دست کسے حاصل شود چنانکہ

کمال خجند گوید (ے) علاج درد دل ما نزلست
اے ساقی ۔ کز آب دست تو بوے گلاب
می آید ۔

آبدست کسے گرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم کمال بزرگی کسے کردن است۔ صاحب فرہنگ انندراج ہم ذکر این می کند وسندش ہمان است کہ در (آبدست از کسے گرفتن) گذشت۔ فتالؔ۔ (اردو)۔ کسی کی کمال بزرگی کرنا۔

آبِ دست کنن (اصطلاح) باضافت ثالث و کاف تازی مفتوح بقول صاحب بحر عجم آبیکہ بکاوش از زمین برارند و آن در اراضی ریگستان معمول است (شفیع اثر در ہجو حمام گوید ے) بناخن طاس آبی از تہ گرد چو آبِ دست کنن باید برآورد (اردو) وہ پانی جو ریگستان مین ہاتھون سے ریت ہٹا کر حاصل کیا جاتا ہے۔ اکثر دریاؤن کے کنارون پر بھی یہی عمل کیا جاتا ہے۔ جہان کہین پانی کی سوت سطح زمین سے متصل ہوتی ہے اور ریت کی وجہ سے زمین بالکل نرم اور بھربھری ہوتی ہے وہان کسی آلہ چوبی یا آہنی کے استعمال کی ضرورت نہین واقع ہوتی صرف ہاتھون ہی سے کام نکل آتا ہے۔

آبدستہ (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انندراج کہ بذیل آبدستان ذکر کردہ مرادف آبدستان باشد۔

آبدسدان (اصطلاح) بفتح دال مہملہ بقول صاحب جہانگیری کہ بذیل آبدستان نوشتہ مرادف آبدستدان باشد۔

آبِ دل (اصطلاح) باضافت ثالث و کسر دال مہملہ بقول صاحب فرہنگ انند (۱) سوز دل (۲) محبت (۳) روش۔ بہار گوید کہ (۴) مرادف آب چشم است (اردو) (۱) سوز دل مذکر (۲) محبت و الفت (مونث)

(۳) روش (مؤنث) چال چلن (مذکر) (۴) اشک (مذکر) (آتش ۱) فغان و آہ سے ہے سوز دل عیان ہوتا ہے دلیل آگ کے ہونیکی ہے دھوان ہوتا ہے (ظفر ۲) محبت چاہیے باہم ہمین بھی تمھین بھی ہو خوشی ہو اس مین یا ہو غم ہمین بھی ہو تمھین بھی ہو (آتش ۳) الفت جو زلف سے ہے دل داغدار کو ہے طاؤس کو یہ عشق نہو گا سحاب کا (آتش ۴) اُس ماہ کی فرقت مین جو تارے نکل آئے ہے تار و نسے سوا اشک ہمارے نکل آئے

آبِ دماغ (استعمال) باضافت ثالث وکسر دال مہملہ بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بینی باشد (اشرف ۵) بر سر ہم بسکہ بندد شمع سان آب دماغ ہر کرا بینی چو فیل الکون بود خرطوم دار

آبِ دمِ تیغ (اصطلاح) باضافت ثالث وخامس بقول بہار کنایہ از تیزی دم تیغ است (ابو طالب کلیم ۵) آب دم تیغت چو بخارا طرگذرانم خمیازہ کند بازیب زخم کہن را (اسیر کاشی ۵) این چہ آتش بود کز آب دم تیغ تو خاست کز مزار کشتگان یک کمرہ بالا آتش ست (اردو) دم تیغ کی آب۔ اور آب دم شمشیر بھی کہا جاتا ہے (فی البدیہ نظم طباطبائی ۵) اُسنے جب دیکھا لگا کر دانت پر تلوار کو آب گوہر ملگئی آب دم شمشیر مین۔

آب دم دار (اصطلاح) باضافت ثالث و فتح دال اول بقول صاحب بحر عجم آبے کہ ہوا بآن نرسیدہ باشد وبقول بہار آفتاب ہم بران نتابد کہ دیر ہضم باشد صاحب فرہنگ انندراج این را آب نفاخ گوید وبقولش (۲) آب خوش نیز۔ مؤلف۔ گوید کہ استعمال این بمعنی دوم بنظر نیامدہ وصاحب اند کہ حوالہ بہار عجم دہد بجاے خود نیست (مرزا سعید اشرف ۵) ازان دل آرزوِ زخم دمبدم دارد

کہ آب تیغ بُرندا ست گرچہ دم دارد ۔ ہلاروی
وہ پانی جو سایہ مین ہوا و رجس پر ہوا کا گذر نہو۔
امیر نے آب دیر بہ ضم کا ذکر بعینہٖ لفظ آب
فرمایا ہے ۔

آبدن (اصطلاح) بفتح دال مہملہ بقول
صاحب فرہنگ انندراج بحوالہ فرہنگِ
فرنگ مخففت آبدان ۔

آب و ندان (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحبان بہار عجم و شمس اللغات و فرہنگ
انندراج (۱) احمق و گول و باصطلاح قمار
بازان حریف زبون و نادان (انوری ؎)
آبندان حریف آوردی ٭ رایگان از تو کے
تواند جست ۔ (ولہ ؎) حاسدت با تو اگر زد
عداوت بازد ٭ آبدندان ترا ز دکس نتوان
یافت ببازد ٭ (اُردو) احمق ۔ نادان (کیف ؎)
ایکدم آپ مین آئین تو بڑے احمق ہین ٭
کس پرستان مین رہا کرتے ہین دیوانہ عشق ٭
(۲) ضعیف و ناتوان و مغلوب (سلمان
ساوجی ؎) دست ز رنجشت ازان کان
در دہان انداخت خاک ٭ بحر بر دل را
حریف آبدندان یافتہ است (طالب آملی
؎) ہے بنزد کمانِ تو رزم شانہ بپہر ٭ خہے
بہ پیش زبانِ تو آبدندان تیغ ٭ (اردو)
ضعیف ۔ ناتوان ۔ مغلوب (آصفیہ ؎)
چال ہے مجھ ناتوان کی مرغ بسمل کی تڑپ
ہر قدم پر ہے گمان یان رہ گیا واں رہ گیا ٭
(۳) نوعے از حلوا و مجازاً بمعنی شیرینی ہم ۔
(وصال شیرازی ؎) مرا پیری جوان بخت است
و من طفل زبان دانش ٭ شکستہ زان ہمے گیرم
کہ نغز آید ز طفلانش ٭ درست این نقل من
نقلیست کش اشکستہ بہ باشد ٭ بلے این آبدندانست
و باشد ہا ب دندانش (تاثیر ؎) شکر بادام
او تنگی کشیدہ ٭ متاع آبدندان آب
دیدہ (اُردو) حلوے کی ایک قسم (حلوا سُنکر

ـ شیرینی اور مٹھائی (مؤنث) (۴) نوعے
از انار و امرود و مطلق میوۂ لطیف کہ متصاعد
دندان نشود (شفائی ؎) چون چقندر نوعے
مسکین نمی بیند بخواب ٭ سخت از وے آزردہ
آبدندان مضحک است ٭ (منیر در ہجو ؎)
دردلش ذوق میوہ چندان است ٭ کز حریفان
آبدندان است ٭ (اُردو) انار اور امرود
کی ایک قسم اور مطلق میوہ ۔ گھلا ہوا میوہ (مذکر)
(۵) مضبوط ۔ (ظہوری ؎) آبدندان حریف ما
شدہ است ٭ طالعم خوش رقابتے دارد ٭ (اُردو)
قوی ۔ زور آور ۔ زوردار ۔
(۶) موافق (خاقانی ؎) تو خود را از سر غرت
قفاے خاکیاں شان زن ٭ ہوا را از زبیٰ دندان
حریفِ آبدندان شو ٭ (اردو) موافق ۔
(۷) شجر و گیاہ (اُردو) درخت ۔ جھاڑ (مذکر)
گھاس (مؤنث) ۔ (اسیر ؎) وہ کون ہے جسے
نعم البدل نہیں ملتا ٭ درخت میں نہ رہے
گل تو میوہ دار ہوا ٭ (ولہ ؎) اے دل دوا
ہو کیا مرضِ اہل دید کی ٭ بوٹی قبا کی گھاس
نہیں ہے خرید کی ٭
(۸) آبِ دندان باضافت ثالث ۔ برق و
تیزی و صفائی دندان (حکیم نزاری قہستانی
؎) بیا و بوسہ بدہ زان دہان خندانت ٭
کہ در دلم زدہ آتش بآب دندانت ٭ (اُردو)
دانتوں کی صفائی ۔ تیزی (مونث) ۔ آبِ
دندان بھی اردو میں کہا جاتا ہے (رشک ؎)
صفاے آب دندان دیکھ کر کٹ کٹ گئے
موتی ٭ نئے جوہر دکھائے آپ نے تیغ
تبسم سے ٭ ۔
(۹) آبدندان بلا اضافت نوعے از نان ۔
(مخلص کاشی ؎) باشتہا خورش ناگوار
آسان است ٭ قسم بذالقہ حرص آبدندان
است ٭ (اردو) روٹی کی ایک قسم (مؤنث)
(۱۰) چیز مفت ۔ رایگان (اُردو) مفت کا مال (مذکر)

(۱۱) گناہ (اُردو) گناہ (مُذکّر)

(۱۲) سِحر (اُردو) جادو (مُذکّر) (آصفیہ ۵)
سوتے ہین فتنۂ خوابیدہ کی صورت معشوق ٭
جاگتے ہین یہ جگائے ہوے جادو کیطرح ٭

(۱۳) آبدندان شدنِ کسے (استعمال) قوی شدن دندان کسے است سندش از کلام ظہوری در آب دندان بزیر (۵) گذشت (اُردو) قوی ہونا کسی کے

آبِ دندان شکن (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم آب بسیار سرد (یحییٰ کاشی ۵) گرت ہست در سردی آن سخن ٭ بیاشام این آب دندان شکن ٭ (اُردو) نہایت سرد پانی (مُذکّر) ۔

(۱۴) آبدندان گشتن (مصدر اصطلاحی) بے اضافت خندیدن بوضعے کہ دندان بنماید و این علامت احمقی است (بابا فغانی ۵) تا بکے خندیدن و دل گرمی افزودن چو شمع ٭ آبدندان گشتن و آتش زبان بودن چو شمع ٭ (اُردو) دانت نکالنا ۔ بیہودہ طرح سے ہنسنا ۔ (میر سوز ۵)
سُن سوز عبث دیکھ کے حیران ہوگا ۔ حور و نگا
جمال ٭ دل زلف مین الجھیگا پریشان ہوگا ۔
مت لے یہ وبال ٭ یہ چال بری ہے تجھ سے
نبھنے کی نہین ۔ آمان کہا ٭ ہنستا ہے کیا بہت
پشیمان ہوگا ۔ مت دانت نکال ٭

(۱۵) آب دویدن بہ دل (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت کنایہ از تقویت دادن آن و بہار محض آب دویدن را ذکر می کند و از تعریف آن ساکت سندے کہ از کلام ملاشانی مکلو آورد آب بدل دویدن راست و بر ہمین قیاس آب بجگر دویدن و بجان دویدن ہم (۲) محض آب دویدن معنی حقیقی را باشد یعنی روان شدن آب بہ تیزی اگرچہ استعمال این در کلام متقدمین بنظر نیامدہ ولیکن از متاخرین تصدیق این معنی میشود ۔ (ملاشانی مکلو ۵) مے خیال تو مخمور وصل را بجگر ۂ چنان

دوا کہ بدل آب ناشتا بدہ ۔ (اردو) دل کو قوت دینا ۔ قوت بخشنا ۔

آبِ دہان (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم و بہار خیو کہ از دہان بیفگنند (کذا فی خبند ۵) انچہ ضائع شود با زلبت ۔ بمرج آبِ دہان و دشنام است ۔ (اردو) آب دہن لعاب دہن ۔ (مذکر) (وزیر ۵) تربت پدری آب دہن یار نے پھینکا ۔ بھولا نہ پس مرگ وہ مجھ تشنہ دہن کو ۔

آبِ دہان خوردن (مصدر اصطلاحی) اضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انند بحوالہ شرح قران السعدین کنایہ از تحمل کردن باشد صاحب غیاث ہم ذکر این می کند (اردو) غصہ پینا ۔ (ظفر ۵) ہم تو پی جاتے لہو دشمن کا پر کچھ سوچکر دلمیں اپنے غصہ پیا اے شنگر پی گئے ۔

آبِ دہان فرو بردن (مصدر اصطلاحی) **آبِ دہان فرو خوردن** باضافت ثالث تحقیق مؤلف مترادف آب دہان خوردن باشد صاحب بحر عجم بذیل (آب دہان) می فرماید کہ استعمال آب دہان با لفظ فرو خوردن و فرو بردن است بہار بضمن (آب دہان) گوید کہ ہر دو محاورہ ضعیف باشد (خسرو ۵) صفت تیغ کہ با حسن پیامش گوید ۔ کہ ز بہر تو فرو چند خورم آب دہان ۔

آبِ دہان فگندن بر چیزے (استعمال) **آبِ دہن فگندن بر چیزے** باضافت ثالث بمعنی تف زدن بر چیزے است چنانکہ کاتبی نیشاپوری گوید (۵) آب دہن فگندن بر خاک ما برفتن ۔ آرے نبات مصری ریزند تو تیار اہ ۔ (اردو) کسی چیز پر تھوکنا)

آبِ دہ دست (اصطلاح) باضافت ہاے ہوز بقول صاحب بحر عجم (۱) اشارہ بجناب سرور کائنات علیہ الصلوٰۃ والسلام خصوصاً (۲) بزرگ مجلس عموماً (اردو) (۱) پیمبر برحق علیہ السلام (۲) ہر ایک مجلس کا وہ شخص جو واجب التعظیم

(الف ممدودہ)

اور بزرگ ہو۔

آب دہن (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ اندراج۔ (۱) مرادف آب دہان (۲) کنایہ از آرزوے دلی (اُردو) (۲) دل کی آرزو (بحر ے) دم نہ نکلا کسی کے زانو پر ۔ رہ گئی دل کی آرزو دل مین ۔

آبدیدہ جام (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب (۲) جرعۂ شراب۔ صاحب انند ہمین اصطلاح را آبدیدہ جامی نویسد و از فرہنگِ فرنگ سندگیرد (اردو) (۱) شراب (مُونث) (۲) شراب کا گھونٹ (مذکر) (بحر ے) خوش ہو کے پی شراب محبت کے گھونٹ ہین ۔ اے دل کلام یار کے شربت کے گھونٹ ہین ۔

آب دیدنِ چیزے (مصدر اصطلاحی) باضافت نون صاحبان لغت بر (آب دیدن زخم) قناعت فرمودہ اند مؤلف گوید کہ (آب دیدن چیزے) بر دو معنی باشد۔ (۱) تازہ و سرسبز شدن آنچیز (۲) ضائع شدن و نقصان کشیدن آن۔ پس آب دیدن خاک و آب دیدن زخم کہ می آید متعلق از معنی اول است و آب دیدن شمشیر و آب دیدن متاع و جنس متعلق از نمبر ۲ (اُردو) (۱) تازہ ہونا۔ ہرا ہونا۔ سرسبز ہونا۔ (داغ ے) شجر خشک تو ہر سال ہرے ہوتے ہین جاکر اے عمر جوانی تو نہین آتی ہے۔ (۲) آبرسیدہ ہونا۔ بقول امیر پانی سے بھیگ کر خراب ہونا (فقرہ امیر بذیل لفظ آبرسیدہ) کیا اچھی کتاب تھی مگر آب رسیدہ ہو کر خراب ہوگئی۔

آب دیدنِ جنس (مصدر اصطلاحی) باضافت نون ضائع شدن و نقصان کشیدن آن جنس آبدیدہ از ہمین مصدر اصطلاحی است

چنانکہ سالک قزوینی گوید (ے) متاع لخت دل از چشم اعتبار افتاد ٭ دگر کہ می خرد این جنس آبدیدہ ما ٭ (اُردو) دیکھو آب دیدن چیزے کا نمبر (۲)

آب دیدنِ خاک (مصدر اصطلاحی) (۱۳۶) باضافت نون تازہ و سرسبز شدن آن چنانکہ بیدل گوید (ے) خاک ما چون گشت خونہا آب نادیدن ہنوز ٭ عشق میدانی کہ بے رویت چہ با ما کردنیست ٭ (اُردو) دیکھو آب دیدن چیزے کا پہلا نمبر۔

آب دیدنِ زخم (مصدر اصطلاحی) باضافت نون بقول صاحب بحر عجم تازہ شدن زخم (ابو طالب کلیم ے) آب دریا را بجوے تیغ بیداوت مبند ٭ بسکہ سیر البست شمشیر تو زخم آبدید ٭ (اُردو) زخم کا ہرا ہو جانا۔ زخم کا آلا ہونا (بحر ے) پھر کسی کان کے سبزے سے لڑی آنکھ اپنی ٭ پھر ہرا ہو گیا زخم جگر اچھا ہو کب

(ناسخ ے) پھر بہار آئی چمن مین زخم دل آے ہوے ٭ پھر مرے داغ جنون آتش کے پر کالے ہوے ٭۔

آب دیدنِ شمشیر (مصدر اصطلاحی) (۱۳۷) باضافت نون۔ ضائع شدن و نقصان کشیدن شمشیر باشد و ہم برین قیاس است آب دیدن خنجر و پیکان و امثال آن (بیدل ے) شمشیر آب دیدۂ زنگ ملامتم ٭ باشد درشت گوئی مردم زبان ما ٭ (اُردو) تلوار کا زنگ آلود یا زنگ خوردہ ہونا۔

آبِ دیدہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول بہار (۱) اشک (ارسلان ے) دلم گردیدہ خون بے لعل مے گونش دم گریہ ٭ عجب نبود کہ آب دیدہ خون آمیز می آید (۲) و بتحقیق مؤلف۔ نور دیدہ ہم یعنے بینائی سند شد در (آب دیدہ رفتن) می آید صاحب بحر عجم و بہار ہین اصطلاح را بدون اضافت ثالث متاع ضائع

وآب رسیدہ۔ گوید اگر زخم آب دیدہ را از مصدر (آب دیدن زخم) گیرم یا خاک آب دیدہ را از مصدر (آب دیدن خاک) تخصیص معنائے بہار و صاحب بحر عجم باقی می ماند در رائے مؤلف۔ لفظ آبدیدہ را کہ اسم مفعول (آب دیدن) است مخصوص بہ متاع آبدیدہ کردن درست نباشد و این ہر دو صاحبان لغت از ہمان شعر سالک قزوینی سند گیرند کہ در (آب دیدن جنس) گذشت۔ فتأمل

(۱۴۷) **آبِ دیدہ از آسمان گذشتن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ کنایہ از بسیار گریستن و غرق گریہ شدن چنانکہ قدسی مشہدی گوید (ے) باآنکہ آبِ دیدہ ام از آسمان گذشت بختم نہ شست دیدہ ز خواب گران ہنوز (اردو) آنکھوں سے دریا بہانا یعنی بہت رونا معروف

ے) بخار اس دل کا سینے میں نہ رکھتے گر سحاب آسا نہ تو کیوں درد کے ہم دریا بہاتے

اپنی آنکھوں سے ۔

آبدیدہ جام (اصطلاح) بدون اضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج مرادف آبدیجام کہ گذشت

(۱۴۸) **آبِ دیدہ رفتن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث نابینا شدن چنانکہ جامی گوید (ے) چہ آب در جگرم باشد اینچنین کہ مرا ۔ ہمہ آب دیدہ ز ہجرش ہمہ آبرو رفتست ۔ (اردو) آنکھوں کی بینائی جاتی رہنا۔

(۱۴۹) **آب را از بالا بستن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب از بالا بستن است (شجاع الدین اصفہانی رباعی) آزادہ روان کمر بصحرا بستند ہمرہ طلبان بار بفرد البستند اے سبزۂ طرف جوسر از خاک برآر ۔ زان پیش کہ آب را ز بالا بستند ۔

(۱۵۰) **آب را با آب رساندن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب با آب رساندن است چنانکہ

نظام دست غیب گوید (ے) بآن رسید
کہ خاک از میان کنارہ کند ٭ زبسکہ چشم
ترم آب را بآب رساند ٭

(۱۱۱۱) **آب را با ریسمان بستن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب بریسمان بستن است چنانکہ
مخلص کاشی گوید (ے) بطول فکر نتوان جمع
کردن مال دنیارا ٭ چرا بیہودہ باید آب را
با ریسمان بستن ٭

(۱۱۱۲) **آب را بجواز کوفتن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب بجواز کوفتن چنانکہ میر خسرو گوید (ے)
عدو کہ آب شدش خود مکوب چندینش ٭
کہ پیش ازان نتوان کوفت آب را بجواز ٭

(۱۱۱۳) **آب را بجوے بستن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب بجو بستن چنانکہ کلیم گوید (ے)
آب دریا را بجوے تیغ بیداد ت مبند ٭ بسکہ
سیراب است شمشیر تو زخم آبدید ٭

آب را بریسمان بستن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب فرہنگ انندراج تردد تلاش
بجد تمام نمودن و کنایہ از امر لغو کردن و بیہودہ
بہار فکر کردن در امرے بتزویر و خوشامد
تمام و سرانجام دادن۔ **مولف**۔ گوید کہ
مرادف آب بریسمان بستن است۔

(۱۱۱۴) **آب را بر زمین زدن** (مصدر اصطلاحی)
کنایہ از بے آبرو کردن باشد چنانکہ غنی گوید
(ے) صداے گریۂ ابر بہاری کرد معلوم ٭
کہ آب بحر را زد بر زمین چشم گہربارم ٭ (اُردو)
آبرو خاک مین ملا دینا (ظفر ے) ملائی خاک
مین سب آبرو آیینہ کی تم نے ٭ اور اسپر
بھی تمہارے روبرو یہ بے حیا آیا ٭

(۱۱۱۵) **آب را بُریدن** (مصدر اصطلاحی) قطع
کردن روانی آب چنانکہ خرین اصفہانی گوید
(ے) برید آب سر چشمہ را آسمان ٭ زگردش
فتاد آسیاے دہان ٭ (اُردو) روانی آب کو
روک دینا۔ قطع کر دینا۔

(۱۴۷) **آب را بسنگ سودن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بسنگ سودن است (میر خسرو ؎) بگداختم چو آب و بسوزی دل مرا ۔ کس آب را بسنگ نساید مسای آب ۔

(۱۴۸) **آب را در جوے کسے راندن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب در جوے کسے راندن است (مولوی معنوی ؎) راند حق این آب را در جوے تو ۔ آفرین بر دست و بر بازوے تو ۔

آب راہ (استعمال) بقول صاحب شمس برہان قلب اضافت راہِ آب مرادف آب راہ ۔ (سیف الدین اسفرنگی ؎) خاک خور کو پس ازین روح طبیعی تا من ۔ آب راہش زگذرگاہ جگر بر بندم ۔ و باضافت ثالث مرادف آب سفر باشد سندش در (آب راہ زدن) می آید ۔

(۱۴۹) **آبِ راہ زدن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث بمعنی آب در سفر خوردن چنانکہ جامی گوید (ہ) کاب راہ حرم از آبلۂ پا زدہ است ۔ مخفی مباد کہ زدن بمعنی خوردن و نوشیدن ہم آمدہ چون ساغر زدن کذا فی بحر العجم ۔ (اردو) سفر میں پانی پینا

آب راہ (اصطلاح) بروزن چار ماہہ بقول صاحبان بحر عجم و برہان و سروری (۱) رہگذر آب (۲) سیلاب (اردو) (۱) پانی کا رہگذر (مذکر) (۲) سیلاب (مذکر) (ناسخ ؎) میرے اشکوں کا فلک پر موج زن سیلاب تھا ۔ ہالۂ مہ کی جگہ شب حلقہ گرداب تھا ۔

(۱۵۰) **آب ربودن از چیزے** (مصدر اصطلاحی) بے آب و بے رونق کردن آن چنانکہ علوی مؤگوید (ہ) رشتہ مشو گرسپہر از تگ آب ربود ۔ مصلحتے چرخ را بود ازین رشتہ اردو) کسی چیز کو بے رونق کرنا ۔

(۱۵۱) **آبِ رحمت** (اصطلاح) باضافت ثالث آب باران است چنانکہ جامی فرماید (ہ)

سحاب بکرمت و آب رحمتی جانان ہووے
چہ سود کہ برگشت زار ما نگی ۔ (اردو)
آب رحمت بقول امیر اردو مین استعارہ ہے
رحمت سے ۔ باران رحمت بارش کے
لئے مستعمل ہے ۔

آب رُخ (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم بدون اضافت (۱) مرادف آبرو
باشد کہ می آید و بقول صاحب فرہنگ
نندراج باضافت (۲) خوبی روے
و صفائی چہرہ (۳) مجازاً جاہ و اعتبار لفظ
اضافت (ظہوری ۵) آب رُخِ زہد و ورع
باخاک کو آمیختم ۔ در مجلس مستان کنون
جام بہاران برکنم ۔ (اُردو) آب رخ اردو
مین مستعمل ہے یعنے چہرہ کی چمک ۔ دمک
روشنی (مومن ۵) وہان آب رُخ اور یاں
آتش دل ۔ جدھر دیکھو اُدھر ہے جلوہ گر آگ

آب رخِ حیا و زدیدن (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث و خامس بیحیا شدن و حیا و شرم
نداشتن چنانکہ ظہوری گوید (۵) حرام با بگل
عار رضان نگاہ نہان ۔ بران گروہ کہ آب
رُخ حیا دُزدند ۔ (اُردو) آنکھ مین پانی نہونا
بے شرم ہونا (آغا ہجو صاحب ۵) کرتے
ہین رندون کو یہ منع شراب ۔ زاہد ذکی
آنکھ مین پانی نہین ۔

آب رُخ فروختن (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث مرادف آبرو فروختن باشد
کہ می آید (صائب ۵) نبرد آب گہر تلخی منت
زمذاق ۔ چون صدف آب رخ خویش
بہ نیسان مفروش ۔

آب رخ کسے و چیزے را بردن
(مصدر اصطلاحی با ضافت ثالث و خامس
بے آبرو کردن باشد چنانکہ علی قلی بیگ
خراسانی گوید (۵) بیم واعظ نبرد آب رُخ
مستانرا ۔ در میخانہ بہ بستند ازین گفت و شنود ۔

(انوری ؎) نسیم باد در اعجاز زندہ کردن خاک ٭ بہر دو آب رخِ معجزات علیسیٰ را (اردو) آبرو لینا۔ بے عزت اور ذلیل کرنا (بحر ؎) جو آب آینہ کی جاے ہم مکدر ہون ٭ وہ کون ہین جو کسی کی ہین آبرو لیتے ٭۔

(۱۵۵) **آبِ رخ کسے ریختن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث و خامس بے آبرو شدن و کردن چنانکہ غنی گوید (؎) تا آب رخ محتسب شہر نریزد ٭ مائشتی مے را نتوانیم وان کرد (اردو) آبرو ریزی ہونا۔ آبرو ریزی کرنا۔ آبرو لینا (امیر اللغات) (زند ؎) ہونہ راز عشق افشا آبرو ریزی نہو ٭ پھوٹ بہنا تو اگر اے چشم گریان چھوڑ دے ٭۔ (فقرہ امیر) کسی کی آبرو ریزی کرنے سے کیا فائدہ،،

(۱۵۶) **آبِ رخ کسے شکستن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث و خامس مرادف آب رخ کسے ریختن است چنانکہ علی خراسانی گوید (؎) رخ از آبلہ گفتم برسانم ٭ وادی بر ہم ریخت لفت آبلہ چین را ٭ (اردو) سُرخروئی حاصل کرنا آبرو پیدا کرنا۔ (صبا ؎) آبرو کی جو صفات فقرا سے پیدا ٭ صورت وصل ہوئی ذات خدا سے پیدا

(۱۵۷) (؎) بر و کہ آب رُخ عاشقان شکست از تو ٭ نکوے دوست ولا چند شہر سازائی

آبِ رز (اصطلاح) با ضافت ثالث **آبِ زان** بقول صاحب بحر عجم شراب انگوری (میر معزی قطعہ) دو گوہر است بدنیوفت شرط مجلس ما ٭ فتیلہ معدن این و تنورہ مسکن آن ٭ یکے چو آب رز اندر میان جام قدح یکے چو برگ گل اندر میان آتشدان ٭ (صائب ؎) می شود آب رزان چون برگ تاک شود ٭ صرفہ در آنرا نیست کہ در خاک شود ٭ (اردو) آب انگور (مذکر) شراب انگوری (مؤنث)

(۱۵۸) **آب سانیدن بہ رُخ** (مصدر اصطلاحی) آبرو حاصل کردن چنانکہ نظیری گوید (؎) آبے برخ از آبلہ گفتم برسانم ٭ وادی بر ہم ریخت لفت آبلہ چین را ٭ (اردو) سُرخروئی حاصل کرنا آبرو پیدا کرنا۔ (صبا ؎) آبرو کی جو صفات فقرا سے پیدا ٭ صورت وصل ہوئی ذات خدا سے پیدا

(۱۵۸) **آب رسیدنِ چیزے** (مصدر اصطلاحی) بتحقیق مولف۔ (۱) سیراب شدن و تازہ شدن آن چنانکہ ابو طالب کلیم گوید (ے) شانہ از زلف تو خوش کام رواں شد ستم است ۔ کہ دگر آب درین باغ بہ شمشاد رسد (۲) نقصان رسیدن بہ چیزے چون آب بہ متاع رسیدن و آب بکتاب رسیدن کہ متاع آبرسیدہ از آب و تاب اصلی برمی گردد (اُردو) (۱) سیراب ہونا۔ تر و تازہ ہونا۔ (۲) آبرسیدہ ہونا۔

(۱۵۹) **آب رسیدنِ زخم** (مصدر اصطلاحی۔) باضافت نون مرادف آب دیدن زخم است چنانکہ غنی گوید (ے) بیا کہ در شب ہجر تو چشم گریانم ۔ چو زخم آب رسیدہ بہم نمی آید ۔

آب رسیدہ (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انند راج و بہار عجم سنگے را گویند کہ بسبب افتادن داغ از آب تاب اصلی برگردیدہ باشد۔ و قیمتش تازل شدہ باشد (۲) نیز زخمے کہ آب نہ دیدہ باشد ۔ **مؤلف**۔ گوید کہ آب رسیدہ اسم مفعول است از مصدر (آب رسیدن چیزے) و بر ہر دو معنی آن شامل لفظ آبرسیدہ صفت چیزے واقع شود در سرسبزی و تازگی یا بہ نقصان آن پس (آبرسیدہ) را با جنس ضائع شدہ مخصوص کردن درست نباشد و زخم آب دزدیدہ را۔ زخم آبرسیدہ مترادف است۔ از مجرد لفظ آبرسیدہ زخم آب دزدیدہ ہرگز مراد نیست۔ سند این در ہر دو مصادر گذشتہ گذشت (اُردو) آبرسیدہ چیز دیکھو آب دیدن چیزے۔

آب رُفت (اصطلاح) بدون اضافت ثالث و بفتم رائے مہملہ بقول صاحب بحر عجم سنگے را گویند کہ آب از تراشیدہ و مدوّر ساختہ باشد (اردو) وہ گول پتھر جو ندیون مین پائے جاتے ہین۔

آب رفتن از چشم (استعمال) بفتح را مہملہ روان شدن اشک از چشم باشد چنانکہ ضنائی گوید (ے) آب حسرت می رود ہر سو ز چشم جوے جوے ۔ بسکہ میخواہم نگار رفتہ جوے خویش را ۔ (اُردو) آنکھون سے آنسو بہنا (سودا ے) سمندر کردیا نام اس کا ناحق سب نے کہہ کہہ کر ۔ ہوے تھے جمع کچھ آنسو مری آنکھون سے بہ بہ کر ۔ (امیر اللغات)

آب رفتن از چیزے واز کسے (استعمال) بفتح را مہملہ۔ صاحب بحر عجم (آب رفتن) را ذکر می کند و می فرماید کہ بے عزّت وخفیف شدن است ۔ مؤلف۔ گوید کہ (۱) (آب رفتن از چیزے) ۔ بے آب و بے رونق شدن آنچیز است (۲) (آب رفتن از کسے) بے عزّت وخفیف شدن آن (اردو) (۱) کسی چیز کا بے رونق ہونا (۲) کسی شخص کا بے عزّت اور بے آبرو ہونا۔ آبرو جانا (بحر ے) آبرو جاتی رہے گی آپ کی ۔ بحر اب اس سے کنارہ خوب ہے ۔

آب رفتن بر کشت زار (استعمال) گذشتن آب بران و سیراب کردن آن چنانکہ نظیری نیشاپوری گوید (ے) زان بحر موجزن چہ کم آید اگر شبے ۔ بر کشت زار سوختہ آب بقارود ۔ (اردو) کھیت کو پانی پہنچنا۔

آبِ رفتہ بجو آمدن (مصدر اصطلاحی) اضافت ثالث بقول صاحب ناصری آمدن دولت و نعمت رفتہ بعد از فقر۔ سندش از کلام ظہوری بدست آمد (ے) شاید آب رفتہ ام دیگر بجو آید بگو ۔ حرف سرو جو بیاری گریہ می آید مرا ۔ (اردو) گئی ہوئی دولت کا ہاتھ آنا۔

آبِ رفتہ بجو آوردن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث کنایہ از دولت رفتہ را باز حاصل کردن چنانکہ جامی گوید (ے) آورد آب رفتہ بجو باغ حسن را ۔ سرو بلند قامت

طوبےٰ خرام ما ❊ (اردو) گئی ہوئی دولت کو حاصل کرنا۔

(۱۲۴) **آبِ رفتہ بجو باز آمدن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ مرادف آب رفتہ بجوآمدن چنانکہ سعدی گوید (ے) تشنہ ترسم کہ منقطع گردد ورنہ باز آید آب رفتہ بجوے (صائب ے) باز آید آب رفتہ ہستی بجوے ما ❊ روزے کہ خاک تربت ما زاب تر کنند ❊۔

(۱۲۵) **آبِ رفتہ بجو پیار باز بخشیدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب رفتہ بجو آوردن است چنانکہ حزین گوید (ے) تا ہست مے بشیشہ غم از عمر رفتہ نیست ❊ این آب رفتہ باز بایں جو پیار بخش ❊۔

(۱۲۶) **آبِ رفتہ بجوے دیدن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث مرادف آب رفتہ بجوآمدن چنانکہ ظہوری گوید (ے) خویش را حاجت رواخواہی مراد از شوق جوے ❊ گریہ آب رفتہ بجوے دید آخر بجوے خویشتن ❊

آبِ رفتہ درجوے آمدن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث مرادف آب رفتہ بجوآمدن

(۱۲۷) **آبِ رفتہ درجوے آوردن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ مرادف آب رفتہ بجوآوردن چنانکہ فیضی گوید (ے) آورد گلم بتازگی روے ❊ کاورد یم آب رفتہ درجوے ❊۔

(۱۲۸) **آبِ رفتہ درچیزے آمدن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث مرادف آب رفتہ بجوآمدن چنانکہ شیخ العارفین مے فرماید (ے) کدوے خشک زاہد راد ماغ از بوے مے ترشد ❊ بحمد اللہ کہ آب رفتہ ما رادر ایاغ آمد ❊ ایاغ بالفتح پیالۂ شراب خوری است و این لفظ ترکیست کذا فی البرہان۔ مؤلف گوید کہ ازین سند پیداست کہ آب رفتہ را باجوے تخصیص نیست (آب رفتہ درجام یا حوض یا تالاب یا صراحی

یا شیشہ و مثلہ (آمدن یا آوردن) ہیتو ان گفت

آبِ رکنا باد (اصطلاح) باضافت ثالث و ضمّ رابع بقول صاحب فرہنگ اند۔ چشمہ الیست در رکنا باد کہ در شیراز واقع است (حافظ ؎) بدہ ساقی مے باقی کہ در جنّت نخواہی یافت ✤ کنارِ آب رکنا باد و گلگشت مصلّا را ✤ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات رکن آباد ایک گانوں ہے نواح شیراز مین اُسکے پاس ایک چشمہ جاری ہے جسکو آب رکنا باد کہتے ہین۔

آبِ رُکنی (اصطلاح) باضافت ثالث و ضم رابع بقول صاحب ہفت قلزم مُخفّف و مترادف ماضیہ (حافظ ؎) شیراز و آبِ رکنی و آن باد خوش نسیم ✤ عیش مکن کہ خلل رُخ ہفت کشور است ✤۔

آب رنگ (اصطلاح) بدون اضافت ثالث بفتح را ے مہملہ بقول صاحب بحر عجم تری و تازگی۔ (اُردو) آب و رنگ مذکر (آتش ؎) مُرغ چمن کے نالون سے ہے یہ صدا بلند ✤ قابل ہے دید کے یہ طلسم آب و رنگ کا ✤

آبِ رنگین (اصطلاح) باضافت ثالث بفتح را ے مہملہ۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سُرخ (۲) اشک پر خون (اردو) دیکھو آب آتش رنگ۔

آب رو (اصطلاح) بدون اضافت بضمّ را مہملہ۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) شخصے کہ پیش بزرگان قدرے و اعتبارے داشتہ باشد (۲) باضافت ثالث۔ تری و تازگی و روشنائی و بقول صاحب فرہنگ اندراج بہ اضافت ہم بمعنی اول۔ بہار گوید کہ آب رو در اصل باضافت و معنی ترکیبے آن خوبی رو و صفائی چہرہ۔ و بمعنی جاہ و اعتبار مجاز است و در عرف بفک اضافت و بہ تحقیق میولف

آبِ رو با ضافت و بدون اضافت - (۳) بمعنی اشک ہم - (صائب ؎) ز انقلابِ چرخ می لرزم بآبِ روے خویش ❊ جام البریزم بدست رعشہ دار افتادام ❊ (ولہ ؎) نمی افتم چو اسکندر بدنبال خضر صائب ❊ من آن خضرم کہ آبِ روے باشد آبِ حیوانم ❊ (جامی ؎) آبِ رو را کہ دران کوچہ ام ریخت بخاک ❊ آرزوے بدل از خاکِ درش می دانم ❊ اُرو و آبرو (مؤنث) بقول امیر بمعنی حرمت - قدر و منزلت (داغ ؎) حسرت جس آبرو کی سلیمان کو رہی ❊ شیرب مین ہے وہ مرتبہ مور ضعیف کا ❊ آبرو بمعنی ناموس و عصمت - (جانصاحب ؎) ابرو لینے کا یہ رہتا ہے طالب رات دن ❊ نکٹا خواجہ سرا بیری مرا مطلوب ہے ❊ آبرو بمعنی امارت و جاہت (صبا ؎) چاہیے عقبیٰ کی عزت کا خیال ❊ منعمو یہ آبرو اچھی نہین ❊

آبرو بمعنی حیثیت عرفی (فقرہ امیر) ہتک عزت کی نالش مین آبرو کا اندازہ کرکے سرکار جرمانہ کرتی ہے ❊

آبرو بمعنی ساکھ - اعتبار (فقرہ امیر) روپیہ کہان مگر لالہ جی کی آبرو بنی ہوئی ہے ❊

آبرو بمعنی بی بی - زوجہ (فقرہ امیر) یہ تمہاری آبرو ہے اسکا بہت خیال کرو ❊

آبرو بمعنی شرم - لاج (داغ ؎) آلہی شکستہ نداست کی آبرو رکھنا ❊ یہ بیکسی مین بُرے وقت پر ضرور آیا ❊ (۲) چہرے کی رونق (مؤنث) (۳) اشک - آنسو (مذکر)

آب رُوا (اصطلاح) بدون اضافت ثالث بضم را مہملہ بقول صاحب فرہنگ جہانگیری سنبل باشد و در بعضے لغات (۲) نیلوفر (ابرو و بالچھڑ - سنبل (مذکر) (۲) نیلوفر (مذکر) (وزیر ؎) سنبل گلشن مین کہہ رہا ہے ❊ یکتا ہے وہ زلف گو دوتا ہے ❊ (ظفر ؎) خال مشکین

آتشین رُخسار پر پیدا ہوا ٭ چشمۂ خورشید
مین بھی نیلوفر پیدا ہوا ٭ -

(۱۶۹) **آبرو افزودن** (استعمال) قدر و مرتبت
زیاد شدن و کردن لازم و متعدی ہر دو
چنانکہ ابن جلال عراقی گوید (ے) اے
در جہان حسن تو خورشید خاک کوے ٭ ہمہ را
ز خاک کوے تو افزودہ آبروے ٭ (اُردو)
آبرو بڑھنا - آبرو بڑھانا - (بحر ے) بڑھی ہے
گریۂ عاشق سے آبروے فراق ٭ فلک ہے
اپنی نظر مین حباب جوے فراق ٭ (اسیر ے)
فروغ پیر مغان ہے ہماری محنت سے ٭
گھٹاکے خون بڑھائی ہے آبروے شراب ٭

آبِ رَوان (اصطلاح) باضافت ثالث
بفتح راے مہملہ بقول بہار آب جاری (غنی
ے) داغم کہ دل صاف مکدّر زجہان رفت ٭
چون آب روان آمد و چون آب روان رفت ٭
(جامی ے) موسم عید و بہار است و شاہ
نوجوان ٭ سایۂ ابر و کنار سبزۂ و آب روان
(صائب ے) ترا بیوسف مصر اشتباہ نتوان
کرد ٭ قیاس آب روان را بچاہ نتوان
کرد ٭ (اردو) بہتا پانی - آب جاری - آب
روان (ناسخ ے) دلیل اس پر ہے کیا جو
حکم کرتا ہے نجاست کا ٭ کہ مے گردش
مین زاہد کم نہین ہے آب جاری سے ٭
(ولہ ے) پڑ گیا عکس جو چلنے سے رہا آب
روان ٭ تیری صورت سے فقط آینہ ہی
دنگ نہین ٭ -

آبِ روان از استادن سبز گردد
(مقولہ عجم) باضافت ثالث - مقولہ ایست
چون کسے از کاہلی و سستی در اشغال
خود تفرقہ اندازد فارسیان گویند کہ ،، باباآب
روان از استادن سبز شود ،، یعنی متعفن و ناقابل
استعمال می شود - مقصود آنست کہ اشغال
جاریہ را موقوف مکن کہ نقصانے رسد

صائب ہمین مقولہ را در کلام خود آورد ہ (ے) زاستادن آب روان سبز گردد ہ مجو چون خضر ہستی جاودانہ ۔ (اردو) چلتی کا نام گاڑی نہین تو ہین ایسا

(۱۰۱) **آبرو اندوختن** (استعمال) آبرو پیدا کردن و آبرو حاصل کردن است چنانکہ صیدی طہرانی گوید (ے) آبروئے کہ بصد خون دل اندوختہ باید کرم نسیہ بدربان مفروش ۔ (اردو) آبرو پیدا کرنا (صبا ے) آبرو کی جو صفات فقرا سے پیدا ہ صورت وصل ہوئی ذات خدا سے پیدا ہ ۔

(۱۰۲) **آبرو باختن** (استعمال) بے آبرو شدن و آبرو از دست دادن است چنانکہ صائب گوید (ے) دربر دریا دلان خاموش بنشین چون حباب ہ آبروے خویش می بازی نفس گرمی کشی ہ (اردو) آبرو کھونا (بحر ے) آبرو کھوئی ہے محو رخ زیبا ہو کر بیڑیان پہنی ہین اس زلف پیچیدا ہو کر ۔

آبرو بالیستن (استعمال) خوابان آبرو بودن و در کار بودن آبروست چنانکہ ظہوری گوید (ے) آبرو از سجدۂ خاک درے می بایدم ہ قطرہ ام از تشنہ جانی کوثرے می بایدم ہ (اردو) آبرو درکار ہونا ۔

(۱۰۳) **آبرو بباد دادن** (استعمال) ضائع کردن آبروست چنانکہ ظہوری گوید (ے) آبرو در طلب بباد مدہ ہ برق ریزی حیا سوگند ہ (اردو) آبرو خاک مین ملانا ۔ (رشک ے) نظر مے کشان سے گر گر جاے ہ آبرو خاک مین ملائے شراب آبرو بر باد کرنا بھی کہا جاتا ہے ۔ (فی البدیہہ نظم طباطبائی ے) پھوٹ کر کہتا ہے دریا من جناب آبرو اے چشم تر برباد کی ہ

(۱۰۴) **آبرو بیاد رفتن** (استعمال) ضائع شدن آبروست چنانکہ ظہوری گوید (ے) آبرو می رود بباد مباد ہ آتش بادہ وحیا سوزی (اردو) آبرو خاک مین ملنا ۔ (اسیر ے) پیکان تیر یار سے

کرتا ہے ہمسری ٭ ڈرتا ہوں خاک میں نہ ملے
آبرو سے دل ٭ آبرو برباد ہونا بھی کہا جاتا
ہے (فی البدیہہ نظم طباطبائی ؎) نہیں ہو سکتا اب
ضبط اشک و آہ اے ناصح ٭ بلا سے آبرو
برباد ہو جاے تو ہو جاے ٭

(۱۶۵) **آبرو برباد دادن** (استعمال) مرادف آبرو
برباد دادن است (حافظ ؎) خون دل در
جام دیدم از سر شک ٭ آبرو برباد دادم
از شراب ٭٭

(۱۶۶) **ابرو برباد رفتن** (استعمال) مرادف
آبرو برباد رفتن است (ظہوری ؎) رود
برباد تر سم آبروے اعتبار من ٭ چہ محتاج
بدشنامے اثر ہا در دعا پیچم ٭

(۱۶۷) **آبرو برداشتن** (مصدر اصطلاحی) آبرو
بلند کردن و مرادف آبرو دادن است
کہ می آید چنانکہ بیدل گوید (؎) اگر مہر
قناعت باز کردہ پر تو احسان ٭ چو شبنم
آبروے ما کہ بردارد درین دریا ٭ (اردو) آبرو
بڑھانا (اسیر ؎) فروغ پیر مغان ہے ہماری
محنت سے ٭ گھٹا کے خون بڑھائی ہے
آبروے شراب ٭

(۱۶۸) **آبرو بردن** (استعمال) بے آبرو کردن
است چنانکہ سعدی گوید (؎) بشب گر
نبردے بر شمنہ سوز ٭ گناہ آبرویش نبردے
بروز ٭ (اردو) آبرو لینا (جانصاحب ؎)
لی مفت چنّی لعل نے موتی کی آبرو ٭ پہنچی
خبر یہ لائی ہے گوہر ہمارے پاس ٭

(۱۶۹) **آبرو برگرفتن** (استعمال) یافتن ابروست
چنانکہ ظہوری گوید (؎) آبرو از خاکپایت
آبجوان برگرفت ٭ رنگ و بوے کز تو
بو دافزون گلستان برگرفت ٭ (اردو) آبرو
پانا۔ بقول امیر شرف اور عزت حاصل ہونا
مرتبہ بڑھنا (رشک ؎) سر تو جدا ہوا تھا
مگر پائی آبرو ٭ یہ مرتبہ جدا تری تلوار سے ملا

آبرو بودن (استعمال) حاصل بودن آبرو وجود آبرو ست چنانکہ بیدل گوید (ے) گر آبرو بود از حادثات کاہش نیست ٭ زیان نمیرسد اس را زسود نہا ٭ (اُردو) ابرو بنی ہونا۔ بقول امیر عزت سلامت رہنا۔ آبرو سلامت رہنا۔ قدر و منزلت قائم رہنا۔

آبرو حاصل کردن (استعمال) آبرو پیدا کردن است چنانکہ سلمان ساوجی گوید (ے) آبروے ہر دو عالم آنزمان حاصل کنی ٭ کز سر اخلاص گردی خاکپاے بوالحسن ٭ (اُردو) آبرو پیدا کرنا۔ بقول امیر نا موری اور شرف حاصل کرنا (صبا ے) آبرو کی جو صفات فقرا سے پیدا ٭ صورت وصل ہوئی ذات خدا سے پیدا ٭

آبرو خرج کردن (مصدر اصطلاحی) ضائع کردن و باختن آبرو دست۔ (ظہوری ے) قرار خاک لیسی دہ ظہوری ٭ نخواہم کرد آب رو دگر خرج ٭ (اُردو) آبرو کھونا۔ بقول امیر عزت ضائع کرنا۔ (بحر ے) آبرو کھوئی ہے محو رخ زیبا ہو کر ٭ بیڑیاں پہنی ہیں اُس زلف پہ شیدا ہو کر ٭

آبرو خریدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم چیزے برا ے حفظ آبرو دادن و خود را از شکنجۂ آبرو رختن رہانیدن (مخلص کاشی ے) فرو ختم بغبار رہ تو ملک جہان را ٭ باین متاع قلیل آبروے خویش خریدم ٭ (اردو) آبرو مول لینا کہا جاتا ہے۔ (فی البدیہ نظم طباطبائی ے) بات میزان خرد میں تول لے ٭ جان کو بیچ آبرو کو مول لے ٭

آبرود (اصطلاح) بدون اضافت برود یا دبو د بقول صاحب برہان (اسنبل و نیلوفر فراوان آب رود کہ گذشت۔ مؤلف۔ گوید کہ (۲) با ضافت۔ آب جوے باشد کہ بقول صاحب برہان رود۔ در فارسی جوے را گویند (اُردو) (اسنبل۔ نیلوفر۔ (مذکر) (۲) ندی کا پانی (مذکر)

آبرو دادن (استعمال) عزت بخشیدن است

چنانکہ شاپور طہرانی گوید (ے) شاپور خون
زدیدہ روانست و خوشدلم ز زین آبرو کہ
دیدۂ ترمید ہد مرا ۔ (اردو) آبرو دینا۔ آبرو
بخشنا (ناسخ ے) دی ہے خالق نے ازل سے
آبرو تلوار کو ۔ کیون نہ آنکھون پر جگہ ہو آبرو
خمدار کو ۔ (غالب ے) تم نے مجھکو جو آبرو بخشی
ہوئی میری وہ گرمی بازار ۔

آبرو داشتن (استعمال) با توقیر و با آبرو
بودن است چنانکہ سبزواری گوید (ے)
بناکام شاہے برفت از درت ۔ کہ پیش تو ہیچ
آبرویے نداشت ۔ (اردو) آبرو رکھنا۔ (فقرہ
امیر) حضور ہم اگرچہ غریب ہین مگر آبرو رکھتے ہین

آبرو رفتن (استعمال) بے آبرو شدن و
باقی نماندن آبروست چنانکہ جامی گوید (ے)
چہ آب در جگرم باشد انچنین کہ مرا ۔ ہم آبدیدہ
زہجرش ہم آبرو رفتست ۔ (ظہوری ے)
رود از گریہ ہائے خام آبِ روے بیتابی ۔

نباشد گر جگر را جوششے از داغ پنہانی ۔ (اردو)
آبرو جانا (غالب ے) ہر بوالہوس نے حسن
پرستی شعار کی ۔ اب آبروے شیوۂ اہل نظر گئی

آبرو روان گردیدن (استعمال) مرادف
ماضیہ چنانکہ بیدل گوید (ے) بے رواجیہاے
اشکم احتیاجم داغ کرد ۔ آبرو چندانکہ می ریزم
نمی گردد روان ۔

آبرو ریختن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب
کسے ریختن باشد (غنی ے) پر کن ز آب دیدۂ
گریان سبوے خویش ۔ یعنی مزیر لب جوآبروے
خویش ۔ (ابوسلیک گرگانی ے) خون خود را
گربریزی بر زمین ۔ بہ کہ آب روے ریزی بر
کنار ۔ (آہی ے) ندارد روے گل پیش
تو آبے ۔ بپایت ریخت گوئی آبرو را ۔
در اصطلاح ماضیہ ہم سند این از کلام بیدل
پیداست ۔

آبرو سنجیدن (مصدر اصطلاحی) موازنۂ آبرو

کردن چنانکہ بیدل گوید (ے) باکد امی ذرہ سنجم آبروے اعتبار ۔ آن قدر ہیچم کہ از خود شرمسارم کردہ اند ۔ (اردو) آبرو کا جانچنا ۔

(۱۸۹) **آبرو شدن** (مصدر اصطلاحی) رفتن آبرو و بے آبرو شدن است چنانکہ حزین اصفہانی گوید (ے) بنو دا وّل درین میخانہ قدرے خرقہ پوشانرا ۔ شراب آلودہ دلقم آبروے پارسائی شد ۔ (اردو) آبرو جانا ۔ جاتی رہنا (غالب ے) ہر بوالہوس نے حسن پرستی شعار کی ۔ اب آبروے شیوۂ اہل نظر گئی ۔ (بحر ے) آبرو جاتی رہیگی آپکی ۔ بحر اب اس سے کنارہ خوب ہے ۔

آبرو شکستن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار کہ بذیل آبرو می نویسد مرادف آبرو بردن است

آبِ روشن (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم رونق و رواج ۔ سندش در (آب از پس خود دن) گذشت (اردو) رونق (مؤنث) رواج (مذکر)

آبِ روشن جستن (استعمال) باضافت ثالث (۱۹۰) امید رونق و آبرو داشتن و طلب آن کردن چنانکہ صایب گوید (ے) چہ آب روشن ازین چرخ نیلگون جویم ۔ کہ رخ بخون شفق آفتاب می شوید ۔ (اردو) آبرو چاہنا ۔ عزت اور مرتبے کی خواہش کرنا (آتش ے) پیش منعم نہیں کم مایہ کی عزت ہوتی ۔ آبرو چاہے تو دریا سے کنوان دور رہے ۔

(۱۹۱) **آبرو طلبیدن** (استعمال) خواہش آبرو کردن و آبرو خواستن چنانکہ صائب گوید (ے) از روشنان خرچ سخاوت طمع مدار ۔ کز شبنم آبرو طلبد آفتاب خشک ۔ (بیدل ے) آبرو می طلبی ترک طمع کن بیدل ۔ کاین دو تمثال بیک خانہ نشستست بہم ۔ (اردو) آبرو چاہنا ۔ (دیکھو اصطلاح ماضیہ)

(۱۹۲) **آبرو فروختن** (مصدر اصطلاحی) آبرو را بمعاوضہ از دست دادن است چنانکہ صیدی طہرانی گوید

(ص) آبروے کہ بصد خون دل اندوختہ باشد
کرم نسیہ بدربان مفروش (اردو) آبرو بیچنا۔
(بحر ص) دینے والے کا کب احسان گدا لیتے
ہین ؛ آبرو بیچکے ٹکڑا فقرا لیتے ہین ؛۔

(۱۹۳) **آبرو فروریختن** (مصدر اصطلاحی) مرادف
(آب رُخ ریختن) باشد چنانکہ ارسلان گوید (ص)
زلعل جانفزا لیش ارسلان ہرگہ سخن گوید ؛
زخجلت آبروے چشمۂ حیوان فرو ریزد ؛۔

(۱۹۴) **آبرو کردن** (مصدر اصطلاحی) لحاظ و احترام
کردن (ببدل ص) خاک گردیدیم امّا آبروے گل
نکرد ؛ ہمچو دل بر آب گردیدن جگر داریم ما (ظہوری
نیشاپوری ص) تصدیع کم کشند گل و بادہ تا بکے ؛
درکار ربید ماغی ما آبرو کنند ؛ (ظہوری ص)
طراوتہاے عمر خضر ہست از جرعۂ جامت ؛۔
سکندر کو کہ خاک رہگذارت آبرو کردے (اردو)
لحاظ کرنا۔ احترام کرنا۔

(۱۹۵) **آبرو گرد کردن** (مصدر اصطلاحی) کنایہ از
جمع کردن و حاصل کردن رونق و آبروست
چنانکہ صائب گوید (ص) (از قناعت گرد اگر
می کرد آب روے خویش ؛ زود می شد
سیر چشم از گوہر غلطان صدف ؛ (اردو) آبرو
سمیٹنا۔ (فی البدیہ نظم طباطبائی ص) آتی ہے
جب نسیم تو کہتی ہے موج بحر ؛ یون آبرو سمیٹ
اگر ہون ہزار ہا تھر ؛

(۱۹۶) **آبرو ماندن** (استعمال) در مبحث آبرو
نماندن بیاید۔

(۱۹۷) **آبرو نگاہ داشتن** (استعمال) آبرو
محفوظ داشتن است چنانکہ جامی گوید (ص)
میدہم گفتم بہاے خاک کویت آبرو ؛ گفت
روجامی نگہدار آبروے خویش را ؛ (اردو)
آبرو بچانا (بحر ص) ہوے بے آبرو ہم آپکے
آگے گھڑی بھر ہین ؛ بچائی کیونکر آئینے
نے اپنی آبرو برسون ؛۔

(۱۹۸) **آبرو نگذاشتن** (استعمال) بے آبرو کردن

و آبرو ریختن است اگرچہ این منفی آبرو گذاشتن
است ولیکن استعمال این در مثبت بنظر موافق
نیامدہ (شانی مشہدی ؎) خاکسترم بسر کہ
چہ بے آبرو شدم ٭ نگذاشت گریہ پیش کسم
آبرو مرا ٭ (اردو) آبرو لینا۔ بے عزت اور
ذلیل کرنا (بحر ؎) جو آب آینہ کی جاے
ہم مکدر ہون ٭ وہ کون ہین جو کسی کی ہین
آبرو لیتے ٭۔

(۱۹۸) **آبرو نماندن** (استعمال) بے آبرو شدن
است لازم استعمال ماضیہ۔ و منفی آبرو ماندن
اگرچہ آبرو ماندن بمعناے حقیقی است ولیکن
استعمالش در مثبت بنظر نیامدہ قاسمی گوید
گوید (؎) نماند آبرویئے درین انجمن ٭
در و شستہ ام دست دل از سخن ٭ (اُردو)
آبرو مٹجانا۔ بے آبرو ہونا (قلق ؎) گھر
سے باہر اگر نکالا قدم ٭ آبرو ساری
ست گئی اُسدم ٭۔ اردو مین آبرو رہجانا

کہا جاتا ہے جو آبرو ماندن کا ترجمہ ہے
(بحر ؎) بلاے جان نکل جاے آبرو رہجاے
کھلے کسی پہ نہ پردہ شکستہ حالونکا ٭۔

(۱۹۹) **آبرو ہوس کردن** (استعمال) بقول صاحب
نفائس ہوس بمعنی آرزوے نفس است پس آبرو
ہوس کردن خواہش آبرو کردن نفس باشد
(ظہوری ؎) کسے از عشق آبرو ہوس
کرد ٭ کہ خاکش بفرق ملتمس کرد ٭ (اردو)
آبرو کی ہوس کرنا۔

(۲۰۰) **آبرو یافتن** (استعمال) مرادف آبرو حاصل
کردن (ظہوری ؎) یافت ظہوری ز غمش
آبرو ٭ بر سر صد عیش و طرب خاک باد ٭

آب رہ (اصطلاح) بدون اضافت ثانی
بقول صاحب شمس اللغات شراب
انگوری (اُردو) انگوری شراب (مونث)

آب ریخت (مقولہ) بدون اضافت ثانی
(ا) بقول صاحب بحر عجم شرمندہ گردیدن

مقولۂ عجم است یعنی چون کسے نادم شد گویند
کہ آب ریخت و بقول صاحب برہان جامع
(۲) بے عزت و خفیف ساخت۔ مولف
گوید کہ این مشتق از مصدر اصطلاحی آب
ریختن است کہ بیاید (اردو) (۱) آبِ آب
ہوا۔ پانی پانی ہوا۔ (ناسخ ۵) نرگس مست
یار کے آگے ؛ ہوئی غیرت سے آب
آب ؛ (ولہ ۵) وہ پانی پانی ہوا شرم سے
تو محفل مین ؛ بہا کے اشک ہوا کیا ہی
انفعال مجھے (۲) آبرو لی۔ ذلیل کیا۔
آب ریختن (مصدر اصطلاحی) (۱) بقول
بہار معروف کہ از افشاندن آب مراد باشد
(۲) و بقول صاحب فرہنگ انند گرد و غبار
فرو نشاندن۔ صاحب بحر عجم گوید کہ (۳) آب
ریختن بے عزت و خفیف ساختن۔ مولف
گوید کہ معنائے آخر الذکر متعلق از (آب کسے
ریختن۔ یا آب چیزے ریختن) است و تحقیق

مُولّف۔ (۴) آب ریختن عرق آلود و منفعل
شدن ہم۔ (ظہوری ۵) در گرفتست آتش
ستان ؛ ساقی از روغن آب می ریزد ؛۔
(ولہ ۵) بر گل نم دیدہ آبے ریختن آسان
تر است ؛ سوز عشق خویش بر دلہاے شیدا
عرض کن (بیدل ۵) مزن اے بے خبر
لاف محبت ؛ مبادا آب ریزد از حیا
دل ؛ (اردو) (۱) و (۲) پانی چھڑکنا (۳)
آبرو لینا (دیکھو آب رخ کسے ریختن) (۴)
آب آب ہونا۔ پانی پانی ہونا۔ (دیکھو مقولۂ ماضی)
آبریز (اصطلاح) بدون اضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم (۱) ادب خانہ و مستراح (۲)
و لوآب کشی (۳) ظرفے کہ وقت غسل بدن آن
آب بر سر ریزند (۴) گو و ابیکہ از برائے
آبہاے مستعمل ہمچو آب حمام و مطبخ وغیرہ کنند
باشد و بقول صاحب سروری (۵) متوضا
یعنی حوض وغیرہ کہ در ان وضو کنند مولوی

معنوی ؎ اے بدیدہ لونہاے چرب خیز ؎ فضلۂ آنرا ببین در آبریز ؎ (حکیم سنائی ؎) دوستی را بریز چرخ مبر ؎ زانکہ او گہ تہی بود گہ پر ؎ (حکیم زجاجی ؎) کمر بستہ یکسر برائے گریز ؎ نہ مطبخ بدانجا نہ بُد آبریز ؎ (حکیم سوزنی ؎) شعر تو باید بآبریز در انداخت ؎ گر بود از مشک برنبشتہ با بریز ؎ (اردو) (۱) پاخانہ (مُذکّر) (۲) ڈول (مُذکّر) (۳) وہ ظرف جس سے غسل کے وقت پانی سر پر ڈالین (۴) چوبچہ جس مین حمّام یا باورچیخانہ کا پانی جمع ہوتا ہے (مُذکّر) (۵) حوض وغیرہ جس مین وضو کرین (مذکر)

آبریزان (اصطلاح) بدون اضافت ثالث بقول صاحب برہان روز سیزدہم ماہ تیر باشد گویند کہ در زمان یکے از ملوک عجم چند سال باران نبارید در این روز حکما و بزرگان و خواص و عوام در جاے جمعیت نمودہ دعا کردند ہمان لحظہ باران شد بدان سبب مردم شادی و نشاط کردہ آب بریکدیگر ریختند ازان باز این رسم برجاست (نظیری نیشاپوری ؎) از سیہ چشمان ہندی آب در چشمست نماند ؎ آبریزان می شود در ریز چشمے آبدہ ؎ (اُردو) عجمیونکی ایک خاص عید کا نام جو ۱۳ ماہ تیر کو منائی جاتی ہے۔

آب ریزگان (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ۔

آب زدن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) گرد فرو نشاندن (۲) تسکین دادن (۳) اطفاے آتش کردن و بقول صاحب فرہنگ انندراج (۴) فرو نشاندن آتش خشم (۵) رام ساختن

مؤلف۔ گوید کہ اگر این مصدر عام را بہ صلہ ہاے مختلفہ و تخصیص مفعولش بیان نکردہ شود تحقیق پسندان را خوش نہ نماید و اصطلاح جویان را افادتے نہ بخشد۔ مخفی مبادکہ استعمال

این مصدر اصطلاحی بصلہ ہاے متعدّدہ یافتہ میشود مثلاً۔ (آب زدن بہ چیزے) و (آب زدن بر چیزے) و (آب زدن چیزے را) و (آب زدن در چیزے) بہ تحقیق۔ **مولّف** ازبراے این مصدر اختلاف صلہ ہا فرقے در معنی پیدا نکند ولیکن اختلاف مفعول معنی بر معنی است چنانکہ آب زدن براہ معنی اول است و آب زدن بدل مخصوص بمعنی دوم و آب زدن بر آتش مثال معنی سوم باشد۔ امّا معنی چہارم متعلق است از معنی سوم مثلاً۔ **آب بر آتش خشم زدن** کنایہ از غصّہ فرو نشاندن و اطفاے آتش غضب است۔ عجب است کہ صاحب فرہنگ انندراج انیمعنی را معنی تازہ قرار می دہد و ہم چنین است معنی چہارم ہم کہ محض ادعاے صاحب فرہنگ انندراج است و دیگران از نیمعنی سکوت ورزیدہ اند۔ **مولّف** این کتاب را ہم سندش بدست نیامد و بہار از (آب زدن) ساکت است و (آب زدن بر چیزے) را کہ کنایہ از گرد و غبار فرو نشاندن گیرد قابل غور است کہ تخصیص صلہ بر و تعمیم لفظ چیزے معاملہ را بر ہم می کند و رزے **مولّف**۔ آب زدن کنایہ از فرو نشاندن باشد ہمین است قول صاحب برہان و (آب زدن بظرف مکانی) خواہ بصلۂ بار باشد یا بر یا در یا را کنایہ از گرد و غبار فرو نشاندن است چنانکہ بالا گذشت پس (آب زدن بر چیزے) را بدین معنی مخصوص کردن درست نباشد۔ خلاصہ انیست کہ معانی متعدّدۂ آب زدن پیدا می شود از مفعول و قرینہ آن چنانکہ بذیل می آید۔ (اُردو) (۱) آبپاشی کرنا (۲) تسکین دینا (۳) آگ بجھانا (۴) آگ بجھانا (۵) مطیع کرنا۔ آصفیہ) (اسیر لہ) غم و ور کرے شراب پاشی ؛ ٹھلا دے

یہ گرد آب پاشی ٭ (کیف ۵۲) ایک دنیا مین نہ ایسا کوئی صحرا پایا ٭ آگ دلکی جو بجھاوے کہین دن بہر روکے ٭ (قلق ۵۳) دوڑو لوگو بجھاؤ آگ لگی ٭ جلد پانی منگاؤ آگ لگی ٭ فقرہ امیر ۴) دونون مزاج کے جھلّے ہین یہ آگ تمہین بجھاؤگے تو بجھیگی،، (امیر اللغات)

آب زدن آتش را (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بر آتش زدن۔ باشد کہ گذشت چنانکہ بیدل گوید (۵) تبدبیر دگر نتوان زدغ کلفت آسودن ٭ مگر آبے زند خاکسترما آتش مارا ٭ خفی مباد کہ (آب زدن بہ آتش) و (آب زدن بر آتش) و (آب زدن در آتش) معنیٔ فرقے ندارد۔ اگرچہ سند استعمال آن بصلہ ہاے باو بر و در الان دستیاب نشد

آب زدن براہ (مصدر اصطلاحی) تخصیص مفعول درین اصطلاح بر طریق تمثیل است واین عام باشد او براے ظرف مکان یعنی آب زدن بہ خانہ و در خانہ و میدان وامثال آن در معنی اصطلاحی فرقے پیدا نمی کند کہ کنایہ از گرد و فرو نشاندن باشد۔ (ظہوری گوید ۵) براہ گریہ آبے می زند چشم ٭ نفس فراش جولانگاہ آہ است ٭ (بیدل ۵) آب زد بیدل بر آتش عمرہا چشم ترم ٭ آن ستمگر یک نگہ انعام نتوانست کرد ٭ (اردو) آبپاشی کرنا۔ چھڑکاو کرنا۔ راستے یا مکان یا میدان وغیرہ مین۔ (دیکھو آب زدن کے پہلے معنی) (شاہ نصیر ۵) یہ کسکے واسطے کرتی ہے چشم تر چھڑکاو ٭ کہ آینے کا نہین چاہتا ہے گھر چھڑکاو ٭

آب زدن بر چیزے (مصدر اصطلاحی) بقول بہار کنایہ از گرد و غبار فرو نشاندن و در رائے مؤلّف۔ چنانکہ در مصدر (آب زدن) گذشت تعمیم چیز ہرگز درست نیست و اینقدر درست باشد کہ بجاے

(آب زدن بر چیزے) (آب زدن بر ظرف مکانی) - گفتہ شود - بہار سندے کہ پیش میکند ہمان ست کہ در (آب زدن براہ) گذشت واسناد دیگرش ہم علی غیر محلہ - اگر آب زدن بر چیزے را بمعنی مخصوص کردہ شود (آب بر رُخ زدن) و (آب بر خسار زدن) و (آب بر روے زدن) وغیر ذلک کہ گذشت داخل این اصطلاح می شود و آن بلحاظ معنی درست نباشد -

آب زدن در را (مصدر اصطلاحی) کنایہ از گرد فرو نشاندن در خانہ باشد یا در باغ و امثال آن و گاہے صلۂ را - محذوف ہم باشد چنانکہ حافظ گوید (ے) خرّم آنروز کہ با دیدۂ گریان بروم ❊ تا زنم آب - در میکدہ یکبار دگر ❊ (اُردو) آبپاشی کرنا چھڑکاو کرنا - دروازے مین -

آب زدن راہ را (مصدر اصطلاحی) مرادف (آب زدن براہ) است چنانکہ ظہوری گوید (ے) با استقبال وصل از خویش می خواہم برون آیم ❊ کہ شادی می زند از گریہ راہِ خندہ را آبے ❊ بحث کامل این مصدر اصطلاحی در (آب زدن براہ) گذشت

آب زدن کباب را (استعمال) افشاندن و پاشیدن آب بر کباب باشد (شاپور طہرانی ے) دلم بر آتش غم خام سوزگشت امشب ❊ کجاست گریہ کہ آبے زند کباب مرا ❊ (اردو) کباب پر چھینٹا دینا - (آصفیہ دیکھو چھینٹا دینا)

آب زدہ (اصطلاح) بے اضافت بقول صاحبان بہار عجم و فرہنگ انند راج جنسے را گویند کہ بسبب افتادن داغ آب قیمتش نازل باشد (نادم گیلانی ے) تو پاکدامنی این گل ز جنس حسن تو نیست ❊ کہ نیست لالہ و گل داغدار و آب زدہ ❊ بہار گوید کہ تواند کہ در نیجا بمعنی آب پاشیدہ شدہ باشد چنانچہ سرگلہاے

پژمردہ می باشند۔ برائے طراوت وتازگی
انہا وخیال ضعیف است کہ بمعنی لوث وآلودہ
باآب باشد ومقابلہ پاکدامنی ہمین را می خواہد
(انتہی) **مولف**۔ گویدکہ آب زدہ رجنس
آب زدہ گرفتن درست نباشد ودرکلام
نادم گیلانی استعمال گل آب زدہ) می باشد
پس آب زدہ صفت چیزے است کہ نقصان
آب باو رسیدہ باشد اعم ازینکہ داغدار
شود یا متغیر۔ مقصود انیست کہ اثرآب آنرا از
آب وتاب اصلی برگردانده واین ۔(مرادف
آب رسیدہ) ومفعول (آب زدن) ودرینصورت
آب زدن متاع مرادف آب رسیدن متاع
باشد کہ گذشت ۔

آبِ زر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم (۱) طلاے حل کردۂ نقاشان
(۲) مے زعفرانی وبقول صاحب ناصری
(۳) آب زعفران ہم۔ بہار گوید کہ آبے کہ در

نقرہ حل کردہ باشند آنہم آب زر است ۔
(سنجر کاشی ؎) از آب زر بنجر شیرویہ نقش
بود ۔ کین را نسب بہ تیشۂ فرہاد می رسد ۔
(نظامی ؎) باآب زر این نکتہ باید نوشت ۔
شتربان درود انچہ خربندہ کشت ۔ سلمان ساوجی
؎) ہمہ روز تخم طرب کاشتند ۔ باآب رش
آب میداشتند ۔ (علی خراسانی ؎) درمجلس
غارت زدگان طرب وعیش ۔ ساقی زخرابات
مغان آب زر آرد ۔ (اردو) (۱) بقول امیر
آب زر سے وہ پانی مراد ہے جسمین سونا یا چاندی
حل ہو (آتش ؎) لکھتا جو نامۂ شوق اس
سیمبر کو آتش ۔ تحریر اسکو خامہ بے آب زر
نہ کرتا ۔ (۲) زعفرانی شراب (مؤنث) (۳)۔
زعفران کا پانی۔ (مذکر)

آبِ زرتاب (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم از قبیل آب آہن تاب
است یعنی آبیکہ زر را تاب داده دران

غوطہ دہند تا گرم شود پس سرد کردہ بہ بیمار خورانند (اُردو) وہ پانی جسے اصلاح کے لیے سونا گرم کر کے بجھاتے ہین۔ اگرچہ لوہے سے بجھے ہوے پانی کو اردو مین آب آہن تاب کہتے ہین لیکن آب زر تاب مستعمل نہین ہے سونے سے بجھا ہوا پانی کہہ سکتے ہین۔

آبِ زرد (اصطلاح) باضافت ثالث کنایہ از اشک خونین باشد چنانکہ صائب گوید کہ بدیل آب از دیدہ فروریختن گذشت (اُردو) اشک رنگین (اسیر ؎) تفوّق ہے گل شاداب پر ہر اشک رنگین کو ہے گریبان داغ رہتا ہے مراد از مان گلچین کو ہے ــــ

آبِ زرد از دیدہ ریختن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج کنایہ از اشک خونین ریختن باشد چہ صفرا رکف خون است (فردوسی ؎) فروریخت از دیدگان آب زرد ہ بہ آب دو دیدہ ہمین چارہ کردہ ہ **مؤلف**۔ گوید کہ از آب زرد اشک خونین مراد است چنانکہ گذشت و (آب از دیدہ فروریختن) ہم مصدر اصطلاحی است کہ گذشت پس آب زرد از دیدہ ریختن اصطلاحے خاص نباشد چرا کہ اشک یا آب دیدہ و امثال آن باہر قدر مصادر کہ مستعمل است۔ آب زرد ہم با مصادر مذکورہ مستعمل باشد۔ مخفی مباد کہ در کلام فردوسی استعمال (آب زرد از دیدہ فروریختن) است (اُردو) آنکھون سے خون بہانا۔ (فی البدیہہ نظم طباطبائی ؎) روتے رد تے نہین رہتے جب بے شکد ہ خون آنکھونسے بہاتا ہون مین ہ۔

آبِ زرہ بر زرہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج کہ بحوالہ مظہر العجائب می نویسد آب موج زن (اُردو) لہراتا پانی۔ موج زن سمندر

آبِ زلال (استعمال) باضافت ثالث

وفتم زاے منقوطہ۔ بقول صاحب برہان لفظ زلال بروزن جوال کرمے را گویند کہ درمیان برف بہم میرسد و او پرندۂ باشد پر از آب صاف و آنرا آب زلال خوانند و آن کرم اندک حیاتی و حرکت مذبوحی ہست و زلال لفظ عربی است بمعنی صاف۔ استعمال آب زلال در کلام اساتذہ یافتہ میشود (جامی ؎) تشنگان را بدہ ے آب تفقد می کن ٭ ایکہ منزل بلب آب زلالست ترا ٭ (حافظ ؎) در سینہ دلش زنا گی بتوان دید ٭ مانند سنگ ریزہ در آب زلال ٭ (اُردو) آب زلال۔ (مُذکّر) (بحر ؎) اے بحر آب و تاب سے ہے کیا تیری بات مین ٭ ہر شعر موج چشمۂ آب زلال سے ہے ٭۔

آب زمزم (استعمال) باضافت ثالث آب چاہے معروف کہ در مکّہ معظمہ واقع است (جامی ؎) باب زمزم اگر شست خرقہ زاہد شہر ٭ چہ سود ازان چو ندارد طہارت ذیلی ٭ (اُردو) آب زمزم (مُذکّر) بقول بعض مکّہ معظمہ مین ایک کنوان ہے اُسکا پانی۔ (کیف ؎) کیسکے بوسۂ لب سے مجھے تو رغبت ہے ٭ مین آب کوثر و زمزم کی چاہ کیا کرتا ٭۔

آبزن (اصطلاح) باباے موقوف بقول صاحبان برہان و بحر عجم (۱) کنایہ از آرام و تسکین دہندہ۔ یعنی شخصے کہ مردم را بزبان خوش تسلّی کند (۲) امر بہ معنی اوّل ہم یعنی تسلّی کن و تسکین بدہ (۳) حوض کوچک (۴) ظرفے باشد از مس و امثال آن بمقدار قامت آدمی یا کمتر ازان با سر پوشے سوراخ دار کہ اطبا ربیماران را دران خوابانند یا بنشانند و سر بیمار را ازان سوراخ بیرون آرند و آب گرم با ادویہ جوشانیدہ دران کنند (اردو) (۱) آرام اور تسکین دینے والا

(۲) تسلّی دلاسا دینے کا صیغہ امر یعنے تسلّی دے دلاسا دے۔ (۳) چھوٹا سا حوض (مُذکّر) (۴) بقول امیر وہ ظرف جسمین دواؤن کا جوش کیا ہوا پانی اس انداز سے بھر کر کہ مریض کی گردن تک رہے مریض کو بٹھاتے ہین اسی کا مصدر آبزن کرنا اور اُسکا لازم آبزن ہونا اردو مین مستعمل ہے ؎

(۲۰۲) **آبزن دادن** (استعمال) بیمار را در آبزن خوابانیدن و نشانیدن است زبانداناں حال ہم تصدیق این می کنند (فی البدیہ مرزا مہدیخان کوکب ؎) نماید تا زرنج جلدش آزاد ؛ پزشک کاردانش آبزن داد ؛ (اُردو) آبزن کرنا (امیر اللغات)

آبِ زندرود (استعمال) بقول صاحب فرہنگ انندراج کہ بحوالہ فرہنگ فرنگ می فرماید نام دریائے است در اصفہان کہ از غرب جانب شرق جاریست گویند کہ نہرہاے مختلف دریکجا مجتمع شدہ دریاے بزرگ گردیدہ۔ زندہ بمعنی بزرگ و کلان است و زند مخفّف زندہ پس آب زندرود رودے است کہ آب او زندہ است صاحب برہان بدیل لفظ زندہ ذکر این میکند ومی فرماید کہ (زندہ رود) نام دریاے است در صفاہان۔ **مُولّف**۔ گوید کہ آب بمعنی دریا گذشت۔ (زندہ رود) را (زندہ آب) گفتن ہم درست بنا شد کہ علم است عجب است کہ صاحب انند (زندہ رود) را (آب زند رود) نوشتہ (اُردو) اصفہان کے ایک بڑے دریا کا نام زندہ رود ہے۔

آبِ زندگانی (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج (۱) مرادف آب حیات (۲) کنایہ از طراوت و رونق جوانی و تحقیق **مُولّف** (۳) مجازاً بمعنی شراب ہم (ارسلان ؎) و رزعین لطف انداز د نظر بیاشا

خضر یا ہر ذوق آب زندگانی از سراب ؛
(محتشم ۵۳) گر از خمار روم ہم جان عجب مدار
اے دل ؛ کہ ساقی از لب من آب زندگانی
بست ؛ (اردو) (۱) آب زندگانی (مذکر)
(وزیر ۵) بوسہ لب دلکو دیگا اک حسین بنرہ
رنگ ؛ خضر آب زندگانی سے بھر یگا جام
روح (۳) ترنگ و رونق جوانی (مونث)
(۳) شراب (مونث)۔

آب زندگی (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول بہار (۱) مرادف آب زندگانی (۲)
و بہ تحقیق مولف۔ کنایہ از معشوق ہم (ارسلان
۵) ہست گویا در دم تیغ تو آب زندگی ؛
ورنہ از بہر چہ جان بخشد دم بسمل مرا ؛ (صائب ۵۲)
مستانہ جلوہ ہاے تو اے آب زندگی ؛ گردش
دیا دحلقۂ گرداب می برد ؛ (اردو) بقول ہمہ
(۱) آب زندگی (مذکر) (بحر ۵) کیا عجب جھلکے
ضعیفونکا جو آب زندگی ؛ کاسۂ سرمین ہے

عالم ساغر مخمور کا ؛ (۲) معشوق۔

آب زندہ رود (استعمال) بدون اضافت
ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج مرادف
(آب زندرود) باشد۔

آب زہ (اصطلاح) باضافت ثالث و کسر
رابع بقول صاحبان بحر عجم و سروری آبیکہ از
کنار تالاب و رودخانہ و امثال آن تراوش
کند۔ (اردو) ندی یا تالاب وغیرہ کے کنارہ
سے رستا ہوا پانی (مذکر)

آب زہرہ (اصطلاح) باضافت ثالث و فتح
رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب (۲)
تابش (۳) شفق بعد از صبح و بقول صاحب
فرہنگ انندراج مطلق شفق (اردو) (۱) شراب
(مونث) (۲) تابش (مونث) (۳) شفق (مونث)
(ذوق ۵۳) ہے آج جو یون خوشنما نور
سحر رنگ شفق ؛ پر تو ہے کس خورشید کا
نور سحر رنگ شفق ؛۔

آبِ زیرِ کاہ (اصطلاح) باضافت ثالث وسادس بقول صاحب بحر عجم کسے کہ بظاہر خوب و در باطن فتنہ انگیز باشد و خوبی و نیکی و قابلیت و کمال مخفی و بقول بہار مطلق چیز پنہان و مخفی ہم۔ **مؤلف**۔ گوید کہ از استعمال زباندانان عجم می کشاید کہ آبِ زیرِ کاہ (۱) آبے است کہ زیر کاہ پنہان باشد و این خیلے خطرناک است چراکہ در بادی النظر وجود و مقدارش معلوم نمیشود و راہ روانِ بے خبر را غرق کند اکثرے از شعراء عجم در معنی حقیقی استعمال این کردہ اند و مجازاً بمعانی مکر و مکار و نیکی و نیک۔ صائب در معنی حقیقی گوید (۱ب) کرد ما را عاقبت ہواری دشمن خراب ؎ سیل کار آب زیر کاہ نتوانست کرد (و گوید ۱ج) آب زیر کاہ را باشد خطر از بحر بیش ؎ صائب از ہمواری اہل زمان غافل مباش ؎ خلاصہ اینست کہ آب زیر کاہ بمعناے حقیقی (۱) آب پنہان است نہ چیز پنہان و مجازاً (۲) مکر و حیل را ہم توان گفت کہ در ظاہر دوست می نماید و در باطن فتنہ انگیزی کند (۳) خوبی و نیکی و قابلیت و کمال مخفی کہ بظاہر معلوم نہ شود و این عکس معنی دوم است (۴) کسے کہ در باطن با صفات حسنہ موصوف باشد و بظاہر ننماید صاحب برہان ہم معنی سوم را ذکر میکند صائب (۲) با خس و خاشاک صائب موجۂ دریا نکرد ؎ انچہ با ما سادہ لوحان آب زیر کاہ کردہ (سالک یزدی ۳) می دہم بر باد آب زیر کاہ خویشتن ؎ زعفرانی کہربا را کاہ خرمن می کنم ؎ خاقانی (۴) باجہان آب زیر کاہ مباش ؎ تا تات بے آب تر زکہ نکند ؎ (اُردو) (۱) آب زیر کاہ (مذکر) وہ پانی جو سبزہ کے نیچے چھپا ہوا ہو (۲) آب زیر کاہ مکر اور وہ شخص جو دل مین فریبی ہو (۳) نیکی (۴) وہ جو باطن مین نیک بخت ہو۔ اسکو زباندانان

اُردو نے آب زیر کاہ نہین کہا ہے اشرف
(۱) فریب کو دل اہل صفا مین راہ نہین ۔
وہ دشت ہے یہ جہان آب زیر کاہ نہین ۔
(بحر ۲) آب زیر کاہ ہے صیاد اے مرغان
باغ ۔ چاہیئے سبزے سے بھی خوف وخطر بہ سات
مین ۔ (مومن ۲) تھا آبِ جو زیر کاہ پنہاں
غم عین سرور مین ہوا وان ۔

آب زیر کاہ انداختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مکاری وحیالی کردن وبقول صاحب فرہنگ انندراج حیلہ و شیطنت در پردہ داشتن (قدسی ۔ رباعی) چرخ آب ہمیشہ زیر کاہ انداز ۔ یک کار بصد حیلہ براہ انداز ۔ مہر است کہ عیب چرخ را پوشیدہ ۔ رسوا ست چو گل ز سر کلاہ انداز ۔ (اردو) مکاری کرنا ۔ حیلہ بازی کرنا

آب زیر کاہ داشتن (مصدر اصطلاحی) (۱) مرادف ماضیہ چنانکہ بیدل گوید (ے)

زطرز مشرب عشاق سیر بے نوائی کن
شکست رنگ کس آبے ندارد زیر کاہ آنجا ۔

آب ساختن (مصدر اصطلاحی) (۱) موافق شدن آب وہوا ست چنانکہ دانش گوید (ے) گل بدست گلفروشان رنگ بیماران گرفت ۔ آب غربت ناز پرورد گلستان را نساخت ۔ (۲) مرادف آب کردن باشد چنانکہ صائب گوید (ے) مگر تاثیر در افغان سنگین دل نمی باشد ۔ کجا دل آب سازد نالۂ کز آسیا خیزد ۔ (۳) شراب ساختن ۔ کہ آب بمعنی شراب ہم آمدہ (غنی ے) مغان کہ دانۂ انگور آب می سازد ۔ ستارہ می شکند آفتاب می سازد ۔ (اردو) (۱) پانی موافق آنا ۔ آب وہوا موافق ہونا ۔ آب وہوا کی سازگاری بھی کہتے ہین (کیف ے) خانۂ غیر کا اے حور لقا قصد نکر ۔ ناموافق ہے بہت آب وہواے دوزخ ۔ (۲)

نرم کرنا آب کر دینا۔ بقول امیر گھلا دینا۔ پانی کر دینا
(آتش ۵) عتاب یا رسے رنگ رخ مرّیخ
اُڑتا ہے ؛ نگاہ خشمگین کرتی ہے زہرہ آب
رستم کا ؛ (۳) شراب بنانا۔

آب ساختنِ آیینہ (مصدر اصطلاحی۔)
باضافت نون جلا دادن آیینہ باشد چنانکہ
صائب گوید (۵) ازدم آتش فشان آیینۂ
تاریک خود ؛ گر نسازی آب بارے
پیش آہنگر گذار ؛ (اُردو) آیینہ کو آب دینا
کہہ سکتے ہین اسلئے کہ آب آیینہ جلا اور صفائی
آیینہ کے لیے اردو مین مستعمل ہے۔ (دیکھو آب آیینہ)

آب ساختنِ چیزے (استعمال) اوّل
آب ساختنِ چیزے را باضافت نون
(۱) گداختن و آب کردن چیزے است
سندے کہ در (آب ساختن) از کلام صائب
گذشت سند این ہم باشد کہ آب ساختنِ دل
و دل را آب ساختن نوشتہ مخفی مبادکہ درین
مصدر اصطلاحی از لفظ چیزے تعمیمے کہ واقع
است مقصود ازان چیزہاے سخت است
وبس۔ چون آب ساختن دل و جگر و آہن
و سنگ و امثال آن (اردو) آب کر دینا
دیکھو (آب ساختن)

آب ساختنِ خون (مصدر اصطلاحی)
باضافت نون بسیار مشقّت کشیدن و گرستن
ہم چنانکہ ظہوری گوید (۵) نفسہا دستہ
می بندم شکیب از سینہ می گیرم ؛ ز غم خون
آب می سازم ز دل آرام می شویم ؛ (اردو)
لہو پانی کرنا۔ بقول صاحب آصفیہ کثرت
اشکباری سے خون کو خونابہ بنا دینا (آتش
۵) شوق وصلت مین ہے شغل اشک
افشانی مجھے ؛ ہجر مین کرنا پڑا آخر لہو
پانی مجھے ؛ (ولہ ۵) رلاتا ہے وصال
یار کا شوق ؛ فراق اپنا لہو کرتا ہے پانی
مؤلف۔ کی راے مین (لہو پانی کرنا)

بسیار مشقت کشیدن و گریستن کا کامل ترجمہ ہے۔

آبِ سادہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب مؤید الفضلا کنایہ از شراب زبون۔ کم کیف۔ (اردو) بگڑی ہوئی اور کم نشہ شراب۔ ہلکی شراب۔

آب سازگار آمدن (مصدر اصطلاحی) مرادف معنائے اوّل آب ساختن است چنانکہ مرزا ملک مشرقی گوید (ے) دل ہمایوں را آب غربت سازگار آمد ۔ قفس شد آشیان از مہر بانیہائے صیّاد دم ۔

آبِ ساکن (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار مرادف آب استادہ کہ گذشت

آبسال (اصطلاح) بدون اضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ جہانگیری۔ باغ سندش در آبسالان بیاید (اردو) باغ (مذکر)

آبسالان (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب ناصری جمع آبسال باشد (فخر گرگانی ے) ہمان شیپور بر صدر اہ زدند بسان بلبل اندر آبسالان ۔ (اردو) باغات (مذکر)

آب ساے (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب شمس اللغات مرادف آبرفتہ باشد

آبِ سجہ (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم رواج و رونق تسبیح (اردو) تسبیح کی آب و تاب (مؤنث)

آبِ سبز (استعمال) بہ اضافت ثالث آبے کہ جاری نباشد و از رنگ اصلی برگردیدہ باشد در کلام بیدل استعمال این با مصدر گردیدن بنظر آمدہ (ے) زنگ می بندد دولت چندان بعزلت خو کمن ۔ آب ہم می گردد از آسودن بسیار سبز ۔ (اردو) متغیر اور بگڑا ہوا پانی۔ صاحب امیر اللغات نے بضمن صفات لفظ آب مزہ اور بودار پانی کا ذکر کیا ہے۔

آبِ سبک (استعمال) باضافت ثالث

آب بقول صاحب بحر عجم آب گوارا و گوارندہ وہاضم (اردو) بقول صاحب جامع اللغات کم وزن اور ہاضم پانی امیر نے بضمن صفت لفظ آب ہاضم پانی کا ذکر کیا ہے۔ ہلکا پانی اور سُبک پانی بھی کہہ سکتے ہین۔

آبِ سبیل (اصطلاح) باضافت ثالث بقول بہار و صاحب فرہنگ انندراج آب وقف کہ بے عوض ازان انتفاع کنند (بابا فغانی ؎) ہر جا کہ برکشید زروے دلیل تیغ ٭ بر روے خصم ریخت جو آب سبیل تیغ ٭ (اردو) آبِ سبیل (مذکر) بقول امیر وہ پانی جو پیاسون کے پلانے کو سڑک پر رکھتے ہین اور ثواب کے لیے مفت پلاتے ہین (ذوق ؎) سلسبیل آ کے اگر خلد سے ہو آب سبیل ٭ کہے مے نوش کہ بُجھتی ہے کہین اس سے پیاس ٭۔

آب سبیل کردن (استعمال) بدون اضافت ثالث بقول بہار وقف کردن آب است کہ مرادف آب خیر کردن باشد۔ (صائب ؎) بر لعل او عقیق کند آب خود سبیل ٭ بر سیب او سہیل کند خون خود حلال ٭۔

آبِ سرخ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم شراب (نظامی ؎) من و آب سرخ و سرِ سبز شاہ ٭ جہان گو فرد شو بآب سیاہ ٭ (اردو) امیر نے بضمن لفظ آب آب سرخ کا ذکر فرمایا ہے۔ بمعنی شراب (مذکر)

آبِ سفر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم آبیکہ در اثناے سفر خورند **مولف** گوید کہ آب سفر آبے را گفتہ اند کہ در منازل بے آب مسافران با خود محفوظ کنند۔ خلاصہ۔ آبے کہ مسافران در اثناے سفر با خود دارند۔ آب سفر است۔ (سالک یزدی ؎) گل کند در دشت و در عمّان گہر سازد مرا ٭ قطرۂ باران نم و آب سفر سازد مرا ٭ (اردو)

وہ پانی جو سفر مین ساتھ رکھا جاتا ہے ۔

آب سپید (اصطلاح) با ضافت ثالث

آب سفید بقول صاحب شمس اللغات

(۱) علتے کہ در چشم پدید آید مرادف آب

گوہر **مولف** ۔ گوید کہ آب سفید و سپید آب

ہر دو یک است ۔ سپید آب بقول بہار (۲)

نام رنگیست و بقول صاحب بحر عجم سفید آب

(۳) سرب سوختہ باشد ۔ (۴) **مولف** گوید

کہ خطاطان شعبدہ پسند مقطعات را از شیرہ کشنیز

بر کاغذ سپید می طراز مذکہ ہمہ حروف آن پنہان

باشد و چون آن را گرمی آتش دہند حروف

رنگ گیرد و پیدا شود این قسم مداد را فارسیان

آب سپید و سفید آب ہم گویند مگر از آب سفید

یا سفید آب ہا نوعت مداد مراد گیرند کہ ذکر

کتابت ہم بیان آید چنانکہ غنی گوید (۵)

چون نامہ کہ مردم بسپید آب نویسند در

کاغذ این چشم سفید م رقمے نیست ؛ (اردو)

(۱) موتیا بند (۲) ایک رنگ کا نام (۳) ناگ بھسم

سیسے کی بنگ (محیط بضمن لفظ آبار) (۴) سپید

روشنائی ۔ جو شیرہ پیاز یا اور کسی مرکب

سے بنائی جائے جسکے حروف کاغذ پر اسوقت

ظاہر ہوتے ہین جب کہ آگ پر سینکا جاے

آب سکندر (اصطلاح) با ضافت ثالث

بقول صاحب فرہنگ انندراج مرادف

آب حیات باشد (سعدی ۵) بخشید حیات

تن اگر آب سکندر ؛ دل زندگی چشمۂ حیوان

تو دارد ؛ ۔

آب سنان (استعمال) با ضافت ثالث

بقول بہار کنایہ از تیزی و دم سنان (خسرو

۵) شود ز آب سنانت غرق طوفان بلا

عالم ؛ زنیزہ گر نہ دہ جاجاے بر آب سنان

باشد (خان آرزو ۵) ز شوخی نیست خالی

آرزو آن سرو با تمکین ؛ کہ چون آب سنان

استادہ است و در گذر باشد ؛ (اردو)

آب سنان (مؤنث)

آب سنج (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب ناصری مرادف آبزن۔

آب سند (استعمال) باضافت ثالث وکسر رابع وسکون نون بقول صاحب جامع اللغات دریاے سند (اردو) دریاے اٹک۔ (مذکر)

(۱) **آب سوار** (اصطلاح) بدون اضافت

(۲) **آب سواران** اوّل بقول صاحب بحر عجم حباب وبقول صاحب برہان شیشہ مانند باشد کہ بیشتر بوقت باریدن باران در روے آب بہم رسد و دوم جمع آن (اردو) بلبلا حباب (مذکر)۔ بلبلے۔ جمع (ظفر ۵) یہ اشک آنکھون مین اب تھم رہے رہے نہ رہے ؎ حباب بحر مین کوئی دم رہے رہے نہ رہے ؎

آب سیاہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) مرضے است کہ چشم بدان نابینا شود و مخفف آن آب سیہ باشد (۲) شراب کہنہ (۳) گل ولالے (۴) آب عظیم وعمیق و آب طوفان نوح (۵) نکبت وخواری وحوادث زمانی (۶) علتے است کہ وسم اسپ پیدا شود (۷) مداد کہ بدان کتابت کنند (مرزا محمد سعید اشرف ۱۵) گر برم آب سیاہ از دیدہ میگردد سپید ؎ کے توان کردن بلاے تیرہ روزان را علاج ؎ (خسرو ۲۵) آب سیہ خوردہ چنان گشت مست ؎ کش چہ نگیرند بیفتد ز دست ؎ (الٰہی ہمدانی ۵۳) دیدم زبسکہ روز سیاہ و گریستم ؎ آب سیاہ تا سر زانو گرفتہ است ؎ (شرف الدین علی یزدی ظفر نامہ) (۴) برلب آب سیاہے کہ درمیان فاصلہ بود فرود آمدند (ابن جلال عراقی ۵) جہان اگر ہمہ آب سیہ گرفت چہ باک ؎ چو رام ضیم بیکے نان و آبک انگور ؎ (اشرف ۵۶) کند در رہ نوشتن ہا چو اصرار ؎ سمش آب سیہ آرد

قلم دارہ (کمال اسمٰعیل ؎) پے کرہ سر بدہ
بآب سیاہ رفت ٭ چون خامہ ہر کہ با تو نبود ست
یک زبان ٭ (اردو) (۱) موتیا بند۔ (مذکر)
دیکھو آب آوردن چشم (۲) پرانی شراب
شراب کہنہ (مونث) (۳) کیچڑ (مونث) (آختر
؎) یہ تیرا ہے کدہ خم خانۂ عالم بنا ساقی
ارے خمار کیچڑ بھی یہان تلچھٹ کی پھرتی ہے
(۴) گھرا پانی۔ (مذکر) طوفان نوح کا پانی۔
(مذکر) (۵) نکبت وخواری (مونث) (آصفیہ
(۶) سُم مین اُتر آیا ہوا پانی (مونث)۔ رس
(مذکر) (مع) (۷) روشنائی (مونث) (آصفیہ

آبِ سیاہ آوردنِ چشم (مصدر اصطلاحی) با ضافت ثالث بقول بہار۔ عبارت از مبتلا شدن چشم بعلت نزول الماء۔ (قدسی ؎) سواد شعر مرا خامہ چون برد بہ بیاض ٭ ز رشک آورد آب سیاہ چشم حسود ٭ (اردو) آنکھ مین پانی اتر آنا۔ موتیا بند ہو جانا۔

(آب آوردن چشم) ملاحظہ ہو۔

آبِ سیاہ آوردنِ دیدہ (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث و نون مرادف ماضیہ (مرزا زماما مشہور شیرازی ؎) دیدۂ تن پروران آبِ سیاہ آوردہ است ٭ ورنہ شمشیر شہادت موجۂ آب بقاست ٭

آبِ سیاہ آوردنِ سُم (استعمال) باضافت ثالث و نون فرود آمدن آب در سُم ستوران (مرزا اشرف ؎) کندر رہ نوشتن باچواطراف سمش آب سیاہ آرد۔ قلم دار ٭ (اردو) سُم مین پانی اُتر آنا۔ دکن مین رس اُترنا کہتے ہین۔

آبِ سیاہ از چشمۂ خورشید برآمدن (مصدر اصطلاحی) با ضافت ثالث نکبت وخواری بسر رسیدن و زوال پذیر شدن چیزے (فصیحی یزدی ؎) زہر لیست خط دوست کہ چون وقت سر آید ٭ آب سیہ از چشمۂ خورشید برآید ٭ (اردو) بد اقبالی۔ بدبختی آجانا۔ نکبت

وخواری مین مبتلا ہونا۔ ہر چیز کا زوال

(۲۱۹) **آبِ سیاہ از دیدہ بردن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ دیدہ را از مار بدصاف کردن۔ یعنی آب سیاہ از دیدہ برآوردن سنداین در معناے اول آب سیاہ گذشت (اردو) موتیا بند۔ اچھا کرنا (دیکھو آب از چشم کشادن۔)

آبِ سیاہ از زمین برآمدن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ بقول صاحب ناصری کنایہ از حادثہ بزرگ وامر خطرناک واقع شدن چنانکہ زلزلۂ شدید (نظامی) آب سیہ از زمین برآمد ؛ مرگ از در آہنین درآمد ؛ بارید بباغ ماتگرگے ؛ ورگلمین ما نماند برگے ؛ (اردو) خطرناک حادثہ کا واقع ہونا۔

آبِ سیاہ بچشم درآمدن (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب بہار مرادف۔ (آب آوردن چشم) است (کمال اسمعیل) زسہم خدنگت بروز سپید ؛ درآید بچشم خور آب سیاہ ؛۔

آبِ سیاہ برآوردنِ چشم (استعمال) باضافت ثالث و نون بقول صاحب فرہنگ انند و بہار مرادف ماضیہ

آبِ سیاہ بردنِ چشم را (استعمال) باضافت ثالث و نون بقول صاحب فرہنگ انند مرادف ماضیہ (دانش) نمی نہم زجنون رو بدشت و پندارم ؛ کہ بے تو آب سیہ برد ہ چشم آہو را ؛

(۲۲۰) **آبِ سیاہ خوردن** (استعمال) باضافت ثالث (۱) شراب خوردن (سنداین در آب سیاہ برنمبر ۲۔ گذشت) (اردو) (۱) شراب پینا۔

(۲۲۱) **آبِ سیاہ گرفتن** (استعمال) باضافت ثالث (۱) مبتلاے حوادث وآفات شدن (۲) بگل فرو ماندن سنداول از کلام ابن جلال در مبحث آب سیاہ برنمبر (۵) گذشت و سند ثانی از کلام میر آلہی ہمدانی ایضاً برنمبر ۱۳ (اردو)

(۱) مبتلاے حوادث ہونا۔ آفت مین گرفتار ہونا (۲) کیچڑ مین پھنسنا۔

آب سیر (اصطلاح) بدون اضافت و بفتح را بع بقول صاحب بحر عجم چار پاے خوش رفتار (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات تیز رفتار گھوڑا و بقول صاحب آصفیہ سبک رفتار نازک خرام۔

آبشار (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم چادر آب کہ از بالا بپائین ریزد (طغرا ربا عی) امشب بکمین ساغرے می باید ۔ آن تازہ گل خجستہ پے می باید ۔ وار دلب آبشار قانون سرود ۔ فوارۂ نغمہ جوش نے می باید ۔ (اردو) آبشار (مؤنث) بقول امیر مرکب ہے آب اور شار سے۔ شار کے معنی اونچی بنیاد۔ کھلی ہوئی راہ کے ہین (ناسخ ۵) عریانی مین ہے چادر آب اپنے جسم پر ۔ سیکھے ہین طرز رونے کی ہم آبشار سے ۔۔

آبِ شاہواری برداشتن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث حاصل کردن آب و تاب و تمیم است شاہوار بقول صاحب برہان معنی دُرِ یتیم آمدہ صاحبان لغت در مصدر آب برداشتن این معنی را بہ تعمیم ذکر نکردہ اند بنا بر علیہ **مؤلف** ہم این را بتخصیص شاہوار عرض میکند مخفی مباد کہ تخصیص لفظ شاہوار باعتبار رنداست وجہے نباشد کہ آب دُر یا آب گوہر برداشتن نگفتہ شود (ظہوری ۵) قیمتے می خواستم خود را چہ حاصل برنداشت ۔ اشک آب شاہواری گریہ می آید مرا ۔ (اردو) جواہر کی سی آب حاصل کرنا۔

آبش بگلو فرو نمی رود (مقولۂ عجم) بقول بہار کنایہ از نہایت بخل و امساک است فارسیان این را برائے ممسک و بخیل استعمال می کنند (اُردو) بخل سے اس کا حلق بند ہے

اس پر نعمت حرام ہے۔

آبِ شبنم (استعمال) باضافت ثالث شبنم باشد چنانکہ غنی گوید (ف) درجہان توان نشان از سیر چشمی یافتن ✤ چشمۂ خورشید ہم محتاج آب شبنم است ✤ (اُردو) شبنم (مؤنث) (رند ف) روے رنگین عرق فشان ہے ✤ شبنم گل سے ٹپک رہی ہے ✤۔

آبشخور (اصطلاح) باخاے نقطہ دار و واو معدولہ بروزن دانشور بقول صاحب برہان (۱) نصیب و قسمت (۲) سرچشمہ و کنار دجلہ و رود و خانہ و تالاب و استخر و امثال آن کہ مردمان و جانوران ازانجا آب خورند (۳) ظرف آبخوری (۴) توقف نمودن و مقام کردن و بقول صاحب بحر عجم مرادف آبخور و محل اقامت **مولف**۔ گوید کہ مقصود صاحب برہان از معنی چہارم محل اقامت باشد۔ حافظ گوید (ف) ما برفتیم و تو دانی و دل غم خوار ما ✤ بخت بد تا بکجا می برد آبشخور ما ✤ (کمال اسمعیل ف) ہر کجا باز سر رایت تو سایہ فگند ✤ کبک و شاہین بہم آیند سوے آبشخور ✤ (حکیم اسدی ف) بتوان زمین زادی از مادرت ✤ ہمانجا بُد آرام و آبشخورت ✤ (اردو) (۱) آب و خورد (مذکر) آب خورش (مؤنث) (۲) پن گھٹ۔ گھاٹ (مُذکر) (۳) آبخورا (مُذکر) (۴) محل اقامت (مُذکر) (دیکھو آب خور)

آبشخورد بکسر با، عربی بقول صاحب فرہنگ ناصری مرادف اصطلاح آبخور و آبخورد و آبشخور۔ صاحب فرہنگ انند ہم ذکر این میکنند

آب شدن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) گداختن (۲) شرمندہ شدن (۳) برطرف شدن عزت و رونق و رواج و رفتن عزت و آبرو (صائب ف) درین ریاض چو شبنم اگرچہ آب شدم ✤ خوشم کہ محو تماشاے آفتاب شدم ✤

(خسرو ۵۲) عدو کہ آب شود خود بمکوب چندیش
کہ بیش ازین نتوان کوفت آب را بجواز۔
مؤلف۔ گوید کہ درین مصدر باعتبار فعل
معانی مختلفہ پیدا می شود کہ می آید مخفی مباد
کہ گداختن بمعنی نرم شدن ہم آمدہ و این
معنی از نمبر (۱) تعلق دارد و در معنی (۲)
عرق آلود شدن ہم مقصود باشد کہ نتیجۂ
انفعال است۔ (اردو) بقول امیر (۱) آب
ہونا یعنی پانی ہونا پگھل جانا (۲) آب ہونا
بمعنی شرمندہ ہونا (۳) آب ہونا بمعنی ضائع
و برباد ہونا (آتش ۵۱) تاثیر دار لوگ ہین
اللہ کے فقیر ۔ سنگ صنم ہو آب جو ہم ذکر
ہو کرین ۔ (مومن ۵۲) دیکھا اس لب کی
گوہر افشانی ۔ ہو گیا آب ابر نیسانی ۔ (ولہ ۵۳)
ہوا بگڑی دعا ہاے سحر کی ۔ ہوئی آب آبرو
مژگان تر کی ۔

(۱۲۴) **آب شدنِ آرزو** (مصدر اصطلاحی) باضافت نون کنایہ از باقی نماندن آرزو یعنی حاصل نشدن و برآمدن آرزو باشد چنانکہ صائب گوید (۵۴)
تا چہرۂ تو در عرق شرم غوطہ زد ۔ ہر آرزو کہ در دل من بود آب شد ۔ (اردو) بقول امیر آرزو بر آنا ۔ مراد پوری ہونا۔ (اسیر ۵۵) بر آئین آرزوئین سب پر اب ہے آرزو اتنی ۔ خداوندا نہو تا زیست کوئی آرزو ہمکو ۔

(۱۲۵) **آب شدنِ چیزے** (استعمال) باضافت نون گداختن آن و بے رونق شدن ہم (تاثیر ۵۶) شکر کہ برد دل زجہانے بحلاوت ۔ آب ار نشود پیش رخش از سر خامی است ۔ مخفی مباد کہ تعمیم لفظ چیزے بر ہمۂ اشیا منحصر بر ہمین معنی نباشد چنانکہ آب شدن شمع و آب شدن طاقت ۔ کہ اگرچہ در آب شدن چیزے داخل است ولیکن در معنی فرقے نازک دارد ہمین سبب است کہ مؤلف۔ آنرا مصدرے خاص قرار دادہ (اردو) دیکھو آب شدن

آب شدنِ دل (مصدر اصطلاحی) باضافت نون (۱) کنایہ از نرم شدن دل مثل آب از یہاں است کہ نرم دل را در عربی رقیق القلب گویند۔ (محتشم ۵) خاموش محتشم کہ دلِ سنگ آب شد ؎ بنیاد صبر و خانۂ طاقت خراب شد ؎ (۲) فارسیان آب شدن دل را بمعنی عرق آلود شدن دل ہم گرفتہ اند کہ نتیجۂ انفعال است چنانکہ بیدل گوید (۵) دلم ز خجلت بے ظرفی آب شد بیدل ؎ بیا و بادہ تریہا برین سفال گذشت ؎ (اردو) (۱) دل نرم ہونا (۲) دل آب آب ہونا۔ اردو میں آب آب ہونا بمعنی عرق آلود اور منفعل ہونا آیا ہے اور یہ دل ہی سے مخصوص نہیں ہے بلکہ ہر منفعل کے لیے کہا جا سکتا ہے۔ (دیکھو امیر اللغات)

آب شدنِ زہرہ (مصدر اصطلاحی) باضافت نون بقول صاحب بحر عجم بے طاقت شدن و کمال بیمناک گشتن (اردو) زہرہ آب ہونا بقول صاحب آصفیہ حوصلہ پست ہونا۔ دہشت ماننا۔ رعب طاری ہونا (غالب ۵) گھر سے بازار میں نکلتے ہوے ؎ زہرہ ہوتا ہے آب انسان کا ؎

آب شدنِ شمع (مصدر اصطلاحی) باضافت نون گداختن شمع باشد چنانکہ بیدل گوید (۵) شب خیال پرتو حسن تو زد بر انجمن ؎ شمع پندار آب شد کز دیدۂ پروانہ ریخت ؎ (اردو) شمع کا پگھل جانا۔

آب شدنِ طاقت (مصدر اصطلاحی) باضافت نون ؎ زائل شدن طاقت است چنانکہ بیدل گوید (۵) سختی دہر ز دست دل زنہار لیست ؎ آب شد طاقت سنگ از جگر شیشۂ ما ؎ (اردو) قوت کا زائل ہو جانا۔ طاقت طاق ہونا۔ (نصیر ۵) گر دکھا دوں تجھے محراب خم ابرو یار ؎ زاہد گوشہ نشیں طاق

تری طاقت ہو ۔

آب شدنِ کسے (مصدر اصطلاحی) (۱) اگر از دہشت است بے طاقت و بیناک شدن آنکس (۲) اگر از انفعال است عرق آلود شدنش (ظہوری ؎) نمیشوند ز بس دہشت آب می ترسم ۔ از ان کسان کہ ترا در خیال می گیرند ۔ (عالی شیرازی ؎) بحیرتم کہ فلاطون زشرم آب نشد ۔ بخجلت شست فلاطون شدو شراب نشد ۔ (اُردو) (۱) سہم جانا (۲) آب آب ہونا یعنی عرق آلود ہونا (دیکھو سند آب شدن)

آبِ شراب (استعمال) مرادف آبِ مے باشد کہ شراب است (سلمان ساوجی ؎) تو ابر تشنہ لب تیرہ روز را نگری ۔ کہ آب می طلبد با وجود آب شراب ۔

آبِ شرم (اصطلاح) بقول بہار مرادف آب انفعال باشد (مجد ہمگر ؎) فلک جناب از رشک خاک درگہ تو ۔ در آب شرم شود غرق روضہ مینو ۔

آبش روشن است (مقولہ عجم) بقول صاحب بحر عجم ۔ عزت و آبرو دارد (ملا جلال الدین احمد افضل ؎) بر در مخلوق بودن عمر ضائع کردن است ۔ خاک آن در شو کہ آب بندگانش روشن است ۔ (اردو) اسکی ساکھ بنی ہوئی ہے ۔ اسکی ہوا بندھی ہوئی ہے ۔ (حضور آصف ؎) ہزارون حسن کی شہرت سے ہوگئے برباد ۔ بندھی ہوئی ہے زمانے مین کیا ہوا انکی ۔

آبِ شستن گاہ (استعمال) بدون اضافت بقول صاحب ناصری طہارت خانہ یعنی محل میزیدن باشد ۔ (اُردو) پیشاب خانہ

آبِ شفق گون (اصطلاح) باضافت ثالث کنایہ از شراب سرخ باشد چنانکہ جامی گوید (؎) شد مہ عید از شفق چون جام در ہا آسمان یعنی از آب شفق گون جام زرفالی مدار ۔ (اردو)

آب سرخ۔ (مُذکّر)۔ (امیر اللغات بضمن لفظ آب)

آبِ شقائق (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) خون (اُردو) (۱) شراب سرخ (مؤنث) (۲) خون (مُذکّر) بقول صاحب جامع اللغات آب شقائق سے لالہ کا پانی اور سرخ شراب مراد ہے۔

آب شکستن از چیزے (مصدر اصطلاحی) بیرونق شدن و کردن آن چنانکہ فیضی گوید (ے) در باغ شکستہ از سمن آب چون کرد خسوف روے مہتاب (اُردو) کسی چیز کا بے رونق ہونا یا کسی چیز کو بے رونق کرنا۔

آبِ شمشیر (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار مرادف آب تیغ است (اردو) آب شمشیر۔ (مونث (و زیر ے)) ٹہراے جوشش گریہ کہ گلا کٹ جایئے ۔ آب شمشیر نکل جاے نہ اُچھو ہو کر ۔

آبِ شنگرفی (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب رشیدی مرادف آب ارغوانی باشد۔

آبِ شہادت چشیدن (مصدر اصطلاحی) شہید شدن چنانکہ صائب گوید (ے) مردان اگر نفس بفراغت کشیدہ اند ۔ و در زیر تیغ آب شہادت چشیدہ اند ۔ (اُردو) شہید ہونا۔ (ناسخ ے) دکھلا گیا کبھی نہ وہ چشم سیاہ کو ۔ آنکھیں مری شہید ہوئیں انتظار میں ۔

آب شناس (اصطلاح) بدون اضافت

آب شناسان و بکسر شین معجمہ بقول صاحب بحر عجم آب شناس (۱) حقیقت شناس قاعدہ دان و صاحب مہارت در علوم (۲) کسے کہ بالاے تیر کشتی برآمدہ از صلاح و فلاح دریا خبر دہد و آب شناسان جمع آنست (اسفرنگی ے) زیر رکاب تواند کارگذاران بین

پیش عنان تو اند آب شناسان مطیع ۔ (ضیاء الدین ۵۲) بہ پیش آب شناس آن کس است طعمۂ موج ۔ کز آب علم تو دارد گذر طمع

بشناہ (اُردو) (۱) قاعدہ دان۔ صاحب مہارت ۔ جوہر شناس (مع) (۲) ناخدا معلّم کشتی (مُذکّر) (زکی ۵۲) ڈوبتا ہے سفینۂ امید ۔ ناخدا کون ہے خدا کے سوا ۔

آب شناسان کار (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب سروری ۔ مرادف آب شناسان ۔

آب شنگ (اصطلاح) بدون اضافت بروزن آبزنگ بقول صاحب بحر عجم مرادف آبزن بمعنی دوم و بقول صاحب فرہنگ انند راج (۲) خون (۳) مے سُرخ کہ مرادف آب شقائق باشد (اُردو) دیکھو آبزن ۔ (۲) خون مُذکّر (۳) دیکھو آب شقائق ۔

آب شنگرف رنگ (اصطلاح) باضافت

آب شنگرفی ثالث و فتح شین معجمہ بقول صاحبان بحر عجم و فرہنگ انند ۔ مرادف آب آتشاک ۔ صاحب ناصری ہم بضمن آب آتش رنگ ذکر این می کند (ناصری ۵) راغ رنگارگون چو کرد لباس ۔ آب شنگرف رنگ ریز بکاس ۔

آب شور (استعمال) اضافت ثالث بقول صاحبان بحر عجم و انند (۱) آبے کہ شور باشد بعربی آنرا ماء الملح گویند کذا فی محیط الاعظم (۲) اشک گرم و اشک غمزدگان (جامی ۵۲) اشک ریزان می روم امّا کجا یابد رواج ۔ پیش آن دریاے شیرین قطرۂ چند آب شور ۔ (ولہ ۵) خریدن از نمکینان بروزگار تو تازہ ۔ ہمان معاملۂ آب شور و اعرابیست ۔ (اردو) (۱) آب شور (مُذکّر) (۲) اشک گرم (مُذکّر) (مصحفی ۵) آب شور اشک کا آنکھین بھی مری

لے دوڑین ٭ انکی نتھ کے جو کبھی ہو گئے
گوہر میلے ٭ (ناسخ ۵۲) ایک اشک گرم
ناسخ گر خراسنے مین گرے ٭ طعنہ زن فوارہ
ہو منقار موسیقار پر ٭۔

آب شیب (اصطلاح) بدون اضافت
بکسر شین معجمہ۔ بقول صاحب بحر عجم راہ گذر آب
کہ از بالا بزیر آورد ہ باشد (اردو) آبشار
بقول امیر کھلی راہ پانی بہنے کی جو اوپر سے
نیچے آتا ہے (صبا ۵) موسم گل ہے دن
خوشی کے ہین ٭ قہقہہ زن ہے آبشار چمن ٭

آب شیراز (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول خان آرزو (۱) نہر لیست در صفاہان
و بعضے بر آنند کہ (۲) مراد از شراب است
عموماً و بقول بعض (۳) شراب شیراز خصوصاً
وارستہ می طراز د کہ آب شیرازی و آب شیراز
شراب شیراز است در رد صاحب بحر عجم
آب شیراز را نہر گفتن آب در میان دارد

و (۴) فاسیان آب شیراز را بمعناے حقیقی
ہم استعمال کردہ اند (مرزا طاہر وحید ۵۴)
ہوائے اشرفست و آب شیراز ٭ اگر آب و
ہوائے درجہانست ٭ (اردو) (۱) شیراز
کی ایک نہر کا نام (مؤنث) (۲) شراب۔
(مؤنث) (۳) شیراز کی شراب (۴) شیراز کا
پانی (مذکر)

آبِ شیرازی (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول وارستہ شراب باشد (شفیع اثر ۵)
سرو برگ شگفتن نیست گلزار طبیعت را اگر
در خاک اصفاہان نباشد آب شیرازی فراوان
شراب (مؤنث)۔

آب شیرین (اصطلاح) بدون اضافت
بقول بہار نہر لیست در حوالی کشمیر مؤلف
گوید کہ (۲) بمعناے حقیقی آبے کہ شیرین باشد
(صائب ۵) دل بے غم نصیب از نقطۂ
سودا نمی دارد کہ ہرگز آب شیرین عنبر سارا

نمی دارد ٭ (غنیمت ۵) شکر فروشی لعل
تو تا بدل چہ کند ٭ شد آب شیرین آئینہ
را تبسم ہا ٭ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات
کشمیر مین ایک نہر کا نام (۲) آب شیرین
میٹھا پانی - (مذکر) (صبا ۵) خاکساری کا مزہ
ہوتا جواے خسرو تجھے ٭ آب شیرین سے
دھلاتا کوہکن کے ہاتھ پاؤن ٭ (اللغات)

آبِ شیرین و مشکِ گندہ (مثل) باضافت ثالث و کاف عربی - صاحب خزینۃ الامثال ذکر این می کند فارسیان این مثل را بجاے زنند کہ چیز خوب را با غیر متناسب امتزاج باشد (اردو) پاپوش مین لگائی کرن آفتاب کی - (تاش کی گڈی مین کنول کا جوڑ - دکن) تاش پر موبج کا بخیہ اطلس پر موبج کا بخیہ -

آبِ صافی (استعمال) آب شفاف باشد چنانکہ جامی گوید (۵) ناپسندیدہ گردد از یار روشن دل چہ باک ٭ نیست عیبے آب صافی را کہ خاشاک آورد ٭ (اردو) آب صاف و شفاف (مذکر) (نگارش ۵) وہ شفاف و صاف آب آئینہ رنگ ٭ سکندر بھی دیکھے تو ہو عقل دنگ ٭ -

آبِ صبح (اصطلاح) باضافت ثالث بقول بہار آبے کہ نہار خورند و این مورث بیماریہاست (میر یحییٰ شیرازی ۵) اے گشتہ سرد مہر ترا آفتاب صبح ٭ اے خصم جان تشنہ خود ہیچ آب صبح ٭ (اردو) وہ پانی جو نہار منھ پیا جاے بقول صاحب (مع) وہ پانی جو صبح صبح پیا جاے

آبِ صفت باش (مقولہ) بقول صاحبان شمس و ہفت مقولہ عجم است کہ ناصحان گویند یعنی متواضع و نفع رسان باش - (اردو) دے دلا - کھا کھلا (دکن) فیض رسانی کر -

آبِ صفت بودن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم بسیار نفع و فائدہ رسانیدن

وباتواضع بودن مؤلف گوید کہ مقولۂ ماضیہ مشتق ازین مصدر است (اردو) نفع پہنچانا - دریادل ہونا محاورہ اردو مین سخی کو دریادل کہتے ہین -

آبِ طبرستان (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحبان بحر عجم و امثال چشمہ ایست روان در کوہے کہ اگر انگشت بران زنند بایستد وچون فریاد کنند پنہان شود وچون طلب نمایند روان گردد این حال در ہر ساعتے ازان چشمہ مکرر بفعل آید (اردو) ایک خاص چشمہ کا نام (مذکر)

آبِ طبریہ (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم چشمہ ایست کہ مدت ہفت سال پیوستہ روان باشد و ہفت سال دیگر خشک (اردو) ایک خاص چشمہ کا نام (مذکر)

آبِ طرب (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب (۲) منی (اردو) (۱) شراب - مؤنث (۲) منی (مؤنث)

آبِ طریق (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب شمس اللغات راہ بزرگ (اردو) بڑا راستہ - کشادہ راستہ (مذکر) شاہ راہ (مؤنث) آصفیہ -

آبِ طلا (استعمال) باضافت ثالث و کسر طا مہملہ مرادف آب زر باشد (غنی ۵) ہلال نیست کہ ناخن زدہ است بر دل چرخ ٭ نوشتہ مصرع ابروے او بآب طلا ٭ (قدسی ۵) چو حرف زینت این روضہ بر کشم اوّل ٭ چو کلک سوے بشویم زبان بآب طلا ٭

آبِ طلبیدن (استعمال) آب خواستن چنانکہ سلمان ساوجی گوید (۵) تو ابر تشنہ لب تیرہ روز را بنگر ٭ کہ آب می طلبد با وجود آب شراب ٭ (اردو) پانی مانگنا - پانی طلب کرنا

آبِ طینت (استعمال) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم آبے کہ خاک ابدان بدان سرشتہ اند (ابو طالب کلیم ۵) مارا طپیدن از غم روزی شعار نیست ٭ صد شکر کاب

طینتِ ما موجد ارنیست ٭ (اردو) وہ پانی جس سے جسم خاکی کی سرشت ہوئی اور بقول صاحب جامع اللغات انسان کی اصلیت اور خصلت۔

آبِ عرق (اصطلاح) باضافت ثالث (۱) خوے کہ از مسامات برمی آید (۲) گلاب (تاثیر ؎) در آب عرق بسکہ فتاد از قد شوخت ٭ فوارہ شد آن شمع کہ در انجمن تست ٭ (میر سید علی طہرانی ؎) شتابان باز از بزم کہ می آئی بدین گرمی ٭ کہ از آبِ عرق پر کردۂ چاہ زنخدان را ٭ بہار گوید کہ آبِ عرق از عالم اضافت عام الی الخاص باضافت مشبہ بہ الی المشبہ است (اردو) (۱) پسینہ (مذکر) (اسیر ؎) محفل یار میں اغیار کا آنا کیسا ٭ آگیا مجکو پسینا جو ہوا بھی آئی ٭

آبِ عشرت (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم مرادف آبِ طرب (خاقانی ؎) جہد با خاصگان کنند امروز ٭ آب عشرت روان کنند امروز ٭۔

آبِ عصیر (استعمال) باضافت ثالث و فتح عین مہملہ و کسر صاد مہملہ بقول بہار کنایہ از شراب باشد (علی خراسانی ؎) تاک ساقی بہرستان گشت چون ابر مطیر ٭ آتش دل شعلہ زن گردید چون آب عصیر (اردو) شراب (مؤنث)۔

آبِ عمو (اصطلاح) باضافت ثالث و فتح عین مہملہ بقول صاحب انند نام دریائے جیحون کہ نہر بلخ است بخوارزم منتہی میشود (اردو) دریائے جیحون کا نام۔

آبِ عنب (استعمال) باضافت ثالث و کسر عین مہملہ و فتح نون بقول بہار شراب انگور (بدر چاچی ؎) از حرم یاد حق خواہ اگر عاشقی ٭ بر کمش آواز چنگ و ریکش آب عنب ٭ (حکیم رودکی ؎) بنشین خرم و

خندان وجہان را بنشان ❊ بستان از لب عنّاب لبان آب عنب ❊ (اردو) آب عنب شراب کے لئے مستعمل ہے (دکن) (رشک ۵) کیفیت اورا در ترے میکدے مین ہے ❊ آب عنب کو جانتے ہین آبدست ❊۔

آبِ عنب ستاندن | **آبِ عنب کشیدن** (استعمال) باضافت ثالث شراب خوردن است چنانکہ در اسناد ماضیہ گذشت (اردو) شراب پینا۔

آبِ عیسوی کیش (استعمال) باضافت ثالث صاحب بہار عجم گوید کیش بمعنی ملّت و دین و عادت وخو و تصرف و قدرت باشد پس برین تقدیر مراد از خوے عیسوی اعجاز او باشد کہ احیاے موتی است (زلالی ۵) بباغ و راغ آب عیسوی کیش ❊ نفوذش بود در خاکسترِ خویش ❊ **مؤلّف**۔ گوید کہ عیسوی کیش صفت آب است و آب عیسوی کیش (۱) مطلق آب باشد کہ احیاے موات کند یعنی زمین غیر مزروعہ را سبز گرداند و بدین جہت کہ احیاے موتی یعنی زندہ کردن مردہ۔ اعجاز عیسوی است من وجہ با تصرف عیسٰی علیہ السلام مشابہ است و سند این از کلام زلالی گذشت (۲) آب عیسوی کیش آب بقا و آب حیات باشد کہ اثرش مردہ را زندہ کند و زندہ از خوردن آن ہرگز نمیرد۔ فارسیان از صفات آب حیات بر صفت آخر الذکر قناعت کردہ اند ولیکن صاحب میر اللغات بر صفت اول الذکر از صحیح بخاری و شرح آن (قسطلانی) سند گیرد پس بہ تشبیہ تام آب عیسوی کیش آب حیات است و معنی اوّلین مجاز آن۔ (اردو) (۱) پانی (۲) آب حیات۔

آبِ غربت (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم آبے کہ در اثناے راہ

خورند۔ ورنیصورت مرادف آب سفر باشد
(ظہوری ؎) زطعن خویش وپند دشمنان
جان در بدن کاہد ❊ موافق ساز با طبعم
خدایا آب غربت را ❊ بہار ہم برہمان معنی
اکتفا کند کہ گذشت واز کلام مزملک مشرقی سند
گیرد (؎) دل بیمار ما را آب غربت ساز
گار آمد ❊ قفس شد آشیان از مہربانی ہاے
صیاد م ❊ دانش ہم در کلام خود آوردہ
(؎) گل بدست گلفروشان رنگ بیماران
گرفت ❊ آب غربت ناز پرورد گلستان
را نساخت ❊ مؤلف۔ گوید کہ از ہر سہ
اسناد متذکرۂ بالا مستفاد می شود کہ آب غربت
آب وہواے غریب الوطنی است نہ آبے
کہ در اثناے سفر خورند پس آب غربت مرادف
آب سفر نباشد فتامل (اردو) غیر وطن۔
پردیس کی آب و ہوا۔

آبِ غمام (اصطلاح) باضافت ثالث و فتح غین معجمہ بقول صاحب بحر عجم (۱) باران (۲) رونق ابرہا و بقول صاحب شمس اللغات (۳) ہواے ابر (اردو) (۱) بارش (مؤنث) (۲) ابر کی رونق (مؤنث) (۳) ابر کی ہوا (مؤنث)

آبِ غورہ (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحبان انند و ہفت (۱) عصارہ میوۂ خام و ترش (۲) آب انگور ترش (اردو) (۱) ہر میوہ خام کا ترش شیرہ (۲) بقول صاحب جامع اللغات انگوری سرکہ اور شیرہ

آبِ فاتر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب محیط اعظم آبے کہ معتدل باشد در سردی و گرمی (اردو) کنکنا پانی جو نہ زیادہ گرم ہو اور نہ سرد (مذکر) (آصفیہ)

آبِ فتنہ (اصطلاح) باضافت ثالث۔ بقول صاحب بحر عجم رواج و رونق فتنہ و بسیاری آشوب (اردو) فتنہ کی زیادتی

آبِ فتنہ تیرہ شدن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم فرونشستن فتنہ (اردو) زائل جھگڑا رفع دفع ہونا۔ فتنہ و فساد مٹنا۔ آگ بجھنا (بحر ے) بجھی نہ آگ لگائی ہوئی رقیبوں کی ٭ بہاے بحر نے دریا مین بار بار تعویذ ٭۔

آبِ فراخ (استعمال) باضافت ثالث وفتح فا بقول صاحب انند آب بسیار (اردو) پھیلا ہوا پانی۔ گہرا پانی۔

آب فرو بردن (مصدر اصطلاحی) فروے حلق کردن آب کہ مقصود از جرعہ کشیدن باشد (ظہوری ے) بر تشنگان زخم خدنگ جفا بباد تا چند آب حسرت پیکان فرو برم ٭ (اردو) پانی سے۔ گھونٹ بھرنا۔ گھونٹ پینا (آصفیہ) (نصیر ے) غیر پاؤن مین لگائے ترے مہندی یہات ٭ ہم پیین دیکھ کے خون دل بتیاب کے گھونٹ ٭۔

آبِ فسردہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم شمشیر و خنجر و شیشہ و بلور و آبگینہ۔ **مؤلف** گوید کہ مراد ف آب افسردہ باشد۔

آبِ فشاندن بر چیزے (استعمال) آب پاشیدن بر چیزے باشد چنانکہ ظہوری در صفت فوارہ گوید بہار (آب فشاندن) را ذکر می کند دلبس (ے) فشاند چو بر تارک خویش آب بجوشد ز فوارہ ہا در ناب ٭ (صائب ے) آب بر حسن گلو سوز نشاندن ستم است ٭ ورنہ لب تشنۂ ما آب لالے دارد ٭ (اردو) پانی چھڑکنا۔

آب فشاندن بر روے کسے (مصدر اصطلاحی) مراد ف آب بر چہرہ ریختن است چنانکہ ظہوری گوید (ے) دست بیداری بروے بخت شان افشاندہ آب ٭ دیدہ مرگ خواب خوش شب زندہ داران خود اند

آبِ فلان روشن است (مقولہ باضافت

ثالث بقول صاحب بحر عجم کنایہ از عزت وآبرو و رواج و رونق وطراوت باشد **مؤلف**۔ گوید کہ مرادف (آبش روشن است) باشد (خاقانی ۵) پیش بزرگان ما آب کسے روشن است ٭ کاب زلیس می خورد بر صفت آسیا ٭۔

آبق بکسر باے موحدہ بقول صاحب محیط اعظم مرادف آبک۔ فارسیان استعمال این کم کنند۔

آبک بفتح ثالث بروزن ناوک بقول صاحب برہان (۱) یکے از نام ہاے نیشکر است و آنرا آبق نیز گویند (۲) آبلہ کہ طفلان برمی آرند (۳) بضم ثالث ہر چیز پر آب و آبکی (خجستہ ۵) مس وجودمن شود از مے بسان زر ٭ گویند مے چو آبک از اجزاے کیمیاست۔ (اُردو) (۱) پارا۔ سیماب (مُذکّر) (۲) چیچک کا آبلہ جو ایک بیماری ہے (۳) پانی سے بھری ہوئی ہر چیز (مع) (ظفر ۵) دل مین ہے سیماب انکو بھیجدون نامہ کی جا ٭ حال دل اسے نامہ برلائق نہین تحریر کے ٭ (ناسخ ۵) آبلے چیچک کے جب نکلے عذار یار پر ٭ بلبلون کو برگ گل پر شبہۂ شبنم ہوا ٭۔

آب کار (استعمال) بے اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) سقا (۲) شراب خوار (۳) شراب فروش (۴) حکاک (۵) باضافت ثالث رونق ورواج وآبرو و بقول صاحب ناصری (۶) منی (خسرو ۵) درتتق باگوش گاہ کار ٭ مائدہ کش عیسی وخضر آب کار ٭۔ (خاقانی ۵) بانگ آمد از قفینہ کا باد بزرابی ٭ ہان آب کار عشرت گرمرد کار آبی ٭ (حکیم سنائی ۵) آب کارت مبر کہ گردی پیر ٭ کار این آب را تو سہل مگیر ٭ صاحب فرہنگ انجمن آرا اے ناصری گوید کہ حکیم سنائی این شعر را در منع کثرت شہوت رانی و مباشرت بانسوان

گفتہ است۔ (اردو) (۱) سقا۔ آبدار (مذکر) (۲) شراب خوار۔ شرابی۔ (مذکر) (۳) آبکار شراب فروش (مذکر) (۴) حقاک۔ مہرکن (مذکر) (۵) رونق (مونث) رواج (مذکر) آبرو (مونث) (۶) منی (مونث) (برق ۵) لئے وہ ہاتھ مین شمشیر آبدار آیا ۔ ہماری پیاس بجھانے وہ آبدار آیا ۔۔

آبِ کاربردن (استعمال) باضافت ثالث کنایہ از شہوت رانی و مباشرت کردن باشد چنانکہ حکیم سنائی گوید کہ در اصطلاح ماضیہ گذشت (اردو) جماع کرنا۔ مباشرت کرنا۔ مجامعت کرنا (آصفیہ)

آب کاری (استعمال) بدون اضافت بقول صاحب انند (۱) خراج و محصول کہ از شراب فروشان و فروشندگان دیگر مسکرات می گیرند (۲) کارخانہ شراب **مؤلف** گوید کہ تخصیص محصول و تعمیم دیگر مسکرات بلا وجود سند قابل غور است کاروبار شراب و دیگر مائعات مسکرہ را آبکاری توان گفت کہ منسوب بآبکار است آب بمعنی شراب آمدہ و آبکار بمعنی شراب خوار و شراب فروش ہم گذشتہ است پس بوجہ یاے نسبت او حاے معانی تازہ بلا وجود سند استعمال درست نباشد زبانداناں فارس ہم باراے مؤلف اتفاق دارند (اردو) آبکاری (مونث) بقول میرو کارخانہ جہین شراب کھچے اور بکے اور وہ کچہری جہین مسکرات کا محصول لیا جاے۔ (بحر ۵) آبکاری کی ہے خدمت بحر کو ۔ ناخدا ہے کشتی میخوار کا ۔۔

آب کان (استعمال) بقول صاحب انند بدون اضافت۔ مرادف آبدان و حوض و آبگیر۔

آبکاہ (استعمال) بقول صاحبان برہان و ناصری بدون اضافت (۱) تہی گاہ (۲) تالاب (اردو) (۱) کوکھ یعنی پہلو کے نیچے کی

وہ جگہ جہاں ہڈی نہیں ہوتی۔ (مؤنث) (آصفیہ)
(۲) تالاب (مذکر)۔

آبِ کبریتی (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب محیط اعظم آبے کہ از معدن وزمین گوگردی برآید مزاجاً گرم وخشک (اردو) گندک کی کان کا پانی (مذکر) جو مزاجاً گرم وخشک ہے۔

آبِ کبود (اصطلاح) باضافت ثالث۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) دریاے چین کہ ہر شب زنان خوبصورت ازان برمی آیند و بر دامن کوہے کہ کنار آنست بازی کنند چون روز شود باز بدریا روند (۲) کنایہ از آسمان (حکیم منوچہری ۵۱) گشت نگارین تدرو پنہان در کشت زار ۞ همچو عروس غریق در ثمن آب کبود ۞ (اردو) چین کے سمندر کا نام (مذکر) (۳) آسمان (مذکر)

آبِ گدر (اصطلاح) باضافت ثالث وفتح کاف عربی بقول صاحب محیط آبے کہ ناصاف باشد کہ آنرا آب فاسد و آب غلیظ ہم گویند (اردو) گدلا پانی (مذکر) (امیر اللغات بضمن صفات لفظ آب)

آبِ کُرد (اصطلاح) بدون اضافت بضم کاف تازی بقول صاحب انند آبے راگویند کہ رنگ وبو ومزہ وطعم آن نگشتہ باشد۔ صاحب فرہنگ ناصری گوید کہ این لغت از دساتیر آباد بدست آمد (اردو) وہ پانی جس کا رنگ اور بو اور مزہ نہ بدلا ہو۔

آب کردن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) خجل کردن (۲) گداختہ کردن بہار بمعنی دوم قناعت کند۔ (صائب ۵۱) اے واے گر مرا نکند آب انفعال ۞ زین تخم ہا کہ کاشتہ ام در زمین خویش ۞ (ولہ ۵۲) نظر بران رخ چون آفتاب نتوان کرد ۞ بیک نگاہ دل خویش آب نتوان کرد ۞ اکثرے از صاحبان لغت بر ہمین دو معانی اکتفا فرمودہ اند

مؤلف گوید کہ آب کردن مصدر ریست عام
و معانی متعددہ دارد و اختلاف مفعول و معنی
اثر کند چنانکہ در آب شدن فاعل را دخل
است پس۔
(۱) آب کردن۔ گداختن بر آتش باشد
چنانکہ ظہوری گوید (ے) تا پیکرے ز روح بریزم
برائے خویش ٭ قالب تہی شدہ است روان
آب می کنم ٭ (اردو) پگلانا یا گلانا (عارف)
گلایا انجم و خورشید و مہ کو تاب فرقت سے
بدن اللہ نے تیرا یہ جب سانچے مین ڈھالا ہے
(۲) آب کردن۔ گداختن ہمچو آب واین
عمل را خصوصیت از آتش نباشد چنانکہ ظہوری
گوید (ے) از پاے سرو آب روانم گریستہ
در پاے سرو خویش روان آب می کنم (ولہ ع)
خشک است کشت نالہ فغان آب می کنم
یعنی روان و فغان را ہمچو آب رقیق کنم تا
سرو و کشت سیراب شود۔ (اردو) آب کرنا
یعنی پانی کر دینا (امیر اللغات) (آتش ے)
عتاب یار سے رنگ رخ مریخ اڑتا ہے۔
نگاہ خشمگین کرتی ہے زہرہ آب رستم کا۔
(۳) آب کردن۔ بمعنی آبدادن و این معنی مخصوص
باشد از اسلحہ چنانکہ آب کردن تیغ (ظہوری ے)
خشک است کشت نالہ فغان آب می کنم پشتہ
است زخم سینہ سنان آب می کنم (اردو)
آبدینا۔ (دیکھو آبدادن بہ چیزے کا نشان)
(۴) آب کردن۔ بمعنی آبیاری کردن و
سیراب کردن و در رائے۔ مؤلف۔
سند این مصرع اول کلام ظہوری است کہ در
ماضیہ گذشت بریں تقدیر مقصود شاعر این باشد
کہ گشت نالہ من خشک است او را فغان آب
می کنم یعنی آنچنان می دہم و از فغان آبیاری
دہم بریں قیاس معنی مصرع ثانی ہم۔ زبانداں
عجم را ازین معنی انکار نیست (اسیر ے) نرگس
از چشم سیاہی چہ قدر ناز آموخت ٭ بیتابانہ بہ نگاہے

کہ چمن آب کند ❊ (اردو) آبدینا - آبیاری کرنا (دیکھو آب دادن) -

(۵) **آب کردن** - قرار دادن آب چنانکہ ظہوری گوید (ے) رسوائیم عیار ندارد در آتشم ❊ دل کوزہ گشت راز نہان آب می کنم ❊ یعنی دلم کوزہ شدہ است و راز نہان را آب قرار می دہم تا کہ رسوائی سوختہ را بہ آب فرو کم وغوطہ دہم تا عیارش پیدا شود (اردو) پانی قرار دینا -

(۶) **آب کردن** - رقیق کردن چنانکہ ظہوری گوید (ے) تا ناگوار ریش نکند گوش را گران ❊ شہد سخن بلطف بیان آب می کنم ❊ (اردو) رقیق کرنا -

(۷) **آب کردن** - بمعنی منفعل و شرمندہ کردن چنانکہ ظہوری گوید (ے) رنگے گرد ماندم از رُخ بہار و رد ❊ در سر زمین چہرہ خزان آب می کنم ❊ مخفی مباد کہ ہر گاہ استعمال آب کردن بالفظ خجلت و امثال آن شود مفیش عرق آلود کردن باشد چنانکہ ظہوری گوید (ے) مشّاطگیش می کنم آفتاب را ❊ از تاب خجلت آینہ سان آب می کنم ❊ (اردو) آب آب کرنا بقول امیر شرمندہ کرنا (کیف ے) بت ہین تیرے سامنے خوشرو انھین کر آب ❊ آتش رخسار سے عطر گل تصویر کھینچ ❊ -

(۸) **آب کردن** - بمعنی آب پاشیدن چنانکہ ظہوری گوید (ے) در شاہراہ شبنہ مستان مباد گرد ❊ آدینہ را بکوے مغان آب می کنم ❊ مخفی مباد کہ این معنی مخصوص باشد بجائے کہ مفعول آن ظرف مکانی باشد - (اردو) آبپاشی کرنا بقول امیر چھڑکاو کرنا - (رند ے) آب پاشی کرتی ہین پریان گزرتی ہو جدھر ❊ جھاڑتی ہے حور بالون سے تمہاری راہ کو ❊ -

(۹) **آب کردن** - بمعنی محو کردن و شستن چنانکہ ظہوری گوید (ے) شد کہنہ زخم ناوکش امّا بداغ نو ❊ از بیم چشم زخم نشان آب می کنم ❊

(ولہ ے) تا نالہ را بیک بکند بے طراوتی ٭ ورسینہ دردہاے گران آب می کنم ٭ (اردو) محو کرنا۔ مٹانا۔ دھونا۔

(۲۴۲) **آب کردنِ خون** (استعمال) باضافت خون را مبدل بہ آب کردن چنانکہ ظہوری گوید (ے) درگریہ نیست فرصت خون آب کردنم ٭ اینک جگر ز دیدہ بہ پرکالہ می رود ٭ (اردو) خون کو پانی کرنا۔

(۲۴۳) **آب کردنِ درآتش** (مصدر اصطلاحی) سرد کردن آتش باشد چنانکہ ظہوری گوید (ے) چندانکہ بادمی بردم خاک میشود ٭ درآتش آنقدر کہ توان آب می کنم ٭ (اردو) آگ ٹھنڈی کرنا۔ بقول امیر آگ بجھانا۔ (کیف ے) آتش عشق کو رو رو کے کیا ہے ٹھنڈا ٭ اب پری بھی جو جلاے تو بلا جلتی ہے

(۲۴۴) **آب کردن درچیزے** (مصدر اصطلاحی) (۱) انداختن آب درچیزے و پر کردن چیزے از آب (۲) کم کردن اثر چیزے (ظہوری ے) دربادیہ فریب کردیم ٭ ازگریہ سراب زاے آبے ٭ (ولہ ے) میراندم درآب ظہوری بعرض حال ٭ درتاب وشرم کام و زبان آب می کنم ٭ (اردو) (۱) کسی چیز میں پانی بھرنا (۲) پانی ملا دینا۔

(۲۴۵) **آب کردنِ دل** (مصدر اصطلاحی) نرم کردن دل کہ ترجمہ ترفیق القلب است (بیدل ے) درمحبت خود گدازی ہم بسائل بودہ است ٭ ہرقدر دل آب کردم یاد م از مہتاب داد ٭ (اردو) دل نرم کرنا۔ دل پسیجنے کا متعدی۔

(۲۴۶) **آب کردن دل را** (مصدر اصطلاحی) محظوظ کردن دل است صاحبان لغت (دل آب دادن) را ہمین معنی نوشتہ اند و مؤلف۔ سند آب کردن دل را) پیدا کردہ است چنانکہ ظہوری گوید (ے) دل را کہ زہر گوشۂ ابرو نہ چیدہ است ٭ از ذوق شہد کنج دہان آب می کنم ٭ (اردو) محظوظ کرنا۔

(۲۴۶) **آب کردنِ زور** (مصدر اصطلاحی) باضافت نون زائل و کم کردن طاقت باشد چنانکہ ظہوری گوید (ے) برغیر تیرے کشد و در کشاکشم ٭ از زور غنچہ زور کمان آب می کنم (اردو) قوت زائل کرنا۔ طاقت گھٹانا۔

(۲۴۷) **آب کردنِ زہرہ** (مصدر اصطلاحی) باضافت نون گداختن زہرہ باشد کہ نتیجہ کمال بیناکی است چنانکہ ظہوری گوید (ے) طعنہ مزن کہ زخم نمایان نہان خوشست ٭ از بیم زہرۂ دگران آب می کنم ٭ (اردو) دل دھلانا۔ خوف دلانا۔ (دلکو تھرا دینا آصفیہ) زہرہ آب کرنا اسی کا لازم زہرہ آب ہونا۔ (آصفیہ) (فی البدیہہ نظم طباطبائی ے) غم نے زہرہ جو کیا آب تو تنہا نہ رہا ٭ یہ وہ چھینٹے ہیں جو شعلہ کو بجھا دیتے ہیں ٭

(۲۴۸) **آب کردنِ سنگ** (مصدر اصطلاحی) کنایہ از نرم کردن آن چنانکہ ظہوری گوید (ے) گفتی نمیشود دلم از گریۂ تو نرم ٭ بنشین ببین کہ سنگ فلان آب می کنم ٭ (اردو) پتھر پانی کر دینا۔ پتھر گلا دینا۔ پتھر کو پانی کر دینا صاحب فرہنگ آصفیہ نے اسی کے لازم پتھر پانی ہو جانیکا ذکر کیا ہے۔

(۲۴۹) **آب کردنِ شعلہ را** (مصدر اصطلاحی) کنایہ از نشاندن شعلہ باشد عادت است کہ چون آتش روشن شود دخان کم گردد و شعلہ سر کشد چون آب زنند دخان پیدا شود و شعلہ بنشیند ظہوری گوید (ے) اشکم کہ ابر را جگر از رشک سفتہ ام ٭ آہم کہ شعلہ را بدخان آب می کنم ٭ (اردو) شعلہ کو بجھانا۔ (سند کیلئے دیکھو آب کردن زہرہ)

(۲۵۰) **آب کسے یا چیزے افزودن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث آبرو و رونق افزودن است چنانکہ کلیم ہمدانی گوید (ے) اے گوشۂ غربت (تو آب قمر افزود ٭ نشناسم اگر قدر ترا در بدر افتم ٭ (اردو) رونق اور آبرو بڑھانا۔ بقول امیر عزت و توقیر زیادہ کرنا مرتبہ بڑھانا۔

(امیر) فروغ پیرمغان ہے ہماری محنت سے ۔ گھٹا کے خون بڑھائی ہے آبروے شراب ۔

(۲۵۱) **آب کسے یا چیزے بردن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث بے آبرو و بے رونق کردن آن است چنانکہ سعدی گوید (ع) بہ لاقامت لات شکست خورد ۔ باعزازدین آب عزّ ببرد (اردو) آبرو مٹانا آبرو لینا (امیر) (رشک ع) مٹائی آبرو ے گریہ ایسی بخت واژدن نے ۔ ہنسی آتی ہے انکو جب میرے آنسو نکلتے ہین ۔

(۲۵۲) **آب کسے یا چیزے را بردن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث مرادف ماضیہ (ارسلان ع) چو ریزم از مژہ اشک فراق یاران را ۔ زگریہ آب برم ابر نوبہاران را ۔

(۲۵۳) **آب کسے یا چیزے ریختن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث بے عزّت و بے رونق ساختن آن چنانکہ سلمان ساوجی گوید (رباعی) اے دیدہ اگر نہ ارسیل انگیزی ۔ خاک ہمہ تیرہ تیز تر نگیزی ۔ آمیزی ۔ از عہدۂ ماتمش نیائی بیرون ۔ بیفائدہ آب خود چرا می ریزی (اردو) کسیکی آبرو ریزی کرنا ۔ (فقرہ امیر) بھلا کسی کی آبرو ریزی کرنے سے کیا فائدہ ۔ صرف آبرو ریزی بھی انھیں معنون مین مستعمل ہے (مصحفی ع) بھلا اس فتنہ انگیزی سے حاصل ۔ کسی کی آبرو ریزی سے حاصل ۔

آب کسے یا چیزے را ریختن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث مرادف ماضیہ باشد اگرچہ صاحبان لغت ذکر این نکردہ اند ولیکن از زباندانان حال تصدیق این میشود

آب کش (استعمال) بدون اضافت بکاف عربی مفتوحہ بقول صاحب بحر عجم (۱) خورندہ آب (۲) کسیکہ از چشمہ و چاہ آب کشد و بقول صاحب اند (۳) مشک چرمین (۴) رگ اوراق نبات (۵) سقا

مُولّف ۔گوید کہ صاحب انند معنی نمبر۴ را کہ بحوالہ بہار آوردہ است بہارازان ساکت و برائے این اصطلاح خاص (آبکش برگ) است کہ می آید فتائل (خسرو ۵۱) مباش از سفال کہن آب کش ٭ کہ از کوزۂ نو خورند آب خوش ٭ (طغرا ۵۲) چون آب کشان چاہ زمزم ٭ با اشک نیاز ابر نوروز ٭ (سالک یزدی ۵۳) گر گوش تو آہنگ شناس است درین باغ ٭ ہر آبکش برگ گلے رشتہ سازے است ٭ (طغرا ۵۵) بران آبکش میتوان بردر شک ٭ کہ خم را بدوش آورد جائے شک ٭ (اردو) (۱) پانی پینے والا (۲) پانی کھینچنے والا (۳) مشک (مونث ۴) نباتات کے رگ و ریشے (۵) سقا (مذکر)

آب کشادن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ انندراج (۱) مقابل آب بستن و بقول بہار آب برآوردن و جاری کردن (۲) درگریہ آوردن چشم ۔ **مُولّف** را با معنی دوم اختلاف کُلّی است و سند بہار مخالف ادعائے اوست کہ در آب از دیدہ و چشم کشادن گذشت بیار عجب است کہ وارستہ ذکر این می کند و می فرماید کہ نزد بعضے کنایہ از ضائع شدن وقت است و جمعے برانند کہ مراد ف آب زدہان رفتن است و سندے کہ از کلام مفید بلخی می آرد آب کشادن دہن راست ۔ فتائل ۔ (اردو) پانی جاری کرنا (۲) آنکھ کو نمناک کرنا ۔

آب کشادنِ چشم (مصدر اصطلاحی) باضافت نون بقول صاحب فرہنگ انندراج بحوالۂ بہار گریستن و بہار ازین اصطلاح ساکت و سندے ہم پیش نشد و از نظر ۔ **مُولّف** ہم نگذشت (اردو) رونا

آب کشادنِ دہان (مصدر اصطلاحی) باضافت نون اوّل بقول بہار مراد ف آب

بدہان آمدن (مفید بلخی ۵) زغنچہ دہنت خندہ تا نقاب کشاد ❊ دہان شیشہ زشوق لب تو آب کشاد ❊۔

آب کشادہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم شراب زبون وکم کیف وبقول صاحب رشیدی مطلق شراب (خاقانی ۵) زربہ بہاے مے چو سیم مکن کم ❊ آتش بستہ مدہ بہ آب کشادہ ❊ (اردو) کم نشہ شراب شراب (مؤنث)۔

آب کشِ برگ (اصطلاح) باضافت شین معجمہ بقول صاحب بحر عجم رگ اوراق نباتات (مسیح کاشی ۵) تا ابر زجوے دل من آب کشیدہ است ❊ جوشد ہمہ از آبکش برگ گیاخون ❊ (اردو) دیکھو آبکش کا نمبر (۴)

آب کشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار (۱) آب برآوردن از چاہ ومانند آن وبقول صاحب انند (۲) آب خوردن (۳) شستن

مؤلف گوید کہ (۴) آب را بخود کشیدن کہ وراے آبخوردن است (۵) سیراب شدن ہم (میر معزی ۵) آبے کہ مشتری کشد از چشمۂ حیات ❊ روے موافق تو ازان آب شستہ باد (ورہ ۵) بشب ورو زکنون بادہ کشد مالا مال ❊ آنکہ در شام وسحر آب کشیدے قدرے ❊ (ملا شانی ۵) شانی کیم کہ یارمے از جام من کشید ❊ مے چہ کہ آب خضر ز جامم نمی کشد ❊ (قدسی ۵) دل را زخیال مے خضر آب کشیدم ❊ تا عشق چشانید بمن لذت غم را ❊ (مسیح کاشی ۵) تا ابر زجوے دل من آب کشیدہ است ❊ جوشد ہمہ از آبکش برگ گیاخون ❊ (صائب ۵) ماسبک روحان بجوے سیب غبغب زندہ ایم ❊ سبزۂ ما آب از چاہ زنخدان می کشد ❊ (اردو) (۱) پانی کھینچنا (۲) پانی پینا (۳) دھونا (۴) پانی جذب کرنا۔ (۵) سیراب ہونا۔

آب کشیدنِ چشم (مصدر اصطلاحی) باضافت

نون کنایہ از گریستن باشد چنانکہ حافظ گوید (ع)
چشم من از پئے این قافلہ بس آب کشید تا بگوش
دلم آواز درا باز آمد ۔ (اردو) رونا ۔

آب کشیدنِ چیزے (مصدر اصطلاحی) باضافت نون بقول وارستہ شستن آنست مؤلف گوید کہ چنین باشد بسیار عجب است کہ وارستہ از کلام قدسی سند گیرد کہ در (آب کشیدن) بر نمبر ۳ گذشت ۔ ہرگاہ آبکشیدن بمعنی شستن آمدہ است چنانکہ از کلام قدسی می کشاید نشاید کہ ازرا بالفظ چیزے اضافت کردہ شود و معانی دیگر را گذاشتہ آید یعنی در نمبر مصدر (چیزے) مفعول ہم واقع شود و فاعل ہم سند قدسی صورت اول راست کلام صائب کہ در (آبکشیدن) بر نمبر ۵ گذشت سند صورت ثانی است اندرین صورت (آب کشیدن کسے) ہم مصدر اصطلاحی باشد کہ سند آن در مصدر (آبکشیدن) بر نمبر (۱ و ۲) از کلام میر مغزی گذشتہ است خلاصہ آنست کہ مصدر عام (آبکشیدن) را گذاشتن بر (آب کشیدن) چیزے) قناعت بیک معنی کردن ہرگز درست نیست ۔

آب کشیدن چیزے را (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم شستن آنست و سند آن ہمان شعر قدسی است کہ در بحث مافیہ گذشت صاحب بحر عجم بر ہمین یک مصدر و ہمین یک معنی اکتفا فرماید و (آب کشیدن) را نمی نویسد فتامل ۔

آب کشیدنِ زخم (مصدر اصطلاحی) باضافت نون بقول صاحب بحر عجم مراد ف آب دادن زخم صائب (ع) زخم گل آب زنوا ے آبدارم می کشد ۔ شبنم بلبل خلعت از جوش بہارم می کشد ۔

آب کفتہ من (مقولہ) بقول صاحب مؤید الفضلا طراوت و جاہ و نشاط من ۔ از اہل لغت دیگرے ذکر این نمیکند (اردو) میری تروتازگی اور ترقی اور رنگ

آب کمان (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم زور کمان باشد امیر خسرو دہلوی (ع) خرپزہ ۔ ساختہ در آب کمانش کمین ۔ چاشنی و آب کمانش ببین ۔ (اردو) کمان کا زور کمان کا

آبکمہ (اصطلاح) بسکون ثالث وضمّ کاف عربی و فتح میم بقول صاحبان بحر عجم و برہان آبے است خاکستری رنگ و بغایت گندہ و بد بوے و آنرا از شکم نوعے از ماہی گیرند کہ در بحر چین می باشد ہر عضو کہ بشکند مقدار دو مثقال ازان بخورند چنانکہ بدندانہا نرسد آن عضو شکستہ را درست کند و آن ماہی در دریاے ہرموز نیز بہم رسد (اردو) ایک خاص قسم کی مچھلی کے پیٹ کا پانی جو تعفن اور خاکی ہوتا ہے جسکو لقدر دو مثقال کھانے سے عضو شکستہ جڑ جاتا ہے۔

آب کن بے حاصلان یکسر بدریا می رود (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این می کند مقصود این است کہ محنت بے نتیجہ ضائع میشود (اردو) بے نتیجہ محنت ضائع ہوتی ہے

آب کندہ (اصطلاح) بدون اضافت بلفظ آب کندہ کاف عربی و سکون نون بقول صاحبان بحر عجم و انندراج (۱) زمینے کہ آب آنرا کندہ باشد (۲) نام شہرے (۳) مرادف آبگیر و آب انبار (سروری) ۵) آب کندِ دور آن تاریک جاے؛ نغز لغزان چون دران نہند پاے (شرفنامۂ منیری) ۵) از سیل خیز حادثہ اعداے شاہ را شد خانمان خراب بکردار آبکندہ (اردو) (۱) دریا برد۔ بقول صاحب آصفیہ وہ زمین جو دریا کی طغیانی سے کٹ گئی ہو (۲) ایک شہر کا نام (۳) دیکھو آب انبار۔

آبِ کوثر (استعمال) با اضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج چیزے است معروف در بہشت و حوض کوثر۔ حوض بیرون بہشت در موقفے کہ منبع آن کوثر است جامی ۵) کنایت زان لب آمد پیش سالک شراب سلسبیل و آب کوثر (اردو) کوثر بقول صاحب فرہنگ آصفیہ اسم (مذکر) بہشت کی

ایک نہر کا نام جو اسکے اندر جاری ہے۔ جنّت کے اس حوض کا نام جو بہشت کے باہر موقف مین واقع چونکہ اس کا منبع کوثر ہے اس وجہ سے یہی نام رکھا گیا۔ کوثر کے پانی کو اردو مین آب کوثر کہا جاتا ہے (مُذکّر) (دیکھو آب خنجر جسمین آب کوثر کی سند ہے)

آب کور (اصطلاح) بدون اضافت۔ بقول صاحب بحر عجم شخصے کہ مردم را از آب دنان مُنتفع نہ گرداند۔ (مولوی معنوی ؎)

ناقۂ صالح بصورت بُد شتر ٭ سر بریدندش بجہل آن قوم مر ٭ از برائے آب چون خصمش شدند ٭ نا نکورو آبکورا ایشان بدند (اُردو بے فیض۔ (آصفیہ)۔

آب کوھہ (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب شمس کہ بضمن آب خیزی نویسد مرادف آب خیز است۔

آب کہ جائے بسیار میماند گندہ میشود (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این میکند مقصود این است کہ حرکت بر سکون اولے است کسانے کہ از سعی و تردّد باز مانند و فکر معاش نمی کنند بحق انہا این مثل صادق می آید۔ (اُردو) چلتی کا نام گاڑی نہین تو اندھن۔ (رکا ہوا پانی۔ کیڑونکی راجدھانی) (حیدرآباد)۔

آب گاہ (استعمال) بدون اضافت بر وزن خوابگاہ بقول صاحب برہان (۱) تہی گاہ (۲) پہلو (۳) تالاب (اردو) (۱) گوکھہ (مونث) بقول صاحب آصفیہ پہلو کے نیچے کی وہ جگہ جہان ہڈی نہین ہے (۲) پہلو (مُذکّر) (ناسخ ؎)

ہوگیا تھا سرد مین تو تیرے اُٹھ جانے کے ساتھ داغ حسرت سے مگر کچھ گرم پہلو ہوگیا ٭ (۳) تالاب (مُذکّر)۔

آب گذار (استعمال) بدون اضافت۔ بضمّ کاف فارسی بقول صاحب انند گذرگاہ آب

دو دریا و جوے (اردو) پانی یا دریا یا ندی کی گذرگاہ (مؤنث) بقول آصفیہ گزرگاہ دریا وہ زمین جس پر دریا کا پانی بہتا ہے۔ دریا کا راستہ

آب گذشتن (استعمال) بدون اضافت جاری و روان شدن آب باشد چنانکہ فغفور لاہجی گوید (ے) زان طرہ بہ آشفتگیم عمر گذشت ۔ چون آب کہ در سایۂ سنبل گذرد ۔ (اردو) پانی بہنا۔

آب گرد (استعمال) بے اضافت۔ بکسر رابع بقول صاحب ناصری گرداب (ابو الفتح رودکی ے) مگر دگرد آب گرد ہیئتش ۔ کہ در کشد ترا بدام چو اژدرہا ۔ (اردو) بھنور (مذکر) بقول صاحب آصفیہ۔ جب دریا مین گڑھے کے باعث پانی چکر کھاتا ہے تو اُسے بھنور کہتے ہین۔ گرداب۔ (مذکر) (ظفر ے) ترے کیا ہجر مین روئے کہ ہم اب آپ حیران ہین یہ دور آستین یارب ہے یا گرداب پانی کا ۔

آب گردانی (اصطلاح) بدون اضافت بفتح کاف فاسی۔ بقول صاحب بحر عجم متعدی آبگردش کہ بمعنی تاثیر زبونی آب و ہوا باشد۔ **مؤلف**۔ گوید کہ حاصل بالمصدر آب گردانیدن است (شانی تکلو ے) ہر زمانم بحالے فگند ۔ خاکساری و آب گردانی (اردو) تبدیل آب و ہوا بقول صاحب فرہنگ آصفیہ تابع فعل۔ پانی اور ہوا کا اثر بدلنے کے واسطے دوسری جگہ جانا

آب گردانیدن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت بقول خان آرزو بمعنی آب گردش و او سندے از کلام اشرف پیش می کند ے جوش صہبا شربت بیمار جوشانیدن است ۔ دور ساغر خستگان را آب گردانیدن است ۔ و ارستہ گوید کہ آب گردانیدن متعدی آب گردش است و سندہ ارستہ ہم ہمان۔ کہ گذشت بہار گوید کہ آب گردانیدن تغیر دادن آب و مکان بیمار را۔ حاصل آنست کہ بہار را باد آرد

اتفاق است و سند ہم مطابق آن نمی کشاید
کہ خان آرزو از ہمین سند معنی لازمی را چطور
پیدا می کند (اردو) بیمار کا مقام بدلنا۔

آب گردش (اصطلاح) بدون اضافت۔
بفتح کاف فارسی بقول وارستہ (۱) تاثیر زبونی
آب و ہوا۔ و بہار گوید کہ بیماریے باشد کہ از
خوردن آبہاے مختلفہ خصوصاً در سفر ہم رسد
صاحب بحر عجم ذکر ہر دو معنے می فرماید و
وارستہ و بہار از یک شعر ملا طاہر غنی سند گیرند
و ہو ہذا (۵) در محفلے کہ دارد جام شراب
گردش ۔ زاہد نیاید آنجا از بیم آب گردش
مؤلف گوید کہ شک نیست کہ ادعاے ہر دو
باہم اختلافے دارد کہ از طرز بیان ہر دو پیدا
شدہ و نہ چنین باشد کہ ادعاے ہر یک بجاے
خود بمعنی مستقل باشد چرا کہ استناد ہر دو از
یک شعر است صاحب رشیدی گوید کہ آب
گردش بیماریے کہ سبب خوردن آبہاے
مختلف بہم رسد۔ **مؤلف**۔ گوید کہ آب گردش
اختلاف آب باشد کہ سببے از اسباب مرض
زکام است و نزلہ و ہمان سند ماضیہ۔ سند
مؤلف۔ باشد و معنی حقیقی موئد آنست۔
پس نہ تاثیر زبونی آب و ہوا را ازین اصطلاح
تعلق است و نہ بیماری را (اردو) پانی
کا اختلاف جس سے نزلہ کے عارض ہونے کا
اندیشہ ہوتا ہے۔
(۲) آب گردش بقول وارستہ نقل مقام کردن
بیمار از جاے بجاے دیگر براے تغیر آب و ہوا
بہار ازین معنی ساکت صاحب بحر عجم ذکر این ہی
فرماید **مؤلف**۔ گوید کہ آب گردش نقل مقام
بیمار است نہ نقل مقام کردن (شفیع اثر ۵۲)
کشتی اش را شور بختی ہا بگرداب افگند ۔ آزردے
آب گردش گر کند بیمار ما ۔ (اردو) آب و ہوا کا
تغیر نقل مقام بیمار۔
(۳) آب گردش بقول صاحب بحر عجم و بہار

قسمت و روزی کہ مرادف آب وخور است
وگردش زمانہ (شہرت ۵) دو پیر چرخ
فرزند از پدر روا می کند ٭ آب گردش طفل
را از چشم تر وا می کند ٭ (اردو) قسمت
و روزی (مؤنث) آب وخور (مذکر) زمانہ کی
گردش (مؤنث) انقلاب زمانہ (مذکر)
(۴) آب گردش بقول بہار مرکب خوش رفتار
وبقول صاحب رشیدی چار واے تیز رو
وخوش رفتار۔ ہر دو از کلام حکیم ازرقی
سند گیرند (۵) آبگردش مرکبے کز چابکی
ہنگام تک ٭ نعل سخت او ز خاک نرم نگیزد
غبار ٭ مولف۔ گوید کہ تحقیق پسندان از
سند دریابند کہ آبگردش صفت مرکب واقع
شدہ کہ یعنی تیز رو وخوش خرام باشد وہمین
صفت را در اے مرکب ہم استعمال
توان کرد از آبگردش مرکب تیز رو یا چار واے
تیز رو ہرگز مراد نیست اگر چنین بودے

حکیم ازرقی مرکب را ذکر نہ فرمودے فتامل (اردو)
نازک خرام۔ تیز رو۔ سبک رفتار۔ خوش خرام
(دیکھو آصفیہ بضمن لفظ خوش رفتار)

آب گردش کردن (مصدر اصطلاحی)
نقل مقام بیمار کردن از جاے بجاے چنانکہ
قدسی گوید (۵) از دورت تا دم تسلیم بجاے
نرسم ٭ آبگردش نکند خستۂ تو چون بیمار (اردو)
بیمار کا نقل مقام کرنا۔ تبدیل آب وہوا کرنا۔

آب گرندہ (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم آسمان (نظامی ۵)
پیمبر بران خنگی رہ نورد ٭ برآورد زین آب
گرندہ گرد ٭ (اردو) آسمان۔ (مذکر) (غالب
۵) رات دن گردش میں ہیں سات آسمان
ہوتا رہے گا کچھ نہ کچھ گھبرائیں کیا ٭۔۔

آب گردیدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب شدن
است کہ گردیدن بمعنی شدن باشد وفارسیان
مصدر گردیدن را بمعنی شدن بیشتر در کلام خود

استعمال کردہ اند (۲) بدینوجہ کہ گردیدن
بمعنی چرخ زدن ہم آمدہ - فارسیان آب گردیدن
را بمعنی گردش آب ہم استعمال کردہ اند
چنانکہ بیدل گوید (ے) لبسکہ سرتا پایم از
درد تمنایت گداخت ٭ ہیچ موجم در رگ و پے
جاے خون می گردد آب ٭ (۳) آب گردیدن
تبدل شدن آب است و آب گردش
کہ گذشت حاصل ہمین مصدر باشد بہار در
مبحث گردش گوید کہ گردش - حاصل بالمصدر
گردیدن است پس آب گردش را حاصل
بالمصدر آب گردیدن ہم توان گرفت - و
وجہے نباشد کہ مصدر آب گردیدن را ذکر
کنیم و از نیمعنی سکوت ورزیم خلاصہ اینست
کہ آب گردیدن لازم آب گردانیدن است
ولیکن استعمال این بنظر نیامدہ - صاحبان
لغت از مصدر آب گردیدن کنارہ می کنند
و انحصار معانی کہ برائے مصدر آب شدن

کردہ اند قابل غور است و فرقے نازک باختلاف
فاعل و مفعول پیدا میشود بذیل می آید ٭ (اردو)
دیکھو آب شدن (۲) پانی کا گردش کرنا - (۳)
پانی بدلنا - جو بعض وقت سبب مرض زکام ہوتا ہے

آب گردیدنِ آتش (مصدر اصطلاحی باضافت نون) سرد شدن آتش است (صائب ے)
کدام زہرہ جبین بے نقاب گردیدہ است کہ
آتش از عرق شرم آب گردیدہ است ٭ (اردو)
آگ بجھنا (ناسخ ے) اڑائے خاک کو کیونکر
ہوا تیری حکومت مین ٭ نہین بجھتی ہے اب
اے عدل گستر آگ پانی مین ٭ -

آب گردیدنِ خون (استعمال) باضافت نون مبدّل شدن خون بہ آب چنانکہ بیدل گوید
(ے) ہر کجا بر رویت از چشم برون میگردد آب ٭
گر ہمہ در پردۂ خار است خون می گردد آب ٭
کیست تا زمرکز جدا گردیدنش رنگے نباخت ٭
خون دل از دیدہ می گردد برون می گردد آب ٭ (اردو)

لہو پانی ہو جانا۔

(۲۴۱) **آب گردیدن در چیزے** (استعمال) پر شدن آب دران چنانکہ غنی گوید (ص) چنان از اشک بلبل در گلستان آب می گردد کہ بر آب اشیا نہا صورت گرداب می گردد ۔ (اردو) پانی بھر جانا۔

(۱) **آب گردیدنِ دل** (استعمال) گداختن آنست چنانکہ بیدل گوید (ص) دل بسے آب گردیدن طرب پیمانہ است ۔ خود گدازی ترد ماغی ہاے این دیوانہ است (صائب ص) بدیدہ آب اگر آفتاب میگردد دل از نظارۂ روے تو آب می گردد (بیدل ص) دل چہ باشد تا نگردد گم بیاد طرّہ اش ۔ گر ہمہ سنگست بیدل زین فسون می گردد آب ۔ (ولہ ص) زین خمار آباد حسرت بادۂ پیدا نشد ۔ شیشہ ام از درد نومیدی کنون می گردد آب ۔ (ولہ ص) عرض حاجت می گداز د جوہر ناموس فقر ۔ آہ کین گوہر زدست طبع دون می گردد آب ۔

(۲۴۲) **آب گردیدنِ ہلال** (مصدر اصطلاحی) با ضافت نون گداختن و غائب شدن آن (بیدل ص) ہلال غبغب جانان لطافتے دارد کہ از اشارۂ انگشت آب می گردد ۔ مؤلف گوید کہ عادت است کہ کسیکہ غبغب دارد و بخیال خود نشیند زنخدان بر غبغب بار انداز د و چین ناز کے در غبغب پیدا شود کہ شکل ہلال دارد و چون آنکس با شارہ انگشت کسے خبردار شود ۔ سر بالا کند چین غبغب غائب شود ۔ حضرت بیدل چہ نازک تشبیہے با ہلال آوردہ است کہ ہلال چون از نزاکت باریک تر باشد مردمان یکدیگر را بواسطہ انگشت نشان می نمایند و بیشتر اتفاق افتد کہ در ہمین سعیِ مشاہدۂ ہلال

بزیر رود و از نظر پنہان گردد۔ پس در آب شدن ہلال معنی گداختن آن لطافتے ندارد بلکہ غائب شدن آن یکیفتے دارد (اردو) ہلال کا پانی ہوکر غائب ہوجانا۔

آب گرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) آب دادن و بقول بہار (۲) آب خوردن و شراب خوردن و بقول صاحب فرہنگ انند۔ بیاریے کہ از فساد آب پیدا می شود و بسیار عجب است کہ سند بہار بر خلاف او و متعلق از مصادر (آب از چیزے گرفتن) و (آب بدہان گرفتن) است و صاحب انند از سند ساکت دیگر کسے این مصدر اصطلاحی را نہ نوشتہ و صاحب بحر عجم بر ادعاے خود از کلام مخلص کاشی سند گیرد (ع) چہ باک ازمے کشی ہنگام جوش خط نکویان را کہ چون گلزار گردد سبزہ دہقان آب می گیرد **مولف** با ہر سہ اختلاف است در کلام مخلص کاشی از آب گرفتن طراوت حاصل کردن مراد است آب بمعنی طراوت آمدہ و گرفتن بمعنی حاصل کردن و معنی شعر ہم ہمین صورت درست باشد زیرا کہ سرسبزی گلزار نتیجہ آب دادن است و چون گلزار سبز شود دہقان را سرور حاصل میشود و او طراوت گیرد بر ہمین دلیل شاعر گوید کہ نکویان را بہنگام جوش خط باکے نیست باید کہ اینہا ازمے کشی طراوت حاصل کنند کہ وقت آن ہمین باشد تحقیق پندان یا در ہند کہ مصدر گرفتن معانی متعددہ دارد کہ صاحبان لغت ذکر آن فرمودہ اند اما بجز صاحب بحر عجم و بہار دیگر کسے گرفتن را بمعنی دادن نہ گرفتہ و بدیں معنی سندے دیگر از نظر **مولف** ہم نگذشت فتامل (اردو) تازگی حاصل کرنا۔ لطف اٹھانا

آب گرفتنِ تیغ (مصدر اصطلاحی) در مبحث آب گیری می آید۔

آب گرفتنِ چشم (مصدر اصطلاحی) باضافت نون (۱) بقول صاحب بحر عجم آب آوردن چشم باشد کہ گذشت (۲) بہار گوید کہ کنایہ از گریستن است - سندے کہ بہار از کلام کمال اسمٰعیل اصفہانی پیش می کند متقاضی آنست کہ آب گرفتن چشم را بمعنی (۳) حیا و شرم داشتن چشم - گیریم (رباعی) اے غنچہ کہ خندہ ہر دم از سر گیری ❊ دل می دہدت کہ لب زہم برگیری ❊ اے نرگس شوخ دیدہ بے چہرۂ او ❊ چشم آب نہ گیرد ت کہ ساغر گیری ❊ **مولف** گوید کہ اگر دیدہ نرگس شوخ نمیبود گریستنش را دعاے بہار روا می داشتم (اردو) (۱) دیکھو آب آوردن چشم (۲) رونا (۳) آنکھ مین پانی ہونا (آغا ہجو صاحب ؎) کرتے ہین رندون کو یہ منع شراب ❊ زاہدون کی آنکھ مین پانی نہین ❊

آب گرفتنِ مکان (مصدر اصطلاحی) باضافت نون - خراب و ویران شدن آن بہار این مصدر اصطلاحی را (آب گرفتن خانہ) می نویسد و زباندانان عجم در کلام خود اضافت آب گرفتن بہمین معنی بسوے خانہ و شہر کردہ اند پس اضافت آن بسوے خانہ کردن تعمیم را باطل می کند (کمال خجندہ ؎) از گریہ مرا خانۂ چشم آب گرفتہ است ❊ افسانۂ چشم تو ز من خواب گرفتہ است ❊ (محمد اسلم سالم ؎) ہستی کہ مرگ خانہ خرابش گرفتہ است ❊ یونان کہنہ ایست کہ آبش گرفتہ است ❊ (اردو) بقول امیر مکان کا ویران ہونا - اجڑنا - (جرأت ؎) اے جان دل کو میرے نہ ویران کر کے جا اجڑا جو یہ نگر تو بسایا نہ جاویگا ❊ (سحر ؎) رواج مے کی کیفیت نہ پوچھو دور ساقی مین اجڑتا مدرسہ تھا میکدہ آباد ہوتا تھا ❊

آب گرم (استعمال) باضافت ثالث آبے کہ بر آتش گرم شدہ باشد - (اردو) بقول امیر

آب گرم اردو میں مستعمل ہے (دیکھو لفظ آب)

(مسرور ۵) دیا پینے کے واسطے آب گرم ۔ نہ آئی تجھے میہمان کر کے شرم ۔

آب گری (اصطلاح) بدون اضافت بکسہ کاف فارسی بقول بہار آب دادن تیغ و خنجر و امثال آن **مولف** ۔ گوید کہ آب گری تیزی باشد ۔ حاصل بالمصدر آب گرفتن مخفی مباد کہ گری مخفف گیری از مصدر گرفتن کذا فی البرہان وصراحت این در مبحث گیری می آید (اردو) باڑ بقول آصفیہ اسم (مؤنث) ۔ دھار ۔ تیزی ۔

آب گری کردن (مصدر اصطلاحی) آب دادن تیغ ۔ وامثال آن چنانکہ اثر گوید (۵) کردی از گریہ و زاری کہ زمن قطع نظر ۔ کرد آیا کہ دگر تیغ ترا آب گری ۔ (اردو) باڑ رکھنا بقول صاحب آصفیہ دھار رکھنا ۔ تیز کرنا ۔ سان چڑھانا ۔ پتھر چٹانا ۔ بقول امیر آب دینا (دیکھو آب دادن تیغ) ۔

(۲۶۵)

آب گریہ (استعمال) با ضافت ثالث اشک چنانکہ ظہوری گوید (۵) خود را بہ آب گریہ دہم یا بباد آہ ۔ گر ہستیم غبار ضمیر منیر تست (اردو) اشک ۔ آنسو (مذکر)

(۲۶۶)

آب گشادہ (اصطلاح) با ضافت ثالث وضمہ کاف فارسی بقول صاحب ہفت قلزم کنایہ از شراب زبون و کم کیف (مرادف آب کشادہ)

آب گشتن (اصطلاح) بفتح کاف فارسی مرادف آب گردیدن باشد کہ گشتن مرادف گردیدن و شدن آمدہ ظہوری (۵) لب کنم مہر عرض حال بلاست ۔ آب گشتن ز انفعال بلاست ۔ وراے این سند ہم اسناد آب گردیدن کہ گذشت ہم سند آب گشتن است ۔

(۲۶۷)

آب گفتن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت بقول بہار اشارہ بآب طلب کردن باشد

(حزنی اصفہانی ؎) دل کہ لب تشنگی از چشمۂ حیوان تو داشت ٭ آب می گفت و نگاہے بزنخدان تو داشت ٭ **مؤلف**۔ گوید کہ لفظ آب از زبان برآمدن اشارہ آنست کہ قائل طلب آب می کند و در محاورہ زبان عجم این اشارہ خصوصیت بآب ندارد بلکہ از برائے ہر یک شے مطلوب پیش مخاطب نامش بر زبان گرفتن اشارۂ طلب آنست و ہمچنین است محاورہ زبان اردو و دیگر السنہ پس اگر این اشارہ کلیہ را بر سبیل تمثیل برائے آب بیان کنیم موقع حقیقی آن لفظ آب است کہ گذشت و این درست نیست کہ در الفاظ محاورہ لفظ گفتن را ہم شریک کنیم کہ داخل محاورہ نیست بلکہ جزو بیان مؤلف۔ کتاب است فتاتل (اردو) جب کوئی شخص پنی مطلوب شے کا نام لے تو اسکا مخاطب بلحاظ محاورہ یہی سمجھیگا۔ کہ وہ اُس چیز کو مانگتا ہے اور چاہتا ہے۔ جیسی پانی۔ کتاب۔ اُنگالدان وغیرہ وغیرہ۔

آبِ گُل (استعمال) با ضافت ثالث و ضمّ کاف فارسی بقول بہار گلاب باشد چنانکہ (حاجی مظفر تبریزی گوید ؎) زشرم کشتنم خوے برگل عارض چہ می آری ٭ کسے زخم شہیدان را بہ آب گل نمی شوید ٭ (اُردو) گلاب مذکر

آب گِل را آبستنی دہد (مقولہ) بدون اضافت ثالث و کسر کاف فارسی بقول صاحب موید الفضلا۔ زمین را حامل نامیہ کند (مرادف آب آبستنی دہد) کہ گذشت۔

آبِ گلرنگ (اصطلاح) با ضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) اشک خونین (مرادف آب آتش رنگ)

آبِ گلزار رنگ (اصطلاح) با ضافت ثالث بقول بہار شراب سرخ (یحییٰ کاشی ؎) بیاساقی آن آب گلزار رنگ ٭ کہ گہ صلح زان گل کند گاہ جنگ

صاحب بحر عجم این را مرادف آب گلرنگ می فرماید۔

آب گور (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب فرہنگ انند (۱) ظرفے کہ دران اسپ را آب مید ہند (۲) آبدان (اردو) (۱) بالئی (مونث) بقول صاحب آصفیہ یہ انگریزی کا بگڑا ہوا لفظ ہے (۲) دیکھو آبدان

آب گوشت (استعمال) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم شوربائے گوشت (اردو) بقول امیر آبگوشت۔ یخنی۔ (مونث)

آب گون (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) نام رود خانہ خوارزم (۲) نشاستۂ گندم (۳) آسمان (۴) بقول صاحب سروری۔ کبود رنگ۔ صاحب برہان ہم ذکر این می کند و معنی چہارم را آب مانند گوید۔ (جامی ۵۴) خوش آن دو یار کہ دل کردہ صاف چون شیشہ ٭ بہم خورند مے لعل از آبگون شیشہ ٭ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) دریا کا نام جو خوارزم مین جاری ہے (۲) نشاستہ گیہون کا (مذکر) (۳) آسمان (مذکر) (۴) کبود (مذکر) بقول صاحب آصفیہ نیلا رنگ آسمانی رنگ۔

آب گونِ بے آب (اصطلاح) باضافت نون۔ بقول صاحب ناصری کنایہ از آسمان کبود باشد (مسعود سعد ۵) ز ماہیئے کہ درین آبگون بے آب است ٭ بترس و اور اچو نمین یکے نہنگ شمر ٭ (اردو) آسمان (مذکر)

آب گون پل (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ۔

آب گون صدف (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) آسمان (۲) آفتاب (۳) ماہ (جامی ۵) بشناس قدر خویش کہ پاکیزہ تر زتو ٭ درّے نداد پرورش آبگون صدف (اردو) (۱) آسمان (مذکر) (۲) آفتاب (مذکر) (۳) چاند (مذکر)

آب گون طارم (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ در معنی اوّل -

آب گون قفس (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ -

آب گون قفص (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحبان ہفت قلزم و موید الفضلاء آسمان -

آبِ گوہر (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم بیماری نزول آب در پردۂ چشم کہ نابینا می گردد آب گہر مرادف آن مؤلف گوید کہ آب گوہر و آب گہر بمعنے حقیقی مرادف آب دُرہم (صائب ۵) ہمچو چشم از خود بر آرد آب گوہر خانہ ام ❊ این صدف از انتظار ابر نیسان فارغ است ❊ (ولہ ۵) دلم بفقر و غنا از قرار خویش نگشت ❊ بخشکی و تری آب گہر نشد کم و بیش (اردو) (۱) موتیا بند (مذکر) - آب مروارید (مذکر) بقول امیر موتیا بند (۲) آب گوہر حقیقی معنون مین (مونث) (نیر ۵) حسرت دُرِ نجف مین لبکہ گریان ہے مدام ❊ ہے مرض چشم صدف مین آب مروارید کا ❊ (مصحفی ۵) دانت تیرے سوا چمکتے ہین ❊ آب الماس آب گوہر سے ❊

آبِ گوہر بر آوردنِ چشم (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث و نون - مبتلا شدن چشم در مرض نزول ماء بد سند در اصطلاح ماضیہ گذشت (اردو) موتیا بند ہونا (معروف ۵) موتیا بند اپنی جب سے ہوگیا اک آنکھ مین ❊ جون صدف روتے ہین روز و شب گہر اک آنکھ سے ❊

آبِ گوہر را بخاک ریختن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث کنایہ از بے قدری آب گوہر است چنانکہ صائب گوید (۵) خاک راہند این خسیسان آبرو آب گہر ❊ چند ریزی اے ستمگر آب گوہر را بخاک ❊ (اردو)

آب گوہر کو خاک مین ملانا۔

آبگہ (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب انند مرادف آبدان۔

آبِ گھر (اصطلاح) باضافت ثالث مرادف آب گوہر۔ سندش در آب گوہر گذشت۔

آبِ گھر آوردن چشم (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث و نون بقول وارستہ مرادف آب گوہر برآوردن چشم۔

آبِ گھر را بکاوش زیادہ ساختن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث کنایہ از کار بے کار ساختن کہ مرادف آب بہر و یز پیمودن باشد (صائب ۵) بقسمت ازلی ہر کہ خوانہ فزایدش بکاوش آب گہر را زیادہ می سازد۔

آب گیر (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحبان برہان و جہانگیر و سروری (۱) تالاب و کوے کہ آب در انجا استادہ باشد (۲) نام افرازے است شومالان را و آن مانند جاروبے باشد و با آن آب بر تانہ جامہ کہ بجہت بافتن ترتیب می دہند بیفشانند (حکیم اسدی ۱) در و آبگیرے بہ پہناے راغ ۔ شنا ور در آب شکن گیر باغ (عمارہ ۲) با دبہاری بآبگیر برآمد ۔ چون رخ من گشت آبگیر پر از چین (خاقانی ۲) بدقۂ جدو ماسورہ و کلاوہ و چرخ ۔ بآبگیر و بشتوت و میخ کوب و طناب (جہانگیری) (اردو) (۱) تالاب یا دہ مقام جہان پانی جمع ہو (مذکر) (۲) کوچ یا کوپنج (مونث) بقول صاحب آصفیہ جولاہون کا برش جس سے تانیکو صاف کرتے ہین یہ خس کے تنکون کا بنا ہوا ہوتا ہے۔

آب گیری (اصطلاح) بدون اضافت بکسر کاف فارسی بقول بہار آب دادن تیغ و خنجر و امثال ان را مولف گوید کہ آبگیری آب داری یعنی تیزی است چنانکہ میزد

شریف خازن گوید (ے) شد تازہ آبگیری
تیغ جفاے او پممنون شدم زگریۂ بے اختیار
خویش ۔ (محسن تاثیر ے) نباشد سفلہ را
درخور نوازش ۔ نخواہد تیغ چوبین آبگیری
مخفی مبادکہ آبگری و آبگیری باعتبار معنے
مرادف یکدیگر است گری بالکسر بقول صاحب
برہان مخفف گیری است و گیری حاصل
بالمصدر گرفتن ۔ پس آب گرفتن تیغ و خنجر و
امثال آن آبدار شدن ۔ تیز شدن آن
باشد و آب گری و آبگیری حاصل بالمصدر
آب گرفتن یعنی تیزی و آبداری ۔

آبگیری کردن (مصدر اصطلاحی) مرادف
آبگری کردن است بمعنی آب دادن تیغ
و خنجر و امثال آن چنانکہ ملا طغرا گوید (ے)
توان از خاک کویش آبگیری کرد تیغش را
تنم از بسکہ ہر سو جویبار زخم پیکان شد (اردو)
آب دینا ۔ دیکھو آبدادن تیغ و خنجر ۔

آبِ لار (استعمال) باضافت ثالث
بقول بہار نام رودے کہ در کشمیر واقع
است (قدسی ے) سوادش سرمہ چشم
بہار است ۔ بہشت و جوے شیرش آب
لار است ۔ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات
کشمیر میں ایک نہر کا نام ۔

آبِ لطف (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم فیض ۔ عطا بخشش (اردو)
دیکھو لفظ آب کا نمبر (۷)

آبِ لعل (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) اشک
خونین (اردو) دیکھو آب سرخ و آب آتشرنگ

آبِ لولو (استعمال) باضافت ثالث
بقول بہار مرادف آب گوہر سندش در
اصطلاح آیندہ می آید

آبِ لولو آوردن چشم (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث و نون بقول صاحب بحر عجم

مرادف آب آوردن چشم است۔

آبِ لولو از چشم ریختن (مصدر اصطلاحی) (۲۲۲) باضافت ثالث بر آوردن مار بد از چشم کہ مرادف آب از چشم کشادن باشد (خاقانی) در تعریف شمشیر گوید ؎ الحق نہنگ ہندوی دریا نما ز نیکوئی ❊ صفحش چو آب لولوی از چشم شہلا ریختہ ❊۔

آبِ ماہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم روشنی ماہ (اردو) چاندنی یا چاننی (آصفیہ) چاندکی روشنی۔ (ذوق ؎) افسردہ دل کے واسطے کیا چاندنی کا لطف ❊ لپٹا پڑا ہے مردہ سا گویا کفن کے ساتھ ❊۔

آبِ مُدبّر (اصطلاح) باضافت ثالث وضمّ میم و فتح دال مہملہ و تشدید و فتح باے موحدہ بقول صاحب محیط اعظم آبے است کہ با ادویات مخصوصہ جوش دادہ بطریق مرکب تیار کنند (اردو) وہ پانی جو ترکیب ادویہ کے ساتھ جوش دیکر تیار کیا جاتا ہے (مذکّر)۔

آبِ مُردہ (اصطلاح باضافت ثالث (۱) بقول بہار مقابل آب روان و بقول صاحب بحر عجم آب غیر جاری و افسردہ۔ (صائب ؎) افسردگان بعالم بالا نمیرسند ❊ این آب ہائے مردہ بدریا نمیرسند ❊ (۲) صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید کہ آب مردہ آبے است کہ در زمین غائب شود و از کلام صائب سند گیرد (؎) آبہاے مردہ می گردد نصیب جویبار ❊ در گلو گردد گرہ اشکے کہ بے تاثیر شد ❊ (اردو) (۱) کھڑا پانی۔ بند پانی (۲) وہ پانی جو زمین میں جذب ہو جاتا ہے۔ صاحب جامع اللغات نے آب مردہ کا ترجمہ خراب پانی اور کیچڑ لکھا ہے

آبِ مرغان (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب برہان (۱) نام سیرگاہے است

در نواحی شیراز کہ مردمان روز ہائے سہ شنبہ
ماہ رجب در آنجا بسیر می روند و آنروز را
ہم آب مرغان گویند (۲) نیز نام چشمہ ایست
در قہستان کہ آب آنرا چون بردارند و بر
ہر قدر سار ہا کہ دران نواحی باشند از دنبال
شخصے کہ آب بردارد و ببر دروان شوند
تا بہر جا کہ طعام آمدہ باشد آن سار ہا تمام آن
طعام را بکشند و پراگندہ سازند۔ آن چشمہ را
چشمۂ سار ہم می گویند۔ صاحب فرہنگ انند
گویند کہ این چشمہ در حوالی شیرم و قمشہ قریب
بعراق است و شرط تاثیر انست کہ آن
آب را بر زمین نگذارند و بر سہ پایہ آونگ
کنند و گاہ برداشتن از چشمہ بقفا نگرند (اردو)
(۱) ایک سیر گاہ کا نام جو نواح شیراز مین
واقع ہے جہان رجب کے ہر سہ شنبہ کو
لوگ بطور تفریح جمع ہوتے ہین فارسیون نے
اُس دن کو بھی آب مرغان کہا ہے۔ (۲)

قہستان کے ایک چشمہ کا نام۔ صاحب
جامع اللغات فرماتے ہین کہ قہستان کی ولایت
مین ایک چشمہ اس نام کا ہے وجہ تسمیہ یہہ
ہے کہ سار ایک پرندے کا نام ہے سیاہ
رنگ جسکے پرون پر سفید نقطے ہوتے ہین
یہ پرندے اُس جنگل مین بکثرت رہتے ہین
گویا وہ اس چشمہ کے محافظ ہین اور انھین
کے نام سے وہ چشمہ چشمۂ سار کہلاتا ہے
اگر کوئی شخص اس چشمہ سے پانی لے تو
وہ جانور اس کا تعاقب کرتے ہین جب تک
وہ پانی ڈال نہ دیوے پیچھا نہین چھوڑتے
پس اس علاقہ مین جب ٹڈی دل آتا ہے
تو لوگ ایک آدمی کو اس چشمہ پر بھیجدیتے
ہین جب وہ کوزہ پانی کا بھر کر روانہ
ہوتا ہے تو ہزارون جانور اُس کا تعاقب
کرتے ہین اور وہ دوڑتا ہوا اس موقع
پر آجاتا ہے جہان ٹڈی دل اترا ہوا ہے

جب سارکی فوج ٹڈیون کے مارنے سے فارغ ہو جاتی ہے تو وہ شخص پانی کا کوزہ زمین پر دے مارتا ہے پانی کے گرتے ہی سارا لشکر واپس چلا جاتا ہے

آبِ مروارید (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) روشنی و رونق مروارید (۲) نام علتے کہ در چشم آدمی پیدا میشود و بینائی را دور گرداند (ناصر خسرو) اینکہ می ریزم بیاد آن در گوش اشک نیست ❊ چون صدف از آب مروارید چشم پرنم است ❊ (اشرف مازندرانی) دیدن اشعار من شد مدعی را بار چشم ❊ آب مروارید باشد باعث آزار چشم ❊ (خسرو) بچشم نرگس اینک آب مروارید می بینم ❊ ز بس کز دیدہ آب از عشق گل بسیار می بارد ❊ (اردو) (۱) آب مروارید یا آب دُر (مؤنث) (امیر اللغات) (۲) آب دُر بمعنی موتیا بند۔ (مذکر) (رشک) (۳) آب و تاب ایسی ہے تم مین کہ نہین دوسرے مین ❊ آتش لعل ہو آب دُر یکتائی ہو ❊ (نیر) حسرت در تنجف مین لسکہ گریان ہے مدام ❊ ہے مرض چشم صدف مین آب مروارید کا ❊۔

آبِ مروارید آوردنِ چشم (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ و نون مرادف آب آوردن چشم است چنانکہ صائب گوید (۱) آب مروارید آوردہ است چشم جوہری ❊ گوہر بے قیمت ما تا بہ بازار آمدہ است ❊ (ولہ) گوہرم را چون بسنگ بے تمیزی بشکند ❊ آب مروارید در چشم حسود آوردہ ام ❊۔

آبِ مُروّق (استعمال) باضافت ثالث و ضم میم و تشدید واؤ بقول صاحب

(۱) آب صاف (۲) شراب پالودہ کہ اصلا
درد غش نبود (اردو) (۱) صاف پانی -
(مذکر) (۲) صاف شراب - (مؤنث) -

آبِ مریم (استعمال) باضافت ثالث
و فتح میم - بقول صاحب بحر عجم (۱) جاہ
وصلاح حضرت مریم علیہا السلام (۲) شراب
انگوری بہار گوید کہ از آب مریم کنایہ باشد از
عفت وصلاح و نیز شیرہ انگور صاحب ہان
در معنی اول ہمزبان صاحب بحر عجم دور اے
معنی دوم (۳) شیرہ انگور (اردو) (۱)
حضرت مریم کی عصمت اور پاکدامنی (مؤنث)
(۲) انگوری شراب (۳) انگور کا شیرہ (مذکر)

آبِ مژگان (اصطلاح) باضافت ثالث
وکسر میم بقول بہار کنایہ از اشک باشد
(سلمان ساوجی ؎) رہروان اوز زاد و
آزاور فارغ راندہ اند ❊ تکیہ بر خون دل و
بر آب مژگان کردہ اند ❊ (اردو) اشک
آنسو - (مذکر) -

آبِ مژہ (اصطلاح) باضافت ثالث
وکسر میم بقول بہار مرادف ماضیہ (نظامی ؎)
جہانجوے را ترک پدرود کرد ❊ بآب مژہ
روے را رود کرد ❊ (سلمان ساوجی ؎)
مگذار ہوائے دل و آب مژہ ام را ❊ ضائع
کہ تو پروردۂ این آب و ہوائی ❊ -

آبِ مغان (اصطلاح) باضافت ثالث و ضم
میم بقول بہار کنایہ از شراب باشد - (باقر
کاشی ؎) خراب آبِ مغان شوگرہ بیاد
مزن ❊ کہ گرم و سرد جہان ز اعتدال می
گذرد ❊ (اردو) شراب (مؤنث)

آبِ مقطر (اصطلاح) باضافت ثالث
وضم میم و فتح قاف و تشدید طاء حطی بقول
صاحب محیط آبے کہ در قرع انبیق بطریق عرق
ویا بعنوان ترشح از خم وسبو وکوزہ متخلل السام
ویا از ظرف سنگ گرفتہ باشند - مزاجاً قریب

بہ آب بارانست (اردو) ٹپکا یا ہوا یا فلٹر کیا ہوا پانی جو مزاجاً آب باران کے قریب قریب ہے۔

آبِ مُنجمد (اصطلاح) باضافت ثالث وضم میم و سکون نون و فتح جیم و کسر میم ثانی بقول صاحب بحر عجم (۱) شیشہ (۲) پیالۂ بلور و زجاجی (۳) برف و یخ (۴) تیغ و خنجر و امثال ان (حکیم سنائی ۵۲) در آب منجمد مے آتش مثال ریزہ در پائے بند ما صنم غنچہ وش دہان (انوری ۵۲) آتش سیال دیدستی در آب منجمد ۔ ور ندیدستی بخواہ از ساقیانش ساغرے (شانی تکلو ۵۲) چون آب منجمد بگداز در تاب مہر خورشید اگر جمال تو بیند در آئینہ ضمیر (خاریابی ۵۲) آن آب منجمد کہ سنانست نام او در اتلف حملہ در رگ جان ہا شود روان ۔ (اردو) (۱) شیشہ (مذکر) (۲) بلور کا پیالہ (مذکر) پیالی مونث (۳) برف و یخ (مونث) (۴) تیغ (مونث) خنجر (مذکر) (امیر ۵۲) مخمور آنکھیں یہ نہیں ساقی کی میکشو ۔ بلور کی پیالیون مین ہے شراب سرخ ۔

آبِ مشد (استعمال) بسکون با و فتح میم بروزن آزمند بقول صاحب ناصری بمعنی صاحب عزت و آبرو و برائے ہر یک معنی لفظ آب مؤلف ۔ گوید کہ این تعمیم قابل خوراست کہ اگر آب بمعنی رودخانہ گیریم استعمال آبمند چگونہ درست باشد علی ہذا القیاس آب بمعنی ہموارہ براہ روندہ ہم بالفظ مند بے معنی باشد وخلاف محاورہ (اردو) آبرو دار (داغ ۵) غیر کا خون بہا نامری تربت پہ فرو ۔ آبرو دار کی مٹی کہین برباد نہو ۔

آبِ مُنعقد (اصطلاح) باضافت ثالث وضم میم و سکون نون و فتح عین مہملہ و کسر قاف بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ۔

صاحب رشیدی ہم ذکر این می کند وصاحب
موید الفضلا بعوض این آب منفقد می نویسد
در رائے مؤلف غلطی کتابت باشد

آبِ من و جمالِ من (مقولہ) باضافت
با عربی و لام بقول صاحب موید الفضلا
من و جمال من۔ دیگر کسے از اہل لغت و
مصطلحات ذکر این نکردہ (اردو) میری آبرو
میرا جمال۔

آبِ مہ من (مقولہ) باضافت ثالث و
خامس بقول صاحب موید الفضلا۔ آب
معشوق من دیگر کسے از اہل لغت ذکر
این نکردہ (اردو) میرے معشوق کی
رونق۔

آبِ مے (استعمال) باضافت ثالث
و فتح میم بقول صاحب عجم (۱) شراب بقول
بہار (۲) نام رود سے کہ در عراق عجم
واقع است (آنہی سلہ) چون خمار از نظار

آب مے تا بم نماند ہ سا فیا جامے کہ بس نمو مے
بے آب و تاب ہ (اردو) آبِ مے (مذکر) بمعنی شراب
(صباہ) آبِ مے مین عکس رخِ ساقی پر نور ہے ہ جام
آتما ہے نظر آئینۂ تصویر صبح (۲) ایک ندی کا نام
آبِ مے بجام خوردہ است (مثل)
این مثلے است کہ فارسیان بر شخصے می زنند
کہ بالکلیہ مدہوش نباشد صاحب نزہۃ الاشتہا
بلا تعریف ذکر این می کند (اردو) مدہوش
نہین ہے۔ تھوڑی سی پی لی ہے۔ (مذکر)
کچھ پیے ہوے ہے۔

آبِ مے گون (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم (۱) اشک سرخ و بقول
صاحب انند (۲) اشک غم زدگان و بقول
صاحب شمس (۳) خون (اردو) (۱) سرخ
آنسو (مذکر) (ناسخ سلہ) فصل گل ہے کیون
نہ ہو ہم پہ بہار ہ سرخ آنسو ہین تو چہرہ زرد ہے
(۲) غمزدون کے آنسو (مذکر) (۳) خون۔ لہو (مذکر)

آبِ نار (اصطلاح) با ضافت ثالث بقول صاحبان بحر عجم و برہان مخفف و مرادف آب انار (۱) شراب سرخ (۲) اشک خونین (نظامی گنجوی ؎) ازان نار دان تا بوقت بہار ۔ گہے آب نار خواہد گہے آب نار (اردو) (۱) شراب سُرخ (مُونث) (۲) اشک خونین (مُذکّر)

آبِ ناروان (اصطلاح) با ضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم مرادف آب نار۔

آبِ ناشتا (اصطلاح) با ضافت ثالث بقول بہار مرادف آب صبح (صائب ؎) ہر کہ دارد جوہرے نانش بخون افتادہ است ۔ قسمت شمشیر آب ناشتائے بیش نیست (اثر شیرازی ؎) در گلشن زمانہ ز قطع وظیفہ ہا ۔ سادات ہمچو سبزہ خورند آب ناشتا ۔

آبِ ناف (اصطلاح) با ضافت ثالث بقول بہار نطفۂ مرد (اردو) دیکھو لفظ آب کا ضمن ۲۱۔

آبِ نافع (اصطلاح) با ضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب و بقول صاحب برہان (۲) شراب انگوری (اُردو) (۱) شراب (۲) انگوری شراب (مُونث)

آبناے (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب امیر اللغات راہ آب و باصطلاح جغرافیہ راہ مختصر کہ دو دریا را وصل دہد چون آبناے باب المندب کہ درمیان بحر قلزم عرب و افریقہ واقع است اکثر اہل لغت ازین اصطلاح خاموش اند صاحب افسر اللغات ذکر این می کند و گوید کہ آبناے قطعۂ خشکی را گویند کہ مختصر و واصل دو آب بزرگ باشد (اُردو) بقول صاحب امیر اللغات پانی کی راہ اور جغرافیہ کی اصطلاح مین پانیکے اس تنگ حصّے کو کہتے ہین جو دو بڑے پانی کے حصّون کو ملاوے جیسے آبناے باب المندب صاحب امیر اللغات نے حاشیہ مین یہ صراحت فرمائی ہے کہ آبناے باب المندب بحر قلزم

مین داخل ہوتی ہے جو عرب اور افریقہ کے درمیان ہے ۔

آبِ نبات (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) نوعے از حلوا (۲) شربت (۳) شراب (۴) تازگی رستنیہا و بقول صاحب انند (۵) شیرۂ رستنی (صاحب) میزند بر شیشہ سنگ از شوق ما آب نبات تا نہال خویش را چون بید بے برساختیم ۔ (اردو) (۱) حلوے کی ایک قسم ۔ حلوا (مذکر) (۲) مصری کا شربت (مذکر) (۳) شراب (مونث) (۴) نباتات کی تازگی (مونث) (۵) نباتات کا رس ۔ (مذکر)

آب نخوردن (مصدر اصطلاحی) اگرچہ صاحبان بحر عجم و انند و بہار عجم ذکر این میکنند ولیکن چون مصدر آب خوردن بجاے خود گذشتہ است وجہے خاص نیست کہ ذکر این در نفی ہم کردہ شود ۔

آب نداشتنِ مجلس (مصدر اصطلاحی) مصدر آب داشتن مجلس گذشت و اعادہ آن در نفی چنانکہ بہار می کند تحصیل حاصل است

آب ندیدہ موزہ از پا کشیدہ (مثل)

آب ندیدہ موزہ کشیدہ صاحب خزینۃ الامثال بلا تعریف ذکر این می کند مولف گوید کہ این مثلے است و فارسیان بر کسے می زنند کہ بے آثار مصیبت در اندیشۂ آن مبتلا شود کہ حفظ ما تقدم نباشد **مولف** حقیر استعمال این در دیوان خود کردہ است (۵) چشمم کہ ریخت آب بود ہم تغافلش ؛ از پا کشیدہ موزہ ولیکن ندیدہ آب ۔ (اردو) یہی مثل اردو مین بھی مستعمل ہے بقول امیر پانی یا کیچڑ کا نام نہین ۔ لگے موزہ اتارنے ۔ کسی آفت یا مشکل سے پہلے اسکی تدبیر اور اندیشہ مین پڑنے کی جگہ بولتے ہین ۔

آبِ نشاط (اصطلاح) باضافت ثالث

بقول صاحب انندمراد ف آب نان کہ کنایہ از منی و نطفہ باشد۔

آبِ نشیب (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب جامع اللغات آبے کہ از بلندی بریزد (اردو) وہ پانی جو بلندی سے پستی کو آوے۔

آبِ نظر (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار کنایہ از اشک (اردو) آب دیدہ۔ آب چشم۔ اشک۔ آنسو (مذکر) (دیکھو آب چشم اور آب دیدہ)

آبِ نقرہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم آبیکہ ورق نقرہ دران حل کردہ باشند و بکار نقاشی و کتابت آید ٭ (اردو) چاندی کا حل کیا ہوا پانی (دیکھو آب زر)

آبِ نقرہ تاب (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار آبیکہ نقرہ را تاب داده

بارہا دران غوطہ دہند تا آنکہ گرم شود پس سرد کردہ بہ بیمار بخورانند (اردو) وہ پانی جسے اصلاح کے لئے نقرہ گرم کرکے بجھاتے ہین اردو مین آب آہن تاب کا استعمال ہے آب نقرہ تاب بھی کہہ سکتے ہین۔

آبِ نمک (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار آب شور (نجف قلی بیگ والی تخلص ۵) ہر بوسۂ تو تشنۂ بوس دگرم کرد ٭ فریاد کہ این آب نمک تشنہ ترم کرد ٭ (اردو) آب شور آب تلخ (مذکر) اردو مین مستعمل ہے (دیکھو امیر اللغات لفظمن لفظ آب)

آبِ نمودن (مصدر اصطلاحی) (۱) نمودن جمال (۲) ظاہر شدن آب چنانکہ فغانی گوید (۵) بکشاے پردہ از گل رخسار اندکے آبے نما بہ تشنۂ دیدار اندکے ٭ (صائب ۵) چون آب کہ از پردۂ یاقوت نماید ٭ پیداست تن نازکش از پردہ گلزار ٭ (اردو) (۱)

جمال دکھلانا (۲) ظاہر ہونا۔ نظر آنا۔ نمودار ہونا۔ (ناسخ ؎) نظر آتا ہی نہین اسکے سوا کچھ مجکو ٭ کیون نظر آئے نہ بے یار مرا گھر خالی ٭ (داغ ؎) شب وصال قیامت تھی جب کسی نے کہا ٭ وہ دیکھ صبح نمودار ہوتی آتی ہے ٭

آب نوشیدن (استعمال) بدون اضافت (۱) بقول صاحب فرہنگ انندراج مرادف آب خوردن (صائب ؎) حلالش باد ہر آبے کہ می نوشد درین گلشن ٭ چو تاک آنکس کہ گرد و آب مے در جویبار او ٭ بہار ذکر این می کند و سندے کہ از کلام صائب پیش می کند قابل غور است۔ (وہو ہذا ؎) چو آب زندگی می نوشد و لب ترنمی سازد ٭ اگر تیغ دو عالم بر گلوے عشق می آید۔ (۲) **مؤلف**۔ گوید کہ نوشیدن درین شعر بگوارائی و رغبت قبول کردن است و ہمین مصدر نوشیدن در بعض جا بمعنی برداشتن کردن بخوشدلی ہم آمدہ و سندش بجاے خود می آید (اردو) پانی پینا (۲) مثل پانی کے پی جانا گوارا کر لینا (آبرو ؎) سخن اور نکو تشنہ ہو کے سُنا اور سب کہنا ٭ مگر جب آبرو کی بات کو سُنا تو پی جانا ٭ (جرأت ؎) کس لئے مجھسے خفا رہتے ہو کیا باعث ہے ٭ جو کہا تم نے سو کب مین نے گوارا نہ کیا ٭

آب نے (استعمال) بدون اضافت بقول بہار معروف **مؤلف** گوید کہ نے قلیان با شد کہ بر سر آن چلم می گذارند و سر دیگرش در آب۔ زباندانان حال آبنے قلیان گویند و بقول بہار (۲) رودے است در عراق عجم مابین ترک و شیراز (اردو) بقول امیر آب نے (مونث) ترکیب مقلوب یعنی آب۔ نیچے کا وہ حصہ جسکے ایک سرے پر چلم رکھتے ہین اور دوسرا پانی مین ڈوبا رہتا ہے۔

آب نیا وردن چشم (مصدر اصطلاحی) باضافت نون بقول بہار استفاضۂ دیدار و تماشاے عجائب مصنوعات کردن مؤلف گوید کہ آب آوردن چشم کہ گذشت کنایہ باشد از نزول مارید و سلب بصارت و آب نیاوردن چشم نفی آنست بہار کہ یعنی تازہ پیدا می کند ایجاد بندہ باشد ولیکن ہمہ لغات ازین مصدر منفی ساکت و استعمال آب آوردن چشم بمعنی استفاضہ دیدار و تماشاے عجائب مصنوعات کردن ہم بنظر نیامدہ استناد بہار از کلام صائب است و ہو ہذا (ے)

پیش چشم ہر کہ از غفلت نیاورد است آب
جلوۂ خشک جہان موج سراب بیش نیست

مقصود شاعر چنین نباشد کہ پیش کسے کہ چشم او از غفلت آب نیاوردہ است یعنی غفلت باعث ازالۂ بصارت او نشدہ جلوۂ خشکِ دنیا از موجِ سراب بیش نباشد۔ در رائے مؤلف۔ اصطلاحی کہ در نفی آن معنی تازہ پیدا شود البتہ در خور بیان باشد برخلاف این۔

آب نیا وردہ است (مقولہ) بقول بہار یعنی ارزان و مفت نیست و این مقولۂ فروشندۂ جنس است در مقامے گوید کہ شخصے آن جنس را نخواہد کہ بقیمت نازل بخرد (اردو) مفت کا مال نہیں ہے۔ یہہ نہیں آیا ہے۔

آب نیم خوردہ (استعمال) باضافت ثالث (۲۷۶) آب پس خوردہ باشد چنانکہ جامی گوید (ے)

از ان زلال بقا کاب نیم خوردہ تست ۔ چو خضر ہر کہ خورد ایمن از ممات شود (اردو) جھوٹا پانی (مذکر)

آب نیمگرم (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب محیط آبے کہ شیر گرم باشد یعنی بسیار گرم نباشد (اردو) شیر گرم پانی (مذکر) بلا اضافت (آصفیہ)

آب و آتش (اصطلاح) بقول صاحب عجم (۱) حلم و غضب (۲) مرد حلیم و غضوب مولف گوید کہ (۳) بمعناے حقیقی (محتشم ۵۳) لعل تو نقل و بادہ حرف تو تلخ و شیرین ٭ روے تو آب و آتش چشم تو ترک و ہندو ٭ (اردو) (۱) حلم اور غضب (مذکر) (۲) حلیم اور تند مزاج غصیلا (آصفیہ) (۳) آب و آتش صاحب جامع اللغات نے آب و آتش کا ترجمہ تلوار اور بلوری پیالہ شراب کا لکھا ہے۔

آب و آتش را چہ آشنائی (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این می کند و از تعریف ساکت مولف گوید کہ فارسیان این مثل را در مقامے و موقعے زنند کہ جمع اضداد باشد (اردو) آگ پانی کا بیر۔ بقول امیر اجتماع ضدین یون بھی بولتے ہین کہ آگ پانی ایک جگہ نہین رہ سکتے۔

آب و آتش را صلح دادن (مصدر اصطلاحی) ضدین را جمع کردن چنانکہ صائب گوید (۵) صلح دادست آب و آتش را ٭ آتش آبدار رخسارش ٭ (اردو) آگ پانی کا سنجوگ ہے۔ بقول امیر دو مخالف چیزون کا میل ملاپ۔ جہان دو مخالفون مین موافقت ہوتی ہے وہان کہتے ہین کہ یہ تو آگ پانی کا سنجوگ ہے آگ پانی کا سنجوگ ہونا کہہ سکتے ہین۔ باگھ بکری کو ایک گھاٹ سے پانی پلانا۔ یہی کہا جاتا ہے

آب و تاب (اصطلاح) صاحب غیاث بذیل لفظ تاب تمثیلاً ذکر این می کند و می فرماید کہ تاب بمعنی طاقت و توانائی و بمعنی رونق و پیچیدگی و روشنی و گرمی و این لفظ اکثر بقرینۂ مرادف افادہ معنی می کند چنانچہ تاب و طاقت پیچ و تاب۔ آب و تاب (الخ) پس آب و تاب بقرینۂ مرادف بمعنی (۱) رونق و صفا (۲) تاب و طاقت (۳) طراوت باشد در کلام اساتذہ استعمال این یافتہ شد (صائب ۵) از نزاکت بسکہ

دارد چہرۂ او آب و تاب ❊ آفتابی میشود نگش
زیر ماہتاب ❊ (آصفی ۵) چون خمار از انتظار
آب مے تا بم نماند ❊ ساقیا جامے کہ بس مخمور مرد
بے آب و تاب ❊ سند دیگر این را آب تاب
گرفتن بیاید و سند معنی سوم نیز در آب و تاب
گرفتن (اردو) (۱) آب بقول میر چمک کہ لطافت چیز
خلقی (مؤنث) (۲) تاب طاقت (مؤنث) (۳) توانائی
حرارت و تازگی (مؤنث) (آصفیہ) صبا (۵)
عیان جو یار کے دانتون کی آب و تاب ہوئی ❊
غریق سیل فاموتیون کی آب ہوئی ❊ (قلق
۵) ساقیا دے مجھے شراب سخن ❊ تجھ
دکھلاؤن آب و تاب سخن ❊

آب و تاب بر جا ماندن (مصدر اصطلاحی)
قائم بودن آب و تاب (ظہوری ۵) اے بنا
فنا دیرت بر جاست آب و تا بم ❊ بر ضعف
ریخت قوت آسود اضطرابم ❊ (اردو) آب و
تاب رہنا۔ آب و تاب کا باقی رہنا۔ قائم

نظم طباطبائی ۵) گیا شباب کے ہمراہ حسن
رعنائی ❊ نہ آب و رنگ ہاوہ نہ آب و تاب ہی ❊

آب و تاب چیدن (مصدر اصطلاحی) حاصل
کردن آب و تاب باشد چنانکہ ظہوری گوید
(۵) ہنگام پیام آب و تابے ❊ از افگر اشک
جبر چین (اردو) آب و تاب حاصل کرنا۔

آب و تاب داشتن چیزے (استعمال)
با آب و تاب بودن آن و حاصل بودن آب و
تاب است سند این از کلام صائب در آب و
تاب) گذشت (اردو) آب و تاب رکھنا۔
رشک ۵) خجل تھے دانتون سے موتی
لبون سے لعل بدخش ❊ تمہارے عہد مین
کون آب و تاب رکھتا تھا ❊

آب و تاب کشیدن در چیزے (مصدر
اصطلاحی) پیدا کردن آب و تاب است در
در چیزے چنانکہ ظہوری گوید (۵) نو بہار
از رخ عرق ناکش ❊ در گل و لالہ آب و تاب

کشد ❊ (اُردو) آب تاب پیدا کرنا (فی البدیہ نظم طباطبائی ۵) دیکھ عزلت گزینی گوہر ❊ اس طرح آب و تاب پیدا کر ❊

(۲۸۲) **آب و تاب گرفتن** (مصدر اصطلاحی) حاصل کردن آب و تاب کہ مرادف آب و تاب چیدن است چنانکہ عرفی گوید (۵) امکان سیر آفتابا عالم آرا نیز ❊ ایکہ باغ جنت از فیض تو گیرد آب و تاب ❊ (ظہوری ۵) دل بے تاب آب و تاب گرفت ❊ ذرۂ خود را در آفتاب گرفت ❊

آب و جارو کشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار آب پاشیدن برجاے و بالاے آن جارو ب کشیدن و این را در محلے استعمال می کنند کہ دران دو چیز مقصود بود یکے پاک کردن راہ از خار و خلاشہ و دیگر فرو نشاندن گرد و غبار تا ہیچ یکے از لفظ آب و جارو ب بیکار نماند و ہر چند آب کشیدن بمعنی فرو نشاندن گرد و غبار صحیح نیست بلکہ آب زدن میگویند لیکن درین ترکیب چون لفظ آب با معطوف خود اعنی جارو ب مفعول کشیدن واقع شدہ بنا بران بمعنی مذکور صحیح باشد **مولف** گوید کہ بہار در بیان مقصود تخصیص راہ را بر خلاف تعمیم اول الذکر آوردہ است در راے **مولف** - استعمال این از براے ظرف مکان است خواہ راہ باشد یا خانہ یا شہر و شملہ (۵) تاثیر ۵ تا گیرد منصب دیدار جانان دیدہ ام ❊ آب و جارو می کشد از اشک و مژگان دیدہ ام ❊ (اردو) پانی چھڑکنا جھاڑو دینا - آبپاشی کرنا - جھاڑنا -

(۲۸۳) **آب و جارو ب کش** (اصطلاح) اسم فاعل از مصدر اصطلاحی آب و جارو ب کشیدن کہ می آید یعنی کسے کہ در ظرف مکانی آب زند جارو ب کشد چنانکہ شانی تکلو گوید (۵) مشہد آن کعبہ کہ روح القدس از چشمۂ مہر ❊ آب و جارو ب کش کوچۂ و بازار آمد ❊ (اُردو) چھڑکاو کرنیوالا

اور جھاڑو دینے والا۔

آب و جاروب کشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار و صاحب بحر عجم مرادف آب و جارو کشیدن است کہ گذشت (خواجہ آصفی ؎)

بسے مژگان تر سودم دران کو شام نومیدی
کشیدم آب و جارو بے زبہر جلوہ میدانرا ۔

(۲۸۴)

آب و خاک (اصطلاح) (۱) مرادف آب و ہوا است کہ می آید چنانکہ جامی گوید۔ (؎) خواہم اندر عالم دیگر زہجرت خانہ ساخت ۔ دیگر آب و خاک این عالمی سازد مرا (۲) ترجمۂ بر و بحر است چنانکہ ظہوری گوید (؎) شد تا بہ آب و خاک رہ جستجوے گل ۔ در سعی بسکہ آبلہ در پا شگافتم (اُردو) (۱) دیکھو آب و ہوا (۲) بحر و بر ملاحظہ ہو آب و رنگ افتادن۔

(۲۸۵)

آب و خاک ساختن (استعمال) از قبیل آب و آب ساختن است کہ گذشت یعنی موافق شدن آب و ہوا است چنانکہ جامی فرمودہ است کہ در آب و خاک گذشت۔ (اُردو) دیکھو آب ساختن۔

(۲۸۶)

آب و خور (اصطلاح) مرادف معنی اول آب خور باشد چنانکہ جامی گوید (؎) اگر زخوشۂ پروین دہند دانہ مرا ۔ وگر ز چشمۂ خورشید باشد آب و خورم ۔ (اُردو) آب و خور (مذکر) (بحر ؎) آب و خور تھا جو وہ چوٹی مرے آگے نہ کھلی ۔ بچگیا آج مین اژدر کا نوالہ ہوکر

(۲۸۷)

آب و دانہ (اصطلاح) روزی۔ و قسمت غنی ؎ خلق سرگردان ہمہ از قحط آب و دانہ اند ۔ ہر کرا دیدیم غیر از آسیا در گردش است ۔ (اردو) آب و دانہ (مذکر) (ظفر ؎) مے پیین گے روز اور کھائین گے ہم نقل وگرنہ ۔ جب تلک قسمت مین آب و دانہ مینخانہ کا ہے ۔

آب ورز (اصطلاح) بفتح واو بقول صاحب

بحر عجم شناکنندہ (اُردو) تیراک۔ پیراک (مُذکّر) (آصفیہ) بقول صاحب جامع اللغات آب ورز کا ترجمۂ اردو پانی کی پیدایش۔ پانی کے اندر غوطہ لگانے والا۔ غوّاص تیراک۔

آب ورنگ (اصطلاح) بفتح رائے مہملہ بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب (۲) اشک خونین (۳) طراوت و تازگی (۴) سفیدہ (۵) شنگرف (۶) روغنے کہ برائے صفاے رنگ بر چہرہ مالند و آنرا گلگونہ و غازہ گویند و بقول بہار کنایہ از رونق و صفا کہ متعلق بمعنی سوم است (جامی ؎) مے چنین گلرنگ و گلبوسیست یا گل پیش تو پشست در آب خجالت آب و رنگ خویش را ۔ (حافظ ؎) ز عشق ناتمام ما جمال یار مستغنی ۔ بہ آب و رنگ خال و خط چہ حاجت روے زیبارا (اُردو) (۱) شراب (مونث) (۲) اشک خونین (مُذکّر) (۳) آب و رنگ (مُذکّر) (۴) سفیدہ (مُذکّر) (۵) شنگرف۔ شنجرف (مُذکّر) (۶) غازہ گلگونہ اٹین (مُذکّر) بقول صاحب آصفیہ ایک قسم کا خوشبودار سرخ پوڈر جو فارس کی عورتین اکثر سرخی کیواسطے رخسارہ پر مل لیا کرتی ہین (آتش ؎) وہ آب و رنگ کہان روے یار کا گل پر ۔ ہزار آنکھ ہو نرگس کی وہ نگاہ نہین ۔

آب رنگ آوردن (استعمال) رونق و صفا پیدا کردن چنانکہ عرفی گوید (؎) بایں بے رنگی و بے قیمتی آنظرفہ یا قوتم ۔ کہ لعل آفتاب این آب و رنگ آورد از کانش ۔ (اردو) آب و رنگ پیدا کرنا۔ (فی البدیہہ نظم طباطبائی ؎) چشم پرنم ہو زرد ہو رخسار ۔ عشق مین آب و رنگ پیدا کر

آب و رنگ افتادن (استعمال) رونق و صفا پیدا شدن۔ بہار بذیل آب و رنگ

ذکر این می کند (علی خراسانی ؎) آب و رنگ
دگر از فیض تو در دہر افتاد ٭ خرم از خلق
تو شد مزرع این سبز حصار ٭ (اردو)
آب و رنگ کا پیدا ہونا (فی البدیہہ نظم طباطبائی
؎) بہار کرتی ہے صورت گری عجب
کیا ہے ٭ کہ بحر و بر میں نیا آب و رنگ
پیدا ہو ٭

آب و رنگ بردن (استعمال) بے رونق
کردن بہار بضمن آب و رنگ ذکر این میکند
طالب آملی (؎) ز شاہدان خیال تو
آب و رنگ برد ٭ عروس خاطر شاطر
صفاہانی ٭ (اردو) آب و رنگ مٹانا
بے رونق کرنا (فی البدیہہ نظم طباطبائی
؎) رسنی تو جل گئی ہے مگر بل نہیں گیا
گردون نے آب و رنگ مٹایا تو کیا ہوا

آب و رنگ دادن (استعمال) رونق
دادن بہار بضمن آب و رنگ ذکر این میکند

(مرزا دانش مشہدی ؎) آب و رنگ
تازۂ دانش سخن را دادہ ایم ٭ سبزہ مے غلطد
بخون لالہ در گلزار ما ٭ (اردو) آب و رنگ
دینا۔ رونق دینا۔

آب و رنگ داشتن (استعمال) رونق
و صفا داشتن چنانکہ شوکت بخاری گوید ؎
گلشن عیش آب و رنگے دارد از موج جنون ٭
غنچۂ مینا چو گل زیاد سنگم بشگفد ٭ (اردو) آب و
رنگ رکھنا۔ رونق دار ہونا۔

آب و رنگ گرفتن (استعمال) حاصل
کردن رونق و صفا۔ بہار بضمن آب و رنگ
ذکر این میکند (صائب ؎) ز نومیدی گل
امید آب و رنگ می گیرد ٭ کہ از لب تشنگی
بتخالہا سیراب می گردد ٭ (اردو) آب و
رنگ حاصل کرنا۔ رونق حاصل کرنا۔

آب و رنگ نماندن (استعمال) بے رونق
شدن چنانکہ نصیر ہمدانی گوید (؎) گل رفت و

آب و رنگ وریں بوستان نماند ٭ یک چشمہ
غیر دیدۂ بلبل روان نماند ٭ (اُردو) آب و
رنگ نہ رہنا بے رونق ہونا۔

آب و روغن (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم
(۱) تکلف کردن در سخن آرائی و بقول بہار
(۲) کنایہ از اختلاط و (۳) مکر و تزویر بکار بردن
(مولوی معنوی ؎) آب و روغن نیست مر
رہ پوش را ٭ راہ حیلت نیست عقل و ہوش
را ٭ دل نیار آمد ز گفتار و روغ ٭ آب و روغن
ہیچ نفروزد فروغ ٭ **مؤلف**۔ گوید کہ آب و
روغن تصنع است و سخن سازی (اردو) بناوٹ
(مؤنث) تصنع (مذکر) (آصفیہ)

آب و علف (اصطلاح) بقول بہار مرادف
آب و دانہ (عرفی قطعہ) در خواب شب آلود
کنعان دیدہ خندگت ٭ تعبیر جز ین نیست کہ
یوسف گم است ٭ این خواب نہ کذب است و
کجا دیدہ و شنا سدہ ٭ آن جذبہ کہ پیرہ رہ آب و
علف تست ٭۔

آب و گروش (اصطلاح) بقول صاحب
جامع اللغات مرادف آبگردش باشد۔

آب و گل (اصطلاح) بکسر کاف فارسی
بقول صاحب بحر عجم قالب بشری و سرشت
وطینت (تاثیر ؎) از من باختیار تو کین و
دل تو نیست ٭ رنجم چرا از انچہ در آب و گل
تو نیست ٭ (جامی ؎) پیش آن روز کہ
گردون خاک آدم را سرشت ٭ عشق در آب و
گلم تخم تمنائے تو کشت ٭ (اُردو) آب و گل
(مونث) (آتش ؎) قید ہستی سے ہنوز آزاد
حاصل کہان ٭ روح سے چھوٹا ہے زندان آب و گل

آب و نان (اصطلاح) بقول بہار مرادف
آب و دانہ (اردو) آب و نان۔ کھانا پانی
(مذکر) (کیف ؎) پیٹ کے خاطر نہ دھو
آبرو سے ہاتھ کیف ٭ منھ کی کھلوائے نہ تجھ
آب و نان کی احتیاج ٭ اردو میں آب و طعام

مستعمل ہے۔ (اسیر ۵) آب وطعام ترک کیا
اُس نے میرے بعد ٭ جیتے ہین غیر سے
کہ یہ روز قضا کے ہین ٭۔

آب وند (اصطلاح) بدون اضافت
بفتح واو بقول صاحب انند بحوالہ رسالہ
عبدالواسع ظرف آبیہ وند بمعنی ظرف است
وآوند مخفف آب وند۔ (اردو) پانی کا
ظرف (مذکر)۔

آب وہوا (استعمال) فارسیان استعمال
این بجائے کنند کہ بیان کیفیت اسباب
صحت مقصود باشد چنانکہ مرزا طاہر وحید گوید
(۵) ہواے اشرف است وآب شیراز
اگر آب وہواے دربہان است ٭ (۲)
از مجرد آب وہوا مقام وملک ہم مراد است
چنانکہ جامی گوید (۵) جان جامی بحقیقت
زہمین آب وہوا است ٭ گربصورت گلش
ازخاک خراسان بود است (۳) دربعض
مواقع بمعناے حقیقی ہم مستعمل چنانکہ سلمان
ساوجی گوید (۵) مگذار ہواے دل وآب
مژہ ام را ٭ سلمان کہ تو پروردۂ این آب و
ہوائی ٭ (اردو) آب وہوا (مؤنث)
بقول امیر پانی اور ہوا۔ ان معنونین جہان
اسکا استعمال ہوتا ہے وہان اُسکی تاثیر اور
کیفیت مراد ہوتی ہے مثلاً جب کہتے ہین کہ
آب وہوا کیسی ہے تو مقصود یہ ہوتا ہے کہ
آب وہوا کی تاثیر اچھی ہے یا بری (کیف
۵) جنت کوچۂ جانان سے جو باہر نکلون تو
پا بزنجیر کرے آب وہواے دوزخ ٭ (۲)
محاورہ اردو مین آب وہوا مقام کو نہین کہا جاتا
مگر دکن مین مستعمل ہے جیسے کہتے ہین کہ یہ تو
اسی آب وہوا کا اثر ہے کہ وہ ہم سے کورے
ہوگئے ہین یعنی اسی ملک کی سکونت کا اثر ہے
(۳) جہان صرف لفظی معنون مین استعمال
مقصود ہو تو یہ کہ سکتے ہین کہ یہان کا پانی ہی

اچھا ہے اور ہوا بھی اچھی ہے یا پانی بھی اچھا نہین ہے اور ہوا بھی خراب ہے۔

آبوے بضم واو معروف بقول صاحب ہفت قلزم نام رودخانہ کہ آنرا رود خانۂ آبوہم گویند (اردو) ایک خاص ندی کا نام۔

آبی بکسر ثالث وسکون تحتانی بقول صاحب برہان (۱) انچہ در آب معیشت کند (ظہوری ؎) دنبالۂ چشمت راچون سرمہ کند آبی ٭ از شرم برون ناید ہرگز دم مرغابی ٭ (اردو) آبی بقول امیر پانی مین رہنے والا (صباؔ ؎) مثل دیوانہ بہت شاہد آبی کف لاے ٭ وہ پری سیر کو جسدن لب دریا نہ گیا ٭

(۲) آبی۔ انچہ منسوب بہ آب باشد (حکیم انوری ؎) اے قبلۂ ہرچہ خاکی و آبی ٭ وے فخر ہمہ قبیلۂ آبی ٭ (اردو) بقول امیر آبی زمین جسمین آبپاشی ہوتی ہے یا بقول مولف۔ وہ فصل جسمین تری کی کاشت ہوتی ہے (فقرہ امیر) ،، آبی زمین ہے تم نے اتنی جمع کیون گھٹا دی،،

(۳) آبی۔ نام رنگے است مشہور وارستہ گوید کہ کبود نیم رنگ است (مظہر جانجان ؎) نالہ ام بلبل دستار گلابی شدہ است ٭ اشکم ازان جامۂ آبی شدہ است ٭ (سلیم ؎) برنیاید زفلک ورطلبی کام جہان ٭ ہمچو آن تشنہ کہ پیراہن آبی دارد ٭ (اردو) بقول امیر آبی ہلکا نیلا رنگ (ذوق ؎) دیکھنا آبی دوپٹہ منھ پہ اُسکے وقت خواب ٭ برج آبی مین ہے مہ یا مہر روشن آب ہے ٭

(۴) آبی نام میوہ ایست کہ آنرا بہی نیز گویند (امیدی ؎) آبی کہ بود بر و غبارے ٭ نوخط ذقنے بود زیارے ٭ کو در یرقان فتادہ باشد پس رو بہ بہی نہادہ باشد (ناصری) (اردو) بہی (مونث)

(۵) آبی۔ نوعے از انگور ہم ہست (حکیم سنائی ؎) چرا بر یک زمین چندین نبات مختلف روید ٭ زنخل و نار و سیب و بید و چون

آبی وچون زیتون ۔ (اردو) انگور کی ایک قسم ۔

(۶) آبی بقول صاحب فرہنگ ناصری طایفہ کہ مقسم آب بلدی باشد و آنرا آبیار و میرآب ہم خوانند ۔ مؤلف ۔ گوید کہ مقسم آب بلدی را آبیار نتوان گفت البتہ میرآب گفتن درست باشد (اردو) افسر آبرسانی

(۷) آبی بقول بہار و صاحب انند نام قبیلہ سندش برنمبر (۲) گذشت (اُردو) ایک قبیلہ کا نام ۔

(۸) آبی ۔ بقول صاحب غیاث ہر چیزے کہ بآب تر شدہ باشد و بمعنی خراب چنانکہ مرزا قتیل در چار شربت آبی شدن معاملہ بمعنی برہم خوردن آن نوشتہ مؤلف ۔ گوید کہ آبی بہ معنی آبدار ہم توان گرفت و از کلام ظہوری کہ برنمبر (۱) گذشت من وجہ سند ہم بدست می آید ولیکن آبی بمعنی خراب و آبدار جزاین

اسناد مشتبہ بنظر مولف نگذشت (اُردو) آبدار آبیدہ

آبے | بباے موحدہ و یاے مجہول قطرہ آب باشد چنانکہ حافظ گوید (ے) یارمردان خدا باش کہ در کشتی نوح ۔ ہست خاکے کہ با آبے نخرد طوفان را ۔ (اردو) پانی کا قطرہ (مذکر)

آبیار | (استعمال) بقول بہار آنکہ باغات را آب رساند (خاقانی ے) تا کشت تخم مہر تو یکدم جدا نشد ۔ از چشمہ سار خون جگر آبیار چشم ۔ (دانش ے) بر برگ گل ز گریۂ بلبل نشان نبود ۔ روزے کہ بود دیدہ ما آبیار گل (اردو) بقول امیر کھیتون اور درختون کو پانی دینے والا (بحر ے) بہت شباب رہا آبیار سبزۂ خط ۔ ہوا ہے آب سے اب چشمۂ ذقن خالی ۔

آبیاری | (استعمال) بقول صاحب بحر عجم آب رسانیدن بیخ درختان را (اردو) آبیاری (مؤنث) بقول امیر باغون اور کھیتون مین پانی دینا (ناسخ ے) رلایا مجھ کو جب برسون

تب آیا وہ سہی قامت ❊ ہوا ہے سرو پیدا باغبان کی آبیاری سے ❊

آب یافتن (استعمال) عزت و آبرو یافتن کہ مرادف آبرو یافتن است چنانکہ انوری گوید (ہ) ابے آبروے دست تو ہر کس کہ آب یافت ❊ از دست چرخ بود چنان کاتش از چنار ❊

آب یاقوت (اصطلاح) با ضافت ثالث

آب یاقوت وار بقول صاحب بحر عجم شراب سرخ (اردو) شراب سُرخ (مؤنث)

آب یخ (اصطلاح) با ضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم شربت یخ (اردو) یخ کا شربت (مُذکر)

آبے در میان است (مقولہ) بیاے مجہول بقول بہار رود خانہ در میان است (۲) دیر بمعنی فاصلۂ کم۔ اسناد بہار برا صطلاح (آب در میان) و (آب در میان بودن)۔ گذشت کہ متعلق از ہ

مقولہ نباشد بہار گوید کہ این مقولہ را از اہل (بان یافتہ است (اردو) (۱) ندی حائل ہے (۲) قریب ہے جیسا کہ بعض مواقع پر اظہار قلت فاصلہ کے لئے کہا جاتا ہے اُنکے مکان اور میرے مکان مین صرف ایک ندی ہی تو درمیان ہے۔

آبے برآمدن (مصدر اصطلاحی) بیاے مجہول بقول صاحب ناصری کنایہ از منفعتے حاصل شدن **مولف**۔ گوید کہ از سند صاحب ناصری می کشاید کہ این محض ادّعاے اوست (نظامی ہ) چہ آنجا کن کزان آبے برآید ❊ رگ آنجا زن کزان خونے کشاید ❊ اگر صاحب ناصری بسند این شعر آبے برآمدن را معاوضہ قرار می دہد عجب است کہ خونے کشادن را مرادف آن نکرد۔ دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نکردہ اگر ہر یک مصرع سند رشتہ گفتہ شود جا دارد کہ متقابل (آب کن بیجا صاحبان

یکسر بدریا میرود) شود (اردو) نفع حاصل ہونا

آبی دین ناری شد (مثل) باضافت رابع مثلے است کہ فارسیان بجائے می زنند کہ انکار از حق درست ننماید صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ است واز تعریف ساکت۔ آبی بزبان عربی اسم فاعل است از ابا مقصود این است کہ ہر کہ از دین ابا کرد دوزخی شد (اردو) دکن مین اسی کے ہم معنی کئی مثل ہین حق کا منکر دوزخ کا کندہ۔ حق سے انکار فی النار۔ بقول صاحب محاورات ہند حجتی لا اُمتی۔

(۱) **آبی شدنِ آب** (مصادر اصطلاحی) باضافت

(۲) **آبی شدنِ کار**

(۳) **آبی شدنِ معاملہ** نون این ہر سہ مصادر اصطلاحی متعلق باشد از مصدر عام۔ آبی شدن چیزے۔ کہ کنایہ از برہم شدن ونقص پیدا کردن چیزے باشد اہل لغت ومصطلحات این را فروگذاشتہ اند واز رستہ بر مجرد (آبی شدن معاملہ) قناعت میکنند واز وقائع نعمت خان عالی سند میگیرد کہ در بیان محاصرہ حیدر آباد فرمودہ "طائفہ را بمقتضاے فاغرقناہم فی الیم معاملہ چندان آبی شد کہ دست از حیات مستعار شستند" صاحب بہار عجم (آبی شدن آب) را ہم می نویسد ومی فرماید کنایہ از منجمد شدن آب است سندش از کلام انوری است (ے) ہر کجا شرح صفاے تو دہند ۔ آب آبی شود از حیرانی ۔ وصاحب کشوری مجرد (آبی شدن کار) را اصطلاح قرار داد واز ہمان نشر وقائع نعمت خان عالی سند گرفت کہ بالا گذشت بہار کہ آبی شدن آب را منجمد شدن آن نوشتہ **مولف** ۔ را با او اتفاق نیست بتحقیق **مولف** آبی شدن آب مکدر شدن آن باشد چنانکہ آبی شدن کار ومعاملہ برہم شدن آن (اردو) (۱) پانی کا مکدر ہونا۔ گدلا ہونا (۲ و ۳) معاملہ یا کام کا برہم ہونا۔ بگڑ جانا۔

آبیو	بوا و معروف بقول صاحب انند (۱) نیلگون (۲) رنگ آبی راگویند (اردو) (۱) نیلگون بقول صاحب آصفیہ (صفت) نیلے رنگ کا (۲) آبی (سلیمان ؎) زیب و تحریر سرمہ کیون نہ چشم یار کو نیلگون کرے آبی کی سند لفظ آبی پر گذری۔

سلسلۂ دوم الف ممدودہ با باے عربی

آباد | بروزن آزاد بقول صاحب برہان (۱) بمعنی معمور کہ ضدّ ویران ست (مظہر جانجان ؎) خداوندا پس از ما حال این وادی چہ خواہد شد ندید آباد کس از بعد مجنون ملک صحرا را ٭ (ناصری ع) خانہ اش آباد باد کرد خرابم ٭ (اُردو) یہی لفظ اردو مین مستعمل ہے (ناسخ ؎) ہے جو دل آہون سے خالی جان لو ویرانہ ہے ٭ کام رہتا ہے دھوین سے خانۂ آباد کو ٭۔

(۲) آباد بمعنی درود و ثنا کہ در مقام دعا و تحسین گویند ہمچو آفرین و جزاک اللہ (نظامی ؎) در جلوۂ آن عروس نوشاد ٭ آباد بران کہ گوید آباد ٭ (ولہ ؎) کہ آباد بر چون تو شاہ دیندار کہ پیغام خود خود گذارد چو شیر ٭ (اُردو) یہی لفظ اردو مین مستعمل ہے (امیر ؎) عالم مین کہان یہ شان و شوکت ٭ آباد یہ خانہ تا قیامت ٭۔

(۳) آباد۔ نام خانۂ کعبہ (حکیم اسدی ؎) فرستادش کردگار بہشت ٭ بدست سرشت خجستہ سرشت ٭ زیاقوت یک پارۂ لعل فام ٭ درخشان بدان خاک آباد نام ٭ (اُردو) کعبہ (عربی۔ مذکر) (میر ؎) تیرے کوچہ کے رہنے والون نے ٭ یہین سے کعبہ کو سلام کیا

صاحب جامع اللغات فرماتے ہین کہ آبا دا اُس کعبہ کا نام ہے جو پیغمبر آبا د کا کعبہ تھا جسکی اُمّت کو آبا دیان کہتے ہین ۔

(۴) آبا د نام اولین پیغمبرے کہ درعجم مبعوث شد کہ کتابش دساتیر نام داشت (اُردو) ایک پیغمبر کا نام جو کہ عجم مین مبعوث ہوا ۔

(۵) آباد ۔ بمعنی خوش وخرم وخوب ونیک (فردوسی ؎) بآبان دلت از غم آزاد باد ہمیشہ تن وبخت آباد باد ٭ (اردو) اردو مین یہی لفظ مستعمل ہے (انشا ؎) لو فقیر ونکی دعا ہر طرح آباد رہو ٭ خوش رہو موجین کرو تازے رہو شاد رہو ٭ ۔

(۶) آباد ۔ بقول صاحب فرہنگ انندراج بمحل خیر مقدم نیز مستعمل چنانکہ آباد آمدی ۔ (مولوی معنوی ؎) اکنون بیا شاد آمدی خندان وآباد آمدی ٭ چون سرو آزاد آمدی میگو بزیر لب صلا ٭ (اردو) بسم اللہ (آصفیہ) آیئے تشریف لائیے ۔ آپ کا گھر ہے (اسیر ؎) دیوانہ ہون ایسا جو گیا جانب زندان ٭ زنجیر نے غل کر کے کہا آپ کا گھر ہے ٭ آباد ۔ مرکب است از آب وآد کہ کلمہ نسبت است چنانکہ پاسا دکہ مرادف باسپان باشد وبمعنی دوم مشتق از آبائیدن کہ بمعنی ستودن وآفرین کردنست **مولف** ۔ گوید کہ آبائیدن در فارسی مصدرے نیست وبقول صاحب انند آباد بمعنی آفرین مشتق از آبادانیدن ۔

آبادان بقول صاحب جامع اللغات مزید علیہ آباد چنانکہ شادان مزید علیہ شاد است (فوقانی ؎) خواہم از وصلت دلِ اندوہگین شادان کنم ٭ از قد دست خانۂ ویرانہ آبادان کنم ٭ (اُردو) یہی لفظ اردو مین مستعمل ہے (مومن رباعی) تھا لائق سیر گرچہ گلزار جہان

جان بخش وطرب خیز وخوش وآبادان ٭ پرہمکو برنگ داغ لالہ کباحظ ٭ سودے مین گئی بہار حسرت مین خزان ٭ (امیر)

آبادانی بقول بہار معمورہ ومخفف آن آبادانی است۔ (اردو) یہی لفظ اردو مین مستعمل ہے بقول امیر آبادانی ویرانی کی ضد (فقرہ) شہر کی آبادانی دیکھ آہ سرد کھینچی غریب الوطنی پر کمر چست کی (قصائد عجائب)

آبادانیدن وآبادایدن (ا) ستایش کردن ستودن۔ ستودہ آمدن ووصف کردن (سالم التصریف) (بحر عجم) وبقول صاحب ناصری ستایش ووصف وتحسین وآفرین وبقول نوادر آبادایدن بالمد وہرد وتحتانی بمعنی ستودہ آمدن۔ صاحبان برہان ورشیدی، وجہانگیری تائید صاحب بحر عجم ہفتین حرف رانون گرفتہ اند (اردو) سراہنا۔ تعریف کرنا۔ ستایش کرنا (آصفیہ) (انشا ے) بنایا یہ سب جسنے ہووے بھلا ٭ سراہے

اُسے کوئی کیا جی چلا ٭۔

آبادبودن (استعمال) معمور بودن (سندیلوی) برنمبر (۱) لفظ آباد گذشت (خسرو ے) حضرت ہیں کنف عدل وداد ٭ جنت عدن است کہ آباد باد ٭ (اردو) آباد رہنا (قلق ے) تاریاست ہویہ نہو برباد ٭ دم سے دونونکے گھر رہے آباد

آبادبرآمدن (مصدر اصطلاحی) خوشنود شدن چنانکہ ظہوری گوید (ے) ویران توگردیدم و آباد برآیم ٭ در بند تو افتادہ ام آزاد برآیم (اردو) آباد رہنا۔ خوش رہنا (انشا ے) لو فقیرون کی دعا ہر طرح آباد رہو ٭۔

آبادچہ (استعمال) بفتح جیم فارسی بقول بہار۔ وہ باشد کہ ترجمۂ قریہ است (اردو) گانون (آتش ے) لاشون کو عاشقون کے نہ اٹھوا گلی سے یار ٭ بسنے کا پھر یہ گانون نہین جسمین اجڑ گیا ٭ بقول صاحب فرہنگ آصفیہ اردو مین دہ اور دیہہ بھی گانون کے معنون

مستعمل ہے (مذکر)

(۲۹۵) **آباد خواستن** (استعمال) خیرخواہ وخیرطلب بودن چنانکہ علوی فرخ آبادی گوید (ے) علوی خیرطلب قابل بیداد نبود ❊ آنکہ آباد تومی خواست خرابش کردی ❊ (اردو) خیرخواہ خیرطلب ہونا۔

(۲۹۶) **آباد داشتن** (استعمال) معمور داشتن چنانکہ حزین اصفہانی گوید (ے) قدر سخن بلند است زیرا کہ دارد آباد ❊ تا حشر سروران را قصر رفیع شانی ❊ (اردو) آباد رکھنا۔ (داغ ے) ہے عجب شہر مصطفےٰ آباد ❊ اسکو رکھنا میرے خدا آباد ❊۔

(۲۹۷) **آباد دیدن** (استعمال) معمور دیدن سند این در نمبر (۱) لفظ آباد گذشت (اردو) آباد دیکھنا،، ہر موسم مین اُس کو آباد دیکھتا ہون،،

(۲۹۸) **آباد ساختن** (استعمال) مرادف آباد کردن (خسرو ے) ساز آباد خدایا دل ویرانے را ❊ کہ بتاراج گدائے نرسد ❊ (اردو) خزانہ کو یا مدہ مہربتان ہیچ مسلمانے را ❊

(۲۹۹) **آباد شدن** (استعمال) لازم آباد کردن (ظہوری ے) آباد بکنج شو ظہوری ❊ بگذار کہ دل خراب باشد ❊ (خسرو ے) عالم زتو شد بحکمت آباد ❊ حکمت زتو یافت آدمی زاد ❊ (اردو) آباد ہونا (بحر ے) خانہ ویرانی ہے قسمت مین کہان آباد ہون ❊ اسطرف نکلے سڑک بنا جدھر کو گھر بنے ❊۔

(۳۰۰) **آباد کردن** (استعمال) معمور کردن رفیع ثانی ❊ (اردو) آباد رکھنا۔ (داغ ے) ہے عجب شہر مصطفےٰ آباد ❊ اسکو رکھنا میرے خدا آباد ❊۔

(۲۹۴) **آباد دیدن** (استعمال) معمور دیدن سند این در نمبر (۱) لفظ آباد گذشت (اردو) آباد دیکھنا،، ہر موسم مین اُس کو آباد دیکھتا ہون،،

(۲۹۸) **آباد ساختن** (استعمال) مرادف آباد کردن (خسرو ے) ساز آباد خدایا دل ویرانے را ❊ کہ بتاراج گدائے نرسد ❊ (اردو) خزانہ کو

(۲۹۹) **آباد شدن** (استعمال) لازم آباد کردن (ظہوری ے) آباد بکنج شو ظہوری ❊ بگذار کہ دل خراب باشد ❊ (خسرو ے) عالم زتو شد بحکمت آباد ❊ حکمت زتو یافت آدمی زاد ❊ (اردو) آباد ہونا (بحر ے) خانہ ویرانی ہے قسمت مین کہان آباد ہون ❊ اسطرف نکلے سڑک بنا جدھر کو گھر بنے ❊۔

(۳۰۰) **آباد کردن** (استعمال) معمور کردن رفیع ثانی ❊ (اردو) آباد رکھنا۔ (داغ ے) ہے عجب شہر مصطفےٰ آباد ❊ اسکو رکھنا میرے خدا آباد ❊۔ (ناقص ے) عراق عرب را چو آباد کرد ❊ دیار حسن کیف را یاد کرد (اردو) آباد کرنا (ناقص ے) دیکھئے چلکر تربیت فرماوے ❊ مسکن قیس کیجئے آباد ❊

(۳۰۱) **آباد کردن خزانہ** (استعمال) پر کردن خزانہ از مال و دولت (ظہوری ے) نے خزائن کند آباد و نہ کشور معمور ❊ بادشاہے کہ بتاراج گدائے نرسد ❊ (اردو) خزانہ کو

معمور کرنا۔ بھرنا۔

آباد گردیدن (استعمال) مرادف آباد شدن (ظہوری ؎) بکنج آباد چون گرد ظہوری ؎ بویرانیش تعمیرے نکردم ؎ (۲) (استعمال) ورونق پذیر گردیدن ہم چنانکہ نظامی گنجیدہ ؎ درین عالم آباد گردد بہ گنج ؎ دران عالم آزاد گردد زرنج ؎ (اُردو) (دیکھو آباد شدن) اُردو مین آباد ہونے کا استعمال بھرے پُرے ہونے اور رونق پر ہونیکے معنون مین بھی پایا گیا ہے (صبا ؎) فصل گل ہے زاہدون کو غم ہے میکش شاد ہین ؎ مسجد مین سونی پڑی ہین بھٹیان آباد ہین ؎

آباد گرفتن (استعمال) آباد فرض کردن (ظہوری ؎) چون ظہوری از غمے گشتم خراب ؎ خویش را آبادمی باید گرفت ؎ (اُردو) آباد فرض کرنا۔ خوش جاننا۔

آباد گشتن (استعمال) مرادف آباد شدن (ظہوری ؎) گشت آباد ظہوری کہ بتان از مژگان ؎ نقب بر مخزن ہر خانہ خرابے نزنند ؎

آبادون بقول صاحب فرہنگ اندراج نام شاعر معروف در عرب (اردو) عرب کے ایک مشہور شاعر کا نام۔

آبادہ بروزن آمادہ بقول صاحب ناصری بلوکے از فارس و بلوک بضم اول بقول صاحب غیاث قصبہ و دہ باشد (اردو) تو ابع فارس سے ایک قصبہ کا نام۔ (مع)

آبادی بقول بہار معمو۔ی کہ مقصودش از ضد ویرانی باشد (ظہوری ؎) نمی باشد بہ از اندوہ گنجے ؎ دلم آبادی ویرانہ دارد ؎ (اردو) یہی لفظ اردو مین مستعمل ہے (مونث) (آتش ؎) کوئی ویرانہ آتش کوئی آبادی نہین باقی ؎ تلاش گوہر مقصود مین کیا خاک چھانی ہے ؎

آبادیان بروزن ناقابلان بقول صاحب برہان امتان مہ آبادرا گویند واوّلین پیغمبر بود کہ بعجم مبعوث شد و کتابش وسا تیر نام داشت۔ (اردو) پیغمبر آبادکی اُمّت (مُونّث) آبادکے پیرو۔ (مُذکّر)

آبادی ذخیرہ نہادن (مصدر اصطلاحی) حاصل کردن وبہم رسانیدن آبادی چنانکہ ظہوری گوید (ے) دل خراب چہ آبادیے ذخیرہ نہادست ٭ نکرد گنج ویرانہ انچہ عشوہ بادکرد ٭ (اردو) آبادی حاصل کرنا۔

آبار بروزن قاچار بقول صاحب برہان (۱) سرب سوختہ کہ زخم وریش ہارا نافع باشد وطریقۂ ساختن آن چنان ست کہ تابۂ آہنی را بگیرند وقدرے سرب گوگرد دران کنند وبُن کاسۂ سفالین را سوراخ کردہ بروے آن بپوشند وبرسر آتش نہند وبدمند تا سوختہ گردد۔ آبار را بعربی آنک محرق خوانند (اردو) جلایا ہوا سیسہ (مُذکّر) (۲) بقول صاحب ناصری بالف ممدودہ ومقصورہ ہر دو مخفّف آبارہ کہ بمعنی حساب و دفتر حساب است (اردو) حساب اور حساب کا دفتر (مُذکّر) (ذوق ے) حساب اصلا نہ پوچھے مجھ سے میرے دل کے زخمون کا ٭ حساب وستان در دل اگر دہ دلبر باسمجھے ٭

آبارانیدن بقول صاحب موید الفضلا مرادف آبادانیدن۔

آبارہ بقول صاحب فرہنگ انجمن آرائے ناصری حساب و دفتر حساب مرادف معنی دوم لفظ آبار کہ گذشت بالف مقصورہ ہم آمدہ۔

آبارہ گیر (اصطلاح) بقول صاحب مذکور ناصری کہ بدل لفظ آبار نوشتہ بمعنی محاسب (اردو) اردو میں لفظ محاسب (عربی) مُذکّر مستعمل ہے جانچ پڑتال کرنیوالا (آصفیہ)

آبار یدن بقول صاحب جامع اللغات مرادف آبادانیدن۔

آبافت بروزن نایافت بقول صاحب برہان نوعے از پارچہ گندہ وسفت وسطبر باشد (انوری ۵) چون لباس فاخر عریان تنی پوشیدہ ام ۔ شوق اطلس نے بدل نے خواہش آبافت است ۔ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات ایک قسم کا موٹا کپڑا۔

آبام بقول صاحب فرہنگ انندراج مبدل آدام بمعنی (۱) وام (اردو) قرض (عربی۔ مُذکّر) وام (فارسی۔ مُذکّر) (نصیر ۵) اُسنے بوسے لب میگون کے دیے وعدہ پر مژدہ اے بادہ کشان پکنے لگی وام شراب ۔ (۲) برج کبوتران (اردو) کبوتر ونکا وڑبا (مُذکّر) کابک (مُونّث) یعنی وہ گھر جو ایک ستون کی شکل مین بنایا جاتا ہے جس مین متعدد خانے ہوتے ہین۔ صاحب فرہنگ آصفیہ نے لفظ کابک کے معنون مین برج کبوتر کا ذکر بھی فرمایا ہے۔

(۳) منار (اُردو) اردو مین بھی لفظ منار مستعمل ہے (عربی۔ مُذکّر)

(۴) قبّہ (اُردو) اردو مین بھی لفظ قبّہ مستعمل ہے (عربی۔ مُذکّر)

(۵) قلعہ (اُردو) قلعہ عربی۔ اردو مین مُذکّر مستعمل ہے۔

آبان بروزن تابان بقول صاحب برہان نام ماہ ہشتم از سال شمسی وآن بودن خورشید بود در برج عقرب ونام فرشتہ ایست کہ موکّل بر آہن۔ وتدابیر امور ومصالح ماہ آبان باو متعلق ونام روز دہم باشد از ہر ماہ شمسی وفارسیان بموجب قاعدہ کلیہ کہ نزد ایشان مقرر است چون نام روز با نام ماہ موافق آید آن روز را مبارک دانند ودرین روز عید کنند وجشن سازند

ونیز بسبب آنکہ یکے از بادشاہان ایران درین روز با افراسیاب جنگ کردہ او را شکست
دادہ تعاقب نمودہ از ملک خویش بیرون کرد۔ این روز را عید کنند و دیگر آنکہ چون مدت
ہشت سال در ایران باران نبارید و قحطے شد و مردم بسیار تلف گردیدند و بممالک
دیگر گریختند درہین روز باران شروع در باریدن کرد بنا بران فارسیان این روز را مبارک
دانند و عید کنند و گویند کہ درین روز ہا از خداوند عالم و سلاطین و بزرگان حاجت خواستن
نیکوست (حکیم منوچہری دامغانی) ؎ آب انگور بیارید کہ آبان ماہ است ۔ وقت منظر شد و وقت
نظر خرگاہ است ۔ (اردو) آبان ایک شمسی مہینہ کا نام ہے جو ۳۰ دن کا مہینہ ہے دکن مین
سال فصلی کا اختتام اسی مہینہ پر ہوتا ہے۔

آبانگاہ بروزن آبا ناہ بقول صاحب برہان (۱) نام روز دہم فروردین باشد (۲)
نام فرشتہ کہ موکل آب است گویند کہ اگر باران ببارد آبانگاہ مردانست و مردان بآب
در آیند و این عمل را بر خود شگون نیک و مبارک دانند و اگر نبارد آبانگاہ زنان باشد و ایشان
بآب در آیند (اردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) ماہ فروردی کی دسویں تاریخ کا نام
(۲) ایک فرشتہ کا نام جو پانی پر متعین ہے۔

آبایانی بقول صاحب فرہنگ اندراج نام کوہی است کہ بلندی آن چہل فرسنگ
است (اردو) ایک خاص پہاڑ کا نام جسکی بلندی چالیس کوس کی کہی گئی ہے۔

آبائے عُلوی (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم سبعہ سیارہ و نہ فلک اگرچہ ہر دو لفظ
عربی است ولیکن بترکیب فارسی داخل محاورہ فارس گردیدہ و بقول صاحب فرہنگ اندراج

ترجمۂ پدران عالم بالاست (جامی ۵) سلامٌ علیک اے زآباے علوی یا بمعنی موخر بمعنی مقدم ٭ (اردو) بقول امیر یہی اصطلاح اردو مین بھی مستعمل ہے (مذکر) جس سے نو آسمان یا سات ستارے مراد ہین ۔

آباے عنصری (اصطلاح) ہر دو لفظ زبان عربی و بترکیب فارسی اصطلاح است ۔ بقول صاحب فرہنگ مندراج اربعہ عناصر (اردو) چار عنصر (مذکر) (آصفیہ) ۔

آباے فطرت (اصطلاح) ہر دو لفظ عربی بترکیب فارسی ۔ کارپردازان قضا و قدر گویند چنانکہ جامی در نعت گوید ۔ (۵) سلامٌ علیک اے زآباے فطرت طفیل وجود تو ایجاد عالم ٭ (اردو) کارپردازان قضا و قدر (مذکر)

آباے گلوبر (اصطلاح) بقول صاحب موید الفضلا مرادف آیندہ

آباے گلوبرند

آباے گلوگیر (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) سرور و عیش جہان ۔ نعیم دنیا ۔ (۲) شادی کہ بمرگ دشمن کنند (اردو) (۱) عیش (عربی ۔ مذکر) عشرت (عربی ۔ مؤنث) دنیا کی نعمتین (مؤنث) (۲) دشمن کی موت پر خوشی ۔ شادی بمرگ دشمن (سالک سلہ) یون ہی دل غم سے اگر ہجر مین خوگر ہو گا ٭ وصل مین عیش مجھے خاک میسر ہو گا ٭ ۔

آب پرگ (اصطلاح) بلا اضافت بفتح و بکسر باے فارسی بقول صاحب شمس (۱) رنگ معروف کہ آنرا ارزیر ہم گویند و در ادات جزیرہ ایست (اردو) ایک خاص قسم کا سبز رنگ (۲) ایک جزیرہ کا نام ۔

آبتین بکسر ثالث و رابع بروزن عابدین بقول صاحب برہان (۱) نام پدر فریدون است و بسکون ثالث ہم گفتہ اند و بتقدیم رابع بر ثالث نیز بنظر آمدہ و بقول صاحب ناصری نام بادشاہے کہ نسبش بجمشید جم میرسد اما پسرزادہ جمشید نخواہد بود۔ حمداللہ مستوفی در تاریخ گزیدہ می نویسد کہ فیما بین فریدون و جمشید ہفت پشت فاصلہ باشد و نام ہریک ازانہا برنگہاے گاوان بودہ۔ ابوریحان احمد خوارزمی صاحب آثارالباقیہ کہ از معارف فضلا بود قول صاحب گزیدہ بہ برہان راگرفتہ و بعضی گویند کہ آبتین در پارسی آژدنبین) پیدا شدہ پس آب تین پیدا شدہ از آب باشد۔ صاحب فرہنگ و سایر گویدکہ آبتین بروزن کابین نام پدر فریدون (۲) بمعنی کاہل النفس و (۳) نیکوکار (خاقانی شروانی ؎

خاصہ سیمرغ کیست جز پدر روستم ۔۔ قاتل ضحاک کیست جز پسر آبتین (اردو) (۱) صاحب جامع اللغات فرماتے ہین کہ آبتین فریدون کے باپ کا نام ہے جسکو ضحاک نے قتل کیا اور فریدون نے کاوہ لوہار کی امداد سے ضحاک کو مارڈالا اور خود بادشاہ ہوا۔ (مع ؎) ازمکافات عمل غافل مشو کانجام کار ۔۔ چہرۂ ضحاک رنگین کرد خون آبتین ۔۔ **مؤلف**۔ کہتا ہے کہ صاحب جامع اللغات نے اس شعر فارسی کے مضمون کم توجہ فرمائی ہے۔ مصرع ثانی مین آپکو دھوکا ہوا ہے غالبًا آپ نے اُس کا ترجمہ یون کیا ہے کہ آبتین کے خون نے ضحاک کو سرخ کیا یعنے ضحاک نے آبتین کو قتل کیا۔ صاحبان لغات فارسی نے اسکے عکس مین بیان کیا ہے یعنے آبتین کا لڑکا ضحاک کا قاتل ہے جس مصرع کے معنی سے صاحب جامع اللغات نے سند لی ہے۔ اسی سے لغات فارسی کے

قول کی تصدیق ہوتی ہے۔(ع) چہرۂ ضحاک رنگین کرد خون آبتین ٭ خون آبتین سے آبتین کا لڑکا مراد ہے۔چہرۂ ضحاک رنگین کرنے سے قتلِ ضحاک مقصود ہے۔ واللہ اعلم بحقیقتہ الحال (۲) کاہل وجود۔یعنی مجہول اور سست آدمی (آصفیہ) (۳) نیک مرد۔ نیک نہاد۔ نیک چلن۔ نیک خصلت۔(آصفیہ)

آبنج بفتح باے عربی وسکون جیم فارسی بقول صاحب شمس (۱) نشانہ و تودۂ خاک کہ برائے نشانہ ماند (۲) آلہ مزارعان (حکیم سورنی ۱۲ ۵) پرکندروے زمین تیر تودر آماج گاہ ٭ بزرا گر آنج نہ پنداری تو باتاج وکمند ٭ (اُردو) (۱) چاندماری کا چاند۔ نشانہ (۲) کسانون کا آلہ۔(زکی ۵) مدد شوق سے پہنچتا ہون ٭ تیر سے پہلے مین نشانے پر ٭

آبچرا بفتح جیم فارسی بقول صاحب بحر عجم (۱) غذاے اندکے کہ آنرا نہاری گویند وبجہت آبخوردن بخورند (۲) خوراک آدمی وجن وپری وحوش وطیور صاحب رشیدی این را آب چرنوشتہ است (مع ۵) علی الصباح صبوحی اگر نصیبم نیست ٭ بوقت چاشت چرامی دہی توآب چرا ٭ (اُردو) نہاری مونث (آصفیہ) (۲) جانورونکی غذا (مُونّث)

آبنج بفتح ثالث بقول صاحب محیط اعظم اسم زعرور وزعرور نوعے از فواکہ گویند کہ آن قسمے است از آلو وصحیح ترانست کہ سیب صحرائی است (اُردو) جنگلی سیب زرد کر

آبنجست بقول صاحب برہان بروزن آبدست (۱) ہندوانہ (۲) خربوزہ

(۳) ہر میوہ کہ درون آن ترش و ضائع شدہ باشد (۴) مردم بد اندرون و بقول صاحب بحر عجم (۵) نام جزیرۂ - صاحب ناصری گوید کہ جزیرہ کہ آبش خواستہ و کوفتہ۔ خواجہ علی فرقدی گوید (۵) روے ترکان ہست نازیبا و کست ٭ زرد و پرچین چون ترنج آنجست (اردو) (۱) تربوز (۲) خربزہ (۳) ہر ایک میوہ جو اندر سے بگڑا ہو (۴) بد باطن شخص (۵) ڈوبا ہوا ٹاپو (مذکر)

آبخو بلا اضافت ثالث بروزن نازبو بقول صاحب برہان جزیرۂ عمیق میان دریارا گویند یعنی درختان و نباتات او ظاہر بود لیکن آب داشتہ باشد و تعیّش دران نتوانند کرد بخیال مُولّف۔ این مخفف آبخوست باشد و بقول صاحب ناصری خشکی میان دریا عمق بخاری (۵) کوئی کہ ہست مردم چشم چو آبخوہ یا ہچو ماہیۂ است کہ دارد با آب خوہ ٭ (اردو) پانی مین ڈوبا ہوا جزیرہ یا ٹاپو۔ (مذکر)

آبخواست بقول صاحب شمس (۱) جزیرہ کہ در میان دریا ہاے بزرگ باشد (۲) زمین جزیرہ کہ آب آنرا خواستہ یعنی کوفتہ باشد (۳) خربزہ و ہندوانہ کہ آب بد و بیشتر رسیدہ و پرچین شدہ باشد۔ (شمس فخری (۵) زدریاے تعظیم شاہ کریم ٭ بود ہفت گردون کمین آبخواست

مُولّف گوید کہ آبخوست مُخفّف آبخواست باشد چنانکہ از وجہ تسمیۂ متذکرہ لفظ آبخواست پیدا است اندرین صورت آبخواست مرادف آبخوست ۔ است

آبخوت بقول صاحب شمس مرادف آبخواست دور رائے مُولّف مُخفّف آن ہم۔

آبخوست بقول صاحب برہان بروزن نارپوست خشکی و جزیرۂ میان دریا و بعضے بانیمعنی بفتح خا و سکون واو معدولہ گفتہ اند بروزن خارلبست باشد و جزیرۂ را خواستہ اند کہ آب دران متعفّن و گندیدہ باشد بمرتبہ کہ دران

تعیّش نتوان کرد (۲) محلّے را نیز گویند کہ آب آن گندیدہ باشد و انرا آب گندہم گویند (۳) بقول صاحب ناصری خربزہ دہندانہ کہ آب بسیار بآن رسیدہ ترش و پرچین گردیدہ۔ (عنصری) ہر طرف بادتند و فوج بلند تا بیک انبوست شان افگند۔ صاحب فرہنگ انندراج بحوالہ رشیدی گوید کہ انبوست

جزیرہ کہ آب آنرا خواستہ یعنی کوفتہ و ہموار و نرمش کردہ باشد کہ مخفّف آنبوست است (اُردو) دیکھو آنبوست جسکے معنی جزیرہ یا جس مقام کا پانی متعفّن ہوگیا ہو اُسکو بھی فارسیوں نے آنبوست کہا ہے

آنبون بروزن واژگون بقول صاحب برہان مرادف آنبوست کہ جزیرہ و خشکی میان دریا باشد

آبدان بروزن کاروان بقول صاحب بحر عجم مخفّف آبادان کہ گذشت

آبدانی بروزن کامرانی بقول ارسنہ مخفّف آبادانی کہ گذشت (شانی تکلو) شانی زآبدانی عالم کنارہ کرد ۔ چندان کہ در جہان خرابش کسے ندید

آبدن بروزن نارون بقول صاحب انند مخفّف آبدان

آبرون بروزن واژگون بقول صاحب برہان بمعنی ہمیشہ زندہ باشد و آن نوعے از ریاحین بود کہ پیوستہ سبز می باشد و برگ آن ہرگز نیفتد و در تبریز و آذربائیجان بسیار است و در بہاے دیوار و جاے سایہ داری روید و بعضے گویند بستان افروز است۔ خواص آن با شراب۔ کرم ہاے دراز معدہ را برآورد (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات ایک پھول کا نام جسکے پتّے کبھی نہین گرتے۔ **مؤلّف** کہتا ہے کہ غالباً سدا بہار سے مراد ہے۔ بقول صاحب فرہنگ آصفیہ ایک نبات کا نام جو ہمیشہ سرسبز اور تازہ رہتی ہے جسے گل ہمیشہ بہار بھی کہتے ہین۔

آبزرفت بقول صاحب جہانگیری با با ، موقوف و زاے منقوط و راے مضموم بفارسی

مرادف آبخست باشد (حکیم طائی) چون آبزرفت روے زشتش ۔ چندین عفن و ترش چرا شد ۔

آبس بروزن ناکس بقول صاحب برہان شہرے و مدینہ ایست نامعلوم (اردو) ایک شہر کا نام ۔ (ع)

آبست بروزن پابست بقول صاحبان برہان و ناصری (۱) گوشت ترنج را گویند و امراییہ پالنگ نیز خوانند ۔ معدہ را زیان دارد (۲) و بکسر ثالث مخفف آبستن باشد (فغانی) از یکشبہ ہمخوابی جود تو عجب نیست ۔ کز لاے ستردن بود آبست نعم راہ (اردو) (۱) ترنج کا گودہ (محیط) صاحب جامع اللغات نے آبست کا ترجمہ ترنج کا پوست کہا ہے

آبستا بکسر بار عربی بقول صاحب شمس اللغات شرح کتاب ژند کہ بزعم مجوس بر زردشت فرود آمدہ (ف) چو اینجا معنی قرآن ندانم ۔ روم آنجا کہ آبستا بخوانم ۔ بعضے گویند کہ آبستا متن است بلغت فرس قدیم چون کسے تفہید آنرا شرح کرد مسمی بہ ژند (اردو) کتاب ژند کی شرح جو بقول مجوسیان زردشت پر نازل ہوی ۔

آبستان بروزن تابستان بقول صاحب برہان (۱) بمعنی آبستن بود یعنی ہر حیوان کہ بچہ در شکم داشتہ باشد (۲) بمعنی پنہان داشتن نیز و بقول صاحب ناصری بارور بودن (مولوی معنوی) در دزد گر سنج آبستان بود ۔ بر جنین بشکستن زندان بود (اردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) حاملہ (۲) کسی چیز کا چھپا رکھنا ۔ **مؤلف** ۔ کہتا ہے کہ حاملہ سے وہ عورت مراد ہے جسکے پیٹ مین بچہ ہو ۔ چار پایون کے لئے گابھن (آصفیہ)

آبستگی بروزن شایستگی بقول صاحب فرہنگ انندراج حمل (۱) (اردو) حمل کہ آصفیہ

آبستن بروزن دانستن اگرچہ بصورت مصدر است لیکن معنی مصدری ندارد بقول صاحب برہان (۱) ہر حیوان حاملہ (۲) نہفتہ و پنہان۔ مرادف آبستان بقول صاحب فرہنگ ناصری (۳) بارور بودن زن **مؤلف** گوید کہ دیگر کسے از اہل لغت آبستن را بمعناے مصدر سے ننوشتہ چنانکہ صاحب فرہنگ ناصری گوید شفیع اثر ؎ عروس طبع ثنا خوان ذاتش از مبدا ❊ شود بہ رنگ صدف زاب گوہر آبستن ❊ (مولوی معنوی ؎) مریان بے شوے آبست از مسیح ❊ خاستان بے لاف و گفتا فصیح ❊ از کلام مولوی معنوی سند و عاے صاحب ناصری بدست نمی دہد ولیکن صاحب برہان در لفظ آبست کہ گذشت۔ اورا مخفف آبستن نوشتہ است درین شعر اگر لفظ آبست را ماضی از آبستن نگیریم ناگزیر باشد کہ لفظ شد را محذوف گیریم (اردو) (۱) حاملہ اور گابھن۔ (۲) چھپا ہوا۔ مخفی۔ (۳) حاملہ ہونا۔

آبستن شدن (استعمال) بقول صاحب فرہنگ انندراج حاملہ شدن و بارور شدن و بار گرفتن و شکم داشتن (صائب ؎) ہر کہ از آب حرام رشوت آبستن نشد ❊ تیغ اگر باشد طرف مردانہ می گوید سخن۔ (اردو) حاملہ ہونا

آبستنِ فرزندکش (اصطلاح) باضافت نون و ضم کاف عربی بقول صاحب ناصری (۱) کنایہ از دنیا و روزگار است (۲) زمین (سعدی ؎) آبستنی کہ این ہمہ فرزند زاد و کشت ❊ دیگر کہ چشم دارد ازو مہر مادری ❊ **مؤلف**۔ گوید کہ ظاہر است کہ این شعر لفظ سند (آبستنِ فرزندکش) نباشد۔ (اردو) (۱) دنیا۔ (مونث) (۲) زمین۔ (مونث)

آبستنِ فریاد (اصطلاح) باضافت نون بقول صاحب بحر عجم بربط و آن سازیست اُردو بربط مذکر بقول صاحب جامع اللغات مطربوں کا ایک ساز دبقول صاحب نصیر اللغات ایک ساز کا نام جو شکل طنبورہ کے ہوتا ہے مگر تونبا بڑا اور دستہ چھوٹا ہوتا ہے۔

آبستنِ فریاد خوان (اصطلاح) باضافت نون بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ۔

آبستنہ بقول صاحب انسر اللغات (۱) زن حاملہ (۲) چاپلوس (اردو) (۱) حاملہ عورت (۲) خوشامدی۔

آبستنی بقول صاحب انسر اللغات حمل (اردو) حمل مذکر)

آبستنی دادن (استعمال) بقول بہار گشنی دادن (اوحدالدین انوری ؎) گر ابر سر تیغ تو برکوہ ببارد ٭ آبستنی نارد ہمہ مادرکان را ٭ (اردو) حاملہ کرنا۔ مادیان پر نر چھوڑنا مادۂ خرما میں نر کا سفوف پہنچانا۔

آبستنی رو (استعمال) بقول صاحب فرہنگ انندراج بقلب اضافت روزے کہ در ان درد زہ گیرد (نظامی ؎) چنین آمد از ہوشیار روم ٭ کہ زاہد زنے بود زان مرز بوم ٭ بآبستنی رود بیچارہ گشت ٭ ز شہر و ز شوے خود آوارہ گشت ٭ (اردو) جننے کا دن۔

آبسته بروزن وارستہ بفتح ثالث بقول صاحب برہان (۱) زمینے را گویند کہ بجہت زراعت مہیا کردہ باشند (۲) جاسوس کہ خبر گیرندہ باشد (۳) مردم چاپلوس و بکسر ثالث (۴) مرادف آبستان۔ (۵) زہ دان کہ بعربی انرا رحم خوانند۔ صاحب فرہنگ انجمن آرا ے ناصری گوید کہ آبستہ مخفف آب بستہ باشد کہ برائے کاشتن ہر چیز غالباً اول زمین را آب باید بست (اردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) وہ زمین جو ہل جوتکر کھیتی

کے لئے درست کیجائے (۲) جاسوس - (مذکر) (عالم ۵) اگرچہ دل ہے کمال مضطر ہیں تو کیون کر ملیں کہ دلبر ہ پھرے ہین جاسوس یان گھر گھرا دھر ہمارے اُدھر تمہارے ۔ (۳) جاسوس وبقول صاحب (مع) چرب زبان (۴) حاملہ (دیکھو آن) (۵) رحم بچہ دان - (مذکر) (آصفیہ) -

آبسگون بکسر ثالث و سکون رابع و ضم کاف فارسی و سکون باقی بقول صاحب برہان (۱) نام جزیرہ یا قریہ ایست از قرائے طبرستان نزدیک باستراباد - میان آن و جرجان سہ روزہ راہست (۲) و نام دریائے آنجا نیز ہست وجہ تسمیۂ آن باب سکون آنست کہ رود خانہ کہ آنرا آبگون خوانند از جانب خوارزم آمدہ بدریائے خزر کہ آنرا آسکون می گویند داخل میشود و چون نزدیک بدریا میرسد بہ آہستگی و سکون تمام میرود بدان سبب آب سکون خواندہ بمعنے محل پیوستن آن رود خانہ را با دریا آبسکون نامند و جزیرہ نیز بودہ است نزدیک بدانجا آنرا آب سکون می نامند - گویند وقتے کہ سلطان محمد خوارزم شاہ از لشکر تاتار گریخت بآن جزیرہ آمدہ روزعمرش بآخر رسید و الحال آن جزیرہ را آب گرفتہ است (رودکی ۵) گرفتہ روئے دریا جملہ کشتی ہائے بر تو ہ زہر مدح خوانانت زشروان تا بہ آبسگون ۔ (حکیم فرخی ۵) تو داری از کنار گنگ تا دریائے آبسگون ۔ تو داری از در کانج تا قصدار و تا مکران ۔ (اردو) (۱) ایک قریے یا جزیرے (۲) اور دریا کا نام -

آبشت بروزن پالبست بقول صاحب برہان (۱) نہفتہ و پنہان - و بقول صاحب ناصری (۲) جاسوس کہ پنہانی رفتار کند (اردو) (۱) چھپا ہوا - مخفی - (آصفیہ) (۲)

جاسوس - (مُذکّر) -

آبشت گاہ (استعمال) بفتح با ر عربی وسکون شین معجمہ بقول صاحب برہان (۱) خلوت خانہ وجاے نہفتن وپنہان شدن (۲) وبخانہ و مستراح (اردو) خلوت - خلوت سرا - (مؤنث) (۲) پاخانہ (مُذکّر) (داغ ے) تجھکو تو یاد خوب ہی ملنے کے ڈھنگ ہین ؛ خلوت مین کیا خیال مین کیا انجمن مین کیا ؛ (ولہ ے) انکو خلوت سرا مین بے پردہ ؛ صاف میدان پاکے دیکھ لیا ؛ -

آبشتگہ (استعمال) بقول صاحب برہان مخفّف ومرادف ماضیہ -

آبشتن بروزن پالستن وبکسر باے عربی نیز بروزن وانستن بقول صاحب عجم پوشیدہ داشتن - (سالم التصریف) وبقول صاحب نوادر بہمین معنی بلا مدہم وبقول صاحب برہان (۲) نہفتہ شدن (۳) خلوت خانہ (۴) متوضّا - (اُردو) (۱) چھپانا - پوشیدہ رکھنا (۲) چھپنا - چھپ جانا - (۳) خلوت خلوت سرا (مونث) (۴) طہارت خانہ (مُذکّر) (آصفیہ) (داغ ع) چھپاے سے چھپتا نہین راز الفت ؛ -

آبشتن گاہ (استعمال) بقول صاحب نوادر مرادف آبشت گاہ (فریع الدہر ے) نہ ہمین بازشناسند زعنبر سرگین ؛ نہ گلستان بشناسند نہ آبشتن گاہ ؛ -

آبشتن گہ (استعمال) بقول صاحب نوادر مخفّف ومرادف ماضیہ -

آبشگاہ وآبشگہ (استعمال) بقول صاحبان ہفت قلزم وسروری مرادف آبشتگاہ -

آب شم (استعمال) بقول صاحب فرہنگ انندراج بحوالہ فرہنگ فرنگ -

بدون اضافت. بفتح شین معجمہ (۱) خانہ کرم پیلہ (۲) فضلۂ ابرشم (اُردو) پیلہ۔ کویا ابریشم (مذکر) (آصفیہ) (۲) ریشم کا فضلہ (مذکر)

آبشن بکسر ہاے موحدہ بقول صاحب فرہنگ انندراج پیراہن زیر جامہ کہ ہنگام عروسی داماد را پوشانند (اردو) تہ پوشی (مونث) (آصفیہ)

آبفت بفتح ثالث بروزن وارفت بقول قتاربان مخفف و مرادف آبافت باشد (حکیم ناصر خسرو ؎) تن ہمان خاک کران سیہ است ار چہ ۔ شارہ و آبفت کنی قرطہ وشلوارش ۔ (ناصری)

آبکامہ (اصطلاح) بدون اضافت بروزن کارنامہ بقول صاحب بحر عجم چیزیست کہ از حموضات متعددہ مثل ماست وخمیر وسرکہ درست کنند وآنرا نانخورش سازند (مومن استرابادی ؎) ہزار شکر کہ از تلخ وشور خود اے چرخ ۔ نہ ایم منتظر از شہد و آبکامۂ تو ۔ (اردو) ایک نانخورش جسکو عراق فارس مین بناتے ہین بقول صاحب بحر اعظم کانجی

آبکشین (اصطلاح) بفتح کاف عربی وکسر شین معجمہ بقول صاحب انندبرنجن و دستبند (اردو) پہنچی۔ کنگن۔ دونون زیورات کے اقسام سے ہین جنکو عورتین کلائی مین پہنتی ہین کنگن کو چوڑے وتیان بھی کہتے ہین۔ (آصفیہ)

آبکم بفتح کاف عربی بقول صاحب انند نوعے از مار (اُردو) سانپ کی ایک قسم

آبگانہ بقول صاحب برہان جامع مرادف آبگانہ

آبگورکش (اصطلاح) بفتح کاف عربی بقول صاحب انند فرومایہ ومکینہ (اردو)

کمینہ۔ ارذل (میر حسن ص) پیرہن پہنے اگر کتنے ہی ارذل تو بھی ۔ گفتگو سے نہ چھپے اُسکی تو بو پیاز کیطرح ۔

آبگینہ خانہ (اصطلاح) بدون اضافت۔ بقول صاحب شمس اللغات زنبور خانہ (اردو) چھتّا۔ بقول صاحب فرہنگ آصفیہ۔ زنبور خانہ (مذکر)

آبگینہ بسکون باے عربی وکسر کاف فارسی وفتح نون بقول صاحب برہان۔ (۱) شیشہ و بلور (نظیری نیشاپوری ص) سواد دل زمے سال خوردہ روشن کن کہ عینک بصرش زآبگینۂ جلبی است ۔ (اردو) شیشہ و بلور (مذکر) (آصفیہ) (ص) زاہد تجھے قسم ہے خدا کی ادھر تو آ ۔ کیا نور سا جھلکتا ہے شیشہ کے جام مین ۔ اُردو مین آبگینہ بھی مستعمل ہے (مذکر آتش ص) آبگینہ سے ہے نازک دل بیمار آتش بدمزاجی سے میری رکھتے ہین غم خوار لحاظ ۔ (رشک ص) ہو گیا یار مرے دل سے شکستہ خاطر ۔ آبگینے سے تعجب ہے کہ خار اٹوٹا ۔

(۲) آبگینہ بمعنی الماس، وآن جوہریست مشہور (اردو) الماس ہیرا (مذکر) (امیر اللغات)

(۳) آبگینہ بمعنی شراب انگوری وبقول بہار این مجاز است (خواجہ نظامی ص) چو آن جام کینخسروانی نماند ۔ بجام آبگینہ چہ باید فشاند ۔ بقول صاحب رشیدی مصرع ثانی در بعض نسخ چنین یافتہ شد (ع) زجام آبگینہ چہ باید فشاند ۔ صاحب رشیدی گوید کہ بر تقدیر صحت مصرع ثانی اول الذکر آبگینہ بمعنی صراحی باشد۔ **مؤلف**۔ را با صاحب برہان اتفاق است۔ (اردو) انگور کی شراب (رند ص) مے چھٹیگی مجھسے کیونکر

مے سے ہے میرا خمیر ٭ مجھ کو گھٹی مین پلائی ہے شراب انگور کی ٭

(۴) آبگینہ کنایہ از دل عاشق (اردو) عاشق کا دل (مُذکّر)

(۵) آبگینہ کنایہ از اشک چشم عاشق (اُردو) عاشق کی آنکھون کے آنسو (مُذکّر) میر نے شیشہ کو اشک سے استعارہ کیا ہے (ے) شیشہ بازی تو تنک دیکھئے آ آنکھون کی ٭ ہر پلک سے مری آنکھون کی روان ہے شیشہ ٭

(۶) آبگینہ بقول صاحب ناصری۔ شیشۂ شراب (از رقی قطعہ) زان شرابے خورد باید جرم آن یاقوت رنگ ٭ کز فروغش سیگون ساغر شود یاقوت سان ٭ آبگینہ عکس آن چون نور بر دست افگند، دست بیرون کرد پنداری کلیم از باد بان ٭ (اردو) شیشہ (مُذکّر) بوتل۔ (مُونّث)

(۷) آبگینہ بقول صاحب ناصری۔ یخ (حکیم از رقی ے) بگداخت آبگینہ شامی در آبدان ٭ وز آب چشم ابر بخندید بوستان ٭ مخفی مباد کہ بعض از اہل لغت آبگینۂ شامی را باشیشۂ صافی مخصوص کردہ اند و صاحب فرہنگ ناصری آبگینہ شامی را یخ گرفتہ و یخ را منسوب بملک شام کردہ است (اردو) یخ (مُونّث) (آصفیہ)

(۸) آبگینہ بقول صاحب شمس عرش و کرسی (اردو) عرش (مُذکّر) کرسی (مُونّث) (ناسخ ے) کیا بیان ہو رفعت قصر جلال مرتضیٰ ٭ عرش اعظم بھی برائے سائبان پیدا ہوا ٭ (اسیر ے) کرسی یہ پکاری آؤ آؤ ٭ گھر آپ کا ہے قدم بڑھاؤ ٭

(۹) آبگینہ بمعنی افلاک (اردو) افلاک (مُذکّر) (بحر ے) آج دنیا مین گلہ کرتے ہین جو

افلاک کا ٭ کل وہی زیر زمین شکوہ کریں گے خاک کا ٭

(۱۰) آبگینہ بمعنی شیشہ خانہ (اردو) آینہ خانہ (مذکر) (آتش ؎) نظر آتی ہیں سو صورتیں ہی صورتیں مجکو ٭ کوئی آینہ خانہ کارخانہ ہے خدائی کا ٭

(۱۱) آبگینہ بمعنی تاب خانہ کہ بقول صاحب برہان در انجا بخارے و تنورے باشد و خانہ کہ زمین آن را مانند زمین حمام مجوف کردہ باشند و آتش دران فروزند تا گرم شود و ایام زمستان در انجا بسر برند و خانۂ بزرگ تابستانی و خانہ کہ دیوار آن از آینہ باشد (اردو) بقول صاحب جامع اللغات وہ مکان جسمیں گرمی زیادہ ہو یا آگ جلتی رہے و بقول صاحب نصیر اللغات حمام اور وہ مکان جسمیں تنور روشن ہو یا دھواں رہے۔ (وہ مکان جسکی دیوارین آئینہ کی ہون ۔ (مولف)

(۱۲) آبگینہ بقول صاحب انند۔ مشربہ (اردو) پیالہ (مذکر)

(۱۳) آبگینہ بقول بہار آینہ (صائب ؎) از آبگینہ پشت بدیوار دادہ است ٭ سیماب از مشاہدۂ اضطراب ما ٭ (ولہ ؎) گناہ زشتی خود را بآبگینہ منہ ٭ کمن چو تنگدلان شکوہ از زمانۂ خویش ٭ (اردو) آینہ (مذکر) (ذوق ؎) خاک آئینہ سے ہے نام سکندر روشن ٭ روشنی دیکھتا گر دل کی صفائی کرتا ٭

آبگینہ خانہ (استعمال) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) آینہ خانہ۔ (۲) آسمان (اردو) آینہ خانہ۔ دیکھو آبگینہ کا نمبر ۱

(۲) آسمان (مذکر)

آبگینہ در جگر شکستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ انند سر اسیمہ و بیقرار

شدن (اردو) بے قرار ہونا - پریشان ہونا

آبگینۂ شامی (اصطلاح) باضافت ہاے ہوز بقول صاحب شمس و فرہنگ انند آئینہ کہ در غایت صفا باشد (اردو) بقول صاحب جامع اللغات وہ شیشہ جو عمدہ ہوتا ہے

آبگینہ شکستن (مصدر اصطلاحی) مخفی مباد کہ آبگینہ بمعنی شیشہ و جام آمدہ و شیشہ شکستن بقول صاحب بحر عجم پر خوردن شراب است و جام شکستن بقولش رسوا کردن پس از آبگینہ شکستن رسوا کردن مراد باشد کہ بصلہ بر آید چنانکہ بیدل گوید (ے) نازک دلان باغ تو

چون شبنم سحر ❊ بر روے برگ گل شکنند آبگینہ ہا

حضرت بیدل مضمون ناز کے پیدا کردہ است و گوید کہ نازک دلان زبرگ گل کار نگ می گیرند و جام را بر برگ گل می شکنند یعنی از منتہاے نزاکت برگ گل را کہ خود دعواے نزاکت دارد شرمندہ می کنند (اردو) شرمندہ کرنا۔

آبگینہ طارم (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم آسمان (اردو) آسمان (مذکر)

آبگینہ گون طارم (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم مرادف آبگینہ طارم۔

آبلوج بسکون ثالث و ضم لام و واو و معروف ساکن بقول صاحب برہان کلہ قند و بقول صاحب بحر عجم مطلق قند (جامی قطعہ) تا آبلوج ہمچو تبرزد نشد بطعمہ ❊ تا چون نبات نیست بپیش نظر شکر ❊ باد انہادہ در دہن دولت مقیم ❊ دست نشاندۂ عیش بفتح و ظفر شکر ❊ (اردو) بقول صاحب آصفیہ کلہ قند کو اردو مین مصری کا کوزہ کہتے ہین۔ قند بھی اردو مین مستعمل ہے (اسیر ے) اب وہ مزہ نہین لب شیرین کے قند مین ❊ چوکا ہوا ہے یہ کسی خدمت رسیدہ کا ❊۔

آبلوک بسکون ثالث وضمّ لام بقول صاحب فرہنگ انجمن آرائے ناصری مرادف ماضیہ۔

آبلہ بکسر باے عربی و فتح لام (۱) بقول بہار گنبد آب کہ ترجمۂ حباب است و بقول صاحب برہانِ جامع۔ (۲) علّت ورم وجوشش معروف صاحب فرہنگ اند گوید کہ آبلہ بمعنی آبلہ دار ہم آمدہ اکثرے از صاحبان لغت آبلہ را ترک کردہ اند بہار گوید کہ (خاریدہ) صفت آبلہ باشد و از تشبیہات تش (۱) تنور (۲) جوے (۳) جویبار (۴) جرس (۵) چشمۂ کوثر (۶) خیمہ (۷) دیدہ بینا (۸) دیدہ ور (۹) سبوے (۱۰) صدف (۱۱) عقدہ (۱۲) غنچہ (۱۳) قدح (۱۴) کفش (۱۵) گوش۔ (خان آرزو ۵۱) چگونہ قطع شود راہ غم کہ در ہر گام ❊ تنور آبلہ آرد بجوش طوفان را ❊ (بیدل ۵۲) خاکسار تو طپیدن کند آغاز چرا ❊ جرس آبلہ بیرون دہد آواز چرا ❊ (صائب ۵۵) چہ شکایت کنم از گرمی صحراے طلب ❊ منکہ ہر آبلہ ام چشمۂ کوثر شدہ است ❊ (غنی ۵۶) خبر آمدن لشکر خار است اینجا ❊ خیمۂ آبلہ گردست دہد بر پا کن ❊ (صائب ۵۷) بے دیدۂ بینا چہ گل از خار توان چید ❊ زخم است بپایکہ در و آبلہ نیست (صائب ۵۸) خار را تشنہ جگر سر بہ بیابان ندہد ❊ ہر کہ چون آبلہ در راہ طلب دیدہ وراست ❊ (صائب ۵۹) امید وار نباشم چرا نومیدی ❊ سبوے آبلہ پر از شراب می گردد ❊ (ابوطالب کلیم ۶۰) در بیابان طلب از اثر گرم روی ❊ صدف آبلہ را پر ز شرر یافتہ ام ❊ (صائب ۶۱) غنچۂ آبلہ ام برگ قناعت دارم ❊ روزی من زدو عالم سر خارے باشد ❊ (صائب ۶۲)

قدم از صدق درین مرحلہ می باید زد ❊ مے لعل از قدح آبلہ می باید زد ❊ (ابوطالب کلیم ۵۱۴) بسیار کفش آبلہ ہا پارہ میشود ❊ تا کس سراغ آن گہر بے بہا کند ❊ (سید حسین خالص ۵۱۵) از ضعف تن بکوے تو چون پاے میرسد ❊ مشکل بگوش آبلہ آواز پا رسد ❊ **مؤلف**۔ گوید کہ در کلام صائب نمبر (۸) دیدہ در صفت آبلہ باشد نہ تشبیہ آن و در کلام خالص نمبر (۱۵) گوش تشبیہ آبلہ نباشد و چشمہ کوثر را در تشبیہات آبلہ مخصوص کردن درست نیست بلکہ مطلق چشمہ تشبیہ آبلہ باشد (اردو) بقول میر آبلہ مرکب ہے آب اور لہ سے۔ لہ کلمہ تصغیر ہے جیسے چراغلہ جگنو کو کہتے ہین۔ (ا) بُلبلا حباب (مُذکّر) (آصفیہ (۲) چھالا۔ پھپولا۔ (مُذکّر) (امیر) (ناسخ ۵۲) ناسخ اپنے دن پھریں گے دشت غربت مین اگر ❊ آبلہ ہر ایک تلوے کا گہر ہوجائے گا ❊ صاحب جامع اللغات فرماتے ہین کہ آبلہ وہ چھالا ہے جو زیادہ کام کرنے سے ہاتھ اور زیادہ چلنے سے پانون مین پڑجاتا ہے اور بیماری چیچک مین بھی بدن پر آبلے نکل آتے ہین

آبلہ از ہم گسستن (استعمال) بہار ذکر این می کند و از معنی ساکت۔ **مؤلف** گوید کہ شکستن آبلہ باشد از کثرت اتصال یکدیگر چنانکہ صائب گوید (۵) زبسکہ آبلۂ دل ز ہم نمی گسلد ❊ نفس برشتۂ گوہر کشیدہ می ماند ❊ (اردو) آبلے ٹوٹنا۔ کثرت اور ایک دوسرے کے دباو کی وجہ سے۔ (نسیم ۵) کی گہر ریزی ہمارے آبلون نے لوٹ کر ❊ تھا متاع عمر جو وقف بیابان ہوگیا

آبلہ بر پاے ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار عبارت از گریزانیدن و سرگشتہ و آوارہ کردن و عاجز و درماندہ گردانیدن است

(نظامی ؎) زپیکان ترکان آن مرحلہ ٭ توان ریخت بر پاے شان آبلہ ٭ وبعض نسخ این شعر چنین بنظر آمدہ (؎) زپیکان ترکان این مرحلہ ٭ توان ریخت در پاے روس آبلہ ٭ ازینجاست کہ بعض صاحبان لغت این را براے مصدر اصطلاحی (آبلہ در پاے ریختن) سند گیرند (اردو) بہگا دینا آوارہ کرنا بقول امیر سرگردان اور پریشان کرنا (ناسخ ؎) خاک اُڑا دی کر دیا جنگل مین آوارہ مجھے ٭ چرخ سمجھا گرد باد دامن صحرا مجھے ٭۔

آبلہ بردوش کردن (مصدر اصطلاحی) بارگران بر سر نہادن (بیدل ؎) چہ بار کلفتی اے زندگی کہ ہمچو حباب ٭ تمام آبلہ بردوش کردۂ مارا ٭ (اردو) بارگران مین مبتلا کرنا۔ بھاری بوجھ سر پر لادو دینا۔

آبلہ بستن (مصدر اصطلاحی) آبلہ پیدا کردن بہار ذکر این می کند و از معنی ساکت (محمد میرک نظمی خراسانی رباعی) دی وعدہ وصلش چو زبان گلہ بست ٭ جانم زصبوری کہ حوصلہ بست ٭ چندان رہ انتظار را پیمودم ٭ کز اشک پیاپے مژہ ام آبلہ بست ٭ (اردو) آبلے ڈالنا۔ چھالے پیدا کرنا (آتش ؎) اس قدر مجھسے زمانہ کی ہوا ہے برخلاف ٭ کیا عجب بوسے حنا ڈالے بدن مین آبلے ٭ امیر نے آبلے ڈالنے کے ضمن مین چھالے پیدا کرنیکو بھی بیان فرمایا ہے۔

آبلہ بیرون دادن (مصدر اصطلاحی) بیرون آوردن و ظاہر کردن آبلہ بہار ذکر این می کند و از معنی ساکت (صائب ؎) دل پرخونم اگر آبلہ بیرون می داد ٭ از گہر بادیہ را دامن دریا می کرد ٭ عجب است کہ صاحب فرہنگ انندراج این را مترادف آبلہ از ہم گسستن۔ گوید (اُردو) آبلے نکالنا

آبلہ پا (استعمال) بدون اضافت بقول بہار کسے کہ پاے او آبلہ برآوردہ باشد و باضافت ثالث آبلۂ کہ در پا برآید (مسیح کاشی ؎) سر بسر راہ تمناے تو دشت نمک است ۔ آن نمک سازد باین آبلہ پا ارزانی ۔ (ظہوری ؎) در رہ کعبہ نرفتیم بآرایش فرق ۔ گل خارش بہ نم آبلۂ پا بشگفت ۔ (اردو) (۱) آبلہ پا اردو مین مستعمل ہے (بحر ؎) سیر اس سبزۂ عارض کی ہے دشوار بہت پاے دل آبلہ پا راہ مین ہین خار بہت ۔ (۲) پاؤن کا آبلہ (مذکر)

آبلہ پایان جستجو (اصطلاح) باضافت نون بقول صاحب بحر عجم سالکان راہ طلب (اردو) راہ معرفت مین دوڑنے والے ۔

آبلہ پرور (اصطلاح) بہار گوید کہ در صفات پاے مستعمل پاے آبلہ دار را آبلہ پرور گویند کہ او آبلہ را نگہدارد و می پرورد ۔ اسم فاعل است از مصدر اصطلاحی (آبلہ پروردن) کہ می آید (کلیم ؎) خضر این بادیہ را چند نشان است کلیم ۔ اول ان کو قدم آبلہ پرور دارد ۔ (اردو) آبلہ دار ۔

آبلہ پروردن (مصدر اصطلاحی) آبلہ در پا پیدا کردن و سختی کشیدن (اسیر ؎) کے میشود شکنجہ کش دامن وطن ۔ پاے طلب کہ آبلہ پرور غیر نیست ۔ و بعض نسخ مصرع ثانی چنین است ع پاے طلب کہ آبلہ پرور غربت است ۔ (اردو) آبلے پیدا کرنا ۔ سختی کھینچنا ۔ سختی اٹھانا ۔ سختی جھیلنا ۔

آبلۂ پستان (اصطلاح) باضافت ہاے ہوز بقول صاحب بحر عجم تکمۂ پستان و عقد پستان و سر پستان باشد (سنجر ؎) نیم از پرورش مادر گیتی راضی ۔ زانکہ خون خورد ام از آبلۂ پستانش ۔ (اردو) بھنڈی (آصفیہ) وہ تکمہ جو عورت کے پستان پر ہوتا ہے (ع)

آبلۂ تنِ رزان (اصطلاح) باضافت ہاے ہوّز دونون اول بقول صاحب ناصری کنایہ از دانہ ہاے آبدار انگور است کہ از جسم رز بیرون تراویدہ (اُردو) دانہ ہاے انگور جو تر و تازہ ہون۔

آبلۂ جام (اصطلاح) باضافت خامس بقول صاحب فرہنگ انند حباب باشد (اُردو) حباب (مُذکّر)

آبلۂ چشم (اصطلاح) باضافت خامس بقول صاحب انند نقطہ سپید کہ در چشم باشد (اُردو) پھُولا (مُذکّر) پُھلّی (مؤنّث) (آصفیہ)

آبلہ چیدن (مصدر اصطلاحی) شکستن آبلہ باشد (نظیری نیشاپوری ؎) آبے برخ از آبلہ گفتم برسانم ٭ وادی بر ہم ریخت تف آبلہ چین را ٭ (اُردو) آبلہ پھوڑنا (اسیر ؎) ہمجنس کے ہمجنس نہین در پے ایذا ٭ تو رے نہ کبھی خارِ رہ آبلۂ اشک ٭

آبلہ خاستن (مصدر اصطلاحی) آبلہ پیدا شدن باشد چنانکہ خسرو گوید ؎ بزیر ہر کف پاے دُرر نمود چنان ٭ کہ گوئی آبلہ ہا خاست است در کف پاے ٭ (اُردو) آبلہ نکلنا۔ آبلہ پیدا ہونا۔ (ناسخ ؎) آبلے چیچک کے جب نکلے عذار یار پر ٭ بُلبُلونکو برگ گل پر شبہۂ شبنم ہوا ٭ (ظفر ؎) آبلہ پیدا ہوا داغ دل مضطر کے پاس ٭ چاہیے تھا واقعی شیشہ بھی ہان ساغر کے پاس ٭

آبلہ داشتن (استعمال) آبلہ دار بودن چنانکہ محمد سعید اشرف گوید (؎) نے ہمین دار و برا ہت پاے مجنون آبلہ ٭ کردہ است از نقش پا پیش روے ہامون آبلہ ٭ (اُردو) آبلہ رکھنا۔ (فی البدیہ نظم طباطبائی ؎) آبلے پاؤن مین رکھتی ہے جو تاک انگور ٭ فرش مخمل کا ہوا راستہ چلنے کے لئے ٭

آبلہ در پا ریختن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم مرادف آبلہ بر پاے ریختن۔

(۳۱) **آبلہ در پا شکافتن** (مصدر اصطلاحی) بکنایہ عربی کنایہ از بسیار تکاپو کردنست۔ (ظہوری ؎) شد تا بہ آب و خاک رہ جستجوے گل ۔ در سعی بسکہ آبلہ در پا شکافتم ۔ (اردو) نہایت تک دو دو کرنا۔ (دوڑ دھوپ کرنا آصفیہ)

آبلہ در زیر پا نشکستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم کنایہ از کمال سبکروی وکم آزاری صاحبان بہار عجم و فرہنگ اندراج ہمین اصطلاح را باثبات می گیرند و ہمین معنی از و پیدا می کنند۔ مولف گوید کہ کمال سبکروی آبلہ نون نفی را محفوظ دارد وکلام صائب سند آنست (؎) از باغ عشق اگرچہ دو تا گشت قامتم ۔ نشکستہ است آبلہ در زیر پاے ما ۔ (اردو) سبکروح اور سبک بار ہونا (فی البدیہ نظم طباطبائی ؎)

(۳۱ الف) پائی ہے عمر ابد قطع تعلق کرکے ۔ جب سبک روح ہوا مین تو سبک بار ہوا ۔

(۳۱ ب) **آبلہ در مژگان داشتن** (مصدر اصطلاحی) کنایہ از گریستن است چنانکہ بیدل گوید (؎) آخر از عجز چو گل اشک دوانیدم بچشم ۔ پاے خوابیدۂ ما آبلہ در مژگان داشت ۔ (اردو) رونا

(۳۱ ج) **آبلۂ دل** (استعمال) آبلہ کہ در دل افتد و پیدا شود (صائب ؎) زنوک ہر مژہ امروز می چکد آتش ۔ مگر بآبلۂ دل رسید نیشترش ۔ (اردو) دل کا آبلہ (مذکر)

(۳۱ د) **آبلۂ دل شکافتن** (استعمال) باضافت خامس وکاف عربی چاک زدن آبلۂ دل باشد (شانی مشہدی ؎) شانی شکافت آبلۂ دل شب وداع ۔ او رفت و روے این غزل عاشقانہ ماند ۔ (اردو) آبلے توڑنا۔ (دیکھو آبلہ چیدن)

آبلۂ دل شکستن (مصدر اصطلاحی)

باضافت خامس بقول صاحب بحر عجم فرو نشستن آتش دل و تسکین یافتن آن (صائب ؎) دید چو خونین دلم لالہ ستان خاک را ٭ آبلۂ دل شکست شیشۂ افلاک را ٭ (اُردو) دل کی آگ بجھنا۔ جی ٹھنڈا ہونا (ذوق ؎) ہم آپ جل بجھے مگر اس دل کی آگ کو ٭ سینے میں اپنے ذوق نہ پایا بجھا ہوا ٭ (تسلیم ؎) وصل کے دن شربت دیدار سے ٭ آگ بجھی طالب دیدار کی ٭

آبلہ دمیدن (استعمال) بقول بہار آبلہ برآمدن وظاہر شدن آبلہ وجوش زدن آن باشد (خسرو در تعریف شراب گوید ؎) بود برآتش قدمش دیر پاے ٭ زانش دمید آبلہ سرتا بپاے ٭ (اردو) آبلے نکلنا۔ آبلے پڑجانا۔ (دیکھو آبلہ خاتمن) (آتش ؎) کون سرگردان نہیں ہے جستجوے یار میں ٭ پڑ گئے ہیں پاے شیخ و برہمن میں آبلے ٭۔

آبلۂ دولابی (اصطلاح) باضافت خامس بقول صاحب بحر عجم آبلۂ کہ بہ شد نش وآب برداشتنش دَور دارد۔ یعنی بہ شود و باز آب بردارد و پس ازان بہ گردد و باز تازہ شود۔ ہلم جرّاً از ینجاست کہ این را آبلۂ دولابی نام نہادہ اند کہ سلسلۂ آب برداشتنش یعنی تازہ شدنش جاری باشد (سالک یزدی ؎) خار خشکم کہ درین بادیہ از بے آبی ٭ میدہد آب مرا آبلۂ دولابی ٭ (اردو) بھرا یا پھوٹا صرف نواح سہارن پور میں کہا جاتا ہے (مذکر) وہ آبلہ جو التیام پاکر پھر ہرا ہو جاتا ہے اور یہ سلسلہ مدت تک جاری رہتا ہے۔

آبلۂ رخ فلک (اصطلاح) باضافت خامس بقول صاحب بحر عجم ستارگان۔ (اُردو) ستارے۔ سیارے۔ (مذکر) (ناسخ ؎)

تھا فلک حیرت مین یہ ثابت ہین یا سیارے
ہین ۔ تیری جوتی کے جو کل چمکے ستارے
رات کو ۔

آبلہ رو (استعمال) بدون اضافت صفت (۴۸)
کسے است کہ بررونشان آبلہ دارد (غنی ص)
ہر کرا چشم برخسار نکو می باشد ۔ شمع پیش
نظرش آبلہ رومی باشد (اردو) چیچک رو (آصفیہ)

آبلۂ روز (اصطلاح) باضافت خاص
بقول صاحب بحر عجم آفتاب ۔ (اردو) آفتاب
(مذکر) (میر ص) اگر وزبے نقاب ہوا تھا
وہ صبح کو ۔ ابتک ہے آفتاب جہانتاب کے
زوال ۔

آبلہ رختین (استعمال) بدون اضافت (۲)
آبلہ ریز بقول بہار صفت یا است مولف
گوید کہ درین شک نیست کہ آبلہ ریز صفت
است ولیکن تخصیص این با پا نا قابل تسلیم
است کہ عرفی در کلام خود جگر آبلہ زیر ہم

آوردہ است (صائب ص) بپاے آبلہ زیر
آنقدر تر اجستم ۔ کہ غوطہ زد بہ گہر رشتہ ہاے
موج سراب ۔ (عرفی ص) ما دست و دہن
سوختۂ نغمۂ عشقیم ۔ دوزخ جگر آبلہ ریز از نفس
ماست ۔ خلاصہ اینست کہ استعمال آبلہ با
مصدر ریختن آمدہ واز آبلہ ریز عضوے
مراد است کہ ریزش آبلہ ازان جاری باشد (اردو)
آبلہ پھٹنا محاورۂ اردو مین مستعمل ہے بقول امیر
چھالے مین مادہ آجانے سے جلن ہونا ۔ آبلہ بہنا
آبلہ پھوٹنا ۔ آبلہ پھوٹ بہنا بھی کہا جاتا ہے ۔
دیکھو امیر اللغات ۔ پس عضو آبلہ زیر کا ترجمہ
بہتا ہوا آبلہ رکھنیوالا عضو ہو سکتا ہے (قلق ص)
آہی خیر ہو کچھ آج رنگ بیڈھب ہے ۔
ٹپک رہا ہے کئی دن سے آبلہ دل کا
(رند ص) دل مرا شیشہ نہ تھا دیتا صدا جو
ٹوٹ کر ۔ بھگیا ہمراہ اشک اک آبلہ سا
پھوٹ کر ۔ (آتش ص) پھوٹ کر آبلون نے

خشک زبانین ترکین ٭ تسے شرمندہ مین
اے خار مغیلان نہ گیا ٭ (وزیر ے) آبلے
پھوٹ بہے دل کے بھر آئین آنکھین پیپ
مین آب گہرا بتو ہے گو ہر کے عوض ٭۔

آبلہ زار (استعمال) بدون اضافت بقول
بہار از عالم گلزار است (واله ہروی ے)
ہر موے من از رنج سفر پاے نگار یست ٭
چون رشتۂ تسبیح تمم آبلہ زار یست ٭ خلاصہ
انیست کہ آبلہ زار جاے باشد کہ در وآبلہ
ہا بدمد۔ بہار گوید کہ زار حرفست کہ در محل
کثرت اشیا استعمالش کنند چنانکہ گلزار و لالہ زار
و بقول صاحب برہان زار مکان روئیدن
باشد ہچو لالہ زار و بمعنی انبوہی و بسیاری
ہم (اُردو) وہ عضو جسمین آبلے پڑ گئے ہون
چھالے پیدا ہوے ہون۔

آبلہ زدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب
تحقیق آبلہ پیدا کردن و آبلہ دار شدن کہ

مرادف آبلہ کردن باشد۔ (طغرا ے)
ز آواز ہر شعلۂ بلبلہ ٭ زدہ پردۂ گوش
جام آبلہ ٭ (خالص صفاہانی ے) حق القدم
گرفت گرہاے نیمرو ٭ پاے کسے کہ آبلہ
زد در سراغ ما ٭ (اردو) آبلہ دار ہونا۔ چھالے
نکالنا۔ آبلے پیدا کرنا (امیر دیکھو آبلے ڈالنا)

(۳۱۶) **آبلہ شکستن** (استعمال) شکستن آبلہ باشد
لازم و متعدی ہر دو چنانکہ بیدل گوید (ے)
مانند نقش پا بگل عجز خفتہ ایم ٭ بر ما ہزار آبلہ
باران شکست و ریخت ٭ (اُردو) آبلہ توڑنا۔
توڑنا۔ (امیر اللغات)

(۳۱۷) **آبلہ فتادن** (استعمال) پیدا شدن آبلہ
باشد مرادف آبلہ خاستن۔ (قاسمی گنا
بادی ے) جبین شان پر از چین چو رخسار
آب ٭ فتادہ بر و آبلہ چون حباب ٭

آبلہ فرسا (استعمال) بقول بہار در صفات
آبلہ فرسود پاے مستعمل و سندے کہ از کلام

(۴ - دیکھو لفظ زار - بہار)

صائب پیش می کند در مبحث آبلہ فرسود کردن می آید حاصل اینست کہ آبلہ فرسود صفت پاے باشد کہ بسیار تک و دو کند چنانکہ آبلہ او فرساید فرسودن بمعنی بغایت کہنہ شدن و پایمال گردیدن و از ہم ریختہ شدن و محو گردیدن آمدہ کذا فی بحر العجم۔ (اُردو) اردو میں فرسودہ۔ سال خوردہ۔ پرانی اور بوسیدہ چیز کو کہتے ہین۔ فرسودہ حال بمعنی خستہ حال مستعمل ہے لیکن پاؤن کی صفت مین پاے آبلہ فرسا و آبلہ فرسود کا ترجمہ یون ہو سکتا ہے کہ وہ پاؤن جسکے آبلے پس گئے ہون۔

آبلہ فرسود کردن پا (مصدر اصطلاحی) باضافت نون تکا پوے بسیار و تک و تاز کردن باشد چنانکہ صائب گوید (ے) صائب چہ کنی پاے طلب آبلہ فرسود ۔ ہر کس بمقامے کہ رسید است رسید است ۔ (اُردو) دوڑنا دھوپنا۔ تک و دو کرنا۔ دوڑ دھوپ کرنا۔ (آصفیہ)۔

آبلۂ فرنگ (اصطلاح) باضافت خاص مرضے است مشہور کہ آتشک نام دارد۔ صاحب برہان بضمن آتشک می فرماید کہ آبلۂ فرنگ ہمین مرض است۔ (اردو) بقول امیر آبلہ فرنگ وہ بیماری ہے جسکو باد فرنگ اور آتشک بھی کہتے ہین۔ یہ مرض قدیم زمانہ مین نہ تھا ہندوستان مین اہل ہند اور اہل فرنگ کے اختلاط سے بسبب اختلاف طبائع پیدا ہوا طب کی پرانی کتابون مین اس کا ذکر نہین ہے۔

آبلہ کردن (مصدر اصطلاحی) مرادف آبلہ زدن باشد (ابوالبرکات نیر ے) پاکرد ایم از مژہ در راہ تو و لے ۔ از اشک دیدہ آبلہ کرد است پاے ما ۔ (اشرف مازندرانی ے) نے ہمین وارد براہت پاے مجنون آبلہ

کردہ است از نقش پایت روے ہامون
آبلہ ❊ بہار ذکر این می کند و از معنی ساکت
صاحب بحر عجم آبلہ کردن دہن را تخصیصاً
ذکری فرماید کہ بتخالہ برآوردن دہان است
مؤلف - را باین تخصیص اختلاف است
کہ ضرورتے ندارد - آبلہ کردن پا در روے
و دہن داخل ہمین اصطلاح عام است
سند آبلہ کردن پا در روے مذکور شد
و آبلہ کردن دہن از کلام لا یعلم پیدا است
کہ صاحب بحر ذکر آن می کند (ے) خاک
ماسوختگان آتش دیگر دارد ❊ دہن مور
کند آبلۂ دانۂ ما ❊ -

آبنوس بروزن خاکبوس بقول صاحب برہان درختے باشد سیاہ و مشہور است
کہ چوب آنرا اگر بر آتش نہند مانند عود بگداز و بوے خوش دہد اگر با آب بسایند و در چشم
کشند شبکوری را ببرد و خوردن آن سنگ مثانہ را بریزاند (۲) نوعے از ماہی ہم ہست
بسیار لذیذ (اُردو) آبنوس (مذکر) بقول امیر ایک درخت ہے جسکی لکڑی سخت
اور نہایت سیاہ ہوتی ہے - (۲) مچھلی کی ایک قسم جو نہایت ذائقہ دار ہوتی ہے -

آبنوسی شاخ (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم سورناے یعنی شہناے - ناے کہ
از چوب آبنوس ساختہ باشند (خاقانی ے)
آن آبنوسی شاخ بین مار شکم سوراخ بین
افسونگر گستاخ بین لب بر لب یار آمدہ ❊ (اردو)
شہنائی (مؤنث) (بحر ے) جام نقارۂ شادی
ہے مجھے اے ساقی ❊ قلقل شیشۂ مے
نغمۂ شہنائی ہے ❊ -

آبو بروزن قابو بقول صاحب برہان گل نیلوفر است و بقول صاحب ناصری
خال کہ برادر مادر باشد (خواجہ عمید لویکی ے) صنعش زسر کوہ برویاندہ شقائق ❊

در باغ و ماندہ لطفش سوری و آبوہ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات۔ (۱) وہ پھول اور پھل جو پانی مین پیدا ہو جیسے نیلوفر وغیرہ و بقول صاحب آصفیہ گل نیلوفر کو دو طرح بولتے ہین (الف) کنول گٹہ کا پھول یہ سورج نکلنے کے وقت کھلتا ہے (ب) کنول۔ پدم۔ پدما۔ کمودنی کا پھول جس کا استعمال اکثر دواؤن مین ہوتا ہے۔

آبوس بروزن قاموس بقول صاحب محیط اعظم طوطیاے سبز است (اُردو) نیلا تھوتا (مُذکّر)۔

آبوق بروزن فاروق بقول صاحب برہان جامع مرادف (آپوق بباے فارسی) باشد۔

آبون بروزن قانون بقول صاحب جامع اللغات آوازے کہ دہان بند کردہ ازلب ہا برآرند۔ کسے از اہل لغت ذکر این نکردہ (اُردو) وہ آواز جو مُنھ بند کر کے ہونٹون سے نکالی جاوے۔

آبہ۔ بروزن تابہ بفتح باے عربی بقول صاحبان برہان و سروری (۱) نام قریہ ایست از قراے سادہ دآنرا آوہ نیز گویند و بقول بہار (۲) کلمۂ نسبت است چون سروابہ بمعنی سردخانہ وگورابہ بکاف فارسی بمعنی گنبدے کہ سر مقابر سازند (اُردو) (۱) ایک قریہ کا نام جو حوالی عراق مین واقع ہے (۲) نسبت کا کلمہ اردو مین بترکیب فارسی بعض الفاظ کے ساتھ مستعمل ہے جیسے سردابہ بمعنی تہ خانہ۔ (آصفیہ)

آبہی بکسر ثالث بروزن والہی بقول صاحب برہان نام رودخانہ ایست کہ اورا رودخانہ آہو نیز گویند و بقول ناصری جیحون (زرتشت بہرام ۵) ہمانگاہ نزدیک دریا رسید ۔ یکے ژرف دریاے بن ناپدید ۔ بوستا درون نام آن آبہی ۔ کہ قعرش نبود ست ہرگز تہی ۔ (اُردو) ایک خاص ندی کا نام جسکو فارسیون نے رودخانہ آہو اور جیحون بھی کہا ہے

آبید بروزن ناہید بقول صاحب برہان (۱) شرارہ آتش و (۲) سرشک را گویند و در موید الفضلا بجاے حرف آخرین راے قرشت و در جاے دیگر حرف زاے فارسی نوشتہ و بجاے حرف ثالث یاے حُطّی صاحب ہفت قلزم گوید کہ بجاے ممدودہ مقصورہ ہم بنظر آمدہ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات پہلوی زبان کا لفظ ہے (۱) شرارہ آگ کا و بقول صاحب آصفیہ شرارہ (مُذکّر) (۲) سرشک (مُذکّر) (نسیم ۵) اُٹھے شعلے درون سینہ سے تعظیم فرقت مین ۔ سرشک دیدہ استقبال کو تا آستین آیا ۔

آبین بروزن کابین بقول صاحب برہان نام قریہ ایست نزدیک بغارے کہ مومیائی کانی در انجا بہم رسد (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات ایک موضع کا نام جس سے کانی مومیائی نکلتی ہے ۔

الف ممدودہ با بائے فارسی

آپگانہ بسکون بائے فارسی بقول صاحب انند و نوادر بچۂ ناتمام کہ از شکم مادر بیفتد

چہ از آدمی وچہ از جانور مشتق از مصدر آبگندن کہ می آید (مسعود سعد) شکم مادشات آبستن ٭ از نہیب تو آبگانہ فگند ٭ (اُردو) ساقط شدہ حمل کا نا کامل بچّہ صاحب نفائس اللغات نے بھی اس کا ذکر کیا ہے۔ بقول صاحب جامع اللغات کچّا حمل جو عورت یا گائے یا بکری کا گر جائے اور وہ بچہ جو مردہ پیدا ہو بقول صاحب آصفیہ کچّہ بچّہ۔

آبگندن بسکون بائے فارسی و فتح کاف فارسی بقول صاحب نوادر المصادر مصدر است بمعنی افگندن (اردو) گرانا پٹخنا۔ دے مارنا (آصفیہ)

آپوق بضم بائے فارسی و سکون واو بقول صاحب برہان آنست کہ کسے دہان خود را پر باد کند و دیگرے چنان دست بر دہان وے زند کہ صدا از دہان او بر آید (اُردو) وہ آواز جو مُنھ مین ہوا بھر کر رُخسار دن پر مارنے سے بے ساختہ نکلتی ہے۔

الف ممدودہ باتائے فوقانی

آتبین بکسر ثالث و رابع بروزن عابدین بقول صاحب برہان (۱) نفس کاہل (۲) نیکوکار (۳) صاحب گفتار و کردار نیک و اسعد السعدا (۴) نام پدر فریدون (اردو) (دیکھو لفظ آبتین)۔

آتش بقول صاحب برہان بفتح ثالث یکے از عناصر اربعہ و او بدیل تحقیق لفظ آدیش می فرماید کہ در ہمہ فرہنگ ہا بکسر تاے قرشت آمدہ و با دانش قافیہ شدہ صاحب زاحتہ الاغلاط گوید

کہ در کلام پارسیان قافیہ آتش باغش و دلکش ہم آمدہ اگرچہ ملّا ابھری خراسانی فرمایدکہ ؎

پیوند تنگتکی است با عشق ٭ چون کسرہ حرف تاے آتش ٭ ولیکن حق تحقیق آنست کہ کسرۂ تا از علم شاذ است با بجملہ آتش بقول برہان بچند معنی آید۔

(۱) ضد آب کہ بعربی نار خوانند (توحید ؎) گہ از آتش نماید چہرۂ خویش ٭ گہ از آب و گہ از خاک و گہ از باد ٭ (مع) (اردو) آتش بقول امیر اسکی اصل ژند کا لفظ آتر س ہے آترس سے قدیم فارسی مین آتیش اور اُس سے آتش ہوگیا اردو مین (مونث) مستعمل ہے بمعنی آگ۔ اربع عناصر سے ایک عنصر کا نام (نصیر ؎) کیون نہ کہین بشر کو ہم آتش و آب و باد و خاک ٭ قدرت حق سے ہین بہم آتش و آب و باد و خاک ٭ اردو مین سرکش اور رشش کا قافیہ آتش سے باندھا گیا ہے۔

(۲) آتش بمعنی نور (اُردو) نور (مُذکر) بمعنی جوت (ارشد ؎) ہوتا ہے نور ماہ کا یکسان جہان مین ٭ تو خوب چاند ہے کہ وہان تھا یہان نہ تھا ٭ صاحب امیر اللغات نے بذیل استعارات و تشبیہات لفظ آتش۔ فرمایا ہے کہ آتش بمعنی تجلی و نور اردو مین مستعمل ہے جیسے آتش طور۔

(۳) آتش بمعنی رواج (اردو) رواج (مُذکر) دیکھو لفظ آب کی چوتھی معنی۔

(۴) آتش بمعنی رونق (اردو) رونق (مونث) آگ بمعنی چمک دمک تشبیہاً اردو مین مستعمل ہے (امیر) (مومن ؎) دہان آب رخ اوریان آتش دل ٭ جدہر دیکھیو اُدھر ہے جلوہ گر آتش

(۵) آتش بمعنی غضب (اُردو) غضب (مُذکر) (ذوق ؎) اس بُت کا سمجھ حسن خداداد نہ اسکو ٭ یہ تجھ پہ خدا کا دل ناشاد غضب ہے ٭ اُردو مین آگ غصّہ کے معنون مین بھی

مستعمل ہے (امیر) (نسیم ؎) تھوڑے خلاف حکم سے ہوتا ہے خشمگین ٭ کیسی بھری ہوئی ہے مزاج بشر مین آگ ٭۔

(۶) آتش بمعنی سبکروحی کہ کنایہ از بے تکلفی و شگفتگی و ظرافت باشد مخفی مبادکہ فارسیان استعمال سبکروح بمعنی سبک پرواز کردہ اند چنانکہ صائب گوید (؎) معنی لفظ سبکروح سبک پرواز است ٭ لفظ پرداختہ بال و پر این شہباز است ٭ پس سبکروحی مرادف سبک پروازی باشد (اردو) سبک پروازی۔ سبک روحی۔ سبک باری۔ (مؤنث) ہلکا پن (مذکر)

(۷) آتش بمعنی قدر و مرتبہ (اردو) قدر و مرتبہ (دیکھو لفظ آب کے دسوین معنی۔

(۸) آتش بمعنی گرانی نرخ (اردو) نرخ کی گرانی (مؤنث)

(۹) آتش کنایہ از شیطان (اردو) شیطان (مذکر) (ذوق ؎) ہونا عاشق سوچ کر اس دشمن ایمان کا ٭ دل نہ کر جلدی کہ جلدی کام ہے شیطان کا ٭

(۱۰) آتش کنایہ باشد از مرد شجاع و دلیر (اردو) جوانمرد۔ دلیر (آصفیہ)

(۱۱) آتش کنایہ از شخص عاشق (اردو) عاشق (مذکر) (شہیدی ؎) جب تک بنی بنی نہ بنی گھر کی راہ لی ٭ عاشق ہین یا شہیدی کسی کے غلام ہین ٭

(۱۲) آتش کنایہ از گرمی۔ و حدت عشق ہم دبقول صاحب انند کنایہ از گرمی آفتاب (نظیری ؎) چشمش برا ہنے ی رود مژگان نمناکش نگر ٭ در سینہ دارد آتشے پیراہن چاکش نگر (اردو) گرمی (مونث) سوز عشق (مذکر) آفتاب کی گرمی لفظ آگ۔ سوز و گداز کے معنون مین بھی مستعمل ہے (ناسخ ؎) مری چشم دریا بہاتی رہی ٭ مری آگ عالم جلاتی رہی ٭۔

(۱۳) آتش نزد اہل صنعت کیمیا است (اُردو) کیمیا (مُونّث) (مسدس حالی ؎) کرو کچھ کہ کرنا ہی کچھ کیمیا ہے ٭ مثل ہے کہ کرتے کی سب بدیا ہے ٭۔

(۱۴) آتش بمعنی گوگرد احمر (اردو) سرخ گندھک (مونث) (آصفیہ)۔

(۱۵) آتش کنایہ از قوت ہاضمہ (اردو) قوت ہاضمہ (مُونّث) (آصفیہ)

(۱۶) آتش بمعنی اشتہا (اردو) اشتہا۔ بھوک (مُونّث) (مصحفی ؎) کھا گئی مردے ہزاروں ہی زمین ٭ اشتہا لیکن نہ اسکی کم ہوئی ٭ اردو مین بھوک پیاس کی شدت کو آگ کہتے ہین (امیر) (مومن ؎) آب خنجر سے کہین پیاس مری بجھتی ہے ٭ اور بھی آگ لگاتا ہے یہ پانی مجکو ٭۔

(۱۷) بقول صاحب فرہنگ انندراج آتش کنایہ باشد از آفتاب (اُردو) آفتاب۔ سورج (مذکر)

(۱۸) آتش کنایہ باشد از برق (اُردو) برق۔ بجلی (مونث) (آصفیہ)

(۱۹) آتش کنایہ از شراب سرخ (اردو) سرخ شراب (مُونّث)

(۲۰) آتش کنایہ از شراب گرم (اردو) گرم شراب (مونث)

(۲۱) آتش کنایہ از لب سرخ معشوق (اُردو) معشوق کے سرخ لب (مُذکّر)

(۲۲) مُولّف گوید کہ آتش کنایہ از دوزخ ہم باشد (سلمان ساوجی ؎) بہرہ جز آتش چہ یابد ہر کہ بُرد سر بہ تیغ ٭ خاصہ شمعے را کہ او چشم و چراغ انبیاست ٭ (اردو) دوزخ (مُونّث) (مومن ؎) ہوا مسلمان مین اور ڈرے نہ درس واعظ کو سن کے مومن ٭ بنی تھی دوزخ

بلاے بنتی عذاب ہجر صنم نہ ہوتا ۔ بقول صاحب فرہنگ انندراج تش مخفف آتش است چنانکہ مولوی معنوی می فرماید (ع) موسی اندر درخت ہم تش دید ۔

آتشِ آب پرور (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحبان برہان جامع و سروری کنایہ از تیغ آبدار است عجب است کہ صاحب سروری از کلام خاقانی سند گیرد کہ متعلق بہ آتش تیغ است و ہو ہذا (ے) کوہ البرز را کند آہنگ ۔ آتش آب پرور تیغش ۔ مؤلف ۔ گوید کہ سند آتش آب پرور بمعنی تیغ از کلام رضا قلیخان ہدایت بدست آمدہ (ے) یکے آتش آب پرور بدستش ۔ کہ باخوے مریخ دبار وے کیوان ۔ (اردو) شمشیر آب دار ۔ و تیغ آبدار جسکی سند لفظ آب دار پر گذر چکی ہے ۔

آتشِ آب پیکر (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب ناصری کنایہ از (۱) شراب (۲) سراب (۳) شمشیر آب دار (۴) لب معشوق (حکیم سنائی ۵۲) در گذر زین سرائے کون و فساد ۔ بسبر از معدن و بر و بعاد ۔ کاندرین خاک تودۂ بے آب ۔ آتش آب پیکرست سراب (اردو) (۱) شراب (مونث) (۲) سراب (مذکر) بقول صاحب آصفیہ وہ چیز جو موسم گرما مین عین دوپہر کیوقت زمین شورمین پانی کا دھوکا دیتی ہے ۔ اردو مین سراب مستعمل ہے (۳) شمشیر آبدار (۴) لب معشوق ۔ (مذکر)

آتشِ آبدار (اصطلاح) باضافت رابع فارسیان این را بہ تشبیہ سرخی رخسار استعمال کردہ اند چنانکہ صائب گوید (ے) صلح دادست آب و آتش را ۔ آتش آب دار رخسارش مخفی مباد کہ آتش بمعنی نور و رونق و غضب آمدہ چنانکہ در لفظ آتش بر معنی نمبر ۲ و ۳ و ۴ گذشت پس سرخی رخسار را آتش آبدار رخسار نیتوان گفت (اردو) بقول امیر

آتش رخ بلا اضافت القاب محبوب کیلئے مستعمل ہے اور آتشین رخسار بھی کہا جاتا ہے اور آتش رنگ رخ معشوق کے صفات سے ہے۔ (ناسخ ؎) کھینچے گر نقشہ ترے رخسار آتش رنگ کا ۔ کیا عجب یکرنگ ہو گر خامۂ ارژنگ و شمع ۔

آتش آب اسوختن (استعمال) خشک کردن آتش آب را است چنانکہ ظہوری گوید (؎) باد خاکم را ببرد و آتش آبم را بسوخت ۔ خوردہ بر ہم طینتم از اعتدال افتادہ ام ۔ مخفی مباد کہ آب بمعنی آبرو و آتش کنایہ از حدت عشق آمدہ چنانکہ در لفظ آب و لفظ آتش گذشت پس آتش آب را سوختن بمعنی سوختن حدت عشق آبرو را میتوان گرفت کہ کنایہ از بے آبرو ئی است و مصداق از ماست کہ بر ماست (اُردو) آگ کا پانی کو خشک کر دینا ۔ حدت عشق سے آبرو جل جانا ۔

آتش آب رنگ (اصطلاح) با اضافت رابع بقول صاحب ناصری کنایہ از شراب صاف باشد (رضا قلیخان ہدایت ؎) بہ آب آتشین آن آتش چون آب ہمزانو ۔ شگفتا آب آتش رنگ و آتش آب رنگتے (اُردو) شراب صاف (مونث)

آتش آب گردیدن (استعمال) سرد شدنش چنانکہ صائب گوید (؎) کدام زہرہ جبین بے نقاب گردید ست کہ آتش از عرق شرم آب گردید است (اُردو) آگ بجھنا ۔ (امیر اللغات)

آتش آر (اصطلاح) بدون اضافت رابع و بعد الف ثانی بقول صاحب شمس اللغات رونق و رواج ۔ دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نکردہ و بدنیمعنی مرادف آتش است کہ بر نمبر ۳ و ۴ گذشت

آتش آرمیدہ (اصطلاح) با اضافت رابع و الف ممدودہ ثانی کنایہ از آتش غیر مشتعل است کہ در خاکستر محفوظ باشد و آرمیدہ صفت آتش است

بہار بضمن لفظ آتش ذکر این می کند و از معنی ساکت۔ حقیقت اینست کہ این مفعول مصدر (آرمیدن آتش) است۔ آرمیدن بمعنی ساکن شدن و قرار گرفتن و خفتن آمدہ (والہ ہروی ؎) دران زلف والہ نگہ کن دل خود ۔ مذیدی اگر آتش آرمیدہ ۔ (اُردو) دبی ہوئی آگ۔ جس کا مصدر بقول امیر (آگ دبی ہونا) یا (آگ دبنا) ہے (میر ؎) پاؤں مین پڑ گئے ہین پھپولے مرے تمام ۔ ہر گام راہ عشق مین گویا دبی ہے آگ ۔

آتش آسمان (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ رق ور عد و تندر (اُردو) بجلی۔ گرج (مونث) آصف

آتش آسمان جولان (اصطلاح) باضافت رابع۔ آتش مشتعل باشد (جمال الدین عبدالرزاق در تعریف آتش گوید ؎) زمانہ سیرت و گردون نہیب و دریا جوش ۔ زمین گذار و زمان فعل و آسمان جولان ۔ (اردو) آتش بلند القول امیر جس مین شعلے زیادہ اُٹھتے ہون (ناصر ؎) جلا کر پھاڑون کو کر دے جو خاک ۔ بلند اور تیز آتش ہولناک ۔

آتش آشامیدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف آتش خوردن است کہ می آید (امیر خسرو ؎) نہ گشت سیر ملوکان آتش عشقت ۔ دلم کہ باد گوارش آتش آشامی ۔ (اُردو) دیکھو آتش خوردن۔ بقول صاحب جامع اللغات آگ پھانکنا۔ غضب مین آنا۔ عاشق ہونا۔ غم کھانا۔ مصیبت بھگتنا

آتش آلود (استعمال) بقول بہار معروف چنانکہ ملا وحشی گوید (؎) جاے خود در بزم خوبان شمع سان ہرگز نکرد ۔ آنکہ اشک گرم و آہ آتش آلود ندانست ۔ (محمد سعید اشرف ؎) تا نقاب افگندہ آن رخسار محسود چراغ پرتو ور فانوس حسن آتش آلود چراغ ۔ موئف گوید

کہ آتش آلود صفت چیزے است کہ (۱) پر از آتش (۲) و نورانی و روشن و پر رونق باشد۔ ملا وحشی در کلام خود آہ آتش آلود بمعنی آہ آتشین آوردہ و از حسن آتش آلود کہ در کلام اشرف است حسن روشن مراد باشد (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات نہایت گرم چیز اور بقول امیر آتشناک اُردو مین مستعمل ہے یعنی آگ سے بھرا ہوا۔ آگ کی طرح سُرخ (۲) نورانی۔ چمکیلا۔ روشن رونق دار۔

آتش آہنگ (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از جلد و تیز رو باشد (مولانا مظہر در تعریف اسپ گوید ؎) سبک باد یہ پرور آتش آہنگ ۔ کز آب و کاہ کفایت کند بآہ و سراب ۔ مؤلف گوید کہ از قبیل گرم خیز و گرم رو۔ گرم رفتار (اردو) آتش قدم اردو مین مستعمل ہے بقول امیر تیز قدم۔ گرم رو (ناسخ ؎) اس قدر آتش قدم دیکھا نہین اے شہریار ۔ کیا عجب گر نعل ہو جاے سم توسن مین آگ ۔

آتش ارزن فشان (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب ناصری کنایہ از آتشے است کہ شرارہ ہاے بسیار دارد (خاقانی ؎) ہست روے ہوا کبوتر فام ۔ آتش ارزن فشان کند امروز ۔ (اردو) وہ آگ جس سے شرارے اور چنگاریان نکلین۔

آتش ارزن فشان کردن (مصدر اصطلاحی) آتش را تیز کردن بحدے کہ شرارا نگیزد۔ سند این در اصطلاح ماضیہ گذشت (اُردو) آگ بھڑکانا بقول امیر آگ کو ہوا دیکر مشتعل کرنا (رشک ؎) آگ بھڑکا کے دکھانا اسے اے نامہ بر ۔ حال جانسوز زبانی نہ کہا جاے گا

آتش از آب فروختن (مصدر اصطلاحی) مراد ف آب از آتش برآوردنست صاحب

فرہنگ انند ذکر این کردہ است (میر معزی)
من چو خواہم کرد فریاد آب ز آتش برکشم
او چو خواہد خورد تشویر آتش افروزد ز آب

آتش از آب انگیختن (مصدر اصطلاحی) امر غیر ممکن وغریب بظہور آمدن و آوردن۔ مخفی مبادکہ مصدر انگیختن را اہل لغت بالاتفاق متعدی قرار دادہ اند و بدین لحاظ در معنی اول الذکر اعتراض پیدا میشود ولیکن از استعمال فارسیان انگیختن بمعنی لازم ہم بنظر آمدہ چنانکہ نظامی گوید (ع) میان نازک و سینہ انگیختہ و نیز بصیرع لفظ انگیختہ بمعنی بلند و برآمدہ باشد کذا فی فرہنگ آنند و از کلام ابن جلال عراقی ہم کہ این مصدر اصطلاحی را نوشتہ است معنی لازم پیدا است (ع) انگیخت است آتش حسنت ز آب حسن یعنی امر عجیب و غریب از حسنت بوقوع آمدہ اند معنی متعدی بدست نیامدہ ولیکن مصدر انگیختن خود اند آن باشد (اردو) عجیب و غریب کام و وقوع مین آنا۔ کرنا۔

آتش از آب برآوردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب از آتش برآوردن و در یک معنی مرادف ماضیہ ہم (والہ ہروی) ز آتش آب برآوردہ عشق و آتش از آب ۔ ز دل بدیدہ نیاوردہ ایم نم بعبث

آتش از آتش نمیسوزد (مثل) این مثلے است و فارسیان در جائے زنند کہ دو مقابل عدیل یکدیگر باشند۔ صاحبان لغت ذکر این نکردہ اند اما در کلام ظہوری استعمال این یافتہ میشود (ع) غیر گو در دفع گرماے ہوس صندل بمال ۔ آتش از آتش نمیسوزد۔ دل ما آتش است ۔ (اردو) ٹھیرے ٹھیرے بدلائی نہین ہوتی۔ جیسے کو تیسا۔ لوہے کو لوہا ہی کاٹتا ہے۔ سوتے کو سوتا نہین جگاتا۔ برابر کی ٹکر۔

آتش از پا نشستن (مصدر اصطلاحی) سرد شدن

آتش است چنانکہ بیدل گوید (ع) زبانہ شمعست آتش تا نشد خاکستر اجزایش ۔ پس بعضی نیستی ہم عبرت کارا نچنین باید ۔ (اردو) آگ بجھنا۔

آتش از چشم پریدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم کنایہ از حالتے است کہ از رسیدن صدمہ سخت بر سر و روے رو دہد و در چشم مثل لمعۂ برق متخیل شود و بہار گوید کہ این را چراغ از چشم جستن نیز گویند۔ (مرزا طاہر وحید گوید ع) چو سیلی بچھاق گوشش رسید ۔ ازان سیلی آتش ز چشمش پرید ۔ (اردو) آنکھون مین ترمرے پھرنا۔ بقول امیر دماغی صدمہ سے آنکھون کے آگے ذرے ذرے سے نظر آنا۔

آتش از چشم جستن (مصدر اصطلاحی) اول بقول صاحب بحر عجم مرادف ماقبل (صائب ع) خانۂ کز روے آتشناک او روشن نشد ۔ تا قیامت می جہد آتش ز چشم روزنش ۔ بہار ہم ذکر این می کند۔ مؤلف گوید کہ آتش از چشم جہیدن ہم باستناد ہمین شعر صائب مرادف اوّل باشد۔

آتش از چشم کسے گرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار و صاحب بحر عجم مرادف آب از چشم کسے گرفتن کہ ترسانیدن باشد مؤلف گوید کہ تادیب مراد است کہ بہتر از ترسانیدن است۔ (تاثیر ع) ازان آتش چراغ دودمانے می شود روشن ۔ کہ در خردی پدر از چشم گریان پسر گیرد ۔ و بہ تحقیق مؤلف (۲) بمعنی حقیقی ہم استعمال این می شود۔ چنانکہ علی خراسانی گوید (ع) ہر کس کہ سوز عشق زافغان من گرفت ۔ آتش بجاے آب ز چشمان من گرفت ۔ (اردو) ڈرانا و ادب سکھانا (۲) کسی کی آنکھون سے بعوض اشک شرر لینا کیف (ع) سگ لیلی کو سکھا دے ادب انسان کوئی ۔ دیکھکر قیس کو بھاگے نہ ہرن کی صورت

(۱) آتش ازچنار جست (مقولہ) ہلاک نفس خوے زشت نفس است ٭
(۲) آتش ازچنار جستن (مصدر اصطلاحی) بہار ذکر نمبر (۲) می کند و بضمن آن مقولۂ (۱) را ہم۔ بقولش نمبر (۲) امرے در نہایت غرابت واقع شدن است۔ می فرماید کہ چون امرے در نہایت غرابت واقع شود فارسیان گویند کہ آتش ازچنار جست خلاصہ انیست کہ مقولۂ (۱) مشتق از مصدر اصطلاحی است۔ (انوری ۵) بے آبروے دست تو ہر کس کہ آب یافت ٭ ازدست چرخ جست چنان کآتش ازچنار ٭ مؤلف گوید کہ آتش از درخت چنار جستن در بادی النظر عجوبۂ نباشد صاحب غیاث گوید کہ چنار بفتح درختے باشد در ولایت۔ بسیار کلان برگش بشکل پنجۂ انسان بشبہا از و اگر بارد و عمرش بہزار سال رسد و بقول صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری شیخ عطار گوید (۵)

ہلاک نفس خوے زشت نفس است ٭
نکو زد این مثل را ہوشیارے ٭ کفن بر تن تند ہر کرم پیلہ ٭ برآرد آتش از خود ہر چنارے ٭
(رضا قلیخان ہدایت ۵) چنار ار سالخورد آید بسوزد ٭ چنار خورد کے آتش فروزد ٭ پس متحقق شد کہ آتش ازچنار بعد از مدت دراز پیدا شود و بعضے از اہل لغت این مدت را ہزار سالہ گفتہ اند۔ اندریصورت آتش ازچنار جستن امریست کہ در ہزار سال عمر سرزند باری حال در رائے مؤلف آتش ازچنار جستن وقوع امرے باشد کہ آسان نیست مؤلف را با نہایت غرابت البتہ اتفاق نیست چیزے کہ کم بوقوع آید و در حکم الشاذ کالمعدوم باشد۔ آتش ازچنار جستن است وبس (اردو) (۱) مشکل کام ہوگیا (۲) مشکل کام کا ہو جانا۔

آتش ازچیزے زبانہ زدن (مصدر اصطلاحی)

شعلہ کشیدن آتش است از چیزے (جامی ۵) آن کج کلہ چوکاکل گلبوے شانہ زد ۔ از رشک شانہ آتشم از دل زبانہ زد ۔ (اُردو) آگ بھڑک اٹھنا آگ بھڑکنا (امیر) (آتش ۵) نالۂ عاشق دل سوختہ ہے آفت جان ۔ بھڑکی خوب آگ جہان ڈھیر ہے خاکستر کا ۔

(۱) آتش از خیار برون جستن (مصادر اصطلاحی) بہار۔ دوم را بضمن (آتش از چنار جستن ذکر کنند) و (۱) کنایہ باشد از بودن امرے ناممکن و ممتنع (۲) امر ممتنع و ناممکن بوقوع آمدن (میر خسرو ۵) من از فسردہ دلان سوز عشق چون جویم ۔ زہے محال کہ آتش برون جہد ز خیار ۔ (کمال اسمٰعیل ۵) لطیفۂ کرم تست انیکہ نرگس را ۔ بسعے باد بہار آتشے جہد ز خیار ۔ (اُردو) کسی کام کا ناممکن ہونا (۲) ناممکن کام کا وقوع میں آنا ۔

(۲) آتش از خیار جستن بہار۔ دوم را بضمن (آتش از چنار جستن ذکر کنند) و (۱) کنایہ باشد از بودن امرے ناممکن و ممتنع (۲) امر ممتنع و ناممکن بوقوع آمدن (میر خسرو ۵) من از فسردہ دلان سوز عشق چون جویم ۔ زہے محال کہ آتش برون جہد ز خیار ۔ (کمال اسمٰعیل ۵) لطیفۂ کرم تست انیکہ نرگس را ۔ بسعے باد بہار آتشے جہد ز خیار ۔ (اُردو) کسی کام کا ناممکن ہونا (۲) ناممکن کام کا وقوع میں آنا ۔

آتش از خیار بنجست و نجہد (مثل) مثلے است کہ فارسیان در مقام اظہار امر محال و ممتنع زنند صاحب ناصری بضمن لفظ چنار ذکر این می کند (ادیب صابر ۵) نکرد و ہم نکند حاسد تو کار صواب ۔ بنجست و ہم نہ جہد ہرگز از خیار آتش ۔ (اردو) پانی میں آگ نہ لگی ہے اور نہ لگے گی۔ ہوا مٹھی میں بند نہیں ہو سکتی۔ (معروف ع) کر سکے کون بھلا بند ہوا مٹھی میں

(۳۲۴) آتش از دل افروختن (مصدر اصطلاحی) مرادف آتش از دل کشودن باشد (نظامی ۵) تا بتوانی ز دل آتش فروز ۔ دشمن خود را بہ گلی کش چو روز ۔ صاحب ارمغان ہمین سند را بذیل آتش افروختن می آورد۔ فتامل

(۳۲۵) آتش از دل برآوردن (مصدر اصطلاحی) دل را روشن کردن است کہ صفاے قلب باشد چنانکہ باقر کاشی گوید (۵) گر مرد راہ عشقی از دل برار آتش ۔ کے روشنی پذیرد

چشم از چراغ مردم ٭ (اُردو) دل روشن کرنا قلب کی صفائی کرنا۔

آتش از دل سنگ کشیدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آتش از سنگ کشیدن است (مظہر جانجان ؎ از دل سنگے تو آخر آتشے خواہی کشید ٭ آہن سردے کہ می کوبیم بے تاثیر نیست)

آتش از دل کشودن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از آہ کردن است سند این از کلام رضی دانش در مصدر (آب از جگر گرفتن۔) گذشت۔ (اردو) آہ کرنا۔ آہ کھینچنا (اسیر ؎) ہنستے تھے جو قاہ قاہ شیشے ٭ اب کرتے ہین آہ آہ شیشے ٭ (ناسخ ؎) ہجر ساقی مین لبِ مے ہوگئی جلکر کباب ٭ جاے قلقل اے صراحی آہ آتشبار کھینچ ٭

آتش از زبان شعلہ کشیدن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از آہ گرم کردن است (محتشم کاشی ؎ بترس از آنکہ در آرد سر از دہان من آتش بجانب تو کشد شعلہ از زبان من آتش ٭ (اردو) آہ گرم کرنا۔

آتش از سنگ برآمدن (مصدر اصطلاحی) لازم آتش از سنگ برآوردن است کہ ظاہر شدن آتش چقماق از سنگ باشد (سیم کاشی ؎) از تاب مے ست چہرۂ گلرنگ برآید آتش تماشاے تو از سنگ برآید (اردو) پتھر سے آگ نکلنا۔ چقماق سے آگ جھڑنا

آتش از سنگ برآوردن (مصدر اصطلاحی) متعدی ماضیہ کہ بقول بہار (۱) چقماق زدن (۲) کار مشکل کردن است و او سند را بر اصطلاح۔ آتش منزل۔ حوالہ دہد و آن ہمانست کہ در اصطلاح آیندہ می آید (اُردو) (۱) آگ جھاڑنا بقول امیر چقماق سے آگ نکالنا۔ (۲) مشکل کام محنت و مشقت سے کرنا۔

آتش از سنگ بیرون آمدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آتش از سنگ برآمدن باشد

(محمد اسحاق شوکت ۵) کے دلیل منزل جانان تواند شد تنت ٭ آتش منزل کجا از سنگ راہ آید برون ٭

آتش از سنگ رویانیدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار کنایہ از ایجاد کردن آتش از سنگ است و این استعارہ باشد (انج) چنانکہ صائب گوید (۵) نیم پروانہ تا بر گرد شمع دیگران گردم ٭ سپند شوخ من از سنگ می رویاند آتش را ٭ مؤلف۔ گوید کہ آتش از سنگ برآوردن ایجاد نیست کہ نتیجہ چقماق زدن است انچہ شاعر آتش رویانیدن نوشتہ بخیال مولف سرخی سنگ باشد کہ از سائیدن خنا بر سنگ پیدا گردد و ہمان سرخی استعارہ باشد از آتش بعضے برانند کہ سپند تخم خناست کہ آنرا برائے دفع چشم زخم بر آتش سوزند و آواز تیز کے از و پیدا شود اگر فی الحقیقت چنین باشد فاعل (آتش از سنگ رویانیدن) ہمین سپند باشد کہ خنا را پیدا کند و بسائیدن آن رنگ سرخ بر سنگ کشد واللہ اعلم (اردو) بقول صاحب جامع اللغات مشکل کام کرنا۔ صاحب بہار عجم کے قول کا ترجمہ۔ پتھر سے آگ نکالنا ولقول مؤلف پتھر سے آگ اگانا یعنی پتھر سے حنا کی سرخی پیدا کرنا۔

آتش از سنگ کشیدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب از آہن کشیدن باشد۔ (۲) چقماق زدن (صائب ۵) منشین فسردہ از پئے سامان اشک و آہ ٭ آتش و سنگ و آب ز آہن کشیدہ اند (غنی ۲۵) آتش دماغ جنون از سنگ طفلان می کشد ٭ یک نفس غافل نیند از کار خود دیوانہ ہا ٭ (اردو) دیکھو آب از آہن کشیدن و آتش از سنگ برآوردن۔

آتش از سینہ رویانیدن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از آہ کردن (صائب ۵) بثمر گان خار خا

از سینہ می رویاند آتش را ۔ بیاقوت لب از رخ رنگ می گرداند آتش را ۔ (اردو) سینہ سے آہ نکالنا (آتش ص) نکالین گے ترے تفتہ جگر جو آہ سینہ سے ۔ تو کر کے اسکو آلودہ شرار دن مین نکالین گے ۔

آتش از غاو شو جہانیدن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از کار نا ممکن و ممتنع را ممکن ساختن است صاحب ناصری بضمن لفظ چنار ذکر این می کند و گوید کہ غاو شو مرادف چنار است (شمس فخری ص) پنداشت دشمنت کہ بہ اندیشہ محال تا ندکہ آتشے بجہاند ز غاو شو ۔ (اردو) آسمان سے تارے اتارلانا ۔ آسمان پھاڑ کے تھگلی لگانا ۔ بقول امیر و شوار یا محال اور ناممکن کام کرنا ۔

آتش از و یافتند (مقولہ) بقول صاحبان شمس و موید الفضلا ۔ یعنی رونق و گرمی بازار از و یافتند (اردو) ساری رونق انھین سے ہے انھین کے دم قدم کی برکت ہے ۔

آتش افتادن (مصدر اصطلاحی) اثر کردن آتش چنانکہ غنی گوید (ص) چو سرکش بر سر افتادگی آید مشو ایمن ۔ کہ کار خویش خواہد کرد آتش ہر کجا افتد ۔ (اردو) آگ لگنا (امیر اللغات)

آتش افتادن بچیزے (مصدر اصطلاحی) (۱) اثر کردن آتش بچیزے (صاب ص) از شکر خندہ ات آتش بجان افتادہ است ۔ این چہ شور است کہ در عالم جان افتاد است ۔ (۲) بے قرار شدن (اسیان ص) مرا یکرہ گذر سوے گل و گلشن نمی افتد ۔ کہ از ہجر گلے آتش بجان من نمی افتد ۔ (اردو) آگ لگنا دونون معنون مین (امیر اللغات)

(۱) **آتش افتادن در چیزے** (مصدر اصطلاحی)

(۲) **آتش افتادن در کسے** اول بقول بہار کنایہ از سوختہ شدن چیزے و بہ تحقیق مولف اثر کردن آتش و روشن شدن آن چنانکہ

محتشم گوید (ے) ز سوز دل چو با دشرح حال خویش نویسم ❊ ہزار بار رفتد در زبانہ قلم آتش ❊ (ارسلان ے) ز آہ آتشینم دل نمی سوزد رقیبان را ❊ کہ آتش ہیچگہ در سنگ و در آہن نمی افتد ❊ (۲) مؤلف۔ گوید کہ آتش افتادن در کسے کنایہ از گرم شدن او باشد خواہ از غصہ یا بغض و حسد۔ چنانکہ ظہوری گوید (ے) آتشے در واعظ افتد گر نمایم توبۂ عمر بگذشت و گداز شرم استغفار نیست ❊ (اردو) دونون معنون مین آگ لگنا (۱) کسی چیز مین آگ لگنا یعنی جلنے لگنا (۲) کسی شخص کو آگ لگنا اس کا غصہ ہونا جلنا بھن جانا غصہ سے یا حسد سے۔ (ناسخ ے) ذکر کیا شب ہاے فرقت مین چراغ و شمع کا ❊ آگ لگنے سے کبھی روشن سیہ خانہ ہوا ❊ (داغ ے) ذکر مجنون سے مجھے آگ لگی جاتی ہے ❊ گرچہ ظاہر ہے تمہارا وہ طلبگار نہ تھا

(ظفر ے) اثر دیکھا ترا اے گریہ وہ بیدرد کہتا ہے ❊ کہ مجکو آگ لگتی ہے ترے آنسو بہانے پر ❊

آتش افرازہ (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم تیرے بود از آتشبازی کہ بر ہوا رود (اردو) ہوائی (مونث) (صاحب آصفیہ ے) داغیگا پٹاخانہ وہ دلدار ہوائی ❊ چھوڑون گا جبین گوز کی یکبار ہوائی ❊ ۔

آتش افروختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) روشن کردن آتش (۲) فتنہ خوابیدہ را بیدار کردن و بقول بہار فتنہ و آشوب برانگیختن و بہ تحقیق مؤلف (۳) مجازاً سوز پیدا کردن (شیخ شیراز ے) اگر صد سال گبر آتش فروزد ❊ چو یکدم اندران افتد بسوزد ❊ (ولہ ے) میان دو تن آتش افروختن ❊ نہ عقل ست خود در میان سوختن (محتشم کاشی ے) افروخت آتش ز نگہ گرم

آتشے ؛ درمخشم نهفته برآورد و دود و رفت. (اُردو) آگ روشن کرنا۔ آگ سُلگانا (۲) آگ لگانا۔ (آتش ۱۷) خس وخاشاک کا رتبہ ہے مجھے عالم مین ؛ پہلے پھکتا ہون مین جو آگ کو سُلگاتا ہون۔ (برق ۵۲) آپ جل جائین گے سب آگ لگانے والے ؛ دو گھڑی مین وہی تم ہو وہی جانان مین ہون

آتش افروز (اصطلاح) بقول صاحب برہان (۱) ظرفے باشد بہیئت کلہ آدمی۔ دوسوراخ تنگے دارد۔ چون آنرا گرم کنند و میان آب فرو برند آب را بخود کشد و چون بکنار آتش نا افروختہ گذارند چون گرم شود بخارے ازان برآتش وزد و آتش را فروزد و این از مخترعات جالینوس است (الخ) بعضے گویند کہ ظرف میانہ تہی است از مس وغیر آن کہ بہیئت کلہ جانور دو چشم و بینی و دہان داشتہ باشد۔ در موضع دہان وے سوراخ باریکے کنند ہرگاہ خواہند آتش بیفروزند اندکے آب دران کنند و بر آتش نہند تا گرم شود و بخار آب برآتش وزد و آتش افروختہ گردد۔ (اُردو) ایک ظرف کا نام جسکو جالینوس نے ایجاد کیا تھا جس سے آگ روشن کیجاتی ہے۔

(۲) آتش افروز بقول صاحب برہان سوختہ ہر چیزے کہ بدان آتش افروزند۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات آگ جلانے کا ایندھن۔

(۳) آتش افروز بقول صاحب برہان نام ماہ یازدہم است از سال ہاے ملکی یزدجردی۔ (اُردو) سال یزدجردی کے گیارہوین مہینہ کا نام۔

(۴) آتش افروز نام مرغے ہم است کہ آنرا بروی قفنس خوانند۔ ہزار سال زندگانی کند۔ پس ریزہ ہاے ہیزم جمع آوردہ دران بنشیند و بال و پر زند تا آتش افروختہ گردد و وے بسوزد

(برہان) (ابو نصر نصیرائی ؎) بے تو اے آفتاب
بر دلِ ما پُر شبِ مہتاب آتش افروز است ؛
(اُردو) ایک پرندہ کا نام جس کو زبان اُردو
مین بھی ققنس ہی کہتے ہین۔ بقول صاحب جامع
اللغات ہزار برس سے کم اسکی عمر نہین ہوتی۔
آخری وقت خس و خاشاک جمع کرکے خود اسمین
بیٹھ جاتا ہے اور پر جھاڑتا ہے پرون سے آگ
نکلکر کانٹے جل اُٹھتے ہین خود بھی انہین مین جل
جاتا ہے۔
(۵) آتش افروز۔ مطبخی و مددگار مطبخی نیز مسرع
(حکیم سنائی ؎) کہ آفتاب سپہر با ہمہ قدر آتش
افروز دیگدان من است۔ (اُردو) اُردو مین
آتش افروز آگ بھڑکانے والے کے معنون
مین مستعمل ہے۔ (مومن ؎) ملاحب یہ جوابِ
سامعہ سوز ؛ ہوا سرگرم آہِ آتش افروز

افروز کا ترجمہ اُردو مین باورچی اور اُسکا مددگار
جسکو دکن مین سوختہ کہتے ہین جو آگ کی نگرانی
کرتا ہے۔
(۶) آتش افروز فاعل ہر یک معنی مصدر آتش
افروختن و مجازاً فتنہ پرداز (اُردو) اُردو
مین آتش افروز مجازاً مفسد اور فتنہ پرداز
کو بھی کہتے ہین۔ (بحر ؎) آتش افروزون نے
یارب سر اُٹھایا ہے بہت ؛ شمع کے مانند کھینچ
انکی زبان بالائے سر۔

آتش افروزنہ (اصطلاح) بفتح نون ہر
چیزے کہ بدان آتش افروزند ہمچو خس و خاشاک۔
(۲) چقماق۔ (موید الفضلا)۔ (اُردو) (۱) ایندھن
(ندکر) (مع) (۲) چقماق (مونث) (آتشگیر)

آتش افروزہ (اصطلاح) بقول صاحب
جامع اللغات مرادف آتش افروزہ (اُردو)
ہوائی تیر جو آتشباز بناتے ہین۔ آگ دینے پر
سیدھا لسانے پر جاتا ہے۔

آتش افسردن (مصدر اصطلاحی) بدون
اضافت رابع۔ سرد شدن گرمی شوق چنانکہ

(۳۲۷)

جامی گوید (ص) گرمی مجو بہ مجلس واعظ مستمع ؛ گرباشد آتش ازدم سردش بیفسرد ؛ (اُردو) آگ سرد ہونا۔ شوق باقی نہ رہنا۔ (امیر اللغات)

آتش افسردہ (استعمال) باضافت شین معجمہ آتش سرد بہار بدیل لفظ آتش ذکر این کردہ است (ظہوری ص) آتش افسردۂ دل بر سر کویت حرام ؛ شعلہ پرور داست باد گوشۂ دامان ما ؛ (اُردو) بجھی ہوی آگ۔ اہل زبان نے آتش افسردہ کو بھی اُردو مین باندھا ہے (ناسخ ص) تو ہی بھڑکائے گی اے بادِ بہار ؛ دل ہمارا آتش افسردہ ہے۔

آتش افشاندن (مصدر اصطلاحی) (۱) برآوردن و روشن کردن آتش۔ صاحب برہان آصفی ذکر این می کند و می فرماید کہ آتش افشاندن معروف و میراندن آتش است و سند از کلام نظامی گیرد کہ می آید فتائل (صائب ص) از دم آتش فشان آئینۂ تاریک خود ؛ گر نسازی آب بارے پیش روشن گر گذار ؛ (نظامی ص) از بس آتش کہ طبیعت فشاند ؛ در جگر عمر تو گرمی نماند۔ (اُردو) (۱) اُردو مین آتش فشان کئی معنون مین مستعمل ہے۔ بقول امیر صفت مین آتا ہے (۱) شعلے اور چنگاریان دینے والا۔ (ناسخ ص) ایسے ہین میرے نالۂ آتش فشان بلند ؛ ہے آگ کے کُرے سے بھی جسکا دھوان بلند ؛ (۲) دل مین تاثیر کرنے والی چیز جیسے دم آتش فشان (ناسخ ص) چلتی ہے اُس بُت کی فرقت مین دلا بادِ بہار ؛ باغ مین تو بہی دم آتش فشان دو چار کھینچ۔ (۳) روشن نورانی (مومن ص) اے سوز گر یہ آگے تری آب و تاب کے ؛ پانی بھرے ہے جلوۂ آتش فشانِ شمع ؛ آتش افشاندن کا ترجمہ اُردو مین (۱) آگ نکالنا۔ (۲) آگ برسانا۔ دیکھو امیر اللغات۔

(۱) آتش افکندن بچیزے (مصدر اصطلاحی)

(باقی ص)

(۲) آتش افکندن بکسے | (۳) آتش افکندن درچیزے | بہار برذکر نمبر۳ قناعت کردہ است و می فرماید کہ کنایہ از سوختن است۔ مولف گوید کہ نمبر۲ کنایہ از بیقرار کردن ہم باشد و از نمبر۱ و ۲ ہم بحالت خاص کہ باعتبار مفعول پیدا میشود ہمین معنی پیدا میشود (حزین ۱ ع) آتش بدل سوختہ ام باز فکندی ؛ (محتشم ۵۱) بترس از آنکہ ز سوزندہ شعرہا گہ و بیگہ ؛ بہ مجلست فکند محتشم لسان من آتش ؛ (جامی ۵۲) میدہی یادم ازان لالہ رخ اے باد بہار ؛ چند آتش بمن سوختہ جان می فکنی۔ (سلیم ۵۳) بر ضعیفان رحم کردن رحم بر خود کردن است ؛ وای بر شیرے کہ آتش در نیستان افکند ؛ (ارسلان ۵۳) شررہا گردد و دوزخ من صبر افکند آتش ؛ مرا آن قطرہ ہاے خون کہ از مژگان فرو ریزد ؛ (اُردو) آگ لگانا۔ دونوں معنوں کے لئے (ناسخ ۵۱) باروت مین لگاے کوئی آگ جسطرح ؛ کرتے ہی عشق دل زہا اختیار مین۔ (میر ۵۲) معشوقونکی گرمی بہی اے میر قیامت ہے ؛ چہاتی مین گلے لگ کر تک آگ لگا دینگے۔

(۱) آتش انداختن بہ چیزے | (۲) آتش انداختن بکسے۔ | (۳) آتش انداختن درچیزے | (مصادر اصطلاحی) بہار نمبر۲ را مرادف ماضیہ می گرداند و بہ تحقیق مولف ہر سہ مرادف ماضیہ باشد۔ (قاسم اردستانی ۲ ع) از خانہ برون آمد و آتش بمن انداخت۔ (فغانی شیرازی ۵۳) یارب این نغمہ کہ پرداخت کہ ابریشم عود ؛ آتش انداختہ در خرقہ پشمینۂ ما۔

آتش اندود | (اصطلاح) بقول بہار مرادف آتش آلود یعنی پُر از آتش (صائب ۵) نشد روشن چراغم ران غدار آتش اندودش ؛ مگر چشمم دہد در موسم خط آب از دودش (اُردو) آتشناک اور آتشین انہین معنون مین اُردو

مین مستعمل ہے (امیر ؎) نام ہے طور اُس پری کے روے آتشبار کا ؛ ہے چراغ طور شعلہ روے آتشناک کا۔

آتش انگیختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم بیقرار گردانیدن (حافظ ؎) غلام آن کلماتم کہ آتش انگیزد ؛ نہ آب سرد زند درسخن زآتش تیز ؛ (اُردو) بے قرار کرنا۔ بے چین کر دینا۔ تڑپا دینا و بقول صاحب جامع اللغات بے قرار و بے آرام کرنا۔ و بقول امیر۔ آگ لگانا۔ (ناسخ ؎) گرمی بازار یوسف آگے اُس یوسف کے کیا ؛ مُنہ دکھاتے ہی لگا دے آگ جو بازار مین ؛

آتش انگیختن لالہ (مصدر اصطلاحی) کنایہ باشد از شگفتن لالہ و اضافت بر غیر لالہ ہم بہمین معنی درست باشد مثلاً آتش انگیختن حنا۔ براے سرخی رنگ حنا۔ و آتش انگیختن شفق براے برآمدن شفق وغیر ذالک۔ علی محلہ۔ (لطف میشا پوری گوید ؎) در مرو۔ پریر۔ لالہ آتش انگیخت ؛ دی نیلوفر بہ بلخ در آب گریخت ؛ (اُردو) آگ لگا دینا۔ بقول امیر باغ مین گل و لالہ کھلنے۔ جنگل مین ڈھاک پھولنے کثرت چراغان اور سرخی شفق وغیرہ کی جگہ تشبیہاً کہتے ہین۔ (رند ؎) گلشن مین آکے آگ لگا دی بہارنے ؛ انگارے کی طرح سے ہر اک گل دہک گیا ؛ (سودا ؎) لالہ خود در دہنہین ہے خون نے فریاد کے ؛ جوش مین آکر لگا دی کوہ کے دامن مین آگ ؛

آتش انگیز (اصطلاح) بقول بہار و صاحب انند (۱) بمعنی آتش انگیختن است۔ **مولف** گوید کہ آتش انگیز (۲) امر و (۳) فاعل مصدر آتش انگیختن و (۴) مخفف آتش انگیزی کہ حاصل بالمصدر آتش انگیختن باشد چنانکہ نظامی گوید ؎) فرو پژمرید آتش انگیز شان ؛ ز گرمی نشست آتش تیز شان ؛

(۳۴۹)

(۵) بقول بہار بمعنی فروزینہ کہ عبارت ازان چوبہاے باریک وخرد است کہ در وقت افروختن آتش ابتدا را بدان کنند چہ در گرفتن آتش ضعیف بچوبہاے قوی متعذر می باشد۔ (اُردو) (۱) صاحب بہار عجم کے معنی کے لحاظ سے بیقرار کرنا۔ (۲) آگ لگا۔ آگ لگانے کا امر (۳) آگ لگانے کا فاعل آگ لگانے والا (۴) آتش افروزی۔ (۵) بقول صاحب جامع اللغات خس وخاشاک (مذکر)

آتش باب غوطہ زدن (مصدر اصطلاحی) سرد شدن آتش باشد چنانکہ بیدل گوید۔ (ے) دل آنقدر گداخت کہ غم ہم بسیل رفت ؛ آتش باب غوطہ زد از رشک این کتاب ؛ (اُردو) آگ بجھنا۔

آتش بادہ (اصطلاح) باضافت رابع شراب یعنی شرابے کہ چون آتش است چنانکہ ظہوری گوید (ے) آبرو می رود بباد وبباد ؛ آتش بادہ وحیا سوزی ؛ (اُردو) آتش ے (مونث)

آتشبار (اصطلاح) بقول بہار اسم فاعل از مصدر آتش باریدن۔ فارسیان وصفت مژگان وآہ وسقف وتیغ استعمال این کردہ اند ومکن است کہ دراے این ہر چہار استعمالے تازہ ہم بنظر آید سند استعمال کہ بدیل مرقوم بر سبیل تمثیل است (معرفطرت۔ قطعہ باز از شوق تماشاے پری رخسارمن ؛ دست برہم می زند مژگان آتشبارمن ؛ صوت موسیقار شیرے در نیستان خفتہ است ؛ کے تواند شد حریف آہ آتشبارمن۔ (صائب ے) آسمان چون خانۂ زنبور آتش دیدہ است ؛ در بر این سقف آتشبار چون خوابد کسے۔ (غنی ے) مگر در دل خیال تیغ آتشبار او بگذشت ؛ کہ ہمچون آب آہن تاب خون من بجوش آمد ؛ (اُردو) آتشبار کا استعمال اُردو میں

ہوتا ہے۔ (ناسخ ؎) پچھلجھڑی کی طرح خط اپنا
غبار افشان ہوا ؛ گر کبھی لکھتی حقیقت آہ
آتشبار کی ؛ (وزیر ؎) رُدتے ہین اشکون
کے بدے خون گرم ؛ ابر ہین ہم لیکن آتشبار
ہین ؛

آتش باریدن (مصدر اصطلاحی)
کنایہ از مبتلاے آفات وحوادث کردن است
چنانکہ فغانی شیرازی گوید (؎) در جان ز
عشق سوزے در دل ز طعنہ داغے ؛ یاران حذر
کہ بار دارین روزگار آتش ؛ (اُردو) آگ
برسانا بقول امیر اُردو مین مستعمل ہے (رشک
؎) آگ برساتی ہین آہین جب وفور گریہ ہو ؛
یون تو ہوتی ہے رطوبت زا ہوا برسات
مین ؛ آگ برسانے کا محاورہ گولہ باری۔
اور معرکۂ کارزار کے گرم ہونے کیلیے بہی ہے
اور آگ لگانا بقول امیر تباہ اور برباد کرنے
کے موقع پر بہی کہا جاتا ہے۔ (میر ع) کیا

پوچہتے ہو عشق نے کیا آگ لگا دی ؛

آتشبار (اصطلاح) بقول بہار (۱) آنکہ
مہتاب وہوائی وگلریز ومانند آن بسازد۔
وبقول صاحب اسند (۲) توپ انداز۔ (۳)
برق وصاعقہ وبہ تحقیق مؤلف (۴) آن کہ با
آتش بازی کند۔ علی خراسانی گوید (؎)
زرد شد رخسار خورتا عارض خود برفروخت ؛
حُسن او خاصیت مہتاب آتشبار داشت ؛
(بیدل ؎) نو بہار الفت داغ محبت مستیم ؛
طفل اشکم چون شرر در سنگ آتشبار بود ؛
(اُردو) آتشبار ندکر اُردو مین مستعمل ہے
بقول صاحب آصفیہ وامیر آتشبازی بنانے والا۔
(۲) گولنداز۔ توپچی۔ (مذکر۔ آصفیہ)۔ (۳)
بجلی۔ مونث۔ کڑک (مونث) آصفیہ۔ (۴)
بقول امیر آتشبار بارود کی گلکاری کرنے
والا۔ (رشک ؎) چہوڑ جائیگا ہمین وہ طفل
آتشبار اگر ؛ پچھلجھڑی کا کام لیگے آہ آتشبار سے

آتشبازی (اصطلاح) بقول صاحب افسر اللغات (۱) بازی از آتش (۲) اقسام آن کہ آتشبازان بسازند چون گلریز آتشباز وغیرذالک۔ بہار بدیل مرغ آتشباز گوید کہ قسمے است از آتشبازی۔ طرز بیانش مؤید معنی اول است و کلام طغرا کہ بدست آمد سند ہر دو معنی باشد (طغرا ۵) چو موشک واکند آہم ز آتشبازی شوقت ؛ بود در دست مژگان ہر طرف مہتابی اشکم ؛ (اُردو) (۱) آگ کا کھیل۔ (۲) بقول امیر آتشبازی (منوٹ) انار۔ پھلجھڑی۔ مہتاب اور اسکے امثال جو بارود اور گندھک۔ کوئلے وغیرہ سے بنتے ہین (مصحفی ۵) گرم ہے آہ سے ہنگامۂ آتش بازی ؛ کونسی رات فلک تک یہ ہوائی نہ گئی۔ (رشک ۵) اسی شبان مین گلریزیان روشن ہون آہون کی ؛ جو ابکے شوقِ آتشبازی اُسکو ہو تماشا ہو ؛

آتش بالا گرفتن (مصدر اصطلاحی) بلند شدن آتش باشد و مجازاً بمعنی سرکشیدن آتش عشق (جامی ۵) شوق تو شد فزون بتماشائے سرو و گل ؛ بالا گرفت زین خس و خاشاک آتشم ؛ (ظہوری ۵) مجنون بدود آہ سیہ کرد خیمۂ ؛ بالا گرفت آتش ما خانہ سوختیم ؛ (اُردو) بقول امیر آگ بھڑکنا۔ بھڑک اٹھنا۔ (آتش ۵) نالۂ عاشق دلسوختہ ہے آفتِ جان ؛ بھڑکی خوب آگ جہان ڈھیر ہے خاکستر کا ؛ (جرأت ۵) گل دیکھے جو یار بن چمن مین ؛ بس آگ بھڑک اُٹھی بدن مین ؛

آتشبان (اصطلاح) بقول صاحبان شمس و انند۔ شیطان و دیو۔ (اُردو) شیطان۔ دیو۔ مذکر۔ (ذوق ۵) نشہ دولت کا بدلطوار کو جس آن چڑھا ؛ سر پہ شیطان کے اک اور بہی شیطان چڑھا ؛ (آتش ۵) مین نے لیا بغل مین پریوش جو رات کو ؛ دیو فراق کشتی

مین مجھ سے بچھڑ گیا ؛

آتش بجان (اصطلاح) بقول صاحبان بحر عجم ورشیدی و موید الفضلا غم و سوزش و شوق و محبت دارندہ۔ (بیدل ؎) دلدار رفت و من بہ تہ داغ سوختم ؛ یارب چہ برق بر من آتش بجان گذشت ؛ (اُردو) غمگین۔ بیقرار۔ سوز و گداز و شوق و محبت مین گرفتار۔ بقول امیر آتش نفس بمعنی تفتہ دل۔ سوختہ جگر۔ صاحب سوز و گداز مستعمل ہے۔

آتش بجان افتادن (مصدر اصطلاحی) بے قرار شدن و غم و سوز پیدا شدن۔ چنانکہ صائب گوید (؎) سیل در بنیاد تقوی از بہار افتادہ است ؛ توبہ را آتش بجان از لالہ زار افتادہ است ؛ (اُردو) بے قرار ہونا۔ غمگین ہونا۔ سوز پیدا ہونا۔

آتش بجان زدن (مصدر اصطلاحی) **آتش بجان زدن** بے قرار کردن چنانکہ جامی گوید (؎) کیست می آید قبا پوشیدہ دامن بر زدہ ؛ بگل شہر آشوب او آتش بجانم در زدہ ؛ (ولہ ؎) ہر سوے آن سرو روان زد ہر کلے آتش بجان ؛ کاشم ندادی باغبان رہ جانب گلزار خود۔ (اُردو) کلیجہ مین آگ لگا دینا۔ تڑپا دینا۔ بے قرار کر دینا۔ (خلیل ؎) داغ دیجائی ہے برسات مین بے یار گھٹا ؛ ابر تر آگ کلیجے مین لگا دیتا ہے ؛ بقول امیر صرف آگ لگانا۔ بے قرار کرنے کے معنون مین مستعمل ہے (ناسخ ؎) گرمی بازار یوسف آگے اُس یوسف کے کیا ؛ مُنہ دکھاتے ہی لگا دے آگ جو بازار مین ؛

آتش بدامن گرفتن (مصدر اصطلاحی) اثر کردن آتش و سوختن۔ چنانکہ محتشم کاشی گوید (؎) بترس از آنکہ چو سگ دامن تو گیرم و گیرد ؛ بدامنت ز زبان شرر فشان من آتش ؛ (اُردو) دامن مین آگ لگنا۔

آتش بدستار بستن (مصدر اصطلاحی) بہار گوید کہ ہمچنین لالہ بدستار بستن عبارت تازہ است **مؤلف** گوید کہ آتش بدستار بستن کنایہ از سوختہ شدن و فدا شدن است چنانکہ شیخ شیراز گوید (ے) ازبس مرا بمشرب پروانہ الفت است ؛ آتش بجاے لالہ بدستار بستہ ام ؛ مخفی مباد کہ لالہ بدستار بستن خود را آراستن است اہل فارس لالہ را بدستار می زنند ہمچو اہل فرنگ کہ گل را بالاے سینہ بر لباس زنند۔ اگرچہ آتش بدستار بستن از قبیل لالہ بدستار بستن است۔ ولیکن در معنی فرقے دارد بین کہ آن پرواے جان خود نکردن است و این آراستن خود۔

(اُردو) جل جانا۔ فدا ہو جانا۔ بقول صاحب جامع اللغات اپنے اوپر آپ مصیبت لینا۔

آتش بدست خود زدن (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این میکند۔ یعنی کسے کہ از دست خویش گرفتار بلا شود در حق آن گویند کہ او آتش بدست خود زد (اُردو) آپ اپنے حق مین کانٹے بویا۔ اپنے پاؤن مین آپ کلہاڑی ماری اپنے ہاتھون اپنی قبر کھودنا۔ (امیر) (ظفر ے) ہمیشہ چاہتے ہین چھیڑ اُس کا فرکی مژگان سے ؛ یہ کانٹے حضرتِ دل اپنے حق مین آپ بوتے ہین ؛ (ناصر ے) اپنے ہاتھون قبر اپنی کھودتا ہے کوہ کن ؛ فائدہ کیا میتون پر ہوگا جو ے شیر سے ؛

آتش بدل افتادن (مصدر اصطلاحی) سوز و گداز در دل پیدا شدن است چنانچہ بیدل گوید (ے) برفع کلفت ہر آفت است تدبیرے ؛ گر آتشے بدل افتد زدیدہ آب طلب ؛ (اُردو) دل مین آگ لگنا۔ (اسیر ے) بجاے آنکھونسے گرم آنسو جو شمع کیطرح ڈہل رہے ہین ؛ لگی ہے اک آگ اپنے دل مین بدن سے شعلے نکل رہے ہین

آتش بدود آوردن (مصدر اصطلاحی) شعلہ را بنشاندن و کنایہ از کم کردن سوز عشق

وتسکین حاصل کردن چنانکہ ظہوری گوید (ع)
بیاد آہ سردش آتشے باید بدود آورد ؛ کسے باغم
اگر ہمچون ظہوری گرم خون باشد ؛ (اُردو) سوز
وگداز کو گھٹانا۔ تسکین دینا۔ جی ٹھنڈا کرنا۔
بقول امیر آگ بجھانا۔ (مومن ع) آتش دل زار
مین لگائی اُسنے ؛ برسون جان حزین جلائی
اُسنے ؛ پھینکا مجھپر کل اختلاطاً پانی ؛ بھڑکی ہوئی
آگ کیا بجھائی اُسنے +

آتش برآب (اصطلاح) بقول صاحب
موید الفضلا (ا) مرادف آب طرب (کذا فی التفہیم
والادات) ونیز کنایہ از شراب تیز وے انگوری
بر پیالۂ بلوری۔ **مولف** گوید کہ مقصود صاحب
موید جزین نباشد کہ شرابے کہ در پیالۂ بلوری باشد
آن را آتش برآب گویند۔ (اُردو) وہ شراب
تیز اور انگوری جو پیالۂ بلور مین ہو۔

آتش برآوردن (مصدر اصطلاحی)
آتش از خود پیدا کردن وسوختن چنانکہ عرفی
گوید (ع) چنین کہ نالہ ز دل جوشد ونفس نرنم ؛
عجب مدار کہ آتش برآورم چو چنار ؛ (اُردو)
از خود آگ نکالنا۔ جلجانا۔ محاورہ اُردو مین لفظ
از خود مستعمل ہے اور آگ نکالنا بھی کہا جاتا ہے
امیر نے دونون کا ذکر کیا ہے۔

آتش برافروختن (استعمال)
مرادف آتش افروختن باشد چنانکہ ظہوری گوید
(ع) آتش کینہ چون برافروزیم ؛ گرمی اخگر
وشرر مائیم ؛ (صیدی طہرانی ع) بر وجشم چرا
آتشے برافروزی ؛ کہ بایدش لبر قہاے انفعال
لنشاند ؛

آتش برجا ماندن (استعمال) باقی ماندن
آن است چنانکہ صائب گوید (ع) نیست خورشید
اینکہ می بینی برین چرخ بلند ؛ ماندہ برجا آتشے
از کاروان عاشقان ؛ (اُردو) آگ کا رہجانا۔
آگ رہجانا۔

آتش برخاستن از چیزے (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار معروف مؤلف گوید کہ بلند شدن آتش مراد باشد (حافظ ؎) حافظ این خرقہ بیننداز مگر جان ببری ؛ کاتش از خرقۂ سالوس وکرامت برخاست ؛ (محتشم ؎) ناوکے نشست ازدو برسینۂ پر آتشم ؛ کاتشم یک نیزہ از چاکِ گریبان برنخاست ؛ (شاہ کمبود جامہ ؎) ازدل من گرنہ ہردم آتشے برخاستے ؛ زاب چشم من جہانے سربسر دریاستے ؛ (اُردو) آگ بھڑکنا. بقول امیر شعلے بلند ہونا۔ (آتش ؎) نالۂ عاشق دل سوختہ ہے آفتِ جان ؛ بھڑکی خوب آگ جہان ڈھیر ہے خاکستر کا ؛ بقول امیر آگ بھڑک اٹھنا بھی کہا جاتا ہے۔

آتش بردل زدن (مصدر اصطلاحی) بے تاب کردن چنانکہ شیخ عطار گوید (؎) گر برآتش نمی زنی آبے ؛ آتشم بردلِ خراب مزن ؛ (اُردو) بیتاب کرنا۔

آتشِ برزین (اصطلاح) باضافت شین معجمہ بقول بہار مرادف آذر برزین است۔ کہ آتش گاہے معروف باشد وآزا یکے از ائمہ دین ابراہیم زردشت کہ برزین نام داشت بنا کردہ وبقول صاحب فرہنگ انندراج۔ (۲) آتش خلیل باشد (سلمان ساوجی ؎) کسے کہ آتشِ برزین ندیدہ بود بدید ؛ خرش چو آتش وزآتش دمیدہ ریحانش ؛ (اُردو) آتش برزین۔ مذکر۔ ایک قدیم آتشکدہ کا نام جسکو ابراہیم زردشت نے قائم کیا تھا۔

آتش برفروختن (استعمال) مرادف آتش برافروختن است (شفائی اصفہانی ؎) ساقی بیا وآتش بیدود برفروز ؛ ازنور بادہ مجلس مقصود برفروز ؛ (ظہوری ؎) نخستین برفروزم در دہم آتش بخاشاکے ؛ ہوس دارم کہ دل نخچیر شیر خشمگین باشد۔

آتش برکردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار آتش روشن کردن (ابوطالب کلیم ؎)

(۳۲۲)

پنجۂ گل بین کہ از سرما نمی آید بہم ؛ زیر ہر گلبن زمینا سے مے آتش برکنید ؛ (اُردو) بقول امیر آگ سلگانا۔ آگ روشن کرنا۔ (آتش ۵) خس و خاشاک کا رتبہ ہے مجھے عالم مین ؛ پہلے پہکتا ہون جو مین آگ کو سُلگاتا ہون ؛

آتش برکشیدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آتش کشیدن است۔ در بعض نسخہ ہاے دیوان ابو طالب کلیم در آخر شعرے کہ در آتش برکردن گذشت برکنید را برکشید نوشتہ است۔

آتش برگ (اصطلاح) بفتح با و سکون را و کاف فارسی بقول صاحب برہان بمعنی آتش زنہ است کہ چقماق باشد۔ صاحب بحر عجم می فرماید کہ خسے باشد کہ بگوگرد ترکردہ خشک سازند و بہندی دیا سلائی گویند (۲) و چقماق نیز (شہیدی قمی ۵) بیا ساقی شب عید است فکرِ عیدی من کن ؛ بآتش برگ ماہِ نو چراغ بادہ روشن کن ؛ (غزالی شہیدی ۵) درست

خاک وجودم چون نگردد سوختہ ؛ شعلہ می ریزد ز آتش برگ نعل آن سمند ؛ بہار گوید کہ آتش برگ عبارت از مجموع سنگ چقماق و سوختہ۔ اسد اللہ خان غالب در قاطع برہان گوید کہ آتش برگ اسم سنگ پارہ ایست کہ پر از شرار باشد و آتش زنہ در فارسی و چقماق در ترکی افزار آہنین را گویند کہ چون آنرا بر آتش برگ زنند شرارہ از ان سنگ پارہ بیرون جہد۔ خان آرزو کلام شہیدی را کہ گذشت سند معنی دوم می گیرد و صاحب مصطلحات ہم موید اوست اما صاحب سروری آتش زنہ را با افزار آہنین مخصوص می کند اندرین صورت آتش برگ را مرادف آتش زنہ گفتن درست نباشد در رائے مؤلف کلام شہیدی قمی سند ادعاے اوّل صاحب بحر عجم باشد۔ اہل زبان زمانۂ حال ہم در آتش برگ و آتش زنہ فرق کنند مؤلف را ہم بارائے غالب دہلوی اتفاق است (اُردو)

(۱) دیا سلائی (مونٹ) (۲) چقماق۔ مونث۔ اُردو مین بقول صاحب فرہنگ آصفیہ چقماق آگ نکالنے کی پتہری کو کہتے ہین اور یہ استعمال فارسیون کے برعکس ہے فارسیون نے چقماق اور آتش زنہ کو اُس لوہے سے مخصوص کیا ہے۔ جسکو سنگ آتشین سے ٹکرا کر آگ جھاڑی جاتی ہے

آتش برون جستن (مصدر اصطلاحی) (۳۷۵)

خود بخود آتش پیدا شدن است چنانکہ میر خسرو گوید (ے) من از فسردہ دلان سوز عشق چون جویم ؎ زہے محال کہ آتش برون جہد زخیارہ (اُردو) آگ نکلنا۔ آگ نکل پڑنا۔ (ظفر ے) دُھوان آگ سے آگ پتہر سے نکلی ؎ محبت کا سب مین اثر دیکھتے ہین۔

آتش بزبان آمدن (مصدر اصطلاحی) (۳۷۶)

سوز عشق از زبان پیدا شدن باشد۔ چنانکہ نظیری نیشاپوری گوید (ے) تو کہ آسودہ دلی از نفسم سوز مخواہ ؎ منکہ شوریدہ ام آتش بزبان می آید (اُردو) مُنہ سے کلیجا نکل پڑنا مُنہ سے شرارے نکلنا۔ سوز عشق کے بیان مین یہ دونون مستعمل ہین۔ (وزیر ے) اے جان تو ہو دور تو کس طرح کل پڑے ؎ نزدیک ہے کہ مُنہ سے کلیجا نکل پڑے۔

آتش بزمستان زگل سوری به (مثل)

صاحب خزینۃ الامثال ذکر این می کند و از تعریف ساکت میگوید کہ مقصود از اظہار ضرورت آتش در موسم زمستان است کہ از گل سوری ہم تفوق دارد زیرا کہ مناسب وقت است کہ ضرورت تقاضاے آن می کند حاصل این است کہ ہمان چیز بہتر است کہ مناسب حال و موافق ضرورت باشد (اُردو) بھوک مین گولر ہی پکوان۔ اسی موقع پر دکن مین کہا جاتا ہے کہ۔ بھوکے کو دلیا پیٹ بھرونکا قلیا۔

آتش بزیر پا داشتن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم بیقرار بودن (ملا قاسم

مشہدی ؎) دلم آتش بزیر پاے دارد کے توان دیدن ؛ زنقش پا نشان خار پاے رہروان تو ؛ (اُردو) بے قرار ہونا۔ بیتاب ہونا۔ اسد اللہ خان غالب دہلوی نے آتش زیر پا کو اُردو مین بھی باندھا ہے (دیکھو آتش زیر پا داشتن) بقول امیر آگ پر لوٹنا بھی انہین معنون مین مستعمل ہے (امیر ؎) سوز درون سے کیونکر مین آگ پر نہ لوٹون ؛ جون شیشۂ حبابی سب دل پر آبلے ہین۔

آتش بزیر پہلو گستراندن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم مظلوم بودن و بقول صاحب جامع اللغات (۲) بیقرار و پریشان شدن (کمال اسمعیل ؎) نخست زلف تو آتش بزیر پہلو خویش ؛ بگستراند پس انگہ چنین ستمگر شد ؛ بہار و صاحب فرہنگ اند ہر دو ہمین اصطلاح را بامصدر گستردن می نویسند کہ ماضی آن گسترد باشد و از ہمین کلام کمال اسمعیل سند گیرند کہ گذشت و مصرع ثانی را چنین نوشتہ اند (ع) بگسترید و پس انگہ چنین ستمگر شد ؛ مخفی مباد کہ گسترید ماضی است۔ از مصدر گستریدن۔ اگر در مصرع ثانی سند گسترید را قائم داشتہ شود لازم آید کہ عنوان مصدر اصطلاحی را بامصدر گستردن مخصوص نہ کنیم۔ اگرچہ گستراندن و گستریدن و گستردن ہر سہ مرادف یکدیگر است ولیکن فرق ماضی ہر یکے بنظر ہر دو نیامدہ فتامل۔ (اُردو) (۱) مظلوم ہونا۔ (۲) بے قرار و پریشان ہونا۔

آتش بستن در چیزے (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار کنایہ از سوختن چیزے راست بہار گوید کہ استعمال این بصلہ را ہم آمدہ **مؤلف** گوید کہ آتش بستن بچیزے ہم آمدہ چنانکہ در (آتش بدستار بستن) گذشت (اُردو) جلانا۔ کسی چیز مین آگ لگانا۔ (آتش ؎) سنا ہے عاشقون سے برق وش بھی نام جو اپنا ؛ تماشا

دیکھتے ہین وہ لگاکر آگ خرمن ہین۔

آتش بستہ (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب برہان کنایہ از زرسرخ وطلاے احمر (حکیم خاقانی ؎) آتش بستہ کشاید ہمہ کار؛ کار فرماے تو زر بایستے؛ (افضل الدین خاقانی ؎) زر بہاے مے چو سیم مکن کم؛ آتش بستہ بدہ بآب کشادہ۔ صاحبان فرہنگ اند وبہار عجم از آتش بستہ زر نقد مراد گیرند **مولف** گوید کہ خاص را عام کردہ اند (**اردو**) سونا۔ مذکر۔ اشرفی۔ مونث۔

آتش بنگ بودن (مصدر اصطلاحی) (۳۲۷) مخفی ونہان بودن آتش است چنانکہ حزین اصفہانی گوید (؎) پیش از ظہور جلوۂ جانانہ سوختیم؛ آتش بنگ بود کہ ماخانہ سوختیم؛ (**اردو**) آگ چھپی رہنا۔ آگ پتہر مین رہنا۔

آتش بفریاد آوردن (مصدر اصطلاحی) (۳۲۸) آواز در آتش پیدا کردن چنانکہ از سوختن نمک امثال آن پیدا می شود (صائب ؎) صحبت ناجنس آتش را بفریاد آورد؛ آب در روغن چو باشد میکند شیون چراغ (**اردو**) آگ سے آواز نکالنا۔

آتش بلند (اصطلاح) باضافت رابع آتشے کہ زبانہ کشد۔ بلند صفت آتش است۔ بہار بضمن لفظ آتش ذکر این میکند (جامی ؎) عشق او بگرفت بالا تا دل وجانم بسوخت؛ آرے این آتش بلند از خار وخاشاک من است؛ (**اردو**) اردو مین بہی آتش بلند کا استعمال ہے۔ (ناصر ؎) جلا کر پہاڑون کو کردے جو خاک؛ بلند اور تیز آتش ہولناک۔

آتش بلند کردن (مصدر اصطلاحی) (۳۲۹) آتش را تیز کردن وشعلہ پیدا کردن باشد۔ چنانکہ ظہوری گوید (؎) آتش بلند کردہ ظہوری بباد آہ؛ روشن دلان چراغ بطوفان سپردہ اند؛ (**اردو**) آگ بہڑکانا بقول امیر آگ

کو ہوا دیکر مشتعل کرنا۔ (رشک ؎) آگ بھڑکا کے دکھانا اُسے اے نامہ بر و ؛ حال جانسوز زبانی نہ کہا جائے گا۔

(۱) **آتش بلند گردیدن** (مصدر اصطلاحی)
(۲) **آتش بلند گشتن** سرکشیدن آتش

(۳۶۰)

است (صائب ؎) بہر عبرت مردم آزاران عالم را بس است ؛ آتشے کز خانۂ زنبور می گردد بلند ؛ (مظہر جانجان ؎) در چشم من کہ بے تو دلم را قرار نیست ؛ آتش بلند گشتہ زگلشن بہار نیست (اُردو) آگ بھڑکنا۔ آگ بھڑک اٹھنا بقول امیر شعلے بلند ہونا۔ (رند ؎) بعد از کلیم بھڑکی نہ پھر آگ طور کی ؛ کیا کیا ہوائیں ورنہ جہانمین چلی نہ تھین ؛

آتش بلندی کردن (مصدر اصطلاحی)

(۳۶۱)

مرادف ماضیہ (بیدل ؎) باہمہ افسردگی خاشاک عبرت پروریم ؛ آتشے ہر جا بلندی کرد فال از ما گرفت ؛

آتش بند (اصلاح) بقول صاحب بحر عجم عزیمت و افسون کہ بخواندن یا نوشتن آن آتش کار خود نتواند کرد۔ (میر خسرو ؎) نسخۂ کز خط تست اندر دل سوزان من ؛ سحر آتش بند یا تعویذ تب می خوانمش ؛ (اُردو) وہ منتر یا تعویذ جسکے پڑہنے یا لکھنے سے آگ کا اثر جاتا رہتا ہے یعنی آگ نہین جلا سکتی۔

آتش بنشاند (مقولہ) بقول صاحب فرہنگ آنند کنایہ از فتنہ فرو نشاند (۲) غصہ دور کرد۔ (۳) استہا برد۔ **مولف** گوید کہ اگرچہ این مشتق از مصدر آتش نشاندن است ولیکن استعمال این بطور مقولہ مخصوص است چون کسے فتنہ را فرو نشاند یا غصہ را دور کرد یا گرسنہ را نان بخشید گویند کہ آتش بنشاند۔ (اُردو) آگ بجہائی تینون معنون مین (دیکھو امیر اللغات مین آگ بجہانا۔

آتش بوس (اصطلاح) بقول صاحب شمس اللغات آتشے کہ موسیٰ را بر کوہ طور نمود۔

(۲) کنایہ از مے۔ (اُردو) آتش طور۔ مونث (۲) شراب۔ مونث۔

آتش بہار (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) گل سرخ و لالہ۔ (۲) رونق بہار۔ صاحب فرہنگ اند بضمن آتش زرگوید کہ (۳) آتش بہار مرادف آتش زر است۔ (اُردو) (۱) گلاب۔ لالہ۔ مذکر۔ (۲) بقول صاحب جامع اللغات پھولوں کا موسم۔ بہار کی رونق

آتش بیان (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از تیز زبان و کسے کہ تقریر او درگیرد۔ (صائب ۵) بر لب آتش بیان صائب از دلبستگی ؎ گفتگوے عشق چون بتخال می گردد گرہ ؎ صاحب فرہنگ اند این را مرادف تیز طبع و سحر بیان می نویسد۔ (اُردو) آتش بیان (داغ ۵) تری آتش بیانی داغ روشن ہے زمانے پر ؎ پگھل جاتا ہے مثل شمع دل ہر اک سخندان کا ؎۔

آتش بے باد (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم باضافت رابع (۱) شراب (۲) ظلم و تعدی و بقول صاحب فرہنگ اند (۳) گرمی بازار (اُردو) (۱) شراب۔ مونث۔ (۲) ظلم۔ مذکر۔ (۳) گرم بازاری یعنی خرید و فروخت کی کثرت۔ بازار کی رونق۔ مونث) (واقف ۵) سرد ہے بازار خوبان گرم بازاری نہیں ؎ کتنے یوسف دیکھتا ہوں کچھ خریداری نہیں ؎

آتش بے بار (اصطلاح) باضافت رابع در بعض نسخ برہان قاطع آتش بے بار را بمعنی شراب و ظلم و تعدی نوشتہ بخیال **مؤلف** غلطی کتابت باشد کہ آتش بے باد را بے بار نوشت۔

آتش بے بال و پر (اصطلاح) باضافت رابع فارسیان۔ بے بال و پر را صفت آتش گرفتہ اند۔ پس آتش بے بال و پر مرادف آتش خاموش است چنانکہ صائب گوید ؎

(۳۲۴)

در سر بے مغز دولت راعروجے دیگر است ؛ ذرہ میدان آتش بے بال و پر رعنا شود ؛

آتشِ بیداد (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم۔ (۱) رواج و رونق ظلم۔ صاحب فرہنگ انندراج گوید کہ از آتش ظلم مراد است و از بیداد ظالم و (۲) بمعنی مے نیز (اُردو) ظلم کی آگ۔ مونث۔ (۲) شراب (مونث)۔

آتشِ بیداد افروختن (استعمال) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم رواج دادن ظلم و ستم۔ (اُردو) ظلم کی آگ بھڑکانا۔

آتشِ بے دود (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم باضافت رابع۔ (۱) شراب (۲) آفتاب (۳) قہر و غضب۔ بہار بر معنی نمبر (۱) قناعت می کند و بقول صاحب فرہنگ انند (۴) لعل و یاقوت و عقیق سرخ (حکیم سنائی ؎) ساقی بیا و آتشِ بے دود بر فروز ؛ از نور بادہ مجلس مقصود بر فروز ؛ (اُردو) شراب مونث (۲) آفتاب۔ مذکر۔ (۳) قہر و غضب۔ مذکر۔ (۴) لعل۔ یاقوت عقیق۔ مذکر۔ (ذوق ؎) اس بت کا سمجھ حسنِ خداداد نہ اسکو ؛ یہ تجھ پہ خدا کا دلِ ناشاد غضب ہے۔ (رند ؎) زیادہ ہوئی یار جانی تمھاری ؛ غرض قہر ہے مہربانی تمھاری ؛ (میر سوز ؎) یاقوت لعل یار سے بہتر نہیں لے ؛ ہر جوہری کو اسکی پرکھ کی نظر نہیں ؛ (آتش ؎) آویزہ تیرے گوش کا ہوا اس امید پر ؛ کیا کیا عقیق کانِ یمن سے نکل گیا ؛

آتشِ بے دود افروختن (مصدر اصطلاحی) باضافت رابع شراب دادن چنانکہ در اصطلاح ماضیہ در کلام حکیم سنائی گذشت۔ (اُردو) شراب پلانا۔

آتشِ بے زبانہ باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم۔ (۱) شراب۔ (۲) لعل و یاقوت و عقیق۔ (خاقانی ؎) بسنانے

زخانۂ خمار ؛ آتش بے زبانہ بستانیم ؛ (اُردو) (۱) شراب۔ مونث۔ (۲) لعل۔ یاقوت عقیق بذکر

آتشِ بے زبانہ ستاندن (مصدر اصطلاحی) باضافت۔ رابع شراب گرفتن و حاصل کردن شراب باشد چنانکہ در سند اصطلاح ماضیہ گذشت (اُردو) شراب لینا۔ حاصل کرنا۔ (۳۴۴)

آتشِ بے زہنار (استعمال) باضافت رابع آتشے کہ از دو پناہ و امان نباشد بے زہنار صفت آتش است بہار ذکر این بذیل لفظ آتش می کند۔ (اُردو) وہ آگ جس سے بچاؤ نہو۔

آتشِ بے فرمان (استعمال) باضافت رابع۔ بے فرمان۔ صفت آتش است۔ آتش بے فرمان آتشے است سرکشیدہ کہ خود سر و در حکم کسے نباشد چنانکہ جمال الدین عبد الرزاق در تعریف آتش گوید (ع) چو آفتاب جہانسوز ہمچو اختر شوخ ؛ چو روزگار لجوج و چو چرخ بے فرمان۔ (اُردو) وہ آگ جو پھیل گئی ہو (۳۴۵)

اور کسی کے اختیار میں نہو۔ بھڑکی ہوی آتش۔

آتش پا (اصطلاح) بقول صاحب

آتش پاے بحر عجم (۱) بیقرار (۲) ایسے کہ از تندی بر یک جا نہ ایستد و بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات (۳) تیز رو (خسرو ع) جنیبت بسکہ آتشپاے گشتہ ؛ ہلال نعل پروین ساے گشتہ۔ (صائب ع) عنانِ سیر و دور آسمانہا ؛ بدستِ شوق آتش پاے عشق است ؛ (اُردو) (۱) بے قرار (۲) آتش قدم (۳) گرم رو۔ تیز قدم (امیر) (ناسخ ع) اسقدر آتش قدم دیکھا نہیں اے شہسوار ؛ کیا عجب گر نعل ہوجاے سم توسن میں آگ۔

آتشِ پارسی (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) مرضے است غیر آتشک و آزا بعربی نار فارسی خوانند۔ و بقول بہار (۲) آتشے کہ در وقت زردشت در فارس افروختہ بودند و ازا پرستش میکردند

و نار فارسی را بجہت شدت سوزش تشبیہ بآن
داده اند۔ (خاقانی ۵) دیدمرا گرفتہ لب آتش
پارسی زتب ؛ نطق من آب تا زبان برده به
نکتہ پروری ؛ استادے گوید کہ صاحب فرہنگ
جہانگیری ذکرش کرده (رباعی) اول ہین کہ مرا
درغم مہمان آورد ؛ وزعشق کہ برسرم چہ طوفان
آورد ؛ از آتش پارسی روان سوزتراست ؛
این عشق کہ از خاک خراسان آورد (سعدی
۵) نہ ترسم زخصمان اگر برطپند ؛ کزین آتش
پارسی درتب اند۔ (اُردو) بقول امیر اُردو
مین اسی کو آتشک کہتے ہین (مونث) (جانصاحب
۵) آتشک باد کے گھوڑے پہ ہے ان روزون
سوار ؛ لو نہین چلتی ہے معلوم ہوا گرمی ہے ؛

آتش پارہ (اصطلاح) بقول بہار (۱)
شوخ و شنگ۔ (۲) وبقول صاحب انند کنایہ
از فتیلۂ چراغ۔ (۳) کرمک شب تاب۔ (۴)
ماہ۔ (۵) پارہ از آتش کہ معروف است (سید

اشرف ۵) سرکش آتش پارہ ام آسان نہ
گردد رام تو ؛ زاضطرابم شعلۂ جوالہ گردد وام
تو ؛ (طغرا ۵) طفل بسیار است کز شوخی دود
بر روے شمع ؛ ہیچ طفلے ہمچو طفل شعلۂ آتش پارہ
نیست ؛ (ظہوری ۵) زآتش پارۂ دارم چنان
ہنگامۂ گرمی ؛ کہ در لب ہاے ناصح می گدازد
خوش نصیحت را ؛ (جامی ۵) بے رخت در باغ
صحرا بہر داغ جان من ؛ ہر گل آتش پارہ و
ہر لالہ سوزان اخگرے ؛ (اُردو) شوخ۔ آگ
کا پرکالہ۔ (۲) فتیلہ (مذکر) موٹی بتی۔ مونث۔
(۳) جگنو۔ (مذکر) (۴) چاند (مذکر) (۵) آگ
کا پرکالہ۔ (داغ ۵) اے داغ اسی شوخ کے
مضمون بھرے ہین ؛ جنے مرے اشعار کو دیکھا
اُسے دیکھا ؛ (مومن ۵) آبلے کیونکر نہ نکلین جاے
اشک آنکھون سے آہ ؛ میرے پہلو مین ابھی
وہ آگ کا پرکالہ تہا ؛ (ذوق ۵) پھر دلمین
آہ سرد ہوی میرے شعلہ زن ؛ لو پھر بھڑک اُٹھا

یہ فتیلہ بجھا ہوا ؛ (ناسخ ۴۳) شرم سے اُڑ جاے شعلہ کیون نہ جگنو کیطرح ؛ دیکھے محفل مین جو اُو فندق جانان شمع ؛ (آتش ۴۴) چاند کے اوپر نہین پڑتی کسی صورت سے خاک ؛ مُنہ تو دیکھین لیکے یوسف کے برادر آیینہ ؛ (بحر ۴۵) داغ ہین آگ کے پرکالے بھڑک اٹھین گے ؛ دیکھا فصل بہاری نہ بہت جوش مین آ ؛

آتش پارہ را خپوش میسازد (مثل) مثلے است کہ فارسیان بجاے می زنند کہ کسے خواہد کہ امر روشن را اخفا کند۔ خس پوش بمعنی پنہان کردن چیزے و کارے مشہور بطریق احتیاط و مکر و حیلہ باشد (کذا فی البحر) و ظاہر است کہ آتش پارہ را بچیزے نہفتن آتش در آن چیز نہفتن است و آتش پارہ در غلاف چیزے نہان نشود تا آن را بسوزد و عیان گردد صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ است۔ (اُردو) دکن مین کہا جاتا ہے کہ آگ کو پھوس مین چھپا آیا۔ جسکا مطلب یہ ہے کہ وہ خود بھڑک اُٹھے گی۔ دلی اور لکھنؤ مین ایسے مواقع پر کہتے ہین کہ آگ کو دامن مین ڈھانکتا ہے (فقرہ امیر) ضبط سے عشق کے آثار اور ظاہر ہون گے بھلا آگ کہین دامن سے ڈھانکی جاتی ہے۔

آتش پاشدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم بے قرار شدن۔ (اُردو) بے قرار ہونا۔

آتش پاشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) شتاب کردن (۲) بیقرار شدن (۳) ظلم نمودن۔ (اُردو) جلدی کرنا (۲) بے قرار ہونا۔ (۳) ظلم کرنا۔

آتش پرآب (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) اشک خونین۔ (۳) پیالہ طلا و پیالہ لعل و یاقوت پر از شراب۔ (اُردو) (۱) سرخ شراب۔ نوشہ (۲) اشک خونین۔ مذکر۔ (۳) شراب بھرا ہوا۔

طلا یا یاقوت کا پیالہ وبقول صاحب جامع اللغات مطلق شراب بھرا ہوا پیالہ (ذوق ۵) ذوق اُس پائے نگارین کا جو ہو وصف نگار ؛ اشک خونین سے ہے کاغذ کو حنائی کرتا ؛

آتش پرست (استعمال) بقول صاحب بحر عجم۔ (۱) جماعتے از قوم موسیٰ علیہ السّلام۔ (۲) پروانہ وبقول بہار مرادف گبر (جامی ۵) آتشکدہ است سینہ چگویم کہ دل در و ؛ از بخت تیرہ ہند و آتش پرست کیست ؛ (اُردو) یہی لفظ اُردو مین مستعمل ہے۔ ہندوستان مین اسی قوم کو پارسی کہتے ہین جو آگ کو پوجتی ہے (اَمیر) (سودا ۵) کفر کی مے سے مست ہے جو ہے ؛ غرض آتش پرست ہے جو ہے ؛

آتش پرستی ؛ (استعمال) آتش پرست کہ گذشت۔

آتش پرستین و پرستیدن مشتق است از مصدر آتش پرستیدن و آتش پرستی حاصل بالمصدر۔ (حزین ۵) برہمن سرد شد ز آتش پرستی ؛ ہمان رخسار خوبان می پرستم ؛

(اُردو) (۱) آگ کی پوجا۔ (۲) آگ کو پوجنا۔ اردو مین آتش پرستی بہی مستعمل ہے۔ (مونث)

آتش پرور (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم۔ (۱) تیغ آبدار (۲) آلات جنگ (اُردو) تلوار۔ مونث۔ (۲) آلات حرب۔ بقول صاحب جامع اللغات جنگ کے ہتھیار جنمین تلوار خنجر۔ بندوق۔ توپ سب داخل ہین۔ اَمیر نے لفظ آلات کے ذیل مین آلات حرب کا تذکرہ کیا ہے۔

آتش پرہ (اصطلاح) بقول صاحب جامع اللغات کرم شب تاب۔ (اُردو) جگنو۔ دیکھو آتش پارہ کا نمبر (۳)۔

آتش پریدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب ارمغان معروف۔ اگرچہ صاحب ارمغان حوالۂ بہار وچراغ ہدایت می دہد اما این مصدر اصطلاحی در ہیچ یک لغت یافتہ نشد۔ صاحب ارمغان از کلام واضح دہلوی سند می آرد۔

(۳۷۲)

(ص) طبع من چون برق جست از مضطرب حالان دہر ؛ آتش مامی پرد از دیدن سیماب ہا۔ مؤلف گوید کہ آتش پریدن تیز شدن و شعلہ کشیدن آتش باشد۔ (اردو) آگ بھڑک اٹھنا۔ آگ بھڑکنا۔ شعلے بلند ہونا۔

آتش پنبہ (اصطلاح) باضافت رابع۔ (۲۴۷) آتشے باشد کہ در پنبہ چقماق روشن شود۔ (بیدل ص) اے شرر مفت نگاہت جلوہ زار عافیت ؛ آتش این پنبہ چشم شیر روشن می کند ؛ (اردو) وہ آگ جو چقماق کی روئی مین روشن ہو۔

آتش پنجہ (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از کاریگر و استاد و ماہر در صنعتے و تیز در کارے۔ (اردو) چابکدست (آصفیہ)

آتش پنہان (اصطلاح) باضافت الف (۲۴۸) (۱) بمعنائے حقیقی آتشے کہ در خاکستر پنہان باشد (۲) سوز دل۔ (۳) کینہ۔ (۴) آتش چقماق۔ کسے از اہل لغت ذکر این نہ کردہ ولیکن از کلام اہل زبان سند استعمال این بہم رسیدہ (فی البدیہہ سنجر اصفہانی ص) سنجر از سوز دل و کینہ چقماق بگیر ؛ گر بخاطر ہوس آتش پنہان داری ؛ سند دیگر در مصدر آتش خموشی داشتن می آید (اردو) (۱) دبی ہوی آگ۔ (۲) سوز دل (مذکر) ۳ و ۴۔ آتش پنہان۔ (آتش ص) نشہ ئے مین کھلی تمنی دوست مجھے ؛ آب انگور نے کی آتش پنہان پیدا ؛ (ناسخ ص) صدمہ دل کو جو ہوا نالۂ سوزان نکلا ؛ جسطرح سنگ سے ہو آتش پنہان پیدا ؛

آتش پنہان آشکار اشدن (مصدر) (۲۴۹) اصطلاحی) باضافت رابع۔ سوز درون پیدا شدن چنانکہ جامی گوید (ص) آہ جامی زد دلم چون چاک کردی سینہ اش ؛ عاقبت شد آشکارا آتش پنہان کہ بود۔ (اردو) دبی آگ کا بھڑک اٹھنا۔ (ناسخ ص) دبی تہی آگ جو سینہ مین پھر بھڑک اٹھی ؛ کل اُس بھبوکے

نے دکھلائی جوہر ک ہمکو ؛

آتش پیچیدن در چیزے (مصدر اصطلاحی) بقول بہار معروف مؤلف گوید کہ پیچیدن آتش در چیزے سرایت کردن آتش باشد در آن (محمد زمان راسخ ؎) شرار شعلہ زد در خرمن او ؛ چو خون پیچید آتش در تن او ؛ (اُردو) آگ پھیلنا۔ آگ لگنا۔ آگ لپٹ جانا۔

آتش پیکر (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم۔ (۱) آفتاب۔ (۲) شیاطین و جن۔ (اُردو) (۱) آفتاب۔ سورج۔ مذکر (۲) شیطان۔ جن (مذکر) (ذوق ع ۲) سر پہ شیطان کے اک اور یہی شیطان چڑھا۔

آتش پیمانہ (اصطلاح) باضافت ابع بقول بہار مطلق شراب و بقول صاحب فرہنگ انندے انگوری (ظہوری ؎) گر دیدمست عجز ظہوری ز ساقیان ؛ عجب ورع بآتش پیمانہ سوختم ؛ (اُردو) شراب۔ انگوری شراب۔ مونث

آتش تاب (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انند (۱) گلخن۔ (۲) آتشدان۔ (۳) مطبخی۔ (اُردو) (۱) بھاڑ۔ مذکر۔ (۲) انگیٹھی (مونث) (۳) باورچی۔ مذکر۔ (وزیر ؎) مثل شبنم عرق آجاے رخ گلگون پر ؛ غنچۂ گل جو انگیٹھی مین ہون مجمر کے عوض ؛

آتش تابندہ (اصطلاح) باضافت ابع بقول صاحب بحر عجم (۱) آفتاب۔ (۲) طبیعت تیز و بقول صاحب شمس اللغات (۳) محو کردہ و ترک دادہ و سوختہ۔ معنی سوم را دیگر کسے از اہل لغت نہ نوشتہ۔ (اُردو) (۱) آفتاب۔ سورج۔ (مذکر) (۲) تیز طبیعت۔ (۳) مٹایا ہوا۔ چھوڑا ہوا۔ جھلسا ہوا۔ سوختہ۔ (میر درد ؎) جلد مجھ سوختہ کے پاس سے جانا کیا تھا ؛ آگ لینے مگر آئے تھے یہ آنا کیا تھا ؛

آتش تاک (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم شراب و بقول صاحب

فرہنگ انند شراب انگوری (مرادف آتش پیمانہ) (مفید ملخی ۵) از انتظار بادہ ہلاکم چہ می کنی ؛ ساقی کباب آتش تاکم چہ می کنی ؛

آتش تاو (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انند راج۔ مرادف آتش دان و آتش تاب۔

آتش تب (اصطلاح) باضافت رابع حرارت و گرمی تب باشد چنانکہ غنی گوید (ع) ہنوز از مشت خاکم می تراود آتش تب ہا ؛ (اردو) بخار کی گرمی اور حرارت۔

آتش تر (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) لب معشوق (۳) لعل و یاقوت و ارستہ معنی اول را شراب تندی نویسد (طغرائے مشہدی ۵) از خشک سال زہد قدح نوش را چہ غم ؛ بلغ طرب ز آتش تر آب می خورد ؛ (علی خراسانی ۵) شاید زبادہ باز بیاید طراوتے ؛ این خشک لب بآتش تر بردہ ایم ما ؛ (اردو) (۱) شراب سرخ۔ آتش تر بھی اردو مین مستعمل ہے (۲) لب یار۔ لعل یار۔ معشوق کا لب (مذکر) (۳) لعل و یاقوت (مذکر) (امیر ۵) مخمور آنکھین یہ نہین ساقی کی میکشو ؛ بلور کی پیالیون مین ہے شراب سرخ ؛ (داغ ۵) آتش دوزخ پہ ہوگا آتش تر کا گمان ؛ گر کسی میکش نے اپنا دامن تر کر لیا ؛ (میر سوز ۵) یاقوت لعل یار سے بہتر نہین ولے ؛ ہر جوہری کو اسکی پرکھ کی نظر نہین ؛

آتش تراویدن از چیزے (مصدر اصطلاحی) کم کم ریختن و تراویدن آتش از چیزے چنانکہ صائب گوید (۵) آب می گردد دل سنگین خصم از عجز من ؛ می تراود آتش از انگشت زنہارم چو شمع ؛ بہار ذکر این میکند و از معنی ساکت۔ (اردو) آگ جھڑنا۔ (ہلال ۵) اے فلک تارے نظر آتے ہین سب چنگاریان ؛ کیا شب فرقت مین جھڑتی ہے مہ کامل سے آگ ؛

(زندہ) آہ آتش فشان جو کرتا ہون ؛ آگ جھڑتی ہے آشیانے سے ؛

آتش تند (استعمال) باضافت الف آتشے کہ تیز باشد چنانکہ صائب گوید (ے) نگذاشت آب در جگرم آہ آتشین ؛ در برگ گل زتندی آتش گلاب سوخت ؛ (اُردو) اُردو مین آتش تیز مستعمل ہے۔ دیکھو آتشِ بلند۔

آتش تند افتادن (مصدر اصطلاحی) تیز شدن آتش است۔ چنانکہ ابو طالب کلیم گوید (ے) مبادا آتش سودائے کس اینگونہ تند افتد ؛ زجوشِ گریہ ام چشمست چون دیگے بسر رفتہ ؛ بہار ذکر این میکند و از معنی ساکت۔ (اُردو) آگ بھڑکنا۔ بھڑک اٹھنا۔ (زندہ) بعد از کلیم بھڑکی نہ پھر آگ طور مین ؛ کیا کیا ہوا ہین اور نہ جہان مین چلین نہین ؛ (جرأت ے) گل دیکھے جو یار بن چمن مین ؛ بس آگ بھڑک اٹھی بدن مین ؛

آتش تند کردن (استعمال) بمعنی تیز کردن آتش است چنانکہ ملا شیدا گوید (ے) شیدا زدل بلند مکن نالہ ہاے گرم ؛ آتش کسے نہ کردہ زہر کباب تند ؛ (اُردو) آگ بھڑکانا (رشک ے) آگ بھڑکا کے دکھانا اسے اے نامہ بر ؛ حال جانسوز زبانی نہ کہا جائیگا ؛

آتش تو (اصطلاح) بدون اضافت رابع بقول صاحب فرہنگ انندراج مراد از آتش تاو کہ گذشت۔

آتش تو بہ سوز (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم۔ شراب۔ (اُردو) شراب (مونث)

آتش تیز (استعمال) باضافت رابع آتشے کہ تند و تیز باشد۔ بہار بضمن لفظ آتش ذکر این می کند۔ (ظہوری ے) تیز است آتشِ دل دیوانہ دور تر ؛ ہشدار خام سوز نسازی کباب را ؛ (اُردو) آتش تیز اُردو

مین مستعمل ہے بقول امیر بہت بہڑکی ہوی آگ دیکھو آتش بلند۔

آتش تیز بودن (استعمال) لازم آتش تیز کردن است (ظہوری ۵) کم شعلہ آتشست بہند وزبانہ است ؛ آتش چہ تیز بود چہ مردانہ ستیم (اردو) آتش تیز رہنا۔ آگ بہڑکی ہوی ہونا آگ دہکتی ہوی ہونا۔

(۱) **آتش تیز ساختن** (استعمال) متعدی
(۲) **آتش تیز کردن** ماضیہ و مرادف آتش تند کردن۔ (محتشم کاشی ۱۵) زعمر برنخورد آنکہ قصد خرمن ما ؛ تیز ساختن آتش نفاق تو کرد ؛ بہار ذکر نمبر ۲ کردہ است و بر معروف اکتفا نمودہ (شیخ شیراز ۵) دیداری نمائی و پرہیز می کنی ؛ بازار خویش و آتش ما تیز میکنی ؛ مولف گوید کہ آتش تیز کردن کنایہ باشد از زیادت شوق ہم کہ آتش بمعنی حدت عشق آمدہ است۔ (اردو) آگ بہڑکانا۔ دونون معنون مین مستعمل ہے پہلے معنی کی سند آتش تند کردن پر گذر چکی ہے (بحر ۵) دوپٹا وہ گلنار دکہلا گئے ؛ نئے سرے پھر آگ بہڑکا گئے ؛ (امیر اللغات)

آتش تیغ (اصطلاح) باضافت رابع۔ تیزی تیغ۔ مرادف آب تیغ۔ (خاقانی ۵) کوہ البرز را کند آہنگ ؛ آتش آب پرور تیغش ؛

آتش جام (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب فرہنگ اند (۱) کنایہ از مے انگوری و بقول بہار (۲) مطلق شراب (اردو) (۱) انگوری شراب۔ (۲) شراب (مونث)

آتش جام زیبقی (اصطلاح) باضافت شین معجمہ و میم بقول صاحب بحر عجم شراب سرخ کہ در پیالہ بلور یا جام نقرہ خورند۔ صاحب موید الفضلا ہم ذکر این میکند۔ مولف گوید کہ شرابے کہ در جام بلور یا نقرہ باشد آتش زیبقی است (اردو) وہ شراب جو پیالہ بلور یا نقرئی مین ہو

آتش جامی (اصطلاح) باضافت شین معجمہ و

سیم بقول صاحب شمس اللغات مرادف ماضیہ۔

آتشِ جان سوز (اصطلاح) باضافت رابع۔ سوز و گداز عشق۔ اگرچہ صاحبان لغت ذکر این نکردہ اند ولیکن زباندانان عجم استعمال این می کنند (واسوخت وحشی ؎) شرح این آتشِ جانسوز نگفتن تا کے ؛ سوختم سوختم این راز نہفتن تا کے ؛ (اُردو) بقول امیر یہی اصطلاح اُردو مین مستعمل ہے (رشک ؎) آتشِ جانسوز جب تک مشتعل تن مین نہین ؛ درد نالے مین نہین تاثیر شیون مین نہین ؛

آتشِ جبین (اصطلاح) بقول بہار از اسماے محبوب است **مؤلف** گوید کہ مرادف نورانی سیماست کہ صفت محبوب باشد۔ آتش بمعنی نور آمدہ۔ (ثابت ؎) دلم از وصل آن آتش جبین گم میکند خود را ؛ چو شد پروانہ با شمعے قرین گم میکند خود را ؛ (اُردو) اہل زبان نے آتش رخ کا استعمال اُردو مین کیا ہے (امیر

مؤلف کہتا ہے کہ جب الفاظ۔ آتش اور جبین دونون اُردو مین مستعمل ہین تو آتش جبین کا استعمال بہی اُردو مین ہوسکتا ہے (ذوق ؎) باز آیا دیکھنے سے نہ آتش رخون کے دل ؛ سو بار آبلے اسے آنکہین دکھا چکے ؛ صاحب جامع اللغات نے آتش جبین کا اُردو ترجمہ خوبصورت معشوق بیان کیا ہے۔

آتشِ جحیم (استعمال) آتش دوزخ است۔ (صائب ؎) دیوار شد میان من و آتش جحیم ؛ گردخجالتے کہ برویم نشستہ است ؛ (اُردو) دوزخ کی آگ (مونث)

آتش جستن (استعمال) پیدا شدن و سر زدن و بلند شدن آتش باشد۔ صاحب ارمغان اصفی بحوالہ بہار فرماید کہ معروف وبہار ازین مصدر ساکت۔ (صائب ؎) مانع پرواز من صائب نمیگردد نفس ؛ می جہد چون سنگ و آہن آتش از بال و پرم ؛ (ولہ ؎) خانہ کز روے آتشناک

اور روشن نشد ؛ تا قیامت می جہد آتش رچشم روشنش ؛ (مظہری ص) آتش بجائے خون جہد از زخم ناخن کشتگان ؛ یارب بدامانش مباد ازخون شان آلودگی ؛ (اُردو) آگ جھڑنا۔ آگ نکلنا۔ (ظہر ص) دھوان آگ سے آگ پتھر سے نکلی ؛ محبت کا سب ہین اثر دیکھتے ہین ؛ (ہلال ص) اے فلک تارے نظر آتی ہین سب چنگاریان کیا شب فرقت مین جھڑتی ہے مہ کامل سے آگ ؛

آتش جفت وطاق (اصطلاح) باضافت رابع آنستے کہ ہم طاق است وہم جفت یعنی چون زبانہ کشد گاہے یک زبانہ او بلند شود گاہے دو۔ دگاہے تہہ بتہ می نماید دگاہے بہیئت مجموعی یک جسم۔ بہار ذکر این میکند واز معنی ساکت (محمد سعید اشرف تعریف تنہا کو گوید ص) ندیدہ کس چنین دودے در اُفاق ؛ کہ باشد آتش ہم جفت وہم طاق ؛ (اُردو) وہ آتش جو تہ بتہ ہو جیسے کہ چرٹ کی آگ اور وہ آتش جسکی لو اکہری بہی ہوتی ہے اور دُہری بھی۔

آتش جگر (اصطلاح) بقول صاحب انند کنایہ از عاشق و باضافت (ص) سوز عشق (اُردو) یہی اصطلاح اردو مین مستعمل ہے (فی البدیہہ نظم طباطبائی ملا) ہے تیغ دوسر دہن دریدہ آتش ؛ اک موج روان و سرکشیدہ آتش ؛ لیکن غم تشنگی شبیر مین ہے ؛ آتش جگر آب۔ آب دیدہ

آتش ؛ (بحر ملا) یہ میرے شعر نہ کیونکر بھلا ہون گرما گرم ؛ سینکے ہوئے یہ میری آتش جگر کے ہین ؛

آتش جلوہ (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انند راج از اسمائے معشوق است۔ (اُردو) دیکھو آتش رخ۔

آتش جوشیدن (مصدر اصطلاحی) سر زدن وزبانہ کشیدن آتش باشد چنانکہ صفائے اصفہانی گوید (ص) کند غم سجدہ برجائے کہ بے اور وہم آنجا ؛ بجوشد آتش از خاکے کہ شب پہلو نہم آنجا ؛ (اُردو) آگ نکلنا۔ شعلے بلند ہونا

(۳۰۸)

آتش جہان سوز (استعمال) باضافت رابع آتشے کہ جہان را بسوزد و این مبالغہ باشد در اظہار گرمیش چنانکہ جمال الدین عبدالرزاق در صفت آتش گوید (ے) چو آفتاب جہانسوز و ہمچو اختر شوخ ؛ چو روزگار رجوج و چو چرخ بے فرمان ؛ (اردو) وہ آتش جو مثل آفتاب کے جہان یعنی جہانیون کو گرم رکھتی ہے۔

آتش جہیدن (استعمال) بقول صاحب ارمغان آصفی بحوالہ بہار۔ معروف۔ در بہار عجم ندارد۔ **مؤلف** گوید کہ مرادف آتش جستن است کہ گذشت (محتشم کاشی ے) بترس از آنکہ چو من تیر آہ افگنم از دل ؛ بجاے تیر جہد از دم کمان من آتش ؛

آتش چشم کسے باز گرفتن (مصدر اصطلاحی) باضافت سین مہملہ و میم۔ مصدر تازہ بنظر آمدہ و اہل لغت این را فرو گذاشتہ اند بہ تحقیق **مؤلف** خجل و بے رونق کردن است چنانکہ سعید اشرف گوید (رباعی) بے عارض تو شمع زبان کرد دراز ؛ افروخت رخ از ظرف و قد افراخت بہ ناز ؛ خورشید رخا سر ز گریبان بدر آر ؛ تا آتش چشم شمع را گیری باز ؛ بہار بدیل (آتش از چشم کسے گرفتن) ہمین کلام سعید اشرف را در سند گرفتہ است۔ دمی فرماید کہ کنایہ از ترسانیدن است فتامل (اردو) خجل اور بے رونق کرنا۔

آتش چکیدن از چیزے (مصدر اصطلاحی) بقول بہار معروف یعنی مرادف (آتش تراویدن از چیزے) کہ گذشت۔ (صائب ے) ز لوک ہر مژہ امروز می چکد آتش ؛ مگر بآبدل رسید نیشترش ؛ (طاہر وحید ے) چندین عبث نہ سوخت دل لخت لخت ما ؛ چون شمع سرنگون چکد آتش ز بخت ما ؛ **مؤلف** گوید کہ (آتش چکیدن از چیزے) را مصدر عام گرفتن و بر معنی حقیقی قناعت کردن تحقیق پسند ان را خوش ننماید از ہمین دو سند کہ بہار پیش کردہ است

دو مصدر اصطلاحی خاص پیدا میشود۔

(۱) (آتش چکیدن از مژہ) کہ استعارہ از خون چکیدن باشد۔

(۲) (آتش چکیدن از بخت) کہ کنایہ از بدبختی و ناسعادت طالع باشد۔ پس آتش چکیدن بلحاظ طرف خود معنی ہای تازہ پیدا می کند۔ و این ہر دو شعر کہ گذشت سند ادعای **مؤلف** است۔

(**اُردو**) آگ جھڑنا۔ دیکھو آتش تراویدن از چیزے (۱) آتش چکیدن از مژہ کا ترجمہ خون کے آنسو ٹپکنا۔ اشک آتشین ٹپکنا۔ (۲) آتش چکیدن از بخت کا ترجمہ قسمت الٹنا۔ (آصفیہ)

(رند ۵۲) برگشتہ یار ہو گیا مجھ سے راست بازسے ؛
قسمت کسی کی جائے نہ یوں ہمنشین الٹ ؛

آتش چو در پنبہ افتد ترو خشک داند (مثل) این مثل را فارسیان در محلے می زنند کہ تندی و تیزی چیزے را ظاہر کردن مقصود باشد۔ صاحب خزینۃ الامثال ذکر این میکند و لے از محل استعمال ساکت۔ (**اُردو**) ایسے ہی محل پر دکن مین کہا جاتا ہے کہ باروت کی آگ پانی سے نہین بجھتی۔ دلی والے کہتے ہین کہ آگ کے آگے سب بھسم ہین۔

آتشِ چون آب (اصطلاح) باضافت رابع کنایہ باشد از شراب صاف (ناصری ۵) باب آتشین آن آتش چون آب ہمزانو بشگفتا آب آتش رنگ و آتش آب رنگستے ؛ (**اُردو**) خالص شراب۔ پاک صاف شراب (آصفیہ بضمن شراب طہور)۔

آتشِ حجر (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) کنایہ از لعل و یاقوت۔ (۲) آتشے کہ از چقماق خیزد۔ صاحب فرہنگ اند گوید کہ کنایہ از جواہر است **مؤلف** گوید کہ جواہر عام است تخصیص لعل و یاقوت را بالتعمیم بدل کردن قابل غور است زیرا چہ مطلق جواہر را کہ در سنگ پیدا شود آتش حجر تواں گفت مؤلف را با صاحب بحر عجم اتفاق است۔ (**اُردو**) (۱)

لعل و یاقوت (مذکر) (۲) چقماق کی آگ مونث۔

آتشِ حیاسوز (اصطلاح) باضافت رابع شراب (ظہوری ؎) آبروی رود بباد و مباد ؛ آتشِ بادہ و حیاسوزے ؛ (اُردو) شراب مونث۔

آتش خاستن (مصدر اصطلاحی) بلند شدن آتش باشد (فردوسی ؎) بمغز اندرش آتش رشک خاست ؛ بایوان کمند اندر افگند راست (اُردو) آتش بھڑک اُٹھنا۔ (امیر اللغات)

آتش خاطر (اصطلاح) بدون اضافت۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) عاشق (۲) تیز فہم (۳) روشن رائے و باضافت رابع (۴) روشنائی خاطر صاحب رشیدی و موید الفضلا ہم ذکر این میکنند (اُردو) (۱) عاشق۔ مذکر۔ (۲) آتش کا پرکالہ۔ تیز طبع۔ تیز مزاج۔ بقول امیر آتش مزاج۔ (۳) روشن رائے (آصفیہ بضمن روشن ضمیر) (۴) طبیعت کی روشنی۔ (شہیدی ؎) جب تک بنی بنی نہ بنی گھر کی راہ لی ؛ عاشق ہیں یا شہیدی کسی کے غلام ہیں ؛ (مرزا شوق ؎) ہوتے آتش کے ہیں یہ پرکالے ؛ تاڑ جاتے ہیں تاڑنے والے ؛

آتشِ خاموش (اصطلاح) باضافت رابع بقول بہار آتشے کہ شعلہ نداشتہ باشد (؎) یاقوت لبش کہ آتشِ خاموش است ؛ چون برگ بنفشہ اش زبان روپوش است ؛ (اُردو) آتش خاموش۔ اُردو میں مستعمل ہے بقول امیر وہ آگ جسمیں شعلہ نہ ہو۔ (غالب ؎) دل مرا سوزِ نہاں سے بے محابا جل گیا ؛ آتشِ خاموش کی مانند گویا جل گیا ؛

آتش خاموش ساختن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت رابع۔ مرادف آتش خاموش کردن باشد۔ (صائب ؎) شرم می آید ترد سنان مرا ہر چند ساخت ؛ آتشِ یاقوت را خاموش آب تیشہ ام ؛

آتش خاموش شدن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار مُردن آتش است۔ (اُردو) آگ بجھنا۔ وبقول صاحب جامع اللغات ہمت دور ہونا۔ شوق جاتا رہنا۔ (ناسخ ؎) اُڑائے خاک کو کیونکر ہوا تیری حکومت میں ؛ نہیں بجھتی ہے اب اے عدل گستر آگ پانی میں ؛

آتش خاموش کردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار میراندن آتش۔ (اُردو) آگ بجھانا۔

آتش خاموش گشتن (مصدر اصطلاحی) مرادف آتش خاموش شدن (عبد اللطیف تہا ؎) افسردہ شد ز گریہ دل داغدار ما ؛ خاموش گشت آتشِ گل در بہار ما ؛

آتش خانہ (اصطلاح) بدون اضافت رابع۔ بقول صاحب فرہنگ انندراج آتشکدہ یعنی جائے کہ آتش افروزند و نگہدارند و این پرستش گاہ مجوسیان است (بیدل ؎) ادب پرورد تسلیم دیرستان انصافم ؛ دل آتش خانہ دارم کہ مبادا پرستیدن ؛ (اُردو) بقول امیر آتشخانہ وہ مکان ہے جہاں آتش پرست آگ روشن رکھتے ہیں اور تشبیہاً مکان گرم اور وہ جگہ جو مکان کی دیواروں میں بناتے ہیں اور اندر سے دھواں نکلنے کے لئے اوپر کیطرف راہ رکھتے ہیں اور جاڑوں میں مکان گرم کرنے کے واسطے اسمیں آگ روشن کرتے ہیں۔ (ناسخ ؎) کیا نزاکت ہے کہ جھنجلا کر لگا کہنے وہ رات ؛ محفلِ عشرت کو کر دیتی ہے آتشخانہ شمع ؛ (ناسخ ؎) یہ تب غم ہے کہ ناسخ میں جو لگ بیٹھوں کبھی ؛ مثل آتشخانہ ہو جائے وہیں دیوار گرم ؛

آتش خس پوش (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم لب نوخط (عرفی ؎) چندزین آتشِ خس پوش برانگیزی دود ؛ اے بخوش جوہری آئینہ حسن تو مثل ؛ (اُردو) معشوق کا لب جس پر سبزہ کا آغاز ہوا ہو (مذکر)

آتش خس پوش بودن (استعمال) بدون اضافت رابع۔ بودن آتش در غلاف خس۔

(۳۹۵)

(۳۹۶)

مخفی مباد کہ چیزے راکہ بخس پوشند فارسیان آن راخس پوش گفتہ اند چون آب خس پوش و آئینہ خس پوش و آتش خس پوش (ظہوری ؎) آمد زکوے جلوۂ او با دو دامنے ؛ خس پوش بود آتش دل از شرر شگفت ؛ (اُردو) گھاس مین دبی ہوی آگ ۔

آتشِ خس نواز (استعمال) باضافت رابع ۔ آتشے کہ خس اورا نواختہ است یعنی ظہور و ترقی آتش از خس است چنانکہ ظہوری گوید (؎) غیر نبود صید او باد زخود نجالتے ؛ آتش خس نواز را باز نگس ربائے را ؛ (اُردو) وہ آگ جسکو خس و خاشاک نے روشن کیا ہے ۔

آتش خفتن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت رابع ۔ بقول بہار مراد ف خاموش شدن آتش ۔

آتشِ خم خانہ (اصطلاح) باضافت رابع کنایہ از شراب باشد چنانکہ حافظ گوید (؎) خرقہ زہد مرا آب خرابات ببرد ؛ خانہ عقل مرا آتش خم خانہ بسوخت ؛ (اُردو) شراب ۔ مونث)

آتش خموشی داشتن (مصدر اصطلاحی) بودن آتش در تہ خاکستر کہ ہم زبانہ نمی کشد و ہم نمیرد ۔ (بیدل ؎) مدعا از دل بلب نگذشتہ میسوزد نفس ؛ اینقدر دارد خموشی آتش پنہان ما ؛ (اُردو) آگ دبی ہونا (امیر اللغات)

آتش خو (اصطلاح) بدون اضافت رابع ۔ بقول صاحب فرہنگ انند یکے از اسمائے معشوق است و از محاورہ دانان عجم بتحقیق پیوستہ کہ تند مزاج و خشمناک را نیز آتش خو گویند ۔ (اُردو) آتش خو ۔ بقول امیر تند مزاج اور غصہ ور ۔ (ذوق ؎) لطف بوسہ نرہا ہمہ ہوا جب تو گرم ؛ شربت قند دیا کرکے پر آتش خو گرم ؛ محاورہ اُردو مین آتش خو مجرد گرم کے معنون مین بھی مستعمل ہے جیسے نالۂ آتشخو یعنی نالۂ گرم ۔ (آتش ؎) موم دونون کو کیا

نالۂ آتش خونے ؛ سنگ کو سنگ نہ آہن کو
یہ آہن سمجھا ؛

آتش خوابیدن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت رابع۔ مرادف آتش خاموش شدن چنانکہ صاحب گوید (ص) آتش سودائے من خوابید با فسون اجل ؛ مرغ نتواند ہنوز از تربت مجنون گذشت ؛

آتش خوار (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) نام مرغے است کہ آتش می خورد (۲) مردم بدنفس وظالم (۳) حرام خوار و رشوت خوار۔ صاحب رشیدی ہم ذکر این میکند و بتحقیق مولف (۴) عاشق۔ فاعل آتش خوردن کہ بمعنی رنج والم بسیار کشیدن است (میر خسرو ص) خسرو است از سوز دل در ذوق عالم بے خبر ؛ مرغ آتش خوار کے لذت شناسد دانہ را ؛ (حکیم سنائی ص) بر در آب عالم ابرار ؛ مدحت بادشاہ آتش خوار ؛ (ظہوری ص) این شعلہ کز کانون جان سر میکشد

برآسمان ؛ در ہر شرر دارد نہان صد داغ آتش خوار را ؛ (اردو) (۱) چکور۔ مذکر و مونث۔ پہاڑی تیتر۔ مذکر۔ (آصفیہ) (۲) ظالم۔ مذکر۔ (۳) حرام خور۔ مذکر۔ رشوت خوار۔ مذکر۔ (آصفیہ) (۴) عاشق۔ مذکر۔ (ناسخ ص) جو کہ ظالم ہے وہ ہرگز پھولتا پھلتا نہیں ؛ سبز ہوتے کھیت دیکھا ہے کہیں شمشیر کا ؛

آتش خوارہ (اصطلاح) بقول صاحبان بحر عجم و رشیدی مرادف آتش خوار۔

آتش خواستن (استعمال) طلب کردن آتش باشد بہار ذکر این میکند و از معنی ہلاکت۔ (اردو) آگ مانگنا۔

آتش خود بخود گرفتن در کسے (استعمال) آتش از خود افتادن در کسے چنانکہ ظہوری گوید (ص) در ظہوری خود بخود آتش گرفت ؛ ہیچ از خوے تو منت دار نیست ؛ (اردو) خود بخود آگ لگ جانا۔

آتش خوردن (مصدر اصطلاحی) (۱) خوردن آتش استعمال این برائے جانوران آتش خوار باشد چنانکہ غنی گوید (ص) بادہ نوشان را غنی از آتش دوزخ چہ باک ؛ شعلہ شاخ گل شود مرغان آتشخوار را ؛ (۲) شراب خوردن کہ آتش بمعنی شراب ہم آمدہ۔ (۳) بقول صاحب بحر عجم رنج والم بسیار کشیدن چنانکہ محمد علی رائج گفتہ است (ص) آب گردد شکر از شرم کلامے کہ تراست ؛ گبک آتش خورد از داغ خرامے کہ تراست ؛ (۴) بہ تحقیق مولف سوختن ہم۔ (امیر خسرو ص) عاشق کہ می سوزد دلش از طعن باکش کے بود ؛ شمعے کہ آتش میخورد راحت شمارد گاز را ؛ (اُردو) (۱) آگ کھانا۔ (مثل) آگ کھاے مُنہ جلے اُدہار کھاے پیٹ۔ (امیر اللغات) (۲) شراب پینا۔ (۳) آگ مین جھونک دیا جانا۔ یعنی سخت ایذا پانا مصیبت مین گرفتار ہونا۔ یہ ترجمہ اُن معنون کا ہے جنکو صاحب بحر عجم نے بیان کیا ہے۔ لیکن سند نمبر (۳) سے جو معنی پیدا ہوتے ہین ان کا ترجمہ محاورہ اُردو مین آگ لگنا ہے۔ گبک آتش خورد از داغ خرامے کہ تراست۔ کا ترجمہ یون ہوسکتا ہے کہ تیری خوش خرامی کے داغ سے کبک کو آگ لگتی ہے یا کبک جلتا ہے۔ بقول امیر آگ لگنے کے معنی تڑپنا۔ بے قرار ہونا۔ رشک وحسد ہونا۔ ناگوار گزرنا۔ بہت رنج وغم ہونا۔ (۴) جلنا۔

آتش خورشید (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) نور آفتاب (۲) سوز عشق وسوز دل۔ (۳) شراب۔ (۴) زر طلا۔ (۵) غضب۔ (۶) ظہور نور الٰہی۔ صاحب بدیع الفضلا ہم ذکر این می کند۔ (اُردو) (۱) آفتاب کا نور۔ مذکر۔ (۲) سوز عشق۔ سوز دل۔ (مذکر) (۳) شراب۔ سونث۔ (۴) سونا۔ مذکر۔ (۵) غضب۔ غصہ۔ مذکر۔ (۶) نور الٰہی کا ظہور۔ مذکر۔ (آتش ص) فغان وآہ سے ہے سوز دل عیان

ہوتا ؛ دلیل آگ کے ہونے کی ہے دھوان ہوتا ؛

آتش دادن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) سوختن (۲) ترک دادن و ترک کردن باشد مطلقاً (۳) کسے را بر سر قہر آوردن۔ (۴) بے قرار ساختن (حزین ؎) آموختم بہ مرغ سحر گرم نالۂ ؛ تا آتشے بجان قفس آشیان دہد ؛ (ظہوری ؎) از ظہوری خرقہ شوئی یا دگیر ؛ آتش آلایش دریا مدہ ؛ صاحب رشیدی ہم ذکر این می کند۔ بہار (آتش دادن چیزے را) و (آتش دادن در چیزے) کنایہ از سوختن چیزے می گیرد ؛ مولف گوید کہ مفعول این نہ صرف (چیزے) بیاید بلکہ (کسے) ہم و تخصیص صلہ در ہم از کلام حزین باقی نمی ماند۔ (اردو) آگ دینا۔ جلانا (ناسخ ؎) غم نے ہمارے خانۂ دل کو جو آگ دی ؛ روشن برنگ خانۂ زنبور ہو گیا ؛ (۲) ترک کرنا۔ چھوڑ دینا۔ (میر ؎) میر کے دین و مذہب کو کیا پوچھتے ہو تم اسنے تو ؛ قشقہ کھینچا دیر میں بیٹھا کب کا ترک اسلام کیا ؛ (۳ و ۴) بقول امیر آگ لگانا۔ برافروختہ کرنا۔ بے قرار کرنا۔ (برق ؎) آپ جل جائیں گے سب آگ لگانے والے ؛ دو گھڑی میں وہی تم ہو وہی جانان میں ہوں ؛ (اسیر ؎) دیتا ہے مزے بھاگ کیا کیا ؛ دیپک نے لگائی آگ کیا کیا ؛ ۔

آتش داشتن (مصدر اصطلاحی) نیدانم کہ صاحبان لغت چرا ذکر این نہ کردہ اند بتحقیق مولف آتش داشتن (۱) بمعناے حقیقی۔ داشتن آتش۔ (۲) سوز عشق داشتن (بیدل ؎) ہر جا روی از برق فنا جانتوان یافت ؛ عریست کہ آتش پے این قافلہ دارد ؛ (شفائی اصفہانی ؎) آتشے دارم کہ گر بر خاک افتد اشک من ؛ ہمچو خون گرم خاک مردہ می آید بجوش ؛ (اردو) (۱) آگ رکھنا۔ ہمارا مطبخ نہ آگ رکھتا ہے اور نہ چولھا۔ (۲) سوز دل رکھنا ۔

(۲۰۲)

آتش داغ (استعمال) بقلب اضافت بقول صاحب فرہنگ انندراج۔ داغ آتش است یعنی داغیکہ از آتش بہم رسد۔ (اُردو) آتش کا داغ۔ مذکر

آتش دامن زدن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت رابع۔ دامن زدن بر آتش است و آتش را دامن زدن و تیز کردنش (والہ ہروی ؎) رشک بے قیدی کفر آتش ما دامن زد ۔ زین ہمہ قید کہ در کار مسلمانی شد ۔ مولف گوید کہ این سند آتش کسے را دامن زدن است و کنایہ از شوق او تیز کردن۔ (اُردو) آگ بھڑکانا۔ بقول امیر دونون معنون مین (رشک ؎) آگ بھڑکاکے دکھانا اُسے اے نامہ بر ۔ حال جانسوز زبانی نہ کہا جائے گا ۔ (جرأت ؎) آہ اس دلکی لگی پر چشم گریان کیون نہو ۔ یہ اسی کمبخت کی ہے آگ بھڑکائی ہوی ہے۔

آتشدان (اصطلاح) بقول صاحب رشیدی مخلخن و منقل (میرمعزی قطعہ) دو گوہر است بدینوقت شرط مجلس ما ۔ فتیلہ معدن این و تنور مسکن آن ۔ یکے چو آب از اندرمیان جام و قدح ۔ یکے چو برگ گل اندرمیان آتشدان۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات۔ چولھا۔ تنور۔ انگیٹھی۔

آتش در آب انداختن (مصادر اصطلاحی)

آتش در آب زدن کار ناممکن و فتنہ برپا کردن است۔ (نظامی ؎) ہمان رومی رایت افراختہ ۔ زہندی در آب آتش انداختہ ۔ (ناصر علی ؎) تا زدی آتش در آب از عکس آن رخسارہا ۔ شمع روشن کرد در اندام ماہی خارہا (اُردو) آگ پانی مین لگانا بقول امیر فتنہ اُٹھانا۔ (خلیل ؎) کچھ شرارت سے نہین دل ہی جلانے والے ۔ آپ تو پانی مین ہین آگ لگانے والے ۔ بقول صاحب فرہنگ آصفیہ پانی مین آگ لگانا ناممکن بات کرنا۔

آتش در ستخوان زدن (مصدر اصطلاحی)

حرارت و جسم پیدا کردن است چنانکہ ظہوری گوید (ے) بستر بیمارے اند آتشیم ؛ آتشے در استخوان تب ریزیم ؛ (اُردو) ہڈیون مین آگ لگانا۔ یعنی سوزش اور حرارت پیدا کرنا۔ (دیکھو میر اللغات مین آگ لگانے کے معنی نمبر ۲)۔

آتش در جبین داشتن (مصدر اصطلاحی) غضبناک کردن است مخفی مباد کہ آتش بمعنی غضب آمدہ پس آتش در جبین غضبناک باشد و یا مصدر داشتن افادہ معنی متعدی کند بصدر۔ ظہوری گوید (ے) نکردم ہیچ تقصیرے چو عود آتش مزن در من ؛ کہ مشک و عود آتش در جبین دارند سودائی ؛ (اُردو) آگ لگانا بقول میر برافروختہ کرنا۔ و بقول صاحب آصفیہ بپھر کانا۔

آتش در جگر داشتن (مصدر اصطلاحی) اگر فاعل این (چیزے) باشد حرارت پنہان داشتن و اگر (کسے) را فاعل گیریم در اے معنی اول الذکر سوز پنہان عشق و داشتن ہم (بدیل ے)

نمیدانم چہ آتش در جگر دارد شرارم من ؛ کہ ہر جا می شود چشم عبار خویش میسوزم ؛ (ولہ ۵۳) چون حباب اینجا متاع برق حسرت خانہ است ؛ آہ نتوان گفت آتش در جگر داریم ما ؛ (اُردو) جگر مین آگ رکھنا۔ آتش رکھنا۔ آتش جگر ہونا۔ آتش دل ہونا۔

آتش در دادن بچیزے (مصدر اصطلاحی) سوختن آن باشد چنانکہ ظہوری گوید (ے) نخستین برفروزم در دہم آتش بجاں شاکے ؛ ہوس دارم کہ دل نخچیر شیر خشمگین باشد ؛ (اُردو) آگ دینا۔ دیکھو آتش دادن۔

آتش در زبان افتادن (مصدر اصطلاحی) سوختن زبان و از تکلم معذور شدن چنانکہ جامی گوید (ے) شمع رخسار ترا گیرد بدعوی در زبان ؛ در زبان افتادہ آتش زین گنہ دارد چراغ ؛ (اُردو) زبان جل جانا۔ بات نہ کر سکنا بقول صاحب آصفیہ زبان بند ہونا۔

آتش در زدن بچیزے (مصدر اصطلاحی) (۱۰۴۴)

مرادف آتش زدن بچیزے باشد (محتشم ؎) حرف عشقت مگر امشب زیکے سر زده است ؛ کہ صبا این ہمہ آتش بہ گلت در زده است ؛۔

آتش در زیر پا (اصطلاح) باضافت (۱۰۴۵)

رائے دوم کنایہ از بے قرار چنانکہ صائب گوید (؎) آتشے کز شوق او صائب مرا در زیر پاست ؛ خار صحرائے ملامت فرش سنجاب من است ؛۔ (اُردو) آتش زیر پا اُردو مین مستعمل ہے۔ (غالب ؎) ہون اسیری مین بھی غالب بسکہ آتش زیر پا ؛ موے آتش دیدہ ہے حلقہ مری زنجیر کا ؛۔

آتش در زیر پا بودن (مصدر اصطلاحی) (۱۰۴۶)

کنایہ از بے قرار بودن کہ مرادف آتش زیر پا بودن است (غنی ؎) زدل سوزی بریزاے آبلہ از چشم خود آبے ؛ براہ شوق تاکے آتشم در زیر پا باشد ؛۔

آتش در سراپا رسیدن (استعمال) گرفتن (۱۰۴۷)

آتش از سر تا بپا (ظہوری ؎) من وکیل وامق آتش در سراپایش رسید ؛ گر بباد دامن عذرا رود خاکسترش ؛ (اُردو) تمام جسم مین آگ لگجانا۔ سر سے پاؤن تک جلنا۔

آتش در سر داشتن (مصدر اصطلاحی) (۱۰۴۸)

غصہ و نفرت داشتن است چنانکہ صائب گوید (؎) زشوق پاے بوس بحر در سر آتشے دارم ؛ کہ سیل من غبار آلود از صحرا نمی گردد ؛ (اُردو) آگ لگنا۔ بقول امیر غصہ آنا۔ ناگوار گزرنا (بحر ؎) ہمارے رہنے سے تجھ کو جو آگ لگتی ہے ؛ جلاے دیتے ہین ہم آشیان بہت اچھا ؛

آتش در شمع در گرفتن (مصدر اصطلاحی) (۱۰۴۹)

روشن شدن شمع باشد چنانکہ غنی گوید (؎) خرمن عمرش تلف شد ہر کہ از کس زر گرفت ؛ داد سر بر باد چون در شمع آتش در گرفت ؛ (اُردو) چراغ جلنا۔ بقول صاحب آصفیہ چراغ روشن ہونا۔

آتش در قفای دو داست (مثل) فارسیان این مثل را بجائے زنند کہ آثار نکبت را ظاہر کردن مقصود باشد۔ (بیدل ؎) آہ بے تاثیر مارا کم مگیر ؛ ہر کجا دو دیست آتش در قفاست ؛ (اُردو) دکن مین ایسے موقع پر کہتے ہین کہ غبار کے پیچھے طوفان لگا ہوا ہے۔ آثار بدبختی ہویدا ہے

آتش در گرفتن (مصدر اصطلاحی) مرادف آتش گرفتن است (ظہوری ؎) در گرفت است آتش ستان ؛ ساقی از روغن آب می ریزد ؛

آتش درون (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب فرہنگ انداراج۔ (۱) عاشق۔ مرادف (آتش خاطر نمبر (۱)) و باضافت الیہ بتحقیق مولف (۲) سوز دل مرادف آتش دل۔ اہل زبان تصدیق معنی دوم می کنند۔ (اُردو) دیکھو آتش خاطر۔ (رشک ؎) بیجا نہین جلاتی مجھے آتش درون ؛ تقدیر نے درخت بنایا چنار کا ؛

آتش دریا جوش (استعمال) باضافت رابع آتشے کہ ہمچو دریا جوش می زند۔ دریا جوش صفت آتش است بہ تشبیہ زبانہ کہ مثل موج جذر و مد دارد (جمال الدین عبد الرزاق در صفت آتش میگوید (؎) زمانہ سیرت و گردون نہیب و دریا جوش ؛ زمین گداز و زمان فعل و آسمان جولان ؛ (اُردو) وہ آتش جو مثل دریا کے جوش مارتی ہے یعنی اپنے شعلون کے ذریعہ جذر و مد رکہتی ہے۔

آتش دست (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب فرہنگ انداراج کنایہ از کاریگر و استاد ماہر در ہر صنعتے و بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات نیز دست (صائب ؎) لالہ در سنگ نہان بود کہ آتش دستان ؛ سکہ داغ بنام من دیوانہ زدند ؛ (ولہ ؎) ہر چہ ہر کس را بود در دل مصور میکند ؛ این چنین نقاش آتش دست در عالم کجاست ؛ (اُردو) کاریگر۔ ہاتھ کا ہے۔ (مذکر) آصفیہ۔

آتش دستی (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انندراج (۱) غلبہ۔ (۲) چالاکی۔ (۳) تیز دستی۔ (۴) جلدی۔ (اُردو) (۱) غلبہ۔ مذکر (۲) چالاکی۔ مونث۔ (۳) تیز دستی۔ مونث۔ (۴) جلدی مونث۔ (نکہت ۳) کیا تیز دستیان کہون قاتل کی اپنے مین ؛ تلوارین اتنی مارین کہ بس کر دیا اُنو ؛ (آصفیہ)۔

آتشِ دل (اصطلاح) باضافت ایہ بقول صاحب بحر عجم سوز دل (۲) محبت۔ صاحب فرہنگ انندراج این را مرادف آتش خاطر می نویسد کہ گذشت۔ **مولف** گوید کہ آتش دل بدون اضافت ہم مرادف آتش خاطر است (ظہوری ۵) شمیم کاکلش در چرخ دارد مجمر عودے ؛ بیاد دامن جانان آتش دل می کند دودے ؛ (اُردو) (۱) آتشِ دل بقول امیر سنور وگداز۔ مذکر (۲) محبت۔ مونث (ذوق ۱) آتشِ دل سے پس از مرگ بزمگہ شعلہ ؛ خاک عاشق سے نکلتا ہے گل خودرو گرم ؛ (ظفر ۲) محبت چاہیے باہم ہمین بھی ہو تمہین بھی ہو ؛ خوشی ہو اسمین یا ہو غم ہمین بھی ہو تمہین بھی ہو ؛ اُردو مین عاشق کو آتش دل کہہ سکتے ہین۔

آتش دم (اصطلاح) بدون اضافت بقول بہار کنایہ از تیز زبان کہ تقریر او در گیرد (ابو طالب کلیم ۵) واعظ مارا نگہدار و خدا از چشم زخم ؛ کو بسے آتش دم و از چوب خشکش نمیراست ؛ (اُردو) تیز زبان۔ لسان (فرہنگ آصفیہ بدیل چرب زبان) صاحب امیر اللغات فرماتے ہین کہ آتش زبان اُردو مین خوش بیان کے لئے کہا جاتا ہے (ناسخ ۵) کوچہ و بازار مین کہتے ہین مجکو دیکھکر ؛ ہے یہی آتش زبان ناسخ اسی کا نام ہے ؛۔

آتش دو کردن (مصدر اصطلاحی) افروختن آتش است۔ عادت است کہ چون آتش افروزند اول دود پیدا شود و پس ازان شعلہ سر کشد (ظہوری ۵) می کرد دود آتش مہر و محبتے ؛

(باقی)

آمد بہ شعلہ صبر و مدارا گداختیم ؛ (ولہ ۵) آتشِ عشق کرد دود امشب ؛ سوخت از غم دلِ حسود امشب ؛ (اُردو) بقول امیر آگ سلگنا۔

(۱) **آتشِ دوزخ تف** (اصطلاح) باضافت

(۲) **آتشِ دوزخ علف** رابع اول بقول صاحب موید الفضلا و ثانی بقول صاحب بحر عجم شمشیر آبدار و بقول صاحب فرہنگ انسدراج تیغ۔ (اُردو) شمشیر آبدار۔ مونث۔ (آصفیہ) (نسخ ۵) چمن مین یاد جو آیا وہ گلعذار مجھے ؛ تو شاخ گل ہوئی شمشیر آبدار مجھے ؛ ۔

آتش دوست دشمن نداند (مثل) این مثلے است کہ فارسیان زنند مقصود آنست کہ از آتش چیزے کہ ہمچو آتش مضرت رسان است ہمیشہ پرحذر باید بود کہ دوست و دشمن پیش او یکسان است۔ صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ است و از معنی ساکت۔ (اُردو) صاحب امیر اللغات فرماتے ہین کہ یہ مثل اُردو مین بھی مستعمل ہے جسکا ترجمہ یہ ہے کہ آگ دوست دشمن کو نہین پہچانتی۔ بدطینت آدمی سے کنایہ ہے مطلب یہ ہے کہ جس طرح آگ ہر چیز کو جلاتی پہونکتی ہے اسی طرح جسکی فطرت مین ایذا رسانی ہے اسکے ضرر سے دوست دشمن کوئی نہین بچتا۔

آتشِ دہقان (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحر عجم ورشیدی آتشے کہ دہقانان بعد از درو کردن و بردن خرمن غلہ بر بقیہ آن زنند تا زمین قوت گیرد (خاقانی ۵) فلک چون آتش دہقان سنانہا برکشد بر من ؛ کہ بر ملک مسیحم ہست مسّاحی و دہقانی ؛ (اُردو) وہ آگ جو کسان اپنے کھیتون مین درو غلہ کے بعد کوڑے مین لگا دیتے ہین تاکہ کھیت پاک و صاف ہوجاے اور زمین اسکی حرارت سے زوردار ہو۔ اور جب پانی برسے تو اسمین قوتِ جاذبہ زیادہ رہے۔ اور گذشتہ فصل کا اثر کھیت مین باقی نہ رہے۔ زمینی کیڑے جل جائین۔

آتشِ دہگان (اصطلاح) باضافت رابع مرادف آتش دہقان است. صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری گوید کہ این آتشے است کہ دہقانان درکاہ زند تا چون باران بارد کاہ نو برآید۔

(۱) **آتش دیدن** اول مصدر ریت اصطلاحی

(۲) **آتش دیدہ** وثانی مفعول آن (شفائی اصفہانی ؎) ز تقلید وقیاست کے فروغ معرفت خیزد ؛ من از آتش دخان بینم تو آتش از دخان بینی ؛ پس آتش دیدن چیزے۔ چیزے است کہ گرمی آتش بآن رسیدہ۔ وآتش دیدن از چیزے بمعناے حقیقی مشاہدہ آتش است از چیزے وآتش دیدہ چیزے باشد کہ آتش آنرا گرفتہ واثر آتش بآن رسیدہ باشد ہمچو باران دیدہ بہار وصاحب انند ہم ذکر این میکنند (صائب ؎) آسمان چون خانۂ زنبور آتش دیدہ است ؛ در تہ این سقف آتشبار چون خوابد کسے ؛ (اُردو) (۱) اُردو مین آگ دکہانا بقول امیر (الف) آگ کے قریب لیجاکر گرم کرنا۔ (ب) فتیلہ وغیرہ سے جلانا۔ آگ لگانا۔ اسی استعمال کا لازم آگ لگنا ہے۔ آگ دیکھنا نہین کہا جاتا۔ بلکہ اسکی جگہ بھاپ لگنا گرم ہونا کہتے ہین (۲) آگ لگا ہوا۔ جیسے آگ لگا ہوا گہر

آتش ز ا ز پا انداختن (مصدر اصطلاحی) (۱۱۱)

کنایہ از سرد کردن آتش است چنانکہ غنی گوید (؎) چہ باک از زاہدانِ خشک مے خوارانِ سرکش را ؛ کہ موج بوریا از پا نمی اندازد آتش را ؛ (اُردو) آگ بجہانا۔ (امیر اللغات) دکن مین آگ کو بٹھانا کہتے ہین۔

آتش ز ا ایجاد کردن (مصدر اصطلاحی) (۱۱۲)

پیدا کردن وبرآوردن آتش باشد چنانکہ صاحب گوید (؎) گنہ گار ترا از ننگ آتش ہم نمیسوزد ؛ مگر از کف بہم سودن کند ایجاد آتش را ؛ (اُردو) بقول امیر آگ جہاڑنا۔ آگ نکالنا۔ (فقرہ امیر) سب سے پہلے ہوشنگ نے پتہر سے آگ جہاڑی (مومن ؎) سنگ درسے ترے نکالی آگ ؛

ہم نے دشمن کا گھر جلانے کو ؛

آتش را تازہ کردن (مصدر اصطلاحی) سوزش در زخم پیدا کردن زخم را تازہ کردن چنانکہ معروف بلخی گوید (ے) چون نگرد دسوزد دل افزون کہ دست لطف او ؛ پنبہ از داغم گرفت و آتشم را تازہ کرد ؛ مخفی مباد کہ مفعول این (کسے وچیزے) ہر دو باشد۔ (اُردو) زخم کو ہرا کرنا۔ (آصفیہ)

آتش را تیز بر کردن (مصدر اصطلاحی) مشتعل کردن آتش باشد چنانکہ ظہوری گوید (ے) آتش مارا مکن در گلشن غم تیز بر ؛ بلبلان را از گل و گلزار می پرسی مپرس ؛ (اُردو) آگ بھڑکانا۔

آتش را زنگ از رخ گردانیدن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از سرد کردن آتش است و بے رونق کردن آن کہ چون آتش سرد شود زنگ سرخش باقی نماند (صائب ے) بثمرگان خارخار از سینہ می رویاند آتش را ؛ بیا قوت لب از رخ رنگ می گرداند آتش را ؛ (اُردو) آگ بجھانا۔

آتش را زیر دست گردانیدن (مصدر اصطلاحی) نہفتن آتش در خاکستر است۔ چنانکہ صائب گوید (ے) بہموارئ ادب کن خصم سرکش را کہ خاکستر ؛ بنرمی زیر دست خویش می گرداند آتش را ؛ (اُردو) آگ داب دینا (امیر اللغات۔) (ذوق ے) خنک دلون کی اگر مشت خاک دوزخ مین ؛ پڑے تو واقعی اکبار آگ داب تو دے ؛

آتش رخسار (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب فرہنگ اندراج از اسماے معشوق است (۲) و باضافت سرخی رخسار چنانکہ صائب گوید (ے) یا خط عنبر فشان یا زلف مشکین میشود ؛ پاے رفتن نیست دود آتش رخسار را ؛ (اُردو) اُردو مین۔ رخ بمعنی رو اور رخسار مستعمل ہے۔ آتش رو بقول امیر القاب معشوق مین سے ہے۔ اسکی جمع زیادہ مستعمل ہے۔ آتشین رخسار بھی کہا جاتا ہے۔ (ناسخ ے) آتش رخان دہر اگر تجھکو دیکھ لین ؛

اُڑ جائے عارضون سے برنگِ شرار رنگ ؛ (۲) آتشِ رخسار۔ رخسار کی سرخی۔ مونث۔ (آتش ص) دُھوکا جو تیرے آتشِ رخسار کا نہ کھائے ؛ سیماب آگ مین نہ کبھی بے قرار ہو ؛

آتش رخشندہ (اصطلاح) باضافت الیٰ آفتاب باشد چنانکہ جامی گوید (ص) اے خوش آن آتشِ رخشندہ کز آینہ صبح ؛ میبرد شعلۂ آن رنگ شبِ یلدا را ؛ (اُردو) آفتاب (مذکر) ۔ (۴۲۵)

آتش رز (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحر عجم شراب انگوری۔ (اُردو) انگوری شراب (مونث) امیر اللغات ۔

(۱) **آتش رسیدن** اول مصدر اصطلاحی۔
(۲) **آتش رسیدہ** وثانی مفعول آن۔ آتش رسیدن مرادف آتش دیدن باشد و آتش رسیدہ مرادف آتش دیدہ (ابوالفرج رونے ع) کاتش ہمش رسیدہ بود بہر فرق ؛ (میر اطہر

قزوینی ص) زمین چو کاغذ آتش رسیدہ خواہد شد ؛ رسد زلالہ اگر موج بر کنار امروز ؛

آتش رفتن (مصدر اصطلاحی) مردن و سرد شدن آتش است (بیدل ص) گرمیٔ در مجمر ہنگامۂ آفاق نیست ؛ آتش این کاروانہا رفت پیش از کاروان ؛ (اُردو) آگ بجھنا۔ (۴۲۶)

آتش رفتن بفلک (مصدر اصطلاحی) بلند شدن و شعلہ کشیدن آتش است۔ چنانکہ محتشم گوید (ص) شبے کہ می فکند ہیتو در دلم الم آتش ؛ زآہ من بفلک میرود علم علم آتش ؛ (اُردو) شعلہ بھڑک اُٹھنا۔ آگ بھڑک اُٹھنا۔ بقول امیر شعلے بلند ہونا۔ آگ دہکنا۔ (داغ ص) کسی نے پاے حنائی جو نازسے رکھا ؛ بھڑک کے شعلہ ہمارے مزارسے اُٹھا ؛

آتش رنگ (اصطلاح) بقول صاحبان موید الفضلا و جامع اللغات۔ سرخ رنگ و سند در آب آتش رنگ گذشت۔ (اُردو) آتش

رنگ یعنی سرخ مہیو کا بقول امیر لب اور رخ معشوق اور لعل اور لالہ کی صفت مین مستعمل ہے (ناسخ ؎) کھینچے گر نقشہ ترے رخسار آتش رنگ کا ؛ کیا عجب یکرنگ ہو گر خامۂ ارژنگ و شمع ؛ (وزیر ؎) مسی آلودہ نہین تیرے لب آتش رنگ ؛ اپنی نظرون مین دھوان دیا یہ انگارے ہین ؛ (آتش ؎) جب ترے روے عتاب آلودہ سے تشبیہ دی ؛ لالہ آتش رنگ و آتش خو نظر آیا مجھے ؛ ۔

آتش رنگ شدن (مصدر اصطلاحی) سرخ شدن ۔ (بیدل ؎) جوہر خط آخراز آئینۂ بیگون دمید ؛ دود ہم از شعلۂ حسن تو آتش رنگ شد ؛ (اُردو) آتش رنگ ہونا ۔ لال ہونا ۔

آتش رو (اصطلاح) بدون اضافت بفتح راے مہملہ بقول صاحب فرہنگ انند آنکہ در آتش رود (نظامی ؎) سمندر چو پروانہ آتش رواست ؛ ولیک این کہن رنگ و آن خوشرواست ؛ (اُردو) آگ مین چلنے والا ۔

آتش روحانیان (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم و موید الفضلا جسم فرشتگان و بقول صاحب فرہنگ انندراج جرم ملائکہ ۔ (اُردو) ملائک کا جسم ۔ فرشتون کا جسم ۔

آتش روز (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحبان رشیدی و بحر عجم و موید الفضلا ۔ (۱) آفتاب ۔ (۲) گرمی ۔ (۳) روشنی روز (نظامی ؎) کہ چون آتش روز روشن گذشت ؛ پراز دود شد گنبد تیز گشت ؛ (اُردو) (۱) آفتاب ۔ مذکر ۔ (۲) گرمی ۔ مونث ۔ (۳) دن کی روشنی ۔ (مونث)

آتش روشن شدن (استعمال) افروختن و سرزدن آتش باشد ۔ چنانکہ آہی گوید (؎) ہمردم آتش پنہان ہمی ترسم شود روشن ؛ من بے صبر و دل آن بہ کہ دوزم چاک پہلو را ؛ (اُردو)

آگ روشن ہونا۔ (اسیر ؎) تیرے فروغِ حسن نے کہو یا غبارِ خط ؛ روشن ہوی جو آگ تو غائب ہوا دھوان ؛۔

آتش روشن کردن (استعمال) افروختن آتش باشد چنانکہ بیدل گوید (؎) انتظار فیض عشق از خامی خود می کشم ؛ خوبتر از سعی آتش دیر روشن میکند ؛ (اردو) بقول امیر آگ روشن کرنا۔

آتش رو (اصطلاح) بقول بہار یکے از اسمائے محبوب مرادف آتش رخسار۔

آتش رویانیدن از چیزے (مصدر اصطلاحی) برآوردن آتش و پیدا کردن آن از چیزے است بسند در (آتش از سنگ رویانید گذشت)

آتش ریختن بچیزے (استعمال) بقول صاحب ارمغان مرادف آتش ریختن در چیزے باشد (الٰہی ہمدانی ع) آتش بغرق ریز کن اختیار را؛

آتش ریختن بر چیزے (مصدر اصطلاحی) افتادن برق باشد بر چیزے چنانکہ ظہوری گوید (؎) آتش پر شعلۂ بر سینۂ افسردہ ریخت ؛ دجلۂ پر مایۂ از چشم بے نم جوش زد ؛ صاحب ارمغان بحوالہ بہار این را مرادف ماضیہ میفرماید و عجب است کہ بہار ازین ساکت و سندے در ارمغان پیش نشد فتامل۔ (اردو) بجلی گرنا۔ بجلی پڑنا۔ (آصفیہ)۔

آتش ریختن در چیزے (استعمال) بقول بہار کنایہ از سوختن چیزے است (بیدل ؎) ز عشق شعلہ خو برخاست و دود از خرمن عالم ؛ تب این شیر آتش ریخت بیدل در نیستانہا ؛ (ولہ ؎) شوخ بے باکے کہ زنگ عیش در کاشانہ ریخت ؛ خواست شمعے بر فروزد آتشم در خانہ ریخت ؛ (اردو) آگ لگانا۔ (ناسخ ؎) تب فرقت نے آگ ایسی لگائی میرے اعضا مین ؛ عرق کے بدلے ہوتے ہین مسامون سے شرر پیدا ؛

صاحب جامع اللغات نے بھی جلانا اور آگ لگانا کہا ہے۔

آتش ریز (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ اندراج کنایہ از فتنہ انگیز۔ زباندانان زمانہ حال ازین اتفاق ندارند و نہ کسے از اہل لغت ذکر این کردہ۔ (اُردو) اُردو مین فتنہ انگیز کہا جاتا ہے مگر یہ ترجمہ آتش انگیز کا ہے۔

آتش زار (اصطلاح) از عالم گلزار و سبزہ زار است یعنی جاے کہ در آن آتش باشد (ارادت خان فطرت ۵) شب بیادت اے بہارستان شوخی تا سحر ؛ بوستانِ سینۂ ما طرفہ آتش زار بود ؛ صاحب فرہنگ اندر ضمن آتشخانہ ذکر این می کند و بہار نیز از مجرد اصطلاح خبر می دہد۔ (اُردو) صاحب جامع اللغات نے فرمایا ہے کہ آتش زار سے آگ لگا ہوا مقام مراد ہے۔

آتش زبان (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) تیز و تند زبان یعنی شخصے کہ تند و جلد حرف زند (۲) شاعر فصیح الکلام و بقول بہار کنایہ از تیز زبان و کسے کہ تقریر او در گیرد و بقول صاحب انند کنایہ از ذکی و تیز طبع و گرم نفس و فصیح الکلام مخفی مباد کہ گرم نفس بقولش آنکہ دم گیرا دارد خلاصہ اینست کہ در ترادف آتش زبان با گرم نفس مؤلف را اتفاق نیست و بتحقیق مؤلف (۳) آتش زبان مطلق صفت ہم باشد از براے کسے و چیزے ہر دو۔ بمعنی تیز (نظیری نیشاپوری ۵) تیر مژگان و کمان ابرو سمن بر سنگدل ؛ باز سیرت گبک رفتار آب تن آتش زبان ؛ (سعدی ۵) سعدی آتش زبانم در غمت سوزان چو شمع ؛ با ہوا آتش زبانی در تو گیرایم نیست ؛ (صائب ۵) شکوہ ام آتش زبان گردیدہ است از خوے دوست ؛ آہ اگر آید برین آتش نریز در روے دوست ؛ (اُردو) آتش زبان اُردو مین مستعمل ہے بقول امیر خوش بیان اور آتش زبان تشبیہ کے اعتبار سے شمع اور شعلۂ اور لالہ کی صفت مین

بہی آتا ہے (۱) تیز زبان (مذکر) فرفر باتین کرنے والا۔ (۲) آتش زبان۔ خوش بیان۔ مذکر۔ (۳) آتش زبان۔ مذکر۔ لالہ یا شمع کی صفت (ناسخ ۴) کوچہ و بازار مین کہتے ہین مجہ کو دیکھکر ؎ ہے یہی آتش زبان ناسخ اسی کا نام ہے ؎ (مومن ۵) نکلے باتون مین اگر منہ سے دہوان ؎ شعلۂ رخسار ہو آتش زبان ؎ (آتش ۶) روشنی ہووے جو آنکھون مین تو سیر باغ کر ؎ لالۂ آتش زبان ہے شمع ایوان بہار ؎۔

آتش زبانہ برآوردن (استعمال) بلند شدن آتش و شعلہ کشیدن آنست چنانکہ جائی گوید (۱) سوزد زبان خامہ کز شرح اشتیاق ؎ گر آتش غم تو برآرد زبانہ ؎ (اردو) بقول آگ کے لوکے اٹہنا۔ آگ کے شعلے بلند ہونا (مسرور ۲) دل سے نالے نہین نکلتے ہین ؎ اٹہ رہے ہین یہ آگ کے لوکے ؎۔

آتش زبانی (اصطلاح) تیزی و تند زبانی و فصاحت کلام (سلمان ساوجی ۳) بس کن این آتش زبانی بس کہ در پایان چو شمع ؎ خواہدت بر باد سر دادن زبانت بے سخن ؎ (اردو) آتش زبانی (مونث) (داغ ۴) تری آتش زبانی داغ روشن ہے زمانہ پر ؎ بگہل جاتا ہے مثل شمع دل ہر یک سخندان کا ؎

آتش زدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آتش دادن است۔ بہار (آتش زدن در چیزے) را ذکری کند و گوید کہ بصلہ را نیز آمدہ کنایہ از سوختن چیزے راست و بس **مولف** گوید کہ (۱) آتش زدن بہ چیزے و بہ کسے (۲) آتش زدن بر چیزے و بر کسے (۳) آتش زدن چیزے و کسے (۴) آتش زدن چیزے را و کسے را (۵) آتش زدن در چیزے و در کسے مرادف یکدیگر است۔ مخفی مباد کہ بقول صاحب بحر عجم آتش زدن حقیقۃً و کنایۃً چار معنی دارد (الف) سوختن کہ معنی حقیقی است (ب) کنایہ از

ترک دادن و ترک کردن (ج) و برسر قہر آوردن (د) و بے قرار کردن۔ الخ۔ تعمیم صاحب بحر عجم و تخصیص بہار تقاضا میکند کہ ذکر ہر یک معنی یا عنبا علیحدہ کردہ شود پس۔

(۱) **آتش زدن بچیزے**۔ (الف) سوختن آن چیز است چون آتش بخرمن زدن و آتش بخانہ زدن (فغانی ع) آتش زنم بخرمنم از دود آہ خویش ؛ (بیدل ے) بچارہ سازی وہم تعلیم مجرد ؛ مگر جنون زند آتش بخانہ کہ ندارم ؛ (د) بے قرار کردن آنست چون آتش بجان زدن (محتشم کاشی ے) صد عشوہ کرد چشم تو ضائع برائے غیر ؛ کاتش بجان من زد و دروے اثر نکرد ؛

آتش زدن بکسے۔ (الف) بمعنائے حقیقی سوختنش (بیدل ے) ناخنے در پنجۂ طاقت نمی یابم چو شمع ؛ میزنم آتش بخود تا رفع خار پا کنم ؛ (ج) برسر قہر آوردن کسے۔ (د) بے قرار کردن کسے۔

(۲) **آتش زدن برچیزے**۔ (الف) سوختن آن چیز۔ (ب) ترک دادن آن چیز۔ چنانکہ بیدل گوید ؛ ہیچ کس آتش نزد بر صفحۂ بے حاصلی ؛ ورنہ من ہم می کنم بیدل چراغان زیر پوست ؛

آتش زدن برکسے۔ (الف) سوختن آنکس (فردوسی ع) زدہ شاہ آتش بے برسرم ؛

(۳) **آتش زدنِ چیزے**۔ باضافت نون۔ (الف) سوختن آن۔ چنانکہ بیدل گوید (ے) داغ بے طاقتی کاغذ آتش زدہ ایم ؛ رفتن از خود چہ قدر سیر خیابان گلست ؛ (ب) ترک دادن چیزے۔

آتش زدنِ کسے۔ باضافت نون۔ (الف) سوختنِ کسے۔ (ب) ترک دادن کسے (ج) بخشم آوردن کسے۔ (د) بے قرار کردن کسے۔

مخفی مباد کہ درین ہر دو مصدر کہ برنمبر ۳ گذشت چیزے و کسے مفعول و فاعل ہر دو می آید۔

(۴) **آتش زدن چیزے را**۔ (الف) سوختن آن چیز۔ (ب) ترک دادن آن چیز۔ چنانکہ جامی

گوید (ص - الف) عشق یکرنگی تقاضا می کند این
روشن است ؛ ورنہ شمع آتش چرا زد ہمچو خود پروانہ را ؛
آتش زدن کسے را - این مرادف آتش زدنِ
کسے است کہ گذشت - (ملا قاسم مشہدی - الف ص)
ہمین عشق آخر برے بغیش زدم خودرا ؛ ازان تہمت
کہ در دل داشتم آتش زدم خودرا ؛
(ہ) **آتش زدن در چیزے** - مرادف مصدر
اول نمبر (۱) است کہ گذشت - (جامی ص - الف)
از دود دل ما حذرے شعلۂ شوقت ؛ آتش زدہ
در خرمن خاشاک وخس ما ؛
آتش زدن در کسے - مرادف مصدر دوم
نمبر (۱) چنانکہ ظہوری گوید (ص - الف) نکردم
ہیچ تقصیرے چو عود آتش مزن در من ؛ کہ
مشک دعود آتش در چنین دارند سودائی ؛
بر ناظرین تحقیق پسند روشن باد کہ این تقسیم بیجا نہ
کہ باعتبار صلہ ہاے مختلفہ گذشت می کشاید کہ
ہر چہار معنی مصدر (آتش زدن) لزوماً با ہر یک
صلہ مطابق نمی شود - پس تقسیم صاحب بحر عجم من
وجہ چندان قابل گرفت نیست کہ از صلہ ہاے
این مصدر بحثے نفرمود ولیکن تخصیص بہار با
صلہ (در) و (را) بسیار قابل غور است - مؤلف
حقیر با وجودے کہ این مصدر را باعتبار معانی
وصلہ ہاے مختلفہ وضاحتہ بیان کرد از انحصار
معانی اختلاف دارد - زیرا کہ فارسیان در
اکثر مصادر باختلاف فاعل یا مفعول معنی
تازہ پیدا می کنند چنانکہ درہمین یک مصدر
استعمالے تازہ بنظر مؤلف آمدہ یعنی با با فغانی
شیرازی (آتش بآفتاب زدن) را کہ تابع
آتش بچیزے زدن - است بمعنی روشن کردن
و نور دادن آفتاب گرفتہ است و این معنی
تازہ ورائے ہر چہار معانی (آتش زدن) است
کہ گذشت و ممکن است کہ جویندگان استعمالے
تازہ ترہم دریابند - (فغانی ص) سحر چنین نہ
کجا میرسی شراب زدہ ؛ کہ تاب عارضت آتش بآفتاب

زده ؛ خلاصه اینست که (آتش زدن) بمعنی روشن کردن هم باشد چنانکه از اصطلاح (آتش زن) که می آید روشن است - (اُردو) (۱) آگ لگانا بقول امیر کسی چیز کو آگ دینا - جلانا - (۲) بقول صاحب آصفیه چهوڑنا - چهوڑ دینا - ترک کرنا کسی چیز کو - (۳) آگ لگانا - برافروخته کرنا کسی کو - (۴) بے قرار کرنا کسی کو - (۵) بلحاظ معنی تازه - بقول صاحب آصفیه کسی چیز کو چمکانا - آب دینا - رونق دینا -

آتش زده (اصطلاح) بقول صاحب موید الفضلا و انند مرادف آتش دیده - مولف گوید که مفعول آتش زدن است وصفت واقع میشود - (مرزا طاهر وحید ۵) داغ پر سینه زبے طاقتیم می گردد ؛ شام هجران تو چون کاغذ آتش زده ؛

آتش زده آب پیکران را (مثل) صاحب شمس اللغات گوید که رونق سی و شش پیکر جنوبی و شمالی و شرقی و غربی را محو کرده بتحقیق مولف فارسیان این مثل را بجاے می زنند که اظهار انتهاے خوبی حسن و آب و تاب ممدوح مقصود باشد - از آب پیکران سیارگان فلک مراد است یعنی ممدوح ما آن مایه آب و تاب دارد که سیارگان فلک را آتش میزند یعنی میسوزد بیتاب میگرداند - (اُردو) سیارون کو ماند کردیا -

آتش زر (اصطلاح) باضافت رابع - بقول صاحب بحر عجم رواج و رونق زر - و صاحب رشیدی گوید که آتش زر رواج و رونق است که آتش بهار نیز گویند - قتالی - (آتش زر کشتن) بمعنی رونق و رواج زر کم کردن آمده (نظامی ۵) سیم کشان کاتش زر کشته اند ؛ دشمن خود را بشکر کشته اند ؛ (اُردو) مال و دولت کی رونق - سکه کا رواج -

آتش زرکار (اصطلاح) باضافت رابع -

بقول صاحب شمس اللغات مرادف آتش زر و آتش بہار است۔

آتشِ زمان فعل (استعمال) باضافت
آتشِ زمانہ سیرت رابع۔ آتش است وزمان فعل وزمانہ سیرت صفت آنست۔ یعنی فعل او ہمچو زمان و سیرت او مثل زمانہ باشد کہ زمانیان را ہم آرام دہد و ہم تکلیف رساند۔ (جمال الدین عبدالرزاق در صفت آتش گوید ؎) زمانہ سیرت و گردون نہیب و دریا جوش ؛ زمین گداز و زمان فعل و آسمان جولان ؛ بہار ذکر این بضمن لفظ آتش کردہ است (اُردو) زمانے کی تاثیر۔ زمانہ کی خو بو رکھنے والی آگ۔

آتشِ زرفرم (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب برہان و بحر عجم کنایہ از آفتاب (اُردو) آفتاب۔ مذکر۔

آتشِ زمین (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب برہان کنایہ از آفتاب عالمتاب است۔ (اُردو) آفتاب دہر عالم تاب و آفتاب جہان تاب۔ (غالب ؎) صبحدم دروازۂ خاور کھلا ؛ مہر عالم تاب کا منظر کھلا ؛ (میر ؎) اک روز بے نقاب ہوا تھا وہ صبح کو ؛ اب تک ہے آفتاب جہان تاب پر زوال ؛

آتشِ زمین گداز (استعمال) باضافت رابع۔ آتش است زمین گداز صفت آن۔ یعنی زمین را گرم کند۔ سند این در آتش زمان فعل گذشت۔ (اُردو) زمین کو گلانے والی آگ۔ زمین کو گرمانے والی آگ۔

آتش زن (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم و رشیدی (۱) آہن چقماق (۲) روشن کنندۂ آتش عموماً (۳) و صاحب روشنی امراء و سلاطین خصوصاً۔ (۴) جانوریست کہ نقش نام دارد۔ مولف گوید اسم فاعل مصدر آتش زدن و حاوی بر ہمہ معانی آن باشد و بقول بہار عجم از مجموع سنگ و چقماق و سوختہ (نظامی ؎) ضمیر

نه زن بلکه آتش زن است ؛ که مریم صفت بکر و
آبستن است ؛ (مرزا جلال سیادت ۵۲) سرو
قدش چون بقمری گرم در گلشن شود ؛ طوق او
چون شعلهٔ جوالهٔ آتش زن شود ؛ (طاہر وحید ۵۳)
روشنی ما را چو آتش زن برای خویش نیست ؛
گرچه هر کس را چراغ از دولت ما روشن است ؛
(اردو) (۱) چقماق کا لوہا۔ مذکر۔ (۲) آگ
لگانے والا۔ مذکر۔ (۳) مشعلچی یا داروغہ مشعلخانہ۔
(۴) قفس۔ مذکر۔ (صابر ۵۴) گر تو کرے نہ صید تو
قفس کیطرح سے ؛ جلکر ہوا پنی خاک مین خود ہی
شکار خاک ؛۔

آتش زن در انخانه که دودش کسی نه بیند (مثل)
این مثل را فارسیان برای بخیل زنند یعنی خانهٔ
که از بخالت و خست صاحب خانه دودش بلند نشود
یعنی آثار پخت نه دارد۔ سوختنش بهتر است۔ صاحب
خزینة الامثال ذکر این میکند و از تعریف ساکت
(اردو) دکن مین کہتے ہین کہ بخیل کا گھر جلے تو
آگ لینے نہ ملے۔ آگ لگے اس گھر کو جس سے
دھوان نہین نکلتا۔ ڈوب جاے وہ جو پانی سے
دریغ کرے۔

آتش زنه (اصطلاح) (۱) چقماق۔ (۲)
بقول صاحب بحر عجم چوبے و سنگے که بدان آتش
را می شکنند۔ بهار این را مرادف آتش زن گوید
بتحقیقش ہرد و عبارت از مجموع سنگ و چقماق
و سوخته۔ اسناد پیش کشیده مولف فیصلهٔ تحقیقش
می کند۔ (ملا مکتبی ۵۵) آتش زنه وار پیر دل
تنگ ؛ می کونت قد خمیده بر سنگ ؛ (فضل الدین
کاشی رباعی) آتش زنه و سوخته و سنگ بهم ؛
کے در گیرد چو سوخته دارد نم ؛ نزدیکی و دوریت
بلائے است عظیم ؛ دوری ز تو کافری و نزدیکی
هم ؛ بسیار عجب است که محقق رشیدی آتش زنه
و آتش زن را سنگ چقماق گوید و از سند ساکت
و صاحب سروری کاشانی راست گوید که آتش زنه
چقماق است و چقماق۔ آنهنے که آتش زنه نام دارد

صاحب موید الفضلا خوش صراحتے میکند کہ آتش زنہ آن آلت پولاد است کہ بر سنگش زنند و بترکیش چقماق گویند آما سندے کہ از کلام منوچہری بدست بہار آمدہ است طرفہ نداتی پیدا می کند وہو ہذا (ے) اے خداوندے کہ روز خشم تو از بیم تو ؛ در جہد آتش بسنگ آتش و آتش زنہ ؛ (اُردو) چقماق کا لوہا۔ (۲) وہ لکڑی یا سیخ جس سے آگ کو توڑتے اور پھیلاتے ہین یا ہموار کرتے ہین جیسے سیخچہ یا دستہ

آتش زیر پا بودن (مصدر اصطلاحی)

مراد ف آتش بزیر پا داشتن کہ گذشت (غنی ے) ما کردہ ایم در رہِ شوقت قدم زسر ؛ آتش بود نز داغ جنون زیر پاے ما ؛ (صائب ے) خردہ جان را بود در جسم آتش زیر پا ؛ این سپند شوخ در مجمر نمی گیرد قرار ؛۔

آتش زیر پا داشتن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار کنایہ از بے قرار بودن۔ کہ مراد ف ماضیہ باشد۔ (صائب ے) عیار شوق بلبل را نمی دانم ہمی دانم ؛ کہ آتش زیر پا دارد گل از شوق گریبانش ؛ (غنی ے) بسکہ در دشت جنون داریم آتش زیر پا ؛ حلقۂ زنجیر خواہد شعلۂ جوالہ شد ؛ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات بے قرار و بے چین رہنا۔ غالب دہلوی نے آتش زیر پا کو اردو مین استعمال کیا ہے (ے) ہون اسیری مین بہی غالب بسکہ آتش زیر پا ؛ موے آتش دیدہ ہے حلقہ مری زنجیر کا ؛

آتش زیر پا سپردن (مصدر اصطلاحی)

باضافت راے مہملۂ اول۔ کنایہ از صعوبت کشیدن و پرواے جان خود نکردن چنانکہ جامی گوید (ے) گرآری رو۔ دران کعبہ چو ریگ گرم۔ زیر پا ؛ سپردن بایدت صد گونہ آتش در بیابانش ؛ (اُردو) سختی جہیلنا۔ جان کی پروا نکرنا۔ آگ مین کود پڑنا۔ (بحر ے) وہ بشر اور ہین جو کرتے ہین نافرمانی ؛ آگ مین کود پڑین ہم ترے ارشاد کے سا ہ ؛

آتش سان (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم رونق وبہار۔ (اُردو) رونق وبہار۔

آتش سپید و زرد (استعمال) باضافت رابع۔ آتش کو رنگش سپید است و زرد۔ اہل زبان سپید و زرد را صفت آتش آوردہ اند۔ (جمال الدین عبد الرزاق در صفت آتش گوید) سپید و زرد ہم در چو نرگس سرست ٭ سیاہ و سرخ ہم در چو لالہ نمان ٭ (اُردو) وہ آتش جو سپید و زرد ہے۔

آتشستان (استعمال) بقول صاحب انجمن آرا عالم گلستان یعنی جائے کہ ہر طرف آتش بنظر آید۔ (۲) وکنایہ از لالہ زار۔ (اُردو) (۱) جیسے آگ کا دریا بقول امیر مبالغۃً۔ جہان آگ کی کثرت ہو وہان کہا جاتا ہے۔ **مولف** کی رائے مین (۲) لالہ زار کو آگ کا چمن کہہ سکتے ہین۔ (ظفر) دلِ بیتاب مین جوشِ تپشِ عشق نہین ٭ (اتیا آگ کا دریا ہے یہ سیماب مین جوش ٭۔

آتش سخن (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) طعنہ زنندہ۔ (۲) عتاب کنندہ و بقول بہار (۳) کنایہ از تیز زبان وکسی کہ تقریر او در گیرد۔ صاحب رشیدی را با صاحب بحر عجم۔ اتفاق است۔ (اُردو) (۱) طعنہ زن۔ مذکر۔ (۲) غصیلا غصیل۔ مذکر۔ (آصفیہ) آتش طبع بقول امیر غصہ ور۔ (۳) آتش زبان اور آتش بیان اُردو مین مستعمل ہے۔ (امیر اللغات)

آتش سراز دہان در آوردن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از آہ گرم کردن است چنانکہ محتشم گوید (ے) بترس از آنکہ در آرد سراز دہان من آتش ٭ بجانب تو کشد شعلہ از زبان من آتش ٭ (اُردو) آہ آتشبار کھینچنا (ناسخ ے) ہجر ساقی مین بھٹے ہوگئی جلکر کباب ٭ جائے تعقل اے صراحی آہ آتشبار کھینچ ٭ اُردو مین آہ گرم کا استعمال ہے۔ امیر نے بضمن لفظ آہ۔ آہ گرم کا ذکر کیا ہے پس آہ گرم کھینچنا بھی کہا

جا سکتا ہے۔

آتش سرد (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب رشیدی (۱) شراب سُرخ۔ (۲) لب معشوق و بقول صاحب بحر عجم (۳) زر طلا ہم (اُردو) (۱) شراب۔ مونث۔ (۲) لب معشوق۔ مذکر۔ (۳) سونا۔ مذکر۔

آتش سرد ساختن (استعمال) مرادف آتش سرد کردن (سند این از کلام سراج الدین راجی در آب بر آتش زدن) گذشت۔

آتش سرد کردن (استعمال) بقول بہار میراندن آتش است (حافظ ۵) یارب این آتش کہ در جانِ من است ؛ سرد کن زانسان کہ کردی بر خلیل ؛ (اُردو) بقول امیر آگ ٹھنڈی کرنا۔ آگ بجھانا۔ آتش کو ٹھنڈا کرنا بھی مستعمل ہے۔ (کیف ۵) آتش عشق کو رو رو کے کیا ہے ٹھنڈا ؛ اب پری بھی جو جلائے تو بلا جلتی ہے ؛۔

آتش سرزدن (مصدر اصطلاحی) روشن شدن آتش است چنانکہ محتشم گوید (۵) آتشے سرزد و شد شمع طرب خانۂ دل ؛ مرغ جان آمد و گرد سراو پرزد و رفت ؛ (اُردو) آگ روشن ہونا۔ (اسیر ۵) تیرے فروغ حسن نے کہو یا غبار خط ؛ روشن ہوئی جو آگ تو غائب ہوا دھواں ؛

آتش سرکش (۱) (۲) (مصدر اصطلاحی) نمبر (۱) اسم فاعل است از مصدر نمبر (۲) مرادف آتش بلند و آتش سرکشیدن بلند شدن و شعلہ بر آوردن آن است ؛ این مراد آتش بے فرمان است کہ گذشت (صائب ۱) صائب از آب شود آتش سرکش مغلوب ؛ جنگ با مردم ہموار نمی باید کرد ؛ (ظہوری ۲) این چہ آتش بود کز دل سرکشید ؛ سوخت در ہم جسم و جان داد از فراق ؛ (اُردو) (۱) بھڑکی ہوئی آگ۔ (دیکھو آتش بلند) (۲) آگ بھڑکنا۔ شعلے بلند ہونا۔

آتش سگ (اصطلاح) بدون اضافت

بقول صاحب برہان جامع گیاہے است دوائی کہ بتازی آنرا بنفسج الکلاب گوید صاحب فرہنگ انند ہم ذکر این میکند۔ (اُردو) بقول صاحب محیط اعظم یہ ایک قسم کی گھانس ہے جسکو فارسی مین شاہسپرم بھی کہتے ہین اور عربی مین ریحان الملک اور بنفسج الکلب اور ہندی مین نازبو۔ نگند باربری تلسی

آتشِ سُم (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب فرہنگ انند راج آتشے کہ از صدمۂ سُم اسپ از سنگ پیدا میشود۔ (اُردو) وہ آتش جو گھوڑے کا سُم پتھر پر پڑنے سے جھڑتی ہے۔

آتشِ سنگ (اصطلاح) باضافت رابع۔ (۱) بقول بہار آتشے کہ در دل سنگ پنہان است۔ (۲) وتحقیق مولف کنایہ از لعل و یاقوت ہم۔ (مرزا رضی دانش ؎) می گداز د شمع خود را در میان انجمن ؛ زندگی چون آتشِ سنگ از نظر پنہان خوشست ؛ (اُردو) (۱) وہ آگ جو پتھر مین مخفی ہے۔ مولف۔ (۲) لعل و یاقوت۔ (مذکر)۔

آتشِ سنگ بست (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب فرہنگ انند راج و بہار کہ بدیل لفظ آتش مینویسند۔ آتشے کہ در سنگ پنہان است مرادف معنی اوّل آتش سنگ۔

آتش سوار (اصطلاح) کنایہ از شعلہ باشد کہ سوار بر آتش بود چنانکہ علی خراسانی گوید (ے)

کمین گاہ سخن عاجز کند معنی نگاران را ؛ خس این بیشہ پہلو می درد آتش سواران را ؛ (بیدل ے)

باتن آسانی زما کم فرصتان نتوان گذشت ؛ برق ہم دارد حسابے با خس آتش سوار ؛ (اُردو) شعلہ۔ (مذکر)۔

آتش سوختن (مصدر اصطلاحی) کسے از اہل لغت توجہ براین نمی کند و صاحب ارمغان آصفیہ بر الفاظ لازم و متعدی قناعت میفرماید مولف گوید کہ (۱) (آتش سوختن) بمعنے حقیقی مستعمل است و استعمالش بصلہ (در) بمعنی لازم یافتہ شد چنانکہ حزین اصفہانی گوید (ع)

(الف)

ہمان از شوق پا بوس تو آتش در سرم سوزد ؛ یعنی آتش در سرم روشن میشود و سر میکشد۔ و بلند میگردد۔ مخفی مباد کہ از آتش درین شعر آتش عشق مراد باشد و ہم برین قیاس باشد صلہ (بہ) (۲) اما سوختن آتش بدون صلہ در استعمال فارسیان بمعناے ستعدی بنظر آمدہ یعنی سوزانیدن آتش چنانکہ خسرو غزنوی گوید (ے) بسوزد آتشِ لالہ بدوزد ناوکِ غنچہ ؛ بہ بر دخنجرِ سوسن بگیرد پنجۂ عرعر ؛

(اُردو) (۱) آگ جلنا۔ آگ روشن ہونا۔ آگ بھڑکنا۔ (۲) آگ کا جلانا۔

آتشِ سودا (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) گرمی عشق (۲) فکر و خیال۔ صاحب رشیدی ہم ذکر این می کند۔ (اُردو) (۱) سوز عشق (مذکر) سوزش عشق۔ (مونث) (۲) فکر (مونث) خیال (مذکر) (ظفر ے) سوزش عشق کی ہے یون دل بیتاب سے آگ ؛ جسطرح آتش سوزان کی ہو سیماب سے آگ ؛ (امیر ے) فکر ہے انکو متاع حسن کے نیلام کی ؛ سیر ہو چھونے اگر بولی ہمارے نام کی ؛ (ناسخ ے) بندہ ہارے کہ یار کا خیال جدا ؛ نہ مثل دو نیچ ہو یہ بال بال جدا ؛۔

آتشِ سوزان (استعمال) باضافت رابع آتش سوزندہ چنانکہ جامی گوید (ے) آن گرم رو بعشق سزد کز کمال شوق ؛ پروانہ وش بآتش سوزان درون رود ؛ (اُردو) بقول امیر سوزان صفت کا شفہ ہے یعنی جلانے والی آگ۔ دیکھو لفظ آتش کے صفات۔ آتش سوزان اُردو مین مستعمل ہے (آتش ے) نہانے کو نہ جا حمام مین ہمرہ رقیبون کے ؛ لٹاوے گا ہمین بے شک آتشِ سوزان گلخن پہ ؛۔

آتشِ سوزِ دل (اصطلاح) باضافت شین و زاے معجمہ۔ بقول صاحب بحر عجم مرادف آتشِ سودا۔

آتشِ سوزندہ (استعمال) باضافت رابع

(الف ممدودہ)

مرادف آتشِ سوزان۔ بہار۔ بدیل لفظ آتش ذکر این میکند۔ سند این در اصطلاح آیندہ می آید۔

آتش سوزندہ را گلستان کردن (مصدر اصطلاحی) باضافت رابع۔ کنایہ از سرد و بے اثر کردن آتش است چنانکہ صائب گوید (ے)

خشم عالم سوز را کوتہ زبان کردن بحلم ؛ آتشِ سوزندہ را بر خود گلستان کردن است ؛ (اُردو) آتش کو گلشن بنانا۔ اُردو مین مستعمل ہے (ناسخ ے)

آتشِ نمرود گلشن بنگئی تھی جسطرح ؛ یون مجھے آتشکدہ بے یار ہر گلزار ہے ؛۔

آتش سیال (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) خون (خواجہ جمال الدین سلمان ے) چون شراب لعل ساقی ریخت در جام بلور ؛ آتشِ سیال در آب زلال آمد پدید ؛ (اُردو) (۱) شراب سُرخ مونث۔ (۲) خون۔ مذکر۔

آتشِ سیاہ و سرخ (استعمال) باضافت رابع۔ آتشے کہ رنگ شعلہ اش سیاہ باشد و سرخ ہم۔ جمال الدین عبدالرزاق سیاہ و سُرخ را در صفت آتش آوردہ کہ در آتش سپید و زرد گذشت (اُردو) وہ آتش جو سیاہ و سرخ ہے۔ (مونث)

آتش سیر (اصطلاح) بفتح سین مہملہ بقول صاحب فرہنگ انندراج بحوالہ موید الفضلاء اسپ تُند گام و تیز رو۔ (اُردو) آتش قدم۔ گرم رو۔ تیز قدم۔ (ناسخ ے) اس قدر آتش قدم دیکھا اسے اے شہسوار ؛ کیا عجب گر نعل ہو جائے سُمِ توسن مین آگ ؛۔

آتش سیما (اصطلاح) بقول بہار و صاحب فرہنگ انندراج یکے از اسمائے معشوق است کہ جبینش مثل آتش سرخ مینماید۔ (اُردو) آتش رخ۔ (ذوق ے) باز آیا دیکھنے سے نہ آتش رخ خون کے دل ؛ سو بار آبلے اسے آنکھین دکھا چکے ؛۔

آتشِ سیماب (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب فرہنگ انجمن آرائے ناصری کہ بعضمن

آبلۂ روز بینویسد کنایہ از آفتاب است (اُردو) آفتاب۔ (مذکر)۔

آتشِ سیماب ساز (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب انند کنایہ از آفتاب عالم تاب است کہ مرادف ماضیہ باشد۔

آتشِ سیماب سان (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحر عجم و رشیدی مرادف ماضیہ

آتشِ سینہ (اصطلاح) باضافت رابع کنایہ از سوز عشق است۔ (اُردو) آتش سینہ اُردو مین مستعمل ہے (مومن ۵) تپشِ ولولہ جان تک پہونچی ؛ آتشِ سینہ زبان تک پہونچی

آتشِ شجر (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب انگوریست۔ (۲) بقول صاحب فرہنگ انند آتشے کہ بموسیٰ علیہ السلام از دور نمودہ بود۔ (۳) گل انار و ہر گلے کہ سرخ باشد (اُردو) (۱) انگوری شراب (مونث) (۲) آتش طور (مونث) (۳) انار کا پھول گل انار (آصفیہ) او ہر ایک پھول جو سرخ ہو (مذکر) (ناسخ ۵) ہر خریدار کو تہا مرتبہ موسائی ؛ آتشِ طور سے گرمی ترے بازار کی تہی ؛۔

آتش شدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار (۱) کنایہ از سرکش شدن (۲) غضب کردن مولف گوید کہ مقصود بہار از غضب کردن غضبناک شدن باشد چنانکہ ناصری گوید (ع ۲) گاہ خوش خوش شود گہ ہمہ آتش شود ؛ (ظہوری ۵) بیمار کہ بر بادرود خاک ظہوری ؛ ساقی بمن آتش چہ شوی عالم آب است ؛ (اُردو) (۱) سرکش ہونا۔ نافرمان ہونا۔ (۲) غضبناک ہونا۔ آگ ہو جانا۔ برافروختہ ہونا۔ بقول صاحب جامع اللغات غضب مین آنا۔ لال ہونا۔ (محرر ۵) نیل کب بوسہ کا عارض پہ عیان ہوتا ہے ؛ آگ ہو جاتے ہین وہ رنگ دہوان ہوتا ہے ؛

آتش شرارہ زدن (مصدر اصطلاحی) برآمدن و پیدا شدن شرار از آتش است (ظہوری

ے) ماہی تفتیدہ جانے می فتد در تابہ ؛ آتش
ن در سمندر گر شرارے می زند ؛ (اُردو) چنگاریان
چھوٹنا۔ بقول صاحب آصفیہ آگ کے شرارے نکلنا

آتش شریف (استعمال) باضافت رابع۔
آتشے کہ بزرگ قدر است۔ فارسیان شریف را
در صفت آتش آوردہ اند چنانکہ جمال الدین عبدالرزاق
در صفت آتش گوید (ے) عزیز ہمچو حیات و مہیب
ہمچو اجل ؛ شریف ہمچو عقول و لطیف ہمچون جان ؛
(اُردو) فارسیون نے آتش کی صفت مین
لفظ شریف کا استعمال کیا ہے۔

(۱) **آتش شعلہ کشیدن** (استعمال) زبانہ
(۲) **آتش شعلہ ورشدن** برآوردن و بلند
(۳) **آتش شعلہ ورگردیدن** شدن آتش باشد
چنانکہ ظہوری گوید (لہ) شعلہ کشد آتش ظلم
فراق ؛ سوختم اے وصل بدادم برس ؛ (صاب
ے) نہ زانسان شعلہ ورشد آتش بیتابیم ازدل ؛
کہ لعل آبدار او تواند کرد خاموشم ؛ (ولہ ۳)

زمے فروغ لب یار بیشتر گردد ؛ زآب آتش
یاقوت شعلہ ورگردد ؛ (اُردو) آگ بھڑک
اٹھنا۔ آگ دہکنا۔

آتش شوخ (اصطلاح) باضافت رابع۔
بواو مجہول آتشے کہ بے باک است جمال الدین
عبدالرزاق در صفت آتش آوردہ کہ در آتش
بے فرمان گذشت۔ (اُردو) آتش شوخ اُردو
مین کہہ سکتے ہین۔

آتش صبح (اصطلاح) باضافت رابع۔
بقول صاحبان بحر عجم در رشیدی آفتاب۔
(اُردو) سورج۔ آفتاب۔ (مذکر)۔

آتش صلیب (اصطلاح) باضافت رابع۔
بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ۔

آتش طبع (اصطلاح) باضافت رابع۔
بقول صاحب بحر عجم (۱) تیزی طبع (۲) فیاضی
طبع و بدون اضافت بقول صاحب فرہنگ
اندراج۔ (۳) تیز طبع۔ (اُردو) بقول امیر

اُردو مین آتش طبع - تندخو اور غصہ ور کے معنون مین مستعمل ہے اور آتش مزاج بمعنی تیز مزاج (۱) طبیعت کی تیزی - مونث - (۲) طبیعت کی فیاضی مونث - (۳) آتش مزاج - تیز طبیعت - ذہین -

آتش طبیعت (اصطلاح) بدون اضافت بقول بہار کنایہ از تند مزاج کہ باندک چیزے در جوش آید (محسن تاثیر ؎) کدام آتش طبیعت سیر گلشن در نظر دارد ؛ کہ از ہر لالۂ نشستہ درخون چشم بر راہے ؛ (ملک مشرقی ؎) نمی گویم کہ آتش رنگ یا گل بو بگرداند ؛ الٰہی آن بت آتش طبیعت خو بگرداند ؛ (اُردو) آتش مزاج آتش طبع - بقول امیر تندخو - غصہ ور - (صبا ؎)

شب کو گرم رقص ہوتا ہے جو وہ آتش مزاج ؛ شمع سان جلتے ہین ساری انجمن کے ہاتھ پاون ؛

(۱) آتش طلب کردن (استعمال) خواستن آتش باشد بہار نمبر (۲) را ذکر می کند (بیدل ؎) یک

تحیر دو جہان در نظرت میسوزد ؛ آتش از خانۂ آیینہ طلب باید کرد ؛ (صائب ؎) روی زرنگ وجائی از آہن بہرسان ؛ دیگر بیا و آتش ازین کاروان طلب ؛ (اُردو) آگ مانگنا - آگ طلب کرنا -

آتش طلعت (اصطلاح) بقول بہار از اسماے محبوب است (صائب ؎) ز آتش طلعتان باغ و بہارے داشتم صائب ؛ ندیدم روز خوش تا سر کردم گلخن خود را ؛ (اُردو) صاحب جامع اللغات نے اسکا ترجمہ خوبصورت آدمی لکھا ہے - بقول امیر آتش رخ - القاب معشوق سے ہے -

آتش طور (اصطلاح) باضافت رابع - بقول بہار آتشے کہ بر موسیٰ علیہ السلام روشن شدہ بود - (مسیح کاشی ؎) دل من آتش طور است افسردن نمی داند ؛ چراغے کز دلم روشن کنی مردن نمی داند ؛ (اُردو) آتش طور بقول

امیر وہ آگ جو کوہ طور پر حضرت موسیٰ علیہ السلام کو نظر آئی تھی اور درحقیقت تجلی ہی (ناسخ ۵) ہزار بار کو تہا مرتبہ موسائی ؛ آتش طور سی گری ترے بازار کی ہی ؛ ۔

آتش عتاب | (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ آنندراج از اسماے معشوق است ۔ (اُردو) وہ معشوق جو بہت غصیلا ہو اس کو نازنین نے آتش عتاب کہا ہے اردو مین آتش طبع اور آتش مزاج سے وہی مقصد ہے ۔

آتش عذار | (اصطلاح) بقول صاحب جامع اللغات مرادف آتش رخسار و یکے از صفات معشوق ۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات خوبصورت ۔ و بقول امیر آتش رُخ ۔

آتش علم بیرون زدن | (مصدر اصطلاحی) بلند شدن شعلہ ہاے آتش است چنانکہ جامی گوید (۵) نے خطا گفتم زیر خاک بعد از مدتے ؛ آتش داغ شہید آتش علم بیرون زدست ؛

(اُردو) آگ بہڑک اُٹہنا ۔ شعلے بلند ہونا ۔ (امیر اللغات) ۔

آتش علم زدن | (مصدر اصطلاحی) مرادف ماضیہ (جامی ۵) شد سینہ ام شگاف شگاف از خدنگ آہ ؛ از ہر شگاف آتش دل میزند علم ؛ ۔

آتش عنان | (اصطلاح) بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات تیز رو و بتحقیق مولف (۲) مطلقاً تند ہم ۔ (صائب ۵) نالۂ آتش عنانم رخنہ در گردون کند ؛ گریۂ پادر رکابم شہر را ہامون کند ؛ (ولہ ۵) خذر ز گریۂ آتش عنان صائب کن ؛ کہ نیست گریۂ او در شمار گریۂ شیخ ؛ (اُردو) (۱) اردو مین آتش قدم انہین معنون مین مستعمل ہے (ذوق ۵) ترا مجنون تفتہ دشت مین آتش قدم گرہو ؛ جلاوے زیر پا گر خار خرگان سمندر ہو ؛ گرم رو بھی اُردو مین کہا جاتا ہے (دیکھو امیر اللغات مین آتش قدم) (۲) تند ۔ تیز ۔

آتش عنانی (اصطلاح) تیز روی چنانکہ صائب گوید (ے) نیست از آتش عنانی در بساطِ روزگار ۔ آن قدر فرصت کہ دامن بر میان گل بشکند ۔ (اُردو) تیز روی ۔ تیز رفتاری ۔

آتشِ فارسی (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب افسر اللغات مرادف آتشکدہ باشد ۔ (۲) صاحب فرہنگ انندراج گوید کہ این مراد نار فارسی است ۔ در کتب طبیہ مذکور است کہ نار فارسی و جمرہ مرادف ہم اند یا دو مرض نزدیک بہم و آن بثورے چند است کہ بر بدن پدید آید ۔ وسوزان با درد باشد و لون آن مائل بزردی ۔ (۳) و بعضی تبخالہ نیز گفتہ اند (۴) بعضے بر اند کہ آتش فارسی ۔ آتشے است کہ در وقت زردشت در فارس افروختہ بودند و آنرا پرستش میکردند و گفتہ اند کہ ہنگام ولادت باسعادت حضرت رسالت مآب صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خاموش شد و ظہر نار فارسی و تبخالہ را بجہت شدت سوزش تشبیہ بآن آتش دادہ اند ۔ صاحب انند سند این از ہمان کلام خاقانی گرفتہ است کہ در آتش پارسی گذشت ۔ (اُردو) (۱) آتشک ۔ ایک خاص مرض کا نام دیکھو آتشک (امیر اللغات) ۔ (۲) چہالے جو لب اور منہ مین پڑ جائین ۔ (مذکر) (۳) زردشت کی سلگائی ہوئی آگ

آتش فام (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم رنگ نارنجی ۔ مولف گوید کہ تخصیص رنگ نارنجی درست نباشد عموماً رنگ سرخ یا گلابی یا نارنجی وغیرہ را کہ مشابہ با آتش باشد آتش فام توان گفت (صائب ے) افسر سرگرمی مہر از فروغ جام اوست ۔ خردہ انجم سپند روے آتش فام اوست ۔ (اُردو) آتش رنگ انہین معنون مین اُردو مین مستعمل ہے مگر بقول امیر آتش رنگ کی تخصیص سرخ اور بھبوکے سے ہے ۔ دیکھو (آتش رنگ) ۔

آتش فراز (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم تیر آتشبازی ۔ مرادف آتش افروز و بقول صاحب برہانِ جامع آتش تیر ہوائی نیز گویند ۔

آتش فروختن (استعمال) مخفف ومرادف همان آتش افروختن باشد که گذشت. (سعدی) ؎ اگر صد سال گبر آتش فروزد ؛ چو یک دم اندران افتد بسوزد ؛ ـ

آتش فروریختن از چیزے (مصدر اصطلاحی) برآمدن آتش ازان چیز چنانکه ارسلان گوید. (ے) مرا با آنکه سیل اشک محرومی گذشت از سر ؛ ز چاک دل هنوزم آتش حرمان فروریزد ؛ (اُردو) آگ نکلنا. (ظفر ے) دهوان آگ سے آگ پتهر سے نکلی ؛ محبت کا سب مین اثر دیکهتے هین ؛ ـ

آتش فروز (اصطلاح) مخفف ومرادف همان آتش افروز که گذشت. (بحر عجم) (جهانگیری).

آتش فروزان شدن (استعمال) مرادف آتش روشن شدن است. چنانکه صائب گوید. (ے) ز اثر خارا نبود بے سخن پوچ حیات ؛ میشود از خس و خاشاک فروزان آتش ؛ ـ

آتش فروزنه (اصطلاح) بقول صاحبان شمس ومؤید الفضلا که بذیل آتش افروزنه ذکر کنند مرادف ومخفف آتش افروزنه باشد.

آتش فرونشاندن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) فتنه فرونشاندن (۲) غضب دور کردن. (۳) مولف گوید که بمعنی حقیقی هم که سرد کردن آتش باشد. (اُردو) آگ بجهانا. تینون معنون مین مستعمل هے (امیر اللغات) آگ دبانا اول الذکر دونون معنون کا ترجمه هے.

(۱) **آتش فسردن** (نمبر ۱) (مصدر اصطلاحی)
(۲) **آتش فسرد** (نمبر ۲) مفعول آن.

هر دو مخفف ومترادف آتش افسردن وآتش افسرده (ظهوری ے) جیب زیبے فتاد کار رفوگر نماند ؛ دیگ جنون جوش زد آتش ناصح فسرد ؛ صاحب فرهنگ انجمن آراے ناصری گوید که (۲) آتش فسرده. کنایه از زر راست چنانکه حکیم خاقانی گوید (ے) زر چیست جز آتش فسرده ؛ خاکے بیمار

بلکہ مردہ با صاحب رشیدی ہم ذکر این میکند (اُردو) دیکھو آتش افسردہ۔ (۲) زر۔ سونا۔ ندگر۔ (آصفیہ) (ذوق ؎) دل فقر کی دولت سے مرا ایسا غنی ہے ؛ دنیا کے زر و مال پہ مین تف نہین کرتا ؛۔

آتش فشان (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از چیزے گرم و گیرا کہ زود در دل گیرد چون داستان آتش فشان و دم آتش فشان چنانکہ صائب گوید کہ در (آب ساختن آیینہ) گذشت (اُردو) بقول امیر آتش فشان صفت مین آتا ہے (۱) شعلے اور چنگاریان دینے والا جیسے کوہ آتش فشان برق آتش فشان (رند ؎) آتش فشان ہے برق تجلی قدیم سے ؛ معلوم ہے جلا چکے ہین کوہ طور آپ (۲) دل مین تاثیر کرنے والی چیز مثلاً دم آتش فشان یا داستان آتش فشان۔ (ناسخ ؎) چلتی ہے اُس بُت کی فرقت مین دلا باد بہار ؛ باغ مین تو بھی دم آتش فشان دو چار کھینچ ؛ (۳) روشن نورانی۔ (مومن ؎) اے سوز گریہ آگے تری آب

تاب کے ؛ پانی بہرے ہے جلوۂ آتش فشان شمع ؛۔

آتش فشاندن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب انند کہ بذیل (آتش خاموش شدن) ذکر می کند۔ متعدی آتش مردن۔ صاحبان لغت فشاندن و افشاندن را بمعنی ریختن و پاشیدن۔ و نثار کردن و افکندن و پراگندہ کردن نوشتہ اند پس **مولف** آتش فشاندن را متعدی (آتش خاموش شدن) بدون سند تسلیم نمیتواند کرد۔ **مولف** گوید کہ آتش افشاندن بجاے خود گذشتہ است آن مرادف این و این مخفف آن است۔ و سندے کہ در انجام مرقوم است فی الحقیقت سند ہمین است۔

آتش فعل (اصطلاح) بقول صاحبان بحر عجم و برہان۔ اسپ جلد و تند و تیز صاحب رشیدی بضمن آب سیر ذکر این میکند و عجب است کہ این را با آن مرادف می گرداند **مولف** گوید کہ آب سیر چار پاے خوش رفتار است کہ گذشت و

آتش فعل اسپ تند و تیز رفتار خوش رفتاری را باتند و تیز رفتاری فرق آب و آتش است (ع) ببین تفاوت رہ از کجاست تا بکجا۔ (اُردو) نازک خرام۔ خوش خرام۔ سبک رفتار۔ یہ تمام صفات گھوڑے کیلئے مستعمل ہین۔ اسپ۔ مذکر۔ اُردو مین مستعمل ہے۔ پس اسپ خوش رفتار و خوش خرام کہہ سکتے ہین۔

آتش فکر (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم مرادف آتش خاطر بدون اضافت۔ صاحب موید الفضلا ہم ذکر این میکند۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات خوش تقریر و شاعر فی البدیہہ۔

(۱) آتش فکن (اصطلاح)
(۲) آتش فگندن بچیزے و بکسے (مصدر اصطلاحی)
ثانی مخفف (آتش افگندن) بچیزے و بکسے است واول مشتق از ہمین مصدر اصطلاحی۔ کہ امر و اسم فاعل باشد (بیدل ؎) بہر افسردگی بیدل مباش از نالہ ام غافل مشو کہ من برتے بجان عالم ہمین آتش فگن دارم۔ (حزین ع) آتش بدل سوختہ ام باز فگندی۔

آتش قافلہ (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب انند و بہار مرادف آتش کاروان۔ (صائب ؎) آتش قافلۂ ما دل روشن باشد۔ گرد پا سرمہ بہ بیداری رہزن باشد۔

آتش قدم پیش نہادن (مصدر اصطلاحی)
پہن شدن آتش است چنانکہ ظہوری گوید (؎) آتش اشکم از تبسم او۔ قدمے پیش اگر نہاد چہ غم۔ (اُردو) آگ پہیلنا۔ (صبا ؎) خوف کی جا ہے نہ چہیڑو دل سوزان کو مرے۔ آگ پہیلی جو کسی نے کہین اخگر توڑا۔

آتش قند (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم۔ (۱) سرخی لب معشوق (۲) شراب۔ صاحب موید الفضلا ہم ذکر این میکند۔ (اُردو) لب معشوق کی سرخی لعل لب بھی اُردو مین مستعمل ہے۔ (ظفر ؎) بوسہ جو لعل لب کا کل اُنسے طلب کا۔ کیا کیا

ظفر وہ مجمہ سے ہوے انجمن مین لال ؛۔

آتشِ قندیل (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) رونق ورواج قندیل (۲) سوز دل ومحبت۔ (اُردو) (۱) قندیل کی رونق۔ مونث۔ (۲) سوز دل (مذکر) محبت۔ مونث

آتشک (اصطلاح) بفتح شین معجمہ۔ بقول بہار (۱) برق۔ (۲) کرم شب تاب (۳) مرضے معروف کہ آنرا باذفرنگ وآبلۂ فرنگ ہم گویند واین لفظ متحدث است زیراکہ مرض مذکور در زمان قدیم نبود ودرکتب قدیمۂ طب مذکور نیست (اشرف ربا عی) ازآخر کار عالم اندیشہ کنید ؛ آ سوزکنان زماتم اندیشہ کنید ؛ باتجمۂ دنیا کمنید آمیزش ؛ ازآتشک جہنم اندیشہ کنید ؛ (اُردو) (۱) بجلی۔ مونث۔ (۲) جگنو۔ مذکر۔ (۳) آتشک بقول امیر (مونث) ایک بیماری کا نام جو بدن مین آبلے یا چھٹے ڈال دیتی ہے جسے باد فرنگ اور گرمی اور گرمی کی بیماری اور نار فارسی اور آتش فارسی بھی کہتے ہین (جانصاحب ۳ ے) آتشک باد کے گھوڑے پہ ہے ان روزون سوار ؛ لو نہین چلتی ہے معلوم ہوا گرمی ہے ؛۔

آتش کار (اصطلاح) بقول بہار ہر کہ کار وپیشہ او باتش باشد چون گلخنی۔ حمامی۔ مطبخی آہنگر۔ کمان گر۔ (شفیع اثر ے) خدایگانا از حاصل سفر دارم ؛ دلے پر آبلہ ہمچو دست آتشکار ؛ (مرزا جلال اسیر ے) آب ورنگ لالہ وگل می دہد ؛ بہایہ پرور داست آتش کار سرو ؛ وبقول صاحب برہان (۲) کنایہ از خشمگین (۳) شتاب زدہ۔ (۴) بدکار۔ وبقول صاحب بحر عجم (۵) آتشباز ہم وواردستہ ہم ذکر این میکند (سلیم طہرانی ے) زعشق لالہ رخان پردۂ دلے دارم ؛ ہزار داغ بران چون لباس آتشکار ؛ (اُردو) (بقول صاحب جامع اللغات (۱) آگ کا کام کرنے والا جیسے نان پز۔ لہار۔ سنار) (۲) آتش مزاج و آتش طبع۔ غصہ ور۔ (امیر اللغات) (۳) جلد باز

تاولا۔ (آصفیہ) (۴) بدکار۔ وبقول صاحب جامع اللغات آتش کار کا ترجمہ ظالم ستمگار۔ (۵) آتشباز بقول امیر آتش بازی بنانے والا۔ (دیکھو آتش باز۔)

آتشِ کاروان (اصطلاح) باضافت رابع بقول بہار مرادف آتش قافلہ۔ (حسین ثنائی ؎) بے رہبری تو مشعل رہبر چون آتش کاروان جنبد صاحب رشیدی وناصری ہم ذکر این میکنند۔

آتش کاری (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) آتش دادن (۲) گرم کردن (مرادف آتش گری)۔ مولف گوید کہ کارے کہ متعلق باتش باشد اتا بہار بذیل (آتش کار) میفرماید کہ آتش کاری نرم کردن کمان باتش برائے چاق کردن ونرم کردن تیر برائے راست کردن ہم وسند آن از محمد سعید اشرف می آورد۔ (؎) تیر خم گشتہ شود راست باتش کاری ۔ پیر از خاصیتِ عشق جوان میگردد ۔ نازک خیالان

فیصلہ این کنند کہ ازین سند بہار تعمیم مولف پیداست یا تخصیص بہار۔ (اردو) آگ کا کام دیکھو آتش کار جسکے پہلے معنون مین صاحب جامع اللغات نے اسکا ذکر کیا ہے۔

(لغات)

آتش کاری کردن (مصدر اصطلاحی) کارے وپیشہ کردن کہ متعلق از آتش باشد۔ چون حدادی وطباخی وغیرہ ذلک چنانکہ درکی قمی گوید (؎) زلف چون بارخ نشیند فکر تسخیرم کند ۔ کردہ آتشکاری طوقے کہ زنجیرم کند ۔ (اردو) آگ کا کام کرنا۔

(لغات)

آتشِ کالا (اصطلاح) باضافت رابع (۱) رونق متاع۔ (۲) وآتشے کہ درمتاع افتد وبسوزد (ظہوری ؎) چہ سرگرمی کہ اسباب دکانداری کشی درہم ۔ شرارے درجگرکش آتش کالاے دکان شو ۔ بخیال مولف این سند معنی دوم باشد ولیکن زباندانان تصدیق معنی اول ہم می کنند۔ (فی البدیہہ میرزا مہدی خان

کوکب۔ (ے) شد زمتاع دلم رونق بازار عشق ؛ دامن عالم گرفت آتش کالاے من ؛ (اُردو) مال ومتاع کی رونق ۔چمک دمک ۔

آتش کاو (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم چوبے کہ بدان آتش را برہم زنند۔ صاحب شمس اللغات گوید کہ چوبے است کہ بدان آتش را بگردانند در تنور تا افروختہ شود یعنی کاوندۂ آتش (اُردو) سنچہ۔ دسپنا۔ دست پناہ کا مخفف (مذکر) بقول صاحب آصفیہ آگ پکڑنے کا آلہ۔ یا چمٹا۔ آتش کش کا ذکر بھی اسی لفظ کے ذیل مین ہوا ہے ۔لیکن اس موقع کا اصلی لفظ سنچہ ہے

آتش کبریت (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحر عجم آتشے کہ در چشمۂ گوگرد افروزد۔ (۲) فتیلۂ گوگرد کہ در ہندوستان دیا سلائی گویند۔ (سلمان قطعہ) نمونہ ایست زحرّاق و آتش کبریت ؛ چراغ لالہ کہ ہر شب زباد درگیرد ؛ بدان چراغ شب تیرہ تا سحر بلبل ؛ ہمہ لطائف اوراق گل بزر گیرد ؛ (اُردو) (۱) وہ آگ جو گندک کی کان مین بھڑک اُٹھے۔ (۲) دیا سلائی (مونث) بقول صاحب آصفیہ چراغ جلانے کی تیلی جسمین گندک وغیرہ لگی ہوتی ہے۔

آتشکد
آتشکدہ (اصطلاح) اوّل مخفف ثانی وآنرا صرف صاحب جامع اللغات ذکر کردہ است دوم بقول بہار بمعنی آتشدان و صاحب جامع اللغات گوید کہ آتش کدہ خانۂ آتش است صاحب شمس اللغات می فرماید کہ جائے کہ آتش افروزند برائے پرستش (صاحب ے) زآتش کدۂ ہند شد آدم زگنہ پاک ؛ زین بوتہ محال است کسے خام برآید ؛ (جامی ے) ہست بربرگ گلے بے تو مرا داغ ملے ؛ وہ کہ باغ وچمن آتشکدہ شد ا مسالم ؛ (اُردو) آتشکدہ مذکر۔ بقول امیر جس مکان مین آتش پرست پوجنے کے واسطے آگ رکھتے ہین (آتش ے)

کوچۂ محبوب مین ہم خانۂ کعبہ مین شیخ ؛ بتکدے مین برہمن آتشکدے مین گبر ہین ؛ اُردو مین مجازاً آتشکدہ اُس مکان کو بھی کہتے ہین جس مین بہت گرمی ہو۔ (امیر اللغات)

آتشکدۂ بہرام (اصطلاح) باضافت رابع وہاے اول بقول صاحبان ناصری و بحر عجم۔ برج حمل بواسطہ آنکہ حمل خانۂ مریخ است و فارسیان مریخ را بہرام گفتہ اند۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات برج حمل۔ اس لحاظ سے کہ حمل مریخ کا گھر ہے اور بہرام مریخ کو کہتے ہین۔

آتشکدہ کاو (اصطلاح) بقول صاحبان افسر اللغات و انند مرادف آتش کاو۔ صاحب غیاث (آتشکدہ کاو) را ذکر میکند و تعریفش موید آدعاے انند۔ مولف گوید کہ در آتش کاو و آتشکدہ کاو۔ فرق عام و خاص است کہ آن عام است و این خاص (اُردو) آتشکدہ کا سنجیہ۔

آتش کردن (استعمال) بقول بہار (۱) آتش روشن کردن و بہ تحقیق مولف (۲) گرمی پیدا کردن (۳) سوختن ہم (سعدی ۵۱) آتش کہ تو میکنی محال است ؛ کین دیگ فرو نشیند از جوش ؛ (سلمان ۵۲) زاب زر در مجلس باغ آتشے کن کین زمان ؛ شاخ عریان است سرما برنتابد بمبش ازین (صاب ۵۳) عشق است ترجمان نفس ہاے سوختہ ؛ آتش کند ترنم مرغ کباب را ؛ (اُردو) آگ روشن کرنا۔ آگ جلانا۔ (۲) گرمی پیدا کرنا۔ (۳) جلانا۔ (رند ۵۴) وہ آیا شب کو جو سرما مین مین یہ گھبرایا ؛ جلائی شمع تو مجرم مین اور لگن مین آگ ؛۔

آتش کسے تیز کردن (مصدر اصطلاحی) باضافت رابع۔ بے قرار کردن کسے را۔ و تیز کردن شوق کسے چنانکہ جامی گوید۔ (۵۵)

مطرب آہنگ ترنّم ہاے شوق انگیز کرد ؛ وز دم نے آتش صاحب لان را تیز کرد ؛ (اُردو) آگ بھڑکانا۔ (بحر ۵) دوپٹہ وہ گلنار دکھلا گئے ؛ نئے سرے پھر آگ بھڑکا گئے ؛ ۔

آتش کش (اصطلاح) بفتح کاف تازی بقول بہار چیزے است سرپہن کہ ازان آتش منقل وبخاری می کشند و بعضے مرادف آتشگیر نوشتہ اند و قریب بہمین معنی باشد۔ صاحب بحر عجم می فرماید کہ آتش کش چیزے باشد کہ بدان آتش وخاکستر از تنور برآرند وآن وراے آتشگیر (۲) بقول **مولف** متاثر از آتش۔ (محسن تاثیر ۵) بے توسوزان بگذرد گر آنچنین احوال من ؛ خامۂ مانی شود آتش کش از تمثال من ؛ بہ تحقیق **مولف** آتش کش مرادف آتش کاو باشد کہ گذشت وآتش گیر چیزیست کہ دو زبان دارد وآتش را بدان می گیرند و میبرند (اُردو) آگ لگا ہوا۔

آتش کشتن (مصدر اصطلاحی) بضم کاف عربی بہ تحقیق **مولف** (۱) سرد کردن آتش است و (۲) حدت عشق را فرو نشاندن بہار این مصدر را ذکر کردہ است ولے از معنی ساکت۔ اگرچہ صاحب ارمغان می فرماید کہ آتش کشتن میراندن آتش است ولے سندش قابل غور است (نظامی گنجوی ۵) سیمبران کاتش زر کشتہ اند ؛ دشمن خود را بلشکر کشتہ اند ؛ **مولف** گوید کہ آتش زر کشتن در اصطلاح (آتش زر) گذشتہ است کہ دیدنی دارد۔ وسند این سعدی در گلستان میفرماید (نثر ۱) آتش کشتن واخگر گذاشتن وافعی کشتن وبچہ اش نگاہ داشتن کار خردمندان نیست۔ (الوطاب کلیم ۵) زبس کز خون دلہا گشتہ سیراب ؛ بآب تیغ آتش میتوان کشت ؛ (اُردو) آگ بجھانا دونوں مضمون مین مستعمل ہے۔ دیکھو امیر اللغات۔

آتش کشتہ گردیدن (مصدر اصطلاحی) سرد شدن آتش عشق است چنانکہ ظہوری گوید (ے) کے باآب پند ناصح کشتہ گردد آتشم ؛ شعلۂ داغ ندامت تیغ صرصر برکشید ؛ (اُردو) آگ سرد ہونا۔ بقول امیر شوق باقی نرہنا۔ آگ بجھنا۔

آتش کشودن ازچیزے (مصدر اصطلاحی) بقول بہار بمعنی آتش برآوردن (مرزا رضی دانش ے) شب ہاے ہجر بے او دادا ز سحر گرفتم ؛ آتش زدل کشودم آب از جگر گرفتم ؛ **مولف** گوید کہ (آتش ازدل کشودن) آہ کردن است کہ گذشت وہمین سند در انجا ند کور است۔ (آتش کشودن ازچیزے) را کہ دیگر کسے از اہل لغت ذکرش نکردہ است واد عاے مجرد بہار متقاضی سند دیگر است۔ مرزا رضی دانش شاہد نباشد (اُردو) آگ نکالنا جیسے چقماق سے آگ نکالنا۔ (امیر اللغات)

آتش کشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار آتش روشن کردن (امیر خسرو ے) بتان آذری از بتکدہ برون جستند ؛ کہ لالہ زار بدشت آتش خلیل کشید ؛ (اُردو) بقول امیر آگ روشن کرنا۔

آتش کشیدن ازچیزے (مصدر اصطلاحی) بقول بہار آتش برآوردن است وسندے را کہ او حوالہ دہد در (آتش ازسنگ کشیدن) گذشت دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نمی کند واد عاے بہار برسندے بود کہ درراے **مولف** متعلق از مصدر خاص است (اُردو) آگ جھاڑنا۔ آگ نکالنا۔

آتشکی (اصطلاح) بقول صاحب چراغ ہدایت کسے کہ مرض آتشک داشتہ باشد (اشرف ے) ہر شب از شوق آن بت نمکی ؛ شمع سوزد چو نفس آتشکی ؛ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات وہ شخص جسکو آتشک کی بیماری ہو بقول امیر آتشکیا۔ آتشکی دونوں اُردو میں مستعمل ہیں

آتشکار (اصطلاح) بکاف فارسی بقول صاحب انند مرادف آتش کار کہ گذشت صاحب انند در ہمہ اسناد کہ بضمن آتشکار گذشت ہمین لفظ را باکاف فارسی استعمال می کند و براد عاے خود حوالہ بہاری دہد و بہار از کاف فارسی ساکت۔ اما لفظ گار بقول صاحب ہان لفظے است کہ افادہ فاعلیت کند وقتے کہ بلفظ دیگر داخل شود ہمچو آموزگار و سازگار و لفظ (گر) مرادف و مخفف این است پس آتشگار غلط نباشد

آتش گاو (اصطلاح) بقول صاحب موید الفضلا ہر انچہ (آتش کاو) است مشکل این است کہ صاحب موید بر حوالہ لغت دیگر یاسند اعتنائی فرماید پس تحقیق این مشکل است کہ کاف فارسی درین اصطلاح در ادعاے صاحب موید داخل است یا غلطی چاپ است۔ بیچارہ در ہمچو مواقع از تشریح الفاظ ہم کار نمی گیرد۔ صاحبان لغت (آتش کاو و بکاف عربی) را کاوندہ آتش گفتہ اند و مصدر کاویدن در اکثر لغات باکاف عربی یافتہ میشود اما گاویدن باکاف فارسی ہمین معنی بنظر نیامدہ۔ پس **مولف** خیال میکند کہ ذمہ دار (آتش گاو بکاف فارسی) صاحب موید و صاحب مطبع نولکشور ہر دو باشند و بس۔

آتش گاہ (اصطلاح) بقول بہار مرادف آتشکدہ۔ **مولف** گوید کہ این ترادف صرف در معنی عام باشد نہ خاص زیرا چہ استعمال آتشگاہ بمعنی آتشکدۂ زردشتیان بدون اضافت و اشارہ بسوے آنہا بنظر نیامدہ بر خلاف آتشکدہ (باقر کاشی ۵) و ہمیدمژدہ بزردشت کاتشین روے ۔ دلے نماند کہ آنرا نساخت آتشگاہ ۔ (اردو) دیکھو آتشکدہ۔

آتش گذشتن (مصدر اصطلاحی) صاحب ارمغان آصفی گوید کہ تمام شدن است و حوالہ بہار و بدو در بہار عجم ندارد و سندے کہ از کلام

نظامی گنجوی پیش میفرماید در (آتش روز) گذشت
مولف گوید که آتش روز گذشتن تمام شدن
روز باشد نه آتش گذشتن بمعنی تمام شدن قتال
آتش گر (اصطلاح) بفتح کاف فارسی
بقول بهار. آنکه کار آتش کند از عالم زرگر و آهنگر
مولف گوید که مرادف آتش گار باشد. گر مخفف
گار است و گار لفظی است که چون بلفظ دیگر واصل
شود. افادهٔ معنی فاعلیت کند. سند بهار متعلق از
آتش گری است و همدرا نجا بیاید. (۲) اما صاحب
بحر عجم گوید که آتشگر بکسر کاف فارسی مخفف
آتش گره چیزے که بدان آتش توان برداشت
(۳) انچه بدان آتش افروزند (اردو) (۱)
دیکھو آتش کار (۲) دیسپنا۔ چمٹا (مذکر) (۳)
ایندھن۔ مذکر۔
آتش گردون نهیب (استعمال) همان
آتش که خوف او همچو گردون است۔ گردون نهیب
را فارسیان صفت آتش آورده اند و سندش
بضمن (آتش زمانه سیرت) گذشت۔ (اردو)
وہ آگ جسکا خوف مثل آسمان کے ہے بدیںوجہ
کہ چرخ دوّار کو فارسیون نے اپنے استعمال مین
بہت خوفناک اور ظالم استعمال کیا ہے لہذا
آتش کو اس صفت سے موصوف کیا۔
آتش گرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول
بهار سوختہ شدن و بہ تحقیق **مولف** (۱) اثر
کردن آتش است و (۲) سوز و گداز پیدا
شدن هم۔ صاحب بهار عجم آتش گرفتن و
آتش گرفتن از چیزے را بیان کرده است
پس۔ **مولف** گوید که

(۱) **آتش گرفتن از چیزے**	همه مرادف
(۲) **آتش گرفتن اندر چیزے**	یکدیگر است
(۳) **آتش گرفتن بچیزے**	باعتبار معنی
(۴) **آتش گرفتن چیزے**	آتش گرفتن
(۵) **آتش گرفتن چیزے را**	چنانکه طالب
(۶) **آتش گرفتن در چیزے**	کلیم گوید۔

(۴۱) طبعم کدورت از مے عیش گرفتہ است ؛ پیراہنم ز بوے گل آتش گرفتہ است ؛ (حافظ ۵۱) لب چون آتشش آب حیات است ؛ ازان آب آتشے در ما گرفت است ؛ (محتشم کاشی ۵۲) ز خرمن سوز آہم می جہد اے نخل نو آتش ؛ ازان اندیشہ کن کین آتش اندر خشک و تر گیرد ؛ مخفی مباد کہ (آتش بجان گرفتن) را فارسیان کنایہ از سوز و گداز پیدا شدن گرفتہ اند و (آتش بدامن گرفتن) کہ گذشت متعلق ازیمین (آتش گرفتن بچیزے) است۔ (ارسلان ۵۳) آتش بجانم از رخ جانان من گرفت ؛ بازین چہ آتش است کہ در جان من گرفت ؛ سند نمبر ۴ از کلام طالب کلیم بدست می آید کہ بر نمبر (۱) گذشت یعنی آتش گرفتن پیراہن (خسرو ۵۴) شیر بگریزد دمے کاتش نیستان را گرفت ؛ سند نمبر (۶) در کلام ارسلان نمبر (۳) گذشت مخفی مباد کہ آتش گرفتن از کسے و اندر کسے و بکسے و آتش گرفتن کسے و کسے را و در کسے ہم برین قیاس است۔ (اُردو) آگ لگنا دو معنوں معنوں مستعمل ہے (امیر اللغات) جیسے دیا سلائی سے آگ لگنا۔ سینے کے اندر آگ لگنا۔ دل مین آگ لگنا۔ گھر کو آگ لگنا۔ (داغ ۵۵) یہ کس کی لو ہے اے دل مضطر لگی ہوی پاک آگ سی ہے سینے کے اندر لگی ہوی ؛ (امیر ۵۶) بجا ہے آنکھون سے گرم آنسو جو شمع کی طرح ڈہل رہے ہین ؛ لگی ہے اک آگ اپنے دل مین بدن سے شعلے نکل رہے ہین ؛۔

آتش گرفتہ (اصطلاح) بہار ذکر این می کند و از معنی ساکت و صاحب فرہنگ اند راج بضمن (آتش دیدہ) این ہ امرادف آتش دیدہ و آتش زدہ گرداند۔ بالجملہ این از ہمان مصدر آتش گرفتن است کہ گذشت (ارادت خان واضح ۵۷) بر نگ کاغذ آتش گرفتہ روز ازل ؛ ہواے او ز شرر بافت تار و پود مرا ؛

آتش گیرہ (اصطلاح) بکسر کاف فارسی بقول صاحب بحر عجم ہر چیزے کہ بدان آتش توان برداشت۔ (۲) وانچہ بدان آتش افروزند۔ محفف ومرادف آتش گیرہ کہ می آید (اُردو) (۱) دسپنا۔ چمٹا۔ (مذکر) (۲) خس وخاشاک جس سے آگ سلگاتے ہین۔

آتش گری (اصطلاح) بفتح کاف فارسی بقول بہار مرادف آتش کاری۔ سند این صاحب اند پیش میکند (ملا طغرا ؎) چراغان زہر گل اخگری ؛ گرفتہ بکف برگ آتشگری ؛۔

آتشگری کردن تیغ (مصدر اصطلاحی) **آتشگری کردن تیغ را** بفتح کاف فارسی واضافت نون مرادف آبگری کردن است کہ آتش تیغ مرادف آب تیغ گذشتہ است بسیار عجب است کہ اہل لغت این را فروگذاشتہ اند (سالک قزوینی ؎) بے ستونم تیشہ بر سر دیدہ ام فرہاد را ؛ کوہکن کردہ بقصدم تیغ کین آتشگری ؛ (دجہی سیستانی ؎) بسکہ شوقم می برد سر گرم در میدان عشق ؛ میتوان کردن زخونم تیغ را آتشگری ؛۔

آتش گل (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم گل کہ مانند آتش است ونیز رونق وروشنائی گل (صائب ؎) حسن عالم سوز را مشاطہ درکار نیست ؛ میزند ہر برگ گل بر آتش گل دامنے ؛ (اُردو) آتش گل اُردو مین کہہ سکتے ہین جس سے پھول کا رنگ سرخ مراد ہے۔

آتش گون (اصطلاح) (۱) بقول صاحب بحر عجم نام گلیست در غایت لطافت کہ چشم را از دیدنش روشنائی افزاید۔ (۲) وبمعنائے حقیقی بہ تحقیق مولف آتش رنگ۔ صاحب موید الفضلا ہم ذکر معنی نمبر (۱) می کند (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) نام ایک سُرخ پھول کا جو لالہ کی قسم سے ہے۔ (۲) سُرخ رنگ۔

(۲۴۲)

خوبصورت۔

(۱) **آتشکہ** (اصطلاح) بقول صاحب
(۲) **آتشگاہ** موید الفضلا مرادف آتشکدہ
یعنی جاے کہ آتش افروزند (ظہوری ۵) نذر
آتشگہ غمت دارم ؛ خشک ترازنے استخوانے چند؛
(صائب ۵) بال شاہین نظر طغراے شاہنشاہ
حسن : طاق آتش گاہ عارض یا خم ابروست این ؛

آتش گیر (اصطلاح) بقول صاحب عجم
آتش گیرہ مرادف آتش گر۔ و آتش گرہ
کہ گذشت و بقول بہار افزاے کہ بدان آتش بگیرند
و در عرف آنرا دست پناہ گویند و بدین معنی
فارسی ہنداست (۲) و خردہ کہ بدان آتش
برافروزند و (۳) چقماق (محسن تاثیر ۵) قامت
خم کردہ در پیری ترا تسخیر من ؛ آتش خشم ترا بگرفتہ
آتشگیر من ؛ (بیدل ۵) خدر زر فرمۂ عندلیب
ما بیدل ؛ کہ اخگر ست بمنقار ہجو آتشگیر ؛ سند معنی
دوم از لفظ آتشگیر در اصطلاح آیندہ می آید۔ (ملا
طغرا ۵) شود زین مشت خس و شعلہ دو تیرہ
دوزخ ؛ بغیر از من کہ خواہد بود آتش گیرہ دوزخ ؛
(جامی ۵) شمع محفل خاست و دش آتش زون
پروانہ را ؛ ساخت آتشگیرہ آن شعلہ مشکین بال و پر ؛
مولف گوید کہ بہار معنی سوم را بدون سند قائم
فرمودہ است چون مولف را موقع تحقیق آن
از زباندانان زمانہ حال بدست آمد معلوم شد
کہ آتش گیر پنبہ چقماق را گویند و این بلحاظ معنی
دوم بسیار قرین قیاس است۔ (**اُردو**) (۱)
وسپنا۔ چمٹا (مذکر) (۲) ایندھن (مذکر) (۳)
چقماق کی روئی۔ (مونث) معنی اوّل مین آتشگیر
بھی اُردو مین مستعمل ہے۔ دیکھو (آتش موسی)
جسمین اسکی سند موجود ہے۔

آتشگیر تمباکو (اصطلاح) چیزیست کہ از
سفوف زغال و نشاستہ بشکل مدور کردی
ساختہ میشود۔ و چون آنرا آتش دہند سرخ
شود بالاے چلم قلیان می گذارند۔ آتش این

(لہ دلہ)

دیر پا است و قلیان کشان را خیلے مرغوب
(طغرا ے) گر کند آن گل با تشگیر تمباکو نظر بہ
بیضۂ فولاد دام رغبت مرغان شود بہ اہل ہند
ہمین گلولہ زغالی را گل نامند و بدینوجہ کہ گل بمعنی
شرارۂ آتش ہم آمدہ و آتش رنگی این گلولہ با گل
مشابہت ہم دارد۔ بعض سخنوران ہند ہمین گل را
در فارسی ہم بہمین معنی استعمال کردہ اند۔ (ے)
حقہ با غیست چرا دل نکند میل دروبہ گل دروبہ
غنچہ دروآب دروسیل دروبہ (اُردو) گل بقول
صاحب فرہنگ آصفیہ پسے ہوے کوئلون کے
قرص یا گولے جنکو جلا کر حقہ بھرتے یا حقہ کی چلم
پر رکھ دیتے ہین۔

آتش لاخ (اصطلاح) بقول بہار مرادف
آتشکدہ۔ می فرماید کہ در کلام میر خسرو نشان ہیند ہند
لیکن ذکرش نکرد۔ و مولف را بدست آمد
(ع) قلعۂ چون تنور آتشلاخ بہ

آتش لباس (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم سرخ پوش و لباس سرخ۔ صاحب برہان گوید
کہ کنایہ از سرخ پوش باشد۔ صاحب رشیدی ہم
ہمزبان برہان۔ سنداین در آب اندام گذشت۔
(اُردو) بھبوکا۔ بقول صاحب فرہنگ آصفیہ
سرخ پوش (ناسخ ے) دبی تھی آگ جو سینہ مین
وہ بھڑک اُٹھی بہ کل اُس بھبوکے نے دکھلائی جو
بھڑک ہمکو بہ۔

آتش لطف (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم باضافت
رابع مرادف آب لطف۔ صاحب موید الفضلا ہم
ذکر این می کند۔

آتش لطیف (استعمال) باضافت رابع
آتشے کہ لطیف است سند این در آتش شریف
گذشت۔ (اُردو) وہ آگ جو شفاف اور صاف ہو

آتش مار (اصطلاح) بقول صاحب موید الفضلا
(۱) کنایہ از آہ گرم و (۲) زبانۂ آتش و (۳)
نیز جسے از ہوائی میشود مانند ستارہ ولیکن بجاے
ستارہ مانندگان مار پیچگان ازان می کشایند

(۵۴)

(اُردو) (۱) آہ گرم (مونث) امیر اللغات (۲) زبانۂ آتش (مذکر) یعنی آگ کا شعلہ (۳) تارا منڈل (مذکر) آصفیہ۔ ہوائی کی ایک قسم۔

آتشِ مجسّم (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم تیغ و شمشیر آبدار و سائر اسلحۂ جنگ این کنایہ باشد۔ (اُردو) تلوار (مونث) اور بقول صاحب جامع اللغات جنگ کے ہتھیار۔

آتشِ محلول (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) آب گرم (۲) روغن گرم (۳) شراب۔ بہار بر معنی سوم اکتفا کند۔ و صاحب انسر اللغات معنی اوّل و دوم را می پسند د **مولّف** گوید کہ در معنائے اوّل و دوم آب و روغن را چہ تخصیص باشد و چرا مائعات گرم را۔ آتشِ محلول گفتہ نشود فتامّل۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) گرم پانی۔ (۲) گرم روغن۔ (مذکر) (۳) شراب۔ (مونث)۔

(۱) آتش مردن (۱) مصدر اصطلاحی۔

(۲) آتشِ مُردہ (۲) اصطلاح۔ آتش مردن۔ بدون اضافت رابع۔ بقول بہار کنایہ از آتش خاموش است۔ **مولّف** گوید کہ چنین باشد بلکہ مرادف (آتش خاموش شدن) کہ گذشت و آتشِ مردہ کہ مشتق از ہمین مصدر اصطلاحی است یعنی مفعولش البتہ مرادف آتش خاموش میتواند شد ولیکن بہار آتش خاموش را کنایہ از آتش بے شعلہ نوشتہ است کہ گذشت و سندش موید ہمین معنی است۔ اندریصورت۔ خاموش شدن آتش نہ صرف مردن باشد بلکہ آتشے کہ شعلہ اش نبیند آنرا ہم۔ پس آتش مردن کنایہ از سرد شدن آتش است و آتشِ مردہ۔ مرادف آتش سرد شدہ۔ (طالب آملی ۵ل) گرمی عجب زخوے تو نبود کہ در جہان ؛ ہر آتشے کہ مرد بخوے تو جان سپرد ؛ (مرزا طاہر وحید ۵ل) گر بکشد حفظ تو از رخ نقاب ؛ آتش سوزندہ نمیرد ز آب ؛ (غنی ۵ل) مرد و در بزم دشمن گرچہ جان بخش است

عالم را ؛ کہ میرد آتش اردر چشمۂ آب بقا افتد ؛ بسیار عجب است کہ صاحب ارمغان صفی (آتش مردن و نشاندن) را مرادف آتش کشتن میفرماید و مردن را لازم آن فتائل۔ (اُردو) (۱) آگ بجھنا۔ (ناسخ ؎) اُڑائے خاک کو کیونکر ہوا تیری حکومت میں ؛ نہیں بجھتی ہے اب اے عدل گستر آگ پانی میں ؛ (۲) آتش مردہ یعنی بجھی ہوئی آگ اُردو میں مستعمل ہے دیکھو امیر اللغات میں صفات آتش۔ (مومن ؎) اف کر گئی یاد گرم جوشی ؛ میں آتشِ مُردہ سے جلا ہوں ؛

آتش مزاج (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از تند مزاج کہ باندک چیزے در جوش آید (حاجی محمد جان قدسی ؎) آتش مزاج من بگذار تا بر آن عتاب را ؛ چین بر جبین ندید کسے آفتاب را ؛ (اُردو) آتش مزاج بقول امیر تیز مزاج تند خو غصہ ور۔ (فقرۂ امیر) وہ بڑے آتش مزاج ہیں اُنسے کون بات کرے"

آتش معدہ (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب فرہنگ انندراج بحوالۂ فرہنگ فرنگ گرسنگی وجوع۔ (اُردو) اُردو میں بھوک پیاس کی شدت کو پیٹ کی آگ کہتے ہیں بقول امیر "ہے کوئی ان داتا جو پیٹ کی آگ بجھا دے" (دیکھو لفظ آگ کے معنی نمبر ۲۔ امیر اللغات)۔

آتش مندیل (اصطلاح) اگرچہ صاحب شمس اللغات ذکر این کردہ است ولیکن از معنی بیان کردہ اش می کشاید کہ این ہمان آتش قندیل است کہ گذشت۔ و آتش قندیل امرادف آتش مندیل گرفتن خیلے مستبعد۔ پس مولف خیال میکند کہ تصرف صاحبان مطبع بیش نیست۔

آتش منزل (اصطلاح) باضافت رابع بقول بہار ہمان آتش کاروان است کہ گذشت (محمد اسحاق شوکت ؎) کے دلیل منزل جانان تواند شد تنت ؛ آتش منزل کجا از سنگ راہ آید برون ؛ (ابو طالب کلیم ؎) گرمیان راتا

فروغت آتش منزل شدہ ۔ گم نہ گردد در بیابان نیز راہ کاروان ۔

(۱) **آتش موسی** (اصطلاح) باضافت

(۲) **آتش موسوی** رابع اوّل بقول صاحب بحر عجم (۱) مرادف آتش طور کہ گذشت ۔ (۲) مے سرخ ۔ بہار صرف بر معنی اوّل قانع ۔ وبقول صاحب شمس اللغات اوّل و دوم ہر دو (۱) مرادف آتش طور (۲) کنایہ از مے سرخ و مے انگوری ۔ (۳) کنایہ از لب معشوق ۔ صاحب مؤید الفضلا را با صاحب شمس اللغات در ہر سہ معنی اتفاق است

(اُردو) (۱) آتش موسی (مونث) (خلیل ۹) تیرہ باطن سے نہیں ملتے ہیں روشن دل کبھی ۔ آتش موسیٰ کو آتشگیر کی حاجت نہیں ۔ (۲) انگوری شراب ۔ مے سرخ شراب (مونث) معشوق کا لب ۔ (مذکر) ۔

آتش مویز (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم باضافت رابع ۔ شرابے کہ از مویز سازند ومویز بقول صاحب غیاث قسمے است از انگور کہ آنرا خشک کنند ۔ مخفی مباد کہ آتش معنی شراب ہم گذشتہ است (اُردو) منقے کی شراب (مونث)

آتش مہیب (استعمال) باضافت رابع ہمچو آتش شریف است ومہیب صفت آن یعنی آتش ہیبت ناک ۔ سنداین در آتش شریف گذشت (اُردو) ہیبت ناک ڈراونی آگ (مونث)

آتش ناب (اصطلاح) باضافت رابع ۔ آتش خالص ۔ صاحب فرہنگ انندراج بضمن لفظ آتش ناب را در صفت آتش آوردہ ۔ (اُردو) دیکھو آتش لطیف ۔

آتش ناصح (اصطلاح) باضافت رابع گرمجوشی ناصح باشد چنانکہ از کلام ظہوری پیداست کہ در آتش فسردن گذشت (اُردو) گرمجوشی (مونث) (مومن ۹) یاد آئی جو گرمجوشی یار ۔ دیدۂ تر نے شعلہ باری کی ۔

آتش ناک (اصطلاح) بقول بہار بمعنی

آتش آلود (صائب ؎) نہ شبنم است چمن را بروے آتشناک ؛ عرق زروے تو کرد است گل بدامن پاک ؛ (ولہ ؎) سویدائے دل آتش شد از حیرت سپند اینجا ؛ کسے چون چشم از رخسار آتشناک بردارد ؛ (عرفی ؎) گر چنین سوزم بگوشت میرسد صبحے کہ دوش ؛ آہ آتشناک عرفی منظر افلاک سوخت ؛ مولف گوید کہ آتشناک لفظے است کہ صفت واقع می شود۔ روے ورخسار وآہ وغیر ذلک را چنانکہ در اسناد بالا گذشت۔ (اردو) آتشناک بقول امیر آگ سے بھرا ہوا۔ آگ کیطرح سرخ۔ رخسار معشوق کی صفت مین بیشتر آتا ہے۔ (ناسخ ؎) ہے عنبر زلف اُسکے رُوے آتشناک پر ؛ بوے خوش دیتا ہے دود اس شمع مین کافور ہے ؛۔

آتش نشار (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم مردم گریان وغمزدہ کہ خون می گرید صاحب برہان میفرماید کہ کنایہ از مردم گریان وغم زدہ۔ (اردو) گریان۔ غمزدہ۔ (آصفیہ)۔

آتش نسب (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از تند مزاج دیگر کسے از اہل لغت ومصطلحات ذکر این نہ کردہ است وبہار ہم سند این پیش نکرد زبانداناں حال از تصدیق این سکوت می ورزند (اردو) دیکھو آتش خو وآتش طبع۔

آتش نشاندن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) آتش فرو نشاندن کہ نشاندن فتنہ باشد (۲) وفرو نشاندن قہر وغضب وخشم وبقول بہار (۳) میراندن آتش وبقول برہان صرف معنی دوم۔ صاحب ناصری را با بحر عجم اتفاق وبقولش (۴) شہوت فرو نشاندن ہم وبقول صاحب شمس اللغات معنی اول الذکر وبہ تحقیق مولف (۵) بے رونق کردن ؛ (۶) سوز عشق را مفقود کردن۔ مخفی مباد کہ در رائے مولف نشاندن آتش ضد مشتعل کردن آن باشد نہ میراندن چنانکہ بہار گوید ونشستن آتش

لازم این و سند ادعاے مولف در مصدر آتش نشستن موجود است۔ (کلیم ؎) برو بخشم چرا آتشے برافروزی ؟ کہ بایدش بعرق ہاے انفعال نشاند ؟ (سلمان ساوجی ؎) آتش روے بتان آب جمالت نشاند ؟ گردن اعداے دین دولت سلطان شکست ؟ (محتشم کاشی ؎) گفتی کہ آتشت بنشانم بآب تیغ ؟ تا تیغ میکشی دل من آب میشود ؟ (اُردو) (۱) آگ بجھانا۔ بقول امیر (۱) حقیقی معنون مین۔ (۲) بقول امیر آگ بجھانا غصہ فرو کرنا۔ (۳) شہوت کو روکنا۔ کم کرنا۔ (۴) بقول امیر آگ بجھانا۔ جھگڑا مٹانا۔ (۵) بے رونق کرنا۔ (۶) سوز عشق کو مٹانا۔

آتش نشاندن و اخگر گذاشتن یعنی کشتن و بچہ اش نگاہ داشتن کار خردمندان نیست

(مثل) این مثلے است کہ ذکرش صاحب خزینۃ الامثال کردہ ولے از تعریفش ساکت است مولف گوید کہ چون متحقق شد کہ چیزے مضرت رسان است باید استیصالش کرد اگر اثرش باقی ماند باز ترقی کند و نقصان رساند۔ (اُردو) اس فارسی مثل کا یہ ترجمہ ہے کہ "آگ بجھا کر چنگاری رکھ چھوڑنا یا سانپ مار کر اسکے بچہ کو پالنا حماقت ہے۔ دکن مین کہتے ہین کہ سانپ کچل کر انڈے نہ چھوڑو۔

آتش نشستن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مردن آتش است (بابا فغانی ؎) نشست آتش دل چہرہ برفروزاے ماہ ؟ بود کہ شعلہ کشد آتش نشستہ ما ؟ مولف گوید کہ ازین سندی کنایہ کہ مقصود شاعر از سوز دل آن معہذا نشستن آن مردن آتش نباشد۔ بلکہ ضد بلند شدن یعنی مشتعل نبودن آن۔ آتش نشستہ را باز شعلہ کشیدن ممکن است و آتش مردہ را شعلہ کشیدن محال۔ مختصر اینست کہ آتش نشستن لازم آتش نشاندن و برہمہ معانی آن شامل باشد کہ گذشت۔ (اُردو) آگ دبنا۔ (ناسخ ؎)

دبی تھی آگ جو سینہ مین پھر بھڑک اٹھی ؛ کل اُس بھبوکے نے دکھلائی جو بھڑک ہمکو ؛۔

آتش نشستہ (اصطلاح) باضافت ایع اسم مفعول مصدر ماضیہ۔ صاحب انند بدیل لفظ آتش درصفاتش آتش نشستہ و آتش مُردہ را ذکر کردہ است از آتش نشستہ۔ آتش غیر مشتعل مراد است نہ مردہ۔ ازین ہم تصدیق ادعاے مولف میشود کہ در مصدر ماضیہ گذشت۔ (اُردو) دکن مین بجھی ہوی آگ کہتے ہین اور بقول امیر آتش افسردہ و آتش خاموش انہین معنون مین مستعمل ہے۔ دیکھو آتش خاموش و افسردہ۔

آتش نشین (اصطلاح) بقول بہار از عالم خاک نشین است۔ (میرزا بیدل ؎) چہ امکان است دل از حلقۂ داغت برآوردن ؛ سپند بزم ما را نالۂ آتش نشین باشد ؛ (اُردو) آگ پر بیٹھنے والا جیسے خاک پر بیٹھنے والا۔

آتش نعل (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم بہ فتح نون مرادف آتش نعل صاحب موید الفضلا گوید کہ آتش نعل اسپ تندرو و جہندہ باشد۔

آتش نفس (اصطلاح) بفتح نون و فاء تفتہ دل و سوختہ جگر۔ صاحب سوز و گداز بہار ذکر این میکند و از معنی ساکت۔ (صائب ؎) صائب بجگر شعلہ زند نالۂ گرمت ؛ آتش نفسے مثل تو گلزار ندارد ؛ (ولہ ؎) از سینۂ آتش نفسان دود برآید ؛ چون خامۂ صائب کند انشاے قیامت ؛ (اُردو) آتش نفس انہین معنون مین مستعمل ہے۔ (ذوق ؎) کون آتش نفس اے ذوق چمن سے گزرا ؛ آج جو سرد نسیم چمنی خوب نہین ؛ (آتش ؎) داخل فردوس ہو آتش نفس مجھسا اگر ؛ گلشن جنت خزان ہو حوض کوثر خشک ہو ؛ (غالب ؎) ڈھونڈے ہے اس مغنی آتش نفس کو جی ؛ جسکی صدا ہو جلوۂ برق فنا مجھے ؛ بقول امیر اُردو مین آتش نفس نہایت گرم کے معنون مین بہی مستعمل ہے

(آتش ے) آتش نفس ہوا ہے گلزار کی ہمارے ؛ بجلی گری ہے غنچے جب مسکرا دئے ہیں ؛۔

آتش نگاہ داشتن (استعمال) محفوظ کردن آتش است۔ چنانکہ ظہوری گوید (ے) ہنوز آتش رایم نگاہ می دارند ؛ جنون خام بلا شد تف دماغ کجاست ؛ (اردو) آگ محفوظ رکھنا۔

(۱) **آتش نمرود** (اصطلاح) باضافت

(۲) **آتش نمرودی** رابع بقول بہار آتش نمرود آتشے کہ نمرود خلیل علیہ السلام را دران نشاندہ بود و بامر الہی برایشان گلزار شد۔ صاحب بحر عجم آتش نمرودی را ذکری کند کہ مرادف نمبر (۱) است۔ نعمت خان عالی گوید (ے) ترا اگر باغبان می دید کے میداشت این نخوت ؛ گلستان بے تو برمن آتش نمرودی گردد ؛ (حافظ شیراز ے) بباغ تازہ کن آئین دین زرتشتی ؛ کنون کہ لالہ برافروخت آتش نمرود ؛ (صائب ے) نیست دلگیری ز دنیا بندۂ تسلیم را ؛ آتش نمرود گلزار است ابراہیم را ؛ (اردو) آتش نمرود بقول امیر وہ آگ جسمیں نمرود بادشاہ کفار نے حضرت ابراہیم علیہ السلام کو ڈالکر جلانا چاہا تہا مگر اللہ کی قدرت سے وہ آگ آپ پر گلزار ہوگئی۔ (آتش ے) مہربان ہو دوست کچہ دشمن کا چل سکتا نہیں ؛ آتش نمرود ہے گلزار ابراہیم کو ؛۔

آتش نمودن (استعمال) بقول صاحب ارمغان معروف **مولف** گوید کہ نمودن بہ فتح اول بمعنی معروف و ظاہر کردن و شدن و بظہور آوردن و در نظر آشکار کردن و بمعنی کردن نیز آمدہ و بقول بہار بضمتین دیدن و دیدہ شدن پس استعمال این با آتش بہمہ معنی درست باشد (حزین اصفہانی ے) زرخ چون آتش موسی نمودی سینہ سینا کن ؛ لبت را چون دم عیسی است این دل مردہ احیا کن ؛ (اردو) آگ دکھانا۔ آگ ظاہر کرنا۔ اگرچہ امیر نے آگ کھلانے

کے صرف دو معنی لکھے ہین - (۱) آگ کے قریب لیجاکے گرم کرنا - (۲) جلانا - فتیلے وغیرہ سے آگ لگانا - اور یہ دونون معنی محاورہ کے ہین لیکن کوئی وجہ نہین ہے کہ حقیقی معنون مین آگ دکھانا نہ کہا جاے - صاحبان زبان اسکو تسلیم کرتے ہین (فی البدیہہ نظم طباطبائی ؎) معجزہ عکس رخ یار کا ہے ؛ آگ پانی مین دکھائی اسنے ؛

(۱) آتش نوا (اصطلاح) بہار ذکر آتش نوا
(۲) آتش نوائی می کند و برائے فہم معنی سند را پیش می کند - (صائب ؎) بہر دامے کہ افتد بلبل آتش نواے من ؛ ز شادی چون سپند از دانہ اش فریاد برخیزد ؛ (بیدل ؎) اثر کم کردہ آہنگم بپرس از عندلیب من ؛ درین گلشن نفس می سوزم از آتش نوائی ہا ؛ مولف گوید کہ فارسیان صداے خوش و نیز سوز و گداز دارندہ را آتش نوا گویند - بہار بضمن لفظ نوا گوید کہ فارسیان بلبل نوا - بلند نوا - رنگین نوا - آتش نوا گفتہ اند - پس آتش نوا بودن مصدر اصطلاحی است و آتش نوائی حاصل بالمصدر - (اردو) صاحب جامع اللغات نے درست فرمایا ہے کہ جسکی آواز خوش اور پر سوز ہو وہی آتش نوا ہے -

آتش نوشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار آتش خوردن کہ گذشت - (خان آرزو ؎) بادہ بوسہ لبے حوصلہ سوز افتاد است ؛ آرزو دیدہ و دانستہ بنوش آتش را ؛

(۱) آتش نہاد (اصطلاح) بقول بہار
(۲) آتش نہادن نمبر (۱) کنایہ از تند مزاج و (۲) ماضی نمبر (۲) (سلمان ساوجی ؎) اگرچہ دشمن آتش نہاد سوختہ دل ؛ ز تاب تیغ تو در سنگ خارہ ساختہ جاست ؛ کنون ہمین کہ ز تاثیر نعل شب رنگت ؛ بسان لمعۂ آتش نجستہ از خاراست ؛ و (۲) مرادف آتش داشتن - (ظہوری ؎) اگر نے بند آتش اندر نہاد ؛ دہم

آتش شعلہ را رقص باد ؛ صاحب ارمغان صفی ذکر این میکند (اُردو) (۱) دیکھو آتش مزاج۔

آتش نہفتہ (اصطلاح) باضافت الف مراد ف آتش پنہان (حافظ ۵) زین آتش نہفتہ کہ در سینۂ من است ؛ خورشید شعلہ ایست کہ در آسمان گرفتہ ؛۔

آتش نیستان (اصطلاح) باضافت رابع۔ (۱) بقول صاحبان انند وشمس و مؤید الفضلا رونق گلہا و شگوفہ ہا در وقت بہار صاحب بحر عجم ہمین معنی را در آتش نیستان ذکر می کند بخیال مولف غلطی طبع باشد کہ نیستان انیستان نوشت۔ (۲) آتشے کہ در نیستان افتد و این ہمان آتش است کہ بدیل (آتش سختن در چیزے) در کلام بیدل مذکور شد۔ (اُردو) (۱) وہ شگوفے جو موسم بہار مین نکل آوین۔ چمن کی رونق۔ (۲) وہ آگ جو بنون مین لگ جاے۔

آتش و آب (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) تیغ و شمشیر و امثال آن (۲) پیالۂ بلوری پر از شراب سرخ و بقول صاحب ناصری و فرہنگ انندراج (۳) حالت زفاف ہم چنانکہ نظامی گفتہ (۵۳) ز رنگ آمیزی آن آتش و آب ؛ شبستان گشتہ پرشنگرف و سیماب ؛ و بقول صاحب جامع اللغات (۴) حلم و غضب

مولف گوید کہ چرا نباشد کہ آب و آتش بہمین معنی گذشتہ است و از کلام قاآنی می کشاید کہ (۵) استعمال آتش و آب برائے گرم و سرد زمانہ ہم باشد۔ (۵۴) چہ لعبت است کہ چون کود کانش مادر دہر ؛ نمودہ تربیت اندر کنار آتش و آب ؛ و بقول صاحب مؤید الفضلا (۶) کنایہ از شراب و می انگوری ہم (اُردو) (۱) تیغ شمشیر (مونث) (۲) بلوری جام جس مین انگوری شراب ہو۔ (۳) زفاف کا نتیجہ۔ اسی کو دکن مین سرخروئی کہتے ہین (۴) بقول صاحب جامع اللغات حلم و غضب (مذکر) نیکی۔

بدی۔ (مونث) (ہ) گرم سرد (مذکر) بقول صاحب آصفیہ حوادث زمانہ (۲) انگوری شراب (مونث)

آتش و آب بہم آمیختن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از جمع اضداد است چنانکہ محتشم کاشی گوید (ے) صعبتے داشت کہ آمیختہ بہم آتش و آب ۔ دے کہ در بزم میان من و اغیار نشست ۔ (اُردو) آگ پانی کا سنجوگ ہونا۔ بقول امیر دو مخالف چیزوں کا میل ملاپ۔ اجتماع ضدین۔

(۱) آتش وادی (اصطلاح) **(۲) آتش وادی ایمن** باضافت ابع۔ نمبر (۱) بقول بہار مراد آتش کاروان سلیم (ے) در چشم من چو آتش وادی شب وصال ۔ نزدیک می نمائی و دوری چہ فائدہ ۔ و ثانی بقول صاحب بحر عجم نمبر (۲) مراد آتش موسیٰ کہ گذشت۔ **مولف** گوید کہ بہار بر غلط است و سندش بر خلاف دعوے آتش وادی و آتش وادی ایمن ہر دو مراد آتش موسیٰ است

آتش واہندی (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب شمس اللغات شمشیر ہندی دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نکردہ۔ (اُردو) ہندی تلوار۔ (مونث)۔

آتش ہائے رنگا رنگ (اصطلاح) کنایہ از سوز و گداز است کہ کیفیت رنگا رنگ دارد۔ چنانکہ صائب گوید (ے) ازان عاشق بآتشہائے رنگا رنگ میسوزد ۔ کہ آنروے لطیف از ہر رنگ رنگ دگر گیرد ۔ (اُردو) سوز عشق۔ سوز و گداز

آتش ہفت اژدہا (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب شمس اللغات کواکب سبعہ صاحب رشیدی ہم ذکر این می کند۔ (اُردو) سات ستارے (۱) شمس (۲) قمر (۳) عطارد (۴) زحل۔ (۵) مشتری (۶) مریخ (۷) زہرہ۔

آتش ہفت خانہ (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب فرہنگ انجمن آرائے ناصری (۱) کنایہ از ہفت کوکب (۲) و ہفت فلک است

(اُردو) (۱) سات ستارے (۲) سات آسمان

آتش ہفت مجمرہ (اصطلاح) باضافت رابع. بقول صاحب بحر عجم و برہان کنایہ از سبعہ سیارہ است. صاحب موید الفضلا ہم ذکر این کردہ است (مرادف آتش ہفت اژدرہا) ۔

آتش ہموار (اصطلاح) باضافت رابع آتشے کہ ہموار باشد یعنی در سکون بود شعلہ ندارد چنانکہ بیدل گوید (ے) نالۂ ما بے خبر از شعلہا پرواز ساخت ؛ بیدل اینجا داشت از رنگ آتش ہموار گل ؛ (اُردو) آتش خاموش. دیکھو امیر اللغات ۔

آتش ہموارہ آرمیدہ (اصطلاح) مرادف ماضیہ. صاحب فرہنگ انندراج بضمن لفظ آتش در صفات آتش (ہموارہ آرمیدہ) را ذکر کردہ است ۔

آتش ہندی (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب برہان کنایہ از تیغ ہندیست صاحبان رشیدی و بحر عجم و موید الفضلا و شمس اللغات و ناصری و برہان جامع ہم ذکر این کردہ اند. (اُردو) شمشیر ہندی وہ تلوار جو ہند مین بنائی گئی ہو اور بقول صاحب آصفیہ صرف (ہندی) بہی انہین معنون مین مستعمل ہے۔

آتش ہولناک (استعمال) آتشے کہ ہیبتش در دل پیدا شود. فارسیان ہولناک را در صفت آتش آوردہ اند. صاحب انند بضمن لفظ آتش در صفات آتش ذکر این می کند. (اُردو) آتش ہولناک. امیر نے بذیل صفات آتش اسکا ذکر کیا ہے. اور فرمایا ہے کہ جب کثرت سے آگ بہڑکی ہوئی ہوتی ہے تو اسکو دیکھکر ڈر معلوم ہوتا ہے اسلئے اسکی یہ صفت ہے. (ناصر ے) جلاکر پہاڑون کو کردے جو خاک ؛ بلند اور تیز آتش ہولناک ؛

آتشی چیزے کہ منسوب بآتش است چون آبی کہ گذشت. سمندر کہ در آتش معیشت

(۴۷۲)

کند آتشی است و آیینہ کہ از و آتش پیدا شود
آتشی باشد و قس علے ہذا۔ (ظہوری ے) ببرد
با دمرا باد۔ گشتہ خاکم خاک ؛ دگر نگوے کدام آتشی
کدام آبیست ؛ صاحب فرہنگ اندراج گوید
کہ (۲) آتشی۔ کنایہ از غضبناک ہم ہست (اُردو)
آتشی بقول امیر وہ جسکی خلقت مین جزو نار
غالب ہو جیسے خاکی۔ لفظ آتشی پری وجن کی
صفت مین آتا ہے مثلاً کہین کہ انسان خاکی ہے
اور پری آتشی ہے۔ (گلزار نسیم ے) بولی وہ
بشر ہو تم دلاور ؛ سرسبز ہو قوم آتشی پر ؛ امیر نے
آتشی شیشہ کا بھی ذکر کیا ہے۔ (صبا ے) عکس
رخ سے جل اُٹھے ہے دُھوپ مین اکثر نقاب ؛
آتشی شیشہ مگر رخسار آتشناک ہے ؛ آتشی آیینہ
بھی اُردو مین مستعمل ہے۔ (ناسخ ے) فکر مین
سوجھے یہ مضمون روے آتشناک کے ؛ آتشی آئینہ
زانو نظر آیا مجھے ؛ آتشی شیشی بہی مستعمل ہے۔
دیکھو (امیر اللغات) (۲) غضبناک بقول صفیہ

غصہ مین بھرا ہوا۔ افروختہ۔ لال۔

آتش یاقوت (اصطلاح) باضافت الف
ہمان آب یاقوت است کہ سرخیش آتش نام کرد
صائب گوید (ے) زمے فروغ لب یار بیشتر گردد ؛
زآب آتش یاقوت شعلہ ور گردد ؛ (اُردو)
آب یاقوت۔ یاقوت کی سرخی۔ یاقوت کی چمک
دمک۔ (مونث)۔

آتشیان (اصطلاح) بقول صاحب
شمس اللغات آنکہ آتشین زبان و تیز زبان است۔
صاحب موید الفضلا گوید کہ (۲) دیوان و کافران۔
مولف گوید کہ این جمع آتشی است بمعنی اول
صاحب موید درست است و بمعنی دوم ہم من وجہ
درست باشد کہ دوزخیان را آتشیان تواں گفت
مگر نمیدانم کہ صاحب شمس اللغات در ہمچو لفظے
کہ اصلش اظہر من الشمس است معنی واحد بلا لحاظ
مادہ آن چہ طور پیدا کرد و بدینوجہ کہ او عاے
بے سند است تسلیمش نمیتوانم کرد۔ (اُردو) آتشیان

آتشی کی جمع اُردو مین کہہ سکتے ہین اسلئے کہ لفظ آتشی اُردو مین مستعمل ہے جو گزر چکا ہے۔

(۱) **آتشیزہ** (اصطلاح) اوّل بفتح زاے (۲) **آتشیژہ** عربی۔ بقول صاحب برہان کرم شب تاب را گویند و آن جانور یست پرندہ و روشن۔ امّا صاحب شمس اللغات گوید کہ آتشیزہ مرادف آتشک است و صاحب موید الفضلا را با برہان اتفاق است۔ صاحب رشیدی میفرماید کہ لفظ صحیح آتشیژہ بازاے فارسی است کہ مرکب از آتش و ژہ مرادف چہ کہ افادہ تصغیر کند۔ چنانچہ مشکیچہ را مشکیزہ گویند و معنی ترکیبی آن آتشک باشد یعنی کرمک شب تاب۔ و در حاشیہ رشیدی مذکور است کہ از پاکیزہ و دوشیزہ می کشاید کہ (یزہ) براے نسبت است چنانکہ صاحب سراج گوید پس آتشیزہ ہم درست باشد۔ و صاحب برہان جامع را ہم با برہان اتفاق است حاصل اینست کہ تعمیم صاحب شمس و معنی ناقابل تسلیم باشد (اُردو) جگنو۔ (مذکر)۔

آتشی شدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار کنایہ از (۱) سرکش شدن۔ (۲) غضب کردن۔ (اُردو) (۱) سرکش ہونا (۲) آگ ہوجانا (عاشق ع) بھڑکانے سے رقیب کے تم آگ ہوگئے ہو

آتشین مرادف آتشی باشد۔ سند این در اکثر اصطلاحات آیندہ می آید۔ (اُردو) بقول امیر۔ یا و نون نسبت کے ساتھ آگ سا روشن۔ آگ کیطرح گرم۔ آگ کی صورت سُرخ۔ (آتش ۵) آتشین نالون کی اللہ رے گرمی شب ہجر ۔ نرم تر موم سے فولاد کیا کرتے ہین ۔ روے آتشین اور لعل آتشین کی سند بھی امیر نے دی ہے بضمن لفظ (آتشین) دیکھو امیر اللغات مین لفظ آتشین۔

آتشین آب (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری کنایہ از دو چیز است (۱) کنایہ از مے انگوری۔ (۲) اشک خونین و

اشک غمزدگان دفرزانہ مولف عید الفضلا را ہم با صاحب ناصری اتفاق است۔ **مولف** گوید کہ آتشین آب قلب اضافت (آب آتشین) باشد وبس۔ (اُردو) دیکھو آب آتشین۔

آتشین آہ (اصطلاح) کنایہ از آہ گرم باشد چنانچہ در آہ آتشین بیاید۔

آتشین اژدرہا (اصطلاح) بقول صاحب برہان کنایہ از سبعہ سیارہ است ومجموع را آتشین ہفت اژدرہا می گویند۔ صاحب ناصری گوید کہ کنایہ از کواکب بود کہ وجود آنہا سبب عدم موجودات شود وچنان است آن اژدہا خلق را فرو برد۔ صاحبان برہان جامع وبحر عجم را با برہان اتفاق است۔ (اُردو) صاحب جامع اللغات فرماتے ہین کہ آسمانی سات ستارون مین سے کوئی ستارہ یا دمدار ستارہ۔ **مولف** کو آخری حصہ سے اتفاق نہین ہے اسلئے کہ فارسیون کے استعمال سے بڑہا ہوا ترجمہ ہے۔

آتشین اشک (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از اشک گرم است۔ (اُردو) اشک آتشین۔ (آتش ے) جوش اشکِ آتشین کا باعث آہِ سرد ہے ؛ گرم کرتی ہے ہوا جاڑے کی پانی چاہ کا ؛۔

آتشین بچہ (اصطلاح) بقول صاحب برہان جامع۔ کارگر واستاد جلد وچابک۔ (اُردو) چابکدست اور چالاک کاریگر۔

آتشین بستر (اصطلاح) (۱) بستر سرخ۔ (۲) وبسترے کہ گرم باشد۔ (۳) وکسے کہ بیقرار باشد واز گرمی بستر خوابش نبرد۔ صائب گوید (ے) از عرق تا چہرۂ گلرنگ جانان ترشدست ؛ دامن گلہا بشبنم آتشین بستر شدست ؛ (اُردو) (۱) لال بستر۔ (۲) گرم بچھونا۔ (۳) بے قرار شخص جسکو بچھونے کی گرمی کیوجہ سے نیند نہ آئے

آتشین پا (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از جلد وتیز رو (صائب ے) مگر شد کاروان

(۴۷۵)

سالار شوق آتشین پایم ؛ کہ برق و باد در دنبال عذر لنگ می گردد ؛ (اُردو) تیز رفتار بقول صاحب آصفیہ جلد چلنے والا ۔ شتاب رَو ۔ بقول امیر آتش قدم بمعنی گرم رو ۔ تیز قدم ۔ دیکھو آتش قدم ۔

آتشین پل (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انجمن آرائے ناصری ۔ کنایہ از دوزخ و کرہ نار است ۔ کہ آنرا فلک اثیر گویند ۔ چنانکہ خاقانی گفتہ (ع) جانہا کہ جواہر قدیمند ؛ در عرصگہ اُمید و بیمند ؛ زانسو بر پل شدن توانند ؛ یا بر پل آتشین بمانند ؛ (اُردو) دوزخ (مونث) کرہ نار یا کرہ آتش (مذکر) (ناظم ع) گھر ہے مجھ سوختہ جان کا کرہ نار کے پاس ؛ طائر اُڑتا نہیں ہو کر مری دیوار کے پاس ؛

آتشین پنجہ (اصطلاح) بقول صاحب برہان ہمان است کہ بر آتش پنجہ گذشت یعنی مرادفش ۔ و صاحب انند بضمن آتش دست ذکر این می کند ۔

آتشین پیکر (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) آفتاب ۔ (۲) جسد جنیان ۔ (۳) شیاطین ۔ صاحب ناصری میفرماید کہ (۴) آہ گرم باشد (۵) کنایہ از زبانۂ آتش ۔ (۶) کنایہ از جنسے است از آتشبازی کہ بر ہوا رود و منشق شود و ازان شرر ہا ظاہر شوند بر شکل مار ۔ صاحب رشیدی را با صاحب بحر عجم اتفاق است بہ تفاوت جزئی کہ این بر معنی دوم صرف جنیان گوید نہ جسد جنیان و صاحب شمس ہمہ بان رشیدی ۔ (اُردو) دیکھو آتش پیکر ۔ (۴) آہ گرم (مونث) (۵) زبانہ شعلہ (مذکر) آصفیہ ۔ (۶) تارامنڈل (مذکر) بقول صاحب آصفیہ ایک قسم کی آتشبازی ۔ (رشک ع) پگھلا دل تفنگ مری آہ گرم سے ؛ بیجا نہیں ہے اسکا پیالہ جو بہ گیا ؛

آتشین پیل (اصطلاح) بقول صاحب شمس اللغات (۱) فلک (۲) بحر ۔ (اُردو) (۱)

آسمان۔ فلک (مذکر) (۲) دریا۔ بحر۔ (مذکر)۔

آتشین تاب (اصطلاح) معلوم میشود کہ مرادف ہمان (آتش تاب) است کہ گذشت (فیضی ؎) چون عشق رسد بہ آتشین تاب ؛ صد زہرہ آہنین کند آب ؛۔

آتشین جان (اصطلاح) بقول بہار کسی کہ از آتش متنفر نشود بلکہ ہمین آتش سرمایۂ حیات او باشد۔ (صائب ؎) آتشین جان چون سمندر شو کہ دیوان مرا ؛ سطرہا دود دل و سرخی بآب آتش است ؛۔

آتشین جبین (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ اند مرادف آتش جبین کہ گذشت۔

آتشین جلوہ (اصطلاح) بقول بہار از اسماے محبوب۔ مرادف (آتش جلوہ) (شیخ حزین ؎) ز آتشین جلوۂ من شہر کبابست حزین ؛ آہ ازین برق کہ در خرمن دلہا میسوخت ؛

آتشین جولان (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از جلد و تیز رو۔ (صائب ؎) نماند حسن بے عاشق کہ شمع آتشین جولان ؛ چو بے پروانہ شد فانوس را پروانہ می سازد ؛ (اُردو) آگ کی پھرتی رکھنے والا۔ مجازاً تیز رو بھی کہہ سکتے ہین۔ انہین معنون مین آتش قدم اُردو مین مستعمل ہے۔ (دیکھو آتش قدم)۔

آتشین چنگ (اصطلاح) کنایہ از تیز چنگ باشد کہ بلا تاخیر رمقے شکار کند۔ (صائب ؎) آتشین چنگ است در صید دل پروانہا ؛ گرچہ ہست از موم کافوری ید بیضاے شمع ؛ (اُردو) پھرتی سے شکار کرنے والا۔ تیز چنگل بھی کہہ سکتے ہین۔ اور آتشین چنگ بھی۔ (فی الید بیہہ نظم طباطبائی ؎) با دل مین پر تدرو کا رنگ ؛ بجلی ہے عقاب آتشین چنگ ؛۔

آتشین خو (اصطلاح) مرادف آتش خو ست از زبانداناں عجم تصدیق این میشود۔ (اُردو) آتشین خو۔ مرادف آتش خو یعنی تند مزاج۔

غصہ ور۔ (مومن ؎) آتشین خو سے آرزوے وصال ؛ پک گیا اب خیال خام مرا ؛۔

آتشین داغ (استعمال) مرادف آتش داغ باشد کہ گذشت۔ صاحب موید الفضلا گوید کہ آتشین داغ۔ داغ آتشین است۔

آتشین دست (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از کاریگر و استاد ماہر در صنعتے و تیز در کارے **مولف** گوید کہ مرادف آتش دست۔ صاحب فرہنگ انندراج ہم ذکر این میکنند۔

آتشین دم (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انند بحوالہ مظہر العجائب بمعنی عاشق (اُردو) دیکھو آتش نفس۔

آتشین دواج (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم بفتح دال مہملہ (۱) آفتاب (۲) شفق (۳) شراب سرخ۔ دواج بفتح دال مہملہ و عربی بمعنی لحاف و بالاپوش باشد۔ صاحبان برہان جامع و شمس اللغات و رشیدی ہم ذکر این میکنند۔ (اُردو) (۱) آفتاب (مذکر) (۲) شفق۔ (مونث) (۳) شراب سرخ۔ (مونث)۔

آتشین رُخ (اصطلاح) مرادف آتش رخسار باشد کہ گذشت۔ (اُردو) آتشین رخ بقول امیر مرادف آتشین رخسار۔ (دیکھو آتشین رخسار امیر اللغات) (غالب ؎) صبح آیا جانب مشرق نظر ؛ اک نگار آتشین رخ سر کھلا ؛۔

(۱) **آتشین رخسار** (اصطلاح) بقول بہار از اسماے محبوب
(۲) **آتشین رخسارہ** است (از جامع اللغات ؎) کن نثار از دو دیدہ آب سرشک ؛ در غم یار آتشین رخسار ؛ (صائب ؎) چون چراغ کشتہ گیرم زندگانی راز مہر ؛ آتشین رخسارہ گر بر مزارم بگذرد ؛ (اُردو) بقول امیر آتشین رخسار اُردو مین مستعمل ہے بمعنی آتش رخ۔ (ناسخ ؎) کیون سراپا ہے سپید اے آتشین رخسار شمع ؛ کیا ہے تیرے عشق مین میری طرح بیمار شمع ؛۔

آتشین رفتار (اصطلاح) بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات تیز رفتار۔ (صائب ؎)

وحشت ارباب بینش را فزاید رنگ و بو ٭ شبنم از زردی گل آتشین رفتار شد ٭ (اُردو) تیز رَو۔ تیز رفتار۔ تیز قدم۔ آتش قدم۔ (دیکھو آتش قدم)۔

آتشین رو (اصطلاح) بقول بہار کہ بدیل آتشین رخسار می نویسد مرادف آنست۔ (صائب ؎)

آتشین روے

پیش ما کز آتشین رویان جدا افتادہ ایم ٭ لذت آواز پاے آشنا دارد سپند ٭ (ولہ ؎) گر نصیب آتشین روے کباب من شود ٭ گریہ خونین ز خوشحالی شراب من شود ٭۔

آتشین زا (اصطلاح) بقول صاحب شمس اللغات و موید الفضلا۔ (۱) شیطان۔ (۲) وجنیان۔ (اُردو) (۱) شیطان (۲) جنّات (مذکر)۔

آتشین زبان (اصطلاح) بقول صاحب برہان بفتح زاے نقطہ دار۔ مرادف آتش زبان۔ صاحبان بحر عجم و بہار عجم و رشیدی و شمس تصدیق این میکنند۔

آتشین زمزم (اصطلاح) بقول صاحب شمس اللغات آفتاب۔ صاحب بحر عجم بضمن آتش زمزم تصدیق این میکند (خاقانی ؎)

اے کعبہ رہرو آسمان را ٭ وے زمزم آتشین جہان را ٭ مخفی مباد کہ آتشین زمزم قلب اضافت زمزم آتشین است۔ صاحب رشیدی ہم ذکر این کردہ است۔ (اُردو) آفتاب۔ (مذکر)۔

آتشین سال (اصطلاح) بقول صاحب شمس اللغات۔ شراب سرخ۔ مولف گوید کہ ہمان آتش سیال باشد۔ (اُردو) سرخ شراب (مونث)

آتشین سخن (اصطلاح) بقول بہار مرادف آتشین زبان و بقول صاحب بحر عجم

تیز زبان (مرادف معنی سوم آتش سخن) ۔

آتشین سرشک (اصطلاح) بقول بہار اشک آتشین سند این ترکیب اضافی بدست می آید۔ (صائب ؎) بسکہ صائب ریزد از چشم سرشک آتشین ؛ رشتۂ شمع است گوئی رشتۂ نظارہ ام ؛ (اُردو) دیکھو آتشین اشک ۔

آتشین سیّال (اصطلاح) بقول صاحب موید الفضلاے سُرخ فام یعنی مرادف معنی اوّل آتش سیّال است **مولّف** گوید کہ وجہے نباشد کہ مرادف دیگر معانی ہم نگیریم ۔

آتشین سیما (اصطلاح) بقول بہار از اسماے محبوب (مرادف آتش سیما باشد) (صائب ؎) میروم از خویش بیرون پاے کوبان چون سپند ؛ تا کجا آن آتشین سیما بفریادم رسد ؛ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات خوبصورت آدمی ۔

آتشین شست (اصطلاح) بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات تیرانداز تیز دست (صائب ؎) مرا بخاک نشاندست آتشین شستے ؛ کہ ماہ نو کند از شرم او کمان در خاک ؛ (اُردو) تیر لگانے مین مشاق ۔

آتشین صدف (اصطلاح) بقول صاحب برہان بفتح صاد و دال بے نقطہ کنایہ از خورشید عالم آراست صاحبان بحر عجم و رشیدی و موید ہم ذکر این می کنند و صاحب شمس اللغات بدیل آنگون صدف اشارہ این میکند (اُردو) آفتاب (مذکر) ۔

آتشین صلب (اصطلاح) بقول صاحب برہان بفتح صاد بے نقطہ و کسر لام مرادف ماضیہ **مولّف** خیال می کند کہ این مخفف آتشین صلیب باشد کہ می آید و عجب نیست کہ غلطی کتابت و چاپ بود کہ صلیب را صلب نوشتہ ۔

آتشین صلیب (اصطلاح) بقول صاحبان بحر عجم و موید الفضلا و رشیدی و برہان جامع

مرادف ماضیہ۔

آتشین طلعت (اصطلاح) بقول بہار از اسماے محبوب است (تاثیر ؎) کدامی آتشین طلعت چراغ محفل است امشب ؛ کہ گل افتادہ است از مہر وہ در چشم روزن ہا ؛ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات (ذیل آتش طلعت) خوبصورت آدمی۔ دیکھو آتش رُخ۔

آتشین عذار (اصطلاح) بقول بہار مرادف ماضیہ۔ (صائب ؎) سپند خال لبت آتشین عذار اند ؛ بخون طپیدۂ لعل لوتا جدار اند ؛۔

آتشین فسون (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ اند بحوالہ مظہر العجائب از اسماے معشوق کہ مرادف ماضیہ باشد۔ (اُردو) بقول آصفیہ جادو کا پتلا یعنی معشوق جو دل عاشق کو نگاہ پر اثر سے تسخیر کر لیتا ہے۔

آتشین کاسہ (اصطلاح) بقول صاحبان بحر عجم و شمس اللغات مرادف آتشین صدف۔ صاحب موید الفضلا ہم ذکر این کردہ است۔

آتشین گردیدن گریہ (اصطلاح) کنایہ از خون برآمدن از چشم یا اشک گرم برآمدن باشد چنانکہ ظہوری گوید (؎) گردیدہ از ہواے حرم گریہ آتشین ؛ وز اشک داغ سینۂ زمزم نہادہ ایم ؛ (اُردو) خون رونا۔ آنکھوں سے اشک گرم نکلنا۔

آتشین گُل (اصطلاح) ہمان گُل آتشی باشد کہ صاحبان لغت ذکر آن کردہ اند کہ آنرا گل سوری نیز نامند گویند کہ گُل آتشی سرخ نیرنگ است کہ ہمیشہ بشگفد و بصورت گُل گلاب باشد (ظہوری ؎) طالع ابر کرم جز گلبن خرم نداشت ؛ بود در گلزار ما گل آتشین شبنم نداشت ؛ (اُردو) سدا گلاب۔ (مذکر) آصفیہ۔

آتشین لب (اصطلاح) بقول بہار از اسماے معشوق کہ مرادف آتش عذار است۔

(اُردو) یاقوت لب (مذکر) بقول صاحب آصفیہ جو بدیل لعل لب فرمایا ہے۔ لال ہونٹھوں والا معشوق۔

آتشین لباس (اصطلاح) بقول صاحبان بحر عجم و برہان کنایہ از لباس سُرخ۔ (۲) وکسیکہ لباس سرخ پوشیدہ۔ صاحب رشیدی بر معنی دوم اکتفا کند۔ (اُردو) سرخ لباس۔ (۲) بھبوکا۔ (دیکھو آتش لباس)۔

آتشین لعل (اصطلاح) بتحقیق مولف مرادف آتشین لب است۔ (ظہوری ؎) گشتہ داغم خونچکان داغست لعل آتشین ؛ در زمین سینہ شد پیدا بدخشان نوی ؛۔

آتشین لقا (اصطلاح) مرادف آتشین روے و آتشین سیما باشد چنانکہ صائب گوید۔ (؎) سپند خال ازان دائم است در یکجا ؛ کہ چشم زخم بآن آتشین لقا نرسد ؛۔

آتشین مار (اصطلاح) بقول صاحبان برہان و بحر عجم (۱) کنایہ از آہ گرم باشد۔ (۲) زبانۂ آتش را نیز گویند (۳) و بمعنی تیر آتش بازی نیز آمدہ است صاحب رشیدی بہ نسبت معنی سوم گوید کہ جنسے است از آتش بازی کہ بر ہوا رود۔ و منشق گردد و ازان شرارہ ہا ظاہر شود بر شکل مار۔ (اُردو) (۱) آہ گرم۔ (مونث) (۲) زبانہ۔ (مذکر) آصفیہ۔ (۳) ہوائی (مونث) یا تارا منڈل (مذکر) ایک قسم کی آتشبازی۔ (آصفیہ)۔

آتشین مغز (اصطلاح) بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات گرم مزاج (صائب ؎) کسے کز سایہ اش اینجا نیاسود آتشین مغزے ؛ کجا در سایۂ طوبی تواند داکشید آنجا ؛ (اُردو) دیکھو آتش مزاج۔

آتشین ہفت اژدرہا (اصطلاح) بقول صاحب برہان کہ بدیل آتشین اژدرہا می فرماید مجموع سبعہ سیارہ باشد و صاحب رشیدی ہم ذکر این می کند۔ (اُردو) سبعہ سیارہ کا مجموعہ۔

آتشین یافتن (مصدر اصطلاحی) بقول

صاحب بحر عجم رونق ورواج بہم رسانیدن (اُردو) رونق پانا۔ رونق حاصل کرنا۔ رواج پانا۔ رواج پذیر ہونا۔ مروّج ہونا۔

آترمہ بفتح تاے عربی وسکون راے مہملہ وفتح میم بقول صاحب رشیدی کہ بضم آدرم میفرماید مرادف آدرم یعنی نمدزینے کہ دو نیم باشد ودر فرہنگ بمعنی نمدزین مطلق گفتہ۔ (اُردو) نمدزین (مذکر) وبقول صاحب آصفیہ وہ نمدا جو زین کے نیچے گھوڑے کی پشت پر ڈالتے ہین۔

آتل بکسر ثالث بروزن ساحل بقول صاحب برہان رودخانہ ایست بسیار بزرگ کہ ابتداے آن از بلاد روس وبلغار است و انتہاے آن بحر خزر کہ دریاے گیلان باشد گویند قریب ہشتاد نہر ازان جدا میشود کہ از ہیچکدام آن اسپ بآسانی نتوان گذشت۔ صاحب فرہنگ جہانگیری گوید کہ رودیست بس بزرگ کہ از کوہ ہاے آس وآرس وبلغار خیزد گویند ازان رودے بزرگتر در جہان نیست آوردہ اند کہ ہفتاد وچند نہر ازان آب برمی دارد کہ از ہیچکدام اسپ بآسانی گذر نیابد۔ (حکیم خاقانی فرماید ؎) گریہ گرسوے مژہ راہ نیابد مژہ راہ رہ سوے گریہ کز و نیست گزر بکشایند ۔ گر سوے قندز مژگان نرسد آتل اشک ۔ راہ قندز سوے آتل بخزر بکشایند ۔ صاحب ناصری فرماید کہ رودے است عظیم کہ پہنایش یک فرسخ گویند از کوہ ہاے روس وبلغار خیزد و بدریاے خزر کہ دریاے ماژندرانست ریزد و در زمستان چنان یخ بندد کہ اہل وابلوس وبلغار وروس بر روے آن قشلاق کنند و بعد از چہار ماہ ایلات حرکت نمایند وگویند کہ ہفتاد نہر ازان رود جدا شود کہ اسپ از آہنا بدشواری گذرد۔ (اُردو) ایک بڑے دریا کا نام جس سے ستر نہرین نکلتی ہین جو بلاد روس اور بلغار سے نکلتا ہے اور دریاے خزر مین جا ملتا ہے۔ جسکا پھیلاو دو میل کا ہے۔

ص۔ اسکا اصلی مقام لفظ (آتبین) کے بعد تھا۔ طبع ثانی مین تلافی مافات ہونا چاہئے۔

آتوربان | بقول صاحب فرہنگ انندراج بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم تائے مثناۃ راہب وصاحب الدیر وقلندر وزاہد واین لفظ زبان فارسی است۔ (اُردو) بقول صاحب آصفیہ راہب اُردو مین کہا جاتا ہے۔ زاہد گوشہ نشین۔ ترسایون کا پادری۔ تارک الدنیا۔ رومن کیتھولک کلیسا کا درویش۔ قلندر۔ جوگی۔

آتون | بقول صاحب برہان بروزن خاتون (۱) زنے باشد کہ دختران را تعلیم چیزے خواندن وتعلیم نوشتن ونقش دوختن دہد۔ (۲) بچہ دان وزہدان۔ (از فرہنگ جہانگیری ؒ۔) طُغان شاہ من مادر آتون او ؛ من برضاے تمام بُنقُر کنون او ؛ (اُردو) (۱) آتو۔ نام بادشاہ غلام آتون۔ بقول امیر اُستانی یعنی جوعورت لڑکیون کو لکھنا پڑھنا سکھاے۔ (جانصاحب ؒ) آتونے مار مارکے کین چور ہڈیان ؛ مطلب جومین نے پوچھا عظام زیم کا ؛ (منیر ؒ) آتو صاحب اسے بلاتی ہین ؛ منتظر ہین محل مین جاتی ہین ؛ (رنگین ؒ) دعاہے یہ بندی کی دنرات جی سے ؛ الٰہی جہان سے گزر جاے آتون ؛ کہا تھا مجھے کل تجھے دون گی چھٹی ؛ کرون کیا جواب یون مکر جاے آتون ؛ (۲) رحم۔ بچہ دان۔ (نذکر)۔

آتین | بقول صاحب برہان بروزن لاچین بلغت ژند وپاژند بمعنی موجود شدہ وپیدا گردیدہ وبہم رسیدہ۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات ژندی زبان مین حاضر وموجود۔

الف ممدودہ باثائے مثلثہ

آثار | بقول بہار جمع اثر بالتحریک کہ بمعنی نشان است۔ فارسیان بمعنی (۱) بنیاد ودر ہندوستان بمعنی (۲) پہناے دیوار استعمال کنند۔ صاحب ارمغان آصفی بحوالۂ بہار عجم و

چراغ ہدایت میفرماید کہ فارسیان این را بمعنی بنیاد وبناے دیوار استعمال کنند۔ فتامّل۔
مولّف را در چراغ ہدایت لفظ آثر یا آثار بنظر نیامد امّا از استعمال فارسیان این قدر معلوم شد کہ استعمال این در فارسی بمعنی (۳) نشان ہا وعلامات ہم آمدہ۔ عرفی گوید (۵) از نقش ونگار در و دیوار شکستہ ؛ آثار پدید است صنادید عجم را ؛ (سعدی در گلستان گوید) سرہنگ زادہ را دیدم بر در سراے اغلمش کہ عقل وکیاستے وفہم وفراستے زاید الوصف داشت ہم از عہد خردی آثار بزرگی در ناصیہ او پیدا"۔ وفارسیان استعمال این بامصادر مختلفہ کردہ اند۔ یعنی ازین لفظ عربی مصادر اصطلاحی فارسی قرار دادہ اند کہ می آید صاحب غیاث گوید کہ آثار نشانہاے قدیم وسنت ہاے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلّم باشد از (منتخب) وبمعنی افعال واثر ہاے طبیعت چنانکہ اثر آتش سوختن است واثر آب۔ ترکردن وعلیٰ ہذا القیاس وارستہ ہم ذکر این میکند ومی فرماید کہ فارسیان بمعنی بنا وعرض دیوار استعمال کنند مولّف سند این را در مصادر اصطلاحی ذیل بیان کردہ است۔ (اُردو) آثار بقول امیر (مذکر) جمع اثر۔ منتہی الارب مین ہے۔ آثار جزو سنت وبقیہ چیزے ونشان ونشان قدم۔ اور صراح مین نشان ہاے زخم اور غیاث مین اسقدر زیادہ ہے"۔ افعال واثر ہاے طبیعت مثلاً اثر آتش سوختن واثر آب۔ ترکردن۔ استعمالات جو دیکھے گئے تو مقامات مختلف مین مختلف تعبیرین مناسب نظر آئین جنکا محصل اسی معنی نشان وعلامت کیطرف رجوع کرتا ہے اسقدر فرق ہے کہ کہین علامت ظاہری مراد ہوتی ہے جسکی تعبیر صورت ووضع وشکل سے مناسب نظر آتی ہے اور کہین علامت معنوی مراد ہوتی ہے جسکی تعبیر تاثیر وخواص ونتائج واطوار وافعال

سے مناسب معلوم ہوتی ہے۔ الخ) حاصل یہ ہے کہ اُردو مین آثار کا لفظ (۱) بمعنی بنیاد (۲) بمعنی دیوار کی چوڑائی (۳) نشانات اور علامات مستعمل ہے۔ یون تو جناب امیر نے اسکے متعلق اور بھی معنون اور اُنکے نازک فرق سے بحث فرمائی ہے لیکن ہمارے مقصد کیلئے اسیقدر کافی ہے۔ (فقرہ امیر ۱) دن اچھا ہے آج آثار ڈالدو کل سے دیوار اُٹھانا۔ (فقرہ امیر ۲) جس دیوار کا گز بھر آثار ہو اسکی مضبوطی کی کیا بات ہے۔ (فقرہ امیر ۳) ان شہسوارون کے گھوڑون کی ٹاپون کے آثار ابتک اس سرزمین پر پائے جاتے ہین۔ (بحر ۵۳) آشفتہ طبیعت کے آثار نہین چھپتے ؛ آزار محبت کے بیمار نہین چھپتے ؛ (وزیر ۵۳) چھپ چلے ہین خط شبرنگ سے رخسار صبیح ؛ دن ہے کم شام کے آثار عیان سارے ہین ؛ ۔

آثار بودن (استعمال) وجود علامات۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این میفرماید ولیکن خلاف ادعایش کہ از استعمال فارسیان ذکر کردہ سند ذیل از کلام ظہیر فاریابی بہمر سانۂ خود اوست (ے) بدان قدیم کہ در عہد اولیت او ؛ جہان نبود و نبود از جہانیان آثار ؛ (اُردو) آثار پائے جانا۔ بقول امیر علامتین نظر آنا۔ (قلق ے) غش کی صورت تو یہ نہین زنہار ؛ پائے جاتے ہین سکتے کے آثار ؛

آثار دادن (مصدر اصطلاحی) ظاہر کردن آثار یعنی علامات و نشان ہا است۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است و منیش ہمان کہ در لفظ آثار بیان شد و سند پیش فرمودہ او مصدق معنی مولف این کتاب است۔ (خسرو ے) ہر چہ نہ آثار خدائی دہد ؛ کے بہمہ وقت روائی دہد ؛ (اُردو) آثار دکھلانا بقول امیر آثار (دکھائی دینا) کا متعدی (ناسخ ے) وصل کی شب ہو چکی اندھیر ہے ؛ شام سے دکھلاتی ہے

آثار صبح ؛ ـ

آثار دیدن (استعمال) دیدن علامات باشد ـ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرموده است آما معنی بیان فرموده او که استعمال فارسیان است برخلاف سند قاسمی است (قاسمی ؎) کہ تا بنگریم اندرین دیرپست ؛ نہ بینیم آثار هشیار و مست ؛ (اُردو) محاورہ آثار دیکھنا نہین پایا گیا ایسے موقع پر (آثار دکھائی دینا یا نظر آنا) سے مطلب حاصل کیا جا سکتا ہے (رشک ؎) دبایا مجھکو آخر گر کے دیوار محبت نے ؛ دکھائی دیتے تھے اسکے بُرے آثار پہلے سے ؛ (آتش ؎) آنکھ پھیری تو نے جس سے دم فنا اس کا ہوا ؛ مُردے کے آثار زندون مین نظر آنے لگے ؛ ـ

آثار رفتن (استعمال) باقی نہ ماندن و محو شدن علامات و نشان ہا (خان آرزو ؎) رفت آرزو ز عالم آثار آدمیت ؛ یا بی مگر ز عنقا دیگر سراغ مردم ؛ صاحب ارمغان آصفی بسند معنی بیان فرمودہ خود کہ بر لفظ آثار مذکور شد ذکر این ہم می کند فتامّل ـ (اُردو) آثار باقی نہ رہنا ـ آثار مٹ جانا ـ

آثار رمیدن (مصدر اصطلاحی) زائل شدن و باقی نماندن علامات و نشان ہا است یعنی مرادف ماضیہ (خسرو شور) آثار فتح و آفات از اوانی و اقاصی چون غلبۂ خواب از بانگ رعد برمید" صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرموده است آما معنی بیان فرموده اش کہ بر لفظ آثار گذشت پیش نظر باید داشت ـ

آثار شکستن (مصدر اصطلاحی) زائل شدن بنیاد عمارت ـ (سنائی غزنوی ؎) گر بر غبار دست ثباتت بنا نہد ؛ شاید کہ تا قیامتش آثار نشکند ؛ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است و این سند موافق او عاے اوست ـ (اُردو) عمارت گرنا ـ عمارت منہدم ہونا ـ

آثار کندن (استعمال) بر کندن بنیاد

عمارت ومنہدم کردن عمارت باشد چنانکہ تاثیر اصفہانی گوید (ے) ترسم اگر بیدل شوی گویند بیجا غم مخور ؛ تاثیر این غم خانہ را یک بار آثارے بکن ؛ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است۔ (اُردو) عمارت ڈہانا۔

آثار نگذاشتن (استعمال) محو کردن و نگذاشتن نشان وعلامات۔ چنانکہ خان آرزو گوید۔ (ے) نگذاشتی زر ہستی آثار در جہان ؛ دیگر بگو ارادہ ات اے کجکلاہ چیست ؛ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است۔ (اُردو) نشان باقی نہ رکھنا۔

الف ممدودہ با جیم عربی

آج بروزن تاج بقول صاحب فرہنگ اانند بحوالہ فرہنگ فرنگ در فارسی زبان خواہش و تمنا وطمع۔ (اُردو) خواہش۔ تمنا۔ طمع۔ (مونث)۔

آجاک بقول صاحب رشیدی وجہانگیری خاک باشد۔ صاحب رشیدی گوید کہ بخاطر میرسد کہ بخاے معجمہ (آخاک) باشد چہ در اوّل لغات فرس گاہے الف ممدودہ زائد کنند۔ چون آرنگ ورنگ ومانند آن۔ (اُردو) خاک۔ مٹی۔ (مونث)۔

آجال بقول صاحب جہانگیری کہ پابند لغت فرس است مرادف ماضیہ۔

آجدن بسکون جیم عربی وبفتح دال مہملہ بقول صاحب نوادر المصادر مبدّل آژدن و مرادف آجیدن است کہ می آید۔ وآژدن را بروزن باذرن می گیرد۔

آجدہ بفتح جیم عربی بروزن آمدہ بقول صاحب برہان (۱) بمعنی رنگ کردہ۔ باشد و (۲) بمعنی خلانیدہ شدہ از سوزن وغیر آن وبقول صاحب بحر عجم کہ بذیل مصدر آجیدن می نویسد۔ (۳) بمعنی بخیہ و (۴) درشتی روے سوہان کہ آنرا موج سوہان نیز گویند۔ بہار گوید کہ آجدہ بخیہ

باشد (شانی تکلو ۳) گرشتہ شود پنبۂ خورشید
توان کرد ؛ برآجدہ جامۂ جاہ تورسائی ؛ صاحب
دری وپہلوی بدیل لفظ آزدہ ذکراین می کند و
برمعنی نمبر(۲) اکتفامی فرماید۔ وارستہ آجدہ را
مرادف آجیدہ وبمعنی ۳ و۴ می فرماید۔ (اُردو)
(۱) رنگین۔ (۲) سوئی یاکسی اورلوکدار چیز کا چبویا
ہوا مقام یاشے (۳) بقول صاحب جامع اللغات
بخیہ جو سوئی سے کیا جاے۔ (اسم مذکر۔ آصفیہ)
(ذوق ۵) ناخن نہ دے خدا تجھے اے پنجۂ
جنون ؛ دے گا تمام عقل کا بخیہ اُدھیر لو ؛۔
(۴) سوہان کے خار (مذکر) صاحب آصفیہ نے سوہان کے
نسبت لکھا ہے کہ ریتی۔ لکڑی یالوہا صاف کرنیکا خار دار آلہ

آجُر بضم جیم عربی وسکون راے مہملہ بقول صاحب چراغ ہدایت (۱) خشت پز۔ و خشت عام است خواہ پختہ باشد خواہ خام۔ وحید در تعریف خشت پز گوید (۵) بما آجُر از کورہ چون رُخ نمود ؛ چو حسن برشتہ دل از ما ربود ؛ صاحب شمس اللغات ہم بضمن (اجر۔ بلامد) ذکر آجُر می کند (۲) بہار این را باخشت پختہ مخصوص کند وصاحب انند می فرماید کہ خشتے کہ باآتش پختہ باشند۔ (تاثیر ۵) بحیرت ازمہ ومہر فلک فتادم وگفتم ؛ فداے قصر بنگاہے کہ خشت وآجر ہست این ؛ صاحب بحر عجم بضمن آجر تراش کہ می آید درپختگی موید بہار است وصاحب غیاث بحوالۂ کشف مرغب ہم برپختگی بہار شاہد۔ (۳) بقول صاحب انند بفتح جیم نام مادر اسمعیل علیہ السلام مرادف ہاجر مؤلف گوید کہ اگرچہ این لفظ زبان عربی است ولیکن فارسیان این را بترکیب فارسی استعمال کردہ اند۔ یعنی آجُر تراش کہ می آید۔ ازینجاست کہ مؤلف ذکر این در کتاب پسند کرد۔ اختلافے کہ در ہر دو معانی واقع است فیصلۂ آن برغلبۂ محققین میشود چہ خوش بودے کہ خان آرزو بتحقیق خود را بسند واضح می نوشت صاحب محیط اعظم گوید کہ این اسم یونانی است واستعمال آن در عربی بسیار وآن

خشت است۔ (اُردو) (۱) اینٹ بنانے والا خشت گر اُردو مین کہتے ہین (فی البدیہہ نظم طباطبائی ؎) کوئی خبر نہین دیتا ہے خاک جم کی مجھے ؛ مین خشت گر سے کبھی کوزہ گر سے پوچھتا ہون ؛ (۲) اینٹ خشت (مونث) بقول صاحب آصفیہ مٹی کی ایک مستطیل یا مکعبی چیز جسے سانچے مین بنا کر پزاوہ مین پکا لیتے ہین۔ مولف کہتا ہے کہ خشت ناپختہ کو اُردو مین کچی اینٹ کہتے ہین اور صرف اینٹ سے پختہ ہی مراد ہے جیسا کہ صاحب آصفیہ نے فرمایا ہے۔ (۳) آجر اسمٰعیل علیہ السلام کی مان کا نام۔ (ناسخ ؎) مواہے حسرت زرین مہوس کیا مناسب ہو ؛ اگر لگوائین اینٹین قبر مین دو چار سونے کی ؛۔

آجر تراش (استعمال) بقول صاحب بحر عجم آنکہ خشت ہاے پختہ را تراشیدہ در بنا ہا بکار برد۔ بہار گوید کہ آنکہ خشت ہا را تراشیدہ در بنا ہا بکار برد و این مستحدث است زیرا کہ مرکب است از لفظ عربی و فارسی۔ مولف گوید کہ آجر تراش آنکہ خشت تراشد از قبیل سنگ تراش۔ خشت صاف و ہموار را بکار تعمیر آوردن عموماً کار معماران است نہ آجر تراش۔ (اُردو) اینٹ تراشنے والا۔ خشت تراش۔

آجُل بالضم ثالث و سکون لام بقول صاحب برہان (۱) آروغ را گویند و آن بادے باشد کہ با صدا از گلو برمی آید و بفتح ثالث ہم گفتہ اند و بکسر ثالث در عربی (۲) برانگیزندہ و آخرت باشد کہ قیامت است۔ صاحبان جہانگیری و سروری و رشیدی و ناصری ہم ذکر این میفرمایند (شیخ روزبہان شیرازی ؎) ناخوشی ہاے دہر را بالکل ؛ باید خورد و نازدن آجل ؛ (اُردو) (۱) ڈکار (مونث) بقول صاحب آصفیہ معدہ کی وہ ہوا جو مُنہ کی راہ نکلے۔ (۲) قیامت (مونث) آصفیہ۔

آجل برآمدن (استعمال) برآمدن آروغ باشد یعنی برآمدن باد از گلو۔ چنانکہ صاحب سروری گوید (ے) بستہ دائم دہان خویش از بخل ۔ تا کز گلو برنیایدش آجل ۔ (اُردو) ڈکار آنا۔

آجل زدن (استعمال) متعدی ماضیہ یعنی برآوردن باد از گلو۔ چنانکہ شیخ روزبہان گفتہ کہ در لفظ آجل گذشت۔ (اُردو) ڈکارنا۔ ڈکار لینا۔ (آصفیہ)۔

آجگان باکاف فارسی بروزن آدم خان بقول برہان نام قریہ ایست از قرائے سرخس کہ قلعہ از خراسان باشد و مُعرب آن آجقانست وصاحبان رشیدی وجہانگیری ہم ذکر این می کنند۔ (اُردو) صاحب جامع اللغات نے اسکو آجگان لکہا ہے اور غالباً کتابت کی غلطی سے نون حذف ہوگیا۔ آپ فرماتے ہین کہ سرخس کے علاقہ مین ایک گانون کا نام۔

آجیدن بکسر جیم عربی بقول صاحب بحر عجم (۱) دوختن خرقہ وغیرہ۔ (سالم التصریف) و صاحب نوادر المصادر این را مرادف آجدن و مبدل آژیدن گوید و آژیدن بقولش (۲) سوزن زدن۔ (۳) استرہ زدن۔ (۴) آژیز زدن بنوعے کہ نشان آن ریزہ ونزدیک ہم واقع شود۔ بہار گوید کہ آجیدن۔ آجیدہ دوختن و آجیدہ بخیہ باشد (سالک یزدی ے) گریبان می توانم پارہ کردن گاہے از دست ۔ چو سالوسان پرفن خرقہ آجیدن نمی دانم ۔ (اُردو) (۱) سینا۔ بخیہ کرنا۔ (۲) گودنا۔ (۳) پچینے لگانا۔ (۴) رہانا یعنی چکّی کو کھُردرا کرنا۔ (آصفیہ)

آجیدہ بکسر جیم عربی و فتح دال مہملہ بقول صاحب بحر عجم کہ بذیل مصدر آجیدن می فرماید مرادف آجدہ و بقول بہار کہ بفضل مصدر آجیدن می نویسد (۱) بخیہ۔ (۲) درشتی ہائے روے سوہان و این را موج سوہان نیز گویند (میرزا مغز فطرت ۱۰۵) خواہیدہ بخونم الف زخم خندگی ۔ این جامہ

پرخون من آجیدہ شستی است (وحشی
درمدح ممدوح گوید (۲) صبا را گر بیامونند
محکم کاری حفظش ؛ بدارد موج را بر آب
چون آجیدہ برسوہان ؛ و بقول صاحب

انند (۳) نوعے از پا افزار کہ چرم تہ آن
باریسمان تافتہ بدوزند کذافی الناصری
(اُردو) دیکھو آجدہ (۳) وہ جوتا جسکے تلے
کوبٹے ہوے ڈوریسے سیوین۔

الف ممدودہ با جیم فارسی

آچار بروزن قاچار بقول صاحب برہان انواع ترشی را گویند و بمعنی ضم کردہ و ہم آمیختہ و (۲) بمعنی زمین پست و بلند و بزبان علمی اہل ہند عمل نمودن و پیروی کردن باحکام شریعت باشد عجب است کہ بہار برمعنی دوم اکتفا کند باضافۂ درشت و ناہموار بندش مصدق ہر دو معنی (ملا منیر در ہجو اکول گوید (۱) پے آچار گرم رفتار است ؛ گام سنج زمین آچار است ؛ (امیر خسرو ع) لقمہ نرو دز یر گر آچار نیابی ؛ و استہ ہمرنگ بہار صاحب ناصری گوید کہ آچار بمعنی آمیزش و آمیختہ و ترشیہا را چون آمیختہ اند آچار گویند و زمین پست و بلند و (۳) نمک زار (فخر گرگانی ۳) چگونہ جاے باشد صعب و دشوار ؛ یکے دریا دگر آچار و کہسار ؛ صاحب سروری این شعر را بسند زمین پست و بلند آوردہ است۔ صاحب رشیدی وراے دیگر معنی نامی فرماید کہ آچار بمعنی ترشی کہ با دو یۂ گرم و سرکہ بپرورند و لبطعام خورند در اصل فرس نیامدہ ظاہرا ہندی است چنانکہ در کلام امیر خسرو مذکور شد تحقیق آنست کہ آچار ہر چیزے کہ در سرکہ دانگبین و شکر و امثال آن ترتیب دہند و این فعل را آچاریدن خوانند و خصوصیت تربیت چیزے در سرکہ ندارد کذافی السامانی۔ اما صاحب محیط اعظم گفتہ کہ

آچار و اچار انواع ترشیہا یعنی مخللات را گویند (نظامی ؎) ز آچار ہا ہر چہ باشد عزیز ۔ بہ تبخ و بہ دنار و نارنج نیز ۔ (۴) مختصر این است کہ آچار حاصل بالمصدر و امر مصدر آچاریدن است کہ می آید (اُردو) اچار (مذکر) بقول امیر کھانے کی ایک چیز ہے۔ سرکے متعطر یا تیل مین آم ادراک بعض پھل۔ نمک مرچ وغیرہ کے ساتھ ڈالکر مختلف ترکیبون سے بناتے ہین اور ذائقہ زبان کیلئے کھانے کے ساتھ کھاتے ہین۔ شلجم۔ گاجر اور مولی کا اچار پانی مین ڈالکر بنایا جاتا ہے (رشک ؎) اپنی شیرین دہنی بھی وہ ترشرو پاتا ۔ چاشنی دار اچار اسکو کہلاتا چوکا ۔ (۲) ناہموار زمین۔ (۳) شورزمین۔ کلر (دیکھو آصفیہ) (۴) آچاریدن کے مصدر کا امر۔ حاصل بالمصدر۔ (دیکھو آچاریدن)

آچاریدن | بکسر رائے مہملہ۔ بقول صاحب نوادر المصادر آمیختن چیزے بچیزے (ناصرخسرو گوید ؎) دیولیت جہان کہ زہر قاتل را ۔ درنوش بکر خویش آچارد ۔ (ولہ ؎) راست نگردد دروغ و مکر بچارہ ۔ معصیت ابدین دروغ میاچار (اُردو) ملانا۔ مخلوط کرنا۔ مرکب کرنا (آصفیہ) بقول امیر اچار ڈالنا۔ اچار بنانا (رشک ؎) اے گل تازہ اگر ڈالے تو کانٹونکا اچار ۔ شیشہ گل سی سوالاے اچاری نگت ۔

آچاک | بروزن ناپاک بقول صاحب برہان بمعنی خاک باشد مرادف آجاک کہ گذشت۔

الف ممدودہ با خاے معجمہ

آخ | بروزن شاخ بقول صاحب برہان (۱) کلمہ تحسین است بمعنی بارک اللہ و آفرین باشد صاحبان ناصری و سروری و رشیدی و جہانگیری را با برہان اتفاق است صاحب سروری گوید کہ بقصر ہم آمدہ (۲) و بقول بہار نالہ و فریاد کردن **مولف** گوید کہ بہار این معنی تازہ از کلام ملا نوقی یزدی پیدا کردہ است کہ بر (آخ زدن) می آید۔ اما معنیش نہ چنین باشد بلکہ از

ہمان شعر پیداست کہ معنی تازہ لفظ آخ۔ آوازیست کہ چون تفور اخواہند کہ تبکلف برآورند۔ از دہن برمی آید وسند این ہمان سند بہار است کہ در آخ زدن می آید (اُردو) (۱) بقول صاحب آصفیہ واہ (کلمۂ تحسین و آفرین) کیا بات ہے۔ واہ کیا کہنا ہے۔ سبحان اللہ۔ واہ وا (ناسخ ؎) واہ کیا ناسخ بھی ہے شیرین بیان ؛ شعر جو ہے لکھنؤ کا قند ہے ؛ (نظیر ؎) تازگی جی کی اور ترے تن کی ؛ واہ کیا بات کورے برتن کی ؛ (نسیم دہلوی ؎) کیا جلوۂ حسن خود نما ہے ؛ سبحان اللہ واہ واہے ؛ (۲) آخ اور اخ بقول امیر کھنکارنے کی آواز۔ آخ تھو۔ ظاہر آخ و تفو سے ماخوذ ہے جو فارسی مین اسی معنی مین مستعمل ہے۔ جناب امیر فرماتے ہین کہ بعض کتابون مین الف ممدودہ کے ساتھ لکھا ہے۔ لیکن انشا نے الف مقصورہ ہی سے کہا ہے۔ (؎) گول پگڑی نیلی لنگی مونچھ منڈی تکہ ریش ؛ پھر وہ رومال اور وہ آخ تھو۔ ناسدانی آپکی ؛۔

آخ آخ افسوس و افسوس۔ چنانکہ جامی فرماید (؎) ہر دم از عمر گرامی ہست گنجی بے بدل ؛ میرود گنجے چنین برباد ہر دم آخ آخ ؛ (اُردو) افسوس افسوس۔ ہاے ہاے۔ آہ آہ۔ (کیف ؎) عشق مژہ مین کرتے ہو کیون کیف آہ آہ ؛ برمارہا ہے دل کوئی نوک سنان سے کیا ؛۔

آخ زدن (استعمال) بہار بضمن لفظ آخ گوید کہ بمعنی نالہ و فریاد است و بالتقاط زدن مستعمل۔ برین ادعا از کلام ملا فوقی یزدی سند گیرد (؎) توان تا کرد مفتونی بسوراخ ؛ چرا باید زدن ہر لحظہ صد آخ ؛ ظاہر است کہ درین شعر از آخ زدن نالہ و فریاد مراد نباشد۔ بلکہ آخ زدن بمعنی ہمان آواز زدن است کہ در وقت تفور کردن بہ تکلف برمی آید۔ شاعر رندانہ مضمونے آوردہ است و طرز عمل لوطیان را

وانمودہ۔ اگر معنی مجازی باعتبار اتفاق صاحبان لغت کہ برلفظ (آخ) گذشت گرفتہ شود یعنی تحسین و آفرین کردن۔ ہم معنی شعر را درست کند یعنی شاعر گوید کہ تا توان مفتونی باسوراخ پیدا کن کہ کار تو صورت بندد۔ ہر لحظہ صد ستایش چرا میکنی وستایش را وسیلۂ کامیابی چرا میگردانی بعض صاحبان رندانہ خیال نوشتہ اند کہ ستایش مطلوب و مذاکرۂ محاسن آن۔ رغبت افزاید۔ (اُردو) (۱) کھنکارنا۔ تھوکنا۔ (تہوک لگانا۔ بقول صاحب آصفیہ ایک قسم کی گالی) (۲) واہ وا کرنا۔ بقول صاحب آصفیہ سراہنا۔ تعریف کرنا۔ شاباشی دینا۔ آفرین وتحسین کرنا۔

آخال بروزن پامال بقول صاحب برہان (۱) چیزہاے کہ افگندنی وسقط و بیکار باشد مانند پوست میوہ ہا و تراشۂ چوب و خس و خاشاک و خاک روبہ و امثال آن۔ و آنرا بعربی حشو گویند و بانیمنی بجاے حرف ثالث قاف ہم آمدہ۔ (۲) نام شہرے و مدینۂ (حکیم فرخی ؎) از بس گل مجہول کہ در باغ بخندید ؛ نزدیک ہمہ کس گل معروف شد آخال ؛ (سنائی ؎) دامن تر دامنان عقل پر آخال کن ؛ ساعد ہو دج کشان عشق در خلخال کش ؛ (ولہ ؎) دُر دریاے معانی در تہ خرجاے ساخت ؛ از پے دعوے بروے آہا آخال ماند ؛ صاحب سروری گوید کہ فارسیان لاے تہ آہا را خر گویند۔ (حکیم قطران تبریزی ؎) اے مشک فشان زلفین اے غالیہ گون خال ؛ باہر دو بود غالیہ و مشک چو آخال ؛ (ناصر خسرو علوی ؎) آن جاہ و جلالے کہ بمالت بود امروز ؛ آن سوے خردمند نہ جاہست و نہ اجلال ؛ جاہے و جلالے کہ بصندوق درون است ؛ جاہے و جلالے است کزان سنگ و پر آخال ؛ (اُردو) (۱) خس و خاشاک۔ کوڑا۔ گہاس پھوس۔ خار و خس۔ کوڑا کرکٹ (مذکر) (۲) ایک شہر کا نام۔

آختن بسکون خاے معجمہ و فتح تاے عربی بقول صاحب بحر عجم (۱) کشیدن و برآوردن تیغ از غلاف و بقول صاحب برہان (۲) بمعنی برکشیدن ہم۔ (سعدی ؎) اگر بر فریدون بدے تاختن ؛ امانش ندادے بر تیغ آختن ؛ (حکیم سورنی ؎) بوستان شرف خرمی و پیروزیست ؛ کہ سرو آختہ قدی بوستان شرف ؛ بقول صاحب بحر عجم مضارع این آزد است۔ (اُردو) تلوار سوتنا۔ تلوار کھینچنا۔ (۲) نکالنا۔ نمبر ۲ کی سند آختہ قدمین بیان ہوگی۔

آختہ بروزن ساختہ بقول صاحب برہان بیرون کشیدہ خواہ تیغ و خواہ غیر تیغ و با ہمین معنی با ہمزہ مفتوحہ نیز آمدہ۔ **مولف** گوید کہ برکشیدہ چرا نباشد از برکشیدن کہ معنی دوم آختن است۔ اگرچہ این مشتق از مصدر ماضیہ باشد ولیکن صاحبان لغت وراے مصدر خصوصاً ذکر این کردہ اند۔ صاحب لغت دری و پہلوی فرماید کہ آختہ بیرون کشیدہ و علم زدہ۔ و صاحب سروری ہم ذکر این می کند۔ (انوری ؎) تا بتاج ہدہد و طاؤس درکین عدوت ؛ تیرہاے پرزدہ است و تیغ ہاے آختہ ؛ یعنی تیغ ہاے علم شدہ و برکشیدہ و بیرون از نیام شدہ (اُردو) کھنچا ہوا۔ نکالا ہوا۔ کھڑا ہوا۔ یہ صفت ہے موصوف۔ تیغ ہو یا خنجر یا چھرا یا بھالا۔ یا اور کوئی چیز۔

آختہ دندان (اصطلاح) بقول صاحب نوادر المصادر کنایہ از تیز دندان۔ **مولف** گوید کہ دندان تیز کردن طمع کردن و توقع داشتن ہم آمدہ کذا فی بحر العجم پس تیز دندان متوقع و طامع باشد۔ (میر خسرو ؎) قصہ خور تا بسر خوان بود ؛ خلق بر و آختہ دندان بود ؛ (اُردو) دانت لگایا ہوا۔ بقول صاحب آصفیہ دانت لگانا۔ میلان کرنا۔ رغبت کرنا۔ خواہش کرنا۔

آختہ قد (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) بلند قامت (۲) نام آور۔ صاحب مؤید الفضلا

برمعنی دوم اکتفا کند۔ **مولّف** گوید کہ بمعنا۔ حقیقی مصدر آختن۔ آختہ قد۔ (۳) قد برکشیدہ ہر دو معنا اوّل الذکر معنی مجازی باشد۔ (**اُردو**) (۱) بلند قامت۔ بلند بالا۔ اُردو میں مستعمل ہے (۲) نامور (نام آور۔ بقول آصفیہ مشہور و معروف نامور آسیکا مخفف ہے)۔ (۳) قد نکالا ہوا۔ جس سے وہی بلند و بالا مراد ہے۔ بقول صاحب آصفیہ۔ قد نکالنا اُردو میں کہا جاتا ہے بمعنی درازی اختیار کرنا۔ (رند ؎) نکالا ہے قد میرے رشکِ چمن نے ؛ یہ بوٹا ہے طوبےٰ ہوا چاہتا ہے ؛۔

آخر بضم ثالث و سکون رائے بے نقطہ بقول صاحب برہان (۱) جاے علف خوردن اسپان را گویند۔ (۲) و استخوان را نیز گفتہ اند کہ در زیر گردن و بالاے سینہ میباشد و آنرا بعربی ترقوہ خوانند و بہر دو معنی با واو معدولہ ہم بنویسند۔ بایں صورت (آخور) بسبب آنکہ رسم الخط این زمانست چنانچہ خواہد آمد و بفتح ثالث (۳) در عربی بمعنی دیگر باشد چنانکہ گویند وجہ آخر یعنی وجہ دیگر۔ صاحب شمس اللغات معنی دوم بیان کردۂ برہان را اینقدر اضافہ کند کہ جاے علف خوردن اسپان و جاے بستن و آب خوردن ایشان را ہم آخُر و آخور گوید۔ (خاقانی ؎) نے کاہ در و نہ جو نہ سبزہ ؛ این آخرا و چہ جاے کاہست ؛ (جامی ؎) گرش بایست آخر بہر خوردن ؛ گرفتے خدمتش گردون بگردن ؛ (امیر خسرو در صفت شمشیر ممدوح گوید ؎) بہر آن خنگ سوسنی دشمن ؛ جاے سازد بآخر گردن ؛ (حکیم نزاری کوہستانی ؎) بزد بر آخر گردن چنانش ؛ کہ بگذشت از بغل آب روانش ؛ صاحب ناصری طرفہ تفریقے پیدا کردہ می فرماید کہ آخور با واو معدولہ بمعنی اوّل الذکر است و آخر بدون واو بمعنی دوم۔ صاحب رشیدی گوید کہ آخور بواو معدولہ و آخور بواو ملفوظ معلف چارپایان۔ و مخفف آبخور۔ اگرچہ معنی ترکیبی این

مشرب است لیکن بہ مجاز بر معلف اطلاق کنند چنانچہ سامانی گفتہ (مخفی مباد کہ صاحب رشیدی معنی اوّل را عام کند برائے چارپایان) و میفرماید کہ بحذف واو (آخر) نیز آمدہ و بمعنی (۲) استخوان گردن و چنبر گردن۔ گوید کہ این لفظ مرادف آخورک و آخرک باشد کہ بتازی ترقوہ خوانند و این نیز بطریق مجاز است نہ حقیقت۔ صاحب سروری آخر و آخور ہر دو را معلف دواب گوید کہ موید تعمیم صاحب رشیدی است و معنی دوم را ہم ذکر کند۔ و صاحبان انند و جہانگیری در ہر دو معنی اوّل الذکر متفق با صاحب برہان و صاحب موید الفضلا صرف بر معنی دوم اکتفا کند و لیکن با صاحب شمس در تعمیم متفق است۔ صاحب افسر غلط کردہ کہ بدون سند این را علف اسپان نوشتہ۔ بہار از آخر ساکت و می فرماید کہ آخور بواو معدولہ و ملفوظ مخفف آبخور است کہ بیان کاملش بجائے خود بیاید۔ بہ تحقیق **مولف** استعمال لفظ آخر بکسر ثالث در فارسی (۴) بمعنی آخر کار و انجام ہم آمدہ چنانکہ تصدیق این از بعض امثال و اصطلاحات آیندہ میشود

(اُردو) (۱) بقول صاحب جامع اللغات چارپایوں کے گھانس کھانے کی جگہ جسکو کہرلی بولتے ہین۔ (۲) نیز وہ ہڈی جو گردن کے نیچے اور سینہ کے اوپر ہوتی ہے یہ لفظ واو معدولہ کے ساتہ بہی لکہا جاتا ہے یعنی آخور۔ **مولّف** کہتا ہے کہ بلحاظ اختلافات اہل لغت کسی قدر صراحت کی ضرورت ہے۔ بقول صاحب آصفیہ (تھان) اور (اصطبل) مذکر۔ گھوڑے باندہنے کی جگہ ہے جسمین وہ دانہ۔ چارا کہاتا ہے اور پانی بہی وہین پلایا جاتا ہے۔ اور مویشی خانہ۔ باڑا کھڑک۔ احاطہ (مذکر) بقول صاحب آصفیہ۔ چوپایون کے لئے عام ہے لیکن صاحب برہان کا مقصد اُس خاص جگہ سے ہے جو کہ مہذب مالکین طویلہ۔ طویلہ کے ایک گوشے مین مثلث قطع پر

رسّی کا جال یا تختون کے ذریعہ سے کسی قدر بلندی پر بناتے ہین جسمین گہانس ڈالدیجاتی ہے۔ اور گھوڑا اُسکو بآسانی کھا لیتا ہے۔ اس مقام خاص سے گھانس۔ چارے کی حفاظت بھی ہوتی ہے یعنی وہ گھوڑے کی لکد کوب مین خراب اور ضائع ہونے نہین پاتا۔ (۳) اس کا ترجمہ اُردو مین دوسرا ہے جسکو آخر نہین کہا جاتا۔ جناب امیر نے امیر اللغات مین لفظ آخر کا اُردو استعمال نہایت صراحت کے ساتھ بیان فرمایا ہے۔ (۴) آخر بکسر ثالث انہین معنون مین اُردو مین مستعمل ہے بقول امیر بمعنی انجام کار۔ (آتش ۵) کھا لیا داغ فراقِ یار نے آخر مجھے ؎ ہو نہ غافل ملک پہ عامل کو سلطان چھوڑ کر ؎۔

آخر آبے بجوے ماخواہد رفت (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ ولے از تعریف ساکت **مولف** گوید کہ فارسیان این مثل را بجاے زنند کہ مقصود از اظہار اطمینان حق خود باشد یعنی اگر گویند کہ آب بسیار باریدہ است و خلق از و بسیار متمتع میشود مخاطب جواب دہد کہ چہ عیب آخر آبے بجوے ماخواہد رفت یعنی ماہم از حصۂ خواہیم یافت۔ چون اسباب و سامان بہبودی مہیا باشد یا دولت علم حاصل باشد وغیر ذلک۔ برانکار اسباب و ذرائع گویند کہ ماہم آخر یک روز کامیاب شویم و این مقولہ بر انکار آثار و اسباب و ادوات است۔ یعنی چون ماجوے مہیا داریم۔ آخر وقتے بیاید کہ آب ہم در و بیاید۔ (اُردو) (۱) آخر ہم بھی کچھ نہ کچھ لے مرین گے۔ آخر ہم بھی کچھ نہ کچھ پاوین گے۔ کبھی نہ کبھی ہماری ناؤ بھی گھاٹ لگے گی۔ یہ امثال دکن مین مستعمل ہین۔

آخر بخیال میرو عمر (مثل) صاحب خزینۃ الامثال این را آوردہ و از محلش ذکرے نفرمودہ۔ **مولف** گوید کہ این مثل را برائے اظہار بے ثباتی دنیا و مذمت ہوس می زنند مقصود ازینست

کہ انسان در خیال چیزے عمر خود را ختم می کند۔ (اُردو) اہل دکن ایسے مواقع پر کہتے ہین۔ اُمید ہی امید مین کام تمام ہوا۔ خیال ہی خیال مین خاتمہ۔ عمر گئی ہوس نہ گئی۔

آخرِ پیری وداع عمر است (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این میکند و محل استعمالش از معنیش ظاہر کہ در مراتب عمر چون طفلی آخر شد جوانی خیر مقدم کند و چون جوانی آخر شد پیری در برگیرد چون پیری ختم شد عمر را الوداع گفتن است۔ (اُردو) بُڑہاپے کا انجام ساتھیون کو سلام۔ بُڑہاپا گزرا خدا حافظ۔ (دکن)

آخرِ چرب (اصطلاح) باضافت رابع و فتح جیم فارسی و سکون ما بعد بقول صاحب برہان و بحر عجم (۱) عیش و عشرت۔ (۲) فراخی رزق و بسیاری اطعمہ۔ صاحب فرہنگ انجمن آرائے ناصری گوید کہ این مرادف چرب آخوری است و معنًا با برہان اتفاق دارد و اینکہ اعتراض بر برہان کند کہ بفتح خار غلط ضبط کرد سہو نگاہ است صاحب برہان بفتح جیم فارسی نوشتہ و اعراب خار را ذکرے نکردہ۔ (اُردو) عیش و عشرت (مذکر) بقول صاحب آصفیہ بمعنی عیش و نشاط۔ خوشی خرمی۔ چین چان۔ (۲) فراخی کے معنی۔ خوشحالی۔ فراغبالی۔ آسودگی لکھے ہین۔ اور خوشحال کے معنی پیٹ بھرا۔ مرفہ الحال اور آسودہ کے معنی بھی بقول امیر مرفہ الحال۔ پس خوشحالی۔ آسودگی مرفہ الحالی۔ فراخی رزق کے معنون مین مستعمل ہے۔ (مونث)۔

آخُرْدَست (اصطلاح) بفتح ثالث و دال ابجد و سکون سین بے نقطہ و تاے قرشت بقول صاحب برہان۔ صفتِ نعال و کفش کن و (۲) داد آخر قمار و (۳) عاقبت کار۔ مخفی مباد کہ صفتِ نعال بکسر نون بقول صاحب غیاث صف آخرین کہ بجانب بیرون باشد کہ اہل مجلس متصل آن کفش از پا گذارند۔ **مولف** گوید کہ

کفش کن مرادف صفت نعال است۔ صاحبان موید الفضلا و فرہنگ انند و بحر عجم و رشیدی ذکر ہر سہ معنی کنند و بقول صاحبان جہانگیری و سروری و (دری پہلوی) صرف معنی اول و دوم۔ ہمہ صاحبان لغات کہ اسامی شان بالا ند کور شد بہ اعراب لفظ آخر غور نفرمودہ اند بجز صاحبان سروری و رشیدی کہ سکوت از اعراب اولین فرمودہ اند دیگران فتح خاے معجمہ را بصراحت نوشتہ اند و آخر بفتح خار بقول بہار بمعنی دیگر است۔ و درین اصطلاح لفظ آخر بکسر ثالث است نہ فتح۔ و این ہمان آخر است کہ مولف ذکر آن در لفظ (آخر) بر آخر ہمہ کردہ است۔ (اردو) (۱) صف آخرین۔ جیسکے قریب جوتی اُتارتے ہین۔ یعنی نسب فرش۔ (۲) قمار یعنی جوے کا آخری داؤ یعنی آخری ہاتھ جس پر بازی کا خاتمہ ہو جاتا ہے (۳) انجام کار بقول امیر آخر کار۔ (بیخود ے) سبھون نے یہ کی طاعت بیشمار ؛ بنے زاہد خشک

انجام کار ؛ آخر کار بھی کہتے ہین۔ (آتش ے) آخر کار تہ خاک ہے مسکن سب کا ؛ اہل دولت کو بلند آج مکان کرنے دو ؛۔

آخُر راہوار (اصطلاح) بضم خاے معجمہ بقول صاحب فرہنگ انندراج جاے بستن اسپان و جاے آب و کاہ خوردن ایشان بود۔ اعراب اصطبل گویند۔ صاحب شمس اللغات ہم ذکر این می کند۔ (اردو) اصطبل بقول امیر (مذکر) گھوڑون کے باندہنے کا مکان۔ طویلہ۔ یہ لفظ نہ بفتح الف صحیح ہے نہ بفتح باے موحدہ۔

آخُر سالار (اصطلاح) بضم ثالث بقول صاحب برہان میر آخور و ریش سفید طویلہ را گویند مخفی مباد کہ فارسیان مہتر را ریش سپید گویند۔ صاحبان بہار عجم و بحر عجم و جہانگیری و فرہنگ انندراج را با صاحب برہان اتفاق است۔ (خاقانی ع) آخر سالار جبرئیل است ؛ (اردو) میر آخور (مذکر) بقول صاحب فرہنگ آصفیہ۔

دارد غہ اصطبل۔

آخر سایسی کاہ فروشی است (مثل) بضم ثالث باشد۔ صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ است و از معنی و محل استعمال ساکت۔ مولف گوید کہ سائس بکسر ہمزہ سیاست کنندہ و بمعنی مطلق نگہبان و خصوصاً نگہبان اسپان و سئیس بروزن رئیس بیمار دار اسپان۔ کذا فی الغیاث صاحب غیاث گوید کہ سائیس کہ شہرت دارد غلط است۔ بہار گوید کہ فارسیان سائس را بمعنی بخشی استعمال کردہ اند چنانکہ بدر چاچی گوید (ے) سایۂ چتر سیاست نبود جز خورشید ؛ سائس لشکر جاہت نہ سزد جز بہرام ؛ پس آخر سایسی ہمان آخر سالاریست کہ گذشت۔ آخر سالاران در پردہ تجارت کاہ کنند۔ اگر ناخدا ترس اند کاہ طویلہ را بہ بازار بفروشند و اگر راستی را بکار برند کاہ از دوکان خود بہم می رسانند۔ اہل زبان نظر بحالت شان این مثل میزنند و بس۔ (اردو) اس مثل کا ترجمہ یہ ہے کہ "میر آخور گھانس بیچتا ہے"۔ اردو مین اسکے ہم معنی کوئی ضرب المثل نہین پائی گئی۔

آخر سنگین (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب برہان (۱) کنایہ از آخریست کہ دران کاہ و علف نباشد و (۲) کنایہ از جائے و مقامے کہ دران حاصلے و نفعے نبودہ باشد۔ صاحب ناصری گوید کہ این ضد آخر چرپ است کنایہ از جائے بود کہ آب و علف و راحت و نعمت نبود و (۳) کنایہ از فقر و فاقہ و بے سیم و زری و بیقوتی (خاقانی ۳ے) حق تو خاقانیا کعبہ تواند شناخت ؛ زآخر سنگین طلب توشۂ یوم الحساب ؛ (اردو) (۱) وہ طویلہ جسمین دانہ۔ چارا نہو۔ (۲) وہ جگہ جسمین کوئی راحت اور نعمت نہو۔ (۳) فقر و فاقہ (مذکر) بقول صاحب آصفیہ تنگدستی۔ غریبی۔ مفلسی۔

آخرش بکسر ثالث و فتح راے مہملہ۔ بقول صاحب فرہنگ انندراج بحوالہ فرہنگ فرنگ

آخرِ کار و آخر الامر و آخراً و عاقبت الامر والحاصل و حاصل کلام والقصہ والغرض وقصہ کوتاہ وغیرذلک **مولف** گوید کہ چار معنی اوّل الذکر مرادف معنی چہارم لفظ آخر باشد (**اُردو**) دیکھو لفظ آخر الغرض اور القصہ اور الحاصل اُردو مین مستعمل ہے (نواب مرزا شوق ؎) الغرض مجکو کچہ نہ بن آئی ؛ ہوکے مضطر سواری منگوائی ؛ (مومن ؎) القصہ تنگ آگیا دل ؛ ہرگز نہ کسی طرح لگا دل ؛ (الحاصل کی نسبت دیکھو امیر اللغات) بقول امیر آخرش بہی اُردو مین بمعنی انجام کار مستعمل ہے ۔ آپ فرماتے ہین کہ چونکہ شین اس لفظ مین زاید ہے اسلئے محققین لکھنؤ کو اسکی صحت مین کلام ہے اور مستند شعراے لکھنؤ کے کلام مین نہین ملا مگر اسوجہ سے کہ قدما و متاخرین شعراے دہلی کے کلام مین بکثرت پایا گیا ہے اُردو مین اسکے غلط ہونیکی راے نہین دیجا سکتی ۔ (ذوق ؎) ہوتی ہے جمع زر سے پریشانی آخرش ؛ درہم کی شکل صورت دَرہم سے کم نہین ؛ (ظفر ؎) کہدو غنچے سے نہ پھولے مشت زر پر باغ مین ؛ آخرش جانا ہے یان سے ہاتھ بالکل جھاڑکے ؛ (سودا ؎) بڑھ بڑھ کے آخرش وہ لگے تو پین داغنے ؛ اس پلّے پر جہان سے جزائر کی ہووے مار ؛ ۔

آخرِ صحبت (اصطلاح) بکسر خاے معجمہ و ضم صاد مہملہ و اضافت رابع بقول بہار تمام شدن صحبت و در محاورہ بمقام آخر سخن مستعمل **مولف** گوید کہ نتیجہ صحبت است ۔ (یحییٰ شیرازی ؎) غمزہ ہست بدنبال نگاہ ؛ آخرِ صحبت متان جنگست ؛ (**اُردو**) حاصل صحبت ۔ نتیجہ صحبت ۔ (مذکر)

آخُرک بروزن ناخُنک ۔ بقول صاحب برہان استخوان را گویند کہ در زیر گردن و بالاے سینہ میباشد ۔ و آنرا بعربی ترقوہ خوانند **مولف** گوید کہ این مرادف معنی دوم (آخُر) باشد صاحب رشیدی ہم ذکر این میکند ۔ (خسرو ؎) تیغ تو تیریست کہ شد خنگ سوئی ؛ در خورد او بگردن

خصم آخرک بود ؛ ۔

آخرِ کار (استعمال) بقول صاحب فرہنگ انند مرادف آخرش ۔ (اُردو) آخر کار اُردو مین مستعمل ہے ۔ (مومن ؎) ولے پاس طلب سی آخر کار ؛ ہوے مستفسرِ مطلب وہ ناچار ؛ ۔

آخرگاہ (استعمال) بقول بہار جائے کہ اسپان را دران بستہ دانہ و کاہ دہند (میر خسرو ؎) ابلق ایام در آخر گہش ؛ زاویۂ فقر تفاخر گہش ؛ (اُردو) طویلہ ۔ اصطبل ۔ مذکر ۔ امیر اللغات

آخرِ گذر پوست بدباغان است (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این می فرماید ۔ و از معنی و محل ساکت ۔ **مولف** گوید کہ چون کسے بگریزد و مقابل را نخواہد کہ چار چشم شود ۔ فارسیان این مثل زنند مقصود آنست کہ از دست ما نتواند رست و آخر روزے بدست ما گیر بیاید (اُردو) دکن مین کہتے ہین کہ جاتے کہان ہو ایک دن تو ضرور گھوگے ۔

آخرِ ندارد (مقولہ) بکسر خاے معجمہ بقول بہار مآل بدی دارد و چنین کس را بے عاقبت گویند ۔ صاحب بحر عجم در ذکر این ہم ذکر این میکند (مخلص کاشی ؎) چو ستم از شب بے منتہاے ہجر روشن شد ؛ کہ بر عاشق کند ہر کس ستم آخر نمیدارد ؛ (اُردو) انجام بُرا ہے ۔ بد انجام ۔

آخرہ بضم ثالث بقول صاحب سروری طویلہ باشد (عز الدین شروانی ؎) تیغ زنان میرسد خسرو انجم ز شرق ؛ کاد ہم شب در رسید زاخرۂ کہکشان ؛ (اُردو) طویلہ ۔ (مذکر) ۔

آخریان بسکون ثالث و تحتانی بالف کشیدہ بروزن شاہ نشان بقول صاحب ہان (۱) اسباب و متاع ۔ (۲) کاہ را گویند و ببرلی سفکہ خوانند ۔ و بقول صاحب ناصری باخاے موقوف و کسر راے مہملہ متاع و کالا و قماش خوب گزیدہ عسجدی گوید (؎) آخریان خود سفتہ فرستم بدست ؛ ہیچ ندارم دگر چون دل و جان

نزد او ست ۔ و بقول صاحب شمس متاع و رخت و کالا۔ صاحبان رشیدی و سروری و جہانگیری و پہلوی و موید ہم ذکر این می کنند (اُردو) (۱) مال (مذکر) متاع۔ (مونث) (۲) گھانس (مونث)۔

آخرین بکسر ثالث و فتح آن منسوب بہ آخر و مزید علیہ آخر باشد۔ صاحب خیاث بدیل لفظ اولین می فرماید کہ در استعمال فارسی بزیادت یاء و نون مزید علیہ اوّل است مثل نخست و نخستین و مہ و مہین و کمتر و کمترین (از شرح نور اللغۃ) سند این در استعمالات آخرین بدیل می آید۔ (اُردو) بقول امیر آخرین یاء و نون نسبت کے ساتھ آخر کی طرف منسوب۔ (ناسخ ؎) اوّل خیل ائمہ ثانی آل عبا ؛ مقتدائے اوّلین و آخرین پیدا ہوا ؛۔

آخرین آیت (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم اشارہ بجناب سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم صاحب موید الفضلا ہم ذکر این کردہ است۔ (نظامی ؎) بآغاز ملک اوّلین آیتے ؛ بپایان دور آخرین آیتے ؛ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات ذات بابرکات خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم۔

آخرین تحویل (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم قیامت۔ (اُردو) قیامت (مونث) (امانت ؎) خدا کے واسطے جلدی دکھادے حُسن کا جلوہ ؛ قیامت کو ترے دیدار کا وعدہ قیامت ہے ؛۔

آخرین حرف (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) تقدیر۔ (۲) انتہائے کار صاحب موید الفضلا ہم ذکر این کردہ است (اُردو) (۱) تقدیر۔ (مونث) (۲) ہر کام کی انتہا۔ آخر کار اُردو میں مستعمل ہے۔ (مومن ؎) ولے پاس طلب سے آخر کار ؛ ہوئے مستفسر مطلب وہ ناچار ؛۔

آخرین راعی (۱) (اصطلاح) بقول صاحب

آخرین آیت (۲) بحر عجم اشارہ بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مرادف آخرین آیت۔

آخ زدن (استعمال) نظر بہ تعلق لفظ آخ ذکر این بذیل (آخ) گذشت۔

آخشمہ بقول صاحب ناصری بضم سین بے نقطہ و فتح میم بوزن صاف شدہ۔ بوزہ را گویند و آن شرابے است کہ از جو و ارزن و برنج و امثال آن سازند و بعضے بتقدیم میم بر سین دانستہ اند و برخے بشین معجمہ گفتہ اند۔ صاحب سروری گوید کہ اوّل اصح است کہ معرب آن آقسما باشد۔ صاحبان شمس و رشیدی و جہانگیری ہم ذکر این میکنند۔ (اُردو) ایک قسم کی شراب جو۔ جو اور چاول وغیرہ سے بنائی جاتی ہے۔ بقول صاحب جامع اللغات جو لفظ آخشمہ پر فرمایا ہے ہند مین اسکو لوزہ کہتے ہین۔

آخسی (۱) بقول صاحب ناصری اوّل بسکون ثالث و کسر رابع و ثانی بفتح کاف

آخسیکت (۲) عربی نام شہریست از فرغانۂ ترکستان کہ مولد اثیر الدین شاعر است و آنرا بے مد ہم صحیح دانند۔ (اُردو) ترکستان کے ایک شہر کا نام جو اثیر الدین شاعر کا مولد ہے

آخش بقول صاحب برہان۔ بفتح ثالث بروزن آتش (۱) قیمت و بہاے چیزہا را گویند و (۲) بسکون ثالث نام موبدیست فارسی نژاد کہ او مایۂ عناصر را پروردگار شناسد۔ صاحب رشیدی ذکر معنی اوّل کند و بس۔ (شمس فخری ل) در سلک مدحت تو بنگرچہ در کشیدم ؎ درے کہ ہست آنرا صد ملک نیم آخش ؎ بقول صاحب رشیدی بدون مد بفتح اوّل و سکون خانیہ آمدہ۔ صاحبان جہانگیری و شمس ہم ذکر معنی اوّل می کنند۔ (اُردو) (۱) بقول صاحب جامع اللغات قیمت (مونث) نرخ (مذکر) (۲) نام ایک حکیم

فارسی کا جنے چار عنصر کو ایک ذات قرار دیکر معبود مقرر کیا اور نیا مذہب ایجاد کیا۔

آخشمہ | بقول صاحب برہان بروزن ومعنی آخسمہ است کہ ہوزہ باشد چہ در فارسی بے لفظ ولفظ دارہم تبدیل می یابند۔

آخشن | بقول صاحب انند کہ بضمن آخش گوید با نون آخر۔ مرادف آخش باشد میفرماید کہ بسکون خا ہم آمدہ۔

(۱) **آخشیج** | بقول صاحب برہان اول بکسر رابع وسکون تحتانی وجیم (۱) بمعنی نقیض وضد ومخالف باشد (۲) وہر یک از عناصر اربعہ را نیز گویند باعتبار ضدیت وبعضے گویند کہ آخشیج معرب آخشیگ با کاف فارسی ودوم۔ جمع آخشیج است بہر دو معنی یعنی (۱) نقیضان (۲) عناصر اربعہ کہ خاک وآب وہوا وآتش است۔ صاحب ناصری گوید کہ بدون مد ہم صحیح باشد۔ (اثیر الدین ۱۲) زعزم وجزم تو یابد دو آخشیج اثر ؛ ہوا شتاب و عجول وزمین درنگ وصبور ؛ (ناصری ۱۳) بخواہد کجا ساز لشکر بسیج ؛ بہم مویہ آرند چار آخشیج ؛ (حکیم سنائی ۱۴) آخشیجان وگنبد دوار ؛ مردگانند زندگانی خوار ؛ صاحب دری ذکر این می کند وسروری گوید کہ بدون مد وبدون یا اخشج واخشجان ہم آمدہ۔ صاحبان جہانگیری ورشیدی ومویدہم ذکر این می کنند امّا صاحب شمس آخشیج را بمعنی (۳) ناہمتا نیز گفتہ و در بیان حلیۂ لفظ این قدر می فزاید کہ یا را یاے فارسی گوید۔ **مولف** گوید کہ تعریف یاے فارسی وعربی بنظر نیامدہ و تعریفے کہ ہمین صاحب شمس یاے مجہول ومعروف را بضمن حرف (ی) می کند۔ بیان حلیہ را کافی بود۔ بخیال مولف مقصود صاحب شمس از

یاے فارسی۔ یاے معروف باشد چراکہ در کلام فارسیان یاے مجہول یافتہ نشد اگرچہ از قاعدۂ فارسی وجودش پیداست۔ زبانداناں حال ہم در تکلم۔ یاے مجہول را معروف میخوانند و در کلام متقدمین ہم اکثر الفاظ کہ بتحقیق لغت با یاے مجہول مخصوص است با یاے معروف مستعمل۔ چنانکہ لفظ شیر کہ ترجمہ اسد باشد با یاے مجہول متحقق است امادر کلام صائب قافیہ شیر با عنانگیر واقع شدہ است (ے) شوقت از صبر محالست عنانگیر شود ؛ کہ شنیدہ است نیستان قفس شیر شود ؛ ہمچناں لفظ سیر کہ بقول صاحب برہان بکسر اول وسکون ثانی مجہول۔ ضد گرسنہ باشد در کلام صائب معروف واقع شدہ۔ در ہمان غزل کہ مطلعش مذکور شد می فرماید کہ (ے) دیدۂ آیینہ از عکس ندارد سیری ؛ چشم عاشق ز تماشاے تو چون سیر شود ؛ حاصل این است کہ مولف این کتاب را در کلام ہیچ یکے از متقدمین و نیز در زبان معاصرین عجم استعمال یاے مجہول بنظر نیامد و بگوش نخورد ہمین سبب کہ یاے فارسی را کہ صاحب شمس اللغات نوشتہ است مولف این کتاب یاے معروف گیرد ولیکن کسانے کہ از وجود یاے مجہول در قانون فارسی استناد کنند می گویند کہ از یاے فارسی یاے مجہول مراد است کہ این مخصوص براے فارسی است و در عربی اصلا نیست و این مذہب فارسی دانان ہنداست کہ یاے مجہول را بر خلاف محاورہ عجم در تلفظ نگاہ دارند و قافیہ شیر و سیر را با نخجیر غلطی شمارند و درین بحث خاص از کلام نظامی سند می آرند (ے) تولی گوہر آماے چار آخشیج ؛ مسلسل کن گوہران در مزیج ؛ ظاہر است کہ درین شعر آخشیج قافیہ مزیج واقع شدہ است و مزیج امالہ مزاج است و امالہ میل دادن چیزے راست از جاے او بسوے دیگر۔ و باصطلاح عربی میل دادن فتح را بسوے کسرہ بطرزے کہ الف صورت یاے مجہول پیدا کند۔

گذانی الغیاث۔ پس ہرگاہ در لفظ مزیج یائے مجہول قائم است در آخشیج ہم یائے مجہول قائم داشتن ضرور افتد ورنہ قافیہ درست نشود امّا یکے از معاصرین عجم در ہمین شعر نظامی مزیج را ہم بیائے معروف خواند و گفت کہ قانون تابع زبان است نہ زبان تابع قانون۔ حالا آمدم بر سر مطلب لفظ آخشیج بسند بیان اہل لغت سہ معنی دارد کہ بالا مذکور شد امّا بہ تحقیق **مؤلف** (آخشیج) (۴) بمعنی مخالفت و ضدیت ہم بنظر آمدہ چنانکہ شمس فخری گوید (ے) عالمے از عدل بو اسحاق گشت است آنچنان ؛ کز جہان برداشت رسم و گفتگوے آخشیج ؛ (**اُردو**) (۱) ضد۔ مونث۔ نقیض۔ مخالف (آصفیہ) (۲) چار عنصر (مذکر) آصفیہ۔ (۳) بے نظیر۔ بمعنی بے بدل۔ لاثانی۔ بے مانند۔ آصفیہ۔ (۴) مخالفت۔ دشمنی۔ (مونث)۔

آخشیجی سرا (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انجمن آرائے ناصری جہان عناصر و دنیا را گویند۔ (**اُردو**) دنیا۔ مونث۔

آخشی سرا (اصطلاح) بقول صاحب ناصری کنایہ از عالم طبیعت و عنصر است یعنی مرادف ماضیہ۔ صاحب فرہنگ انند ہم ذکر این می کند۔

آخشیگ (۱) بقول صاحب برہان با کاف

آخشیگان (۲) فارسی اوّل بروزن معنی آخشیج است و ثانی مرادف آخشیجان کہ جمع آخشیگ باشد۔ صاحب رشیدی ہم ذکر این میکند (انوری ے) تا سہ فرزند آخشیگان را ؛ چار مادر چنانکہ نہ پدر است ؛ (**اُردو**) دیکھو آخشیجان۔

آخکند بفتح ہر دو کاف تازی و سکون نون و دال موقوف۔ مرادف اخلکندہ بلا مد بالام بقول صاحب ناصری کہ بحوالہ شمس و فرہنگ فرنگ می نویسد بازیچہ ایست مدوّر یا دستہ کہ از مس یا چوب سازند و سنگریزہ ہا دران کنند و بجنبانند تا طفلان دران مشغول شوند۔ صاحب شمس اللغات

ازین لفظ ساکت و بر لفظ اخلکند ہم نشانے ازین بدست نمیرسد۔ (اُردو) جُھنجُھنا۔ بقول صاحب آصفیہ (مذکر) بچوں کے ایک کھلونے کا نام جو اکثر مدوّر۔ مجوّف ہوتا ہے اور اسکے اندر کنکر وغیرہ بجنے کے واسطے پڑے ہوتے ہین۔

آخمسہ | بقول صاحبان مؤید الفضلا و ناصری مرادف وہم وزن آخسمہ باشد۔

آخور | بقول صاحب برہان بضم ثالث وسکون واو معدولہ و رائے قرشت مرادف بمعنی اوّل (آخُر) کہ گذشت۔ بہار گوید کہ مخفف آبخور است کہ جاے خوردن آب است و بمجاز بر معلف اطلاق کنند یعنی جائے کہ اسپان را دران بستہ دانہ و کاہ دہند و بقول صاحب سروری (۲) بمعنی استخوان زیر گردن ہم۔ صاحب غیاث بحوالۂ رشیدی و بہار عجم و برہان گوید کہ آخور نشیمن ہم ہست اگرچہ برائے انسان باشد عجب است کہ در ہیچ یک لغت این معنی یافتہ نشد۔ (اُردو) دیکھو آخُر۔

آخورِ بے آب | (اصطلاح) باضافت خامس بقول صاحب شمس کہ بدیل آخور خشک می نویسد مرادف آخور خشک است۔

آخورِ چرب | (اصطلاح) باضافت خامس بقول صاحب رشیدی ہمان آخُر چرب است کہ بدون واو معدولہ گذشت۔ امّا بہار گوید کہ کنایہ از مکان بسیاری عیش و فراخی نعمت است۔ مقابل آخور خشک و آخور سنگین کہ می آید۔ و بقول صاحب شمس آنجا کہ فراخی عیش وعلف باشد۔ مولّف را با بہار و صاحب شمس اتفاق است۔ (خاقانی ۵) توسن اسپ مرغزاری کز ریاضت باز ماند ؛ آخور چرب مہنّا برنتابد بیش ازین ؛ (اُردو) وہ جگہ جہان بہت راحت و آرام اور نعمت ہو۔

آخورِ خشک | (اصطلاح) باضافت خامس بقول بہار مقابل آخور چرب کہ گذشت و مرادف

آخور سنگین کہ می آید۔ و بقول صاحب بحر عجم آخور بے آب و علف صاحب شمس گوید کہ جائے کہ علف و آب و راحت و نعمت نباشد و صاحب رشیدی را با صاحب شمس اتفاق است (اُردو) وہ جگہ جہاں دانہ چارہ اور راحت اور نعمت نہو۔

آخور سالار (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب انند و رشیدی ہمان (آخُر سالار) است کہ گذشت۔

آخورِ سنگین (اصطلاح) باضافت خامس بقول بہار و انند ضد آخور چرب است و **مولف** گوید کہ مرادف (آخُر سنگین) باشد کہ گذشت۔ (خاقانی ؎) رخش ترا بر آخور سنگین روزگار ؛ برگ گیا نہ و خر تو عنبرین چرا ؛ و بقول صاحب رشیدی مرادف (آخور خشک)۔

آخورک بواو معدولہ بروزن ناخنک بقول صاحبان برہان و شمس و انند ہمان (آخُرک) باشد کہ بلا واو معدولہ گذشت

(۱) **آخون** (۱) بضم خاے معجمہ بقول صاحب انند بحوالہ صاحب شمس لفظ فارسی است۔

(۲) **آخوند** بمعنی معلّم و اُستاد۔ عجب است کہ در شمس اللغات یافتہ نمیشود۔ صاحب افسر ذکر این می کند و (۲) بقول صاحبان انند و غیاث بفتح خاے معجمہ کہ بوے ضمہ دارد و واو معدولہ و سکون نون مرادف (آخون) **مولف** گوید کہ اوّل مخفف ثانی باشد۔ صاحبان غیاث و انند می فرمایند کہ کسانیکہ بالف غیر ممدودہ و سکون خا و فتح واو خوانند غلط است۔ صاحبان جامع اللغات و افسر اللغات ذکر این می کنند۔ (اُردو) آخون۔ مذکر۔ بقول امیر معلّم۔ میان جی۔ آپ فرماتے ہین کہ صحیح لفظ فارسی مین آخوند ہے اس سے اُردو مین آخون ہوگیا۔ (جانصاحب ؎) یہ نہین پڑہنے کی اس آلو سے فتنہ انگیز ؛ اسپہ آخون معین کوئی جلّاد کرو ؛ —

آخیسہ بکسر خاے معجمہ و فتح سین مہملہ و سکون یا۔ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) بزبان فارسی گوسپندے راگویند کہ پیش ہمہ گلۂ گوسپندان رود۔ (۲) سنگ میل۔ (اُردو)

الف ممدودہ با دال مہملہ

آداب جمع ادب۔ لفظ عربی است ولیکن فارسیان این را با یا و الف جمع کنند سند این بذیل (آداب باگرفتن) می آید صاحب انند ذکر این می کند۔ (اُردو) آداب۔ بقول امیر ادب کی جمع اُردو مین حفظ مراتب۔ دستور قاعدے۔ سلیقہ۔ تمیز۔ تہذیب۔ اخلاق تعظیم سے سلام۔ ان سب معنون مین مستعمل ہے۔ دیکھو امیر اللغات (رشک ؎) بیٹھنے اُٹھنے نہین دیتا ہمین آداب یار ؛ سجدے رکہتی ہے محبت کی شریعت کی نماز ؛

آداب دانستن (استعمال) از حفظ مراتب آگاہ بودن است۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این می کند۔ (طالب آملی ؎) بآواز بلند اظہار دردے می کنم طالب ؛ چو ابروے بتان آداب سر گوشی نمی دانم ؛ (اُردو) آداب سے واقف ہونا۔

آداب فاضلہ (اصطلاح) باضافت خامس بقول صاحب بحر عجم (۱) خصائل پسندیدہ کنایہ از (۲) حکمت (۳) شجاعت (۴) عفت (۵) عدالت۔ مونث۔ عدالت۔ اگرچہ ہر دو لفظ عربی است ولیکن بترکیب فارسی استعمال خاص دارد۔ صاحبان غیاث و انند ہم ذکر این می کنند۔ (اُردو) (۱) پسندیدہ خصلتین۔ مونث۔ (۲) حکمت۔ مونث۔ (۳) شجاعت۔ مونث۔ (۴) عفت۔ مونث۔ (۵) عدالت۔ مونث۔

آداب باگرفتن (استعمال) آداب آموختن است۔ صاحب ارمغان آصفی بذیل لفظ آداب سند این پیش می کند۔ وبہار بر لفظ

۴۔ (۱) وہ بکرا جو ریوڑ سے آگے چلتا ہے۔ (۲) میل کا پتھر۔ (مذکر)۔

(آداب) ہمین سند آوردہ است (تاثیر اصفہانی)
ے) تاثیر شد دل شرمگین از دیدۂ گستاخ مین ؛
صاحب نظر گیرد چنین از بے ادب آداب ما ؛

(اُردو) ادب پکڑنا۔ بقول امیر ادب سیکھنا۔ (فقرہ) اس کی ہوا لگ جانے سے ادب پکڑے۔ (مراۃ العروس)۔

آداش بقول صاحب برہان بروزن پاداش۔ دو شخص کہ یک نام داشتہ باشند دہر یک مرد یگرے را آداش باشد و گویند کہ این لفظ ترکی است و در فارسی گرفتہ شد۔ صاحبان ہفت و سراج و انند ہم ذکر این می کنند۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات وہ دو شخص جو آپس مین ہمنام ہون مثلاً دو شخص جنکا نام زید ہو آپس مین ہمنام ہین۔

آداک بقول صاحب برہان بروزن خاشاک خشکی و جزیرہ میان دریا را گویند۔ صاحب رشیدی گوید کہ بغیر مد ہم آمدہ و این لغت را صاحب صراح در ترجمۂ جزیرہ آوردہ۔ صاحبان سراج و سروری و ناصری و شمس ہم ذکر این می کنند۔ صاحب جہانگیری میفرماید کہ این مرادف آبخوست است۔

آدخ بقول صاحب برہان بفتح ثالث و سکون خاے نقطہ دار (۱) خوب و نیکو و نغز را گویند و (۲) بمعنی بلندی ہم آمدہ۔ صاحب ناصری گوید کہ سامانی بمعنی (۳) خجستہ و مبارک ہم گفتہ (ناصر خسرو ے) گر بشارستان علم اندر بگیری خانۂ ؛ روز خویش امروز و فردا آدخ و میمون کنی ؛ صاحب رشیدی فرماید کہ در فرہنگ بمعنی بلندی کہ بر ہامون واقع باشد مانند تل۔ صاحب سروری گوید کہ بحذف الف نیز آمدہ۔ صاحبان انند و سراج و جہانگیری ذکر این کردہ اند۔ (اُردو) (۱) خوب۔ اچھا۔ نادر۔ (۲) بلندی (مونث) (۳) خجستہ۔ مبارک۔ صاحب

جامع اللغات نے بھی اسکا ذکر کیا ہے۔

آدَر | بقول صاحب برہان بفتح ثالث یعنی دال مہملہ (۱) بمعنی آذر است کہ آتش باشد۔ و بکسر ثالث (۲) نشتر فصاد و رگ زن را گویند۔ صاحبان ناصری و رشیدی و جہانگیری و انند ہمزبان برہان۔ (اُردو) (۱) دیکھو آتش۔ (۲) جراح اور فصاد کا نشتر۔ (مذکر)۔

آدَرچہ | بفتح دال مہملہ و جیم فارسی۔ بقول صاحب موید الفضلا نمذزین را گویند۔ (اُردو) نمدہ (مذکر) بقول صاحب آصفیہ وہ اُونی کپڑا جو گھوڑوں پر ڈالتے ہین جس کو نمذزین بھی کہتے ہین۔

آدَرخش | بقول صاحبان برہان و سروری بروزن تاج بخش (۱) سرما۔ (۲) صاعقہ۔ (۳) رعد۔ (۴) برق۔ صاحبان ناصری و جہانگیری گویند کہ بمعنی درخش است کہ برق باشد۔ صاحب رشیدی فرماید کہ بقول اکثر (ور درخش) لغتے است و بقول سامانی درخش مخفف آنست پس معنی آدرخش برق و صاعقہ و رعد باشد (حکیم اسدی طوسی) خصمت بود بجنگ خفیفیت آدرخش ؛ تو ہمچو کوہ و تیر بداندیش تو صدا ؛ (اُردو) (۱) سرما۔ مذکر۔ بقول صاحب آصفیہ سردی کا موسم۔ (۲) صاعقہ بقول صاحب آصفیہ اسم مونث برق۔ بجلی۔ لیکن مولف خیال کرتا ہے کہ صاعقہ سے وہ بجلی مراد ہے جو زمین پر گرے کسی اُستاد نے کہا ہے ع۔ صاعقہ کے طور سے گرتی ہے مجھپر چاندنی ؛ (۳) رعد۔ آپ ہی کے قول سے اسم مذکر۔ گرج۔ گڑگڑاہٹ۔ (۴) برق۔ بجلی۔ (مونث) (آصفیہ) عجب ہے کہ صاحب جامع اللغات نے اسی لفظ کے معنون مین برف وژالہ لکھا ہے۔

آدرفش بسکون دال و فتح رائے مہملہ۔ بقول صاحبان غیاث و انند آلتے کہ بدان در چرم سوراخ کنند و بہندی آرا ستالی گویند۔ (اُردو) سُتاری یا سُتالی بقول صاحب آصفیہ چماروں کے ایک اوزار کا نام جس سے چمڑے مین چھید کرتے ہین۔

(۱) **آدرم** اوّل بقول صاحب برہان بروزن چارخم (۱) نمدزین اسپ را گویند عموماً

(۲) **آدرمہ** و نمدزینے را گویند کہ چاک داشتہ باشد خصوصاً و (۲) بمعنی اسلحہ ہمچو کارد و شمشیر و خنجر و نیزہ و تیر و کمان و مانند آن و (۳) افزارے را نیز گفتہ اند کہ نمدزین را بآن دوزند و آن چیزیست مانند درفش۔ صاحب ناصری گوید کہ مبدّل این آترمہ و آدرمہ نیز آمدہ و بقول صاحب رشیدی بدون مد ہم باشد۔ (شرف الدین شفروہ ؎۱) دو پہلوے من از خشکی بسودہ ؛ چوآن آسپے کہ اورا آدرم نیست ؛ (مختاری غزنوی ؎۱) مردرا آگندہ از گرد سواران چشم و گوش ؛ اسپ را آغشتہ از خون دلیران آدرم ؛ (صاحب فرہنگ منظومہ ؎۲) چیست انجام آخر کار است ؛ آدرم اسلحہ کہ خونخوار است ؛ (اُردو) (۱) نمدزین بقول صاحب آصفیہ وہ نمدہ جو زین کے نیچے گھوڑے کی پیٹھ پر ڈالتے ہین۔ **مولف** کہتا ہے کہ اسکی ساخت دو حصّون پر مبنی ہوتی ہے جب دونون کو ملا کر جُل قائم کرتے ہین تو درمیان مین ایک چاک باقی رہتا ہے جسکی وجہ سے نمدہ۔ پشت اسپ پر جم جاتا ہے۔ (۲) آلات حرب۔ جیسے چھُری۔ تلوار۔ خنجر۔ نیزہ۔ تیر کمان وغیرہ۔ بقول امیر اسلحہ بھی اُردو مین مستعمل ہے۔ (مصحفی ؎۵) کاندھے پہ ڈھال ہاتھ مین خنجر کمر مین تیغ ؛ وہ کون اسلحہ تھے جو زیب کمر تھے ؛ (۳) دیکھو آدرفش۔

آدرنگ بقول صاحب برہان بفتح رابع وسکون ثالث ونون وکاف فارسی. غم و رنج ومحنت وہلاکت راگویند وبعربی دمار خوانند. صاحب رشیدی فرماید کہ بنظر مذنیر آمدہ (سنائی ع) جاہ تو بے عیب باد اعمر تو بے آدرنگ ؛ صاحب پہلوی گوید کہ بذال معجمہ ہم آمدہ وبمعنی (۲) آتش نیز کہ در کلام اکابر یافتہ میشود. (مسعود سلمان ۵۲) چو گوگرد زد خشم آدرنگ ؛ کہ در خاکم افگند چون باد رنگ ؛ صاحب جہانگیری مینفرماید کہ بحذف الف ممدودہ ہم خوانند. (اُردو) (۱) رنج وغم (مذکر) محنت و ہلاکت (مونث) (۲) آتش. (مونث).

آدغر بفتح غین معجمہ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ. فارسیان مکان تابستانی راگویند. (اُردو) دکن مین خسخانہ. سرد محل. گرمیون مین رہنے کا مکان. بقول صاحب آصفیہ (تہ خانہ) مذکر. یعنی سردابہ. سرد خانہ وہ مکان جو زمین کے نیچے بنایا جاے.

آدک بفتح دال مہملہ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ فارسیان جزیرہ راگویند. (اُردو) جزیرہ. ٹاپو. بقول صاحب آصفیہ وہ زمین جو سمندر یا دریا کے بیچ مین اس طرح واقع ہو کہ پانی اسکے چارون طرف محیط ہو.

آدم بفتح دال مہملہ بقول بہار پدر آدمیان وابو البشر کنیت اوست وآدم خاکی عبارت ازین است. و بعضے از اہل تحقیق آوردہ اند کہ صاحب بیضاوی در تفسیر سورۂ فجر نوشتہ کہ با ولاد عاد بن عوص بن ارم بن سام بن نوح علیہ السلام. عاد گفتہ میشود چنانکہ مرنی ہاشم را ہاشم. پس اطلاق آدم بر اولاد آدم کہ عبارت از انسان است نیز درست باشد. واین مجاز است چون آرام بمعنی آرام گاہ. و در اصل بنی آدم بودہ کہ بجہت تخفیف. لفظ بنی را حذف

گردہ اند مثل لفظ ابن و اب کہ در فارسی محذوف میشود چنانچہ منصور و ادہم و سبکتگین کہ
در اصل حسین بن منصور و ابراہیم بن ادہم و محمود بن سبکتگین است و از ہمین عالم است.
طالب کلیم مخفف ابو طالب کلیم. و بقول صاحب تحقیق ہر فردے از افراد بنی آدم۔ آدم است
صاحب ناصری مینرماید کہ جملہ اصحاب لغت گفتہ اند کہ لفظ آدم۔ پارسی است یا سریانی و تقدم
سریانی و پارسی بر عربی ثابت است۔ سید علیخان شوستری۔ صاحب طراز اللغتہ نوشتہ کہ آدم
در اصل سریانی۔ آد مانوس نام داشتہ و در کتب قدیم اہالی پارس آدم و حوا را میشی و میشا.
نامیدہ اند و علے ای حال او بر ہمہ زبانہا دانا بود و بہفتاد لغت بر اولاد و احفاد خود معلم
گردید و عالم بہمہ صنائع و حروف بود و از و حوا۔ اولاد بسیار بہم رسید۔ سیاست ملک ابہ
(کیومرث) و ترویج شرائع را بہ (شیس) محول فرمود و ملوک از اولاد او و انبیا از نسل
شیس علیہ السلام بوجود آمدند چنانکہ حجتہ الاسلام محمد غزالی در سیر الملوک شرح دادہ است.
صاحبان لغت درین لفظ بحث ہا کردہ اند کہ بعض آن خالی از دلچسپی نباشد مثلاً صاحب
غیاث فرماید کہ آدم از ادیم الارض یعنی از روے زمین اے از خاک روے زمین مخلوق
شدہ و بعضے گویند کہ گندم گون بود در نصورت از اُدمت ماخوذ است و اُدمت بالضم
بمعنی گندم گونی است و آدم بمعنی شتر سپید و آہوے سپید کہ بر پشتش خطہاے سیاہ باشد
نیز آمدہ۔ و بعض محققین نوشتہ اند کہ لفظ آدم را کہ اسم ابو البشر است از ادیم یا اُدمت مشتق
گفتن صحیح نباشد چرا کہ آدم لفظ عجمی است و ہر دو لفظ مذکور عربی است۔ صاحب انند
نوشتہ کہ آیینہ خاکیان۔ طفل چہل روزہ۔ پیر سر اندیب۔ گنج خاکی۔ صفی اللہ۔ ابا محمد۔ معلم اسماء

برج چہل سالہ۔ از مرادفات آدم است و باصطلاح سالکان۔ آدم خلیفۂ خدا است و روح عالم۔ آدم است۔ و بقول شمس اللغات آدم بمد معروف۔ در دستور بمعنی سیاہ رنگ و در تاج وصراح بمعنی گندم گون و در حل اللغات شتر سپید کہ خطہا دارد برنگ خاک مختصر اینست کہ آدم در فارسی (۱) ابو البشر است علیہ السلام و (۲) نام فلاحے کہ بقول صاحب فلاحۃ النبطیہ موجد و بانی فلاحت و فن فلاحت بود عجب نیست کہ مقصودش از ہمان ابو البشر باشد چنانکہ از اکثر صفات مبینہ اش ظاہر میشود۔ و (۳) ہر بنی نوع انسان (سالک یزدی گوید ؎) خوش بے تکلفانہ گذشت است از بہشت ؛ آدم بہ بے نیازی آدم نبودہ است ؛ (صائب ؎) اگر از سختی ایام شود آدم نرم ؛ رودے من تربیت سیلی اُستاد کند ؛ (اُردو) صاحب امیر اللغات نے انھین تمام اختلافات کا ذکر کیا ہے جو اس لفظ کے اشتقاق کی نسبت اوپر بیان ہوے ہین۔ لیکن آپ کا خیال ہے کہ اسکی اصل آدمن ہو۔ آد کے معنی پہلا اور من منش کا مخفف۔ جسکے معنی آدمی ہین چونکہ حضرت آدم ابو البشر اور فرد اوّل من افراد الناس ہین اسلئے انکو آدمن کہنا بیجا نہین اور آدمن سے متغیر ہوکر آدم ہوگیا۔ مگر مولف کے نزدیک لفظ آدم کو عربی اور عجمی مادّے سے چھوڑکر سنسکرت سے ماخوذ کرنا ٹھیک نہین نہایت کار یہ کہ عربی اور عجمی اور سنسکرت تینون زبانون کا توافق اتفاقی ہے۔ (۱) وہ نبی جس سے انسان کی نسل شروع ہوی۔ (غالب ؎) نکلنا خلد سے آدم کا سُنتے آئے ہین لیکن ؛ بہت بے آبرو ہوکر ترے کوچہ سے ہم نکلے ؛ (۲) ایک کسان کا نام جو فن فلاحت کا موجد تہا۔ (۳) بنی آدم۔ انسان (ذوق ؎) پرے جا کر نئی دنیا سے بہی گر ڈھونڈو دنیا مین ؛ تو خالی

خاک آدم سے نہ چپا بھر زمین نکلے ؛ (میر ؎) درپے خون میر کے نہ رہو ؛ ہو ہی جاتا ہے جرم آدم سے ؛ ۔

آدمِ آبی (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحر عجم نوعے از حیوانات کہ بصورت آدمی میباشد۔ بہار وصاحب انند ہم ذکر این می کنند۔ (ملا قاسم شہدی ؎) گر ز نم در پناہ گریہ ہر گہ خشمگین گردد ؛ جہان گر شعلہ گیرد آدم آبی نمی سوزد ؛ (اردو) مردم آبی کے ذیل مین صاحب آصفیہ نے۔ آدم آبی۔ جل مانس۔ دریائی آدمی کا ذکر کیا ہے۔ فرمایا ہے کہ ایک قسم کے آدمی کی صورت کے حیوانات سمندر مین ہوتے ہین۔ (عاشق ؎) ڈوبتے دیکھو مردم آبی ؛ میری ان اشکبار آنکھون مین ؛ آپ ہی کا قول ہے کہ عجائب المخلوقات مین لکھا ہے کہ اکثر اوقات ساحل دریاے شام پر مردم آبی پانی سے باہر نکلتے ہین اور آدمیون پر دفعتہً حملہ کرتے ہین۔ انکی شکل بعینہ انسان سے مشابہ ہے مگر دُم کی علامت سے حیوانیت ثابت ہوتی ہے۔ ہماری راے مین جسطرح دریائی گھوڑے ہین اسی طرح یہ بھی ہونگے۔ آدمی کی شکل کی مچھلی تو مولف نے بھی دیکھی ہے۔ (عرش ؎) شور دریا کا نہین فرقت مین تیری بحر حُسن ؛ مردم آبی کیا کرتے ہین شیون آب مین ؛ ۔

آدم بآدم میرسد (مثل) بقول ارسته وصاحب بحر عجم۔ چون کسے از غنا بہ عنا افتاد واز بے نوائی در پیش شخصے رجوع آورد گوید کہ ہان دستم بگیر۔ "آدم بآدم میرسد" یعنی کار عالم است نباید فرد ابمن احتیاج آری۔ بہار وصاحب انند می فرمایند کہ چون منعمے مفلس شدہ باشد و پیش منعمے دیگر برود۔ و او بحال او پردازد در آن وقت این مفلس گوید کہ

آدم بآدم میرسد" یعنی ممکن است کہ فردا من
ہمچنان منعم شوم و تو بمن حاجت آری۔ صاحب
خزینۃ الامثال ذکر این مثل با ضافہ الفاظ کند
واز تعریف و محل ساکت (و ہو ہذا) آدم بآدم
میرسد کوہ بکوہ نمیرسد"۔

وارستہ و بہار از یک کلام شفیع اثر سند گیرند (ص)
شعر رنگین را بہر نا قابلے دیگر مخوان بثبت کن
در دل اثر۔ آدم بآدم میرسد: **مولف** گوید کہ
محققان نازک خیال دریابند کہ اینہا در تعریف
این مثل با وجود سند چہ تصرف ہا کردہ اند یعنی
مثل ہمین قدر است کہ ہر کہ آدمیت جوید پیش
کسے میرسد کہ انسانیت و آدمیت دارد۔ حالا
بقول وارستہ محل استعمال درست مے تواند بود
کہ چون کسے از غنا بہ عنا افتاد۔ واز بینوائی
در پیش شخصے رجوع آورد گوید کہ ہان دستم بگیر
"آدم بآدم میرسد"۔ ختم شد۔ تعریف و محل استعمال
ہر دو۔ پس عبارتے کہ وارستہ بدیل (یعنی)
افزودہ است و امکانے کہ بہار ہم بدیل لفظ
(یعنی) پیدا کردہ است نمیدانم کہ اینہا این صراحت
را از کجا پیدا کردہ اند و عجب آنست کہ سند ہر دو
مخالف این اضافۂ تعریفی است۔ شفیع اثر
راست گوید کہ شعر رنگین را بہر نا قابل مخوان زیرا کہ
آدم بآدم میرسد و شعر رنگین را بمردم نا قابل
نباید رساند۔ پس اگر (ایجاد بندہ) اعنی تشریحات
محققان فوق الذکر را حذف نہ کنیم سند بیش
کردہ خود شان مطابق و موید دعوے نمیشود
و بر اضافۂ نامرغوب سند خود شان بکار نمی خورد۔
(اُردو) بقول امیر اسی مثل کا استعمال اُردو
مین بہی خال خال ہے۔ وہان جہان یہ کہنا
مقصود ہوتا ہے کہ آدمی آدمی ہی سے رجوع
کرتا ہے (آدمی کا کام آدمی ہی سے نکلتا ہے)
خود یہ بہی مثل ہے۔ امیر نے بہی بہار کے طرز تعریف
کو اعتراضی نگاہ سے دیکہا ہے۔ اور سند کو مخالف
دعوے پایا ہے۔

آدم بے سایہ (اصطلاح) کنایہ از ذات پاک سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم است در کلام متقدمین استعمال این یافتہ نمیشود و صاحبان لغت ہم ذکر این نفرمودہ اند۔ امّا معاصرین عجم استعمال این می کنند۔ جامی علیہ الرحمۃ از بے سایگی آنحضرتؐ ذکر کردہ است (ے) جسمت نداشت سایہ الحق چنین سزد ؎ زیرا کہ بود گوہر پاکت ز نور حق ؎ (فی البدیہہ دردی اصفہانی ے) بود در دشمن ذات پاکش ہمچو خور از شش جہت ؎ نے عجب گر گویم اورا آدم بے سایہ ؎ (اُردو)۔ آدم بے سایہ۔ اُردو مین مستعمل ہے بقول امیر کنایہ ہے ذات پاک سرور عالم جناب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سے آپ فرماتے ہین کہ علامہ سخاوی نے مقاصد حسنہ مین لکھا ہے کہ یہ حدیث مشہور ہے مگر تحقیق کو نہین پہونچی شعرا کے کلام مین جو اسکا استعمال ہے تو اس اعتبار سے کہ حضرت کی ذات پاک بے مثال تھی اور سایہ شخص کا مماثل ہوتا ہے معہذا مشرب شاعری مین شہرت پر مدار ہے۔

آدم پیرا (اصطلاح) باے فارسی و فتح یاے حطی و راے بے نقطہ بقول صاحب ناصری پیرایندہ آدم و پیرایندہ۔ پاک کنندہ و زینت دہندہ را گویند (۱) از اسماے پارسی الٰہی است و بحوالہ برہان گوید کہ بکنایہ کامل مکمل را توان گفت۔ کہ بتربیت آدمی کند و او را از صفات ذمیمہ بپیراید مخفی مباد کہ بقول صاحب برہان مرشد کامل و ذات الٰہی و بقول صاحب (مع) (۲) استاد کامل ہم۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات۔ (۱) ذات حق جلّ جلالہ۔ (۲) مرشد و استاد۔

آدمِ ثانی (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحر عجم کنایہ از حضرت نوح علیہ السلام (اُردو) آدم ثانی۔ اُردو مین بھی مستعمل ہے بقول امیر حضرت نوح علیہ السلام۔

آدمِ خاکی (اصطلاح) باضافت رابع۔

بقول بہار کہ بضمن لفظ آدم ذکر کند کنایہ از ابوالبشر **مولف** گوید کہ (۲) بمعنائے حقیقی انسان ہم۔ (**اُردو**) بقول امیر یہی لفظ اُردو مین بہی مستعمل ہے (آتش ۵) ظہور آدم خاکی سے یہ ہم کو یقین آیا ؎ تماشا انجمن کا دیکہنے خلوت نشین آیا ؎ (۲) آدم خاکی یعنی انسان (بحر ۵۲) بام فلک پہ آدم خاکی کو لے اُڑا ؎ آیا کبہی جو ران تلے باد پائے عیش ؎۔

آدم خوار (استعمال) صفت حیوانے کہ انسان را می خورد صاحبان لغت ذکر این نکردہ اند ولیکن معاصرین عجم استعمال این می کنند چون شیر آدم خوار (در ردی اصفہانی فی البدیہ گوید ۵) صحبت جاہل بود زہر ہلاہل جانمن ؎ ازچہ در پہلو نشانی شیر آدم خوار را ؎ (**اُردو**) بقول امیر اُردو مین آدم خوار اُس جنگلی یا وحشی آدمی کی صفت ہے جو انسان کو کہا جاتا ہے **مولف** خیال کرتا ہے کہ اس قوم کے سوا جو آدم خوار ہے جنگلی بعض درندے جانورون کو بھی آدم خوار کہتے ہین۔ جیسے شیر آدم خوار۔ امیر نے اسکا ذکر نہین فرمایا۔

آدم خور (مثل)

آدم خوش سود اشریک مال مردمست صاحب خزینۃ الامثال ذکر این میکند واز تعریف و محل ساکت و مصنف امثال فارسی ہم ہم قدمش۔ فارسیان این مثل را بجائے زنند کہ مقصود اظہار خوش معاملگی کسے باشد گویند مرد خوش معاملہ سہیم اغیار است یعنی بوجہ آنکہ خوش معاملگی مرغوب عام است۔ مردمان با او معاملت بسیار کنند و امانت ہا بدو گذارند و او متمتع شود۔ (**اُردو**) اسکا لفظی ترجمہ یون ہو سکتا ہے کہ خوش معاملہ غیرون کا حصہ دار ہے یعنی نیک معاملگی کیوجہ سے اسکو فائدہ پہنچتا ہے لوگ ایسے شخص سے زیادہ معاملت کرتے ہین اُسکو اپنے سرمایہ کا امانت دار گردانتے ہین۔

حاصل یہ ہے کہ اس صفت کی وجہ سے اسکو بہت کچھ نفع حاصل ہوتا ہے۔

آدم را گندم بہشت نسازد (مثل) باضافت میم گندم مثل است۔ صاحبان خزینۃ الامثال ومصنف امثال فارسی ذکر این می کنند ولیکن از تعریف ومحل ساکت۔ **مولف** گوید کہ کسے کہ قدر نعمت نکند ونعمت از دستش رود فارسیان این مثل را زنند۔ (اُردو) بقول امیر یہی مثل اُردو مین بھی ہے۔ دکن مین کہتے ہین کہ کتے کو کھیر نہین پچتی۔ اور مصنف امثال ہندی نے خفیف اختلاف کے ساتھ ذکر کیا ہے۔ کہ گتے کو گھی نہین پچتا۔ صاحب آصفیہ نے اسکا ذکر کیا ہے۔

آدم زاد (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم انسان را گویند۔ (اُردو) بقول امیر آدم زاد اُردو مین مستعمل ہے۔ یعنی آدم کی اولاد۔ یعنی انسان (ناسخ ؎) شرم سے رکھتے ہین پوشیدہ پر زاد آپ کو ؛ جیسے آشوب جہان ہے حسن آدم زاد کا ؛ (آتش ع) پری کو بند شیشے مین یہ آدم زاد کرتے ہین ؛ ۔

آدم شدن (مصدر اصطلاحی) آدمیت وانسانیت پیدا کردن عجب است کہ صاحبان لغت این را فروگذاشتہ اند۔ عبداللطیف خان تنہا در کلام خود آوردہ (؎) ناقابلان زتربیت آدم نمی شوند ؛ حرفے بگوش سیلی استادی کشم ؛ (اُردو) انسان بننا بقول امیر انسان بنانا کا لازم جسکے معنی آدمیت سکھانے کے ہین۔ (ظفر ؎) تم زعم مین گر اپنے فرشتہ بنے تو کیا ؛ اے زاہد ذرا ابھی انسان تو بنو ؛ (جانصاحب ؎) تم ہو مین گھر بار کی بنو بنو انسان اب ؛ جن چکین بچے کئی کیا رہ گئین حیوان اب ؛ ۔

آدم شناختن (استعمال) آدم شناس کسے کہ قدر وکمال انسان

آدم شناس

را بشناسد از مصدر آدم شناختن۔ معاصرین عجم در روزمرہ خود استعمال این می کنند و این صفت انسان است (دردی اصفہانی فی البدیہہ گوید (ے) ازین آدمی صورتان خرد دور ؛ یکے را نہ بینم کہ آدم شناسد ؛ (اُردو) بقول امیر۔ آدم شناس۔ اچھے بُرے آدمی کا پہچاننے والا۔ (فقرہ) مین آدمی نہین ہون آدم شناس ہون۔ اسکا مصدر آدمی کو پہچاننا۔

آدمستان (استعمال) بفتح دال مہملہ و کسر میم۔ بقول بہار از عالم گلستان چنانکہ والہ ہروی گوید (ے) خاک از پس مدت فراوان ؛ آدم ز تو گشت و آدمستان ؛ **مولف** گوید کہ آدمستان جائے کہ درآن آدمیان معیشت کنند (اُردو) آدمیون کے رہنے کی جگہ۔

(۱) **آدم صحرائی** (استعمالات) (۱) کسے
(۲) **آدم کوہی** کہ در صحرا و دشت بود و باش کند و (۲) آنکہ در کوہ و بیابانہا بسر برد۔

معاصرین عجم استعمال این می کنند (فی البدیہہ دردی اصفہانی ے) لب فرو بندز گفتار چنین کس دردی ؛ چہ تواں گفت خود این آدم صحرائی را ؛ (ولہ ے) ازچہ با این آدم حیوان صفت گوئی سخن ؛ ہوش دار ایجان من کین آدم کوہی بود ؛ (اُردو) بقول امیر یہ دونون الفاظ اُردو مین مستعمل ہین۔ جنگلی یا پہاڑی اور وحشی آدمی کے لئے (میر ے) نسبت کیا لوگون سے ہمکو شہری ہین دیوانے ہم ؛ ہے فرہاد اک آدمی کوہی مجنون اک صحرائی ؛۔

آدم گری (اصطلاح) بفتح کاف فارسی بقول بہار ایجاد کردن آدم و برین قیاس آدمی گری۔ صاحب انند ہم ذکر این می کند (ملا فوقی ے) با وجود ہزرہ کاریہا کہ کردم حیف نیست ؛ بر سر بازار دوران دکہ آدم گری ؛ **مولف** گوید کہ معنی این ایجاد کردن آدم نباشد بلکہ بمعنی آدمیت و اخلاق و مروت۔

(اُردو) بقول امیر یہی لفظ انہین معنون مین اُردو مین مستعمل ہے۔ (بحر ؎) جوبن نکالکر وہ پری بنگیا تو کیا ؛ پیدا مزاج مین تو نہ آدم گری ہوی ؛ ۔

آدمی بفتح دال مہملہ۔ کسے کہ منسوب ابوالبشر است یعنی انسان و بقول صاحب انند(۱) جنس آدم و انسان و نسل آدم و (۲) بمعنی گندم گون و خاکی رنگ (مولوی معنوی ؎) ز آدمی ابلیس صورت دید و بس ؛ غافل از معنی شد آن مردود خس ؛ (اُردو) بقول امیر آدمی اُردو مین انسان کے معنون مین مستعمل ہے۔ (ذوق ؎) کہتے ہین ذوق آج جہان سے گزر گیا ؛ کیا خوب آدمی تھا خدا مغفرت کرے ؛ (۲) گندم گون۔

آدمی آخر شیر خام خوردہ است (مثل) صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این می کنند و لیکن از تعریف و محل سکوت ورزیدہ اند۔ **مولف** گوید کہ این مثل بجائے زنند کہ مقصود از اظہار معذوری کسے در سرانجام کارے باشد یا بحالت سرزدن خطائے ازکسے۔ معاصرین عجم ہم این را بزبان دارند (اُردو) بقول امیر۔ آدمی نے کچا دودہ پیا ہے۔ مثل ہے یعنی انسان سے خطا ہو ہی جاتی ہے۔ جب کسی سے اُسکی شان کے خلاف کوئی بات ہو تو اُسوقت اسکے عذر کے لئے یہ مثل بولی جاتی ہے اور یون بہی بولتے ہین کہ آخر آدمی نے کچا دودہ پیا ہے۔

آدمیان گم شدند ملک خدا خرگرفت (مثل) این مثلے است کہ در اظہار قحط الرجالی می زنند مقصود آنست کہ در دنیا جہلا بسیار اند و آدم خوب و باکمال الشاذ کالمعدوم۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال عجم ذکر این می کنند و از تعریف و محل ساکت۔ (اُردو) بقول امیر یہی مثل اُردو مین مستعمل ہے۔ یا اُس محل

پر بولتے ہین جب کوئی نالائق ذی اقتدار وصاحب اختیار ہو جاتا ہے۔

آدمی جائز الخطاست (مثل) چون از کسے خطا سرزد شود این مثل را در عذر آن میزنند چنانکہ در عرب الانسان مرکب من الخطا والنسیان صاحبان خزینۃ الامثال وامثال عجم ہمدیگر را در عذر واظہار محل ذکر این می کنند۔ (اُردو) دکن مین کہتے ہین کہ بھول چوک انسان ہی کیلئے ہے انسان کی فطرت مین بھول چوک ہی۔ بھول چوک نہو تو انسان کیسا۔ بھول چوک انسان کا خمیر ہے۔

آدمی را آدمیت لازم است (مثل) صاحبان خزینۃ الامثال وامثال عجم این انوشتہ اند واز محل ومعنی کنارہ کردہ اند۔ مولف گوید کہ این مثل مرادف ومماثل (عود را گر بو نباشد ہیزم است) باشد مقصود اینست کہ صفات حسنہ لوازمہ انسانی است اگر صفات حسنہ نباشد انسان بدتر از حیوان است (اُردو) امیر فرماتے ہین کہ یہ مصرع شیخ سعدی علیہ الرحمہ کا ہے۔ کثرت استعمال سے اُردو مین بھی مثل ہو گیا ہے۔ یعنی آدمی کو انسانیت ضرور ہے۔ مولف کہتا ہے کہ آدمی کو آدمیت چاہیے دکن مین مستعمل ہے

آدمی زاد (اصطلاح) بقول صاحب
آدمی زادہ بحر عجم انسان۔ مرادف آدم زاد۔ (اُردو) امیر نے آدم زاد کے ساتھ آدمی زاد بھی لکھا ہے (رند ؎) آدمی زاد تو کیا چیز ہے اے غیرت حور ۔ دل لگائین تری ہوتے نہ پریزاد سے ہم ۔ اسی کے ضمن مین آپ نے آدمی زادہ کا بھی ذکر کیا ہے۔ فرماتے ہین کہ شعرا نے کہا ہے مگر بول چال مین نہین ہے۔ (ناسخ ؎) جیتے جی کیون نہوئی دید میسر مجھ کو ۔ آدمی زادہ وہ محبوب ہے کچھ حور نہین ۔ (قلق ؎) جیسے لائی ہے آدمی زادہ ۔ ایسی کچھ ہو گئی ہے دلدادہ ۔

آدمی کہ شکم دیگران پُر نکند حیوانی باشد سگ شکم (مثل) این مثلے است کہ ازان مذمت بردی وتن آسانی پیدا میشود۔ صاحبان خزینۃ الامثال وامثال فارسی ذکر این می کنند۔ (اُردو) پیٹ کا کُتا۔ بقول صاحب آصفیہ عبد البطن۔ شکم بندہ۔ **مولف** کہتا ہے کہ یہ وہی شخص ہے جو سوا اپنے پیٹ بھرنے کے دوسرے کی فکر نہیں رکھتا

آدمی گری (اصطلاح) بفتح کاف فارسی بقول بہار ہمان آدم گری کہ گذشت۔ یعنی بقولش ایجاد کردن آدم نیز فرماید کہ منہا فرقے است باریک۔ **مولف** گوید کہ این فرق باریک کہ ہدیۂ ناظرین نشد جزین نباشد کہ معنی سندش را بہار حمل نفرمودہ ہو ہذا (فوقی یزدی ؎)

گفتی زرہ لطف کہ فوقی سگ ماست ٭ شرمندۂ آدمی گری ہاے توام ٭ سند بہار خود متقاضی آنست کہ آدمی گری را مرادف آدم گری۔ گیریم کہ بمعنی آدمیت و اخلاق ومروت است۔ کہ گذشت۔ (اُردو) جس طرح اُردو مین آدم گری بمعنی اخلاق ومروت مستعمل ہے۔ اُسی طرح آدمی گری بہی۔ دیکھو امیر اللغات۔ (میر ؎) شب رفتہ مین اُسکے در پر گیا ٭ سگِ یار آدم گری کر گیا ٭ (دل ؎) شب سُنکے شور میرا کہہ کی نہ بد دماغی ٭ اُسکی گلی کے سگ نے کیا آدمی گری کی ٭۔

آدمین بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات منسوب بآدم علیہ السّلام چہ در فارسی یا و نون برائے نسبت می آید۔ **مولف** گوید کہ مرادف آدمی باشد کہ گذشت (اُردو) دیکھو آدمی۔

آدہ بر وزن مادہ بقول صاحب برہان چوب بلندیست کہ بر زمین فرو برند و چوب دیگر بعرض و بر بالاے آن۔ دو چوب بندند تا کبوتران وجانوران دیگر بر آن نشانند و صاحب

ناصری گوید کہ دو چوب بلند است کہ در زمین فرو برند و چوب دیگر بعرض بر بالاے آن دو چوب بندند (سنجری ے) فلک چوبرج کبوتر کبوتر انش نجوم ؛ میان برج۔ خطا استواست چون آدہ ؛ صاحبان سروری و رشیدی و جہانگیری و موید و سراج ہم ذکر این کنند۔ **مولف** گوید کہ طرز بیان برہان بہتر از ناصری نیست غلطی کتابت سبب آن باشد (اردو) صاحب جامع اللغات فرماتے ہین کہ وہ لمبی لکڑی جو زمین مین گاڑکر اسپر چہتری باندہتے ہین تاکہ اسپر کبوتر بیٹھین۔ **مولف** کہتا ہے کہ اسکی تخصیص کبوترون کے لئے نہونا چاہیے۔ فارسیون نے اسکو کبوترون یا اور پرندون کے لئے کہا ہے پس آدہ کا صحیح ترجمہ اڈہ ہے۔ بقول امیر (مذکر) لکڑی کی وہ بیٹھک جو پالو چڑیون کے بیٹھنے کے لئے بنائی جاتی ہے۔ (مسرور ے) جب رقم وصفِ گُلِ رخسار زیبا ہوگیا ؛ خامہ میرا ابلبلِ معنی کا اڈا ہوگیا ؛ مین کہتا ہون کہ اگرچہ ولایتی بعض جانور خصوصاً کاکاتوآ۔ کے لئے جو اڈہ بنایا جاتا ہے وہ بہ نسبت بلبل کے اڈہ کے بلند ہوتا ہے لیکن محاورہ اُردو مین جسکو اڈہ کہتے ہین وہ بلند لکڑی پر نہین ہوتا۔ اور کبوترون کی چہتری کو اڈہ نہین کہتے۔ معلوم ایسا ہوتا ہے کہ اگرچہ اڈہ زبان اُردو مین اسی لفظ (آدہ) سے لیا گیا ہے لیکن چڑیون کے لئے وہ مخصوص ہے کبوترون کے لئے دوسرا نام ہوا۔ (لفظ چہتری پر صاحب آصفیہ فرماتے ہین کہ یہ کبوترون کے بیٹھنے کا ایک ٹھٹر ہے جو بلّی پر باندہ کر گاڑ دیتے ہین) اگرچہ چہتری اور اڈہ کا مقصد ایک ہے لیکن ہند کے رسم ورواج کی وجہ سے ہر ایک کا نام جدا ہوا۔

آدیجارہ بقول صاحب موید الفضلا خار واژگونہ کہ بہندی چرچرہ گویند کذا فی بعض

لغات الطب - اگرچہ مولف فاضل این لفظ را بذیل الفاظ فارسی نوشتہ است لیکن صاحبان لغات فارسی ازین ساکت - صاحب محیط اعظم بر لفظ چرچٹہ می فرماید کہ اسم ہندیست کہ این را درہندی چرچرہ و آدہاجہاڑا نیز گویند پس معلوم میشود کہ فارسیان ہمین آدہاجہاڑا را آدہیجارہ کردند و بدینوجہ کہ در اصل لفظ ہندی الف در آخر است رائے ہملہ را مفتوح باید خواند واین ہائے است - (اردو) چرچٹہ - بقول صاحب آصفیہ ایک خاردار پودہ کا نام جسکی بالین اکثر چمٹ جاتی ہین - اسکا نمک ریشہ دار چیزون کو گلا دیتا ہے - اور بچھو کے کاٹے کو بہت فائدہ بخشتا ہے - اسکی جڑ درد زہ کے وقت کمر مین باندہنے سے بچہ آسانی کے ساتہ ہو جاتا ہے - اس کے چاول بہوک کو بند کر دیتے ہین یہان تک کہ بیس روز تک آدمی بن خوراک رہ سکتا ہے -

آدیش بقول صاحب برہان بکسر ثالث وسکون تحتانی وشین نقطہ دار آتش را گویند بباید دانست کہ چون اکثر حروف فارسی بیکدیگر تبدیل میابند - بنابران تاے آتش را بدال ابجد بدل کردہ آدش گفتہ اند و آنکہ بفتح تاے فرشت اشتہار دارد غلط مشہور است - چہ این لغت در ہمہ فرہنگہا بکسر تاے فرشت آمدہ است و با دانش قافیہ شدہ است وچون بکسر تا موضوع است بنابرین بعد از دال یاے حطی در آوردہ اند تا دلالت بر کسرہ ماقبل کند و آدیش خواندہ شود و بعضے بکسر دال نقطہ دار آوردہ اند واین نیز غلط است چہ اگر دال اصلی می بود بنا بر قاعدہ کلیہ ایشان کہ ہر دال کہ ماقبل آن الف یا واو ساکن باشد دال معجم است درست بود وچون این دال اصلی نیست بلکہ بدل از تاے فرشت است پس دال نقطہ دار نباشد - صاحب ناصری باتفاق برہان میفرماید کہ تبدیل تا و دال در لغت عجم جایز است

و آتش بفتح تا چنانکہ مشہور است غلط۔ (انوری ؎) گر کند چوب آستان تو حکم ۔ شخنۂ چوبہا شود آدیش ۔ نیز می فرماید کہ صاحب فرہنگ مہامانی آدیش را بمعنی چوب آستانہ دانستہ و خطاست۔ صاحب رشیدی گوید کہ انچہ صاحب فرہنگ ہا این لغت را بدال منقوطہ تصحیح نمودہ اند وجہ آن آنست کہ در زمان قدیم زیر دال نقطہ می نہادند متاخرین آن را خیال ذال منقوطہ کردہ اند۔ نیز فرماید کہ سامانی آذیش بکسر ذال معجمہ بمعنی چوب آستانہ گفتہ و ہمین شعر انوری را کہ بالا مذکور شد شاہد آوردہ ولیکن شعر بران تقدیر معنی محصل ندارد۔ صاحب جہانگیری ہم بالتحقیق بالا اتفاق دارد و صاحبان سراج و انند ہم ذکر این می کنند۔ غالب دہلوی در قاطع برہان در اے آنہمہ اختلافاتے کہ **مولف** را با آن اتفاق نیست میفرماید کہ (۲) آدیش در زبان پہلوی قدیم بفظیست بمعنی تعظیم و تکریم۔ (**اُردو**) (۱) دیکھو لفظ آتش (۲) تعظیم و تکریم۔ مونث۔ اُردو مین مستعمل ہے۔

(۱) **آدیند** بسکون ثالث و فتح تحتانی و سکون نون و فتح دال مہملہ صاحب

(۲) **آدیندہ** جہانگیری مقابل ہر دو می نویسد کہ قوس قزح باشد (استاد رودکی ؎) علم ابر و تندر بود کوس او ۔ کمان آدیندہ شود ژالہ تیر ۔ صاحب جہانگیری گوید کہ این بہمین معنی مرادف آژفنداک است و صاحب رشیدی باتفاق معنی نسبت شاہد می فرماید کہ درین مثال تامل است چنانکہ در لغت آژفنداک بیاید و بر لغت آژفنداک حرفے از وجہ تامل بیان نشد صاحبان ناصری و موید و برہان ہم ذکر این میکنند (**اُردو**) قوس قزح (مونث) بقول صاحب آصفیہ وہ کمان جو ابر مین رنگ برنگ کے رنگون سے

بنی ہوی دکھائی دیتی ہے آفتاب کی رنگ برنگ کی شعاعون کے بخاراتِ آبی مین رکنے سے جو قوسی صورت پیدا ہوتی ہے اُسے قوس قزح کہتے ہین۔ اسی کا نام کمان شیطان کمان رستم۔ دھنک۔

آدینہ بروزن پارینہ بقول صاحب جہانگیری روز جمعہ باشد۔ صاحب انندمی فرماید کہ در فارسی و ترکی نام روز جمعہ است و سروری کہ شرح گلستان بعربی نمودہ است۔ آذینہ بدال معجمہ تحقیق کردہ چہ آذین بمعنی زینت و آرایش است و ہا برای نسبت جمعہ کہ روز آرایش مسلمانان است (ہکذا فی الغیاث) صاحب موید گوید کہ آدینہ معروف و بفارسی روز جمعہ۔ (کمال اسمٰعیل ؎) چو کودکان ہمہ آدینہ خواہد از یزدان ؛ زشوق نام تو منبر ہمیشہ در محراب ؛۔ (اُردو) بقول امیر روز جمعہ کے لئے اُردو مین آدینہ کہا جاتا ہے (ناسخ ؎) کرتے ہین ہر روز مجہ وحشی کو لڑکے سنگسار ؛ کونسا دن ہے جو آدینہ دبستان مین نہین ؛ (مومن ؎) بناؤن مین بازیچہ اس حال کو ؛ ہوشنبہ بھی آدینہ اطفال کو ؛۔

آدینہ بازار (اصطلاح) بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات بازارے کہ روز آدینہ شود (صائب ؎) ندانم سنگ از دست کدامین طفل بستانم ؛ کہ دارد در جہان آدینہ بازارے کمن دارم ؛ (اُردو) وہ بازار جو جمعہ کے دن سے مخصوص ہو۔ دکن مین ایسے بازار کو جو مخصوص دنون مین قائم ہوتا ہے ہاٹ اور ہاٹ بہرنا کہتے ہین صاحب آصفیہ نے ہاٹ کو سودا بیچنے کی جگہ کہا ہے۔ اُردو مین ہاٹ کھولنا اور ہاٹ کرنا کہتے ہین۔

الف ممدودہ با ذال معجمہ

آذار بقول صاحب برہان باذال نقطہ دار بروزن بازار نام ماہ اوّل بہار است از سال رومیان و بودن آفتاب در برج حوت۔ صاحبان سروری و موید ہم ذکر این می کنند۔ صاحب غیاث گوید کہ نام ماہ رومی است کہ مطابق آن بہندی چیت است از منتخب و کشف و برہان و سروری و مدار عجب است کہ در مطابقت ہندی اختلاف یافتہ میشود۔ چنانکہ صاحب جامع اللغات گوید کہ در ترجمہ اُردو بیاید۔ صاحب قلزم می فرماید کہ بعضے برانند کہ آذار۔ نیمہ بودن آفتاب در برج حوت و نیمہ در برج حمل است و بقول بعضے بودن آفتاب در برج حوت کہ بہندش چیت نامند و این ماہ اوّل بہار است از سال رومیان و بقول صاحب انند ماہ ششم است از سال رومی۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات۔ موسم بہار کے پہلے مہینے کا نام ہے رومیون کے سال سے جس مہینے مین آفتاب برج حوت مین ہوتا ہے۔ ہند مین اسکو پھاگن کہتے ہین۔

آذار افیون (اصطلاح) بقول صاحب برہان بفتح ہمزہ و ضم تحتانی و سکون فا و نون نوعے از زبد البحر است و آنرا کف دریا نیز گویند۔ صاحب انند نیز ذکر این کردہ است بحوالہ ہفت قلزم۔ (اُردو) سمندر جھاگ۔ سمندپھین (ذکر) بقول آصفیہ وہ کف جو دریاے اعظم کے کناروں پر جم جم کر خشک ہو جاتے ہین۔ کف دریا

تیسرے درجہ مین گرم و خشک ہے دواؤن مین کام آتا ہے

آذارطوس (اصطلاح) بقول صاحب برہان بضم طاے حطی و سکون واو و سین بے نقطہ نام حکیمیست کہ مادر عذرا را با و برنی دادہ بود صاحب انند ہم ذکر این کردہ است (عنصری ؎) پدر دادہ بودش گہ کودکی ؛ بآذارطوس آن حکیم ذکی ؛ (اُردو) ایک حکیم کا نام جسکی عورت عذرا کی ماں تھی۔

آذر بقول صاحب برہان۔ اگرچہ این لغت بطریق مفرد و مرکب بنا بر مشہور بفتح ذال نقطہ دار است لیکن صاحب فرہنگ جہانگیری بضم ذال نقطہ دار تصحیح کردہ و شرحے بسیار طولانی بران نوشتہ است مجملاً (۱) بمعنی آتش است کہ بعربی نار خوانند و (۲) نام فرشتہ نیز ہست کہ موکل آفتاب است و امور و مصالحے کہ در روزانۂ ماہ واقع شود با و تعلق دارد و (۳) نام ماہ نہم بود از سالہائے شمسی و آن مدت بودن آفتاب است در برج قوس (**مولف** گوید کہ ماہ اول از سال فصلی کہ در دکن رائج است و بست و نہ یوم دارد) و (۴) نام روز نہم باشد از ہر ماہ شمسی و بموجب رسمے کہ میان فارسیان مقرر است کہ چون نام روز با نام ماہ موافق آید آنروز عید گیرند و جشن سازند و درین روز ازین ماہ عید کنند و آتش خانہا را بروبند و مزین گردانند و درین روز نیک است ناخن چیدن و موسترون و بہ آتش خانہ رفتن و (۵) کنایہ از عشق ہم است۔ صاحب جہانگیری فرماید کہ آذر میان عوام بفتح ذال منقوطہ اشتہار دارد و آنچہ ارباب رصد و تنجیم مرقوم کلک تحقیق گردانیدہ اند بضم ذال منقوطہ است۔ چنانچہ در مجالس العشاق از احوال شیخ آذری نوشتہ کہ شیخ آذری بزرگ بود و اشعار خوب دارد و با تفاق شیخ صدرالدین رواص در مشہد مقدسۂ رضویہ علی ساکنہا الصلوٰۃ والتحیہ بدیدن مرزا الغ بیگ رفتہ ۔ و مرزا اول از شیخ صدرالدین پرسید کہ شما رواس بسین یا رواث بثا ئید شیخ عرض نمودہ کہ ما رواص بصاد ایم میرزا گفتہ کہ شما آنہم نبودہ اید چہ رواص بصاد در کلام عرب نیامدہ بعد ازان از شیخ آذری سوال کرد کہ آذری چہ نوع تخلص است شیخ در جواب گفت کہ بندہ در آذر ماہ متولد شدہ آذری بجہت آن تخلص کردہ ام مرزا فرمود شما شاعر بہ بیش

بنوده اید چه آذر بضم ذال است و بفتح نیامده - آذری در بدیهه گفته که ذال آذر ماه سالها در مقام ذل و خواری گذرانیده چنانچه پشتش دوتا گردیده و نزدیک بدان شده که لیت و کسرش واقع شود و بمقام شعور و ادراک رسیده قائم گشته و پشت راست کرده - مرزا از بدیهه او خوش آمده و با یشان صحبت داشته - و فقیر حقیر که راقم این حروفم پیرے از پارسیان راکه در دین زردشت بود دیدم که جزوے چند از کتاب ژند و وستا داشت چون مرا رغبت و شغفت تمام بجمیع لغات فرس بود و در فرس از ژند و وستا تقریر کتابے معتبر نیست بجهت تحقیق لغات با او صحبت میداشتم واکثر لغات که در خاتمهٔ این کتاب از ژند و پاژند و وستا نقل شده از تقریر آن زردشت است واو هرگاه قرارت ژند می نمود و باین لغت که میرسید آذر بضم دال غیر منقوطه میخواند و می گفت که در کتاب ژند و پاژند و وستا این لغت بذال منقوطه نیامده و هر لغتے که دران لفظ آذر بود چون آذرآباد و آذرآبادگان و آذرافروز و آذربرزین و آذرخش و آذرگون و امثالها همه را بضم دال مهمله می خوانند پس معلوم که این لغت بضم دال یا ذال منقوطه آمده و یا میتواند بود که هر دو صحیح باشد و بفتح ذال منقوطه خود بهیچ وجه درست نیست لیکن اکثر شعرا مثل حکیم انوری و حکیم خاقانی و کمال اسمعیل و غیرهم آذر بفتح ذال منقوطه را قافیه ساخته اند بهر حال این لغت چار معنی دارد (همان که بقول برهان گذشت - مولف) صاحب ناصری هم ذکر این می کند و صاحب رشیدی بر ضمهٔ ذال منقوطه اصرار دارد و فتح را غلط شمارد - صاحب سروری اگرچه صراحت اعراب نکرده ولیکن طرز بیانش فتح ذال را ظاهر کند و بدیل معنی سوم گوید که بضم ذال نیز بنظر رسیده و بتحقیق صاحب جهانگیری را هم ذکر کند که بضم است - بهار گوید که آذر بفتح ذال - آتش و بالفظ برکردن

بمعنی روشن کردن مستعمل و بقول صاحب مؤید الفضلا بحوالۂ شرف نامہ (۶) آتشکدہ۔ (۷) نام عم ابراہیم علیہ السلام۔ (۸) کثرِ طبع۔ **مولف** گوید کہ معنی ہشتم قابل غور است۔ وجزین نباشد کہ مقصود از شگفتگی طبع باشد کثرِ طبع چہ چیز است متحقق نشد اگر کثر را بہ شین مثلثہ کشر خواندہ شود۔ آن نرم خندیدن و تبسم کردن مرد و دندان آشکار کردن است و بس۔ (النوری ۵۱) ساغرش پر بادۂ رنگین چنان آید بچشم ؎ کز میان آب روشن بر فروزی آذرے ؎ (مسعود سعد سلمان ۵۲) اے ماہ رسید ماہ آذر ؎ برخیز و بدہ مے چو آذر ؎ (ولہ ۵۳) اے خردمند سرو تابان ماہ ؎ روز آذر مے چو آذر خواہ ؎ (**اردو**) (۱) آگ۔ آتش (مونث) بقول امیر اردو میں آذر بھی مستعمل ہے بمعنی آتش (غالب ۵۴) ہے ننگ سینہ دل اگر آتش کدہ نہو ؎ ہے عار دل نفس اگر آذر فشاں نہیں ؎ (۲) ایک فرشتہ کا نام جو آفتاب کا موکل ہے۔ (۳) سال شمسی سے نویں مہینہ کا نام۔ (۴) ہر ماہ شمسی سے نویں دن کا نام۔ (۵) عشق (مذکر) (۶) آتشکدہ مذکر (۷) ابراہیم علیہ السلام کے چچا کا نام۔ (۸) طبیعت کی شگفتگی۔ (مونث)۔

آذر آباد (اصطلاح) بقول صاحب برہان آتشکدۂ تبریز است و معنی ترکیبی آن معمورۂ آتش باشد چہ آذر۔ آتش است و آباد معمورہ را گویند و (۲) نام معمورۂ شہر تبریز است و بقول صاحب بحر عجم این را آذر بایگان نیز گویند۔ صاحب جہانگیری ہم ذکر این می کند۔ (**اردو**) آتشکدۂ تبریز (۲) شہر تبریز (مذکر)۔

آذر آبادگان (اصطلاح) بقول صاحب برہان با کاف فارسی بالف کشیدہ و بہ نون زدہ (۱) نام شہر تبریز و (۲) نام آتشکدۂ تبریز است گویند چون در تبریز آتشکدہ بسیار بودہ است بنابران بدین نام موسوم شدہ است۔ صاحبان

بحر و ناصری و جہانگیری و رشیدی ذکر این کردہ اند صاحب سروری فرماید کہ آذر آتش باشد و بادگان و بایگان خازن و حافظ پس معنی آن بیت النار باشد چون در آذربایجان آتش کدہ بسیار بودہ آنرا نیز آذر بادگان گویند۔ (نظامی) (۱) وز انجا بتدبیر آزادگان ؛ بیامد سوے آذربادگان ؛ صاحب جہانگیری راست کہ آذرآباد و آذرآبادگان و آذربادگان و آذربایگان۔ این ہر چہار لغت مترادف اند (فردوسی) (۲) بیک ماہ در آذرآبادگان ؛ ببودند شاہان آزادگان ؛۔

آذرآبادگون (اصطلاح) بقول صاحب برہان اسکون واو و نون (۱) آتشگاہ (۲) گلخن حمام و بہ قولش گلخن آتشگاہ حمام است۔ (۳) کورہ آہنگری و امثال آن را گویند۔ صاحبان بحر و موید ذکر این می کنند (اُردو) (۱) آتشکدہ (ندکر) دیکھو آتشکدہ و آتشگاہ (۲) حمام کا چولھا۔ ندکر۔ (۳) بقول صاحب (مع) لہارون کی بھٹی اور تنور۔

آذرِ آبتین (اصطلاح) باضافت رابع۔ صاحب رشیدی بضمن لفظ آذر گوید کہ فارسیان را ہفت آتشکدہ بود کہ ہر کدام بیکے از کواکب سبعہ منسوب میداشتند و بخورے کہ متعلق بدان کواکب بود دران می سوختند۔ (۱) آذر مہر۔ (۲) آذر نوش کہ نوش آذر نیز گویند (۳) آذر بہرام (۴) آذر آبتین (۵) آذر خرزین کہ آذر خورداد و آذر خراد نیز گویند (۶) آذر زردہشت (۷) آذر برزین۔ پس ازین ہفت آذر این چارمی آذر است **مولف** گوید کہ آبتین پدر فریدون است کہ گذشت و معلوم میشود کہ این آتشکدہ بنام او موسوم۔ شارح رشیدی گوید کہ آذر آبتین در جہانگیری و برہان قاطع و برہان جامع (آذرآیین بدو تحتانی و نون) است و صاحب سراج گوید کہ در نصورت انچہ

نوشتہ کہ منسوب بہ آبتین پدر فریدون است تصحیف باشد بای حال در بعض اسمار این ہفت آتشکدہ اختلاف صاحبان لغت کہ پیدا است تفصیلش بجاے خود بیاید۔ (اُردو) وہ آتشکدہ جو فریدون کے باپ (آبتین) کے نام سے منسوب تھا۔ جسکا درجہ چوتھا ہے۔

آذرِ آخرین (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب شمس اللغات کہ بدیل آذرخورداد ذکر کند مرادف آذر خورداد است۔ مخفی مباد کہ ہفت آتشکدہ را ذکرے کہ در (آذر آبتین) بقول صاحب رشیدی گذشتہ است در سلسلہ آن آذرخورداد بضمن آذرخرزین برنمبر (۵) است وسلسلہ کہ صاحب جہانگیری بدیل لفظ (آذر) بیان فرمودہ است حسب ذیل است۔ (۱) آذرمہر۔ (۲) آذر نوش۔ (۳) آذربہرام۔ (۴) آذرآیین۔ (۵) آذرخرین۔ (۶) آذر برزین (۷) آذرزردشت واوبر (آذرخورداد) گوید کہ آتشکدۂ پنجم باشد وآنرا آخرین نیز نامند پس متحقق شد کہ آذرخورداد باختلاف نام دیگرش آتشکدۂ پنجم است ووجہے نیست کہ این را (آذرآخرین) گفتہ شود زیراکہ (آذر آخرین) بحسب سلسلۂ بیان رشیدی (آذربرزین) باشد وبر وفق بیان جہانگیری (آذرزردشت) آمادہ ہیچیک از صاحبان لغت آذربزدین وآذر زردشت بمرادف (آذرآخرین) نہ نوشتہ و بجز شمس اللغات ذکر این در لغات دیگر ہم یافتہ نشد۔ بخیال **مولف** میرسد کہ ہمان آذرخرین یا خرزین باشد کہ از غلطی کتابت شمس اللغات (آذرآخرین) شد واللہ اعلم۔ (اُردو) ایک آتشکدہ کا نام جسکو فارسیون نے آذرخورداد بھی کہا ہے۔ پانچوان آتشکدہ۔

آذرِ آفرا (اصطلاح) باضافت رابع والف ثانی ہم ممدودہ۔ بقول صاحب جہانگیری کہ بضمن آذر افروزمی نویسد مرادف آذرافروز

و آذر افراست کہ می آید۔

آذر آیین (اصطلاح) صاحب برہان گوید کہ بکسر یاے حطی و سکون تحتانی و نون نام آتشکدۂ چہارم است گویند کہ عجمیان را ہفت آتشکدہ بود بعد و ہفت کوکب (۱) آذر مہر۔ (۲) آذر بہرام۔ (۳) آذر نوش۔ (۴) آذر آیین۔ (۵) آذر خزین۔ (۶) آذر برزین۔ (۷) آذر زردشت۔ مولف این ہفت آتشکدہ را بحوالۂ بیان صاحبان لغت ہر سہ مقام ذکر کردہ است یعنی بر لفظ (آذر آبتین) سلسلۂ بیان شدہ است کہ صاحب رشیدیش ذکر کرد و بر لفظ (آذر آخرین) سلسلۂ بیان صاحب جہانگیری رقم پذیرفتہ و حالا درین مقام سلسلۂ بیان فرمودہ صاحب برہان مذکور شد و ظاہر است کہ نہ صرف در مراتب اختلاف است بلکہ در الفاظ ہم۔ کہ از تحقیق آن بر مقام ہر یکے بحثے میشود پس آذر آیین را صاحب جہانگیری ہم آتشکدۂ چہارم گوید کہ بذیل لفظ (آذر) نوشتہ است۔ و صاحب ناصری با تفاق ہر دو می فرماید کہ بعضے ہمین را آذر آبتین نوشتہ اند و صاحبان بحر و موید و شمس متفق از برہان۔ حاصل اینست کہ این و آذر آبتین یکے است و در رتبۂ چارمی ہمہ را اتفاق است۔ (اُردو) دیکھو آذر آبتین۔

آذر افروختن (استعمال) مرادف معنی حقیقی آتش افروختن است کہ بجاے خود بر نمبر (۱) گذشت۔ اگرچہ این را مرادف دیگر معانی آتش افروختن توان گرفت و لیکن سند استعمال بنظر مولف نیامد۔ (خاقانی ۵) ہنم آن مرغ کاذر افروزد ۔ خویشتن را در آذر اندازد ۔ (اُردو) دیکھو آتش افروختن۔

آذر افروز (اصطلاح) بقول صاحب برہان مرادف معنی اول و چہارم آتش افروز است کہ گذشت یعنی ظرف خاص و نام مرغے و بقول صاحب بحر عجم مرادف ہر چہار معنی۔ آتش افروز۔

(۵۵۵)

صاحب جهانگیری گوید که مرادف معنی اوّل و سوم و چهارم - آتش افروز است و او بر لفظ آتش افروز هم همین سه معنی را بیان کرده بود. صاحب ناصری بر لفظ (آذر فروز) ذکر این هم کرده و معنًا با برهان متفق و از کلام خاقانی سند گیرد (ه) منم آن مرغ کاذر افروزد ۔ خویشتن را در آذر اندازد ۔ صاحب رشیدی هم بر همان و صاحب شمس متفق با جهانگیری. **مولّف** گوید که سند ناصری (مرغ آذر افروز) راست نه (آذر افروز) را که کنایه از مرغ مذکور باشد و **مولّف** همین سند را بر مصدر (آذر افروختن) نشان داده است و بلحاظ مصدر مذکور آذر افروز هم صیغه امر است و هم اسم فاعل آن. (اُردو) دیکھو آتش افروز اور آتش افروختن.

آذر افزا (اصطلاح) بقول صاحب برهان بازاے نقطه دار با لف کشیده یعنی آذر افروز است که آتش افروز باشد و آن از مخترعات جالینوس است

مولّف گوید که طرز بیان صاحب برهان از برای این لفظ - انحصار معنی اوّل آتش افروزی کند. و صاحب بحر عجم این را مرادف (آذر افروز) می فرماید که بقولش مرادف هر چهار معنی آتش افروز باشد. صاحب رشیدی آذر افزا و آذر فزا را بمعنی اوّل و چهارم مرادف آتش افروز گیرد و صاحبان جهانگیری و شمس این را مرادف آذر افروز دانند. **مولّف** گوید که هندیان فرهنگ نگار کارے کرده اند که بدون سند استعمال اهل زبان منزلتے پیدا نمی کند. مولّف ادرین خصوص با صاحب برهان اتفاق است و بس

آذر باد (اصطلاح) بقول صاحب برهان با باے ابجد با لف کشیده و بدال زده نام یکے از موبدان و دانشمندان بوده است. صاحب رشیدی این را مرادف آذر آبادگان و آذر بادگان و آذر بایگان نویسد و صاحبان انند و بحر عجم را با صاحب برهان اتفاق است (اُردو)

ایک دانشمند کا نام ہے۔

(الف) آذربادگان (اصطلاح) (الف)

(ب) آذربایجان بقول صاحب برہان

(ج) آذربایگان باکاف فارسی بالف

کشیدہ و بنون زدہ۔ (۱) نام آتشکدہ بود کہ بہ تبریز بنا کردہ بودند و معنی ترکیبی آن نگاہ دارندہ و محافظ و خازن آتش بود چہ آذر بمعنی آتش و بادگان بمعنی نگہ دارندہ و خزانہ دار و حفظ کنندہ باشد و معنی مجازی آن آتشخانہ است و بعربی بیت النار خوانند۔ و (۲) نام شہر تبریز نیز ہست صاحب رشیدی آذرآباد گان و آذرآباد و آذربادگان و آذربایگان را مرادف یکدیگر داند۔ و می فرماید کہ ولایت مشہور کہ پایتخت آن تبریز است و آذربیجان بروزن عندلیبان معرب آن و معنی ترکیبی آن آتش آباد و چون دران آتشکدہ ما بسیار بود بدین نام موسوم شد۔ و نام آتشکدہ ایست کہ در شہر تبریز بنا کردہ بودند بنابرین شہر تبریز را نیز گویند و در خاتمہ کتاب از جامع رشیدی نقل کردہ کہ چون اغور از حدود شروان حرکت کرد و بہ ازان و موغان درآمد فصل تابستان بود و ہوا در غایت گرمی۔ بودن آنجا متعذر بودہ بکوہہای ییلاق آنجا رفتند بغریمت آنکہ چون زمستان آید باز گردند و آن ولایت بگیرند و در مدت ییلاق تمام ولایت آذربایجان گرفتند و اسپان در مرغزار آدجان بستند۔ اغور فرمود کہ ہمہ جمع شوند و ہر یک دامنے خاک بیارد و آنجا پشتہ سازند و خود یک دامن خاک بیاورد و بریخت و چون خود خاک آورد از لشکریان ہر یک دامنے خاک بیاورد و بریخت پشتہ بزرگ شد نام آن آذربایگان کرد چہ آذر بترکی بلند و بایگان جلسے تونگران و محتشمان۔ صاحب برہان بر لفظ (ج) ہمین تفصیل را بیان میکند و (الف و ج) را مرادف یکدیگر داند و ذکر (ب) نکردہ است۔ صاحب جہانگیری ہم آذرآباد۔ و

آذرآبادگان و آذربادگان و آذربایگان را مترادف می گوید۔ (اثیرالدین اخسیکتی ۵) ارمغان فتح آذربایگان شعر من است ؛ گرچہ شعری را بجای ارمغان نتوان گرفت ؛ (اُردو) (۱) ایک آتشکدہ کا نام جو تبریز میں بنایا گیا تھا۔ (۲) شہر تبریز کا بھی یہی نام ہے۔

آذرباس (اصطلاح) بقول صاحب محیط اعظم لفظ عبرانی است نام دوائے۔ شیخ گفتہ کہ این صمغ سداب بری است و گویند جبلی و گویند غیر آنست۔ صاحب محیط ہمین لفظ را بدیل ثافیا ہم ذکر کردہ گوید کہ بیربری است (الخ) اطبار فارس استعمال این لفظ می کنند یعنی در فارسی گرفتہ شدہ۔ (اُردو) پہاڑی سُداب کا گوند سُداب فارسی زبان کا لفظ ہے دکن میں اسی نام سے بولا جاتا ہے۔

آذرِ برزین (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب برہان نام آتشکدہ ششم است۔ کہ در فارس برزین نام شخصے از خلفاے ابراہیم زردشت ساختہ بود و بعضے گویند روزے کیخسرو سوار بود و میرفت ناگاہ صداے رعد بہم رسید۔ چنان مہیب کہ کیخسرو خود را از اسپ انداخت۔ و دران اثنا صاعقہ افتاد و برزین اسپ او خورد و زین افروختہ گردید دیگر نگذاشتند کہ آن آتش فرو نشیند و ہمانجا آتشکدہ ساختند و آذر برزین نام کردند۔ صاحب رشیدی ذکر این لفظ من لفظ آذر می کند و فرماید کہ برین تقدیر بفتح با بود و مشہور بضم باست (شرف شفروہ گوید ۵)

ستمگارا بیا سوز دل من ؛ ببین گر آذر برزین ندیدی ؛ آما از بعضے اشعار ظاہر میشود کہ بحذف لفظ آذر (برزین) نیز آمدہ و شاید بکثرت استعمال جزو اسم انداختہ باشند و در حاشیہ رشیدی مرقوم است کہ سروری و بہار نیز آذر برزین بضم با گفتہ اند و فتح را بہ حسین وفائی نسبت کردہ با توجیہ ثانی و در برہان جامع بفتح

نوشتہ ظاہرا وجہ ضم آنکہ برزین ماخوذ از برز بالضم بمعنی شکوہ و بلندی و بلند باشد باضافۂ یا و نون و یحتمل کہ از برز بالفتح باشد کہ بمعنی زیبائی و بلند است پس مفتوح بود بہر تقدیر در مشہور گفتن ضمّ با۔ نظر است۔ کما قال صاحب السراج چہ برزین را رشیدی خودش و دیگران بفتح با آوردہ اند و اشعار نیز مثبت فتح اند۔ یوسفی عروضی گوید (ے) بگہ رفتن آن ترک من اندر زین شد ؛ دل من زان زین آتشکدۂ برزین شد ؛ **مولف** گوید کہ صاحب شرح رشیدی خیال نفرمودہ است کہ درین شعر برزین بضم با خواندن ہم قافیہ را نقصانے نمی بخشد پس این شعر سند ضمّہ با چگونہ شد۔ فتامل۔ صاحب جہانگیری ذکر این کردہ است (مسعود سعد سلمان ے) در دل در دیدۂ من روز و شب ؛ آذر برزین بود درد و گنگ ؛ صاحب سروری گوید کہ یکے از ائمہ دین ابراہیم زردشت برزین بضم با نام داشت۔ و این آتشگاہ را ساخت۔ سروری بحوالہ حسین دفائی اشارہ بہمان واقعۂ صاعقہ ہم می کند کہ گذشت ولیکن آن را معتبر نہ پندارد۔ و از کلام فردوسی سند گیرد کہ موید قول اول اوست۔ (ے) یکے آذرے ساخت برزین بنام ؛ کہ با فرہی بود و با رائے و کام ؛ **مولف** گوید کہ در وجہ تسمیہ (آذر برزین) دو قول است کہ مذکور شد و در حرکت با ہم دو قول است۔ صاحب برہان کہ فتح گفتہ در لفظ (برزین) ہم بر فتح قائم است۔ و گوید کہ نام یکے از ائمہ دین ابراہیم زردشت است کہ آتشکدہ ساخت و صاحب سروری بر لفظ (برزین) بہمین معنی ضمّہ با را پیش کند صاحب ناصری در حرکت اول لفظ (برزین) با برہان اتفاق دارد۔ و صاحب دری و پہلوی ذکر آذر برزین کند و از حلیۂ لفظ ساکت۔ اما صاحب برہان جامع کہ ہم صاحب زبان است در فتح اول لفظ برزین ہم صغیر صاحب برہان است۔

پس فیصلۂ این برغلبہ شد و فتح برہان قائم ماند۔
بہار بضم با ذکر این کردہ و بنیادش معلوم۔ صاحب
شمس از حلیہ ساکت و لے معنی تازہ را بدون سند
ذکر کردہ است یعنی گوید کہ (۲) نام مردے پہلوان
بمعنی ہمچو آتش برزین یعنی در سواری گرم۔ بالجملہ
ترا این از ہفت آتشکدہ ہا۔ باتفاق برہان و
جہانگیری ششم است و بقول صاحب رشیدی ہفتم۔
(اُردو) ایک آتشکدہ کا نام یہ سات آتشکدوں
سے چھٹا ہے۔ (۲) ایک پہلوان کا نام جو سواری
مین بہت تیز اور چالاک اور مشاق تہا۔

آذر برفروختن (استعمال) مرادف
آتش برفروختن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی
بذیل لفظ آذر و مصدر برافروختن سندے از
کلام انوری آوردہ است۔ (ے) ساغرش
پُر بادۂ رنگین چنان آید بچشم ۔ کز میان آب
روشن برفروزی آذرے ۔

آذر برکردن (استعمال) بمعنی آتش
روشن کردن است چنانکہ جمال الدین سلمان
گوید (ے) تا سپند شب بسوزاند بدفع چشم بد ۔
صبحدم زین مجمر فیروزہ بر کرد آذرے ۔ بہار
بذیل لفظ آذر فرماید کہ بالفظ برکردن مستعمل۔
و صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر این کردہ است۔
(اُردو) آگ روشن کرنا۔ (امیر اللغات)

(۱) **آذر بو** (اصطلاح) بقول صاحب
(۲) **آذر بویہ** برہان نمبر (۱) بروزن
نازک خو۔ گل اشنانست و زرد رنگ می باشد
و بوتہ آن پر خار است و بیخ آنرا گلیم شوے
گویند و بعربی فلار خوانند و بعضے گویند کہ آذر بو
بیخ خار یست و گل زردے دارد و شیرازیان
چوبک اشنانش گویند۔ صاحب سروری ذکر
این کردہ است و گوید کہ این مرادف آذر بویہ
باشد۔ صاحب رشیدی فرماید کہ آذر بو و آذر
بویہ را بعربی قلّام خوانند و مرادف یکدیگر است
و صاحب جہانگیری را در ترادف با ہر دو اتفاق

واومی فرماید کہ بتازیش قلار نامند آما صاحب برہان برنمبر (۲) می نویسد کہ بفتح یاے حطی کل اشنانست وبعضے گویند بیخ زعفرانست و بعضے دیگر گفتہ اند کہ بیخ خاریست کہ شیرازیان چوبک اشنان خوانند وبخور مریم نوعے از انست گویند اگر زنے آبستن نہ شود قدرے ازان بخور برگیرد آبستن گردد صاحب محیط اعظم بر لفظ آذربو ذکر فلار و قلار ہم می کند وبیانش بسیار مفصل۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات ایک پھول ہے جسکو اشنان کہتے ہین اور نام زعفران کی جڑ کا اور نام ایک خاردار گھاس کی جڑ کا جو سرخ ہوتی ہے اور اہل فارس اسکو چوبک اشنان بھی کہتے ہین۔ صاحب محیط اعظم نے لفظ (ہاتھا جوڑی) پر ذکر کیا ہے کہ یہ لفظ زبان ہندی کا ہے۔ بخور مریم کا ترجمہ اور صاحب آصفیہ (ہاتھا جوڑی) کی نسبت فرماتے ہین کہ ایک مشہور پودے کا نام ہے۔

آذربہرام (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب برہان نام آتشکدہ سوم است از جملۂ ہفت آتشکدۂ فارسیان۔ ومجموع در آذر آیین گفتہ شد وعجب است کہ خود صاحب برہان بر لفظ آذر آیین این را بر مرتبۂ دوم نوشتہ۔ صاحبان جہانگیری وشمس ورشیدی وناصری و اند بالاتفاق ذکر این می کنند وبصراحت مینویسند کہ این آتشکدۂ سوم است۔ **مولف** خیال میکند کہ از شاہ بہرام یا بہرام فلک منسوبش کردہ اند۔ چنانکہ صاحب رشیدی بذیل آذر آبتین اشارہ بدان کردہ است۔ (اُردو) فارسیون کے سات آتشکدون سے تیسرے آتشکدہ کا نام ہے۔

آذرپرست (اصطلاح) با باے فارسی مفتوح۔ بقول صاحب بحر عجم مرادف آتش پرست باشد بمعنی اول آن۔ صاحب موید الفضلا گوید کہ این مرادف آتش پرست است کذا فی الادات وآتش پرستان قوم موسی پیغمبر اند علیہ السلام واللہ اعلم

واین مغلطۂ ایشان ازانست کہ موسی علیہ السلام انی انا اللہ از آتش شنید ایشان پنداشتند کہ ہمین آتش خداست و وجہے معقول نیز یافتند ایشان بزعم خویش وآن آنست کہ از طبائع اربع است واعلے عناصر ہمین آتش است۔ پس آتش خداے باشد و ہرگاہ کہ از موسے علیہ السلام آنچنان شنیدند آن گمان ایشان را یقین شد۔ یفضل بہ کثیرا ویہدی بہ کثیرا۔ صاحب شمس ہم این را مرادف آتش پرست گوید۔

آذر پژوہ (اصطلاح) بقول صاحب ناصری نام حکیمے فرزانہ بودہ درعہد انوشیروان از شاگردان بے واسطۂ بزرگ مہر کہ بوزرجمہر معرب آنست و او بخواہش انوشیروان بر رسالۂ زورۂ ابراہیم زردشت کہ بزبان پہلوی بود شرحے نوشتہ۔ صاحب ناصری گوید کہ آن رسالہ اینک در کتب من حاضر است۔ صاحب انند ہم ذکر این کردہ است (اردو) ایک حکیم کا نام جس نے نوشیروان کی فرمایش سے ابراہیم زردشت کی کتاب پر شرح لکھی تھی۔

آذر پیرا (اصطلاح) بقول صاحب برہان بکسر بائے فارسی وسکون تحتانی وراے بے نقطہ بالف کشیدہ (۱) خادم وخدمت گار آتشکدہ را گویند۔ صاحبان انند وبحر ہم ذکر این میکنند بقول صاحب ناصری (۲) محافظ آتشکدہ ہم۔ (اردو) (۱) آتشکدہ کا نوکر۔ خدمتی۔ (۲) آتش کدہ کا محافظ۔

آذر خراد (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب رشیدی کہ بضمن لفظ آذر گوید مرادف ومخفف آذر خرداد است کہ می آید۔

آذر خرداد (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب برہان بضم خاے نقطہ دار نام آتشکدۂ شیراز وبعضے آتشکدۂ پنجم می دانند۔ و بواو معدولہ ہم نوشتہ۔ و (۲) نام یکے از موبدان و دانشمندان ہم ہست کہ این آتشکدہ او ساختہ

بود و (۳) نام ملکے است باعتقاد فارسیان کہ بحافظت ہمہ آتشکدہ ہا مامور است۔ صاحب برہان ہمین آتشکدۂ پنجم را بضمن لفظ آذرآیین بنام آذرخزین ذکر کردہ است و صاحب جہانگیری ہم بضمن لفظ (آذر) و صاحب ناصری ہم ذکر این کردہ است۔ و بر دو معنی اول اکثر متفق (فرخی ۱) پدر و مادر سخاوت وجود ہ ہر دو دانند شاہ را داماد ہ پیش دو دست او سجود کنند ہ چون مغان پیش آذرخرداد ہ صاحبان اند و بحر عجم ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب شمس بالاتفاق ہر سہ معانی گوید کہ این را آذرآخزین نیز نامند۔ (فرخی ۲) ہمہ بیابان ازان روشنائی آگہ شد ہ چو جان آذرخورداد و آذرخرداد ہ مرتبۂ پنجم این بالاتفاق متحقق است۔

(اُردو) (۱) زردشتیون کے سات آتشکدون سے پانچوین آتشکدہ کا نام۔ (۲) ایک زاہد اور دانشمند کا نام۔ (۳) ایک فرشتہ کا نام جو فارسیون کے عقیدہ مین آتشکدون کا محافظ ہے

آذرخزین (اصطلاح) باضافت ابع صاحب رشیدی بذیل لفظ آذر می فرماید کہ ہمان آتش خرداد است کہ گذشت دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نہ کردہ است۔ **مولف** گوید کہ خزین را اگر از قبیل برزین خیال کنند امر آخر است بخیالم می رسد کہ غلطی کتابت۔ خزین را خرزین کردہ باشد واللہ اعلم۔

آذرخُزین (اصطلاح) باضافت ابع۔ بضم خاے شخذ۔ بقول صاحب برہان نام آتشکدۂ پنجم است از جملہ ہفت آتشکدۂ فارسیان و آن مفصل در تحت لفت (آذرآیین) نوشتہ شدہ و بالاتفاق اکثر مرادف آذرخرداد کہ گذشت۔ صاحب ناصری فرماید کہ این آتشکدہ ششم است و صاحب اند با ناصری متفق۔ صاحب جہانگیری ہم آتشکدۂ ششم گوید ولیکن خود او بذیل لفظ آذر این را بر نمبر (۵) بیان کردہ و بر آذرخورداد

نویسد که این آتشکدهٔ پنجم است و آنرا (آذر خزین) نیز نامند مختصر اینست که اکثر اهل لغت بالاتفاق (آذرخورداد) را آتشکدهٔ پنجمین گفته اند و همه را باین اتفاق است که (آذرخزین) مرادف (آذرخورداد) است پس رتبهٔ این پنجم است نه ششم۔

(۱) **آذرخش** (اصطلاح) اول را صاحب برهان فرماید که بضم خاے نخذ وسکون شین قرشت (۱) نام روز نهم است از ماه آذر و فارسیان این روز را مانند نوروز مهرگان مبارک دانند و درین روز جشن کنند و عید سازند و جمیع آتشکده ها را صفا دهند و زینت کنند و درین روز موے و ناخن گرفتن را نیک میدانند۔ صاحب ناصری بحوالهٔ شرف نامه آذرخش را آذرخش نویسد و میفرماید که بضم ذال و خا و سکون را و شین است۔ صاحب انند نقل آن میکند ولیکن حلیهٔ بیان

(۲) **آذررخش**

کردهٔ ناصری متقاضی آنست که اول صحیح باشد و در آخر غلطی کتابت راے مهمله زائد شده باشد باری حال بقولش (۲) آتش آسمانی نیز که بعربی صاعقه خوانند و بترکی یلدرم گویند۔ صاحبان رشیدی و جهانگیری با برهان اتفاق دارند صاحب سروری آذرخش را بدو جا ذکر کرده است (الف) یعنی صاعقه و رعد و برق و سرما گویا مرادف آذرخش بدال مهمله که گذشت و همین مقام گوید که در فرهنگ بدال مهمله آمده (ب) یعنی روز نهم از ماه آذر و طرز بیانش واضح است غلطی کتابت را دخلے نیست۔ (اردو) (۱) ماہ آذر کا نوان روز جسکو فارسیان مبارک خیال کرتے ہین اور اس دن عید مناتے ہین (۲) بجلی۔ (مونث)

آذرخورداد (اصطلاح) همان آذرخرداد است که گذشت۔ صاحب جهانگیری ذکر این کرده است۔

جام کیخسرو کتابے است در نظم و نثر او سلوک و سیر خود را در و بیان کردہ برائے پسر خود کیخسرو نام نگاشتہ۔ (اُردو) ایک حکیم فاضل کا نام ہے جو اہل پارس سے تھا۔

آذرگان (اصطلاح) بقول صاحب موید الفضلا نام شہریست۔ (اُردو) ایک شہر کا نام۔

آذرگشسپ (اصطلاح) صاحب رشیدی بضمن آذرگشسپ فرماید مرادف آذرگشسب است گوید کہ آذرگشسب مخفف آذرگرشسب است

(الف) **آذرگشاسپ** (اصطلاح)
(ب) **آذرگشسپ** صاحب برہان
(ج) **آذرگشسب** بر (ب) فرماید
(د) **آذرگشیب** کہ بفتح کاف فارسی و سکون شین نقطہ دار و بائے فارسی نام فرشتہ ایست موکل بر آتش و پیوستہ در آتش بباشد و مخفف (ج) و (ج)۔ بقولش

(۱) نام آتشکدہ گشتاسب کہ در بلخ ساختہ بود و تمام گنج ہائے خود را در انجا گذاشتہ ذوالقرنین او را خراب کرد و گنج ہا را برداشت و مطلق آتشکدہ را نیز گویند و (۲) بمعنی برق ہم آمدہ و (۳) آتش و (۴) آتش پرست را نیز گفتہ اند۔ و (۵) نام فرشتہ ایست موکل بر آتش و پیوستہ در آتش مقام دارد و معنی ترکیبی آن آتش جہندہ چہ آذر بمعنی آتش است و گشسپ بمعنی جہندہ و خیزکنندہ آمدہ است و ایمعنی مناسبت تمامی برق دارد و صاحب شمس بذیل (ب) ذکر معنی نمبر (۱) و (۴) کند و فرماید کہ (۶) نام واضع رسم آتش پرستی ہم و بحوالہ حل اللغات گوید کہ (الف) و (ج) با معنی (۴) مخصوص و (د) را مرادف (ب) قرار دہد و صاحب رشیدی با (آذرشسپ) ذکر (آذرگشسپ) کردہ ہر دو را مرادف یکدیگر گوید و مخصوص با معانی نمبر ۱ و ۲ و ۵ کردہ

فرماید کہ در فرہنگ بدین سہ معنی (آذرگشپ) و (آذرشپ) نیز آوردہ و بقول صاحب جہانگیری (آذرشپ) و (آذرشسپ) و (آذرگشپ) و (آذرگشسپ) ہر چہار بمعنی (۱) و (۲) و (۵) باہم مرادف۔ **مولف** گوید کہ طرز بیان اہل لغت پریشان است و حقیقت آنست کہ الف تا (د) بہر پنج معنی مرادف یکدیگر است۔ (نظامی ۵۱) زدہ موبدش نعل زرین برآب ؛ شدہ نام آن خانہ آذرگشسپ ؛ (فردوسی ۵۲) سوارے بکردار آذرگشسپ ؛ ز کابل سوے سام شد بر سہ اسپ ؛ (ولہ ۵۳) ہمان اسپ تو شاہ اسپ من است ؛ کلاہ تو آذرگشسپ من است ؛ (اُردو) (۱) ایک آتشکدہ کا نام جو گشتاسپ نے بلخ مین بنایا تہا۔ (۲) بجلی۔ (موئث) (۳) آتش۔ آگ۔ موئث۔ (۴) آتش پرست۔ (دیکھو آتش پرست) (۵) ایک فرشتہ کا نام جو آگ پر موکل کہا جاتا ہے۔ (۶) آتش پرستی کے بانی کا نام۔

آذرگون (اصطلاح) بقول صاحب برہان بضم کاف فارسی و سکون واو و نون (۱) نوعے از شقایق است کہ کنارہاے آن سرخ و میانش سیاہ می باشد و بعضے گویند (۱) گیاہے است سرخ رنگ کہ درمیان آب می روید و بعضے دیگر گفتہ اند (۳) کہ نوعے از بابونہ است و (۴) گل ہمیشہ بہار را نیز گفتہ اند و معنی ترکیبی آن آتش مانند است چہ آذر بمعنی آتش و گون بمعنی مانند باشد۔ و (۵) نام اسپے ہم ہست و (۶) سمندر را ہم گویند۔ صاحب شمس صرف معنی اول و چہارم را ذکر کند و بقول صاحب ناصری مرادف آذریون بمعنی اول (قطران تبریزی گفتہ ۵۱) ز خون دلف ہمہ روزہ دو دیدہ و دل من ؛ یکے بہ آذر ماند یکے بہ آذرگون ؛ صاحب سروری بدیل آذریون ذکر این کردہ و گوید کہ مرادف یکدیگر است۔ بمعنی گل زرد رنگ کہ در خراسان ہمیشہ بہارش

خوانند و شیرازیان خیری و گاو چشم۔ صاحب جہانگیری ہم بر معنی اوّل اکتفا کند و حلیۂ لفظ را با واو مجہول گوید۔ (حکیم سنائی ؎) کہ پنہان کرد جزایزد بسنگ خارہ آذر را ؛ کہ روید ہیچ جزوے ز خاک تیرہ آذرگون ؛ (حکیم ازرقی ؎) بہوے خلقش ار خواہی کنی آذر چو آذرگون ؛ ثبات خشمش ار خواہی ز آذرگون کنی آذر ؛ صاحبان رشیدی و پہلوی و موید و بحر ہم ذکر این می کنند بمعنی اوّل۔ (اُردو) (۱) لالہ کی ایک قسم۔ (۲) ایک قسم کی سرخ گہانس جو پانی مین اُگتی ہے۔ (۳) بقول صاحب محیط اعظم سونہل و سونا موتی۔ مرہی۔ صاحب آصفیہ فرماتے ہین کہ بابونہ اسم مذکر ایک قسم کی بوٹی نباتات مین سے ہے جسکے پھولون کا پرورده روغن اکثر درد وغیرہ کے کام مین آتا ہے (۴) سدا بہار بقول صاحب آصفیہ ایک نبات کا نام جو ہمیشہ سرسبز اور تازہ رہتی ہے جسے گل ہمیشہ بہار بھی کہتے ہین۔ (۵) گھوڑے کی ایک قسم جسکا رنگ سُرخ ہوتا ہے اقسام کمیت سے۔ (۶) سندر جو آگ مین پیدا ہوتا ہے۔

آذرم بقول صاحب برہان بفتح رابع وسکون میم زین اسپے را گویند کہ نمد آن دوخیم باشد و بمعنی نمدزین ہم آمدہ (مرادف معنی اوّل آدرمہ) کہ گذشت۔ صاحب سروری ہم ذکر این فرمودہ است۔ (شمس فخری ؎) زین اسپ کنلجی شہ را ؛ از مہ و مہر بستہ آذرم ست ؛ (اُردو) خوگیر۔ نمدزین۔

آذرماہ (اصطلاح) بقول صاحب برہان نام ماہ نہم است از سالہاے شمسی و آن بودن آفتاب بود در برج قوس۔

آذرمہ **مولف** گوید کہ در حیدرآباد دکن اوّلین ماہ است از آغاز سال فصلی کہ بر بست و نہ یوم ختم شود۔ صاحبان شمس و ناصری و جہانگیری و موید ذکر این می کنند۔ (حکیم ازرقی ہروی ؎)

دست آذرمہ از کمان ہوا ؛ بیرہا زد چو ناوک دل دوز ؛ (اُردو) سال شمسی کے نویں مہینہ کا نام۔ دکن مین سال فصلی کا پہلا مہینہ ہے ۲۹ دن کا۔

آذرمہر (اصطلاح) بفتح میم وسکون ما بعد بقول صاحب رشیدی کہ بضمن لفظ آذر نوشتہ اولین آتشکدہ باشد از ہفت آتشکدۂ فارسیان صاحب برہان بضمن (آذرآیین) و صاحب جہانگیری بذیل لفظ آذر ذکر این کردہ است (اُردو) فارسیون کے سات آتشکدون مین پہلے آتشکدہ کا نام۔

آذرنگ بقول صاحب برہان بفتح ثالث بروزن لالہ رنگ بمعنی روشن و لوزانی باشد و بمعنی رنج و محنت صعب و غم سخت و ہلاکت نیز گفتہ اند۔ صاحب ناصری گوید کہ در اصل آذر رنگ بود یعنی برنگ آتش بقانونے کہ در فرس [illegible] دست یک را حذف کردہ اند۔ ناصری از معنی دوم ساکت۔ صاحب شمس فرماید کہ آذرنگ بالفتح و بالمد (۱) در خشیدن و بمد و کاف فارسی (۲) دمار و ہلاک و رنج و در شرفنامۂ ابراہیمی (۳) بمعنی روشن و بروزن بادرنگ بمعنی نمبر (۱) (۴) نیز بمعنی آتش آمدہ۔ صاحب رشیدی فرماید کہ بذال موقوف و رائے مفتوح روشن و نورانی و بمعنی آتش ہم و رنج و ہلاک نیز۔ صاحب سروری فتح ذال معجمہ را تسلیم کند و فرماید کہ در فرہنگ با دال مہملہ نوشتہ بمعنی رنج و محنت امّا در نسخۂ میرزا بدال مہملہ بمعنی دمار و ہلاک آمدہ و بذال معجمہ بمعنی روشن و در کلام اکابر بمعنی آتش ہم یافت می شود (امیر معزی ۵۲) مہرگان بر تو مبارکباد ذر گشت سپہر ؛ جاہ تو بے عیب باد و عمر تو بے آذرنگ ؛ (شمس فخری ۵۲) ز ترکیب تیغ شہ دوست او ؛ فلک کرد دفع غم و آذرنگ ؛ (فردوسی ۵۳) فروغے پدید است از ہر دو سنگ ؛ دل سنگ گشت از فروغ آذرنگ ؛ مخفی مباد کہ در

مصرع ثانی صاحب شمس آذرنگ را بذال معجم نوشتہ
وصاحب سروری بدال مہملہ۔ (حکیم قطران ۱) ؎
غایبی ازدوستان وحاضری ازدشمنان ؛ شمنان
راآذری ودوستان راآذرنگ ؛ (مسعود سعد ۲) ؎
چوگوگرد زرد محتشم آذرنگ ؛ کہ درخاکم افگند چون
بادرنگ ؛ صاحب دری وپہلوی ہم ذکراین کردہ
است۔ (اُردو) (۱) ایک درخت کانام (۲)
ہلاکت (مونث) رنج (مذکر) محنت (مونث) (۳)
روشن (۴) آتش۔آگ (مونث)۔

آذر نوش (اصطلاح) بقول صاحب
برہان بضم نون وسکون واو وشین۔ (۱) بمعنی
نوش آذر است وآن آتشکدہ دوم باشد ازجملۂ
آتشکدہ فارسیان۔ صاحب رشیدی وجہانگیری
بضمن لفظ آذر وصاحب ناصری ہم ذکراین کردہ
است۔ صاحب شمس اللغات باتفاق برہان نیز
فرماید کہ (۲) ماہ نہم بود ازسال شمسی وآن مدت
ماندن نیراعظم است دربرج کمان و (۳) نام روز

نہم ازہرماہ شمسی۔ (اُردو) (۱) فارسیوں کے
سات آتشکدوں سے دوسرے آتشکدہ کانام۔
(۲) سال شمسی کا نواں مہینہ۔ (۳) ہرماہ شمسی
سے نوین دن کانام۔

آذرہمایون (اصطلاح) بقول صاحب
برہان نام ساحرۂ بود ازنسل سام وخدمت
آتشکدہ صفاہان می کرد وذوالقرنین اورا
بہ بلیناس حکیم داد وبدین سبب بلیناس را
جادوگرمی گفتند وصاحب سروری نوشتہ کہ ازین
سبب بلیناس جادو لقب اوشد (نظامی فرماید
ؔ) دررود دختر جادو ازنسل سام ؛ پدرکردہ
آذرہمایونش نام ؛ صاحب رشیدی فرماید کہ
دخترے ازنسل سام کہ درآتشکدہ صفاہان می
بود چون سکندر میخواست خراب کند خودرا ازسحر
بصورت مارمہیب نمودار کرد بلیناس سحراو باطل
ساخت سکندر بدو بخشید وبلیناس بساجادوییہا
ازو آموخت وبعدازان اورا بلیناس جادو گفتند

صاحبان جہانگیری و شمس و بحر و موید ذکر این کردہ اند۔ (اُردو) ایک ساحرہ لڑکی کا نام جو نسل سام سے تھی۔

آذر ہوشنگ (اصطلاح) بقول صاحب برہان نام اولین پیغمبریست کہ بعجم مبعوث شد و او را مہ آباد نیز گویند و امتان او را آذر ہوشنگیان خوانند۔ صاحب ناصری فرماید کہ او پیش از ہوشنگ شاہ بن تہمورس دیوبند بود و این طائفہ را آذریان نیز گویند۔ صاحبان بحر عجم و انند ہم ذکر این کردہ اند۔ (اُردو) ایک پیغمبر کا نام جو پہلے پہل عجم میں مبعوث ہوا۔

آذری بقول صاحب شمس (۱) آنکہ منسوب باشد از آذربایجان و نام شہریست مشہور۔ صاحب انند در عبارت بالا واو عاطفہ را با کاف بیانیہ مبدل کردہ است فی الحقیقت آذری نام شہرے نیست بلکہ نام کسے باشد کہ منسوب بشہر بایجان است (۲) منسوب بہ آذر بجمیع معانی آن (خسرو ؎) اے چہرۂ زیبا سے تو رشک بتان آذری ؛ ہر چند وصفت میکنم لیکن ازان بالاتری ؛ (اُردو) (۱) وہ جو منسوب ہو شہر بایجان کیجانب۔ (۲) اور وہ جو منسوب ہو لفظ آذر کے تمام معنون کیجانب۔ اُردو میں لفظ آذری مستعمل ہے۔ بقول امیر آذری آذر کیطرف نسبت ہے۔ (مومن ؎) نالے سے میرے گرم و خشک زہرہ و ماہ کا مزاج ؛ گرمی سے میری سرد تر طبع بروج آذری ؛ (ولہ ؎) خندۂ برق تیغ میں گرمی مہر تیر ماہ ؛ گریۂ زخم تیر میں جوش سحاب آذری ؛۔

آذریاس (اصطلاح) بقول صاحب برہان با یاے تحتانی بالف کشیدہ و با سین بے نقطہ زدہ صمغ درخت سداب کوہی است و در استسقا بکار برند و بفتح ہمزہ ہم آمدہ۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات نباتی سداب جو استسقائی بیماری کو دفع کرتی ہے۔

مولف کہتا ہے کہ بقول صاحب برہان درخت سداب کوہی کا گوندہے۔

آذریان بقول صاحب برہان بکسر رابع بروزن آدمیان امتان آذر ہوشنگ را گویند۔ (اردو) آذر ہوشنگ کے امتیون کو فارسی مین آذریان کہتے ہین۔

آذری دخت (اصطلاح) بقول صاحب شمس نام دختر پرویز شاہ کہ لشکر بدو تبعیت کردہ ششماہ ملک راند۔ صاحب موید ہم بحوالہ ادات ذکر این فرمودہ است۔ (اردو) پرویز کی لڑکی کا نام۔

آذریون (اصطلاح) بقول صاحب برہان (۱) بروزن ومعنی آذرگون است کہ گذشت۔ (۲) و بقول صاحبان شمس رشیدی وختر شاہ مغرب کہ بہرام نام داشت و بعضے ارزبنون بفتح الف وسکون رائے مہملہ وفتح زائے معجمہ وسکون نون وضم باگفتہ اند۔ صاحبان سروری و موید صرف معنی اول را ذکر کنند۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات فرماید کہ ارباب لغت در تفسیر این اختلاف بسیار دارند و موافق تفسیر صاحب قاموس و تحقیق صاحب تحفۃ المومنین گل آفتاب پرست است چنانکہ آزاد بلگرامی گوید (ع) رخ ہم چشم لیلے دیدن از مجنون نمی آید ؛ تماشاے مہ تابان ز آذریون نمی آید ؛ محقق بلگرامی یعنی صاحب تحقیق میفرماید کہ بعد گذرانیدن سند از کتاب معتبرے یا بیت استادے یا بزبان ثقہ اگر مصنف بیت خود یا بیت بعضے از موزونان ہند آرد مضایقہ ندارد وگاہے در لفظے کہ مسلم است و حاجت سند ندارد بیت خود یا بیت بعضے از شعراے ہند آوردہ می شود۔ برائے زیادت توضیح صاحب دری و پہلوی در معنی اول ہمزبان صاحب برہان است۔ (اردو) (۱) دیکھو آذرگون (۲) شاہ مغرب یعنی بہرام کی دختر کا نام۔

صاحب جامع اللغات فرماتے ہین کہ یہہ ایک عجیب وغریب بوٹی نہایت سُرخ ہوتی ہے۔ اسکا شگوفہ اگر بیمار کی پشت اور کمر پر باندہین تو درد پشت وکمر جاتا رہتا ہے۔

آذریونہ (اصطلاح) صاحب محیط اعظم فرماید کہ این دوا در قانون مسطور است شارح گاذرونی نوشتہ کہ این غیر از آذریون است کہ آنرا بفارسی آذرگون ہم گویند واو آنست کہ رنگ بشبیہ برنگ آتش است وصاحب صیدنہ گفتہ کہ آذریونہ طالون است کہ بفارسی گلیم شو گویند وگلیم شو بقول صاحب برہان بیخ خارے کہ گل آنرا آذرگون خوانند وآن را بیخ چوبک اشتان گویند وبعضے گویند کہ بیخ زعفران است وشیخ الرئیس در آذریونہ نوشتہ کہ طبع آن گرم وخشک درسوم است وضماد آن بسر کہ سودہ نافع دار الثعلب (اُردو) دیکھو آذرگون۔

آذون بقول صاحب برہان بروزن بامون (۱) بمعنی آنچنان باشد چنانکہ ایدون بمعنی این چنین است۔ صاحب ناصری گوید کہ در آذون تصحیف می نماید۔ برہان آندون را کہ آنچنان معنی کردہ غلط خواندہ فرخی گوید (۵)

بخشش اورا وفا نداند کردن ؛ ماندہ اسکندر و نہادہ قارون ؛ خواستہ چون نان دہد کہ گوئی باشرم ؛ روے کہ ایدون کند زشرم وگر آذون ؛

صاحب رشیدی فرماید کہ آذون بضم ذال بمعنی چنان۔ صاحب سروری ہم این را بمعنی چنان نوشتہ۔ (سنائی ۵) تفکر کن یکے در خلقت شاہین ومرغابی ؛ کہ دانی کز چہ معنی راست این ایدون وآن آذون ؛ مولف گوید کہ از کلام فرخی واضح میشود کہ آذون بمعنی (۲) آنجا ہم آمدہ یعنی شاعر گوید کہ چون ممدوح من نخواہد کہ نان دہد روے خودرا از شرم این طرف وآن طرف کند ونمی خواہد کہ روی معطی را بہ بیند واین عادت کریم النفسان است کہ در

وقت بخشش از شرم بر روے معطی نہ نمی بینند و
این اشارہ بدانست کہ ہر چہ بخش میکنم ہیچ است
واز کمی آن شرمسارم۔ عجب است کہ صاحب
ناصری برین معنی خیال خود رجوع کرد۔ ولیکن
غلط کرد کہ بر برہان اعتراض وارد فرمود و تیجہ بحث
خود پیدا نکرد برہان کہ آندون را بمعنی آنچنان
نوشت غلط نکرد سند این از کلام سنائی بہم رسید
کہ بالا مذکور شد و شک نیست کہ صاحب برہان
معنی دوم را بیان نکرد و صاحب ناصری ہم
با وجودے کہ سند فرخی بدست آمد از معنی دوم
سکوت فرمود۔ بتحقیق پیوندان دریابند کہ ایدون
بدال مہملہ و ایذون بذال معجمہ ہر دو یکے است
و صاحب برہان بر لفظ ایذون نوشتہ است
کہ بمعنی این چنین و اینجا آمدہ پس وجہے نیست کہ
آندون بمعنی آنچنان و آنجا نیاید حالا متحقق
شد کہ در کلام فرخی استعمال این بمعنی دوم است
نہ اول و آنانکہ معنی دوم را گذاشتہ اند۔ تسامح

فرمودہ اند۔ (اُردو) (۱) ویسا۔ (۲) اُدھر۔

آذیش بقول صاحب برہان بکسر ثالث
وسکون تحتانی و شین قرشت (۱) چوبے را
گویند کہ بر آستانۂ درخانہ استوار کنند۔ و (۲)
بمعنی ریزۂ چوب و خس و خاشاک۔ صاحب
ناصری فرماید کہ در برہان بمعنی چوب آستانہ
نوشتہ و سہو کردہ سامانی نیز چنین نوشتہ و این
بیت انوری را شاہد آوردہ (ے) گر کند
چوب آستان تو حکم ؛ شحنۂ چوبہا شود آذیش
مولف ناصری گوید کہ رشیدی بر خطاے
آنان واقف و آذیش را بدین معنی می آورد
کہ آتش در اصل آدیش بودہ بقاعدۂ کہ در
مقدمہ اظہار شدہ یاے اشباع فزودہ تا دلالت
بر کسر ما قبل کند و آتش بفتح تا غلط مشہور است
و آدیش صحیح و در قدیم بر روے دال نقطہ
می نہادند متاخرین خیال ذال منقوطہ کردہ اند
حاصل معنی آنکہ آتش کہ سوزاننده چوبہا است

بگلم چوب آستانہ تو شحنہ و حافظ چوبہا خواہد شد
صاحب سروری ہمزبان برہان و از ہمان شعر
انوری کہ گذشت سند گرفتہ است و می فرماید کہ
در موید و شرفنامہ آذیش (۳) بمعنی آتش نیز
آمدہ۔ **مولف** گوید کہ سند انوری بر معنی دوم
صادق می آید۔ صاحب دری و پہلوی فرماید
کہ آذیش بہر سہ معنی متذکرہ بنظر رسیدہ حالا **مولف**
حقیر عرض میکند کہ صاحب برہان در معنی اول غلط
نہ کرد و کلام انوری را شاید معنی اول نساخت
البتہ معنی سوم را گذاشت و بہ تحقیق خودش بہ باشد
صاحبان دری و پہلوی و سروری و ناصری را
بر معنی سوم اتفاق است و بر معنی اول۔ صاحب
پہلوی و برہان کہ ہر دو صاحب زبانند متفق
پس ناصری کہ منکر است بمقابلہ اش بہار را
شہادت صاحب دری و پہلوی کافی است
صاحب رشیدی لفظ (آذیش۔ بذال مہملہ)
ذکر این ہم کردہ است و باذال معجمہ این

لفظ را بجاے خود ذکر نکرد۔ (**اُردو**) بقول صاحب
جامع اللغات (۱) وہ لکڑی جو دروازے کے
ساتھ لگی ہو۔ (۲) خس و خاشاک در یزۂ چوب
(نذکر) و بقول **مولف** (۳) آگ۔ آتش۔ (نوشی)

آذین بقول صاحب برہان بروزن و
معنی آیین است کہ (۱) زیب و زینت آرایش
و (۲) رسم و قاعدہ و قانون باشد۔ و (۳)
بمعنی آلتے کہ روغن را از دوغ جدا می کنند ہم۔
صاحب ناصری صرف معنی اول را ذکر کردہ فرماید
کہ آذین آرایش شہر و بازار در اعیاد و ایام
سور و عیش و زیب و زینت خانہ باشد صاحبان
رشیدی و سروری گویند کہ آذین مرادف آیین
بندی است یعنی آرایش کہ در شہرہا ہنگام قدوم
سلاطین کنند و در فرہنگ مطلق آرایش و
زینت آوردہ۔ صاحب جہانگیری با معنی اول
برہان متفق و بر معنی دوم مطمئن نیست گوید کہ
در بعض فرہنگہا بمعنی رسم و عادت ہم مرقوم است

ومعنی سوم را ذکرے نکرد بہار لفظ آذین برانوشت وبر معنی آیین اکتفا فرمود۔ **مولف** را بالتحقیق بہار اتفاق است بر عمومیت معنے سند موجود است (حکیم خاقانی ؎) بہر آذین عروس خاطرش ؛ چرخ اطلس را بدیبائی فرست ؛ و در معنی دوم سندے گیر نیامد و معنی سوم قابل غور است۔ صاحب رشیدی بدیل (شیرزنہ) کہ مرادف معنی سوم است می فرماید کہ آنرا آئین بدو نون و نیز (بستو) گویند و صاحب سروری بضمن لفظ (آیین) معنی سوم را ذکر کردہ گوید کہ بعض این را بنون سوم آنین گفتہ اند و صاحب برہان شیرزنہ و بستو را بجاے خود بہمین معنی نوشتہ است و از لفظ آذین در ایجا ذکرے نکردہ و نیز لفظ چخ و چق در فارسی بہمین معنی آمدہ و صاحبان لغت ذکر آن کردہ اند۔ و بر ہیچ یک لفظ اشارہ بسوے آذین نفرمودہ اند۔ **مولف** خیال می کند کہ در معنی سوم تسامح صاحب برہان باشد۔ واللہ اعلم بالصواب۔

(اُردو) (۱) زیب وزینت۔ آرایش۔ (مونث) (۲) رسم۔ (مونث) قاعدہ۔ قانون۔ (مذکر) (۳) بقول صاحب آصفیہ۔ رئی متینی۔ مدہانی (مونث) دودھ بلونے کا اوزار۔

آذین بستن (استعمال) بمعنی زیب وزینت دادن است و بلحاظ بحثے کہ در لفظ آذین گذشت این را تخصیص از ظرف مکانی نباشد۔ (حکیم سنائی ؎) از پے قدر جوانش صدرش را ؛ بستہ روح القدس ز خلد آذین ؛ (سوزنی ؎) بر گل و نسرین ز عنبر بندد آذین اے عجب ؛ وانگہے نظارہ گرداند بران آذین مرا ؛ (اُردو) آراستہ کرنا۔ (نسیم ؎) آرزوے گوہر مضمون کی لڑیاں گوندھکر ؛ کیجئے آراستہ بازار معنی میں دکان۔ آراستہ کرنا۔ بقول امیر بنانا۔ سنوارنا۔ سجانا سجانا۔

الف ممدودہ برائے مہملہ

آرا بقول صاحب برہان بروزن خارا (۱) آرایش و (۲) آرایش کنندہ و آراینده را گویند همچو سخن آرا و بزم آرا و (۳) امر بدین معنی هم هست یعنی آرایش کن و بیارا غالب دهلوی در قاطع برهان گوید که لفظ آرا بمعنی آرایش ندارد و بدون افزایش اسم در اول او افاده معنی فاعلیت نمی کند و صاحب قاطع القاطع می فرماید که هرگاه امر با اسم ترکیب بیابد گاهے افاده مصدریت می کند و زمانے فاعلیت را باشد و وقتے معنی مفعول می دهد پس بموجب این قاعده (آرا) بمعنی آرایش هم خواهد بود گو بعد ترکیب باشد و الف بمعنی فاعل می آید چنانکه الف در (دانا و بینا). **مولف** گوید که فارسیان لفظ (آرا) را بمعنی آرایش استعمال کرده اند و صاحب سروری که کاشانی است ذکر این فرموده است و در کلام شیخ آذری هم یافته میشود. (ع) گر بود خوب روے و خوش معنی ؛ خوب رُو را چه حاجت آرا ؛ پس از برائے این معنی ضرورت ترکیب با اسم هم باقی نماند و نسبت بمعنی دوم **مولف** را با صاحب قاطع القاطع اتفاق است. (غزالدین شروانی ۳۶۲) روے بنما و بزم را آرا ؛ چون تو ئی آفتاب بزم آرا ؛ صاحب رشیدی را هم با هر سه معنی اتفاق است اگرچه شاهد او غیر مطابق. صاحب دری پهلوی گوید که امر از آرایش و آراینده و بمعنی دوم با فاعل مستعمل شود و صاحب ناصری فرماید که امر است از آرایش دهنده و بدو بمعنی مرکب استعمال نمایند مانند بزم آرا. بتحقیق پیوندان دریابند که هر دو زبانداران آخر الذکر در تعریف و معنی لفظ چه قدر بے التفاتی ها کرده اند رحمت بر اول است و بقول صاحب انند بمعنی آراینده و امر از آرائیدن یعنی آرایش کن و بیارا و استعمالش

مرکب می آید (قتامل) **مولف** گوید کہ امر از مصدر آراستن ہم و ترکیب درست استعمال از برائے امر ضرورتے ندارد البتہ برائے افادہ معنی فاعلیت اسم در اوّل صیغۂ امر می آرند و بدون آن ہم معنی اسم فاعل کند چنانکہ گذشت۔ (اُردو) (۱) آرایش بقول امیر (آراستن سے حاصل مصدر) بناؤ سنگار۔ سجاوٹ۔ (کیف ؎) ارایشوں سے یار کو فرصت کہاں ملی ؛ رکھا جو آینہ کبھی شانہ اُٹھا لیا ؛ (بحر ؎) مزاروں میں نہیں ہے خانۂ دنیا کی آرایش ؛ مرے پر فیصلہ ہے جیتے جی سارا بکھیڑا ہے ؛ (۲) آرایش کرنے والا۔ آرایش دینے والا۔ امیر نے (آرایش دنیا۔ آرایش کرنا) کا ذکر فرمایا ہے اور انہیں معنوں میں لفظ آرا کا استعمال اسم کے ساتھ اُردو میں پایا جاتا ہے (ناسخ ؎) باغبان اپنے گل و میوہ سے رکھ خاطر جمع ؛ میں تو مشتاق چمن میں ہوں چمن آرا کا ؛ (۳) آرایش دے۔ آراستہ کرنے والا۔

آراج | بقول صاحب جامع اللغات مرادف آرج (۱) نام جانور لیست (۲) و حصۂ دست از پنجہ تا بہ آرنج۔ دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نکردہ است۔ (اُردو) آپ ہی کے قول سے (۱) ایک جانور کا نام (۲) اور ہاتھ پنجہ سے کہنی تک۔

آراد | بقول صاحب برہان بروزن آباد (۱) نام روز لست و پنجم است از ماہ شمسی (۲) و نام فرشتہ باشد کہ موکل است بر روز آراد و امور و مصالح این روز تعلق باو دارد گویند درین روز جامہ پوشیدن بسیار خوب است و سفر کردن بسیار بد۔ صاحب ناصری گوید کہ نام لست و پنجم است از ہر ماہ شمسی و در معنی دوم ہمزبان برہان و صاحب رشیدی باتفاق برہان گوید کہ بدون الف دوم (آرد) ہم آمدہ۔ صاحب جہانگیری ہم صفیر ناصری۔ (اُردو) (۱) ہر ماہ

شمسی کی پچیسویں تاریخ کا نام۔ (۲۹) ایک فرشتہ کا نام جو اس مہینہ کے ایام کا موکل ہے۔

آرازش بقول صاحب برہان بکسر زاے ہوز بروزن آسایش بمعنی خیر و خیرات و در راہ خدا چیزے بکسے دادن باشد۔ صاحب ناصری فرماید کہ ظن غالب اینست کہ درین لغت ارزانش بودہ باشد۔ (اُردو) خیر خیرات انھیں معنوں میں کہتے ہیں یعنی وہ بخشش جو راہ خدا میں دیجاے صاحب جامع اللغات نے اسکا ترجمہ (خیرات کرنا اور سخاوت) فرمایا ہے۔

آراستک بفتح تاے مثناۃ و سکون کاف تازی بقول صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ نام طائریست کہ فارسیان آنرا پرستو و پرستک ہم خوانند۔ صاحب برہان بر لفظ پرستک گوید کہ نام پرندہ ایست کہ پشت و دم او سیاہ و سینہ اش سفید و منقارش سرخ میباشد و در سقف خانہا آشیان می کند۔ اورا بعربی خطّاف می گویند و بر لفظ پرستو فرماید کہ مرادف پرستک است و بعضے گویند پرستو خطّاف کوہی است و صاحب غیاث این را ابابیل گوید۔ (اُردو) امیر نے لفظ ابابیل پر فرمایا ہے کہ پرستوک اور خُطاف کو کہتے ہیں ایک چھوٹا سا پرند سیاہ رنگ جسکے سینے کے پر سفید ہوتے ہیں۔ (نصیر) ہیں باہر ہوے یعنی شیخ کے یون منخر نیون سے کہ جیسے آشیان سے سر نکالے ہیں ابابیلیں ۔ آپ فرماتے ہیں کہ عربی میں ابابیل کے معنی گروہ گروہ ہیں جسکا ذکر قرآن میں ہے لیکن چونکہ وہ جانور ان غیبی خطّاف سے مشابہ تھے اس لئے عرف میں خطاف کو ابابیل کہنے لگے۔ (تفسیر فتح العزیز)۔

آراستن بقول صاحب بحر عجم باسین موقوف زیب و زینت دادن مطلقاً و تزئین چیزے با فزایش زیور وغیرہ نقیض پیراستن کہ آن تزئین بکم کردن باشد از چیزے۔ چنانکہ

(ع) آراستن سروز پیراستن است ؛ ومضارع این (آراید) (سالم التصریف) میفرماید که فارسیان کلمۂ برا کہ زاید است براین مصدر برائے حُسن کلام ورعایت وزن شعر می آرند. وصاحب نوادر المصادر گوید کہ بالمد والقصر زیب گرفتن وزینت دادن. صاحب ناصری فرماید کہ آراستن وآرستن بمعنی توانستن آمدہ وآرست ویارست یعنی توانست ونتوانست وہم چنین است یارد ویارد چہ الف بیا بدل شود چون حرفے براہ درآید. صاحب انند ہمزبان ناصری وبقول صاحب غیاث خوشنما گردانیدن چیزے را بزیادت کردن چیزے بران چنانچہ آرایش دامن بسنجاف وآرایش دست بزیور صاحب سروری راست گوید کہ آرستن بمعنی توانستن باشد ومخفف آراستن نیز. صاحب ناصری غلط کردہ است کہ آراستن وآرستن رایکجا نوشتہ بمقابلہ آن معنی اصلی آرستن را ذکر کرد چون ارستن بمعنائے توانستن مصدرے مستقل است ومخفف آراستن ہم. پس صاحب ناصری را صراحت آن ضرور بود بالجملہ باتفاق اہل لغت قول صاحب بحر عجم قابل وثوق است مخفی مبادکہ استعمال این مصدر عام است وفارسیان آراستن بساط وآراستن خوان وآراستن عشرتگہ گفتہ اند. (بیدل ص) عشرت رگست ہر جا گل بساط آراشود ؛ مفت جام ماکہ می گردد بدوران شما ؛ (ظہوری ص) آراستہ خوان عمش بصد رنگ ؛ صد مصر بگرد یک شکر نیست ؛ (جامی ص) قدسیان بہر تو آراستہ عشرت گہ انس ؛ تو درین غمکدہ چون غمزدگان ماندہ امیر ؛ (اُردو) آراستہ کرنا بقول امیر بنانا سنوارنا. سجانا سجانا. (آتش ص) اب زمین پر پاؤن یہی رکھکر نہین چلتا ہے یار ؛ کر چکا آراستہ اسکو مقرر آینہ ؛ آپ ہی نے

لفظ آراستہ پیراستہ پر فرمایا ہے کہ نظر دقیق حکم کرتی ہے کہ آرایش کی چیزین بڑہانے سے جو تزیین ہو اسکو آراستگی کہتے ہین جیسے زیور اور لباس مسی سُرمے وغیرہ سے معشوق کی سجاوٹ اور ناخوش آیند چیزین دُور کرنے سے جو زینت ہو اُسکو پیراستگی کہتے ہین۔ جیسے خط بنوانا بڑہے ہوے ناخن ترشوانا۔ درخت سے کاواک شاخون کا چھٹوانا۔

آراستہ بقول صاحب بحر عجم کہ بذیل مصدر آراستن ذکر کند (۱) بمعنی بتخانہ نیز و **مولف** گوید کہ (۲) مفعول از مصدر آراستن و بقاعدہ فارسیان ماضی مطلق بزیادت ہاے زائدہ صاحب نوادر ہم ذکر این ہر دو معنی کند صاحب موید فرماید کہ معروف و بمعنی (۳) رودخانہ ہم آمدہ۔ صاحب شمس ہم ذکر معنی اوّل و دوم کند شاہد در مصدر ماضیہ۔ (**اُردو**) (۱) بتخانہ (مذکر) (۲) آراستہ بقول امیر سنوارا ہوا۔ سجا سجایا ہوا۔ (**منتظر** ۵) ہر سطرین حسن سورۂ نور ؎ آراستہ مثل گیسوے حور ؎ (ناسخ ۵) کل تلک آراستہ دیکھی ہے جس جا بزم رقص ؎ آج ران کرئی بگولون کے سوا رقصان نہین ؎ (۳) ندی۔ (مونث)۔

آراستہ ساختن (استعمال) متعدی مرادف آراستن است۔ (صائب ۵) بزیبائی کز جان سیر کند مہمان را ؎ چہ ضرور است کہ آراستہ سازد خوان را ؎

آراستہ لعبت (اصطلاح) صاحب فرہنگ انندراج بحوالۂ فرہنگ مظہر العجائب فرماید کہ از اسماے معشوق است۔ (**اُردو**) فارسی مین آراستہ لعبت معشوق کو کہتے ہین۔

آرام بقول صاحب برہان بروزن بادام (۱) بمعنی سکوت و قرار و طاقت و اطاعت و (۲) امر بساکن شدن و قرار گرفتن ہم۔ (از مصدر آرامیدن۔ **مولف**) و (۳) بمعنی جاے

ومقام ہم آمدہ است و (۴) باغے را نیز گویند کہ درمیان شہر و دہ و قصبہ باشد۔ صاحب ناصری فرماید کہ بمعنی چہارم مرادف آرام بن است (۵) صاحب رشیدی فرماید کہ بمعنی آرامندہ ہم۔ و **مولف** گوید کہ بقاعدہ فارسیان بجائے کہ اسم در اولش آید چنانکہ خلد آرام۔ و بنسبت معنی سوم فرماید کہ اصلش آرامگاہ بود بکثرت استعمال آرام شد۔ صاحبان سروری و سراج ہم ذکر این کردہ اند امّا صاحب شمس اللغات نوشتہ کہ آرام بالفتح جمع ریمہ یعنی بُز کوہی و بفتح و بمد الف آہوان سپید و خالص و در حلّ اللغات جمع ریم بمعنی آہوے سفید چنانکہ سلمان گوید (۶) دیدار گبک در آیام تو شاہین شاہین ؛ کرد با شیر بدوران تو آرام آرام ؛ و در فارسی بفتح والمد قرار و تمکین و امر بآرام و آرامندہ و جاے و مکان و باغے کہ درمیان شہر و قصبہ و دہ سازند غالب کہ این لفظ ہندی بودہ باشد۔ صاحب سخندان پارس گوید کہ۔ آرام در سنسکرت عیش باغ را گویند و از ہمین است باغ ارم۔ **مولف** گوید کہ عجبے نیست کہ فارسیان معنی چہارم را از سنسکرت گرفتہ باشند (سیف الدین زبیری ۷) اے بردہ زمن قرار و آرام ؛ نزدم بقرار و آرام ؛ (فردوسی ۸) بمردی نشیند بآرام تو ؛ ز تاج و کمر بستر و نام تو ؛ بہار و صاحب اند نسبت معنی چہارم می فرمایند کہ ائمہ لغت بدین معنی آرام بن آوردہ اند تا سندے بہم نرسد۔ جزم کلی بر صحت آن نمیتوان کرد بہر تقدیر بمعنی اوّل با لفظ رفتن۔ بردن۔ گرفتن۔ کردن۔ دادن و داشتن مستعمل۔ **مولف** حقیر گوید کہ انحصار استعمال این با مصادر خاص نقص تلاش است۔ اگرچہ استعمال این با مصادر تازہ ہم بنظر آمدہ چنانکہ می آید ولیکن منحصر برین نیست ہر چہ بنظر آمد ہمین قدر است (ظہوری ۹) این چنین گر میشود آرام صرف ؛ وام باید کرد آرامے دگر ؛

(آشاہین بمعنی آرامگاہ۔ برہان)

(صائب ؎) طاقت کجاست روے عرفناک دیدہ را ؛ آرام نیست کشتی طوفان رسیدہ را ؛ (بیدل ؎) موج دریا را بساحل ہمنشینی مشکل است ؛ بے قراران نذر منزل کردہ اند آرام را ؛ (اُردو) آرام بقول امیر اسکا مادہ رم معلوم ہوتا ہے۔ سنسکرت مین جسکے معنی دم لینا ہین۔ (مذکر) (۱) قرار۔ سکون۔ چین۔ راحت۔ (ناسخ ؎) روح کو آرام دم بحر باغ رضوان مین نہین ؛ خاک اپنی بعد مُردن کوے جانان مین نہین ؛ (۲) آرام پا۔ اسکا مصدر آرام پانا۔ (۳) جاے۔ جگہ۔ (مونث) مقام۔ (مذکر)۔ (۴) وہ باغ جو آبادی مین واقع ہو۔ (۵) آرام پانے والا۔

آرام از دل بُردن (استعمال) بقرار کردن است چنانکہ ظہوری گوید (؎) در عشق دلارامان نتواند کوفت بیتابے ؛ کہ ہم آرام از دل ہم دل از آرام بردارد ؛ (اُردو) بے آرام کرنا۔ بے قرار کرنا۔ بقول امیر آرام لیجانا یعنی بے چین و بے قرار کر دینا۔ (اسیر ؎) گل چہرہ بُتان نازک آرام لے جاتے ہین دل سے کیسا آرام ؛۔ (۴۹۳)

آرام از دل شستن (اصطلاح) مرادف ماضیہ چنانکہ ظہوری گوید (؎) نفسہا دستہ می بندم شکیب از سینہ می روبم ؛ ز غم خون آب می سازم ز دل آرام می شویم ؛۔ (۴۹۴)

آرام بخشیدن (اصطلاح) مرادف آرام دادن است۔ صاحب ارمغان ذکر این می کند و از کلام آرزوے اکبرآبادی سند آرد۔ و این را مخصوص کند بہ صلہ (بہ) **مولف** گوید کہ سندے کہ بدستش آمد اگرچہ شاہد صلہ (بہ) باشد ولیکن بانحصار را نشاید۔ آرام بخشیدن دل را وکسے را ہم درست باشد اگرچہ سند این آلان بدست نیست معاصرین عجم با مولف اتفاق دارند

(آرزو ے) بہارم بے خزان زو شد رخ زرد ے عجب دارم ؛ بدل آرام می بخشد ہمہ درد ے عجب دارم ؛ ظہوری می فرماید بدون صلہ ہم (ے) بر آساید فلک از بے قراری ؛ اگر بے طاقتان آرام بخشند ؛ (اُردو) آرام بخشنا۔

آرام بردن (استعمال) مرادف آرام از دل برداشتن است و مخصوص بصلۂ از و را ے اضافی چنانکہ **آرام از دل بردن** و **آرام بردن دل را**۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این بہ تخصیص صلۂ از می فرماید از بنکہ شاہدش بدست دارد۔ (صدفی استرآبادی ے) صرصر قہر تو آرام برد از دل کوہ ؛ گرچہ داد است خدا حلم علی بجبال ؛ بدل آرام را بردن نظم فرمودہ است (ے) چون عنبر شیشۂ ساعت تسلی دشمنم ؛ از مزاج خاک ما ہم بردہ اند آرام را ؛ (جامی ے) یکے پوست در خلط و در خون کشیدہ ؛ بر د صبرت از جان و آرامت از دل ؛ (صائب ے) طفل بازی کوش آرام از معلم می برد ؛ تلخ دارد زندگی بر ما دل خود کام ما ؛ (ولہ ے) بر دار سرمہ چنان گوشۂ چشمت آرام ؛ کہ نفس سوختہ از خاک سفاہان برخاست ؛ و سندے از کلام سیف الدین زبیری در لفظ آرام گذشتہ است مختصر اینست کہ از شواہد متذکرہ **آرام بردن از چیزے و از کسے** پیداست۔ (اُردو) آرام لے جانا بقول امیر بے چین اور بے قرار کر دینا۔ (امیر ے) گل چہرہ بتان نازک اندام ؛ لیجاتے ہین دل سے کیسا آرام ؛

آرام بَن (اصطلاح) بقول صاحب برہان بفتح بائے ابجد و سکون نون آخر آرام است کہ باغ میان شہر و قصبہ و دہ باشد۔ (مرادف معنی چہارم لفظ آرام۔ **مولف**) صاحب شمس گوید کہ اغلب کہ این لفظ ہندی باشد صاحب رشیدی بذیل لفظ آرام ذکر این فرمودہ است و صاحب جہانگیری و بحر را ہم با برہان

اتفاق۔ صاحب سخندان پارس بر لفظ بَن فرماید کہ بزبان سنسکرت بَن صحرائے پُر از درخت را گویند کہ درختانش خودرو باشند و فارسیان بَن را بمعنی باغ استعمال کردہ اند و صاحب برہان لفظ بَن را خرمن و باغ و زراعت گفتہ است و نگاہبان زراعت و باغبان و محافظ خرمن را بنوان۔

آرام بودن (استعمال) حاصل بودن سکون و راحت است صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است و باصلۂ (در) باعتبار سند مخصوص کردہ۔ (نظامی ؎) بحرفے مستحل کنم نام وے ؛ کہ باشد درین جنبش آرام وے ؛ **مولف** گوید کہ **آرام بودن بکسے و کسے را و آرام بودن از چیزے و از کسے** ہم درست باشد۔ توان گفت کہ مرا بر بالاخانہ آرام می باشد۔ (بیدل ؎) درین وادی چسان آرام باشد کاروانہارا ؛ کہ ہمدوشی است باریک روان سنگ نشانہارا ؛ (اردو) آرام ہونا بقول امیر آسایش ہونا۔ چین آجانا۔

(موسن ؎) خو ہوگئی ہجران مین تڑپنے کی شب وصل ؛ گو چین ہو دلکو مجھے آرام نہو گا ؛

آرام پذیر شدن (استعمال) مرادف آرام یافتن و آرام پذیر فتن است چنانکہ نظیری نیشا پوری مبفرماید (؎) مجنون نشد آرام پذیر از رخ لیلےٰ ؛ در دیست جدائی کہ بدرمان نرسیدہ ؛

آرام پذیر فتن (استعمال) مرادف ماضیہ صاحب ارمغان آصفی ذکر این می کند و سندے از کلام نظیری نیشا پوری آوردہ متعلق از مصدر ماضیہ و ہمدر انجا مذکور شد اما سند این **مولف** را بدست آمدہ۔ (صائب ؎) بجز از پنجہ مرجان نہ پذیرد آرام ؛ چند بر سینہ نہی دست پے تسکینم ؛ (بیدل ؎) تا محو فنا نیست نفس نالہ فشان باش ؛ تا قافلہ آرام پذیرد جرسے کن ؛

آرام پیدا کردن (استعمال) حاصل کردن آرام است۔ چنانکہ بیدل گوید (؎)

یکدم آسایش بصد ابرام پیدا کردہ ایم ؛ سیہا شد خاک تا آرام پیدا کردہ ایم ؛ (اُردو) آرام پانا یا آرام حاصل کرنا۔ آرام لینا۔ (ذوق ؎) لحد میں بھی ترے مضطر نے آرام ؛ خدا جانے کہ پایا یا نہ پایا ؛ ۔ (مومن ؎) سحر تک شام سے تجھ بن یہی حالت رکھی دل نے ؛ نہ مجکو چین دیتا تھا نہ آپ آرام لیتا تھا ؛ ۔

آرام خاک (اصطلاح) باضافت خامس بقول صاحب بحر عجم (۱) سکون زمین (۲) حلم آدمی۔ صاحب شمس فرماید کہ حلم بشر و قرار و ثبات و (۳) نبات زمین است۔ صاحب موید الفضلا گوید کہ ثبات زمین و سکونت او و حلم و تحرک بشر باشد۔ **مولف** خیال می کند کہ در معنی سوم از صاحب شمس تسامح واقع شدہ اگرچہ صاحب انند ہمزبان شمس است۔ (اُردو) (۱) زمین کا سکون۔ (۲) انسان کا حلم۔

آرام خواستن (استعمال) خواہش آرام کردن و آرام جستن چنانکہ وجدان سرہندی گوید (؎) نہ من شہرت تمنا دارم و نے نام میخواہم ؛ فلک گر واگذارد یک نفس آرام میخواہم ؛ (اُردو) آرام چاہنا۔

آرام دادن (استعمال) عطا کردن آرام و آرام رساندن باشد۔ صاحب غیاث آصفی ذکر این فرمودہ است و باصلۂ (بہ) خاص کردہ۔ (حافظ شیراز ؎) آنکہ رخسار ترا رنگ گل و نسرین داد ؛ صبر و آرام تواند بمن مسکین داد ؛ **مولف** گوید کہ **آرام دادن کسے را** ہم درست باشد و **آرام چیزے و کسے دادن** ہم بمعنی آرام دادن بچیزے و بکسے آمدہ چنانکہ الوری گوید (؎) ناموس جور و فتنہ بخنجر قوی شکست ؛ آرام ملک و دین بسیاست تمام داد ؛ (اُردو) آرام دینا۔ (سوز ؎) کیوں ساکنان دنیا آرام دوگے اک شب ؛ بچھڑا ہوں دوستوں

سے گم کردہ کاروان ہون ؛۔

آرام داشتن (استعمال) بمعنی تسکین داشتن و درآرام بودن است ۔صاحب ارمغان آصفی این را بصلہ (با) و (از) و (بہ) و (در) مخصوص فرماید (قدسی مشہدی ع) شب کہ داغ شکرین آرام باخنجر نداشت ؛ (ثابت ع) سنبل زسر زلف تو آرام ندارد ؛ (سلیم طہرانی ع) بے زلف تو آرام بغرد وس ندارم ؛ (سالک یزدی ؎) منم آن مرغ کہ در بیضہ ندارم آرام ؛ بے قراری کشدم در قفس سیمابی ؛ **مولف** گوید کہ بدون صلہ ہم آید (بیدل ؎) سادگی دل را اسیر فکرہاے خام داشت ؛ تا تحیر بود در آینہ فکر آرام داشت ؛ (ظہوری ؎) ہمہ بسیار ہا از ہر کہ خواہد ؛ من آرام کمی در یوزہ دارم ؛۔

آرام دل (اصطلاح) باضافت خاص بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ مظہر العجائب از اسماے معشوق است ۔ (**اُردو**) بقول امیر یہی لفظ اُردو مین بمعنی معشوق مستعمل ہے ۔ (مومن ؎) نہین ڈر جذبۂ طاقت گسل کا ؛ دل آسودہ ہے اس آرام دل کا ؛۔

آرامدن بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف ومخفف آرامیدن ۔

آرام دوست (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ ۔کاہل وسُست ۔ (**اُردو**) آرام پسند ۔ آرام طلب بقول امیر سُست وکاہل ۔ (کیف ؎) دل مرا ضبط فغان تک بھی نہین کرسکتا ؛ کوئی اتنا ہی نہو عشق مین آرام پسند ؛ (ولہ ؎) اوصاف سراپا مین وہ آرام طلب تھے ؛ تعریف دہن جھوڑ دی دقت کے سبب سے ؛۔

آرام دیدن (مصدر اصطلاحی) بمعنی مرادف آرام یافتن است چنانکہ فغانی شیرازی گوید (؎) شبہا گذشت وچشم من یک لحظہ آرامے

ندید ؛ بے گریہ صبحے دم نزد بے خون دل شامے
ندید ؛ صاحب ارمغان آصفی ذکر این میکند
در کلام بیدل ہم استعمال این یافتہ شد (ص)
انچہ از نقش قدم آرام امکان دیدہ ؛ خاک
کلفت بردہ ما خون حسرت بسملست ؛ صاحب
ارمغان این استعمال را بصلہ (بہ) ہم ذکر کردہ
وسند از کلام شیخ شیراز گرفتہ (ع) بعہد تو
می بینم آرام خلق ؛ مولف گوید کہ از کلام
بیدل کہ گذشت بصلۂ (از) ہم آمدہ۔

آرام ربودن (استعمال) مرادف آرام
بردن است چنانکہ صاحب ارمغان آصفی ذکر
این کردہ بمعنی بے آرام کردن استعمال بصلۂ (از)
(سنجابی شوستری ص) یک جلوہ نمود دلبر جانی
ما ؛ آرام ربود از دل جانی ما ؛ مولف گوید
کہ بدون صلۂ (از) ہم آمدہ۔ چنانکہ یکے از
معاصرین عجم سنجر تخلص گوید (ع) آرام
دلم ربود آرام دلم ؛

آرام رفتن (استعمال) لازم مصدر ماضیہ
وبے آرام شدن و نماندن آرام است۔ صاحب
ارمغان آصفی شاہد این از کلام کلیم ہمدانی
آوردہ (ص) رود آرام ز عمر یکہ بہجران گذرد ؛
کاروان ازرہ ناامن شتابان گذرد ؛ استعمال
این بقولش بصلۂ (از) مخصوص است شیخ علی
حزین ہم گفتہ۔ (ع) ز خال کنج لبے رفت
صبر و آرام ؛ مخفی مباد کہ **آرام از چیزے**
واز کسے رفتن و آرام کسے و چیزے
رفتن درست باشد۔ (اردو) آرام جانا
بقول امیر چین جاتا رہنا۔ (میر ص) کس کس
اپنی کل کو روے ہجر انمیں بے کل اسکا ؛ خواب
گئی ہے تاب گئی ہے چین گیا آرام گیا ؛

آرام رمیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب
بحر عجم رمیدن بمعنی گریختن ہم آمدہ۔ پس
آرام رمیدن بمعنی نماندن آرام مرادف آرام رفتن
باشد چنانکہ صاحب ارمغان گوید (حزین ص)

مانند گرد کزرم آہو شود بلند ؛ آرام می رمد زدل بے قرار ما ؛ استعمال این بصیغۂ (از) مخصوص است

آرام ساختن (مصدر اصطلاحی) ساختن بقول صاحب بحر عجم بمعنی کارے را تمام کردن درست کردن کارے را وموافق شدن وموافقت کردن باکسے وآمادہ ومہیا نمودن کارے را ونوشتن ونقش کردن آمدہ این اصطلاح بمعنی آرام دادن است چنانکہ حزین اصفہانی گوید (ے) سوزد بدیدہ خواب و بدل آہ حسرتم ؛ آرام ساز جان شکیبا کیستی ؛ صاحب ارمغان ہم ذکر این کردہ است۔ (اُردو) دیکھو آرام دادن۔

آرام سوختن (مصدر اصطلاحی) مرادف آرام بردن باشد چنانکہ صاحب ارمغان اصفی آوردہ (حزین ے) آرام سوز حوصلہ کن نصیب ما ؛ یا ہجر بے قراری ما را کنار بخش ؛

آرامش بقول صاحب برہان بروزن ومعنی آسایش است کہ فراغت وراحت باشد صاحبان ناصری وسراج ہم ذکر این می کنند۔ (صائب ے) حاشا کہ رزق دیدۂ قربانیان بود ؛ آرامشے کہ در دل بے مدعاے ماست ؛ (اُردو) آسایش بقول امیر (مونث) چین آرام۔ (ناسخ ے) تم جو یان شب باش ہو پہرتا ہے کیا نالان رقیب ؛ خواب آسایش مین ہم تم پاسبان گردش مین ہے ؛۔

آرامش داد (اصطلاح) بکسر میم وشین بقول صاحب ناصری بمعنی اعتدال درمہام است کہ بتازی آنرا نظام کل خوانند واین لغت از فرہنگ دساتیر نقل شد ودر فرہنگہا نیست۔ (اُردو) اعتدال انتظام (مذکر) خوش انتظامی (مونث)۔

آرام شدن (استعمال) تسکین حاصل شدن است چنانکہ ملا جامی فرماید (ے) دل سپردم بہ بتے تا شود آرام دلم ؛ نہ کہ تسکین

و قرار از دل مسکین ببرد ؛ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است۔ (اُردو) آرام ملنا (وزیر ؎) قسمت مین ہے جلنا نہ وہان بھی ملے آرام ؛ پیدا ہو ترے سایۂ دیوار مین گرمی ؛۔

آرام طلب (اصطلاح) بقول آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف آرام دوست باشد۔

آرام فزودن (استعمال) تسکین و قرار افزودن است چنانکہ غیضی گوید (؎) آرام فزاست لبکہ جہدش ؛ آہستہ وزد صبا بہدش ؛ صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر این کردہ (اُردو) آرام بڑہانا۔

آرام کار (اصطلاح) بقول صاحب آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ آدم ناپروا و کاہل و آنکہ تا نگویند کار نکند۔ **مولف** گوید کہ مراد از آرام طلب باشد۔

آرام کردن (اصطلاح) (۱) بخواب رفتن و خسپیدن۔ بقول صاحب ارمغان آصفی استعمال این بصلہ (با) و (در) آمدہ (سلمان ساوجی ؎) دیدہ از گبک در ایام تو شاہین شاہین ؛ کردہ با شیر بدوران تو آرام آرام ؛ (طالب آملی ع) گبے آرام در آتش گبے در آب می کردم ؛ **مولف** گوید کہ صلہ (بر) ہم درست باشد چون آرام بر بالین کردن و علی ہذا بصلہ (بہ) آرام ببالین کردن۔ و بہ تحقیق **مولف** آرام کردن بمعنی (۲) تسکین یافتن و ساکن شدن ہم آمدہ چنانکہ بیدل فرماید (؎) در جنون زاریکہ از حسرت کمین راحتیم ؛ آسمان ہم یک نفس آرام نتوانست کرد ؛ (اُردو) (۱) آرام کرنا۔ بقول امیر سونا۔ استراحت کرنا۔ (رند ؎) نہایت نیند مین ہین قصد ہے آرام کرنیکا ؛ بڑہاتے ہین چھڑون کو بجلیان بالے اڑتے ہین ؛۔ (۲) آرام پانا۔

آرام گاہ (اصطلاح) بقول بہار و صاحب

انند از عالم خوابگاہ۔ (کلیم ؎) اُنس میگیرم
بمردم بر بیابانی نیم ؛ ہم وثاق شعلہ ام آرامگاہم
کلمن است ؛ **مولف** گوید کہ آرامگہ بدون
الف ثالث مخفف آرامگاہ است چنانکہ جامی
فرماید (؎) من و دیوانۂ محنت کہ بشہای
جدائی ؛ دل خوکردہ بغم را شدہ آرامگہ این است ؛

آرام گرفتن (استعمال) بقول صاحب
انند کہ بحوالۂ بہار نویسد۔ (۱) آسایش کردن
و آرمیدن و آسودگی یافتن و آسودن و (۲)
استراحت نمودن و (۳) خوش کردن دل و
(۴) آب خوش خوردن و دل خوش کردن
و دل شاد کردن و نزہت خاطر کردن و فرح
نمودن و (۵) کمر سیخ کردن و کمر راست کردن
و (۶) نفس راست کردن و نفس درست کردن
و دم گرفتن از مترادفات آنست۔ و بہار
(آرام گرفتن) را بیان نکردہ و صرف بر لفظ
(آرام) نوشتہ کہ بالفظ (گرفتن) ہم آمدہ صاحب

ارمغان اصفی بدون بیان معنی ذکر این فرموده
است و می فرماید کہ بصلۂ (بر) و (از) و (در)
و (بہ) آید۔ **مولف** گوید کہ بدون صلہ ہم آید
چنانکہ کلیم گوید ؎) تا دل نشود داغ نگیرد
آرام ؛ این سوختہ را سوختہ می باید ؛ (اسیر
؎) نیست رحمے گرتزا در کشتنم تاخیر چیست ؛
صید وحشی کے گرفت آرام تا بسمل نشد ؛
(ظہوری ع) نگیرد طائرش بر صفحہ آرام ؛ (صائب
ع) سرو قد تو ز آغوش من آرام گرفت ؛ (صائب
؎) چو بیتابست در گرداندن جا خاتم دولت ؛
بروے دست اخگر بیش ازین آرام می گیرد ؛
(ظہوری ؎) با وجود آنکہ دل بر مسند تمکین
نشست ؛ یک نفس آرام نہ گرفتست آرام
ہنوز ؛ (صائب ع) جز بہ ہنگامۂ طفلانہ نگیرد
آرام ؛ **مولف** گوید کہ از امثال متعدده
کہ مذکور شد معنی آرام گرفتن سکون و قرار یافتن
پیداست۔ دیگر معانی متعدده را کہ صاحب انند

بضمن بیان ترادف بے شاہد ذکر کردہ است
خود ذمہ دار است۔ بہار۔ آرام گرفتہ را ذکر کند
کہ اسم مفعول ازہمین مصدر است (اُردو) (۱)
آرام پانا۔ اگر بقول صاحب انند آرام گرفتن کے
چھوڑ ن معنی تسلیم کئے جائین تو (۲) آرام کرنا۔
(۳) دل خوش کرنا۔ (۴) پانی پینا۔ (۵)
کمر سیدھی کرنا۔ (۶) دم لینا۔ ستانا۔ آرام لینا۔

آرام ہرمز (اصطلاح) بقول صاحب ناصری
کہ بضمن لفظ آرام ذکر کند نام شہریست از
بناہاے ہرمز بادشاہ۔ اکنون رام ہرمز گویند
(اُردو) ایک شہر کا نام جسکو ہرمز بادشاہ نے
آباد کیا تہا۔ جسکو آج کل رام ہرمز کہتے ہین۔

آرام یافتن (استعمال) سکون و قرار
یافتن و آرامیدن است بقول صاحب
ارمغان آصفی بصلہ (از) و (بہ) مستعمل (نظامی
ع) فلک جنبش زمین آرام از و یافت ؛ (رضی
اریتمانی ع) نا یافتہ جز بیک وجود آرامے ؛

مولف گوید کہ بدون صلہ ہم آمدہ۔ (ظہوری
مشہدی ؎) طفل یک ماہہ رزیک نفس آرام
نیافت ؛ تا نگردید بگہوارہ مینا در خواب ؛
(اُردو) آرام پانا۔ (ناسخ ؎) آرام خوش
قدون سے کوئی پاے۔ ہے محال ؛ جز سر و بیٹھتی
ہین سب اشجار کے تلے ؛۔

آرامیدن بقول صاحب بحر عجم آرام
گرفتن و ساکن شدن و قرار گرفتن و خفتن
(کامل التصریف) مضارع این آرامد۔ بقول
صاحب نوادر المصادر آرامیدن و مخفف آن
آرمیدن قرار گرفتن۔ حاصل مصدر این آرام
و آرامش کہ گذشت۔ صاحب موید الفضلا گوید
کہ بارا، موقوف آرام گرفتن و آرام دادن و
ساکن و ناجنبان شدن و گردانیدن۔ لازم
و متعدی ہر دو علی الرغم صاحبان بحر و نوادر
کہ صرف لازم دانند و صاحبان کشف و انند را
با موید اتفاق است۔ (سیف الدین بخاری ع)

نزدمن بے قرار آرام ؛ (اُردو) آرام پانا۔

آرامیدہ | از مصدر ماضیہ (۱) اسم مفعول بقول صاحب اند (۲) ساکن وہموار مانند دریائے آرمیدہ وآتش آرمیدہ و(۳) کنایہ از متحمل۔ عجب است کہ صاحب شمس بدیل آرامیدہ نویسد کہ آمیختہ ومختصر آموختہ باشد فتامل۔ مخفی مباد کہ آرمیدہ مخفف این است وبہار ذکر این کردہ کہ بجائے خود بیاید (اُردو) (۱) آرام پایا ہوا۔ (۲) ساکن، ہموار جیسے ہموار سڑک جسمین نشیب و فراز نہو۔ اور دریا جسمین تلاطم نہو۔ (۳) متحمل شخص۔

آرامیدہ داشتن | (استعمال) قائم و محفوظ و برقرار داشتن، چنانکہ بیدل گوید (ے) زین محیط آخر بجرم عافیت خواہیم رفت ؛ موج آرامیدہ دارد چین دامان گہر ؛ (اُردو) قائم رکھنا۔ محفوظ رکھنا۔ برقرار رکھنا۔

آران | بروزن باران بقول صاحب برہان (۱) نام ولایتے است۔ صاحب انند گوید کہ ملکے است از ولایت آذربایجان و(۲) آرنج را نیز گفتہ اند کہ مرفق باشد صاحب سراج ہم ذکر این کردہ۔ (اُردو) (۱) ایک ولایت کا نام۔ (۲) کہنی۔ (مونث)۔

آراہ | بقول صاحب موید الفضلا مصطکی است فارسیان این را از لغت رومی گرفتہ اند۔ (اُردو) بقول صاحب آصفیہ مصطکی۔ کاف عربی کے ساتھ ایک قسم کا زرد گوند۔ علک الروم مزاجًا۔ دوسرے درجہ مین حار و یابس۔ مفید ہاضمہ وجاذب رطوبات دماغیہ بعض نے گرم بھی لکھا ہے مشہور کاف فارسی کے ساتھ ہے۔

آرائے | بروزن یارائے بقول صاحب برہان (۱) آرایش (۲) آرایش کنندہ و آرایندہ را گویند و (۳) امر بآراستن ہم ہست یعنی بیارائے و آرایش کن **مولف** گوید

کہ مرادف آرار۔ بلکہ ہمان (آرا) راکہ گذشت با یائے زائد (آرائے) کردند۔

آرایش بقول صاحب برہان بروزن آسایش (۱) بمعنی زیب و زینت باشد و (۲) رسم و عادت و آئین را نیز گویند و (۳) نام نوائے است از موسیقی کہ بقول صاحب ناصری آنرا (آرایش خورشید) ہم گویند۔ صاحبان شمس و رشیدی و جہانگیری و موید ذکر این می کنند: (ظہوری ۵) بر دیدۂ خونچکان زرویت ؛ آرایش تخل ارغوان فرض ؛ (فردوسی ۵) سوے او یکے نامۂ نوشتہ ؛ ز آرایش بندگی گشتہ ؛ بہار صرف معنی اوّل را نویسد و فرماید کہ بالفظ کردن و دادن مستعمل۔ **مولف** گوید کہ انحصار برین دو مصادر نقص تلاش است۔ و استعمال این بامصادر متعددہ ورائے این ہر دو مصدر بنظر آمدہ کہ بذیل مذکور است ممکن است کہ استعمالے تازہ ہم بنظر آید۔ (**اُردو**) آرایش بقول امیر مصدر آراستن سے حاصل مصدر بناؤ سینگار۔ سجاوٹ (بحر ۵) مزارون مین نہین ہے خانۂ دنیا کی آرایش ؛ مرے پر فیصلہ ہے جیتے جی سارا بکھیڑا ہے ؛ (قلق ۵) بیلچے کھرپیان مرصع کار ؛ شغل آرایش چمن ہر بار ؛ (۲) رسم (مونث) رواج (مذکر) آئین (مذکر) رسم و رواج کے اسناد لفظ (آب) کے چوتھے معنی پر گذر چکے ہین۔ آئین کی سند کے لئے دیکھو لفظ آئین۔ (۳) علم موسیقی سے ایک راگ کا نام۔

آرایش بردن (استعمال) بے رونق کردن و زیب و زینت را دور کردن است۔ صاحب ارمغان آصفی گوید کہ استعمال این بصلۂ (از) و (را) آمدہ۔ (عرفی شیرازی ۵) رنگینیٔ اسباب ہرم بخت تو ترسم ؛ کز زلف بت من برد آرایش خم را ؛ (**اُردو**) رونق مٹانا۔

بے رونق کرنا۔

آرایش خواستن (استعمال) فکر آرایش کردن و ارادۂ آرایش کردن چنانکہ ظہوری گوید (ے) شاہد آرائے شہ آرایش خود گر خواہد ؛ ہر طرف چون سحر آئینہ گرے برخیزد ؛ (اُردو) آرایش کا ارادہ کرنا۔ آرایش چاہنا۔

آرایش خورشید (اصطلاح) بقول صاحب برہان (۱) نام لحن اوّل از سی لحن باربد و (۲) خطے کہ بر عارض خوبان برآید۔ مولّف گوید کہ (۳) بمعنائے حقیقی آب و تاب خورشید باشد (نظامی ے) چو زد آرایش خورشید راہے ؛ در آرایش بدے خورشید ماہے ؛ سند نمبر (۳) بر لغت آرایش رنگین می آید۔ صاحبان سروری و رشیدی ذکر معنی اوّل کنند و صاحب جہانگیری گوید کہ نام قولے است از تصنیفات باربد مطرب صاحب دری و پہلوی گوید کہ مرادف آئین جمشید است بمعنی اوّل اما صاحبان شمس و بحر و موید تصدیق معنی دوم ہم می کنند۔ (اُردو) (۱) علم موسیقی کے ۳۰ راگون سے جنکا موجد باربد ہے پہلے راگ کا نام۔ (۲) عارض خوبان کا خط۔ (۳) آفتاب کی چمک دمک۔

آرایش دادن (استعمال) بمعنی آراستہ کردن باشد چنانکہ صائب گوید (ے) زہشیاری دماغے دادم آرایش کہ در مستی ؛ دہان تلخت از خمیازۂ آن نشہ افیون را ؛ صاحب ارمغان آصفی فرماید کہ این بصلۂ (از) و (بہ) مستعمل سند ماضیہ صلۂ از۔ راست و باصلۂ (بہ)۔ ملّا کاتبی گوید (ع) دہد لبطاس زر آرایش دکان نرگس ؛ نظیری نیشاپوری گوید (ع) تو ہم فتراک را آرایشے دہ از شکار خود ؛ مولّف گوید کہ ازین ہر دو مصرع **آرایش دادن چیزے را** پیداست و **آرایش چیزے دادن** ہم۔ (اُردو) بقول امیر آرایش کرنا۔ (ظفر ے) ہمیشہ کرتا ہون داغون سے

دل کی آرایش ؛ مرا تو ہمیشہ ظفر اس مکان نے کھایا ؛ ۔

آرایش دیدن (استعمال) تماشا و سیر کردن۔ صاحب ارمغان ذکر این می کند اگرچہ از معنی ساکت و فرماید کہ بصلۂ (بہ) مستعمل۔ (نظامی ۵) بہر کشورے دیدن آرایشے ؛ بہر منزلے کردن آسایشے ؛ (اُردو) تماشا دیکھنا۔ سیر کرنا۔

آرایش ریختن (استعمال) صاحب ارمغان آصفی بحوالۂ بہار فرماید کہ پریشان کردن است و از کلام علی خراسانی سند آرد (۵) عکس گل رویش کہ بر دآب رخ خور ؛ آرایش خورشید بآن جیب قبا ریخت ؛ **مولف** را این لغت در بہار عجم بجاے خودش بدست نیامد عجب نیست کہ صاحب ارمغان آصفی بہ ضمن لفظے دیگر در بہار عجم یافتہ باشد۔ **مولف** گوید کہ از ہمین سند کہ پیش شدہ است پیداست کہ آرایش ریختن بمعنی رونق بردن و بے آب و تاب کردن باشد نہ پریشان کردن۔ فتامل (اُردو) رونق مٹانا۔ اور بقول امیر آب و تاب مٹا دینا۔ (ناصر ۵) ہنس کے جب اُسنے دیا مُنہ سے جواب ؛ لعل و گوہر کی مٹا دی آب و تاب ؛ ۔

آرایش زبان (اصطلاح) بمعنی خوش سخنی است کہ خوش تقریری باشد۔ چنانکہ بیدل گوید (۵) آرایش زبان اگر این خجلت آورد ؛ خاکے تواں شدن کہ بروید گیاہ ازو ؛ (اُردو) خوش زبانی بقول صاحب آصفیہ خوش تقریری۔ خوش بیانی۔ خوش کلامی۔

آرایش ساختن (استعمال) مرادف آرایش کردن است چنانکہ عرفی شیرازی گوید (۵) اے داشتہ در سایۂ ہم تیغ و قلم را ؛ وے ساختہ آرایش ہم فضل و کرم را ؛ صاحب

ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است۔

آرایش شدن (استعمال) باعث زیب وزینت شدن صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است۔ مولف گوید کہ آرایش چیزے شدن و آرایش شدن چیزے را بمعنی زیب وزینت دادن آن چیز باشد چنانکہ جبلی غرجستانی گوید (ے) آرایش آفاق شد رخسار بزم آرائے او ؛ آسایش عشاق شد دیدار روح افزائے او ؛ (اُردو) آرایش ہونا (دیکھو امیر اللغات)۔

آرایش کردن (استعمال) آراستن وزیب وزینت دادن است۔ (ظہوری ے) سخن گنج ظہوری زدہ تا بر گوشم ؛ صد خرابی دم آرایش ویرانہ کنم ؛ بقول صاحب ارمغان آصفی بصلہ (از) و (بہ) مستعمل۔ (طغرائے مشہدی ے) زمردارید شنم تا کہاے بسر پیراہن ؛ کنند آرایش دختر چہاے خود چو ماورہا ؛ (عرفی ع) بدرد و حسرت آرایش کنند آرامگاہ من ؛ (اُردو) آرایش کرنا۔ آرایش دینا۔ دونوں مترادف ہیں۔ (بحر ے) بے فائدہ آرایش تن کرتے ہیں انسان ؛ اس خاک کے انبار سے ہاتھ آئیگا کیا خاک ؛۔

آرایش ماندن (استعمال) حاصل شدن آرایش است چنانکہ ذرہ اصفہانی گوید (ے) آرایشے بہر خس وخار از بہار ماند ؛ نخل حیات ماست کہ بے برگ وبار ماند ؛ صاحب ارمغان آصفی فرماید کہ استعمال این بصلہ (بہ) و (از) یافتہ شد۔ (اُردو) آرایش ہونا۔ (ظفر ے) ہوگئی کچھ صفحۂ گردون پہ آرایش ہی اور ؛ جدولیں جو میری آہ آتشین کی کھنچ گئیں ؛ آرایش حاصل ہونا ہی کہہ سکتے ہیں۔

آرائی (۱) فارسیان بمعنی آرایش استعمال این کردہ اند۔ چنانکہ ظہوری گوید (ے) آرزو خوش گرم آئین بندی دل گشتہ است ؛

(باقی)

جز بداغ حسرتم در سینہ آرائی مباد ؛ (حکیم نزاری قہستانی) نمیباید برافروزدن اگر مشاطۂ فطرت ؛ جمالے را بزیبائی نگارے کرد آرائی ؛ (۲) صیغۂ واحد حاضر از مصدر آراستن و آراییدن (ابواسحق اطعمہ) چہ آرائی بمشک و زعفران رخسار فالودہ ؛ بآب و رنگ و خال و خط چہ حاجت روے زیبارا ؛ (اُردو) (۱) دیکھو آرایش (۲) آراستہ کرنے اور سنوارنے کے مصدر سے صیغہ واحد حاضر

آراییدن بقول صاحب بحر عجم آرایش دادن و زینت کردن (کامل التصریف) مضارع این آراید۔ صاحب فرہنگ اند بذیل آرایش کردن این را مرادف آراستن نوشتہ۔ **مولف** گوید کہ بینہا فرقے است یعنی آراستن را صاحبان لغت بمعنی زیب و زینت دادن مطلقاً و تزئین چیزے با فزایش زیور آوردہ اند۔ پس این مرادف معنی اوّل باشد چرا کہ در تعریف این معنی عام بیان شدہ نہ خاص۔ صاحب نوادر المصادر ہم ذکر این فرمودہ است و مرادف آراستن گوید۔ (میر منوچہری) تن از شکر تو آراید چنان چون دیدہ از لعبت ؛ دل از مہر تو افروزد چنان چون جامہ از صابون ؛ (اُردو) دیکھو آراستن۔

آراینده گوہر (اصطلاح) صاحب اند بحوالۂ مظہر العجائب گوید کہ از صفات حق تعالیٰ است و دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نکردہ است۔ (اُردو) حق تعالےٰ کے صفات سے ایک صفت ہے جس کا ترجمہ (ذات عالم کو آراستہ کرنے والا) ہو سکتا ہے۔

آرت بقول صاحب برہان بفتح ثالث و سکون فوقانی آرنج را گویند کہ بندگاہ ساعد و بازو ست و بعربی مرفق خوانند و بقول صاحب ناصری مرادف آرج بہمین معنی صاحبان جہانگیری و اند و سراج ہم ذکر این می کنند۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات کہنی (مونث)

آرج بقول صاحب برہان بفتح ثالث وسکون جیم۔ (۱) مخفف آرنج۔ (۲) نام پرندہ ایست صاحب ناصری بر معنی اوّل قناعت کند وگوید کہ مرادف ماضیہ۔ صاحب جہانگیری متفق بابرہان وصاحب رشیدی گوید کہ (۳) نیز معرب ایرج پسر فریدون باشد۔ صاحب سروری بدیل لفظ آرنج ذکر این کردہ ودر سراج اللغات ومؤید الفضلا ہم بنظر آمدہ۔ (**اُردو**) (۱) کہنی (مونث) (۲) ایک پرندہ کا نام۔ (۳) ایرج پسر فریدون کا مُعرّب۔

آرحیقنہ بقول صاحب مؤید الفضلا اسپرک است و اسپرگ بقول صاحب برہان باکاف فارسی بر وزن بہترک گیاہے است زرد کہ بدان چیزہا رنگ کنند وبعضے گویند اسپرک برگ زرد چوبہ ودرخت خربزہ راگویند۔ (**اُردو**) ہلدی کا پتا۔ خربوزہ کا درخت وبقول صاحب محیط پرنگ۔

آرد بقول صاحب برہان بفتح ثالث وسکون دال ابجد (۱) مخفف آراد است کہ نام روز بست وپنجم از ہر ماہ شمسی باشد وبسکون ثالث (۲) معروفست کہ غلّہ آسیا کردہ باشد و (۳) بمعنی تقصیر ہم آمدہ است۔ صاحب رشیدی را بامعنی دوم وسوم اتفاق است۔ صاحب سروری صرف معنی دوم را ذکر کند یعنی غلّہ آس کردہ شدہ وبجاے دیگر آرد را بفتح راء مہملہ (۴) بمعنی تواند و (۵) مختصر آورد۔ نوشتہ۔ صاحب جہانگیری را بابرہان اتفاق است۔ صاحب مؤید فرماید کہ غلّہ آس کردہ کہ آنرا آرد مقشر نیز گویند کذا فی شرفنامہ ودر قنیہ۔ بمعنی اوّل بارائے موقوف مسطور است وبفتح راء بمعنی تواند است واین مضارع یاریدن بمعنی توانستن ودر فارسی ابدال ہمزہ بیا ولعکس بسیار آمدہ چنانچہ آید۔ بیاید۔ نیاید۔ نیارد۔ ضد بر دارد۔ (**مولف** گوید کہ مقابل بَرَد باشد) و (۶) کنجد خیکالی است کہ بارطب و

دوشاب خورند۔ (جمال سپاہانی ۵۲) دادم از نعمت تو ہر چیز ؛ اکنون ہستم بآرد محتاج ؛ (فیضی فیاضی ۵۲) چون دید کہ آرد گشت اجساد ؛ آن آرد دہد چو خاک برباد ؛ مخفی مباد کہ از مصدر یاریدن صاحبان لغت ساکت اند و مولف تحقیق آن بجائے خود خواہد کرد انشاء اللہ۔ انچہ صاحب سروری بر معنی چہارم ذکر کند تائید آن بقول صاحب موید می شود وبس۔ (اُردو) (۱) ہر ماہ شمسی کے پچیسویں دن کا نام۔ (۲) بقول امیر آٹا۔ پسا ہوا غلہ۔ آرد (مذکر) (۳) تقصیر بقول صاحب آصفیہ اسم مونث۔ کوتاہی۔ کمی۔ بھول۔ چوک۔ خطا۔ قصور۔ گناہ۔ جرم۔ (۴) سکتا ہے اسکا مصدر (سکنا) بقول صاحب آصفیہ توانستن کا ترجمہ۔ لائق ہونا۔ قابل ہونا۔ ممکن ہونا۔ (۵) لاوے۔ آورد کا ترجمہ۔ (۶) تل (مذکر)

آردا درا بقول صاحب جامع اللغات (۱) نام لحنے از علم موسیقی (۲) نام دہے از نواح اسفرائن۔ (اُردو) آپ ہی کے قول سے (۱) موسیقی مین ایک راگ کا نام۔ (۲) نیز ایک گانون کا نام اسفرائن مین

آردبیز (استعمال) بقول صاحبان موید دانند بکسر بائے موحدہ و زائے ہوز در آخر۔ غربال کہ بدان آرد بیزند۔ (اُردو) بقول صاحب آصفیہ چھلنی اسم مونث۔ چھاننے کا آلہ۔

آردتولہ (اصطلاح) بقول صاحب ہان بضم فوقانی و سکون واو و فتح لام آشے باشد مانند کاچی کہ از آرد بپزند و بیشتر مردم فقیر و درویش خورند و آنرا بعربی سخینہ گویند (بسحاق اطعمہ گوید ۵۲) آن آرد تولہ خورکہ بمن لوت خوار گفت ؛ چون ماست باب خورد زمن عذرہا بخواست ؛ صاحبان بحر و ناصری ہم ذکر این می کنند۔ (اُردو) آش بقول امیر سنسکرت کی زبان کا لفظ معلوم ہوتا ہے۔

اسلئے کہ سنسکرت مین کھانے کو آش کہتے ہین رقیق غذا۔ (کیف ۵) غم ملے جاے روز کہانے کو پہ نہ سہی گر میسر آش نہو ؛ دکن مین اسی کو کنجی کہتے ہین۔

آردجونہ (اصطلاح) بضم جیم عربی بقول صاحب موید الفضلا مرادف ماضیہ۔

آرددولہ (اصطلاح) بقول صاحب برہان مرادف آرد تولہ۔ صاحبان بحر و نامری و رشیدی و سراج و موید ہم ذکر این کردہ اند۔

آردروغن (اصطلاح) بقول صاحب بحر حلواے تر۔ صاحبان موید و رشیدی و سراج ہم ذکر این فرمودہ اند۔ (اُردو) تر حلوا۔ مذکر

آردستان (اصطلاح) بقول صاحبان شمس و انند نام ولایتے است کہ انار آنجا خوب می شود۔ صاحب موید بفتح اوّل گوید (اردو) ایک ولایت کا نام۔

آردسبوس دار (اصطلاح) بقول صاحب محیط اعظم خُشکار است و خُشکار بقول صاحب برہان (۱) آردے باشد کہ نخالہ آنرا جدا نکردہ باشند۔ (۲) خاگینہ را نیز گویند۔ **مولف** خیال می کند کہ آش سبوس دار مرادف معنی اوّل خُشکار باشد

(اُردو) بہوسی دار آٹا۔ بے چھنا آٹا (۲) خاگینہ۔ ناکر۔

آردشیر (استعمال) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ نوعے از آشے است کہ از آرد و شیر بسازند۔ (اُردو) فرنی (مونث) بقول صاحب آصفیہ ایک قسم کی کھیر۔

آردِ کنار (اصطلاح) باضافت الف۔ صاحب محیط گوید کہ سویق النبق است و بضمن لفظ کنار فرماید کہ کنار رسیدہ را خشک نمودہ خستہ آن دُور کردہ سائیدہ وقت حاجت بقدر مطلوب بآب آمیختہ بخورند کہ شیرینی از شیرینی ہاے مناسبہ می نوشند۔ سویق آن جہت اسہال صفراوی مزمن نیکوست۔ (اُردو) بیر کا ستو مذکر

آردکُنجد (استعمال) بقول صاحب موید

از کنجد درست می کنند و با رطب و دوشاب می خورند۔ کذا فی القنیہ۔ (اُردو) تلون کا ستو۔

آردم بقول صاحب برہان بفتح دال مہملہ وسکون میم نام گل آذریون است۔ صاحبان رشیدی وجہانگیری و ناصری وسراج ذکر این می کنند۔ (اُردو) دیکھو آذریون۔

آردمیدہ (استعمال) بقول صاحب محیط اعظم سمید است و در عرق معرب درمک۔ (اُردو) مَیدہ بقول صاحب آصفیہ دوبارہ چھنا ہوا آٹا۔ نہایت باریک آٹا۔

آردن صاحب برہان گوید کہ بفتح رابع وسکون نون ترشی بالا را گویند و آن ظرفے است کہ مانند کف گیر سوراخہا دارد۔ و بدان چیزہا صاف کنند۔ (۲) کف گیر را نیز گویند۔ (۳) نام ولایتے نیز۔ صاحب ناصری ہمزبان برہان و صاحب رشیدی فرماید کہ بسکون را و فتح دال کف گیرے کہ بدان شکر صاف کنند و بنیر مدنیز آمدہ و بقول صاحب جہانگیری ظرفے باشد مانند طبقے کہ دران سوراخ بسیار باشد مثل کفگیر کہ طبّاخان وحلوائیان آن را بر سر دیگ نہند و روغن وشیرہ و ترشی بدان صاف کنند و آن را ترشی بالا نیز گویند (اُردو) بقول صاحب آصفیہ (۱) جھرنا۔ (اسم مذکر)۔ ایک قسم کی بڑی چھنی جسے جھارا بھی کہتے ہیں۔ حلوائیوں کا سوراخ دار کف گیر (۲) کف گیر۔ (مذکر) بقول آصفیہ تانبے یا پیتل کا ہتھیلی کے موافق ڈنڈی دار چمچہ سوراخدار کفچہ۔ ایک آلہ کا نام جسکے وسیلہ سے ہانڈی کے اندر سے کف نکالتے ہیں۔ (۳) ایک ولایت کا نام۔

آردوج بقول صاحب محیط اعظم اسم درخت ابہل است و بقولش کہ بر لفظ ابہل نوشتہ ترکی باشد و فارسیان این را ادرس و ابرس

دبر غنچہ نیز گویند۔ (اُردو) ہوبیر۔ اوبیر۔ (محیط اعظم بضمن لفظ ابہل)۔

آردوروغن (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم مرادف آردروغن کہ گذشت۔

آردہ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بسکون راو فتح دال آسیا را گویند۔ (اُردو) بقول صاحب آصفیہ چکی (مونث) آٹا پیسنے کا آلہ۔

آردہالہ (اصطلاح) بقول صاحبان برہان و بحر رشیدی و جہانگیری مرادف (آردتولہ) کہ گذشت۔

آردہ تحرک (اصطلاح) بقول صاحب موید الفضلا۔ ممدودہ و قیل مقصورہ بالفتح وضم تا یعنی چنگال تحرک نام میوہ ایست و بمعنی بالیدہ کہ اورا بادام کوہی نیز گویند۔

(اُردو) پہاڑی بادام۔

آردی بقول صاحب انند بدال مہملہ مکسور۔ قسمے از شفتالو است۔ صاحب غیاث ہم ذکر این می کند۔ (اُردو) شفتالو کی ایک قسم۔

آردی روغن (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم مرادف آردروغن باشد صاحب رشیدی و سروری ہم ذکر این فرمودہ (بسحاق ؎) آردی روغن برم لال آمدست ۔ نام من از غیب چنگال آمداست :۔

آردیزوغان (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر دال وضم زاے ہوز معلوا و شیرینی ہا (مرادف آردروغن)۔

آردین بقول صاحب سراج ہمان آردی است کہ گذشت۔

آرزم بقول صاحب انند بتقدیم راے مہملہ مفتوح بر زاے معجمہ ساکن بمعنی جنگ و کارزار است۔ صاحب غیاث ہم ذکر این کردہ است۔ (اُردو) لڑائی۔ (مونث)۔

آرزو بقول صاحب ناصری معروف وہی فرماید کہ آرزو بندہ بمعنی آرزو کنندہ آمدہ آرزومند نیز گزشتہ **مولف** گوید کہ اندرین صورت آرزو بیدن بمعنی آرزو کردن باشد و بحث آن بجاے خود خواہد آمد۔ خان آرزو در چراغ ہدایت فرماید کہ این لفظ با کردن مستعمل و آمدن و کشیدن نیز در کلام سالک قزوینی دیدہ شد۔ بہار گوید کہ (۱) بمعنی تمنا و خواہش و از صفات او تشنہ۔ لاغر۔ فربہ۔ مردہ۔ جوان۔ کشتہ۔ خام و لیوہ آمدہ۔ صاحب موید فرماید کہ ممدود باراے موقوف۔ (۲) کشش خاطر کہ عرب شہوت نامند کذا فی الادات (جامی ؎) مرہم راحت و جراحت دگران را ؛ جان من و داغ آرزوے محمدؐ ؛ (ظہوری ؎) شعلہ پرور گشتہ آہم بے تف تاثیر باد ؛ آرزو ہا را گداز کورۂ تاخیر باد ؛ (**اُردو**) آرزو بقول میر لفظ (آر) اور (زو) سے مشتق معلوم ہوتا ہے۔ زو مخفف ہے زود کا۔ چونکہ خواہش اور تمنا کا جلد برآنا مقصود ہوتا ہے اسلئے اسکو آرزو کہتے ہین۔ مونث۔ (۱) بمعنی حسرت۔ تمنا۔ (آتش ؎) خوشا وہ دل کہ ہو جس دل مین آرزو تیری ؛ خوشا دماغ جسے تازہ رکھے بو تیری ؛ (۲) شہوت۔ مونث۔

آرزو آب شدن
آرزو آب گردیدن (مصادر اصطلاحی) باقی نماندن و زائل شدن آرزوست۔ مخفی مباد کہ در سلسلۂ الف ممدودہ باباے عربی۔ **آب شدن آرزو** گذشتہ است و **مولف** معنی آن را بر شہادت کلام بیدل کہ بذیل می آید حاصل شدن و برآمدن آرزو نوشتہ کہ گذشت (بیدل ؎) تا چہرۂ تو در عرق شرم غوطہ زد ؛ ہر آرزو کہ در دل من بود آب شد ؛ حالا برین مقام ہم از ہمین شعر بیدل سند گرفتہ میشود و ظاہر است

کہ باقی نماندن وزائل شدن آرزو عکس و ضد حاصل شدن آن است ولیکن معنی شعر کہ دو پہلو دارد برائے ہر دو۔ سند واقع میشود (۱) شاعر گوید کہ چون از چہرۂ معشوق آثار شرم نمایان شد آرزوے من برآمد و دانستم کہ او بر مقصد من ناراض نیست زیرا کہ علامت ناراضی۔ انکار وچشم نمائیست و علامت رضامندی سکوت وشرم است۔ (۲) یا معنی شعر این است کہ ہرگاہ معشوق پیش من شرمگین شد آرزو یم آب شد یعنی زائل شد زیرا کہ شرم از برائے بیگانگان است او مرا بیگانہ تصور نمود وخون آرزو یم کرد۔ عرض میشود کہ ہمین مطالب ضرور بود کہ در مصدر (آب شدن آرزو) بیان کنم۔ اما چون موقع آن از دست رفت ناگزیر بر ہمین موقع تلافی مافات شد۔ وحالا سندے کہ برائے (آرزو آب گردیدن) بدست آمدہ است۔ دو پہلو ندارد۔

رائے مولف این است کہ (آب شدن آرزو) ہم مرادف (آرزو آب گردیدن) باشد بمعنی زائل شدن و باقی نماندن آرزو (بیدل ؎) زسیل کاریٔ اشک ندامتم دریاب ؛ کہ آرزو چقدر بے تو آب می گردد ؛ (اُردو) آرزو مٹجانا۔ آرزو خاک مین ملجانا۔ (مومن ؎) ہے یقین یہ کہ خاک ہی مین ملے ؛ آرزوئے وصال یمین بر ؛ (ناصر ؎) دل اُڑالے گئی جو تیر ستم ؛ آرزو مٹ گئی ہماری آج ؛

آرزو آخر شدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آرزو برآمدن است چنانکہ ظہوری گوید (؎) دید بر دشت شقائق مغز بر باغ سمن ؛ شد خزان و آرزوے رنگ و بو آخر نشد ؛ (اُردو) آرزو پوری ہونا۔ بقول امیر آرزو بر آنا۔ (مسرور ؎) سُنگھا کر مجھے کاکل مشک بو ؛ کہا اب تو پوری ہوی آرزو ؛

آرزو آمدن (مصدر اصطلاحی) پیدا شدن آرزو است چنانکہ معزی نیشاپوری گوید (؎)

(۵۰۰)

آرزو نا ید ہمی بغداد یان را با تو شاہ ؛ روزگار معتصم یارو زگار مستعین ؛ صاحب ارمغان صفی بدون صراحت معنی ذکر این فرمودہ است۔ (اُردو) آرزو کرنے کا لازم ہے۔ لیکن اُردو مین آرزو ہونا نہین سُنا گیا۔ بلکہ یون کہتے ہین کہ تیرے عہد معدلت مین ہمکو عہد نوشیروان کی آرزو نہین ہے یا ہم عہد نوشیروان کی آرزو نہین کرتے۔

آرزو آوردن (مصدر اصطلاحی) مرادف آرزو داشتن است چنانکہ صاحب ارمغان صفی ذکر این فرمودہ است بصلۂ (از) (خسرو دہلوی ؎) مرا گفتی کہ اے خسرو چہ آرے آرزو از من ؛ میسر نیست ورنہ از تو بسیار آرزو دارم ؛ (اُردو) آرزو رکھنا۔ بقول امیر آرزو مند ہونا۔ (سالک ؎) گر حصول لذت الفت کی رکھے آرزو ؛ پھول تربت پر مری آکر چڑھائے عندلیب ؛

(۱) **آرزو از دل بدر کردن** (مصدر اصطلاحی) از آرزو خالی کردن و نداشتن آرزو در دل باشد۔ (ظہوری ؎) از سر ہوس از دل آرزویت ؛ کردیم بدر ندارد اعراض ؛ (جامی ؎) آرزوے جنت الماوے برون کردم ز دل ؛ جنتم این بس کہ بر خاک درت ماوا کنم ؛ (اُردو) آرزو دل سے نکالدینا۔ آرزو نہ کرنا۔ (نسیم ؎) آرزو جنت کی مین کرتا نہین اس واسطے ؛ نام سُنکر حور کا وہ بدگمان ہوجائیگا ؛

(۲) **آرزو از دل بیرون کردن** دل را

آرزو از سینہ رفتن (مصدر اصطلاحی) لازم مصدر ماضیہ یعنی زائل شدن آرزو ست (ظہوری ؎) آرزو رفتہ ام از سینہ بحسرت سوگند ؛ دل فراغت زدہ گردید بحنت سوگند ؛ (اُردو) آرزو مٹ جانا۔ دیکھو آرزو آب شدن جسمین اسکی سند گزری ہے۔

آرزو افتادن در دل (مصدر اصطلاحی) پیدا شدن آرزو در دل باشد۔ صاحب ارمغان

آصفی (آرزو افتادن) را ذکر کردہ است. وفرمایدکہ بصلہ (در) مستعمل ومولف گوید کہ بصلۂ (بہ) ہم چرا نباشد۔ (حزین ؎) ازان سرم بہوائے تو مائل افتاد است ؛ کہ آرزوے تو چون شعلہ در دل افتاد است ؛ (اُردو) دل مین آرزو پیدا ہونا۔

آرزو بانہ بقول صاحب شمس اللغات انچہ آرزو کنند۔ صاحب سروری بحوالہ تحفۃ السعادت موید شمس است۔ (اُردو) وہ چیز جس کی آرزو کیجاے۔

آرزو بالیدن (مصدر اصطلاحی) ترقی پذیر شدن آرزو ست چنانکہ بیدل گوید (؎) یاس مطلب نیست اینجا مانع ابرام خلق ؛ آرزو درسایۂ بال مگس بالیدہ است ؛ (اُردو) آرزو بڑہنا۔ اسکے متعدی (آرزو بڑہانا) کا تذکرہ امیر نے فرمایا ہے۔

آرزو بخاطر رسیدن (مصدر اصطلاحی) پیدا شدن آرزو در دل است (ظہوری ؎) خورشید را کہ در بغل ذرہ دیدہ است ؛ این آرزو بخاطر من از کجا رسیدہ ؛ (اُردو) دل مین آرزو پیدا ہونا۔

آرزو بخاک بردن (مصدر اصطلاحی) بہار وصاحب اند ہر دو ذکر این می کنند۔ واز معنی ساکت۔ مولف گوید کہ بے حصول تمنا مُردن است چنانکہ شفیع فرماید (؎) زبس نداشت بدنیا لباس برگردن ؛ بخاک برد حسود تو آرزوی کفن ؛ (جامی ؎) عطر کفن ز خاک درت کردم آرزو ؛ آخر ہمین کہ می برم این آرزو بخاک ؛ (اُردو) بقول امیر آرزو گور مین لیجانا۔ اور آرزو ساتہ لیجانا۔ آرزو لے جانا۔ مرتے دم تک حسرت نہ نکلنا۔ (فقرہ) ایسا جانتا کہ آرزو گور مین لیجاؤنگا تو آرزو نکرتا۔ (عود ہندی) (امیر ؎) اور کیا دنیا سے ہم بیگانہ خو لیجاوین گے ؛ ایک ترک آرزو کی آرزو لیجاوینگے ؛۔

آرزو بخشیدن (مصدر اصطلاحی) عطا کردن آرزو و آرزو دادن است صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرموده است (شانی شهدی ؎) چنان باخنده عادت کرد لعل آرزو بخشت ؛ که گر دشنام از بیرون تراود خنده آمیز است ؛ **مولف** راسند از کلام ظهوری هم بدست آمده (؎) شور بختان را بجام زهر حسرت کام داد ؛ آرزو بخشے که شکر در نمکدان تو ریخت ؛ (اردو) امیر نے آرزو بڑھانا کہا ہے لیکن اسکے معنی خواہش اور تمنا کو ترقی دینے کے ہین۔ آرزو بخشنا۔ یا آرزو دل مین پیدا کر دینا کہہ سکتے ہین۔

آرزو بخواب افتادن (مصدر اصطلاحی) برآمدن آرزو در خواب است چنانکه ظهوری گوید (؎) آرزوے عیش تا افتد بخواب ؛ در شب غم گوش برآواز باش ؛ (اردو) خواب مین آرزو برآنا۔

آرزو بدر نهادن (مصدر اصطلاحی) تمنا از دل دور کردن است۔ ظهوری گوید (؎) در دل مباد تنگ شود جاے حسرتش ؛ هر آرزو که داشت ظهوری بدر نهاد ؛ (اردو) آرزو مٹا دینا۔ آرزو دل سے نکال دینا کہہ سکتے ہین۔ امیر نے اسکے لازم (آرزو مٹجانا) کا ذکر فرمایا ہے۔

آرزو برآوردن (مصدر اصطلاحی) به تمناے دل کامیاب کردن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی بصلهٔ (به) ذکر این کرده است (وارثی اردبیلی ؎) بزند گیم کدام آرزو برآوردی ؛ که روز باز پسین نخل ماتمم باشی ؛ **مولف** گوید که بدون صله هم آمده (ظهوری ؎) خون صبوری بجام ریخت ظهوری ؛ آرزوے چشم پرخمار برآورد ؛ لازم این آرزو برآمدن درست باشد و متاخرین زبان دان تصدیق این می کنند۔ (اردو) آرزو برلانا۔ بقول

امیر مراد پوری کرنا۔ (بحر ے) مشتاق دید سیکڑوں آئے چلے گئے ؛ بر لائے تم نہ ایک بھی مائل کی آرزو ؛ اسی کا لازم آرزو برآنا۔ اُردو میں مستعمل ہے۔

آرزو برلبستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب انند آرزو حاصل کردن است۔ وبہار ہمزبانش وہر دو از کلام خسرو شاہد آرند (ے) کسے کہ دست بفتراک دولت توزند ؛ ہزار آرزو از روزگار بر بندد؛ (اُردو) آرزو نکالنا۔ (مومن ے) ڈھب پر اپنی اسے لگا لونگا ؛ حسرت و آرزو نکالونگا

آرزو بردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب انند (۱) بمعنی آرزو کردن باشد۔ (تاثیر ے) یک صبحدم نرفت کہ آئی بخانہ ام ؛ تا چند عذر آری و من آرزو برم ؛۔ (کمال خجندے) آرزو بردہ ام کہ چشم تو باز ؛ کشدم گہ بعشوہ گاہ بناز ؛ بہار ہم ذکر این می کند و بر لفظ (معروف) قانع۔ مولف گوید کہ (۲) آرزو بردن بمعنی آرزو بگور بردن ہم باشد چنانکہ شانی تکلو گوید (ے) من از کجا و تمنائے دل ہمنیم بس ؛ کہ میبرم بخیال تو آرزوے چند ؛ (اُردو) (۱) آرزو کرنا۔ (۲) آرزو لیجانا۔ امیر نے نمبر ۲ کا ذکر بضمن (آرزو ساتھ لیجانا) کیا ہے جسکی سند (آرزو بخاک بردن) کے لفظ پر پیش ہو چکی ہے۔

آرزو برون آمدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آرزو بر آمدن است چنانکہ ظہوری گوید۔ (ے) برون می آید آخر آرزوے تلخ کامیہا ؛ ازین چشمے کہ حسرت دوخت بر لعل شکر خایش ؛۔

آرزو بلبستن (مصدر اصطلاحی) مرادف آرزو برلبستن است۔ صاحب انند بضمن آرزو برلبستن ذکر این فرمودہ است و از سند ساکت۔

آرزو بودن (استعمال) لازم آرزو

داشتن است۔ صاحب ارمغان آصفی بصلۂ (از) ذکر این کردہ است (صائب ؎) سرفروے چو خورشید از دو عالم آرزو دارم ؛ نہ از بالین پرستانم کہ جنبم آرزو باشد ؛ (اُردو) آرزو ہونا۔ آرزو رہنا۔

آرزو پختن (مصدر اصطلاحی) از قبیل خیال پختن است یعنی تخیلات آرزو را در دل جا دادن و پختہ کردن۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است بصلۂ (در) مولف گوید کہ بدون صلہ ہم آید۔ صاحب انند گوید کہ حسرت بردن و تمنا کردن باشد۔ (صائب ؎) آرزوہائے کہ دل در دیگ فکرت می پزد ؛ چون نباشد خام شیر خام مادر خوردہ است ؛ (ظہوری ؎) بایدم پخت اگر آرزوے ؛ دیگ بر شعلۂ خاشاک نہیم ؛ (اُردو) آرزو کو پختہ کرنا بقول امیر آرزوے خام۔ خیال خام کا مرادف ہے۔ (آتش ؎) وہی تحصیل محبت کا ہے عالم تا حال ؛ پختہ کرتے ہین ہنوز آرزوے خام کو ہم ؛

آرزو پیچیدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آرزو داشتن است و بصلۂ (در) بنظر آمدہ۔ (ظہوری ؎) عبث در پردۂ دل آرزوے نامہ می پیچم ؛ زبان خامۂ خوبان نمی گردد بنام کس ؛ بیدل آرزو بر بال ہما پیچیدن ہم آوردہ است کہ مقصود از اظہار بلند پروازی آرزوست (؎) استخوان بندی او ہام زبس بے مغزیست ؛ آرزو ہا ہمہ بر بال ہما می پیچد ؛

آرزو تاختن (مصدر اصطلاحی) ظاہر شدن آرزوست چنانکہ ظہوری گوید (؎) چشم فتان تو پرداختہ دستانے چند ؛ آرزو از نگہش تاختہ میدانے چند ؛ (اُردو) آرزو ٹپکنا۔ (دیکھو امیر اللغات) آرزو ٹپکے پڑنا۔ (داغ ؎) ہر سخن مین گرچہ سو پہلو بچاتا ہون مگر ؛ آرزو مین ٹپکی پڑتی ہین مری تقریر سے ؛

آرزو تراویدن (مصدر اصطلاحی) مرادف ماضیہ۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است بصلۂ (بہ) و (از) (ظہوری ؎) باشک حسرتم از دیدہ آرزو تراود ؛ زیم رفتست ازبس باضطراب بگریم ؛ صاحبان ارمغان وانند این شعر را مال قاسم مشہدی گفتہ اند و مولف را در دیوان ظہوری بنظر آمدہ۔

آرزو جستن (مصدر اصطلاحی) درفکر آن بودن کہ آرزو برآید۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است (ابن یمین فریومدی ؎) آزادہ باش و فارغ و قانع زہر آنکہ ؛ دل در ہوائے خدائے بند مجو آرزو بسے ؛ (اردو) آرزو برآنیکی فکر کرنا۔

(۵۱۵)

آرزو جوشیدن (مصدر اصطلاحی) جوش زدن و ظاہر شدن آرزو باشد۔ ظہوری بصلۂ (از) آوردہ (؎) آرزوے داغہاے تازہ جوشد از جگر ؛ تا ظہوری راست برمال ظہوری حیرتے ؛ (اردو) آرزو جوش مارنا۔ آرزو ٹپک پڑنا۔ (دیکھو آرزو تاختن یمین داغ کا کلام۔

آرزو چکیدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آرزو تراویدن است ظہوری بصلۂ (از) آوردہ (؎) گریہ حسرت اے ظہوری چند ؛ آرزوہا ہم ز دیدہ چکید ؛۔

(۵۱۶)

آرزو حاصل شدن (استعمال) بقول صاحب اند مرادف آرزو برآمدن است گذشت

آرزو حاصل کردن (استعمال) متعدی ماضیہ یعنی بہ تمنائے دل کامیاب شدن چنانکہ ظہوری گوید (؎) آرزوے خویش حاصل کردہ از زہرم شکر ؛ نسخۂ از دردمن می باید ش درمان کجاست ؛ (ولہ ؎) آرزوے گرم خوئی زود حاصل میکنم ؛ حسرتے بر شعلۂ داغ جگر تابیم ہست ؛ (اردو) آرزو نکالنا۔ ارمان پورا کرنا۔ (مومن ؎) ڈسب پر اپنی آپ سے لگا لونگا ؛ حسرت وآرزو نکالونگا ؛۔

(۵۱۷)

آرزو خواستن (مصدر اصطلاحی) بقول

صاحب اند معروف صاحب ارمغان آصفی ہم بصلۂ (از) ذکر این کردہ۔ مولف گوید کہ خواہش برآمدن آرزو کردن است چنانکہ خاقانی شروانی گوید (ے) آرزوئیکہ از جہان خواہم ؛ بدہد زانکہ مست و بے خبر است ؛ (نظامی ے) عزیزے چہ باید برآراستن ؛ نہ برجاے خود آرزو خواستن ؛ و آرزو خواہ از ہمین مصدر است۔ اسم فاعل۔ بہار ذکر آرزو خواہ فرمودہ است و بر (معروف) قانع (نظامی ے) دل شہ چو زان نکتہ آگاہ شد ؛ ازان آرزو آرزو خواہ شد ؛ (اُردو) آرزو برآنے کی خواہش کرنا۔ صاحب جامع اللغات نے آرزو خواہ کا ترجمہ امیدوار تمنائی کیا ہے۔

آرزو خون گشتن (مصدر اصطلاحی) مایوس شدن است چنانکہ بیدل گوید (ے) آرزو خون گشتۂ نیرنگ وضع نازکیست ؛ غمزہ گوید و دربانش و جلوہ می گوید بیا ؛ (ولہ ے) پاے تا سر نشستۂ ام از فیض ناکامی مپرس ؛ آرزو ہا ہر قدر خون گشت من صاغر دم ؛ (اُردو) آرزو کا خون ہونا بقول امیر مایوس ہونا مصحفی ے) دل غم ہجر سے لہو ہوگا ؛ مفت میں خون آرزو ہوگا ؛ ۔

آرزو دادن (مصدر اصطلاحی) مراد آرزو بخشیدن باشد یعنی آرزو در دل پیدا کردن و (۲) برآوردن آرزو ہم۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این مصدر فرمودہ و بصراحت معنی کلام قاسمی گونابادی پیش کردہ (ے) بدہ آرزوے مے دساغرم ؛ ببرستی این و آن از سرم ؛ ازین سند ہر دو معنی پیدا است مگر در رائے مولف معنی نمبر ۲ چسپان تر است

(اُردو) آرزو بر لانا۔ بقول امیر مراد پوری کرنا۔ (بحر ے) مشتاق دید سیکڑوں آئے چلے گئے ؛ بر لائے تم نہ ایک بھی مائل کی آرزو ؛ آرزو پوری کرنا بھی کہتے ہیں۔

آرزو داشتن (استعمال) صاحبان

(۵۱۳)

اند و ارمغان آصفی وبہار ذکر این می کنند۔
و معنی این آرزومند بودن است و بقول صاحب
ارمغان آصفی لصلۂ (در) و (از) مستعمل۔ (مظہر
کاشی ۵) آنکہ در پیرانہ سر دارد جوانی آرزو ؛
بادۂ پیرش زساقی جوان باید کشید ؛ (حزین
اصفہانی ع) زرحمت بسمل من زخم دیگر آرزو
دارد ؛ (ظہوری ۵) آرزو از یار دارم یار لیکن
کاش می آمد زمن اغیار لیکن ؛ **مولف** گوید
کہ بدون صلہ ہم آمدہ (ظہوری ۵) پئے پروانگی
پروانگی می خواہم از شمعے ؛ برشوت می دہم جان
آرزوے منصبے دارم ؛ (اُردو) آرزو رکھنا۔
بقول امیر آرزومند ہونا۔ (صبا ۵) سفر کے
جانے کی کیونکر تمہیں اجازت دیں ؛ کہو یہہ
اُس سے جو رکھتا ہو آرزوے فراق ؛۔

آرزو در آمدن (مصدر اصطلاحی) مراد
آرزو آمدن است کہ گذشت چنانکہ ظہوری گوید
(۵) تا بکے ہر دم در آییم آرزوے ؛ در نمی گیرد

(۵۱۶)

بدرمان اختلاط ؛۔

آرزو در جگر شکستن (مصدر اصطلاحی)
(۱) بقول صاحب انند و بہار کنایہ از حاصل
نہ شدن آرزوست (صائب گوید ۵) ہر آرزوے
بشکنی امروز در جگر ؛ فردا کہ این قفس شکند بال
و پر شود ؛ و بقول شان (۲) بمعنی حاصل شدن آرزو
نیز آمدہ (ملا مفید ۵) ہر گشش نظرے کردم
و خموش نشستم ؛ بسنگ سرمۂ او آرزوے خویش
شکستم ؛ (کمال خجند ۵) بر آتش ستم جگرم زان
کباب کرد ؛ تا آرزوے نرگس بیمار بشکند ؛
مولف گوید کہ عجب است از ہر دو محققین کہ
ہر دو اسناد ما بعد الذکر را متعلق از مصدر (آرزو
در جگر شکستن) کردہ اند کہ شواہد (آرزو شکستن)
است و تحقیق معنایش بجاے خود در آید و در
معنی اول الذکر ہم کلام است۔ مخفی مباد کہ مصدر
شکستن ہم لازم است و ہم متعدی پس اگر
درین مصدر اصطلاحی لازم گیریم معنی اول حاصل

میشود واگر متعدی گیریم معنیش (۲) ضبط آرزو وترک آرزو باشد وسند صائب کہ گذشت شاہد ہمین معنی آخر است۔ (اُردو) (۱) آرزو نہ برآنا۔ (۲) ضبط آرزو یا ترک آرزو کرنا۔

آرزو در خواب رفتن (مصدر اصطلاحی) (۵۱۵)

باقی نماندن آرزو۔ یعنی آرزوئے کہ بود حالا آنرا خواب وخیال دانستن کہ وجود ان باقی نماند چنانکہ ظہوری گوید (۵) رفتہ در خواب آرزوئے سرفرازی فارغم ؛ گوش ما افسانۂ فرّ فریدون برنتافت ؛ (اُردو) آرزو مٹ جانا خواب وخیال ہو جانا۔

(۱) آرزو در دل شکستن (مصادر اصطلاحی)

(۲) آرزو در دل فرو شکستن

بقول صاحب انند وبہار (۱) کنایہ از حاصل نہ شدن آرزوست **مولف** گوید کہ مقصودش از ناکامی باشد۔ (ظہوری ۵) در دل ساغر من آرزو بادہ شکست ؛ سپر سنگ بلا پنبۂ مینا است ؛ (خواجہ آصفی ۵) در دل زلف پرشکن یار آصفی ؛ بسیار آرزو کہ زبخت زبون شکست ؛ (حسن غزنوی ۵) آخر اے آرزوے دل تا کے ؛ در دل این آرزو فرو شکنم ؛ **مولف** گوید کہ درین مصدر ہم ہمان بحث لازم ومتعدی مصدر شکستن پیش می آید کہ ہر دو محققین برآن توجہ نفرمودہ اند۔ یعنی آرزو در دل فرو شکستن را حسن غزنوی بمعنی متعدی آوردہ است اندرین صورت مینویسد (۲) ضبط آرزو کردن باشد می گوید کہ تا بکے آرزو را در دل شکنم یعنی ضبط کنم وناکام بمانم۔ (اُردو) (۱) دل کی آرزو دل مین رہنا۔ (بحر ۵) دم نہ نکلا کسی کے زانو پر ؛ رہ گئی دل کی آرزو دل مین ؛ (۲) آرزو ضبط کرنا ناکام رہنا۔

آرزو در سینہ شکستن (مصدر اصطلاحی) (۵۱۶)

مایوس شدن باشد وحاصل نشدن آرزو

مرادف (آرزو در دل شکستن) (ظہوری ؎) در سینہ شکست آرزوے صفحۂ گلزار ؛ پرست طپیدم شکستم قفسے چند ؛۔

آرزو در کنار کشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب انند و بہار کنایہ از حاصل کردن آرزوست و بمقصود رسیدن و کامیاب شدن (غنی ؎) ہر کس کشید آرزو خویش در کنار ؛ من دست خویش در بغل خود کشیدہ ام ؛ (اُردو) آرزو حاصل کرنا۔ آرزو پوری ہونا۔

آرزو در کنار گذاشتن (مصدر اصطلاحی) صاحبان انند و ارمغان آصفی بحوالۂ بہار این را مرادف ماضیہ گویند و **مولف** گوید کہ چنین باشد بلکہ آرزوے کہ برآمدہ و حاصل شدہ است آنرا بحال خود گذاشتن است۔ سند ہر سہ محققین بالا سند مولف حقیر باشد (صائب ؎) توقعے کہ مراہست از فلک این است ؛ کہ آرزوے مرا در کنار نگذارد ؛ (اُردو) برآئی ہوئی آرزو کو قائم رکھنا۔ کامیابی مین خلل نہ ڈالنا۔

(۵۱۶)

آرزو در گداختن (مصدر اصطلاحی) آب شدن و گداختہ شدن و تبدیل ہیئت کردن آن چنانکہ ظہوری گوید (؎) باتیدے کہ شاید از زرش بخشش برون آید ؛ ظہوری در گداز آرزو گردید خون پالی ؛ (اُردو) آرزو پگل جانا۔ گلجانا۔ (آزاد ؎) کیا گداز غم سے گلکر آرزو پانی ہوی ؛ آنکھ سے آنسو نکلتے ہی تمنا مٹ گئی ؛۔

(۵۱۷)

آرزو دستگاہ (استعمال) متاع و سرمایہ کہ در قبض و تصرف کسے باشد۔ دستگاہ است پس آرزو دستگاہ کسے باشد کہ متاع آرزو بقبض و تصرف او باشد۔ (ظہوری ؎) آرزو دستگاہ بنشینم ؛ چند حسرت پناہ برخیزم ؛ (اُردو) آرزومند یعنی وہ شخص جسکے قبضہ مین متاع آرزو ہو۔

آرزو در ربودن از سر (مصدر اصطلاحی) محو کردن و باقی نداشتن و نگذاشتن آرزو

ومایوس کردن است. صاحب ارمغان اصفی ذکر
این کردہ است بصلۂ (از) (قاسمی گونابادی ؎
خیال جہان گیریم در دماغ ؛ ربود از سرم آرزوئے
فراغ ؛ (اُردو) آرزو مٹانا۔ آرزو خاک مین ملانا

آرزو رخت بیرون کشیدن (مصدر اصطلاحی) (۵۱۹)

آرزو از دل رفتن ومعدوم شدن آرزو ست
(ظہوری ؎) حسرتے در دل ظہوری دادہ جا ؛
آرزو یا رخت بیرون می کشد ؛ (اُردو) آرزو
مٹ جانا۔ آرزو خاک مین ملجانا۔

آرزو راندن (مصدر اصطلاحی) (۵۲۰)

مرادف آرزو برآوردن باشد چنانکہ ظہوری گوید
(؎) آرزوئے مشام بیہوشان ؛ بہواداری
صبا برسان ؛ —

آرزو رفتن از دل (مصدر اصطلاحی)

محو شدن آرزو ست صاحب ارمغان اصفی
بصلۂ (از) ذکر این کردہ۔ (وحشی بافقی ؎)
گرچہ از خاطر وحشی ہوس روے تو رفت ؛
وز دلش آرزوے قامت دل جوے تو رفت ؛
(اُردو) آرزو باقی نہ رہنا۔ آرزو مٹجانا۔

آرزو سرشتن (مصدر اصطلاحی) (۱۸۵)

راتہ و بالا کردن وکیفیت آرزو دریافتن (ظہوری
؎) حسرت نہ تراود از ظہوری ؛ ہرچند کہ آرزو
سرشتم ؛ (اُردو) آرزو کو تہ و بالا کرنا۔ اُلٹ
پلٹ کر اسکی کیفیت دریافت کرنا۔

(۱) **آرزو سنج** (مصدر اصطلاحی) بمعنی (۱)

(۲) **آرزو سنجیدن** اسم فاعل بمعنی (۲)

باشد کہ مرادف آرزومند است یعنی آرزو دارندہ
پس آرزو سنجیدن مرادف آرزو داشتن باشد
در کلام فارسیان۔ حرف آرزو سنج بنظر آمدہ۔
صاحب انند و بہار آرزو سنج را ذکر کند وصاحب
ارمغان اصفی آرزو سنجیدن را۔ (میر خسرو ؎)
بخاک پاے او چرخ آرزو سنج ؛ چو درویشی
حریص از فکرت گنج ؛ (اُردو) (۱) آرزومند
(۲) آرزو رکھنا۔ بقول امیر آرزومند ہونا۔

(آتش ۵) آرزومند شہادت مرگئے حسرت سے یار ؛ بیگنہ جب تیغ سے تیری ہمارا خون ہوا ؛ بقول صاحب جامع اللغات آرزو سنج کا ترجمہ۔ امیدوار التجائی۔ صاحب تمنا۔

آرزو سوختن در دل (مصدر اصطلاحی) مرادف آرزو در دل شکستن است (صائب ۵) آرزو چون سوخت در دل حرص را عاجز کند ؛ مور سیال است نتواند ز خاکستر گذشت ؛ صاحبان اند و بہار عجم و ارمغان آصفی ذکر این می کنند۔

آرزو شدن (استعمال) در دل پیدا شدن آرزو است چنانکہ ملک قمی گوید (۵) آرزوے گفتن حرفے شد و رخصت نداد ؛ یار می پنداشت ما را طاقت گفتار نیست ؛ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است۔ (اُردو) تمنا ہونا۔

آرزو شستن (مصدر اصطلاحی) آرزو از دل برون کردن است و دل را از آرزو صاف و پاک کردن (صائب ۵) بخون دل بیتر نیست از دل آرزو شستن ؛ بآب تیغ نتوان محو کرد از تیغ جوہر را ؛ (اُردو) آرزو سے ہاتھ دھونا۔

آرزو شکستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) حاصل شدن و (۲) حاصل نشدن آن (کمال اسمٰعیل ۵) بر آتش ستم جگرم زان کباب کرد ؛ تا آرزوے نرگس بیمار بشکند ؛ (آصفی ۵) در دل ز زلف پر شکن یار آصفی ؛ بسیار آرزو کہ زنخت زبون شکست ؛ عجب است کہ صاحب بحر عجم کلام آصفی را بسند آوردہ است کہ متعلق از (آرزو در دل شکستن) است۔ صاحب انند را از ہر دو معنی اتفاق است و بر معنی اول ہمان سند کمال اسمٰعیل پیش کردہ است کہ گذشت و معنی دوم را سندے تازہ پیش می کند و ہو ہذا (ظہوری ۵) در دل ساغر من آرزوِ بادہ شکست ؛ سپر

سنگ بلا پنبۂ مینائے منست ؛ **مولف** گوید که این شعر هم شاهد (آرزو در دل شکستن) است نه (آرزو شکستن) حالا عرض میکنم که مثال معنی دوم همان کلام کمال اسمٰعیل است که محققین اولی از برائے معنی اوّل آورده اند۔ یعنی شاعر گوید که معشوق من جگر عاشق را بر آتش ستم از برائے این کباب کرده است که آرزوے عاشق که برائے نرگس بیمار معشوق بود با جگر بسوزد۔ مخفی مباد که برائے این معنی نرگس را مفعول باید گرفت نه فاعل۔ حالا ضرورت سند معنی اوّل باقی میماند و آنرا صاحب انعام اصفی آورده است۔ (مفید بلخی ؎) بنرگس تو نظر کردم و خموش نشستم ؛ بسنگ سرمۂ او آرزوے خویش شکستم ؛ یعنی حاصل کردم۔ اما بسیار عجب است که صاحب ارمغان بر (آرزو شکستن) صرف معنی حاصل شدن آرزو بحوالۂ بهار نوشته و بهار ازین مصدر ساکت و او سندے که از کلام مفید بلخی آورده است چنانکه مذکور شد (آرزو حاصل کردن) راست نه حاصل شدن را۔ پس نتیجۂ تحقیق این باشد که آرزو شکستن بمعنی (۱) حاصل کردن آرزو است و (۲) حاصل نشدن آرزو و این انحصار بلحاظ شواهد است و اگر بر معنی حقیقی مصدر شکستن غور کرده شود لازم و متعدی هر دو آمده۔ یعنی بقول صاحب بحر عجم شکستن شیشه و هر چیز نازک و دل بصدمه و آسیب است بمعنی لازم و فرماید که متعدی هم آمده۔ مخفی مباد که شکستن بمعنی خوردن هم آمده۔ و خوردن بمعنی ملاقی شدن کذا فی بحر العجم۔ پس معنی اوّل که در بادی النظر غیر متناسب معلوم می نمود ازین معنی متناسب شد یعنی ملاقات آرزو۔ حصول آن باشد۔ (اُردو) (۱) آرزو پوری کرنا۔ (۲) آرزو نہ برآنا۔

آرزو شکافتن (مصدر اصطلاحی) آرزو

(۵۲۱)

از دل دور کردن است۔ (ظہوری ؎) غیرت دم گداخت کہ بر حیرت تو بود ؛ ہر چند آرزوے تماشا نگاشتم ؛ (اُردو) آرزو خاک میں ملا دینا بقول امیر مایوس کرنا۔

آرزو شکفتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب انند بر آمدن آرزو ست۔ سندے پیش نشد و بر حوالۂ بہار اکتفا شد اما بہار ازیں مصدر ساکت ؛ (اردو) آرزو بر آنا۔

آرزو عیب نمی باشد (مثل) صاحب امثال فارسی و خزینۃ الامثال ذکر ایں کردہ و از معنی و محل استعمال ساکت۔ ایں مثلے است کہ فارسیان بجائے زنند کہ کسے بیرون از حوصلۂ خود آرزو کند مثلاً اگر گدائے سوال تخت شاہی کند بر حماقت او خندہ می زنند و گویند کہ عقل بر جا ندارد و لیکن تمنائے او برائے تخت شاہی عیبے ندارد۔ گویند کہ متمنی را جائز است کہ ہر چہ خواہد آرزو کند۔ (اُردو) اُردو میں بالکل ایسا

زجر مثل ہو گیا ہے۔ امیر فرماتے ہیں کہ (آرزو عیب نہیں) ایک مثل ہے۔ حاصل یہ ہے کہ اپنی حیثیت سے بڑھ چلنا تو عیب ہے مگر اس چیز کی آرزو کرنا جو اپنے رُتبے سے زیادہ ہو عیب نہیں مثلاً گدا بادشاہ کی لڑکی کے ساتھ نسبت کا پیام دے تو یہ اپنی حد سے باہر قدم رکھنا اور معیوب ہے مگر شاہزادی کے ساتھ شادی کی آرزو کرنا کچھ عیب نہیں ہے۔

آرزو کاشتن (مصدر اصطلاحی) مرادف آرزو کردن است (ظہوری ؎) آرزو میکارم و انبار حسرت می نہم ؛ منتش بر من اگر بر قم بخرمن دشمنست ؛۔

آرزو کدہ (اصطلاح) بقول صاحب انند و بہار مرادف آرزو گاہ **مولف** گوید کہ دل باشد یا جگر یا سینہ (ظہوری ؎) سوراخ گشتہ سینہ ام از داغ حسرتے ؛ مینحواست آرزو کدہ ام روزنے چنین ؛ (اُردو) آرزو

(۵۲۲)

کا گھر۔ آرزو کی جگہہ جس سے دل یا جگر یا سینہ مراد ہے۔

آرزو کردن (استعمال) بقول صاحب انند و بہار تمنا کردن است (صائب ؎) دست اگر کوتاہ باشد آرزو یے می کنم ؛ زلف مشکین ترا ازدور بوسے می کنم ؛ (اسیر ؎) گر نمیرم از تجمل آرزو ہا کردہ ام ؛ تا خجالت چون کنم ؛ یار در دل بودہ و من تا خجالت چون کنم ؛ یار در دل بودہ و من آرزو ہا کردہ ام ؛ (ظہوری ؎) تمنائے ندارد غیر غیر از راحت اندوزی ؛ چہ داغے میشدم گر درد و داغے آرزو کردے ؛ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ و استعمالش بصلۂ (بہ) و (از) آوردہ۔ (فغانی شیرازی ؎) قسمت نگر کہ کشتۂ شمشیر عشق یافت ؛ مرگے کہ زندگان بدعاش آرزو کنند ؛ (قاسمی گونابادی ع) زدریا مکن آرزو لعل ناب ؛ (اُردو) آرزو کرنا۔ (آتش ؎) دیدار عام کیجئے پردہ اُٹھائے ؛ تا چند بندہ ہائے خدا آرزو کرین ؛ ۔

آرزو کُشتن (مصدر اصطلاحی) تمنا را از دل دور کردن است۔ صاحب ارمغان آصفی بصلۂ (در) ذکر این کردہ است۔ (ظہوری ؎) آرزو ہائے خصم کشتہ ببین ؛ ہیچ کس تیغ کین نرانده چنین ؛ (اُردو) آرزو خاک مین ملا دینا۔ (صبا ؎) اے فلک پتھر ترین تجھہ پر غضب تو نے کیا ؛ خاک مین کیسی ملادی کوہکن کی آرزو ؛ ۔

آرزو کشیدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آرزو کردن است۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است (سالک قزوینی ؎) اے مردۂ فریب لبت آب زندگی ؛ خضر آرزو کشید موج شراب تو می کشد ؛ (خان آرزو) در چراغ ہدایت بضمن لفظ آرزو بذیل ہمین سند فرماید کہ چون غرابت دارد ظاہرا سہو القلم است کہ بجاے انتظار آرزو گفتہ مؤلف گوید

کہ چنین باشد آرزو کشیدن ہم انتظار لطیف
است کہ اشد من الموت نباشد از لفظ آرزو دریں
شعر نقصانے در معنی پیدا نمی شود بل لطافتے
خاص دارد۔ بخیالش استعمال لفظ آرزو صرف
بامصدر کردن است و بس چنانکہ ذکرش کردہ
از ینجاست کہ آرزو کشیدن بنظرش غریب بینماید
جستجو پسندان سیر نشوند کہ **مولف** ذکر ہر قدر
مصادر کہ کردہ است انحصار را نشاید۔

آرزو کہنہ شدن (مصدر اصطلاحی) آرزوے کہ تا دیر نیاید کہنہ باشد چنانکہ ظہوری گوید (۵) آرزوے آستان بوسیم در لب کہنہ شد ؛ میکند خون در پیم ہر روز درمان نوی ؛ (اُردو) آرزو کہنہ ہونا۔

آرزو گاہ (اصطلاح) بقول صاحب انند مرادف آرزو کدہ باشد کہ گذشت بہار ہم ذکر این می کند و این ہر دو محققین از معنی ہر دو ساکت اند۔ **مولف** گوید کہ (۱) مقام آرزو باشد و (۲) کنایہ از دل و جگر و سینہ ہم۔ (نظامی ۵) دران آرزو گاہ فرخار ویس ؛ نکرد آرزو با مقابل مکیس ؛ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) امید کا مقام و بقول مولف (۲) دل۔ جگر۔ سینہ۔

آرزو گذاشتن (مصدر اصطلاحی) آرزو از دل دور کردن باشد صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر این کردہ۔ سندے کہ از کلام صائب پیش میکند بر (آرزو در کنار گذاشتن) گذشت و بخیال **مولف** ازین مصدر تعلق ندارد امّا شاہدے از کلام ظہوری بنظر آمدہ (۵) بہ پخت دیگ تمنا بشعلہ طامع ؛ بحسرت از تو دل آرزو گذار گذشت ؛ (اُردو) آرزو دل سے نکال دینا۔

آرزو گرفتن (مصدر اصطلاحی) مرادف آرزو کردن است چنانکہ کمال خجندی گوید (۵) از بوسہ ہاے سرو لبم پوست باز کرد ؛

ہر گہ کہ پاسے بوس تو ام آرزو گرفت ؛ صاحب ارمغان آصفی بحوالۂ چراغ ہدایت پیدا شدن خواہش نوشتہ و مولف را نبظر نیامد۔

آرزو گل کردن (مصدر اصطلاحی) پیدا شدن آرزو است چنانکہ ظہوری گوید (ے) گل کرد آرزوے حریم راہ نازک است ؛ پا از سمن کشم بفیلان فرو برم ؛ (اُردو) آرزو پیدا ہونا۔

آرزوم بقول صاحب شمس نام شہریست۔ (اُردو) ایک شہر کا نام۔

آرزو ماندن (استعمال) آرزو باقی ماندن است صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر کردہ است۔ (ظہوری ے) فرو نشستہ لفت داغ شعلہ انگیز است ؛ نماندہ آرزوے آہ حسرت آلود است ؛ (ولہ ے) صبر و آرام و دل و دین ہمہ یکبک رفتند ؛ آرزو ہیکس و بے کو بتنہاے تو ماند ؛ (حافظ ے) نفسم باز آمد نظرم ندید سیرش ؛ بجز این نماند مارا ہوسے و آرزویے ؛ (اُردو) آرزو رہنا۔

(۵۵۵)

آرزو مردن (مصدر اصطلاحی) زائل شدن و باقی نماندن آرزو است چنانکہ ظہوری گوید (ے) آرزو مرد و گرفتم بناظہوری تماشش ؛ عشوۂ پنہان دگر جانش چہ درتن می کند ؛ (اُردو) بقول امیر آرزو مٹ جانا۔ آرزو خاک میں ملجانا۔ مایوس ہو جانا۔ (ناصر ے) دل اُڑا لیگئے جو تیر ستم ؛ آرزو مٹ گئی ہماری آج ؛ (مومن ے) ہے یقین یہ کہ خاک ہی میں ملے ؛ آرزوے وصال سمین بر ؛

آرزومند (اصطلاح) بقول صاحب انند مرادف آرزو خواہ۔ **مولف** گوید کہ کسے کہ آرزو دارد و بقول بہار مرادف آرزو ناک (جامی ے) بر لب افتادہ زبان گرگین سگے ام تشنہ جان ؛ آرزومندے از بحر احسان تو ام ؛ (اُردو) آرزومند بقول امیر تمنا

کرنے والا۔ حسرتی۔ (آتش ؎) آرزومند
شہادت مرگئے حسرت سے یار ؛ بیگنہ جب تیغ
سے تیری ہمارا خون ہوا ؛ ۔

آرزومندی (استعمال) بقول صاحب
انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ خواہش ورغبت مولف
گوید کہ این حاصل بالمصدر آرزومند بودن باشد
(اُردو) آرزومندی ۔

آرزوناک (استعمال) بقول صاحب
انند مرادف آرزوخواہ وآرزومند وبقول
بہار مرادف آرزومند (حکیم زلالی ؎) پے
اظہار عشق آرزوناک ؛ چو لعل از کان تہمت
دامنش پاک ؛ ۔

آرزونمودن (استعمال) مرادف
آرزو کردن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی
ہم ذکر این بصلۂ (از) فرمودہ است (عرشی
اصفہانی ؎) نتوان نمودن آرزو یک تیر
بیش از غمزہ اش ؛ رحم است بر جانم اگر بر سینہ
بیکان بشکند ؛ ۔

آرزونہادن بطبع (مصدر اصطلاحی)
آفریدن آرزوست۔ صاحب ارمغان
آرزو نہادن را بصلۂ (بہ) ذکر کردہ (وحشی
وافقی ؎) بہر طبعے نہادہ آرزویے ؛ تنگ و
پو دادہ ہر یک را بسویے ؛ (اُردو) طبیعت
مین آرزو پیدا کرنا۔

آرزووانہ (اصطلاح) بقول بہار انچہ
بدان آرزو کنند مولف گوید کہ ہمان (آرزوانہ)
کہ گذشت بہار ذکر این بحوالۂ صاحب سروری
می کند و در سروری بحوالۂ تحفۃ السعادت
(آرزوانہ) نوشتہ نہ (آرزووانہ)۔

آرزوے جوان (استعمال) فارسیان
لفظ (جوان) بہ صفت آرزو استعمال کردہ
اند پس از آرزوے جوان۔ آرزوے قوی مراد
است چنانکہ ظہوری گوید (؎) کردہ از
حسرتے چہ خوش پیرم ؛ آرزو ہاے بس

(۵۲۷)

جوان دارم ؛ (اُردو) آرزوے جوان اُردو مین کہہ سکتے ہین ۔

(۵۲۸) **آرزوے خام** (استعمال) آرزوئے کہ پختہ نباشد از قبیل خیال خام چنانکہ ظہوری گوید (ے) زبرق حسرتم دودے نزد برخرمنم ہرگز ؛ شد انبار آرزوے خام تا کے از اثر جوشم ؛ (اُردو) بقول امیر آرزوے خام اُردو مین مستعمل ہے یعنی خیال خام۔ (آتش ے) وہی تحصیل محبت کا ہے عالم تا حال ؛ پختہ کرتے ہین ہنوز آرزوے خام کو ہم ؛۔

(۵۲۹) **آرزوے خام جوشیدن** (استعمال) جوش زدن آرزوست و جوش آرزو غلبۂ آنروست (ظہوری گوید ے) ز تاب چہرۂ ساقی بمستی جام می جوشد ؛ ز گرمیہاش بر دل آرزوے خام می جوشد ؛ (اُردو) آرزوے خام کا جوش مارنا۔

(۵۳۰) **آرزوے مردہ** (استعمال) تمنایے کہ سرد شدہ باشد از مایوسی چنانکہ ظہوری گوید (ے) داشتم صد آرزوے مردہ پیش ؛ از نگاہے جملہ را جان در تن است ؛ (اُردو) مٹی ہوی آرزو۔ آرزوے مردہ بہی کہہ سکتے ہین

آرزوے مشکل (استعمال) آرزویے کہ برآمدن آن دشوار باشد (بیدل ے) حیرت دل را علاج از تشنۂ دیدار پرس ؛ خانۂ آئینہ را قفل آرزوے مشکل است ؛ (اُردو) وہ آرزو جسکا برآنا مشکل اور دشوار ہو۔

آرزو پیدن مصدر لیست کہ اہل لغت ازین ساکت اند۔ **مولف** گوید کہ مرادف آرزو کردن باشد۔ صاحب ناصری بدیل لفظ آرزو می فرماید کہ آرزو پیندہ بمعنی آرزو کنندہ آمدہ محقق زبانداں ذمہ دار تحقیق خود است حیف است کہ شاہدے پیش نکرد۔ اما **مولف** را مقولہ اوسند باشد کہ خود او زبان مادری دارد۔ ہرگاہ بعض از متقدمین مدنیدن بمعنی

سفر مدینہ کردن و مکیدن بمعنی بمکہ رفتن و طوفیدن بمعنی طواف کردن و عمریدن و ابابکریدن بمعنی زیارت مقابر عمر و ابابکر رضی اللہ تعالے عنہما کردن و سیریدن بمعنی سیر کردن و مکریدن بمعنی مکر کردن گرفتہ اند آرزو بیدن غلط نباشد (ملا طرزی ؎) مدیندیم پس از بکیدن، نہ بکس حیلہ ونے مکریدن ؛ مرقد پاک نبیؐ طوفیدیم ؛ عمریدیم و ابابکریدیم ؛ (عرفی ؎) بگیر تحفہ نظمے کہ زادہ از طبعم ؛ در و بسیر و بیندایش کہ طیف بنہادہ ؛ نہ گوہر است ولے ہست زادۂ دریا ؛ نہ جوہر است ولے ہست قابل ابعاد ؛ صاحب ناصری ہم بر لفظ آرزو - آرزو یدن و آرزو یندہ را بمعنی آرزو کنندہ نوشتہ -

آرزہ بقول صاحب برہان بفتح زاے ہوز کاہ گل را گویند و آن خاکیست کہ با کاہ آمیزند و گل بسازند و بر دیوار و بام خانہ مالند - صاحبان جہانگیری و رشیدی ہم ذکر این می کنند - (اُردو) بقول صاحب آصفیہ کہگل (مونث) گہانس اور مٹی کی لپائی -

(۱) **آرزہ کن** (۲) **آرزہ گر** (استعمال) (۱) بقول صاحب جہانگیری کسے را گویند کہ کاہ گل کند - صاحب برہان بر نمبر (۲) فرماید کہ بفتح کاف فارسی و سکون راے قرشت شخصیکہ کاہ گل بسازد - صاحبان بحر و رشیدی ہم ذکر این میکنند - (اُردو) لیپنے والا -

(الف) **آرست** (ب) **آرستن** (ج) **آرستہ** صاحب برہان نسبت (الف) فرماید کہ بروزن وارست بمعنی (۱) توانست باشد کہ ماضی توانستن است و (۲) مخفف آراست ہم ہست کہ از آراستن باشد - صاحبان سروری و جہانگیری و شمس ہمزبان برہان مولف گوید کہ معلوم نمی شود کہ بعض اہل لغت چرا اصل را می گذارند و ذکر

فرع می کنند آرست ماضی مطلق است از مصدر (ب) وبقول صاحب بحر عجم آرستن بفتح رائے قرشت مخفف آراستن بمعنی آرایش کردن و (۲) بمعنی توانستن نیز آمدہ وآرد بمعنی تواند۔ لاغیر۔ یعنی دیگر صیغہ ہائے غیر سالم نیامدہ۔ صاحب انند ذکر ہر دو معنی بالا کردہ و از انحصار اشتقاق ساکت۔ صاحب رشیدی گوید کہ آرست وآرستہ مشتق از ہمین مصدر است واین لغتے است در (یارستن) ماخوذ از یاریدن صاحب شمس ہم صرف از دو معنی مذکور الصدر ذکر کند وآرست وآرستہ را ہم لغتے خاص قرار می دہد۔ و (ج) آرستہ بقول صاحب برہان بمعنی وارستہ مخفف آراستہ باشد۔ **مولف** گوید کہ تسامح باشد کہ آرستہ بمعنی وارستہ ہرگز نیامدہ بلکہ مفعول از ہمان مصدر آرستن است کہ بر (ب) گذشت بہر دو معنی متذکرہ (سراج راجی ۱) کسے آرستہ زنیسان حرب کردن ؛ مگر آن کش بود از حفظ جوشن ؛ (فرخی ۲) ایا بہ بزمگہ آرستہ تر ز صد حاتم ؛ ویا بمعرکہ مردانہ تر ز صد سہراب ؛ خلاصہ اینست کہ آرستن مصدر است وآرست ماضی مطلق وآرستہ مفعول مشتق از ہمین مصدر۔ انچہ صاحب بحر عجم انحصار کند قابل غور است وبس۔ (اُردو) (۱) دیکھو آراستن (۲) بقول صاحب آصفیہ سکنا۔ فعل لازم توانستن کا ترجمہ۔ لائق ہونا۔ قابل ہونا۔ ممکن ہونا۔

آرسن بقول صاحب موید الفضلا بمعنی مجمع ومجلس وانجمن ومحفل باشد۔ دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نہ فرمودہ۔ بتحقیق حلیۂ لفظ **مولف** مندر ماند (اُردو) مجمع۔ (مذکر) مجلس۔ انجمن محفل (مونث) صاحب آصفیہ نے لفظ محفل پر مجمع۔ مجلس۔ انجمن کا

ذکر فرمایا ہے یہ چارون لفظ ایک دوسرے کے مرادف ہین (ناسخ ؎) جتنا ہے عیش اسقدر اسکو نہین ثبات ؛ برہم شتاب کیون نہو محفل شراب کی ؛ (نسیم ؎) شعلے سے زیادہ پاکدامان ہیں آکر ہوئی انجمن مین رقصان ؛ ۔

آرش بقول صاحب برہان بفتح ثالث وسکون شین نقطہ دار (۱) نام پہلوانے بود ایرانی از لشکر منوچہر در صفت تیر اندازی عدیل ونظیر نداشتہ چنانچہ تیرے از آمل بر و انداختہ کہ قریب بہ پہل روزہ راہ است گویند آن تیر مجوف بودہ است و آنرا از شبنم پر کردہ بود وقت طلوع آفتاب بجانب مشرق انداختہ و (۲) نام پسر دوم کیقباد ہم ہست کہ اورا کی آرش گفتندے و بکسر ثالث (۳) بمعنی معنی باشد کہ مقابل لفظ است (ہروی ؎) سلطان سلاطین فش جمشید کمان آرش ؛ بہرام زحل ترکش لشکر کش ایرانرا ؛ صاحب ناصری گوید کہ بفتح وکسر ثالث ہر دو آمدہ ۔ (فخر الدین گرگانی ؎) ازان خوانند آرش را کمانگیر ؛ کہ از آمل بر و انداختہ تیر ؛ صاحب سروری ہمین شعر را مال نظامی گوید ۔ صاحبان دری وبہاری ورشیدی وجہانگیری ہم ذکر این فرمودہ اند ۔ (**اُردو**) (۱) ایک ایرانی پہلوان کا نام جو لشکر منوچہر مین تیر اندازی مین طاق تہا ۔ (۲) شاہ کیقباد کے دوسرے فرزند کا نام ۔ (۳) معنی (مونث)

آرشتی بقول صاحب برہان بکسر ثالث و رابع وسکون تحتانی بمعنی معنوی باشد کہ در مقابل لفظے است از آرش کہ بمعنی معنی است ۔ صاحب ناصری ہم بضمن آرش ذکر این فرمودہ ۔ (**اُردو**) بقول صاحب جامع اللغات اندرونی ۔ باطنی ۔ معنوی ۔ بقول صاحب آصفیہ منسوب بمعنی ۔

آرغ بقول صاحب برہان بضم ثالث وسکون غین نقطہ دار مخفف آروغ است و آن بادے باشد کہ باصدا از گلو بیرون آید۔ صاحب دری فرماید کہ بادے است بدبو کہ در وقت ادخال از دہن آید آنرا آجل درجک ہم گویند وصاحبان سروری ومؤید و سراج واند ہم ذکر این می فرمایند۔ (کمال سپاہانی ؎) گیر دچو صبح آرغ از صبح آفتاب ؛ آنرا کہ تو بخوان کرم میہمان کنی ؛ (اُردو) ڈکار۔ بقول صاحب آصفیہ اسم مونث۔ آروغ معدے کی وہ ہوا جو منہ کی راہ نکلے۔

آرغادہ بقول صاحب برہان بروزن ناستادہ نام رود خانہ ایست۔ صاحبان مؤید واند ہم ذکر این فرمودہ (اُردو) ایک ندی کا نام۔

آرغدہ بقول صاحب برہان بضم ثالث بروزن آزردہ بمعنی (۱) غضبناک وخشمگین وقہر آلود وجنگ آور باشد و (۲) بفتح ثالث حریص در چیزہا را گویند۔ صاحب ناصری ہم ذکر کند۔ وصاحب رشیدی فرماید کہ بہمین معنی ارغدہ نیز آمدہ وصاحب سروری مرشد ذکر معنی دوم فرمودہ (منوچہری ؎) آرغدہ برثنائے تو جان منست ازانکہ ؛ پروردۂ مکارم اخلاق تو منم ؛ صاحبان مؤید وبہلوی وجہانگیری وسراج ہمزبان برہان۔ (اُردو) (۱) غصیلا۔ جنگجو۔ (۲) حریص۔

آرغیش بقول صاحب ناصری پوست بیخ درخت زرشک است کہ برائے دوائے چشم بکار آید۔ صاحب برہان ہم ذکر این فرمودہ است امّا در حلیۂ لفظ تسامح واقع۔ می فرماید کہ بفتح اوّل وثانی است بروزن ضمگیش۔ پس اندرین صورت آرغیش باشد

نہ آرغیش ولیکن شک نیست کہ بالمد است۔ فارسیان از یونانی و بربری گرفتہ اند و اصلش آرعیس بود۔ صاحب محیط اعظم ذکر آرعیس فرمودہ است۔ صاحب برہان ہم بذیل باب الف ممدودہ این را نگاشتہ است و در الف مقصورہ ازین بحثے نکردہ۔ (اُردو) درخت زرشک کی جڑ کی چھال۔

آرم بقول صاحب ناصری بروزن دارم نام جائے بود در مازندران بر بالائے دربند کوہ طاقے بزرگ موسوم بکرکیلی دژ داشتہ و دران طاق از یک پارہ سنگ بودہ کہ آنرا پانصد کس برنہادندے و باز پانصد کس برگرفتندے و چون دربستہ بود ببیگانہ راہ آن طاق و در معلوم نمی گشت چون اسپہبد خورشید حاکم مازندران از ابو منصور خلیفہ عباسی قطع خدمت کرد عیال خود را بدانجا فرستاد و بعد ازو مسکن وزدان شد۔ (اُردو) مازندران مین ایک خاص جگہ کا نام۔

آرمان بروزن آسمان بقول صاحب برہان بمعنی (۱) حسرت و آرزو۔ و (۲) رنج بردن باشد و (۳) پشیمانی و افسوس را نیز گویند۔ صاحب ناصری صرف معنی اوّل را ذکر می کند و فرماید کہ بے الف ممدودہ نیز آمدہ۔ **مولف** گوید کہ مقصودش از الف مقصورہ بیش نیست نہ حذف الف۔ صاحبان رشیدی و جہانگیری ہم بر معنی اوّل قانع۔ (مولوی معنوی ص) ہر حوایج را کہ بود پیش آرمان ؛ راست کردے میر شہری رائگان ؛ (خواجوے کرمانی ص) از فراقت روز و شب عشاق را ہست الامان ؛ ہر کہ دیدار تو بیند نیستش ہیچ آرمان ؛ صاحب لوامع این را بذیل مصدر ارمیدن آوردہ کہ بمعنی حسرت بردن و اندوہ خوردن است و پشیمانی کشیدن۔ و مرادف این آرمیدن

بالف ممدودہ نیامدہ پس ارمان بدون مدحاصل بالمصدر ارمانیدن تواند شد ولیکن آرمان را از ارمانیدن تعلقے نباشد۔ صاحب دری وپہلوی ہم این را لفظ مستقل دانستہ اسنت۔ ومتعلق بمصدرے نکردہ۔ (اُردو) (۱) حسرت وآرزو۔ مونث۔ (۲) رنج (مذکر)۔ (۳) پشیمانی۔ مونث۔ افسوس۔ (مذکر)۔

(الف) آرمدن | (ب) آرمد

(الف) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مخفف آرمیدن است و (ب) مرادف ومخفف آرمیدہ کہ مفعول از آرمدن باشد صاحب برہان نسبت (ب) فرماید کہ (۱) اینچہ مخفف آرمیدہ است بکسر میم باشد یعنی قرار گرفتہ و ساکن شدہ وبسکون میم بروزن دارندہ (۲) بمعنی افسوس وپشیمانی ہم۔ صاحب رشیدی صرف (ب) را ذکر کند بمعنی اوّل واز حکیم اسدی سند آرد (ے) گران ساخت سنگ و سبک باد پاک ؛ روان کرد گردون وآرمد خاک ؛ اما صاحب سروری ہمین آرمدہ را بروزن ناکردہ گوید وبر معنی اوّل قانع وسندے از کلام عنصری پیش می کند (ے) بود مرد آرمدہ در بند سخت ؛ چو جنبندہ گردد شود نیکبخت ؛ وصاحب دری در حلیۂ لفظ ومعنی ہمزبانش۔ خلاصہ این است کہ چون آرمدن یا آرمدہ را مخفف آرمیدن گیریم وجہے نباشد کہ رائے مہملہ را مکسور نخوانیم اینچہ صاحب برہان معنی اوّل را بکسر میم فرماید از کلام قدما کہ گذشت خلاف آن ثابت میشود وہرگاہ آرمدن مصدر قرار یافت ہیچ وجہ نیست کہ معنی دوم بیان کردہ۔ صاحب برہان ہم متعلق بدو نباشد یعنی افسوس کردن وپشیمانی کشیدن۔ (اُردو) (الف) (۱) آرام پانا (۲) افسوس کرنا۔ پشیمان ہونا۔ (ب) اسی کا مفعول۔

آرمش | بقول صاحب برہان مخفف آرامش است کہ گذشت (حکیم آذری ؎)
تا رخ خورشید پرورش یابد ؛ در دل خلق آرمش یابد ؛ صاحب نوادر بذیل مصدر آرمیدن ذکر
این کردہ و درست است کہ آرامش حاصل بالمصدر آرمیدن باشد و آرمش حاصل مصدر
آرمیدن۔ صاحبان سروری و جہانگیری و اند و شمس ہم ذکر این فرمودہ اند۔

آرمگاہ | بقول صاحب اند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مخفف و مرادف آرامگاہ کہ گذشت۔

آرمون | بقول صاحب برہان بروزن داژگون زرے را گویند۔ صاحب سروری
با الف مقصورہ فرماید کہ زرے باشد کہ قبل از کار بمزدوران دہند و آنرا بعربی عربون و اربون
نیز گویند۔ صاحب سراج ہم ذکر این فرمودہ است۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات
پیشگی مزدوری جو مزدور کو دیجاے۔

آرمیدگی | بقول صاحب اند بحوالۂ فرہنگ فرنگ طمانیت و آرام۔ (صائب ؎)
ز بستہ لب ز سخن آرمیدگی مطلب ؛ نکردہ رخنہ دیوار استوار نخسپ ؛ (بیدل ؎) بآرمیدگی
شمع رفتہ ایم ز خویش ؛ دلیل مقصد از سرگذشتگان پا نیست ؛ (اُردو) آرام۔ (مذکر)۔

آرمیدن | بقول صاحب بحر عجم مخفف آرامیدن و آرمد مضارع آن صیغہ امر و نہی
ازین مصدر نیامدہ (کامل التصریف) صاحبان نوادر و رشیدی ہم این را مرادف آرامیدن
گویند۔ صاحب اند صراحت کند کہ قرار گرفتن و ساکن شدن است۔ (صائب ؎) مرگ
سبک روان طلب آرمیدن است ؛ چون نبض زندگانی ما در طپیدن است ؛ (ظہوری ؎)
بر تابہ دلا طپیدی آخر ؛ در بیخودی آرمیدی آخر ؛ **مولف** گوید کہ فارسیان جمع این

(آرمیدنہا) آوردہ اند (بیدل ؎) چو اشک آنکس کہ می چیند گل از عیش طپیدنہا ؛ شود دل تنگ اگر گوید بود از آرمیدنہا ؛ مخفی مباد کہ آرامیدن را اکثر صاحبان لغت لازم گفتہ اند و بعض شان متعدی ہم چنانکہ گذشت ۔ و آرمیدن را ہم بران قیاس باید کرد و صاحب موید الفضلا این را بصراحت ذکر کردہ است کہ آرامیدن و آرمیدن ہر دو متعدی ہم آمدہ **مولف** را سندے از کلام جامی بدست آمد (؎) رمیدہ بود دل از ہوش و صبر شکر خدا ؛ کہ آن رمیدہ بدیدارت آرمید مرا ؛ ظہوری آرمیدن را بمعنی آرام استعمال کردہ است (؎) بردست آرمیدنم از دست غمزۂ ؛ کارم تمام شد ز طپیدن برآمدم ؛

آرمیدن آتش (استعمال) باضافت نون زبانہ نہ کشیدن آن باشد ۔ چنانکہ در آتش آرمیدہ گذشت ۔

آرمیدن بزم (استعمال) سکوت اہل بزم باشد ۔ چنانکہ صائب گوید (؎) آمد شد نگاہ بود ترجمان ما ؛ در بزم آرمیدۂ ما قیل و قال نیست ؛ (اُردو) محفل کی خاموشی ۔

آرمیدن تیر (استعمال) باضافت نون ۔ قائم بودن تیر در خانۂ کمان است چنانکہ بیدل گوید (؎) درین چمن نفسے میکشیم و می گذریم ؛ مبر گمان بکمانخانہ آرمیدن تیر ؛ (اُردو) تیر کا چلّہ مین قائم رہنا ۔

آرمیدن دریا (استعمال) نبودن تموج و تلاطم در دریا باشد (صائب ؎) دیوانۂ خموش بغافل برابر است ؛ دریاے آرمیدہ بساحل برابر است ؛ (اُردو) دریا مین تلاطم نہ ہونا ۔ جوش نہ ہونا ۔ دریا کا سکون ۔

آرمیدن دل (استعمال) باضافت نون ۔ سکون و قرار دل است چنانکہ بیدل

گوید (ے) بلطمع قطرہ دلش آرمید گوہر شد ؛ پہ فیض ہا کہ ندارد طریقۂ آداب ؛ (اُردو) دل کا آرام پانا۔

آرمیدن شدن (استعمال) بمعنی سکون اختیار کردن (ظہوری ے) آرمیدن میشود آخر رمیدہ ہائے دل ؛ طرح الفت اول افگندست وحشت گونہ ؛ (اُردو) تسکین پانا۔ آرام حاصل کرنا۔

آرمیدن شور (استعمال) باضافت نون باقی نماندن شور و غوغا و فرو نشستن آنست چنانکہ بیدل گوید (ے) دل شکستم شور طوفان ہوسہا آرمید ؛ شیشۂ ناخوردہ بر سنگ انجمن را ننگ داشت ؛ (اُردو) شور دبنا۔ شور فرو ہونا۔ شور باقی نہ رہنا۔

آرمیدن موج (استعمال) باضافت نون۔ بلند نہ شدن آنست (بیدل ے) فسادہا بہ تحمل صلاح می گردد ؛ سرے زتیغ کشیدن شد آرمیدن موج ؛ (اُردو) موج بلند نہ ہونا۔ تلاطم نہ رہنا۔

آرمیدن ہوس (استعمال) باضافت نون۔ کم شدن آن باشد۔ چنانکہ ظہوری گوید (ے) تمکین عشوۂ بہ شور آورد ؛ ہوس آرمیدۂ مارا ؛ (اُردو) ہوس کم ہونا ہوس دبنا۔

آرمیدہ اسم مفعول باشد از مصدر آرمیدن اما بہار گوید کہ کنایہ از متحمل و مزاج گرفتہ باشد واز کلام صائب سند آرد۔ (ے) صائب ہمین بود دل بے آرزوے ما ؛ امروز زیر چرخ اگر آرمیدہ است ؛ ورائے این سندہائے دیگر ہم مذکور است۔ ہمان کہ در آرمیدن آتش و بزم و دریا۔ گذشت ولیکن ہیچیک ازان بکار بہار نمی خورد و دیگر کسے از اہل لغت ذکر این معنی خاص نکردہ۔ (اُردو) متحمل۔

آرمیدہ شدن (استعمال) آرام یافتن چنانکہ ظہوری گوید (۵) خاطر عاشق آرمیدہ شود ؛ اگر آسودگی رسیدہ شود ؛ (اُردو) آرام پانا۔ فیضیاب ہونا۔ کامیاب ہونا۔ شفایاب ہونا۔ کہتے ہین لیکن آرام یاب یا راحت یاب یا تسکین یاب ہونا نہین سُنا گیا۔

آرمین بقول صاحب شمس نام پسر چارمین کیقباد شاہ است برادر خورد کیکاوس شاہ (اُردو) کیقباد کے چوتھے لڑکے کا نام جو کیکاؤس سے چھوٹا تھا۔

(۱) **آرن** بقول صاحب برہان (۱) بروزن قارن مخفف (۲) آرنج است کہ بندگاہ ساعد و بازو باشد و بعربی مرفق خوانند و نسبت (۲) فرماید کہ بمعنی بازو ہم بنظر رسیدہ از مرفق تا دوش۔ (آغاچی گوید ۵۱) زمانے دست کردے جفت رخسار ؛ زمانے جفت را نو کردے آرن ؛ (امیر خسرو ۵۲) زبہر سنگ طمع ہر کہ آید در دست ؛ بساکسان کہ شکستی بسنگشان آرنج ؛ (اُردو) (۱) کہنی (مونث) (۲) بازو۔ کہنے سے کندہے تک۔

(۲) **آرنج**

آرند بقول صاحب شمس بمد و فتح (۱) مُعین و (۲) مرادف پیکار و پرخاش نیز (اُردو) (۱) معین۔ مددگار۔ (۲) لڑائی۔ (مونث)۔

آرندوہ بقول صاحب شمس بمعنی رود و دجلہ (اُردو) ندی (مونث)۔

آرندہ بقول صاحب ناصری بحوالۂ فرہنگ فرنگ مزدور و باربردار و بارگیر و حمال مولف گوید کہ این معنی مجازی از معنی حقیقی اش پیدا شدہ باشد کہ اسم فاعل مصدر آوردن است۔ (اُردو) حمال۔ بقول صاحب آصفیہ اُردو مین مستعمل ہے۔ بوجھ اُٹھانے والا۔ باربردار۔ مزدور۔

آرنگ بقول صاحب برہان با کاف فارسی (۱) بروزن و معنی آرنج است کہ مرفق باشد و تا دوش و (۲) رنگ و لون را نیز گفتہ اند و (۳) بمعنی ہمانا و پنداری و گمان بری ہم آمدہ و (۴) رنج و محنت ہم و (۵) مکر و حیلہ و فریب نیز و (۶) بمعنی گونہ و روش چنانکہ گویند بدین آرنگ یعنی باین طرز و باین روش و (۷) نام میوۂ و (۸) حاکم ملک را نیز گویند۔ صاحب ناصری بر معنی اوّل قانع و صاحب مجمع الفرس سروری باستثنا معنی (۷) موید برہان۔ صاحب جہانگیری بجز معانی ۶ و ۷ باقی شش معانی را ذکر فرمودہ است۔ صاحب رشیدی گوید کہ آرنگ متغیر آرنج است و لغتے علیحدہ نیست چنانکہ مشہور شد و بہ تسلیم معانی (۱ و ۲ و ۳ و ۵ و ۸) فرماید کہ معنی رنج و محنت غلط باشد و (۹) بمعنی ہرگز نیز آمدہ و صاحب شمس متفق با صاحب جہانگیری۔ غالب دہلوی در (قاطع برہان) اعتراضہا بر صاحب برہان وارد فرمودہ و برائے بعض معانی طالب سند است اگرچہ صاحب قاطع القاطع بحدے جواب ترکی بترکی دادہ است و لیکن در اسناد ہمۂ معانی کامیاب نشد **مولف** گوید کہ حق بجانب برہان است و استعمال آرنگ در پارسی زبان بمعانی متذکرۂ بالا یافتہ می شود (منصور شیرازی ؎) گر بہد تو ظلم باز دچنگ ٭ باد دستش بریدہ از آرنگ ٭ (سروری ؎) از من خوے خوش گیر از انکہ گیرد ٭ انگور ز انگور رنگ و آرنگ ٭ (ظہیر فاریابی ؎) آرنگ زرد باد چو نارنگ روے خصم ٭ پاداش سر بریدہ چو سر کفتہ باد رنگ ٭ (استاد رودکی ؎) ہرگز نہ کند سوے من خستہ نگاہے ٭ آرنگ نخواہد کہ شود شاد دل من ٭ (خلاق المعانی کمال اسمٰعیل ؎) نہ ہرگز از تو رسیدہ بموے آرنگے ٭ نہ ہرگز از تو

رسیدہ بمورے آزارے ؛ (عضایری رازی ۵۴) گشتہ ترا مسلّم شوق و نشاط و اقبال ؛ بودہ نصیب دشمن آرنگ و رنگ ادبار ؛ (شرف شفروہ ۵۵) بر مثل قمر ہمے زند رایت ؛ کاے شاہد پیشہ اینچہ آرنگ است ؛ اگرچہ شواہد معانی ۶ و ۷ و ۸ و ۹ گیر نیامدہ ولیکن این نقص تلاش ماست۔ متاخرین معاصرین تصدیق تحقیق زباندانان میکنند و بس۔ صاحب رشیدی قول سامانی را ذکر کردہ است فرماید کہ آرنگ لغتے است در رنگ بمعنی لون یا آنکہ رنگ مخفف اوست و لغتے است در رنگ مرادف رنج یا آنکہ رنج مغیر اوست و تعقیب برنگ و بریت عضایری از باب تفنن است کہ در کلام قدما شایع است و در بیت ظہیر بمعنی لون و بمعنی ہر گز نیز آوردہ و بیت رودکی شاہد این معنی می تواند شد۔ اگرچہ در فرہنگ بمعنی ہمانا آوردہ است۔ (اُردو) (۱) دیکھو آرنج۔ (۲) رنگ (مذکر) (۳) بے شک۔ بہ تحقیق۔ (۴) رنج (مذکر) محنت۔ مونث۔ (۵) مکر۔ حیلہ۔ فریب (مذکر) (۶) روش (مونث) طرز (مذکر) (۷) ایک میوہ کا نام۔ (۸) حاکم۔ پادشاہ۔ (مذکر) (۹) ہرگز۔

آرُو بضم را۔ بقول صاحب رشیدی بمعنی امروز و ظاہرا این لغت صفاہانست (اُردو) آج۔

آروانہ بقول صاحب موید گلے است صحرائی۔ صاحب سروری فرماید کہ اروانہ بلامد است و گل خیری صحرائی را گویند چون آنرا بخور کنند بوے گندہ کہ باشد زائل گرداند۔ (اُردو) گل خیرو بقول صاحب آصفیہ خطمی کا پھول جو نیلے رنگ کا ہوتا ہے اور مزاجاً اوّل درجہ میں گرم و خشک۔

آروت وس (اصطلاح) بقول صاحب رشیدی بلغت صفاہان بمعنی امروز بس است چنانچہ مرویست کہ حضرت امیر علیہ السلام بصفاہانئے کہ استفادۂ حدیث از آنحضرت کرد بعد از حدیث (ما احبّنی الصفاهانی قطّ) گفت آروت وس یعنی امروز بس است. (اُردو) آج کا دن تجھ کو کافی ہے۔

آروغ بقول صاحب برہان باغین نقطہ دار بروزن فاروق بادے را گویند کہ از گلو باصدا برآید و بجاے غین۔ قاف نیز گفتہ اند و باعیوق قافیہ کردہ اند. صاحبان سروری و شمس و رشیدی و سراج ذکر این فرمودہ اند. (نظامی ؎) ہمیشہ لب مردہ بسیار خوار ٭ در آروغ بد باشد از ناگوار ٭ (اُردو) ڈکار (مونث)۔

آروغ زدن (استعمال) مصدر متعدی است بمعنی گرفتن آروغ است۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کند بصلۂ (از) چنانکہ باقر کاشی گوید (؎) تا چند زنی از دہن کون آروغ ٭ اے مشک تو چون ہمت مردان پر دروغ ٭ (حکیم انوری در ہجو بدون صلہ گوید (؎) زاستلاہ ہضم نیابد بدو صد کوزہ فقاع ٭ گر کسے نان خورد و بر درش آروغ زند ٭ (اُردو) بقول صاحب آصفیہ ڈکارنا۔ ڈکار لینا۔

آروغ گرفتن (استعمال) مرادف ماضیہ و بقول صاحب ارمغان آصفی بصلۂ (از) (کمال اصفہانی ؎) گیرد چو صبح آروغ از قرص آفتاب ٭ آنرا کہ تو بخوان کرم میہمان کنی ٭

آروغیدن بقول صاحب صفوۃ المصادر مرادف ماضیہ۔ سندے پیش نشد و زباندانان معاصر تصدیق این نمی کنند۔

آروق بہار گوید کہ مثل آروغ است چون قاف در فارسی نیاید پس بقاف ترکی باشد

ویا از تغیر لہجہ بود چنانچہ عراقیان حال غین را قاف می خوانند۔ صاحب جام جم گوید (ے) باچنین خوردن وچنان آروق ؛ کے بری رخت خویش بر عیوق ؛ صاحبان رشیدی وسروری ہم ذکر این می کنند کہ مرادف آردغ است ۔

آرون بقول صاحب برہان بروزن قارون صفت ہاے خوب ونیک را گویند وصاحبان ناصری ورشیدی وجہانگیری وشمس وسراج ومویدہم ذکر این فرمودہ اند (عنصری ے) بآرون اونیست در بوم ورست ؛ جہان را بآرون وآذین بجست ؛ (اُردو) نیک صفت۔ عمدہ صفت ۔

آروند بقول صاحب برہان بفتح رابع وسکون نون ودال ابجد شان وشوکت وشکوہ را گویند۔ غالب دہلوی در قاطع برہان اعتراض میفرماید وسندی طلبد کہ ہرگاہ (اروند) بالف مقصورہ معانی متعددہ دارد۔ صاحب برہان آروند را چرا بریک معنی قناعت کرد وقاطع القاطع جواب شافی دادہ است۔ **مولف** گوید کہ معترض بحث بے کارے بمیان آوردہ۔ اعتبار زبان برہان را ہمین قدر کافی است کہ معاصرین عجم ہم با او ہمزبانند و **مولف** با اکثرے ازانہا گفتگو کرد وتصدیق قول برہان شد۔ صاحبان ناصری وہفت قلزم ہم ہمزبان برہان اند۔ (اُردو) شان (مونث) شوکت (مونث) شکوہ۔ (مذکر) ۔

آروین بقول صاحب برہان بروزن پاکدین تجربہ وامتحان وآزمایش را گویند۔ صاحبان رشیدی وجہانگیری وناصری وانند ہمزبان برہان۔ سنداین در

استعمال ذیل می آید۔ (اُردو) تجربہ۔ امتحان (مذکر) آزمایش (مونث) (وزیر ۵)
ہر رگ و پے مین سمائے ہو تمہین کھینچو نہ تیغ ؛ امتحان میرا تمہارا امتحان ہو جائے گا ؛
(غالب ۵) حضور شاہ مین اہل سخن کی آزمایش ہے ؛ چمن مین خوش نوایان چمن کی
آزمایش ہے ؛

آروین کردن (استعمال) بمعنی تجربہ و امتحان کردن باشد چنانکہ صاحب ناصری در کلام خود آوردہ و بر لفظ (آروین) ذکرش فرمودہ (۵) ہرگز نکند زرمش آرمان ؛ ہر کو کندش یکرہ آروین ؛ (اُردو) امتحان کرنا۔ آزمایش کرنا۔ جانچنا۔ آزمانا۔ (داغ ۵) امتحان کرکے تو اصاف پشیمان ہوے ؛ ہمنے جانا تہا کہ غیرون سے ہی کینا ہوگا ؛ (رشک ۵) کس کس طرح فلک نے نہ کین آزمایشین پر سب امتحان کے ہین دل ممتحن مین داغ ؛

آرہ بقول صاحب برہان بروزن چارہ بیخ و بن دندانہا را گویند۔ صاحبان موید و انند ہم ذکر این می کنند۔ (اُردو) دانتون کی جڑ۔ (مونث)۔

آرے بقول خان آرزو کہ در چراغ ہدایت نوشتہ۔ اسم فعل است بمعنی قبول دارم۔ کمال اسمعیل این را آوردہ (۵) از پئے وصل چنان ہجر چنین ؛ آرے بیخار نباشد و دردے ؛ فارسیان برائے تاکید استعمال این بتکرار می کنند۔ (ظہوری ۵) رفتہ در طوفان غم برباد اسباب نفس ؛ آرے آرے ظاہر است از آہ بے پایان ما ؛ صاحب شمس آرے را مرادف بلے گوید (اُردو) ہان۔ بقول صاحب آصفیہ کلمۂ ایجاب۔ ایسے موقع پر بے شک یہی کہتے ہین۔

آرے۔ بلے (استعمال) فارسیان آرے را مرادف بلے گرفتہ اند و آرے بلے ہر دو را بالفظ کردن استعمال می کنند معاصرین ہمہ ازان حالا بر زبان دارند می گویند کہ چرا آرے بلے می کنی یعنی بدل نمی خواہی کہ این کار کنی یعنی دفع الوقتی ولیت ولعل می کنی پس آرے بلے مرادف دفع الوقتی باشد۔ بسیار عجب است کہ صاحبان لغت این را فروگذاشتہ اند ظہوری در کلام خود آرے و بلے را بامصدر راندن استعمال کردہ است (ے) غیر آرے و بلے راندہ ظہوری از لب ؎ نیست در کام و زبان جاے چرا و چہ ان را ؎ (اُردو) بقول امیر آرے بلے کرنا ٹالنا حیلہ حوالہ کرنا۔ (نکہت ے) وائے قسمت جن پہ ہم مرتے رہے ؎ آج کل۔ آرے بلے کرتے رہے ؎۔

آریدبرید بقول صاحب برہان بکسر ثالث وسکون تحتانی و دال ابجد این لغت از اتباعست یعنی دوائے باشد مانند پیاز شکافتہ و آنرا از سیستان آورند و بر بواسیر طلا کنند نافع باشد و خوردن آن زنان را خون حیض آورد و بکسر ہمزہ نیز گفتہ اند کہ اریدبرید باشد۔ صاحب رشیدی بحوالہ قانون فرماید کہ دوائے است مانند بصل مشقوق (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات ایک دوا کا نام جو سیستان مین پہٹی ہوی پیاز کی طرح پیدا ہوتی ہے۔ اسکے طلا سے بواسیر جاتی رہتی ہے۔ اور کھانے سے عورت کا بند حیض کھل جاتا ہے۔ اور بقول صاحب محیط سوسن بری سرخ یا بیخ سوسن سفید جسکو فارسی مین سوسن آزاد بھی کہتے ہین۔

آریدن بقول صاحب موید الفضلا بارائے مہملہ ہمان آرستن یعنی توانستن کذا فی زفانگویا و صاحب بحر عجم بمعنی آرایش کردن نوشتہ سالم التصریف کہ غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول

نیاید۔ وصاحب نوادر المصادر را در معنی با صاحب بحر اتفاق است۔ (اُردو) دیکھو آراستن

آرے طریق دولت چالاکی است و چستی (مثل) صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ اند و از تعریف ساکت **مولف** گوید کہ این مثلے است کہ فارسیان بطریق پند و نصیحت می زنند یا از برائے کسے کہ از چالاکی و چستی خود دولت مند شدہ باشد۔ (اُردو) بقول امیر یہی مصرع اُردو مین بہی مستعمل ہے سستی چہوڑنے اور چالاکی اختیار کرنے کے لئے نصیحتاً کہا جاتا ہے۔

آریغ بقول صاحب برہان بکسر ثالث وسکون تحتانی وغین نقطہ دار کینہ و عداوت باشد و سردی و نفرت را نیز گویند کہ از شخصے در دل کسے جا کند و باین معنی با رائے نقطہ دار ہم آمدہ۔ صاحب ناصری این را ذکر کند و فرماید کہ برائے معجمہ اصح است۔ وصاحب رشیدی بر معنی اول قانع و سردی را با صاحب برہان اتفاق است۔ (خسروانی ؎) آہ از غم آن نگار بدمہر ؛ کاریغ زمن بدل گرفتہ ؛ (شمس فخری ؎) از جفاے زمانہ چند رسید ؛ بدل خستہ محنت و آریغ ؛ (اُردو) کینہ۔ (مذکر) عداوت۔ (مونث) نفرت (مونث) (غالب ؎) ذکر میرا مجہ سے بہتر ہے کہ اُس محفل مین ہے ؛ رتبہ کینے کا مرے دیکھو کہ اُن کے دل مین ہے ؛ —

الف ممدودہ باز اے معجمہ

آز بقول صاحب برہان بسکون زاے نقطہ دار بمعنی (۱) آرزو و خواہش (۲) و ابرام و حرص باشد در جمیع امور و (۳) نام جاے و مقامے و نام شہرے و مدینۂ ہم ہست

صاحب ناصری برمعنی دوم قانع وبقول سروری حرص وخواہش ونام شہرے۔ صاحبان دری وپہلوی ورشیدی وجہانگیری ہم ذکر معنی دوم کنند۔ صاحب انند وبہار گویند کہ خواہش بابرام است کہ ترجمہ حرص باشد وبالفظ نشاندن مستعمل۔ **مولف** گوید کہ ہیچ تخصیص از مصدر نشاندن ندارد تابحدے کہ استعمال این بامصادر مختلفہ یافتہ شد انحصار رانشاید (ادیب صابر ؎) سبز گشت از سخاش کشت امید ٭ سیر گشت از عطاش معدۂ آز ٭ (حکیم خاقانی ؎) افسر عقل بایدت بر سر ٭ از سر آز خون دل چہ خوری ٭ (**اُردو**) (۱) دیکھو آرزو (۲) بقول امیر آز اُردو مین مستعمل ہے بمعنی اعتدال سے زیادہ ہوس۔ حرص وآز۔ دونون مستعمل ہین (مومن ؎) خاکستر انکے نسخۂ اکسیر اثر کی ہے ٭ کحل الجواہر رمد چشم حرص و آز ٭ (کیف ؎) جان دیتے ہین حرص نعمت مین ٭ مگس شہد آز ہین ہم لوگ ٭ (۳) ایک جگہہ اور مقام اور شہر کا نام۔

آزشکستن (استعمال) زائل شدن وزائل کردن وکم کردن حرص باشد۔ صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر این فرمودہ (ظہیر فاریابی ؎) حاضر بخوان مگر مت کے شود طمع ٭ کاندک خورش آز معدۂ ناہار بشکند ٭ (**اُردو**) حرص مٹنا۔ حرص مٹانا۔ ہوس بجہانا۔

آزگذاشتن (استعمال) حرص را دل کردن وراہ ندادن۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است۔ (سعدی ؎) آز بگذار وبادشاہی کن ٭ گردن بے طمع بلند شود ٭ (**اُردو**) حرص چھوڑنا۔

آزنشاندن (استعمال) مرادف معنی متعدی (آزشکستن) صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ۔ (اوحدی مراغی ؎) از سر عربدہ برخیز وبرمن بنشین ٭ تا زمانے بنشانم

بمؤاز دل خویش ؛ (اُردو) ہوس بجہانا۔ حرص مٹانا۔

آزاد بقول صاحب برہان بروزن آباد (۱) نام شہریست در توابع بخوان۔ مردم آنجا سفید پوست می باشند۔ وشراب آن ملک شہرتے عظیم دارد۔ صاحبان ناصری وسروری وارشیدی ہم ذکر کنند۔ (اُردو) توابع بخوان مین ایک شہر کا نام جہان کے باشندے گورے ہوتے ہین اور وہان کی شراب مشہور ہے۔

(۲) مطلق بے عیب انیز گویند یعنی ہر چیز کہ آن عیب نداشتہ باشد وبقول فرہنگ۔ وساتیر نجات یافتہ وبسیط ضد مرکب وصاحب سروری ہم ذکر این می کند (سعدی ؒ) بخصمان بندی فرستاد کس ؛ کہ اے نیک مردان آزاد کس ؛ (اُردو) بے عیب۔

(۳) بے قید ومجرد وخلاص شدہ ونجات یافتہ رانیز گویند چنانکہ۔ کسے گوید کہ فلان را آزاد کردم یعنی از قید بندگی فارغش ساختم وخلاصش کردم۔ صاحبان سروری ورشیدی ہم ذکر کنند۔ (سعدی ؒ) رسمے است کہ مالکان تحریر ؛ آزاد کنند بندۂ پیر ؛ صاحب شمس گوید کہ یعنی علیحدہ وجدا ہم باشد مقصودش ہمین بے قید ومجرد باشد کہ اکثر اہل لغت برین متفق اند۔ آما صاحب موید الفضلا لفظاً باصاحب شمس اتفاق دارد **مولف** گوید کہ سندے کہ از کلام سعدی پیش شدہ است (آزاد کردن) راست البتہ در کلام جامی سند این یافتہ شد (ؒ) عید شد یکدل نمی بینم کہ اکنون شادیست ؛ جز دل من کین زمان ہم از غمت آزاد نیست ؛ (اُردو) بقول امیر لفظ آزاد اُردو مین انہین معنون مین مستعمل ہے (ناسخ ؒ) آزاد ہین قیود سے افتادگان خاک ؛ اُڑتا پھرا شجر سے جو برگ خزان گرا ؛۔

(۴) سوسن سفید را نیز آزاد گویند چہ او از علت کجی و تکیہ بشاخ دیگر کردن فارغست۔ صاحب ناصری گوید کہ بوجہ آنکہ میوہ ندہد آزاد است۔ صاحبان سروری و رشیدی ہم ذکر کردہ اند:

(ابو عاصم ؎) زبس جود او خلق را بندہ کرد ؛ بجز سرو و سوسن کس آزاد نیست ؛ مولف گوید کہ این سند معنی نمبر ۳ باشد۔ استعمال سوسن آزاد و سرو آزاد و نظر آمدہ و مجرد لفظ آزاد بمعنی سوسن بنظر نیامد۔ صاحب برہان ذمہ دار تحقیق خود است۔ (اُردو) سوسن۔ اسم مونث۔ بقول صاحب آصفیہ ایک قسم کے آسمانی رنگ کے پھول کا نام جسکی چھ قسمیں ہین (سوسن سفید بھی ایک قسم ہے۔ مولف)۔

(۵) درختے ہم ہست کہ آنرا در ہندوستان بکاین می گویند و نیز درخت آردن باشد و درخت گاودرس را نیز گویند۔ صاحب ناصری گوید کہ درختے است در دارالمرز مازندران راست و صاف بلندیش بہفتاد درع میرسد و شاخہایش ہمہ بر بالا است و تنہ اش اصلا شاخ ندارد۔ (شرف الدین شفروہ اصفہانی گوید ؎) من بندۂ آن قد چو آزاد درختم ؛ من ہندوِ آن صورت چون لعبت چینم ؛ صاحب سروری و رشیدی ہم ذکر این کردہ فرماید کہ چوب این جوہر دار باشد و صاحب جہانگیری گوید کہ این درختے است کہ اگر جانوران برگہایش خورند بمیرند۔ صاحب سروری این را آرژن گوید کہ بادام کوہی است۔ صاحب رشیدی گوید کہ این را آزاد درخت گویند نہ صرف آزاد۔ و صاحب موید فرماید کہ درخت نیم باشد و در بعض لغات طلب درخت بکاین۔ (اُردو) ایک درخت کا نام جسکی بلندی ستر گز کی کہی گئی ہے اور اسکی شاخین بہی اوپر کیجانب رخ کرتی ہین بعضون

نے درخت (بکاین) کہا ہے۔ اور بعض نے (درخت باجرہ) اور بقول بعض جنگلی بادام اور نیم کا درخت۔ اُردو مین بقول امیر لفظ آزاد راست اور مستقیم کے معنون مین مستعمل ہے۔

(۶) ہر درخت کہ میوہ ندہد۔ ہمانا کہ سوسن و سرو را باین اعتبار آزاد خوانند۔ (اُردو) جو درخت کہ بار ور نہو۔ اُردو مین مجرد آدمی کو آزاد کہتے ہین۔ دیکھو امیر اللغات۔

(۷) نام درخت سرو ہم ہست گویند از حکیمے پرسیدند کہ چندین درخت نامور و برومند است چرا ہیچیک را آزاد نمی گویند مگر سرو را کہ ہیچ ثمرہ و میوہ ندارد۔ گفت کہ ہر یک را فصلے و وقتے معلوم است کہ گاہے تازہ باشد و گاہے پژمردہ و سرو ازینہا فارغ است و پیوستہ تازہ و نیکو باشد پس صفت آزادگان این است۔ صاحب ناصری آوردہ (ے) گرت زدست برآید چو نخل باش کریم ؛ ورت زدست نیاید چو سرو باش آزاد ؛ صاحبان سروری و رشیدی ہم ذکر کنند۔ **مولف** گوید کہ سند ناصری ہم متعلق بہ معنی سوم است نہ سند آزاد بمعنی سرو۔ (اُردو) اُردو مین سرو آزاد تو کہتے ہین لیکن مجرد لفظ آزاد سرو کے معنون مین مستعمل نہین ہے۔ امیر فرماتے ہین کہ سرو و شمشاد و سوسن و قد کی صفت مین جو آزاد آتا ہے اسکے وجوہ مختلف ہین بعض کی راے ہے کہ سرو آزاد سرو راست کے معنی ہین بعض کہتے ہین کہ یہ قید خزان سے آزاد ہے۔

(۸) نزد محققین کسے است کہ از تعلقات ظاہری و باطنی خلاص یابد۔ و بقول صاحب ناصری کسلے کہ قطع تعلق از ماسوا کردہ۔ (اُردو) اُردو مین لفظ آزاد بے غم بے پروا دنیا کے بکھیڑون سے الگ (غالب ے) غم نہین ہوتا ہے آزادون کو بیش از یک نفس ؛

برق سے کرتے ہین روشن شمع ماتم خانہ ہم ؛ اُردو مین آزاد اُن فقیرون کو بھی کہتے ہین جو ملت اور مقام وغیرہ کے مقید نہین ہوتے۔ (صباؔ) قید مذہب واقعی اک روگ ہے ؛ آدمی کو چاہیئے آزاد ہو ؛ (امیر اللغات)۔

(۹) بقول صاحب ناصری نام ماہیئے است کہ گوشت آن بغایت لذیذ و آنرا آزاد ماہی گویند صاحب سروری ہم ذکر این می کند و گوید کہ این را از گیلان آرند۔ صاحب رشیدی گوید کہ این را آزاد ماہی گویند نہ صرف آزاد۔ (اُردو) ایک مچھلی کا نام۔

(۱۰) بقول صاحب سروری نام قسمے از خرما ہم۔ (لاسمی جرجانی ؎) گاہ از عنب ازقی اندر کف مائے ؛ گاہ از رطب معقلی و برنی و آزاد ؛ (اُردو) کھجور کی ایک قسم کا نام جسکے متعلق خود مولف نے اپنی تالیف فلاحتہ النخل مین لکھا ہے کہ عربی زبان مین ازاد بفتح اوّل خرما کی ایک قسم کا نام ہے مصنف صراح نے اسکی تصدیق کی ہے بعضون نے لکھا ہے کہ اسکا اصلی لفظ آزاد ہے توابع فارس کے ایک قسم خرما کے لئے یہ نام تجویز ہوا جسکی شادابی تنہائی سے مخصوص تھی۔

(۱۱) بقول صاحب شمس بمعنی سخی ہم۔ (اُردو) سخی۔

(۱۲) بقول بہار و صاحب انند بمعنی کامل و تمام ہم مستعمل چنانکہ والہ ہروی در احوال اسلاف گفتہ (؎) بوند ہزار سال آزاد ؛ از دولت خانہ زادیت شاد ؛ (اُردو) کامل۔ بالآخر صاحب انند فرماید کہ بالفظ کردن و شدن مستعمل است خصوصاً بالفظ بندہ و امثال آن۔ مولف گوید کہ استعمالش تا بحدے کہ بنظر گذشت بدیل می آید و محققین استعمال را انحصار نشاید۔

آزاد آمدن (استعمال) بمعنی آزاد شدن و بے فکر بودن است۔ صاحب ارمغان بصلۂ (از) ذکر این فرمودہ است۔ (حافظ شیرازی) زیر بارند درختان و تعلق دارند ؛ اے خوش آن سرو کہ از بار غم آزاد آمد ؛ (اُردو) آزاد رہنا۔ بے فکر رہنا۔ (داغ) پابندیوں نے عشق کی ہمکو پر کیا مجھے ؛ مین سوا سیر یون مین بھی آزاد رہگیا ؛۔

آزاد برآمدن (استعمال) پابند بیہا نداشتن و بے فکر زیستن و بے قید بودن۔ (ظہوری) دیران تو گردیدم و آباد برایم ؛ دربند تو افتادم و آزاد برایم ؛ (اُردو) بے فکر بسر کرنا۔ مطلق العنان رہنا۔

آزاد بودن (استعمال) مطلق العنان و بے فکر بودن است بقول صاحب ارمغان آصفی بصلۂ (از) مستعمل (حالتی طہرانی) دل کہ عاشق شد اگر شاد بناشد بہتر ؛ مرغ بے بال و پر آزاد بناشد بہتر ؛ (خسرو ع) آزاد بود تیغ چو سوسن زبندیاں ؛ (اُردو) آزاد رہنا۔

آزاد بہمن (اصطلاح) بقول صاحب نامری بمعنی عقل اوّل است چنانکہ در فرہنگ دیگر نیز است۔ صاحب انند ہم ذکر این میکند۔ (اُردو) عقل اوّل بقول صاحب آصفیہ وہ پہلا فرشتہ جو باقی نو فرشتون سے اوّل پیدا ہوا۔ جوہر اوّل جبرئیل۔ نور محمدؐ۔ (مذکر)۔

آزاد دار (اصطلاح) بقول صاحب رشیدی مرادف آزاد درخت کہ می آید۔

آزاد وارو (اصطلاح) بقول صاحبان برہان و بحر و موید نوعے از چقندر صحرائیست و بیخ او را حلیمو گویند۔ ضماد آن نقرس و مفاصل را نافع است۔ (اُردو) صحرائی چقندر کی ایک قسم کا نام۔ چقندر بقول صاحب آصفیہ اسم مذکر۔ ایک جڑ کا نام جو نہایت سرخ اور شلغم کی قسم مین سے ہے۔

(۵۴۱)

آزاد داشتن (استعمال) رہا داشتن باشد چنانکہ نظیری نیشاپوری گوید (ے)
مرغ دل دارا ز قفس آزاد ؛ بر در خانہ آب و دانہ منہ ؛ صاحب ارمغان آصفی بصلۂ (از) ذکر این فرمودہ۔ **مولف** گوید کہ بر دیگر معانی لفظ آزاد ہم۔ چنانکہ بیدل گوید (ے) یاس مطلب نالۂ را نفس فرسائی نکرد ؛ بے بری این سرو را بے ریشہ ہم آزاد داشت ؛ یعنی بیفکر داشت۔ (اُردو) آزاد رکھنا یعنی بے قیدی کی حالت مین رکھنا۔ (داغ ے) اُسکے پھندے مین پھنسے دیکھئے کیونکر نکلین ؛ جو نہ آزاد رکھے اور نہ آزاد رہے ؛۔

آزاد درخت (اصطلاح) بقول صاحب برہان درختے است کہ آنرا در ارکان زہرین و در فارس درخت طاق و طغک می گویند و بعربی علقم و شجرہ جرہ خوانند و حنظل سیوۂ آن درخت است اگر برگ آنرا بہائم بخورند بمیرند و اگر سر بدان شویند موے سر را دراز کند و بعضے گویند آزاد درخت۔ درخت طاق است و ہیزم آن بہترین ہمہ ہیزم ہاست چنانکہ آتش آن مدتے بماند و راستہ ہم ذکر این فرماید و گوید کہ در جرجان روید (والہروی ے) آزاد درخت چمن عشقم و دہقان ؛ پیراہن بلبل کند از برگ خزانم ؛ صاحب شمس اللغات فرماید کہ در (سامی) مذکور است کہ این را در ہند بکاین خوانند و (۲) صمغیست کہ بدان زرحل کنند بقول رشیدی بحوالۂ شیخ الرئیس شجرہ ایست بری شبیہ بکنار بطبرستان تا خک گویند برگ آن سم بہائم است۔ مرادف (آزاد دار) صاحبان سراج و بہار و انند و سروری و موید ذکر این کردہ اند۔ **مولف** گوید کہ بر لفظ (آزاد) ہم ذکر این شدہ است و در رائے **مولف**، درخت آزاد و آزاد درخت (۳) سرو را ہم گویند چنانکہ شرف شفروہ گفتہ (ع)

من بندۂ آن قدم چو آزاد درختم ؛ درین مصرع
کہ شاعر آزاد درخت را با قد معشوق تشبیہ دادہ
است مقصودش غیر از سرو بنا شد چرا کہ از
راستی درخت طاق و طنک فارسیان ذکرے
نکردہ اند بلکہ سرو و شمشاد را ہمیشہ بہ تشبیہ قد
معشوق می گیرند۔ صاحب بحر عجم فرمودہ کہ درخت
آزاد سرو یک شاخہ راست رستہ باشد۔ و نیز
نام درختے۔ ہرگاہ درخت آزاد سرو را گویند
آزاد درخت ہم کہ مقلوب آن است سرو
باشد (اُردو) (۱) بکاین یا بکان بقول
صاحب فرہنگ آصفیہ اسم مذکر۔ ایک درخت
کا نام جسکے پتے نیم کے مشابہ ہوتے ہین۔ اور
انمین بکونون کے گچھے گچھے لگتے ہین (۲)
ایک قسم کا گوند جس سے سونا حل ہوتا ہے (۳)
درخت سرو۔

(۱) آزاد و فتن (مصدر اصطلاحی) ہیچ
(۲) آزاد رو چیز مقید نبودن۔ و
بہ آزادی بسر کردن و آزاد رو از ہمین مصدر
است کسے کہ مقید بہیچ چیز نباشد بہار (آزاد
رو) را مرادف آزاد طبع و آزاد مرد گوید (جامی
ے) خاک باد اسر من در رہ آن سرو روان ؛
کہ گرفتاری من بیند و آزاد رود ؛ صاحب
ارمغان آصفی نمبر (۱) را ذکر کند و سندے کہ
پیش می کند نمبر (۲) راست۔ (صائب ے)
نیست آزاد روان را غم اسباب سفر ؛ توشہ و
راحلۂ ما کمر بستہ بود ؛ (اُردو) (۱) آزاد انہ
بسر کرنا۔ (دیکھو امیر اللغات بضمن معنی (۸) لفظ
آزاد) (۲) آزاد چلنا۔ (۳) آزاد طبع۔ آزاد منش۔

آزاد زبان (استعمال) زبان دراز باشد
(ملا نیر ے) دلم را کن ز معنی نزہت آباد ؛
زبانم را چو سن ساز آزاد ؛ (اُردو) زبان
دراز۔ مُنہ پھٹ۔ (اسیر ے) گلشن مین کیا
کرون مین زبان فغان دراز ؛ غنچہ دہن دریدہ
ہے سو سن زبان دراز ؛ ۔

(صفحہ)

آزاد زیستن (استعمال) مرادف آزاد رفتن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است۔ (خسرو دہلوی ؎) درره عشق از بلا آزاد نتوان زیستن ؛ تا غمش در سینہ نبود شاد نتوان زیستن ؛۔

آزاد ساختن (استعمال) از قید چیزے آزاد کردن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر کردہ است (زلالی خوانساری ؎) خریداران کہ در بازار نازند ؛ غلام ناقبول آزاد سازند ؛ (حزین اصفہانی ع) نمی سازی چرا آزاد از قید خودی مارا ؛ (صائب ؎) چون بشکرانہ فشارم دو جہان را آزاد ؛ چشم وا مم شدہ روشن بشکاریکہ مپرس ؛ (اُردو) آزاد کرنا۔ بقول امیر قید غلامی سے نجات دینا۔ کسی کو قید سے رہا کرنا۔ خلاصی دینا۔ (قلق ؎) مثل سرو وصنوبر وشمشاد ؛ سیکڑوں کردئے غلام آزاد ؛ (آتش ؎) عاشق کسطرح مین جو لگا کرنے بندگی ؛ آزاد داغ دیکے خریدارنے کیا ؛ (ناسخ ؎) غم سے کردے مثل سرو آزاد خط ؛ جلد بھیج او غیرت شمشاد خط ؛۔

آزاد شدن (استعمال) لازم مصدر ماقبلہ صاحب ارمغان آصفی ہم نوشتہ (صائب ؎) شد مسیحا بجرد زعلائق آزاد ؛ چہ کند رشتہ بآن تیغ کہ سوزن بر داشت ؛ (ظہوری ؎) قیدہا شدم آزاد و مبتلا کہ منم ؛ نماند غیر تو بیگانہ آشنا کہ منم ؛ (اُردو) آزاد ہونا۔ آزادی ملنا۔ نجات ملنا۔ چھٹکارا ہونا۔ (ناسخ ؎) کیا فقط مجھکو غم دنیا سے آزادی ملی ؛ چھٹ گیا تکلیف دیدے سے بھی جو دیوانہ ہے ؛۔

آزاد طبع (استعمال) بقول بہار مراد آزادرو و آزادمرد کہ ہیچ چیز مقید نہ باشد۔ (صائب ؎) برسر آزاد طبعان سایۂ بال ہما ؛ در گرانی ہیچ کم از تیشۂ فرہاد نیست ؛ (اُردو) بقول امیر آزاد طبع وہ جسکی طبیعت

اور فطرت مین آزادی ہو اور تکلفات سے بری۔ (ناصر ؎) آزاد طبع لوگ ہین اللہ کے فقیر ؛ منصب سے کچھ غرض ہے نہ مطلب ہے مال سے ؛۔

آزاد کردن (استعمال) (۱) از قید رہا کردن و (۲) عموماً بے قید کردن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است (سلمان ساوجی ؎) بسان سوسن اگر بندہ راکنی آزاد ؛ بصد زبان کنم از بندگیت آزادی ؛ (شرف ماژندرانی ع) مفلسی کرد ز زندان وطن آزادم ؛ (سعدی ؎) رسم است کہ مالکان تحریر ؛ آزاد کنند بندہ پیر ؛ (صائب ؎) تا مبادا آگاہ از ذوق گرفتاری شوند ؛ میکنم آزاد طفلان ج از مکتب خانہا ؛ (ظہوری ؎) اے زرویت بہشت منزل ما ؛ عیش آزاد کردہ دل ما ؛ (اردو) آزاد کرنا۔ دیکھو آزاد ساختن۔

آزادگان (اصطلاح) بقول صاحب شمس جمع آزاد است یعنی احرار و جوانمردان و اولیا و حلال زادگان (صائب ؎) از گرفتاران این گلشن چہ می پرسی کہ من ؛ ہمچو سرو آزاد گانرا پاے در گل یافتم ؛ (سعدی ؎) بسر و گفت یکے میوۂ چرا ناری ؛ جواب داد کہ آزادگان تہی دستند ؛ (اردو) بقول امیر آزاد لوگ بے پروا۔ بے تعلق لوگ آزاد فقیرون کا گروہ۔ (انشا۔ ؎) ہولی مین جوگن ایسی بنی وہ کہ جسکو دیکھ ؛ آزاد لوگ بھول گئے اپنی چال ڈہال ؛ (فقرہ امیر) ہم آزاد لوگ ہین جہان شام ہوی وہین ڈیرا ہو گیا۔

آزادگان تہی دستند (مثل) صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ اند و از تعریف ساکت مقصود ہمین است کہ آزاد مردان از علائق دنیوی رستہ اند و از لوازم

دنیا چیزے درست ندارند سند این اصطلاح ماضیہ گذشت (اُردو) دکن مین کہتے ہین کہ آزاد لوگ لنگوٹ کے بہی پابند نہین۔ آزاد لوگ دنیا ہی سے آزاد ہین۔ یعنی قیدخانہ دنیا سے باہر ہین۔

آزادگاہِ جامہ (اصطلاح) باضافت ہاے اوّل بقول صاحب بحر عجم جائیکہ استادان جولاہہ پارچۂ بافتہ شدہ را از کارگاہ می برند۔ (اُردو) بنے ہوے کپڑونکے رکہنے کی جگہہ۔

آزادگردیدن (استعمال) مرادف آزاد شدن باشد۔ چنانکہ صائب گوید (ے) مرا بیزار کرد از اہل دولت دیدن دربان ؛ بیک دیدن رصد نادیدنی آزاد گردیدم ؛۔

آزادگشتن (استعمال) مرادف ماضیہ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است (نظیری نیشاپوری ے) خندہ زد برطرز مجلس دل زغم آزاد گشت ؛ نکتہ راانداز درج لب عقل از پریشانی نشست ؛۔

آزادگفتن (استعمال) آزاد نام ہندوان است۔ صاحب ارمغان آصفی از عبارت صاحب جہانگیری چہ خوش سندے آوردہ کہ "درخت آرزن را آزاد گویند" (اُردو) آزاد کہنا۔

آزادگی (استعمال) مرادف آزادی باشد جامی فرماید (ے) چو حکم عقل نافذ نیست نے آزادگی باشد ؛ کہ داری چون غلامان غل گردن طوق فرمانش ؛ (اُردو) اُردو مین بہی آزادگی مستعمل ہے۔ امیر نے آزادی کے ذیل مین اسکا ذکر کیا ہے (داغ ے) یہ قید محبت اک آزادگی ہے ؛ مگر کوئی جانے بہی محبوس رہنا ؛ (رشک ے) کیفیتین ہین وصل کی آزادگی کے ساتہہ ؛ قید حیات سے جو چہٹا یار سے ملا ؛۔

آزادماہی (اصطلاح) بقول صاحب

(۵۴۳) (۵۴۴)

رشیدی کہ بذیل لفظ آزاد ذکر کند ماہیے است کہ ذکر آن بذیل آزادگذشت کسانے کہ یک قسم ماہی را (آزاد) نام نہادہ اند غلط کردہ اند۔ ہمین ماہی را آناد ماہی گویند نہ (آزاد) ۔

آزادمرد (استعمال) بقول صاحب آنند وبہار مرادف آزاد طبع و آزادہ رو۔ باشد (صائب)

ے) مغز چون کامل شود از پوست گردد بے نیاز ؛
از دو عالم خاطر آزادمردان فارغ است ؛

(نظامی ے) بخندید صراف آزادمرد ؛ ذرآمیزش زر بدو قصہ کرد ؛ خان آرزو بشرح این بیت فرماید کہ صفت صراف بہ آزادمردی بجہت آنست کہ این قوم از بس گرفتار تحصیل فوائد خویش اند و بہ غرض خود یک حرف ہم کہ دران غرض ایشان زادخلے نباشد نمی گویند و آن صراف کہ این ہمہ گفتگو بان درویش کرد۔ خالی از زندہ دلی نبود۔ (اردو) آزادمرد بقول امیر بے قید۔ بیرنگ۔ لوث سے پاک۔ (غالب

ے) بہ نعش بے کفن آسودہ جان کی ہے ؛
حق مغفرت کرے عجب آزادمرد تھا ؛ ۔

آزادمرد خداست (مثل) باضافت دال دوم۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این می کنند و از تعریف ساکت مقصود این است کہ کسے کہ از بند دنیا آزاد است از خاصان خداست۔ (اردو) آزادگان خاصان خدا سے ہین۔

آزادمردن (استعمال) مردن در عالم آزادی باشد چنانکہ یحیی لاہجی گوید (ے)

عاشق آنست کہ غمگین زید و شاد بمیرد ؛ ہمہ عمر بود زندہ و آزاد بمیرد ؛ (ارمغان صفی) (اردو) آزادی کے عالم مین مرنا۔ آزاد مرنا۔

آزادمردی کردن (مصدر اصطلاحی) خان آرزو فرماید کہ باید دانست کہ ہر چند کسے مردانہ باشد تا ہمان وقت جنگ کردن را راضی خواہد بود کہ احتمال فتح یافتن ہم داشتہ

(جلد)

باشد امّا شخصے کہ در جنگ است با کسے کہ بہ یقین
می داند کہ از عہدہ وے نمیتوان برآمد و بجان
دادن خود کمر بندد۔ این مردی نیست بلکہ زیادہ
ازان است و آزاد مردی عبارت از ہمین
باشد چنانکہ نظامی گفتہ (ے) اگر با من او ہم
نبردی کند ٭ نہ مردی کہ آزاد مردی کند ٭ پس
مولف گوید کہ آزاد مردی کردن۔ انتہاے
مردانگی را بکار بردن باشد و بس۔ (**اُردو**)
بڑی مردانگی کرنا۔ بے حد دلیری کرنا۔

آزادمیوہ (اصطلاح) بقول صاحب برہان
بکسر میم حلوائیست کہ از قند و مغز بادام و پستہ و
نخود مقشر سازند و بعضے نخود قندی و بادام قندی
و پستہ قندیرا گویند کہ برنگہاے مختلف ساختہ باشند
صاحب سروری ہم ذکر کند۔ (بسحق الطعمہ ے)
کعب الغزال دارد از بوے مشک ہمے ٭ آزاد
میوہ دارد از قند سودہ گردے ٭ صاحبان
رشیدی و جہانگیری و موید و شمس و بحر ہم ہمزبان
برہانند۔ (**اُردو**) ایک قسم کے حلوے کا نام
جو قند اور مغز بادام اور پستہ اور نخود وغیرہ سے
بناتے ہین۔

آزادنامہ (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم دستاویز آزادی باشد و ارستہ نظم در
این می کند۔ (میر الٰہی ہمدانی ے) من بادہ نوش
و طرفہ کہ از قید دو زخم ٭ آزادنامہ جز خط ساغر
نمی شود ٭ (**اُردو**) آزادی کا خط۔ بقول امیر
آزادنامہ۔ رہائی کی سند۔ (مومن ے)
کیون لگے دینے خط آزادی ٭ کچھ گنہ بھی
غلام کا صاحب ٭ (غافل ے) نشۂ مے
نے کیا بند دو عالم سے رہا ٭ خط آزادی ہمین
تو خط پیمانہ ہوا ٭ امیر فرماتے ہین کہ آزادی
کا نوشتہ اور سند بھی کہتے ہین اور ذوق نے
آزادی کا کاغذ بھی کہا ہے۔ (ے) مژدۂ
قتل سے اس عہد شکن کا کاغذ ٭ ہے مری
روح کو آزادیِ تن کا کاغذ ٭

آزاد نشستن (استعمال) بے فکر نشستن واز ہیچ سرو کار نداشتن (رسمی یزدی ؎) مصیبت دیدۂ ہجر تو از دل شاد بنشیند ؛ بہ بند وصل ہم از بند غم آزاد بنشیند ؛ صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر این فرمودہ است۔ (اُردو) آزاد رہنا۔ آزاد بیٹھنا۔

آزاد نمودن (استعمال) مرادف آزاد کردن است۔ صاحب ارمغان آصفی سندے از عالی شیرازی آوردہ (نثر) ابوالحسن ہر دو را بمقتضاے (خلو سبیلہم) آزاد نمودہ۔

آزاد وار (اصطلاح) بقول صاحب برہان با واو و بالف کشیدہ و بہ راے قرشت

(۱) نام صوتے است از موسیقی و (۲) نام موضعیست از قراے اسفراین۔ گویند در انجا انگور بسیار خوب می شود۔ (منوچہری ؎) صلصل باغی بباغ اندر ہمی نالد بدرد ؛ بلبل راغی براغ اندر ہمی نالد بزار ؛ این زند بر چنگہاے سعدیان پالیزبان ؛ وان زند بر نایہاے لوریان آزاد وار ؛ صاحبان اند و سراج و رشیدی و سروری و جہانگیری و شمس و بحر و ناصری بالاتفاق موید صاحب برہان اند۔ (اُردو) (۱) ایک راگ کا نام۔ (۲) ایک موضع کا نام جس مین عمدہ قسم کے انگور پیدا ہوتے ہین۔

آزادہ (اصطلاح) بقول صاحب برہان بروزن آمادہ۔ (۱) سوسن و سرو را گویند و (۲) مردمان ولی شعار و مردمان پیر و صلحا و حلال زادہ و اصیل را ہم گفتہ اند و باصطلاح محققین نفسے باشد کہ از تعلقات بشری رستہ و قیدش بمرتبہ اطلاق پیوستہ و قطرۂ وجودش عین محیط ہستی گشتہ۔ (سروری ؎) مرد آزادہ بگیتی نکند میل دو کار ؛ تا وجودش ہمہ سالہ بسلامت باشد ؛ زن نخواہد اگرش دختر قیصر بدہند ؛ وام نستاند اگر وعدہ قیامت باشد ؛

صاحب سروری گوید کہ بمعنی (۳) حرنیز آمدہ کہ ضد عبد است چنانکہ حافظ گوید (ے) بشنو این نکتہ کہ خود را زغم آزادہ کنی ؛ خون خوری گر طلب روزی ننہادہ کنی ؛ **مولف** گوید کہ ازین سند معنی حریت خصوصًا پیدا نیست بلکہ معنی عام است ۔ صاحب سروری درست می فرماید کہ صفتے است سرو و سوسن را ۔ و بقول صاحب انند (۴) نام درختے کہ چلغوزہ میوہ اوست ۔ صاحبان شمس و موید ہم ذکر این فرمودہ اند بہار گوید کہ جناب خیر المدققین میفرماید کہ لفظ آزاد اکثر استعمال می یابد در حق کسے کہ رق ظاہری و قید عیان نداشتہ باشد ۔ مثلاً شخصے در زنجیر و زندان اسیر بود و ازان خلاص شود و آزاد گردد و ازین قبیل می توان گفت قید غلامی چہ آنہم گویا زنجیریست بر پاے بندہ و آزادہ مستعمل میشود ۔ در حق کسے کہ دلش از قید رستہ باشد پس مرتبہ آزادہ از آزاد فائق باشد و تفرقۂ دیگر آنکہ آزاد کسے را گویند کہ اختیار دادن خلاص و نا دادن آن بدست دیگرے باشد اما چیزے کہ اختیار خلاص شدن ازان بدست انیکس باشد پس ہائی یافتہ از چنین بندرا آزادہ گویند و صحیح است کہ ہر کہ آزاد نبود ملامت را مستحق نبود اما ہر کہ آزادہ نبود مستوجب ملامت باشد و ہا در آزادہ بجہت بیان حرکتست چنانچہ در جام و جامہ کہ بجہت تفرقہ معنی این قدر فرق پسند کردہ اند انتہے ۔ (صائب ے) دل شود شاد از شکست آرزو آزادہ را ؛ این سبو از خود برآرد در شکستن بادہ را ؛ سرو از فکر لباس عاریت آسودہ است ؛ جامہ از پیکر برو ید مردم آزادہ را ؛ (جامی ے) حجۃ الاسرار گرہم ضم کنم با آن رواست ؛ زانکہ بر مطلوب ہر آزادہ حجت گراست ؛ (اردو) (۱) سوسن

سرو۔ (۲) بقول امیر آزادہ قید سے فارغ۔ بے پروا۔ بے تعلق۔ ہاے مختفی اظہار حرکت ماقبل کے لئے ہے اصل آزاد ہے۔ (۳) آزاد۔ دیکھو لفظ آزاد۔ امیر فرماتے ہین کہ بعض اہل تدقیق آزاد اور آزادہ مین یہ فرق تجویز کرتے ہین کہ آزاد وہ ہے جسکی رہائی دوسرے کے اختیار مین ہو جیسے لونڈی غلام۔ اور آزادہ اُسے کہتے ہین جسکی رہائی خود اُسی کے ہاتھ ہے جیسے خواہش نفس سے آزادہ۔ (غالب ؎ بندگی مین بھی وہ آزادہ خود بین ہین کہ ہم ؛ اُلٹے پھر آئے در کعبہ اگر وا نہوا ؛ (۴) چلغوزہ کا درخت۔

آزادہ افتادن (استعمال) آزادہ واقع شدن۔ چنانکہ سعدی گوید (؎ سعدی) افتادہ است آزادہ ؛ کس نیاید بجنگ افتادہ ؛ صاحب امغان آصفی ذکر این فرمودہ است۔ (اُردو) آزاد واقع ہونا۔ آزاد منش ہونا۔

آزادہ بودن (استعمال) مرادف آزاد بودن است کہ گذشت (ابن یمین فریومدی ؎) آزادہ باش و فارغ و قانع زہر آنکہ ؛ دل در خداے بند و مجو آرزو بسے ؛

آزادہ خرام (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ خوش خرام (اُردو) خوش خرام اُردو مین مستعمل ہے۔ صاحب آصفیہ نے لفظ خوش رفتار پر اسکا ذکر کیا ہے بمعنی سبک رفتار۔ نازک خرام۔

آزادہ خو (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ نام زن تور۔ (اُردو) تور ایک بادشاہ گزرا ہے اسکی عورت کا نام آزادہ خو تھا۔

آزادہ دار (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بدال ابجد۔ لاف زن۔ خود فروش۔ خود ستا۔ (اُردو) بقول

(۵۴۴)

صاحب آصفیہ لاف زن اردو مین مستعمل ہے۔ بمعنی شیخی باز۔ اسی کے ذیل مین خودستا بمعنی خودستا بھی لکھا ہے۔

آزادہ دل (اصطلاح) بقول صاحبان بحر و برہان بکسر دال ابجد بتفسیر فارغ البال است و (۲) مردم صالح و حلال زادہ را نیز گویند۔ (اُردو) (۱) فارغ البال۔ اُردو مین مستعمل ہے۔

بقول صاحب آصفیہ۔ آسودہ دل۔ آسودہ حال مطمئن بے فکر۔ آزاد۔ (۲) نیک بخت حلال زادہ۔

آزادہ رفتن (استعمال) مرادف آزاد رفتن باشد کہ گذشت۔ (صائب ۵) فرض عین است بر آزادہ روان عزت خار ؛ قطرہ باچشم درین مرحلہ می باید زد ؛ ۔

آزادی بقول صاحب برہان بروزن آبادی معروفست کہ (۱) نقیض بندگی باشد و (۲) شکر و شکرگزاری را نیز گویند۔ صاحبان رشیدی و ناصری و شمس متفق با برہان۔ **مولف** گوید کہ از معنی اول مقصود صاحب برہان حریت است ولیکن حریت معنی خاص است و استعمال این در فارسی بمعنی عام ہم آمدہ یعنی آزادی از قیود۔ (ظہوری ۱) درگردنم کمند نگہ خوردہ پیچہا ؛ آزادی از اسیری من آرزو کند ؛ (خاقانی ۱) نعمتے بہتر از آزادی نیست ؛ بر چنین مائدہ کفران چہ کنم ؛ (فردوسی ۲) ہم آزادی تو بہ یزدان کنم ؛ دگر بیش آزاد مردان کنم ؛ (اُردو) آزادی بقول امیر (۱) غلامی سے نجات۔ رہائی۔ رستگاری۔ (۲) شکر اور شکرگزاری اُردو مین مستعمل ہے۔ لیکن ان معنون مین آزادی نہین کہا جاتا۔ (آتش ۱) استادہ دیکھتا ہون گلستان مین سرو کو ؛ آزادی پر بھی بو نہین جاتی غلام کی ؛ (ناسخ ۲) مرگ عیسی ہے تری چشم کے بیمارون کو ؛ گو آزادی

ہے زلفوں کے گرفتاروں کو ؛۔

آزادی کردن (مصدر اصطلاحی) (۱) شکر کردن۔ (۲) بے قیدی اختیار کردن سند نمبر (۱) بر لفظ آزادی در کلام فردوسی گذشت (سند نمبر (۲) از کلام ظہوری بدست آمدہ۔ (ظہوری ص۲) کرد آزادی ظہوری بر اسیر ؛ بے گرفتاری کسے ہرگز نرست ؛ مخفی مباد کہ لفظ اسیر درین شعر بمعنی مصدری یعنی اسیری است و فارسیان استعمال این کردہ اند (اُردو) (۱) شکر کرنا۔ (۲) آزادی اختیار کرنا۔

آزادی گفتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ توصیف کردن مدح نمودن شکر و سپاس نمودن (اُردو) تعریف کرنا ستائش کرنا۔ شکر کرنا۔

آزار بقول صاحب ناصری (۱) نام ماہ ششم از ماہ ہائے رومی۔ (۲) رنج و محن۔ صاحب رشیدی بر لفظ معروف قانع و بقول صاحب لغات دری (۳) امر از مصدر آزردن صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ فرماید کہ آزار رنج و بیماری است بالفظ کردن و گرفتن و دادن و دیدن و برداشتن و کشیدن و یافتن و رسیدن مستعمل۔ فرماید کہ این لفظ مرکب است از لفظ (آز) بمعنی حرص و شرہ و (آر) کہ کلمۂ نسبت است و چون شرہ از بیماریہائے جسمانی است پس استعمال این مرکب بمعنی بیماری بر سبیل تجوز بود و بمعنی (۴) آزار دادن نیز آمدہ۔ (ظہوری ص۲) گر از دشمن رسد صد گونہ آزار ؛ ہمہ بردار و بے آزار بنشین ؛ **مولف** گوید کہ آزاریدن و آزارانیدن مرادف یکدیگر بمعنی دیگرے را آزار دادن و رنجیدہ ساختن است و آزاردن لازم و متعدی ہر دو و آزردن صرف لازم بمعنی خود آزردہ شدن آمدہ۔ و بحث این مصادر بجاے خود می آید ولیکن ہم برین مقام این امر قابل غور است

کہ آزار حاصل بالمصدر آزاردن و آزاریدن و آزارانیدن باشد بمعنی رنج رسانی و ہمین است حقیقت معنی چہارم کہ صاحب انند فرمودہ (چنانکہ اسیر لاہجی گوید ۴) کاشکے رحمے بدے آن فتنہ گر عیار را ؛ تا نکردے پیشۂ خود آنہمہ آزار را ؛ (جامی ۴) شرع را آزار اہل دل تصور کردہ است ؛ زان گرفتہ پیشۂ خود شیوۂ آزار را ؛ ہم برین قیاس معلوم میشود کہ حاصل بالمصدر آزاردن کہ بمعنی لازم ہم آمدہ (آزار) بمعنی آزردگی و رنج است چنانکہ برہان بمعنی (۲) ذکر کند ظہوری گوید (۵) چو شکرش بر زبان خواہم کہ سپاسش فزون باشد ؛ خوشا راحت کہ آزارکسے او را سکون باشد ؛ آنچہ صاحب نوادر بر معنی سوم۔ آزار را امر از مصدر آزردن گفتہ۔ درین تامل است زیرا کہ امر از مصدر آزردن (آزر) آمدہ۔ چنانکہ حکیم سوزنی گوید (۵) نگار آزرد مانی غلام صورت اوست ؛ زمن بدین کہ بگفتم گز آزری آزر ؛ پس متحقق شد کہ آزار صیغہ امر از مصدر آزردن نباشد چنانکہ صاحب نوادر گفتہ بلکہ امر از مصادر آزاردن و آزاریدن و آزارانیدن بمعنی متعدی است و نہی آن میازار چنانکہ سعدی فرماید (۵) میازار موری کہ دانہ کش است ؛ کہ جان دارد و جان شیرین خوش است ؛ اختلاف معانی این ہر سہ مصادر درین مقام ضرور تا بحدے بیان شد و تفصیلش بجاے خود بیاید انشاء اللہ۔ (اردو) (۱) رومی چھٹے مہینہ کا نام (۲) رنج۔ غم۔ (مذکر) (۳) ستانا۔ ایذا دے۔ صیغہ امر ستانے کے مصدر سے۔ (۴) ایذا رسانی۔ تکلیف دہی۔ آزاری کا لفظ مرکب ہو کر انہیں معنوں میں مستعمل ہے جیسے دل آزاری۔ مردم آزاری۔ امیر فرماتے ہیں کہ آزار۔ آزاریدن سے حاصل مصدر ایذا اور رنج کے

معنون مین اُردو مین بھی مستعمل ہے (ناسخ ؎) وصل مین حاضر تو غائب ہجر مین ؛ دیتی ہے ہر شب نیا آزار صبح ؛ پھر آپ ہی فرماتے ہین کہ کبھی ایذا دینے ستانے کے معنی پر بھی آتا ہے۔ (غالب ؎) مہربانی ہاے دشمن کی شکایت کیجئے ؛ یا بیان کیجے سپاسِ لذّت آزار دوست ؛ (بحر ؎) ہمارے درپے آزار ذرّہ ذرّہ ہے ؛ زمین کا بھی طبق ہمکو آسمان ہوا ؛ آپ ہی کا قول ہے کہ آزاریدن مصدر سے صیغہ امر حاضر (آزار) اسم کے ساتھ ملکر اسم فاعل کے معنی دیتا ہے (آتش ؎) طرّہ اسے جو حسن دل آزار نے کیا ؛ اندھیر گیسوِ سیہ یار نے کیا ؛ **مولف** کہتا ہے کہ امیر نے (آزار) کو (آزاریدن) کا حاصل بالمصدر فرمایا ہے۔ اور آزاریدن صرف متعدّی ہے۔ پس اسکے حاصل مصدر کے معنی رنج رسانی۔ ایذا رسانی تو ہوسکتے ہین۔ لیکن بقول امیر آزار کے معنی ایذا اور رنج کے درست نہین ہوسکتے میری راے اور تحقیق مین جسکا ذکر مین نے فارسی مین کیا ہے (آزار) کو آزاردن کا حاصل مصدر بھی ماننا چاہیے۔ اسلئے کہ آزاردن لازم اور متعدی دونون ہے جسکے بعد لفظ آزار کے دونون معنی متذکرۂ بالا درست ہونگے۔

(۵۴۹)

آزار آیین کردن (مصدر اصطلاحی) بمعنی اہتمام آزار کردن باشد چنانکہ جامی فرماید (؎) آہنگ ناز و کین مکن تاراج عقل و دین مکن ؛ بہر خدا آیین مکن آزار یاران بیش ازین ؛ (اُردو) ستانے کا سامان کرنا۔ ایذا رسانی کی فکر کرنا۔

آزار افزودن (استعمال) زیادہ شدن و زیادہ کردن آزار باشد۔ صاحب برہان آصفی معنی لازمی راسندے از کلام وحشی یافقی آوردہ (؎) جان سوخت زداغ دوری یا رمرا ؛

افزود صد آزار بر آزار مرا ؛ (اُردو) تکلیف و رنج بڑہنا۔ زیادہ ہونا۔ بڑہانا۔

آزار انیدن | بقول صاحب بحر عجم آزار دادن۔ رنجیدہ ساختن متعدی آزردن مضارع این آزارانم۔ بقولش کامل التصریف می فرماید کہ حذف یاے حطی از مصادر یکہ بعد از الف تعدیہ نون و یاے حطی و دال و نون باشد۔ چہ در نظم و چہ در نثر صحیح الاستعمال است و ہمین قاعدہ در تمامۂ این قسم مصادر جاریست چنانکہ از آزار انیدن آزار اندن۔ گفتہ شود (اُردو) اذیت پہونچانا۔ ایذا دینا۔ رنجیدہ کرنا۔ (بحر ے) کس کس طرح کے داغ یہ آنکھین دکھائینگی ؛ کیا کیا اذیتین مجھے پہونچائیگا یہ دل ؛ (فقرہ امیر) غریب کو ایذا پہونچانا اچھا نہین ہے۔

آزار بر افتادن | (مصدر اصطلاحی) دور شدن و باقی نماندن و نابود شدن

آزار است چنانکہ سلیم طہرانی گوید (ے) ہراسان از جہان در عہدش آزار ؛ چو سبحہ پاے تا سر مہرہ سند مار ؛ (اُردو) رنج و تکلیف دور ہونا۔ دفع ہونا۔ باقی نہ رہنا۔

آزار بر داشتن | (استعمال) برداشت رنج و مصیبت کردن باشد صاحب برہان آصفی از کلام ظہوری سند آرد۔ (ے) گر از دشمن رسد ہر دم صد آزار ؛ ہمہ بردار و بے آزار بنشین ؛ (اُردو) اذیت سہنا بقول امیر تکلیف برداشت کرنا۔ ایذا جھیلنا یعنی تکلیف اُٹھانا۔ ایذا سہنا۔ (سحر ے) زنجیر بہنی پاؤن مین کیا کیا کڑی سہی ؛ ابکے اذیت شب فرقت بڑی سہی ؛ (کیف ے) آرام کی طلب ہے تو ایذا کو جھیل لے ؛ راحت بہی ساتہ ساتہ ہے نادان قفاے رنج ؛ (سالک ے) سبکے ایذا سب آن پہونچے وہ ؛ برسر مطلب آن پہونچے وہ ؛۔

(۵۵۱)

آزار پسندیدن (استعمال) پسند کردن رنج رسانی و آزار۔ (صائب ؎) گرچہ آزار بموے نپسندم صائب ؛ ہر کرامی نگرم در پئے آزار من است ؛ (اُردو) آزار پسند کرنا۔ اذیت رسانی۔ ایذا رسانی۔ رنج رسانی کو پسند کرنا۔ اُردو مین اذیت دینا۔ ایذا دینا مستعمل ہے اذیت رسانی۔ ایذا رسانی اسی کا حاصل بالمصدر ہوسکتا ہے۔ اگرچہ مولف کو اسکی سند نہین ملی۔ تکلیف دہی بھی کہتے ہین۔

آزار تلخہ (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرض یرقان باشد۔ (اُردو) یرقان اسم مذکر ایک بیماری کا نام جسمین خون مین صفرا شامل ہوکر تمام جسم کی رنگت زرد کر دیتا ہے خصوصاً آنکھون کی زردی سے اس مرض کی کیفیت اوّل معلوم ہو جاتی ہے۔ اسی کو پنڈروگ بھی کہتے ہین۔ (آتش ؎) خاک پا تونے نہ اُس عیسیٰ نفس کی چھڑکی ؛ باغبان نرگس بیمار کا یرقان نہ گیا ؛۔

آزار جستن (استعمال) ارادۂ رنج رسانی کردن۔ صاحب ارمغان آصفی از کلام حمیدی ناگوری سند آوردہ (ص) با آنکہ نہ جستہ ام کسے آزارت ؛ وز تیغ جفا نہ کردہ ام افگارت ؛ (م) آنوری آزار جستن را بمعنی خواہش آزار آوردہ۔ (ع) آزار جفاے تو بجان جوید دل ؛ (اُردو) (۱) ایذا رسانی۔ رنج رسانی کا ارادہ کرنا۔ (۲) ایذا رسانی۔ رنج و غم کی خواہش کرنا۔

آزار چیدن (مصدر اصطلاحی) از مصدر **آزار چین** آزار چیدن آزار چین را استعمال کردہ اند بمعنی برداشت کنندہ رنج و تکلیف۔ (ظہوری ؎) صلاے صحبتت آزادگان را ؛ کہ مارا خاطر آزار چین است ؛ (اُردو) ایذا سہنا۔ اذیت سہنا۔ جسکی

سند آزار برداشتن پرگزری ہے۔ آزار چین کا ترجمہ تکلیف سہنے والا اور کسی کی ایذا رسانی کی برداشت کرنیوالا۔ غم پینے والا۔

آزار خواستن (استعمال) ارادۂ رنج وایذا رسانی کردن باشد۔ صاحب انند مغان آصفی از کلام حامدی شوستری سند آرد (ے) فلک برجان من میخواست آزار جہانے را ؛ در آخر مبتلاے عشق آن نامہربانم کرد ؛ (اُردو) ایذا اور رنج رسانی کا ارادہ کرنا۔

آزار دادن (استعمال) مرادف آزار رسانیدن است۔ صاحب انند مغان آصفی از کلام عرفی شیرازی سند آوردہ۔ (ے) حسن ناز وعشوہ خواہد مردمی شرم وادب ؛ حسن والہیت دہد آزار محبوب مرا ؛

آزار داشتن (استعمال) (۱) بمعنی بیماری ومرض داشتن آمدہ (نجات اصفہانی ے) مدعی گرچہ خود آزار مراقی دارد ؛ باب قصاب شکن گردن جانی دارد ؛ (۲) بمعنی تکلیف ورنج وغم داشتن ہم آمدہ (مسعود سعد ع) دارد از روزگار آزارے ؛ (بابا فغانی ع) چون لالہ بلبل در قفس دارد بدل آزارہا ؛ (جامی ے) داشتم بسیار درد وحسرت وآزار ازو ؛ با من آزارش نمیدانم چرا بسیار داشت ؛ (اُردو) (۱) مرض میں مبتلا ہونا۔ بیمار ہونا۔ مرض رکھنا۔ (۲) اذیت پانا۔ ایذا سہنا

آزاردن بقول صاحب نوادر مرادف آزردن بالمد وفتح دوم بمعنی (۱) آزار دادن و (۲) آزار یافتن باشد (سعدی ے) ہمے برہمہ مرغان ازان شرف دارد ؛ کہ استخوان خورد وطائرے نیازارد ؛ (ظہیر ے) زخلق ارچہ آزار بینم بسے ؛ نخواہم کہ آزارد از من کسے ؛ **مولف** گوید کہ لفظ آزار حاصل بالمصدر این باشد کہ استعمالش ہم بہر دو معنی نظر آمدہ چنانکہ بجاے اوگذشت

صاحب بحر عجم کہ خصوصاً محقق مصادر است این را فروگذاشتہ وصاحب انند فرماید کہ بمعنی آزار دادن وآزردہ ساختن وزیان نمودن است سندے برمعنی آخرین پیش نشد وبرحوالۂ فرہنگ فرنگ اکتفا فرمود (اُردو) (۱) ایذا دینا۔ (۲) ایذا پانا۔ (رند ۱ے) دشمن جانی کو اپنے دی نہ ایذا رند نے ؛ دانت ہی توڑا نہ چھالا اسنے پھوڑا سانپ کا ؛ (قلق ۲ے) جتنے گذرے ہین انبیا اگلے ؛ پائی ایذا ہر اک نے اُمت سے ؛۔

آزاردہ (استعمال) بقول صاحب انند برائے موقوف وکسر دال مہملہ وسکون ہا آزاردہندہ وآزاررسان است چنانکہ صاحب فرہنگ فرنگ آوردہ۔ **مولف** گوید کہ از مصدر آزاردادن کہ گذشت اسم فاعل است وبس۔

آزاردیدن (استعمال) مرادف آزار

آزاردیدہ کشیدن است۔ صاحب ارمغان آصفی از کلام قیدی شیرازی سند آوردہ۔ (ے) گویند کہ بخت عاشقان در خوابست ؛ ازخفتہ کس این قدر نہ بیند آزار ؛ سندے از کلام نظامی برآزاردن گذشت۔ صاحب انند آزاردیدہ را ذکر کند کہ مفعول ہمین مصدر است۔ (اُردو) ایذا پانا۔ دیکھو آزاردن۔

آزاررسانیدن (استعمال) مرادف آزاردادن است کہ گذشت (فغانی شیرازی ے) چون دست بران تازہ چمن یافت فغانی ؛ آزار بہ گلبرگ ترا او نرساند ؛۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ (اُردو) ایذا پہونچانا۔ بقول امیر تکلیف دینا۔ صدمہ پہونچانا۔ (فقرہ) غریب کو صدمہ پہونچانا اچھا نہین ہے۔ آزار پہونچانا بھی کہتے ہین (دیکھو امیر اللغات)۔

آزار رسیدن (استعمال) لازم ماضیہ بمعنی عائد شدن تکلیف و رنج باشد. صاحب ارمغان آصفی از کلام نظیری سند آرد (ے) نظیری بس کن این آہ و فغان و لخراش آخر ؛ بمردم تا بکے آزار دل خواہد رسید از من ؛ (ظہوری ے) گر از دشمن رسد ہر دم صد آزار ؛ ہمہ بر دار و بے آزار بنشین ؛ (اُردو) ایذا پہونچنا. (ظفر ے) اے دل آزار اے ستمگر جس نے تجھکو دل دیا ؛ تجھہ سے ایذا اُسکو بے تقصیر پہر پہنچی تو ہے ؛ (عرش ے) دست قاتل کو نہ ایذا پہونچے ؛ آپ سر تن سے جدا کرتے ہین ؛ آزار پہنچنا بہی کہتے ہین (دیکہو امیر اللغات)

آزار رفتن (استعمال) بمعنی واقع شدن صدمہ و رنج و تکلیف باشد. صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است (ابو الحسن فراوانی ے) افسوس کہ از کنار من یارے رفت ؛ بر چشم من از چشم وے آزارے رفت ؛ (اُردو)

ایذا گزرنا. بقول امیر تکلیف ہونا. (رند ے) صدمے گزرے ایذا گزری ؛ ہجر مین تیرے کیا کیا گزری ؛

آزارش بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ رنج و محنت و ایذا است و بقول صاحبان رشیدی و سروری و شمس مرادف آزار. (حکیم خاقانی ے) چون بلبل اگرچہ نغز گویم ؛ آزارش کرکی نجویم ؛

آزارش آمدن (استعمال) رنج و غم و ایذا رسیدن چنانکہ نظامی گوید. (ے) چنان داشتم ملک اہیش و پس ؛ کہ آزارے ناید از کس بہ کس ؛ (اُردو) دیکہو آزار رسیدن ۔

آزارش جستن (استعمال) مرادف آزار رسانیدن باشد. سندش بر لفظ آزارش گذشت ۔

آزارش داشتن (استعمال) رنج داشتن

چنانکہ جامی فرماید کہ در آزار داشتن گذشت (اُردو) رنج رکھنا۔

آزار فرمودن (استعمال) مرادف آزار کردن باشد کہ می آید صاحب ارمغان آصفی سند این از کلام حافظ شیراز آورده (ے) رقیب آزارها فرمود جاے آشتی نگذاشت ؛ مگر آه سحرخیزان سوے گردون نخواهد شد ؛

آزار کردن (استعمال) تکلیف دادن و ایذا رسانی کردن باشد مرادف آزار رسانیدن کہ گذشت۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرموده است۔ (نظیری نیشاپوری ے) بے سبب گر کردی آزارم خجل از من مباش ؛ کرده ام خاطر نشان خویش صد تقصیر را ؛ (سنجر کاشی ے) از جفاے خود نمیخواهم خبردارت کنم ؛ خاطر آسوده داری چه آزارت کنم ؛

آزار کشیدن (استعمال) مرادف آزار برداشتن است کہ مبتلاے آزار بودن باشد چنانکہ صائب گوید (ے) ز شرم تست کہ آزار می کشی صائب ؛ تو نیز بر در عرفان زدن مکرم باش ؛ (شوکت بخاری ع) آینہ ام از نور نظر میکشد آزار ؛ صاحب ارمغان آصفی هم ذکر این فرموده۔ (ظهوری ے) ز اختران همه آزادگان کشند آزار ؛ فلک بزحمت تحصیل حاصل افتاد است ؛

آزار گرفتن (استعمال) حاصل کردن رنج و تکلیف است۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این مصدر فرموده است (سنائی غزنوی ے) تا کیت دل ما کہ ازو گردی راضی ؛ تا کیت تن ما کہ ازو گیری آزار ؛ (جامی ے) مزن چوگان مبادا غمگار گردد آن کف نازک ؛ مران توسن مبادا آزار گیرد آن تن سیمین ؛ (اُردو) ایذا پانا بقول امیر دُکھ پانا۔ مصیبت جھیلنا۔ آزار پانا بھی مستعمل ہے۔ (بحر ے) عاشق خشک استخوان مون و مندتا

ہے کیون مجھے ؛ پائیگا ایذا ستمگر پاؤن رکھکر خار پر ؛۔

آزار گنجیدن (استعمال) بمعنی درآوردن آزار است۔ صاحب بحر عجم فرماید کہ گنجیدن درآوردن و راست آمدن چیزے در چیزے و درآمدن در جاے تنگ است۔ (ظہوری ؎) بہر زخمے کہ تیغ رشک بر جان ظہوری زد ؛ اگر گویم کہ گنجد ہزار آزار می گنجد ؛ (اُردو) رنج و غم سمانا۔ مثلاً کہہ سکتے کہ رنج اسقدر زیادہ ہے کہ دل مین نہین سما سکتا۔

آزار مند (استعمال) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بیمار و سقیم (اُردو) بیمار۔ (سقیم بقول صاحب آصفیہ علیل مریض بیمار ہ)۔

آزار نمودن (استعمال) مرادف آزار رسانیدن است۔ چنانکہ ظہوری گوید (؎) بظہوری عجب آزار نماید ایام ؛ خوانده آرام دل خویش دلارام مرا ؛ (اُردو) رنج غم دکھلانا۔

آزار نہادن (مصدر اصطلاحی) برداشت کردن آزار است۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرموده است۔ (وحشی بافقی ؎) اگر باشد ز خنجر خار آن راہ ؛ نہم بر خویشتن آزار آن راہ ؛ (اُردو) ایذا سہنا (دیکھو امیر اللغات)

آزاروو (اصطلاح) بسکون راے مہملہ و فتح واو۔ بقول صاحب رشیدی ماوراء النہر (رودکی ؎) اگر پہلوانی بدانی زبان ؛ از آزاروو ماوراء النہر دان ؛ (اُردو) ملک توران کو ایرانیان ماوراء النہر کہتے ہین۔ اور اسی کا مخفف ماوراء النہر ہے اور ان دونون ملکون کے درمیان ایک نہر واقع ہے۔

آزاریدن بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف آزاردن صاحب بحر فرماید کہ آزاریدن بمعنی آزار رسانیدن است کہ دیگرے را آزار دادن باشد برخلاف آزاردن

کہ لازم ومتعدی ہر دو آمدہ۔ (اُردو) ایذا دینا۔ آزار دینا۔ (رشک ؎) وصل بہی اے	رشک تجویز طبیب خلق ہے ؛ آپ دے آزار عشق آپہی دوا پیدا کرے ؛ ۔

آزاغ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ ہر چیز کہ اندرون آن سیاہ وتاریک باشد۔ (اُردو) وہ چیز جسکے اندر سیاہی ہو۔

آزاک بقول صاحب موید الفضلا بروزن ناپاک خشکی میان دریا باشد کہ بتازیش جزیرہ خوانند۔ (اُردو) ٹاپو۔ جزیرہ۔ (مذکر)۔

آزاے بقول صاحب موید الفضلا برابر چنانچہ گویند آزاے فلان اے برابر فلان۔ (اُردو) مقابل۔

آزخ بقول صاحب برہان بفتح ثالث وسکون خاے نقطہ دار۔ دانہاے سختے را گویند بقدر نخود کہ از اندام آدمی برمی آید و دردنمی کند و بعربی ثولول خوانند۔ وبقول صاحب سروری جوشیدگی کہ برروے واندام مردم پدید آید وآن را زخ نیز گویند بحذف الف (شمس فخری ص) ہر آن بصر کہ بخاک درت نشد روشن ؛ بجاے مقلہ نہد اندران فلک آزخ ؛ صاحب رشیدی این را گوشت پارہ گوید کہ برروو واعضا پدید آید صاحبان موید وپہلوی واندہم۔ (اُردو) مسا ومسا۔ (ذوق ؎) اس نزاکت پر نظر کرنا کہ وہ رشک پری ؛ بال بہی باندہے جو مسے پر تو زلف حور کا ؛ ۔

(الف) آزدن بفتح زاے ہوز (الف) بقول صاحب بحر عجم (۱) خلانیدن سوزن و امثال آن و (۲) بمعنی رنگ کردن ہم (سالم التصریف) وبقول صاحب

(ب) آزدہ

نوادر صرف معنی دوم صاحبان سراج و شمس و موید و انند ہم ذکر فرمودہ اند و نسبت (ب) صاحب شمس گوید کہ (۱) خلانیدہ شدہ و رنگ کردہ۔ و بقول صاحب ناصری صرف معنی دوم صاحبان برہان و سروری و موید و سراج و دری ہمزبان شمس۔ صاحب رشیدی گوید کہ بفتح زائے نقطہ معنی زدہ باشد از زدن و این زدن بمعنی ضرب نیست بلکہ از باب اینست کہ گویند جامہ بہ نیل زد کذا فی السامانی۔ و در جہانگیری بمعنی رنگ کردہ آوردہ و این معنی بقرینہ از خود بر بستہ و اصل معنی ندانستہ۔ (فردوسی ۱) بلاغی جگر شان کنی آزدہ ؛ کہ بخشایش آرد پریشان وَدہ ؛ (ولہ ۲) سوے خانہ شد دختر دل زدہ ؛ رخان معصفر بخون آزدہ ؛

(اُردو) (الف) (۱) چبونا۔ دیکھو آجیدن۔ (۲) رنگنا۔ (ب) (۱) چبویا ہوا۔ (۲) رنگا ہوا۔

آزدہ پشت (اصطلاح) بقول بہار (۱) کوز پشت (۲) چارواے کہ پشت او ریش شدہ باشد از بس بار گران۔

آزدہ کردن (استعمال) مرادف آزدن باشد۔ سند این از کلام فردوسی بر مصدر آزدن گذشت۔

آزر بقول صاحب برہان بروزن مادر (۱) مخفف آزار است و (۲) امر بآزردن و آزار دادن ہم و (۳) بمعنی کج طبع نیز آمدہ و (۴) در عربی نام پدر ابراہیم علیہ السلام بعضے گویند کہ عم ابراہیم است چہ پدر آن تارخ نام داشت لیکن بعد از فوت تارخ آزر او را پروردہ است صاحب انند ہمزبان برہان و صاحب ناصری بر معنی چہارم قانع و صاحب سروری گوید کہ آزر نام پدر ابراہیم و امر بآزردہ شدن۔ (سوزنی ۲) نگار آزر و مانی غلام صورت اوست ؛ زمن بدین کہ بگفتم گر آزری۔ آزر ؛ (سوزنی ۴)

نگار وصورت آن بت بہند وچین ندہم ؛ شکست خامۂ مانی ورندۂ آزر ؛ **مولف** گوید کہ صاحب برہان در معنی دوم تسامح فرمودہ آزر را امر آزار دادن گرفتہ وہمچنین صاحب سروری کہ امر بآزردہ شدن گیرد۔ مخفی مباد کہ امر آزار دادن وآزردہ شدن۔ آزارہ۔ و آزردہ شو۔ باشد وبس۔ (**اُردو**) (۱) آزار کا مخفف دیکھو لفظ آزار۔ (۲) ستانے ایذا دینے کا امر (ستا۔ ایذا دے) (۳) کج طبع بقول صاحب آصفیہ بمعنی بدخو۔ بداخلاق۔ بدطینت۔ کج سرشت۔ اردو میں مستعمل ہے۔ (۴) آزر بقول امیر ایک بت تراش کا نام (غالب ؎) نقش پا کی صورتیں وہ دلفریب ؛ لوٹ کہے بتخانۂ آزر کھلا ؛ ۔

آزرباد (اصطلاح) بقول صاحب برہان بروزن مادرزاد نام پسر مارا سپند است واو موبدے بود از اولاد زردشت معاصر اردشیر بابکان و در آنزمان حکیمے لاثانی بود (**اُردو**) بقول صاحب جامع اللغات اسفندار کے بیٹے کا نام۔

آزرخش بقول صاحب برہان بروزن تاج بخش۔ شورش وصاعقہ را گویند یعنی سرما ورعد وبرقے کہ مردم را بیم ہلاک باشد۔ صاحب پہلوی ہم ذکر این فرمودہ (**اُردو**) بجلی کی کڑک جس سے ہلاکت کا اندیشہ ہو۔ یا شدت کی سردی جس سے جان کا اندیشہ ہو

آزرد بقول صاحب برہان۔ بفتح ثالث وسکون رابع ودال ابجد بمعنی (۱) رنگ و لون باشد۔ صاحب ناصری گوید کہ بقول جہانگیری رنگ را گویند وبمعنی (۲) زرد ہم نوشتہ اند (حکیم قطران ؎) ابر پرورد ین بہاران در چمن پرورد ورد ؛ گشت خیری با فراق نرگسش آزرد زرد ؛ چنانکہ رنگ را آرنگ گویند اما در بیت ثانی (؎) بوستان

از بانگ مرغان پر خروش زیر گشت ؛ گلستان آزر و گوہر چون سریر میگشت ؛ بعض صاحبان لغت (از زر و گوہر) را (آزر و گوہر) دانستہ اند۔ شاعر سریر میر را طلا قیاس کردہ۔ اصل آنست کہ گلستان از زر و گوہر چون سریر میگشت۔ یعنی مرصع و مطلا شد از گلہاے زرد و سپید و سرخ و بمنزلہ تخت میگردید کہ مرصع بجواہر گوناگون است۔ صاحب رشیدی فرماید کہ سامانی بہ معنی لون معروف گفتہ کہ زرد مخفف آزرد باشد و بقول جہانگیری مطلق رنگ۔ می فرماید کہ بسند کلام حکیم قطران کہ گذشت معنی بیان کردہ سامانی مناسب تر و چسپان تر است۔ صاحب شمس منفق بارشیدی۔ مولف گوید کہ در شعر اول الذکر (آزر و زرد) بمعنی زرد رنگ است و اتفاق زباندانان ہم بر معنی اول است و سند ہم بہمین معنی متقاضی۔ عجب است کہ صاحبان رشیدی و شمس با سامانی چگونہ اتفاق کردند و طرفہ ماجراست کہ اینہا معنی شعر را بحسب ادعاے سامانی درست خیال می کنند حالانکہ آزر در ایں شعر بمعنی زرد گرفتن درست نباشد کہ متصل آن لفظ زرد موجود است معہذا ہرگاہ آزردن در فارسی بمعنی رنگ کردن ہم آمدہ چنانکہ بخشش بجاے خود می آید پس وجہے نباشد کہ آزر را حاصل بالمصدر آن نگیریم۔ (اُردو) رنگ۔ مذکر۔ (ناسخ ص۵) جو سرخی آتی ہے عکس شفق سے بہی مرے منہ پر ؛ حسد سے رنگ ہوتا ہے مبدل چرخ گردون کا ؛۔

آزردگان جمع آزردہ باشد کہ مفعول مصدر آزردن است۔ (جامی ص۵) از نوازشہاے شیریں و ز نصیحت ہاے نرم ؛ خستگان را مرہم و آزردگانرا مومیا ؛ (اُردو) آزردگان اُردو مین کہہ سکتے ہین اسلئے کہ آزردہ اور آزردگی اُردو مین مستعمل ہے۔ (۵۵۴)

آزردگی بقول صاحب رشیدی مرادف آزارش و آزار است۔ **مولف** گوید کہ آزردگی حاصل بالمصدر آزردن است کہ می آید۔ صاحب شمس ہم ذکر این کردہ است۔ (صائب ؎)

راست آزردگی از زخم زبان می گردد ؛ تیر کج باعث آرام نشان می گردد ؛ (اُردو) آزردگی بقول صاحب آصفیہ رنجگی۔ ناخوشی۔ ناراضگی۔ رنجیدگی۔ ملال۔ افسردگی۔

آزردن بضم زائے عجمہ بقول صاحب بحر عجم۔ (۱) مخفف آزاردن و آزاراندن و (۲) بمعنی خود آزردہ شدن و (۳) ماندہ گردانیدن (۴) مجروح شدن۔ مضارع این آزرد۔ (کامل التصریف) و بقول صاحب شمس اللغات (۵) رنگ کردن ہم۔ صاحب ازالۃ الاغلاط فرماید کہ این مخفف آزاردن است پس بضم زائے عجمہ خواندن خطاست۔ صاحب موید ہم ہمزبانش۔ (نظامی ؎) دران یک سال کو فرماندہی کرد ؛ نہ مرغے بلکہ موے را نیازرد ؛ (ظہوری ؎) زبان عکر گو آزردنم را نرفض می داند ؛ کہ میدانم بمغزم راحت آزار میماند ؛ (اُردو) (۱) ایذا دینا۔ ستانا۔ آزردہ کرنا۔ (۲) ایذا پانا۔ ستایا جانا۔ آزردہ ہونا (۳) تھکنا۔ عاجز ہونا۔ (۴) زخمی ہونا۔ گھائل ہونا۔ (داغ ؎) کریں گے خوب ہی آزردہ خاطر احباب ؛ پڑے گا صبر کیسا تو جان مضطر پر ؛ (آتش ؎) باغبان آنے دے صیاد کو آزردہ نہ ہو ؛ نظر آویگی نہ بہر بلبل گلزار کی سخل ؛۔

آزردن دل دوستان جہل است۔

(مثل) صاحبان امثال فارسی و خزینۃ الامثال ذکر این می کنند۔ این مثلے است کہ فارسیان می زنند و تعریفش از معنی حقیقی پیدا (اُردو) (سالک ؎) دل احباب کو آزردہ نکر اے ظالم ؛ کبھی اچھا نہ ہوا زخم زبان ہم سے ؛

آزردہ بقول صاحب شمس (۱) گل و (۲) نام درختے کہ چلغوزہ میوہ اوست صاحب مؤید الفضلا فرماید کہ بضم ثالث (۳) تنگ آمدہ و ماندہ شدہ و رنجیدہ (مفعول مصدر آزردن) (جامی ؎)

آزار جوے را کن آسودہ زایمنی ٭ کازردہ مردنش بہ از آسودہ زیستن ٭ صاحب انند آزردہ خاطر را ذکر کند یعنی دل تنگ و دلگیر۔ (اُردو) (۱) گلاب کا پھول (۲) درخت چلغوزہ (۳) بقول امیر آزردہ۔ خفا۔ ناخوش۔ افسردہ (آتش ؎)

یار آزردہ ہے آتش آسمان ہے برخلاف ٭ کون سُنتا ہے ہماری آہ و زاری اندنون ٭

آزردہ خاطر اور آزردہ دل اُردو مین مستعمل ہے (ناسخ ؎) ہوا آزردہ خاطر اسقدر جو اسکے سُنتے ہی ٭ ہمارا شعر بھی کیا اے لیم آواز سائل ہے ٭

(میر ع) آزردہ دل کو حرف پہ لانیکا لطف کیا ٭

آزردہ پشت (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) کوز پشت و (۲) مرکبے کہ پشت او مجروح باشد۔ بقول صاحبان برہان شمس و ناصری کنایہ از پیر کوز پشت و چارواے کہ پشتش ریش و افگار باشد۔ (اُردو) (۱) وہ بڈھا جو کبڑا ہو۔ (۲) وہ چارپایہ جسکی پیٹھ چھلی ہو۔ یا پیٹھ پر زخم ہو۔ جیسے پیٹھ لگا ہوا یا ہو۔

آزردہ دل آزردہ کند انجمنے را۔ (مثل) صاحبان امثال فارسی و خزینۃ الامثال ذکر این کردہ اند و تعریفش از معنی حقیقی روشن۔ (اُردو) (درد ؎) نکہین عیش تمہارا بھی منغص ہووے ٭ دوستو درد کو محفل مین نہ تم یاد کرو ٭۔

آزرم بقول صاحب برہان بفتح ثالث و سکون رابع و میم چند معنی دارد۔

(۱) حیا و شرم۔ صاحبان ناصری و جہانگیری و سروری و رشیدی و شمس و پہلوی ادین معنی بایکدیگر اتفاق۔ (امیر خسرو ؎) دلم زاندیشہ بے آزرم ترگشت ٭ چو بازار تمنا گرم ترگشت ٭

مولف گوید کہ ہمین شعر را سند معنی سوم ہم میتوان گرفت۔ (**اُردو**) شرم۔ حیا۔ (مونث) (مومن ؎) کیونکہ حیرت سے فلک کو دیکھون ؛ شرم آتی ہے حیا سے تیری ؛۔

(۲) بزرگی وعزت وحرمت۔ صاحبان ناصری وجہانگیری وسروری ورشیدی وہپلوی درین معنی ہمزبان صاحب برہان۔ (انوری ؎) اے بزرگے کہ از بلندی وقدر ؛ آسمان را نداشتے آزرم ؛ (محمد ہنکر ؎) آزرم دارش ارچہ بخشیش بود حقیر ؛ ازان شمارش ارچہ بنزدش بود گران ؛ (**اُردو**) بزرگی۔ عزت۔ حرمت (مونث)۔

(۳) تاب وطاقت۔ صاحبان جہانگیری ورشیدی درین معنی باصاحب برہان اتفاق دارند۔ (فردوسی ؎) سر پہلوانان بدو گرم گشت ؛ دل طوس ولوزانی آزرم گشت ؛ **مولف** گوید کہ درین شعر کہ صاحب جہانگیری بسند معنی تاب وطاقت آوردہ است معنی بے طاقت پیداست کہ نتیجہ آن خوف زدہ وخوفناک است ہرگاہ معنی تاب وطاقت باتفاق سہ تا لغت متحقق است بنابران چارہ جزین نیست کہ این سند را کشان کشان بسوے معنی نمبر ۱۳ ببریم کہ مطیع باشد۔ اما مشکل اینست کہ لفظ (لوزانی) کہ در شعر مستعمل است بپایہ تحقیق نمیرسد کہ چہ چیز است وصاحبان لغت از وساکت **مولف** را این شعر در شاہنامہ فردوسی گیر نیامد کہ نقص تلاش باشد اما بخیالم میرسد کہ لوذر نام پسر منوچہر بود کہ بدست افراسیاب گرفتار وکشتہ شد (کذا فی الرشیدی) وطوس بقول صاحب غیاث نام مردے۔ پس اگر مصرع ثانی را چنان بگیریم (دل طوس ولوذر بے آزرم گشت) معنی شعر درست میشود وہمین شعر بسند معنی تاب وطاقت میتوان گرفت۔ (**اُردو**) تاب وطاقت۔ (مونث)۔

(۴) رحم و شفقت و مہر و محبت و نرمی و آدمیت و مردمی۔ صاحبان ناصری و سروری و رشیدی و شمس و پہلوی ہمزبان برہان و بہار صرف بریک معنی رفق و مدارا قناعت فرمودہ شاہدے برائے این معنی بدست نیامدہ۔ اما اتفاق اکثر اہل لغت و خصوصاً صاحبان پہلوی و سروری و برہان اعتبار را شاید۔ (اُردو) رحم۔ (مذکر) شفقت۔ مہر۔ محبت۔ نرمی۔ آدمیت (مونث) یہ سب الفاظ اُردو مین مستعمل ہین۔ (دیکھو فرہنگ آصفیہ)۔

(۵) غم و اندوہ و تنگی و سختی و الم۔ صاحب جہانگیری با صاحب برہان اتفاق دارد۔ (فردوسی ؎) کہ اندر زمانہ مرا کو دکیست ؛ کز آزرم او بر دلم خواب نیست ؛ (اُردو) غم۔ اندوہ۔ الم۔ (مذکر) تنگی۔ سختی۔ (مونث) (آتش ؎) طفلی سے سامنا غم و اندوہ کا رہا ؛ کیا کیا نہ حادثے ہوے ہم پر قدیم سے ؛ (برق ؎) جاتے رہے ملال و الم کام ہوگیا ؛ مرکر فراق یار مین آرام ہوگیا ؛ ۔

(۶) عدل و انصاف و یکدلی۔ صاحبان ناصری و جہانگیری و سروری و رشیدی و شمس را درین معنی با صاحب برہان اتفاق است۔ در عدل و انصاف۔ نمیدانم کہ صاحب برہان یکدلی را درین مقام بچہ معنی و مناسبت و ترادف آوردہ است۔ (نظامی ؎) اے ملک آزرم تو کم دیدہ ام ؛ وز تو ہمہ سالہ ستم دیدہ ام ؛ (اُردو) عدل۔ انصاف۔ (مذکر) (رند ؎) روندا قتیل جرم محبت کی لاش کو ؛ انصاف ترک شوخ کے رہوارنے کیا ؛ ۔

(۷) ظاہر و آشکار۔ اگرچہ کسے از اہل لغت درین معنی با صاحب برہان اتفاق ندارد اما مولف را سندے از کلام امیر خسرو بدست آمد۔ (؎) باز دو گنجینہ گرہ کرد باز ؛ گہ سخن

آزرم شد و گاہ زار ؛ عجب است کہ بعض اہل لغت ہمین شعر را بسند معنی اوّل آوردہ اند۔
فتاؔل۔ (اُردو) ظاہر۔ آشکارا۔ اور آشکار۔ تینون لفظ اُردو مین مستعمل ہین۔ (مومن ؎)
غم چین جبین سے آشکارا ؛ اک دم بھی فراق ناگوارا ؛۔
(۸) سلامتی وراحت۔ صاحبان ناصری وجہانگیری وسروری ورشیدی درین معنی متفق
باصاحب برہان۔ (نظامی ؎) دوکس را روزگار آزرم داد است ؛ یکے کو مرد و دیگر کو نزاد
است ؛ (اُردو) سلامتی۔ راحت۔ دونون اُردو مین مستعمل ہین۔ (آصفیہ)۔
(۹) نگاہداشت وپاس خاطر وتحمّل۔ صاحبان جہانگیری وسروری ورشیدی وشمس
ہمزبان صاحب برہان۔ (نظامی ؎) صواب آنچنان شد کہ آرم شتاب ؛ کہ آزرم دشمن
بود ناصواب ؛ (اُردو) پاس خاطر۔ لحاظ۔ تحمّل اُردو مین مستعمل ہے۔
(۱۰) غضب وقہر وخشم۔ صاحبان ناصری وجہانگیری ورشیدی درین معنی باصاحب برہان
اتفاق دارند۔ (نظامی ؎) دباغت چنان دادم این چرم را ؛ کہ برتابد آسیب آزرم را ؛
صاحب رشیدی فرماید کہ درین شعر آسیب آزرم یعنی آفت آزرم بمعنی خشم است نکہ آزرم
مطلق بمعنی خشم۔ **مولّف** را بارشیدی اتفاق نیست کہ معنی شعر درست وشاہد مطابق ادعاست
ومعنی این شعر حل میشود بملاحظۂ معنی مصدر برتافتن ولفظ آسیب۔ (اُردو) غضب۔ قہر۔
خشم۔ (مذکر) اُردو مین مستعمل ہے۔
(۱۱) بخواری وزاری گذاشتن۔ صاحب جہانگیری باربرہان متفق است امّا **مولّف** گوید
کہ معنی مصدری درین لفظ قابل غور است وعجب است صاحب جہانگیری سند این پیش نکرد۔

(اُردو) ذلت وخواری سے بسر کرنا۔ روتے دھوتے گزارنا۔

(۱۲) تقصیر وگناہ۔ صاحبان جہانگیری وشمس ابا صاحب برہان اتفاق است (اُردو) تقصیر (مونث) گناہ (مذکر)۔

(۱۳) مسلمان شدن۔ صاحب جہانگیری ہم ذکر کند۔ مولف گوید کہ از مسلمان شدن اطاعت گردن با طاعت نہادن مراد باشد چنانکہ نظامی گوید (ف) یکایک ہمہ لشکر از شرم شاہ ؛ نگشتند یک ذرہ زآزرم شاہ ؛ (اُردو) اطاعت۔ (کیف ف) طاعت سے عجب کیا ہے جو خوشنود خدا ہو ؛ ہوتے ہین یہ بت رام اطاعت کے سبب سے ؛۔

(۱۴) نام دختر پرویز کہ چار ماہ بادشاہی کرد۔ صاحبان جہانگیری وسروری ہم ذکر این می کنند۔ (فردوسی ف) یکے دخترے بود آزرم نام ؛ زتاج بزرگان شدا وشادکام ؛ (اُردو) پرویز کی لڑکی کا نام جس نے چار مہینہ تک بادشاہی کی۔

آزرم دادن (مصدر اصطلاحی) راحت وآرام رسانیدن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است سنداین برمعنی نمبر (۸) لفظ آزرم گذشت۔ (اُردو) راحت پہنچانا۔ آرام دینا۔

آزرم داشتن (مصدر اصطلاحی) حرمت وعزت کردن است۔ صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر این کردہ است سنداین برمعنی نمبر (۲) لفظ آزرم گذشت۔ (اُردو) عزت کرنا۔ ادب کرنا۔ تعظیم وتکریم سے پیش آنا۔ (آصفیہ)

آزرم دیدن (مصدر اصطلاحی) دیدن ویافتن عدل وانصاف است۔ سنداین برمعنی نمبر (۶) لفظ آزرم گذشت۔ صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر این کردہ است (اُردو)

انصاف دیکھنا۔ عدل و داد کا مشاہدہ کرنا۔

آزرم ساختن (مصدر اصطلاحی) آشتی صلح کردن باشد (خسرو دہلوی ؎)
آمد و آورد پذیرائے راز ٭ قصہ آزرم بہ آزرم ساز ٭ بہار و صاحب ارمغان آصفی آزرم ساز را صاحب رفق و مدارا نوشتہ و ازہمین شعر سند آوردہ۔ (اُردو) صلح کرنا۔ بقول صاحب آصفیہ آشتی کرنا۔ ملاپ کرنا (داغ ؎) صلح دشمن سے بھی کرلین گے تری خاطر سے ٭ جسطرح سے ہو غرض رفع ملال اچھا ہے ٭

آزرم شدن (مصدر اصطلاحی) بمعنی آشکارا و افشا شدن است چنانکہ خسرو گوید (؎) باز دو گنجینہ گرہ کرد باز ٭ کہ سخن آزرم شد و گاہ راز ٭ ارمغان آصفی (اُردو) آشکار ہونا۔ افشا ہونا۔ (ناسخ ؎) یاد آگئیں شباب کی رنگین مزاجیان ٭ جب شام کو شفق کا ہوا آشکار رنگ ٭ (برق ؎) خواب مین شکوۂ دل لب پہ نہ آیا ہرگز ٭ بعد مرنے کے بھی افشا نہ مرا راز ہوا ٭۔

آزرم گشتن (مصدر اصطلاحی) بمعنی (۱) طاقت حاصل کردن کہ نفی آن بے طاقت شدن باشد (۲) شرمناک شدن کہ نفی آن بے شرم شدن است۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر نمبر (۲) کند۔ (فردوسی ؎) سر پہلوانان بدو گرم گشت ٭ دل طوس و نوذر بے آزرم گشت ٭ (امیر خسرو ؎) دلم زاندیشہ بے آزرم ترگشت ٭ چو بازار تمنا گرم ترگشت ٭ (اُردو) (۱) طاقت ور ہونا۔ (۲) بے شرم ہونا۔

آزرماہ (اصطلاح) بقول صاحب موید مدت ماندن آفتاب در برج حوت است۔ (کذا فی الادات) وہم او در آذرماہ بذال معجمہ نوشتہ کہ ماہ نہم از سال شمسی است۔ دیگر کسے این را برائے ہوز نہ نوشت (اُردو) وہ زمانہ جسمین آفتاب برج حوت مین رہتا ہے۔

(الف) آزرمیدخت (اصطلاح)

(ب) آزرمین دخت (الف) بقول صاحب برہان بکسر میم وضم وال (۱) نام دختر خسرو پرویز است و او چار ماہ و بعضے گویند ششماہ پادشاہی کرد و (۲) نام شہرے ہم ہست کہ بنا کردۂ اوست. صاحب ناصری فرماید کہ معنی ترکیبی این دختر باحیا و شرم است و اصل آن آزرمین دخت بودہ و از عقلاے نسوان و جمیلہاے جہان محسوب می شد. و مستند براے خود و مستعد بعقل و تدبیر بودہ. و در زمان خود وزارت و دخالت احدے را در کار ملک خویش قبول نمودہ و با وجود حسن و جمال کمال غیرت و جلال داشتہ چنانکہ فرخ زاد شہریار خراسان کہ از عہد خسرو پرویز تا اینوقت در خراسان استقلال داشت پسر خود رستم نام را نائب خود کردہ بدرگاہ آمد و بر چہرۂ ملکہ عاشق گردید و بواسطہ محرمے استدعاے خواستگاری و وصال ملکہ کردہ. ملکہ جواب داد کہ پادشاہان را شوہر داشتن ننگے بزرگ است اگر سپہبد در دوستی ما صادق است باید بہ تنہائی فلان شب بقصر ما در آید تا کام دل حاصل کند. سپہبد امیدوار گردیدہ بگرمابہ رفتہ تن و لباس را پاک و مصفا کردہ مقدارے مفرح یاقوتی کہ مقوی قوت باہ بودہ تناول فرمودہ شب موعود بقصر ملکہ در آمد چون عرض کردند کہ او حاضر است حکم کرد کہ تا سر او را از تن جدا کردند و تنش را بر در قصر افکندند علی الصباح خلق متحیر شدند و آخر دریافتند چون این خبر برستم پسر فرخ سیر رسید لشکر خراسان را بمدد این کشیدہ بر آزرمی دخت ظفر یافتہ وے را ہلاک کرد چنانکہ فردوسی گفتہ (ے) ہمی بود بر تخت بر چار ماہ ؛ بہ نیچم شکست اندر آمد بگاہ ؛ شد او نیز و آن تخت بے شاہ ماند ؛ بکام دل مرد بدخواہ ماند ؛ صاحب شمس ہم ذکر این کند و صاحب رشیدی گوید

کہ بعد الف و بغیر مد ہر دو آمدہ و صاحب سروری را با صاحب رشیدی اتفاق است۔ ذکر این بر لفظ آزرم ہم گذشت (اُردو) (۱) خسرو پرویز کی لڑکی کا نام جس نے چار مہینہ تک اور بقول بعض چھ مہینہ تک بادشاہت کی۔ (۲) ایک شہر کا نام جو اسی کا آباد کیا ہوا تھا۔

آزرمیدن بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بزرگ داشتن و تعظیم کردن و مہربان نمودن دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نکردہ و شگفتے نیست کہ از ہمان آزرم مصدر باشد کہ گذشت۔ (اُردو) تعظیم کرنا۔ دیکھو آزرم داشتن۔

آزرنگ بفتح رابع بروزن بادرنگ بقول صاحب برہان (۱) غم سخت و محنت صعب و رنج و ہلاکت و (۲) بمعنی خیار سبز ہم۔ صاحبان سروری و پہلوی صرف معنی دوم را ذکر کنند۔ کذا فی المؤید۔ و صاحب شمس بر معنی اوّل قانع و صاحب جہانگیری را با برہان اتفاق (حکیم سوزنی ؎) انصاف و عدل شاہ بتدبیر راے تو ؛ برداشت از جہان ستم و جور و آزرنگ صاحب مؤید بحوالۂ ادات ذکر معنی دوم کند۔ **مؤلف** گوید کہ بتخفیص معنی اوّل مرادف (آذرنگ بذال معجمہ) باشد کہ گذشت۔ (اُردو) (۱) سخت غم۔ شدید رنج (مذکر) ہلاکت (مونث)۔

آزروان بقول صاحب ناصری بفتح ثالث نام فرشتہ ایست کہ بعقیدۂ پارسیان رب النوع درخت سرو است و از لغات دساتیر است کذا فی المؤید۔ (اُردو) ایک فرشتہ کا نام ہے جو پارسیون کے عقیدہ مین درخت سرو کی پرورش اور حفاظت پر متعین ہے۔

آزشکستن (مصدر اصطلاحی) بذیل استعمالات لفظ (آز) ذکر این شدہ است۔

آزغ بقول صاحب برہان بضم ثالث و سکون غین نقطہ دار۔ آنچہ از شاخہاے درخت خرما

و تاک انگور و درختان دیگر ببرند و آنرا بعربی جلمہ خوانند۔ صاحب سراج ہم ذکر این کردہ۔ (اُردو) درختون کو چھانٹنے سے کٹی ہوی ڈالیان اور پتے۔

آزغنداک | بقول صاحب جامع اللغات آسمانی کمان۔ یعنی قوس قزح۔ صاحب برہان ہمین لفظ را آزفنداک بفا نویسد و صاحب سروری و رشیدی را با صاحب برہان اتفاق است معلوم میشود کہ صاحب جامع اللغات تسامح فرمودہ است یا غلطی کتابت و طبع فارا غین کرد او سندے پیش نمی کند۔ (اُردو) دیکھو آزفنداک۔

آزفت | بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم زاے معجمہ و سکون فا و تاے مثناۃ نوعے از سنگ است کہ آب را منجذب بسازد۔ (اُردو) ایک قسم کا پتھر جو پانی کو جذب کر لیتا ہے۔

آزفنداک | بقول صاحبان برہان و سروری و رشیدی بفتح فا و سکون نون و دال بالف کشیدہ و بکاف زدہ قوس قزح (حکیم اسدی ؎) کمان آزفنداک شد ژالہ تیر ؛ گل غنچہ پیکان زرہ آبگیر ؛ (اُردو) قوس قزح۔ (مونث) جسکو کمان شیطان۔ کمان رستم۔ دھنک بھی کہتے ہین۔

آزگذاشتن | (استعمال) بذیل استعمالات لفظ (آز) گذشت۔

آزما | صاحب سروری ذکر این کردہ است بمعنی آزماینده و امتحان کننده و

آزماے | امر باین معنی نیز۔ **مولف** گوید کہ اصل این مصدر آزمودن است کہ می آید (بیدل ؎) ہر کجا ذوق تماشایت بر اندازد نقاب ؛ کیست گردد یک مژہ بر ہمزن

صبر آزما ؛ (سعدی ؎) من این گفتم اکنون ملک راست راے ؛ منش آزمودم تو نیز آزماے ؛ اکثر از صاحبان لغت مصدر رامی گذارند واز مشتق آن ذکر کنند۔ صاحب شمس فرماید کہ آزما امتحان کنندہ وامر بآزمودن طرز بیانش مینماید کہ فارسیان آزمارا بمعنی اوّل لفظ مستقل دانند واصلش ہمان کہ مذکور شد۔ (اُردو) آزما۔ آزمانے کا امر۔

آزمایش | بقول بہار تجربہ وامتحان فرمایند کہ بالفظ افگندن مستعمل۔ **مولف** گوید کہ حاصل بالمصدر آزمودن وآزمایش کردن ہم برزبانست۔ (اُردو) آزمایش بقول امیر تجربہ وامتحان آزمودن سے حاصل بالمصدر (رشک ؎) کس کس طرح فلک نے نکین آزمایشین ؛ سب امتحان کے ہین دل ممتحن مین داغ ؛۔

آزمایش افگندن | (مصدر اصطلاحی) بمعنی آزمایش کردن باشد۔ صاحب رمغان آصفی ذکر این کردہ است (نظامی ؎) فگند آزمایش بدان چار چیز ؛ چنان بود کو گفت بل بیش نیز ؛ (اُردو) آزمایش کرنا۔ اسکی سند لفظ آزمایش پر گزر چکی ہے۔

(۲۵۶)

آزمائی ہا | آزمائی مرادف آزمایش است وفارسیان بالفظ ہا ہم استعمال کردہ اند۔ چنانکہ بیدل گوید (؎) کسے یارب مباد افسردۂ نیرنگ خودرائی ؛ شرارم سنگ شد از کلفت صبر آزمائی ہا ؛ (اُردو) اردو مین بھی آزمائی بمعنی آزمایش مستعمل ہے۔ جیساکہ کہا جاتا ہے کہ آپ ناحق زور آزمائی کرتے ہین۔ یا قسمت آزمائی کا موقع۔ امیر نے اس لفظ کو ترک فرمایا ہے صاحب فرہنگ آصفیہ نے قسمت آزمائی کے ذیل مین تقدیر آزمائی کا بھی ذکر کیا ہے بمعنی طالع کی آزمایش۔ نیز قسمت آزمائی کرنا بھی لکھا ہے اسیطرح طبع آزمائی بھی

کہتے ہین یعنی جودت طبیعت اور رسائی کا امتحان۔

آزمُردہ (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ حریص و کاہل (اُردو) حریص۔ کاہل۔

آزمند بقول صاحب سروری بروزن بازبند بمعنی حریص و صاحب آز باشد مرادف آزور (سوزنی ؎) حاسد و بدخواہ جاہ او بمرگست آزمند ؛ گردرین حسرت بمیرد باک نبود گو بمیر ؛

آزمودن بقول صاحب بحر عجم بازاے موقوف آزمایش نمودن۔ کال التصریف مضارع این آزماید و بقول صاحب نوادر۔ امتحان و تجربہ کردن۔ (ارسلان ؎) مجوے لطف سخن ارسلان زہر شاعر ؛ کہ آزمودہ ام و دیدہ ام ہزاران را ؛ (اُردو) بقول امیر۔ آزمانا۔ تجربہ کرنا۔ امتحان کرنا۔ (امیر ؎) غنی ہین ہم فقیری سے ہمین کیا کام تھا لیکن ؛ فقط اچھے برون کو آزماتے ہین گدائی مین ؛ —

(الف) **آزمودہ را آزمودن جہل است** (ب) **آزمودہ را چہ آزمائی** (ج) **آزمودہ را نباید آزمود** این ہر سہ مثل بالمقصد مراد ست یکدیگر است۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی بالاتفاق اوّل و دوم را ذکر کردہ اند و سوم صرف در دوم محل استعمالش از معنی حقیقی پیداست (اُردو) بقول امیر (الف) اردو مین بہی مستعمل ہے جسکو ایک مرتبہ آزماچکے پہر اسکو بار بار آزمانا جہالت ہے۔

آزمودہ کار (اصطلاح) بقول صاحب انند تجربہ کار۔ جہاندیدہ۔ گرم و سرد زمانہ چشیدہ۔ (اُردو) آزمودہ کار بقول امیر تجربہ کار۔ ہوشیار۔ جہاندیدہ (قلق ؎) ساتھ

کچہ آزمودہ کار کرین ؛ تا وہ آگاہ کار زار کرین ؛ -

آزمون | بقول صاحب برہان بروزن واژگون. آزمایش و امتحان را گویند کہ مرادف آزمایش باشد. صاحبان ناصری و رشیدی و سروری و شمس و پہلوی ذکر این کردہ اند (حکیم ازرقی در تعریف اسپ گوید ؎ ازکمین بیرون جہد چون باد و در حمہ حرکت گر کسے گوید زبہر آزمون او را کہ ہان ؛ بہا گوید کہ با لفظ کردن مستعمل و **مولف** گوید کہ

آزمون نمودن ہم بنظر آمدہ (**اُردو**) دیکھو آزمایش

آزمون کردن | (استعمال) مرادف

آزمون نمودن | یکدیگر است بمعنی تجربہ و امتحان کردن. (جامی ؎) دل مرا بملامت میازما کہ کسے ؛ بہ سنگ خارہ نکرد است آزمون شیشہ ؛ (زلالی خوانساری ؎) طراز آستین را آزمون کرد ؛ نمود ارید بیضا برون کرد ؛ (خسرو ؎) چون نمود آزمون بکردہ خویش ؛ خواست بیرون فتد ز پردۂ خویش ؛ (**اُردو**) دیکھو آزمایش افگندن.

آزنشاندن | (استعمال) ذکر این بذیل استعمالات (آز) گذشت.

آزندن | بفتح زا بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بروزن آگندن بمعنی آجیدہ کردن. می فرماید کہ صاحب برہان این را بہ زاے فارسی ذکر کردہ (مرادف آژندن کہ می آید) -

آزود | بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم زا و سکون واو و دال تیز نظر. چالاک و تیز فہم. (**اُردو**) تیز نظر. تیز فہم. چالاک اُردو مین مستعمل ہے.

آزور | بقول صاحب برہان بروزن ساطور صاحب حرص و آز کہ حریص باشد این

لفظ مرکب ست ہمچو گنجور و رنجور و بمعنی ہوسناک ہم گفتہ اند و برہان دادگر ہم آمدہ کہ صاحب خداوند حرص باشد چہ آز بمعنی حرص ست و ور بمعنی صاحب۔ صاحبان سرور و جہانگیری و مؤید و دری و شمس ذکر این فرمودہ اند۔ (خلاق المعانی کمال اسمٰعیل ۵) و ہان تیر چنان باید ماندہ از پئے چیست ؛ اگر نشد بجگر گوشۂ عدوت آزور ؛ (حکیم اسدی ۵) بچیزے فریبد دل آزور ؛ کہ باشد نیازش بدان بیشتر ؛ بہار عجم اول الذکر از مال انوری گوید (اردو) حریص۔ لالچی

آزوری (۵۹۰) بمعنی ہوسناکی آمدہ چنانکہ عمید لوکی گوید (۵) چو مرغ در قفس محنتم فرو ماندہ ؛ کہ طوطیانہ نوائے زدم ز آزوری ؛ (اردو) ہوسناکی۔ مؤنث۔

آزوغ بقول صاحب برہان آزوغ بمعنی پیراستن باشد یعنی بریدن شاخہائے زیادتی و بعضے شاخہا را گویند کہ از درخت خرما و تاک وغیرہ بریدہ باشند۔ (اردو) شاخون کی کاٹ چھانٹ یا وہ شاخین جو درخت سے چھانٹی گئی ہون۔

آزیانہ بقول صاحب جامع اللغات فرش سطح زمین کہ از خشت و سنگ سازند (اردو) سطح زمین کا فرش جو اینٹ یا پتھر سے بنایا جاوے۔

آزیدن بقول صاحب بحر عجم خلانیدن سوزن و امثال آن (۲) رنگ کردن و (۳) آزار دادن (سالم التصریف) صاحب انند ہم ذکر این فرمودہ است و صاحب نوادر گوید کہ مرادف آزیدن ست کذا فی البرہان۔ امّا ظاہر آن ست کہ آزیدن لغتی ست از آختن بر قیاس بازیدن و باختن و سازیدن و ساختن و بریں تقدیر صحیح بمعنی اول باشد نہ بمعنی دوم۔ صاحب برہان نسبت معنی سوم لازم و متعدی ہر دو گفتہ **مؤلف** گوید کہ

معنی اول مرادف آجیدن ست کہ گذشت (اردو) (۱) دیکھو آجیدن (۲) رنگ کرنا (۳) ایذا دینا اذیت پانا۔

آزیر بقول صاحب برہان بروزن جاگیر بمعنی آزار و رنج و محنت باشد صاحب انند گوید کہ اما لہ آزار ست و باشیر و زیر قافیہ کردہ اند (انوری ع) در جہان چندانکہ خواہی بیشمار: نیستی و محنت و آزیر ست: **مؤلف** گوید کہ حاصل بالمصدر آزیریدن باشد (اردو) دیکھو آزار

آزیراک بقول صاحب سراج مرادف آژیراک برائے فارسی کہ می آید۔

آزیریدن بقول صاحب برہان بروزن بازی چیدن۔ آزار دادن و مرادف آزردن و برکشیدن کامل التصریف۔ مضارع این آزیرد و بقوش برکشیدن و سنجیدن و وزن کردن و برآوردن چیزے از چیزے چون تیغ از غلاف و دست از بغل و جیب و دراز کردن۔ و کسی را ترقی دادن و قدر او افزودن۔ صاحب نوادر بدل مصدر آزیدن فرماید کہ آزیریدن تحریف آزیردن ست بروزن تحتانی دوم اما لہ آزار دادن بود **مؤلف** گوید کہ آزیر کہ گذشت حاصل بالمصدر همین ست و بس۔ اما صاحب مؤید نوشتہ کہ آزیریدن ہمان آزردن است۔

آزیغ بقول صاحب برہان بکسر زاے ہوز و سکون یاے حطی و غین نقطہ دار تنفر و نفرتے را گویند کہ از اقوال و افعال کسے در ظاہر و باطن بہم رسد۔ صاحبان ناصری و جہانگیری و شمس و رشیدی گویند این فرمودہ اند (خسروانی ع) کاژیغ زمن بدل گرفتند: (شمس فخری ع) از جفاے زمانہ چند رسد: بروں خستہ نفرت و آزیغ: (اردو) تنفر (انگریزی) نفرت مونث

آزین بقول صاحبان شمس اند بمعنی چنین (سلمان ع) گر در حصیر بود بازو

حیدکشاد ؛ بسکہ آزین قلعہا اسایۂ حق درکشاد ؛ (اردو) ایسا بقول میر ایدرش سر بگڑ کر بنا ہے جو سنسکرت مین انہین معنون مین ہی اس قسم کا۔ اس شکل کا۔ اس قدر۔ اتنا۔ مماثل۔ مانند۔ سطح

الف ممدودہ بازائے فارسی

آژ بقول صاحب برہان بسکون زائے فارسی یعنی آسودن باشد و امر آسودن ہم ہست یعنی بیاسا و آسودہ شو (ناصر خسرو ۵) از گرد سفاہت بلب جوے سخندان ؛ خاں را بکف عقل ہمی شوی و ہمی آژ ؛ صاحبان ناصری و رشیدی ہم ذکر این فرمودہ اند (اردو) آرام پانا۔ آسودہ ہونا۔ اسی کا امر آرام پا۔ آسودہ ہو۔

آژخ بقول صاحبان برہان و رشیدی بفتح ثالث و سکون خاے نقطہ دار مرادف آرخ کہ بزائے عربی گذشت (حکیم سوزنی ۵) بگرد عارض آن ماہ روے چاہ زنخ ؛ سیاہ رنگ برآمد بسان مور و ملخ ؛ گلے ز خالش مشک سیاہ خالے داشت ؛ چہ جرم کرد کہ گل خار گشت و خال آژخ ؛ (از جہانگیری)

آژدن بقول صاحب بحر عجم بفتح زائے فارسی (۱) خلانیدن سودن و امثال آن و (۲) اُسترہ زدن (۳) آژینہ بر سنگ آسیا زدن (سالم التصریف) و بسکون زائے فارسی (۴) آسودن مضارع این آژد۔ سند معنی دوم بر آژ گذشت۔ صاحب رشیدی گوید کہ مرادف آجیدن (اردو) (۱) گودنا (۲) پچھنے لگانا (۳) رہانا (۴) آسودہ ہونا۔

آژدہ بقول صاحب جہانگیری بازائے عجمی مفتوح و دال و ہاے ہوز (۱) سودن زدن (۲) اُسترہ زدن (۳) آژینہ بر سنگ آسیا زدن باشد نزدیک یکدیگر بنوعی کہ نشانہ آن رینہ

ونزدیک ہم واقع شود و ہرچہ مثل اینہا باشد
آنرا آژدہ خوانند (ظہیر فاریابی ۵) رخ عدوت
چو نارنگ زرد آژدہ باد ؛ بسوزنیکہ نہ آتش گدازد
و نہ رنگ ؛ صاحب جہانگیری سندے دیگیر
از حکیم اسدی آوردہ کہ بر لفظ (آژدہ بزاے عربی)
گذشتہ است و ہمین شعر بفردوسی منسوب باختلاف
لفظی (۵) بداغ جگرشان کنی آژدہ ؛ کہ بخشایش
آنگہ برایشان زدہ ؛ صاحب لغت پہلوی کہ از اہل
زبان ست بضمن تعریف لفظ آژدہ ذکر لفظ آژدہ
ہم فرمودہ و صاحب برہان این را مراوف آژدہ
گوید یعنی خلانیدہ شدہ و آجیدہ کردہ شدہ اعم
از نیکہ باسوزن یا چیز دیگر کنند **مؤلف** را با صاحب
برہان اتفاق ست و بسبت معنی بیان کردہ صاحب
جہانگیری میتوان گفت کہ یا تسامح مصنف است
یا اہل مطبع بغلطی کتابت آژدن را آژدہ نوشتہ اند
والا وجہے نیست کہ بر صیغۂ اسم مفعول معنی مصدری
بیان کردہ شود (**اردو**) انہین معانی مصدری
کا مفعول جو لفظ آژدن پر بیان ہوی۔

آژدہا بقول صاحب ناصری (۱) مار بزرگ (۲) لقب ضحاک۔ گویند کہ ضحاک ببابل
پرورش یافتہ و جادوئی آموختہ روے خود را بر صورت آژدہائے بر پدر مینمود۔ پدر او را از علم
جادوئی ممانعت کردہ۔ دیوے کہ معلم او بود گفت اگر خواہی ترا جادوئی بیاموزم پدر را بکش
وے پدر خود را کشتہ و بسیار خونہا بناحق ریختہ و او را آژدہا میخواندند۔ آژدہا از ترکیب لغت
دہان کشادہ۔ بنحاطر صاحبان ذوق میرسد کہ شاید مخفف اژدہان بودہ و در اصل مار اژدہان
یعنی مار دہان کشادہ۔ در فرہنگ گفتہ بجہت عظم جثہ آنرا بصیغۂ جمع آوردہ اصح آن ست کہ
اژدہاک لغتی ست و اژدہا مخفف آن ست (**اردو**) بقول امیر (۱) اژدہا بہت بڑا اور موٹا سانپ
اکثر پہاڑون اور بڑے بڑے غارون مین رہتا ہے۔ کہتے ہین کہ اپنی سانس کی کشش سے

ہرن وغیرہ کو کہینچکر پکڑلجاتا ہے (ناسخ ۵) زلف کا سودا جو ہے جنگل کی یون کرتا ہون سیر ؛ اژدہے کی ہے سواری اور کوڑا سانپ کا ؛ (۲) اردو مین ضحاک کو اژدہا نہین کہتے۔

آژر د بقول صاحب جامع اللغات ۔ پرخوری ۔ اندرین صورت آژردن بمعنی پرخوردن باشد مگر دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نکردہ (اردو) پرخوری پیٹ بھر کے کہانا (جامع اللغات)

آژغ بقول صاحب برہان مرادف آزغ کہ (۱) شاخہاے درخت بریدہ باشد۔ (۲) لیف خرما را نیز گویند۔ صاحب ناصری معنی اول را با درخت تاک مخصوص کند و صاحب رشیدی و جہانگیری را با ناصری اتفاق (اردو) (۱) درخت انگور کی کاٹی ہوئی شاخین (مونث) (۲) درخت خرما کی چھال (مونث)

آژفداک بفتح فا و سکون نون و دال ایجد بالف کشیدہ بکاف زدہ ۔ بقول صاحب برہان مرادف آزفداک باشد ۔ صاحب دری و پہلوی ہم ذکر این کردہ و سند از ہمان شعر استاد اسدی طوسی آوردہ کہ برآز فداک گذشت ۔

آژکہان و آژکہن بقول صاحب انند و ناصری کابل (منوچہری در صفت اسپ گوید (ع) ورد با او ار جل و یحموم بادے آژکہن ؛ صاحب ناصری ہم ہمین لغت را بالف ممدودہ و ہمین مصرع را بسند آوردہ ۔ اگر در لفظ کہن ہا را ساکن گیریم سند ممدودہ باشد ۔ و اگر ہا را متحرک گیریم سند مقصورہ ۔ حالا ضرورت تحقیق لفظ کہن افتاد کہ با ہاے مضموم ست یا ساکن عجب است کہ صاحبان لغت لفظ کہنہ و کہن ہر دو را گذاشتہ اند امّا از کلام حکیم زلالی یافتہ میشود کہ فارسیان ہاے ہوز را مضموم گرفتہ اند نہ ساکن (۵) از غیرت نافۂ دواتم ؛ خون دشکم ختن کہن شد

از دیدن چشم زخم و ہرم ؛ نظارۂ مرد و زن کہن شد ؛ اگرچہ کہن مخفف کہنہ معلوم میشود و در لفظ کہنہ ہائے ہموز ساکن ست ۔ و بریں قیاس در لفظ کہن ہم ہا را ساکن گرفتن ممکن ست ولیکن قطع نظر از سکوت اہل لغت و استعمال خاص و عام متقدمین لفظ کہن بضم ہا ست ۔ پس بخیال مؤلف نسامح صاحب ناصری دانند باشد کہ آژ کہان و آژ کہن را بالف ممدودہ نوشتہ اند و در سند منوچہری در لفظ کہن ہائے ہموز را ساکن خواندہ ۔ صاحب سروری برہمین دو لفظ صراحت میکند کہ آژ کہن بروزن آہرمن ست ۔ و آژ کہان بروزن زعفران ۔ و سندش ہم الف مقصورہ را ثابت میکند (شاکر بخاری ۵) بدل ربودن مردی و شاطری ازمہ ؛ ہبوسہ دادن جان پدر پس آژ کہنی (بہرام ۵) اشوگفت آنکہ می بینی روانش ؛ بدے اندر جہان کار آژ کہانش ؛ مختصر این است کہ دعوائے صاحب انند بے دلیل ہست (اردو) (۱) کابل ۔ سست ۔ مجہول (ظفر ۵) اوٹھا سکتے ہین وہ رنج و مصیبت کب محبت مین ؛ جو کابل ہین دم اپنا راحت و آرام پر دیتے (۲) بقول صاحب فرہنگ آصفیہ بر لفظ کابل ۔ الکسیا ۔ آلسی ۔ امیر نے لفظ الکسی کو الف مقصورہ کے ساتھ بمعنی کابلی و سستی لکھا ہے ۔

آژکن بقول صاحب برہان بازائے فارسی ساکن و کسر کاف فارسی بنون زدہ در ہائے ہوز کہ آنرا مانند پنجرہ ساختہ باشند و از عقب آن بتوان نگاہ کرد ۔ و بقول صاحب سروری در ہائے مشبک (اردو) جالدار دروازہ ۔ تیلی دار دروازہ ۔ دکن مین جلدار دروازہ ۔

آژن بقول صاحب سروری بزائے فارسی بروزن دادن (۱) خلانندۂ تیر و سوزن و غیرہا مطلقاً چنانکہ سید ذوالفقار شیروانی گوید (ع) (۱) بسان خارشتش کرد شست چرخ تیر آژن

(۲) بمعنی امر نیز آمدہ۔ صاحب نوادر گوید کہ امر از مصدر آجیدن ست (استاد فرخی ؎ چشم مخالفان بیاژن بہ تیر ؛ ہمچون کف دلی بزر آژدری ؛ (اردو) دیکھو آژندن و اژدن۔

آژند بقول صاحب برہان بازائے فارسی بروزن پابند۔ گلے باشد کہ بر روئے خشت پہن کنند و خشت دیگر بالائے آن گذارند (۲) گل ولا بہ تہہ حوض و (۳) جوی را نیز گویند و (۴) گلا بہ را ہم گفتہ اند۔ صاحب جہانگیری صرف معنی اول و چہارم را ذکر کند۔ صاحب سروری بہ بیان معنی اول و دوم میفرماید کہ بالف مقصورہ ہم آمدہ۔ صاحبان سراج و مؤید ہم ذکر این کردہ اند۔ و صاحب نوادر بر معنی اول قانع (اردو) (۱) گارا۔ مذکر (۲) تہہ حوض کی مٹی (۳) ندی۔ مؤنث (۴) گلا بہ بدیل لفظ گارا۔ مذکر۔ فرہنگ آصفیہ۔

آژندن بفتح زائے فارسی بقول صاحب بحر عجم (۱) آجیدہ کردن (۲) سوزن زدن (سالم التصریف) و بقول صاحب نوادر سوزن زدن آژینہ کردن (فرخی ؎) (۱) چشم مخالفان بیاژن ؛ ہمچون کف دلی بزر آژدری ؛ صاحب شمس گوید کہ مرادف آژدن باشد۔

(اردو) (۱) سینا بخیہ کرنا۔ (۲) گودنا۔ (آصفیہ)

آژنده بقول صاحبان ناصری و سروری مرادف معنی اول لفظ آژند و صاحب شمس مرادف آژند گوید

آژندیدن بروزن واخندیدن بقول صاحب بحر عجم (۱) گل آگندن درمیان دو خشت۔ (سالم التصریف) پس آژند کہ گذشت حاصل ہمین مصدر باشد۔ و بقول صاحب شمس (۲) بازائے فارسی بمعنی ہوشیار و بانگ زدن۔ صاحب رشیدی را با معنی اول اتفاق ست و گوید کہ بالف مقصورہ ہم آمدہ (اردو) (۱) دو اینٹ کے درمیان گارا رکھنا۔ ڈالنا۔

آژنگ بقول صاحب برہان بفتح ثالث وسکون رابع وکاف فارسی (۱) چین وشکنجے را گویند کہ بر روی واندام مردم افتد خواہ از پیری خواہ از قہر وغضب۔ صاحب رشیدی گوید کہ بے مد نیز آمدہ۔ صاحبان جہانگیری وناصری بابرہان متفق (حکیم ارزقی ؎) اکنون کہ شدم پیر وبرخ صد آژنگ ؛ از من زن وفرزند ہمیدارد ننگ ؛ صاحب شمس گوید کہ بازائے عجمی وکاف عجمی (۲) بمعنی میوہ ہم۔ وبحوالۂ مؤید فرماید کہ (۳) آبے ست (سیف اسفرکی ؎) راست شد از اثر عدل تو ایام چنانکہ ؛ در جیبن ثمر از باد نیفتد آژنگ ؛ بخیال مؤلف این شعر ہم سند معنی اول است صاحب مؤید گوید کہ شکنج روے واندام است ودر ادویات ہست (۴) جبین دوکوہہ و (۵) پیمانہ و (۶) پانا باشد وبغیر مد ہم آمدہ۔ عجب ست کہ انچہ صاحب شمس اللغات بحوالۂ مؤید نوشتہ بدست نیامد۔ صاحبان سروری ودری وپہلوی را با برہان اتفاق است (فرخی ؎) بزرگواری وکرد آ او وبخشش او ؛ زروے پیران بیرون ہمی برد آژنگ ؛ (اردو) (۱) چین۔ مؤنث شکن۔ بل مذکر۔ جھری۔ مؤنث۔ (۲) میوہ۔ مذکر۔ (۳) پانی۔ مذکر۔ (۴) شکن دار پیشانی (۵) پیمانہ مذکر۔ فرہنگ آصفیہ (۶) پانوں۔ مذکر۔

آژوغ بقول صاحب برہان بروزن وبمعنی آزوغ است کہ شاخہاے بریدہ درخت خرما وتاک وغیرہ باشد ولیف خرما را نیز گویند (مرادف آزوغ)

آژہ بقول صاحبان سروری ورشیدی بمعنی آہک۔ ہر دو بحوالۂ فرہنگ می نویسند وصاحب شمس بحوالۂ فرہنگ بمعنی آہنگ نوشتہ۔ وبر حاشیۂ رشیدی نوشتہ کہ در جہانگیری وسراج وغیرہ بقصر بوزن مزہ باشد۔ صاحبان شمس وجہانگیری در بیان معنی غلطی کردہ اند۔

ہم۔ امّا ارصراحت بیانش مے کشاید کہ ترجمہ تازی آن نُوَرہ وکلہ است پس معنی آژدہ یا اژدہ ایک است نہ آہنگ (اردو) چونا۔ مذکر۔

آژیانہ بقول صاحب برہان بروزن تازیانہ فرشے راگویند کہ از خشت پختہ وسنگ کردہ باشند وصاحبان جہانگیری وسراج ورشیدی وشمس ہم ذکر این کردہ (عمید لوکی ؎) برائے زینت درگاہ عالیست ؎ زمہر وماہ گردید آژیانہ ؎ صاحب رشیدی گوید کہ آژیانہ بسکون ژاد یائے حطی پیش از الف ونون باشد (اردو) پختہ فرش۔ مذکر۔ جو اینٹ اور پتھر سے بنایا گیا ہو۔

آژیخ بقول صاحب برہان بازائے فارسی ویائے حطّی بروزن تاریخ (۱) مطلق چرک راگویند عموماً و (۲) چرک گوشۂ چشم راخصوصاً۔ وبعربی رمص۔ صاحب جہانگیری مے نویسد آژیخ نوشتہ۔ بخیالم میرسد کہ غلطی کتابت ست۔ صاحب سروری فرماید کہ آژیخ آبے کہ در کنج چشم جمع شود وخشک گردد چنانکہ (طیّان گوید ؎) شدہ کہ دماغ از بخار دہان ؎ رخش زیر آژیخ چشمش نہان ؎ وصاحب رشیدی بصراحت گوید کہ آژیخ بجائے عجمہ در آخرہ ماقبل از ویائے حطی وآژخ بحذف یا ہم آمدہ چنانکہ کسائی گوید (ع) برہام دو چشم سخت باشد آژخ ؎ (اردو) (۱) چرک۔ مذکر۔ (۲) چیپڑ۔ مذکر۔ بقول صاحب آصفیہ۔ چرک چشم۔ آنکھ کا میل۔

آژیدن بقول صاحب بحر عجم خلانیدن سوزن وامثال آن۔ وآجیدہ کردن (سالم التصریف) وبقول صاحب نوادر سوزن زدن واُستُرہ زدن وآژینہ کردن وہر چہ مثل این (مرادف آجیدن کہ گذشت۔ صاحبان جہانگیری ورشیدی ہم ذکر این کردہ اند۔

آژیدہ بقول صاحب نوادر المصادر از مصدر آژیدن مفعول است۔ صاحب رشیدی مغیرالله گر آژیدہ (در لغت آجیدن گذشت) یعنی سوزن و اُستره زدن و آژینه برآسیا زدن نزدیک یکدیگر بنوعے کہ نشانہ ریزہ ہا نزدیک ہم واقع شود۔ بخیال مؤلف میرسد کہ مقصود صاحب رشیدی ہم غیر از صاحب نوادر نباشد اگرچہ از الفاظ او معنی نمی خیزد۔ صاحب دری و پہلوی ضمن لفظ آژدہ ذکر این میکند (انوری ۹) از ملاقات صبا روے غدیر ۔ راست چون آژدہ سوہان است ۔ (اردو) مصدر آژیدن کا مفعول یعنی رگڑا ہوا۔ گودا ہوا۔ پچھنے لگایا ہوا۔ دیکھو آجدہ و آجیدہ و آژدہ۔

آژیر بقول صاحب برہان بازائے فارسی بروزن جاگیر (۱) یعنی آمادہ و مہیا کردن باشد مطلقاً (۲) تالاب و آبگیر و استخر را نیز گویند (۳) یعنی غلبہ و زیادتی (۴) بانگ و فریاد (۵) زیرک و ہشیار و ہوشمند (۶) پرہیزگار۔ مؤلف گوید کہ مقصود صاحب برہان از معنی اول جز این نباشد کہ آژیر از مصدر آژیریدن کہ می آید بمعنی آمادہ و مہیا شدن و صاحبان ناصری و رشیدی و شمس و جہانگیری ہم مؤید مؤلف۔ و سند فردوسی ہم (۵) زبان در سخن گفتن آژیر کن ۔ خرد را کمان و سخن تیر کن ۔ و در معنی دوم ناصری و سروری و شمس و جہانگیری با برہان متفق (منوچہری در صفت بہار و درختان گوید (۹) شیر و ہوشان بچہ نادر آژیر ۔ کودک دیدی کجا بپای خود شیر ۔ اما صاحبان ناصری و رشیدی در این شعر نادر را مادر خواندہ اند و این شعر را بسند معنی نہر ۲ مطابق نمیدانند۔ و در آن شعر بجائے لفظ شیر لفظ آب نوشتہ اند مؤلف گوید کہ مادر آژیر را بمعنی مادر ہوشیار یا آمادہ گرفتن معنی شعر را

درست نمی کند۔ مقصود شاعر این است کہ موسم بہار درختان را دراثر یعنی در معامیکہ آب جمع میشود۔ آبیاری بپائے شان می کند۔ صاحب جہانگیری ہم این شعر را سند معنی دوم گیرد۔ صاحبان سروری و شمس و رشیدی ذکر معنی سوم کردہ اند۔ و نسبت معنی چہارم ہم صاحبان سروری و رشیدی و شمس و جہانگیری را اتفاق است و علی ہذا در معنی پنجم ناصری ہم ہمزبان ایشان۔ (فردوسی) ۵ سپہ را نگہدار و آثیر باش ؛ شب و روز ما ترکش و تیر باش بعض اہل لغت گویند کہ این شعر را سند معنی اول ہم میتوان گرفت۔ در معنی ششم صاحبان ناصری و سروری و شمس ایا برہان اتفاق است ولیکن صاحبان جہانگیری و رشیدی آثیر بمعنی پرہیزگاری گویند نہ پرہیزگار۔ اسدی در صفت برہمنان کہ در کوہے در آزاد آبادی بعبادت مشغول بودند۔ گوید (۵) سراسر ہمہ دشت نخچیر بود ؛ گیا خوردن و پوشش آثیر بود ؛ مخفی مباد کہ صاحب برہان پہلوی بر لفظ آثیر (برائے عربی) معنی پنجم را ذکر کند۔ و در کلام فردوسی کہ بر نمبر (۵) گذشت آثیر را برائے عربی نویسد (اردو) (۱) آمادہ (۲) [illegible] (۳) غلبہ (۴) بانگ و فریاد (۵) زیرک۔ ہوشیار (۶) پرہیزگاری (دیکھو فرہنگ آصفیہ) (ناسخ ۱) دوست جب سے اک برہمن زادہ ہے ؛ دل ہمارا کفر پر آمادہ ہے ؛ (ذوق ۲) نام منظور ہے تو فیض کے اسباب بنا پل بنا چاہ بنا مسجد و تالاب بنا ؛

آثیراک بقول صاحب برہان بالف کشیدہ و کاف زدہ بمعنی (۱) زیرک ہوشیار و ہوشمند (۲) پرہیزگار۔ صاحب جہانگیری گوید (۳) بازائے عجمی کسورہ با و سکون ثا و فتح را و الف و کاف بانگ و فریاد کردن۔ و بقول صاحب سروری بانگ سلوران۔ کذا فی المؤید۔ و معنی متعلق بانگ

زدن۔ و فریاد نیز (اردو) دیکھو آژیر۔

(۱) **آژیر بودن** (استعمال) اول بمعنی ہوشیار و آمادہ بودن۔ و دوم بمعنی آمادہ کردن۔

(۲) **آژیر کردن** سند این ہر دو بر لفظ آژیر گذشت (اردو) آمادہ بیٹھنا۔ آمادہ کرنا۔ (دیکھو امیر اللغات)

آژیریدن بروزن بازی چیدن بقول صاحب بحر (۱) بانگ زدن۔ ہوشیار نمودن آمادہ ساختن (سالم التصریف) و بقول صاحب نوادر (۲) ہوشیار شدن۔ ہوشیار کردن صاحب ناصری با بحر متفق است (اردو) خبردار کرنا۔ ہوشیار کرنا۔ آمادہ کرنا۔

آژیغ بقول صاحب مؤید۔ ممدودہ بازائے فارسی۔ سردی کہ از کسی دزدان افتد مؤلف گوید کہ مرادف آزیغ است کہ گذشت۔

آژینہ بقول صاحب برہان بازائے فارسی بروزن آیینہ آلتے باشد از فولاد کہ سنگ آسیا را بدان تیز کنند۔ صاحب جہانگیری گوید کہ این را آسیا زنہ نیز گویند و سنگ آسیا بدان درست شود تا دانہ بزودی آرد شود۔ صاحب رشیدی فرماید کہ آلتے است کہ بدان چیزہا بیاژنند۔ و تخصیص صاحب جہانگیری با سنگ آسیا نا موجہ است۔ صاحب مؤید گوید کہ منقار آسیا کہ بدان دندانہ آسیا تیز کنند۔ صاحب نوادر را با رشیدی اتفاق است (اردو) بقول صاحب فرہنگ آصفیہ۔ ٹانکی۔ مونث۔ سنگ تراشوں کے ایک اوزار کا نام۔ خانی۔ چھینی۔ و بقول جامع اللغات۔ چکّی راہا۔ مذکر۔ صاحب فرہنگ آصفیہ لکھے چکّی راہنے والے یعنی آسیابان کو چکّی راہا کہا ہے۔

جزا

آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعار
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائے گا